التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

AKÇAĞ YAYINLARI

Genel Yayın Nu.: 37
TEFSİR 1/8

ISBN 975-7568-007 (Takım)
ISBN 975-7568-30-9 (Cilt)

EDİTÖR : Ahmet Hikmet ÜNALMIŞ
TASHİH HEYETİ : İsmail KARAKAYA
Ömer PARLAK
Ahmet TÜLEK

SAYFA DÜZENİ : Halil ÖZTÜRK

(c) Bu tercüme eserin bütün yayın hakkı AKÇAĞ Anonim Şirketi'ne aittir.

DİZGİ-FİLM : Ajans Emel Ltd. Şti./ANKARA 125 55 39
ARAPÇA-TÜRKÇE DİZGİ : Recep KAYA
BASKI : Ofset Repromat 229 31 24-ANKARA
CİLT : Balkan Cilt Sanayii / ANKARA
BİRİNCİ BASKI : 1990 - ANKARA

التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L-GAYB

8. (CİLT)

TERCÜME:

Prof.Dr.Suat YILDIRIM • Doç.Dr. Lütfullah CEBECİ
Doç.Dr.Sadık KILIÇ • Öğr.Gör.C.Sadık DOĞRU

AKÇAĞ

BASIN YAYIN PAZARLAMA A.Ş.
Hükümet Cad. No: 8/C Tel: 312 13 94
ULUS / ANKARA

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا ۚ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ ۚ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِن فَضْلِهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٣٢﴾

"Allah'ın, kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri temenni etmeyin. Erkeklerin, kendi kazandıklarından bir payı vardır. Kadınların da, kendi kazandıklarından bir payı vardır. Allah'tan, lütfunu isteyiniz. Şüphesiz ki Allah herşeyi hakkıyla bilendir"

(Nisa, 32).

Bil ki, bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmaktadır:

a) **Kaffal** (r.h) şöyle demektedir: "Allah Teâlâ önceki âyette insanları, bâtıl yollarla hem kendi hem de başkasının malını yemekten ve adam öldürmekten nehyedince, bu âyette de onlara, bu menhiyyatı terketmeyi onlara kolaylaştıracak şeyi emretmiştir ki, bu da herkesin, Allah'ın kendisine ayırdığı nasibe rıza gösterip, râzı olmasıdır. Çünkü insan buna rıza göstermezse, hasede düşer; hasede düştü mü, muhakkak ki başkasının malını haram yolla alma ve adam öldürme gibi gayr-i meşrû yollara sapar. Ama Allah'ın takdir ettiğine razı olursa, onun, canlar ve mallar hususunda zulme sapması mümkün olabilir."

b) Bâtıl yollarla mal edinmek ve adam öldürmek, uzuvların yapmış olduğu fiillerdir. İnsanın dışı kötü fiillerden temizlensin diye, önce bunları bırakmakla emrolunmuştur ki, bu şeriattır. Bundan sonra, bâtınî yaşantısı da kötü huylardan temiz olsun diye,

hasedden dolayı, kalbiyle başkalarının canlarına ve mallarına saldırmayı bırakması emredilmiştir ki, işte bu da tarikattır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Temenninin Mahiyeti

Bize göre "temenni", olmayacağı bilinen veya zannedilen bir şeyi istemekten ibarettir. İşte bundan dolayı biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak şayet, iman etmeyeceğini bile bile, kâfirin iman etmesini istemiş olsaydı, temennide bulunmuş olurdu.

Mutezile de, "Temennî, bir kimsenin, "keşke şu şey şu şekilde bulunsa, tahakkuk etse; keşke şu şey, şu şekilde meydana gelmese..." demektir. Âyet insanı "keşke şöyle olsaydı, keşke böyle olmayaydı!" demekten uzak tutmak ister" der. Fakat bu uzak bir ihtimaldir. Zira, mücerret lafzın bir manası olmadığı zaman, artık temenni olmaz. Aksine, mutlaka bu lafzın manasının araştırılması gerekir. Halbuki, temenninin manası bizim de belirttiğimiz gibi olmayacağı bilinen veya zannedilen şeyi talep etmekten ibarettir.

İKİNCİ MESELE
Mutluluk Dereceleri

Bil ki mutluluk dereceleri, ya ruhî, ya bedenî veyahut da haricî olurlar. Ruhî mutluluklara gelince, bunlar iki çeşittir:

Ruhanî Mutluluklar Herşeyin Örnek Şekli Olan Sıfat İledir

Birincisi: Nazarî kuvvetle ilgili olandır ki, bu tam bir zeka, mükemmel bir anlayış, kemmiyyet ve keyfiyyet bakımından, başkasının bilgilerinden fazla olan bilgidir.

İkincisi, amelî kuvvetle ilgili olandır ki, bu da hareketsiz olma ile yolunu şaşırıp taşkınlık arasında olan iffet ile, hiddet ile korkaklık arasında olan şecâat ve aptallık ile bozgunculuk arasında orta bir yer olan amelî hikmeti kullanmaktır. İşte bütün bu hallerin hepsinin toplamı, adaleti meydana getirir.

Bedenî mutluluklara gelince, bunlar sıhhat, güzellik, zevk ve güzellik içinde uzun bir ömür yaşamaktır.

Haricî mutluluklar ise, bir kimsenin sâlih evladlarının, akrabalarının, dostlarının ve yardımcılarının çok olması; eksiksiz bir yetki sahibi olması; sözünün nafiz, insanlar tarafından sevilen, onlar arasında güzel bir şekilde yâd edilen ve sözü tutulan bir kişi olmasıdır. İşte bu, bütün mutluluklara bir işarettir ki, bunların bir kısmı fıtrî olup, kesbin bunlarda bir tesiri söz konusu değildir; bir kısmı ise kesbîdir, sonradan kazanılır. Bu kesbî olan yok mu, insan bunu iyiçe düşündüğünde, bunu da sırf Allah'ın bir bağışı ve atiyyesi olarak görür. Çünkü sebeplerde, engelleri ortadan kaldırmada ve gerektirici sebepleri meydana getirmede bir tercih bulunmamaktadır. Aksi halde, sa'y ve gayretin sebebi müşterek olmuş olur. Mutlulukları elde etmek ve matluba ulaşmak ise ortak olmamış olurdu. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, kendileriyle insanların bir kısmını diğer bir kısmına üstün kıldığı mutlulukların çeşitleri bunlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE İnsan, çeşitli faziletlerin diğer bir insanda bulunduğunu müşahede edip, kendisini bu faziletlerin hepsinden ya da büyük bir kısmından mahrum görünce, bu durumda kalben kederlenir, zihni karışır, sonra da kendisinde şu iki hal meydana gelir:

a) Bu kimse, o mutlulukların o insandan zâil olmasını temennî eder.

b) Ya da, bunu temennî etmez de, onunki kadar bir mutluluğun kendisi için de bulunmasını temennî eder. Bunlardan birinci hal, mezmûm ve kötü olan bir haseddir. Zira, âlemin müdebbiri ve yaratıcısı olan Allah'ın ilk gâyesi, kullarına ihsanda bulunup onlara cömert davranarak, adeta sağanak halindeki yağmurlar gibi, onlara ikram ve ihsanlarını dökmesidir. Binaenaleyh, kim bunun zâil olmasını isterse, o kimse sanki Cenâb-ı Hakk'ın âlemi yaratıp mükellef varlıkları halketmesindeki ilk maksadı hususunda Allah'a itiraz etmiş olur. Yine çoğu kez o kimse, kendisinin bu nimetlere o insandan daha lâyık olduğuna inanır. Ki bu da, Allah'a bir itiraz ve O'nun hikmetini bir ta'n olur. Bütün bunlar ise insanı küfre ve bid'at karanlıklarına düşüren, kalbinden iman nurunu silip süpüren şeylerdendir. Hased, dinî bakımdan bir fesada sebep olduğu gibi, dünyevî bakımdan da fesadın sebebidir. Çünkü bu durum sevgiyi, muhabbeti, dostluğu sona erdirir ve bütün bu halleri, onların zıddına dönüştürür. İşte bu sebeplerden dolayı, Cenâb-ı Hak kullarını bundan nehyederek, وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ *"Allah'ın, kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri temennî etmeyin"* buyurmuştur.

Bil ki bu hasedi nehyetmenin sebebi, dinlerin temel kaidelerinin farklılığına göre farklılık arzetmektedir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaât mezhebine göre Cenâb-ı Hak, *"Ne dilerse, hakkıyla yapandır"* (Burûc, 16); *"O, yapacağından mesûl tutulmaz, fakat insanlar mesûl olurlar"* (Enbiya, 23). Binaenaleyh, O'nun yaptıklarına itiraz edilemez, O'nunla münakaşa etmeye hiçkimsenin tâkatı yetmez, her şey O'nun yaratmasıdır; yapmasının nedeni-niçini yoktur. Neden, niçin diye sorulamaz. Bu böyle olunca, bütün kîlukâl kapıları tıkanmış ve itirâz yolları merdûddur.

Mu'tezile mezhebine göre, itiraz yolları da kapanmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allâmu'l-guyûb" (gaybleri hakkıyla bilen)dir. Binaenaleyh O, mahlukatının yararına olan bütün faydalı şeyleri ve hükümlerdeki incelikleri eksiksiz bilendir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Eğer Allah (bütün) kullarına (aynı seviyede) bol rızık verseydi, yeryüzünde muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı"* (Şûrâ, 27) buyurmuştu. Bu her iki izaha göre de, mutlaka her insanın Allah'ın kazâ ve kaderine razı olması gerekir. İşte bundan ötürü, bir hadis-i kudsîde şöyle buyurulmuştur:

مَنِ اسْتَسْلَمَ لِقَضَائِي وَ صَبَرَ عَلَى بَلَائِي وَشَكَرَ لِنَعْمَائِي كَتَبْتُهُ صِدِّيقًا وَ بَعَثْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ الصِّدِّيقِينَ وَمَنْ لَمْ يَرْضَ بِقَضَائِي وَلَمْ يَصْبِرْ عَلَى بَلَائِي وَلَمْ يَشْكُرْ لِنَعْمَائِي فَلْيَطْلُبْ رَبًّا سِوَايَ

"Kim benim kaza ve kaderime teslim olur, belâlarıma sabreder ve nimetlerime de şükrederse, onu sıddîk olarak kaydederim. Kıyâmet gününde onu, sıddîklerle beraber haşrederim. Kim de benim kazâ ve kaderime rıza göstermez, belâlarıma sabretmez ve nimetlerime de şükretmezse, o kimse benden başka bir Rab arasın.." İşte, o nimetlerin o kimseden zâil olmasını temenni eden kimse hakkında söylenebilecek söz bundan ibarettir. **İbn Sîrîn**'in **Ebu Hureyre** (r.a)'den rivayet etmiş olduğu şu hadis de bunu teyid etmektedir. **Ebu Hureyre**'nin rivayetine göre Hz. Peygamber: لاَ يَخْطِبُ الرَّجُلُ عَلَى خِطْبَةِ اَخِيهِ وَلاَ يَسُوْمُ عَلَى سَوْمِ اَخِيهِ وَلاَ تَسْاَلُ الْمَرْاَةُ طَلاَقَ اُخْتِهَا لِتَقُومَ مَقَامَهَا فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ رَازِقُهَا *"Bir kimse, (din) kardeşinin talip olduğu kıza talip olmaz (olmasın); kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmaz (yapmasın); bir kadın da, yerine geçmek için, kız kardeşinin boşanmasını istemez. Çünkü ona rızık veren Allah'tır"* [1] buyurmuştur.

Bütün bunlardan maksat, hasedden iyice sakındırmaktır. Ama bu nimetlerin kardeşinden zâil olmasını istemez, aksine bir o kadar da kendisinin olmasını isteyen bir kimse olursa, bunu câiz gören âlimler bulunmaktadır. Ancak, muhakkik âlimler bunun da caiz olmadığını söylemişlerdir. Çünkü o nimet, çoğu kez dinî bakımdan o kimse hakkında bir mefsedet, dünyevî bakımdan da bir zarar olur.

İşte bu sebepten dolayı muhakkik âlimler, "Bir kimsenin: "Allah'ım, bana falancanın evi gibi bir ev; falancanın karısı gibi bir karı nasib et" demesi caiz olmaz, aksine "Allah'ım, bana dinim, dünyâm, âhiretim ve maişetim konusunda hakkımda uygun olan şeyleri ver" demesi gerekir" demişlerdir.

İnsan çoğu kez düşündüğünde, kullarına bir öğretme olsun diye, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de zikretmiş olduğu, *"Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi hal ver, âhirette de iyi hal ver ve bizi o ateş azabından koru"* (Bakara, 201) şeklindeki duâdan daha güzelini bulamaz.

Katâde, Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hiç kimse, mal temennisinde bulunmasın.. **Sa'lebe** hakkında olduğu gibi, belki de onun helâki o maldandır..." İşte Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette *"Allah'tan fazlını isteyin"* ifadesinden kastedilen de budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

وَلاَ تَتَمَنَّوْا Âyetinin Nüzul Sebebi

Âlimler, bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şunları zikretmişlerdir:

a) **Mücahîd**'in rivayetine göre **Ümmü Seleme** "Ya Resûlallah, erkekler savaşa katılıp savaşıyor, biz ise savaşmıyoruz. Onların mirastaki paylarıysa bizimkinin iki katı. Keşke biz de erkek olsaydık!" deyince, bu âyet-i kerime nazil olmuştur.

b) **Süddî** şöyle demektedir: Mirasla ilgili âyetler nazil olunca, erkekler: "Cenâb-ı

1) Buhârî, Nikah, 45; Müslim, Büyû, 8 (III/1154)

Hakk'ın, miras hususunda bizi üstün kıldığı gibi âhirette de bizi kadınlardan üstün kılmasını umuyoruz"; kadınlar ise, "Biz de, miras hususunda olduğu gibi, bizim günahımızın da erkeklerin günahının yarısı kadarı olmasını arzularız" deyince, bu âyet nâzil oldu.

c) Allah Teâlâ, erkeklerin mirastaki payını iki dişinin payı kadar yapınca, kadınlar: "Biz daha muhtacız, çünkü biz zayıf bünyeli varlıklarız. Erkeklerse, geçimlerini elde etme hususunda daha güçlüler" dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazîl oldu.

d) Bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek, "Erkeklerin ve kadınların Allah'ı birdir. Sen, hem bize hem de onlara gönderilmiş bir peygambersin. Babamız **Adem**, annemiz ise **Havvâ**'dır. O halde Allah Teâlâ'nın erkeklerden bahsedip, bizden bahsetmemesinin sebebi nedir?" deyince, o zaman işte bu âyet-i kerime nazil oldu. Yine bu kadın, "Erkekler, cihad etmekle bizi geçtiler. Binâenaleyh bizim ne yapmamız gerekir?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) اِنَّ لِلْحَامِلِ مِنْكُنَّ اَجْرَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ فَاِذَا ضَرَّبِهَا الطَّلْقُ لَمْ يَدْرِ اَحَدٌ مَالَهَا مِنَ الْاَجْرِ فَاِذَا اَرْضَعَتْ كَانَ لَهَا بِكُلِّ مَصَّةٍ اَجْرُ اِحْيَاءِ نَفْسٍ *"Sizden, hamile olan bir kadına, oruç tutan ve namaz kılan kimsenin mükâfaatı kadar bir mükâfaat vardır. Doğum sancıları ona acı verdiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın o kadına vereceği ecri ve mükâfaatı hiç kimse bilemez.. Bu kadın çocuğunu emzirdiği zaman, çocuğunun memesinden her emmesine mukabil, o kadına bir canı diriltmenin mükafaatı kadar mükâfaat vardır"* buyurmuştur.

Erkek ve Kadının Birbirine Karşı Durumu

Daha sonra Hak Teâlâ, لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ *"Erkeklerin, kendi kazandıklarından bir payı vardır. Kadınların da, kendi kazandıklarından bir payı vardır"* buyurmuştur.

Bil ki bu âyetle hem dünya, hem âhiret, hem de her ikisiyle ilgili olan hususların kastedilmiş olması mümkündür.

Birinci ihtimal hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bundan murad, "Her fırkaya, kazanmış olduğu dünya nimetlerinden bir pay vardır. Binaenaleyh, Allah'ın kendisine ayırıp verdiği şeye razı olması gerekir" şeklindedir.

b) "Mirastan tayin edilen her pay, Allah'ın hükmüne göredir. Binaenaleyh, kişinin buna razı olması ve itiraz etmemesi gerekir." Bu görüşe göre burada geçen مِمَّا اكْتَسَبُوا tabiri, elde etme ve sahip olmak manasındadır.

c) Cahiliyye çağındaki insanlar, kadınlara ve çocuklara mirastan pay vermiyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak bu âyet ile, bunun geçersiz olduğunu belirterek, erkek olsun

dişi olsun, küçük olsun büyük olsun herkesin muayyen bir payı olduğunu beyân etmiştir.

İkinci ihtimalle ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bundan murad şudur: "Herkesin elde edeceği muayyen bir sevap miktarı vardır ki, buna Allah'ın keremi ve lütfuyla müstehak olur. Binâenaleyh, bunun aksini temennî etmeyiniz..."

b) Herkesin, yapmış olduğu tâatlara mukabil bir mükafaatı vardır. Binaenaleyh onu, kötü olan hased sebebiyle zayi etmemesi gerekir. Ki bu, "Sana ait olanı muhafaza et, zayi etme; başkasına ait olanı da temenni etme!" demektir.

c) Erkeklerin kazandıklarından bir hisseleri bulunmaktadır ki bu, onların kadınların nafakalarını temin etmelerine vesiledir. Cenâb-ı Hak, kadınların namus ve ferçlerini muhafaza etmeyi, kocalarına itaat etmeyi ve aş-ekmek pişirme, giyecekleri muhafaza etme ve geçimi kolaylaştırma gibi evle ilgili işleri yapmalarını murad ederek, *"Kadınlar için de, kazandıkları şeyden bir hisse vardır"* buyurmuştur. Bu manaya göre "nasîb", sevap ve mükâfaat anlamındadır.

Üçüncü ihtimale gelince, âyetten bu manaların tamamı kastedilmiştir. Çünkü âyetin lafızları bu manaları kapsamakta olup, bu manalar arasında herhangi bir tezat bulunmamaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ *"Allah'tan, fazlını isteyiniz"* buyurmuştur. Bu hususla ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir ve **Kisaî**, bu kelimenin istemek fiilinden bir emir ve kendisinden önce vâv veya fâ harfinin bulunması şartıyla, hemzesiz olarak وَسَلُوا اللَّهَ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, Kur'ân'ın her yerinde olmak üzere وَ سْئَلُوا اللَّهَ şeklinde okumuşlardır.

Birinci okuyuşa göre, hemzenin harekesi sîn harfine verilmiş, vasl elifine lüzum görülmeyerek hazfedilmiştir. İkinci okuyuşa göre bu kelime, aslı üzere okunmuştur. Kıraat imamları, وَلْيَسْأَلُوا kelimesi emr-i gâib olduğu için, bunun hemzeli okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Ali el-Farisî, "Ebu'l-Hasen'e göre, Cenâb-ı Hakk'ın مِنْ فَضْلِهِ kelimesi ikinci mef'ûl yerinde; **Sîbeveyh**'in görüşüne göreyse, hazfedilmiş olan ikinci mef'ûlün sıfatı yerine gelmiş bir ifâdedir. Buna göre sanki, وَ سْئَلُوا اللَّهَ نِعْمَتَهُ مِنْ فَضْلِهِ "Allah'tan, O'nun fazlından olan nimetini isteyiniz" denilmiştir" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah'tan Belli Bir Şey Yerine Lutfunu İstemeli

Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'tan, fazlını isteyiniz"* buyruğu, insanın talep ve duâlarında muayyen bir biçimde bir şey istemesinin caiz olmayacağına; ancak, Allah'ın lütfundan, mutlak bir biçimde dini ve dünyası hakkında, kendi salahına vesile olacak şeyleri isteyebileceğine bir tenbihte bulunma ve dikkat çekmedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إنَّ اللّه كان بكلّ شيء عليما *"Şüphesiz ki Allah, herşeyi hakkıyla bilendir"* buyurmuştur ki, bu şu demektir: Allahu Teâlâ, isteyenlerin menfaatine olan şeyleri bilmektedir. Binaenaleyh, bir talepte bulunan, isteğini kısaca belirtsin, dua ederken, istediğini tayin ederek istemekten sakınsın.. Çünkü bu çoğu kez, sırf bir mefsedet ve sırf bır zarar olur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ
أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

"(Erkek ve dişiden) her biri için, baba ve ananın, en yakın akrabaların terikelerinden de varisler yaptık. (Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere dahi hisselerini verin. Allah, her şeyin üstünde şahiddir"

(Nisâ , 33).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki âyeti, bu âyette yer alan "ana-baba" ve "en yakın akraba" tabirlerini, "varis olanlar" diye tefsir etmek mümkün olduğu gibi, yine bu tabirleri, "kendilerine varis olunanlar" diye tefsir etmek de mümkündür.

Birincisine göre, Cenâb-ı Hakk'ın, ولكلّ جعلنا موالي ممّا ترك الوالدان والأقربون *"(Erkek ve dişiden) her biri için baba ve ananın: en yakın akrabaların terikelerinden de varisler yaptık"* buyruğunu, "bunlardan her birini onun terikesinde varis kıldık" şeklinde tefsir edebiliriz. Buna göre sanki, "O varis olanlar kimdir?" denildiğinde, "Onlar, ana-baba ile en yakın akrabalardır.." denilmek istenmiştir. Bu izaha göre, mutlaka Cenâb-ı Hakk'ın, ممّا ترك ifâdesinde vakf yapmak, durmak lâzımdır.

İkincisine göreyse, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifadede bir takdim-tehirin bulunduğunu söylemek.. Buna göre ifâdenin takdiri, وَلِكُلِّ شَيْءٍ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ جَعَلْنَا مَوَالِيَ "Ana-baba ve en yakın akrabaların geride bırakmış olduğu her şey için biz, mevâli yani varisler yarattık" şeklinde olur.

Bu iki izaha göre de جَعَلْنَا fiili, iki mef'ul almaz, çünkü جَعَلْنَا kelimesi, خَلَقْنَا (yarattık) manasına gelmektedir.

b) Kelamın takdirinin, وَلِكُلِّ قَوْمٍ جَعَلْنَاهُمْ مَوَالِيَ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ "Varisler olarak yarattığımız her kavmin, ana-babasının ve en yakın akrabaların bırakmış oldukları terikeden bir hissesi vardır" şeklindedir. Buna göre مَوَالِيَ tabiri mevsûfu hazfedilmiş bir sıfat, كُلّ kelimesine râci olacak olan zamir ise hazfedilmiş olur. Yapılan takdire göre haber durumunda olan نَصِيبٌ kelimesi de âyette hazfedilmiş olur. Bu izaha göre de, جَعَلْنَا fiili iki mef'ul almış olur. Bu izahta fazla takdir yapıldığı için, ilk iki izah bundan daha uygun ve evlâdır.

İKİNCİ MESELE

Mevlâ Kelimesinin Mânaları

اَلْمَوْلَى kelimesi, pekçok manaya gelen müşterek bir lâfızdır:

a) Azâd eden.. Çünkü bu şahıs, o köleyi azâd etme nimetinin velîsidir. İşte bu sebepten dolayı o şahsa, مَوْلَى النِّعْمَةِ "Nimetin mevlası, efendisi" adı verilmiştir.

b) Azâd edilmiş köle.. Çünkü, mevlâsının ona olan velâyeti, ona olan in'âmına bitişmiş, beraber bulunmuştur. Bu tıpkı, alacaklı olan bir kimsenin, hakkının peşine düşmesi ve onu takip etmesi kendisine vazife olduğu için غَرِيمٌ (garîm); borcu ödemesi kendisine gerekli olduğu için borçluya da yine غَرِيمٌ (garîm) denilmesi gibidir.

c) Bu kelime, حَلِيفٌ (müttefik, anlaşmalı) anlamındadır. Çünkü, anlaşma yapan bir kimse, işini yapılmış olan yemin akdine göre takip eder.

d) Amcaoğlu.. Çünkü aralarında bulunan akrabalık sebebiyle o onu, yardım isteğiyle takip eder, izler..

e) Mevla, velî mânasına gelir. Çünkü o onu, yardım etmek isteğiyle takip eder, izler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki Allah iman edenlerin velisidir. Kâfirlere gelince, onların velisi yoktur"* (Muhammed, 11) buyurmuştur.

f) Asabe.. İşte bu âyette murad edilen mâna budur. Çünkü bu âyete, bu manadan başkası uygun düşmez. Bunu, **Ebû Salih**'in **Ebu Hureyre**'den rivayet ettiği şu hadis de te'kid etmektedir: Hz. Peygamber (s.a.s), اَنَا اَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ: مَنْ مَاتَ وَتَرَكَ مَالاً فَمَا لَهُ لِلْمَوَالِي الْعَصَبَةِ وَمَنْ تَرَكَ كَلاًّ فَاِلَيَّ وَاِلَيَّ *"Ben mü'minlere, (kendilerinden) daha*

yakınım. Onlardan kim ölür ve geriye mal bırakır ise, bıraktığı mal, vârislerinedir. Kim (de) öldükten sonra bir borç bırakır ise, o borcunun kefili benim.'' (2)

Yine, Hz. Peygamber, اِقْسِمُوا هَذَا الْمَالَ فَمَا اَبْقَتِ السِّهَامُ فَلِاَوْلَى عَصَبَةٍ ذَكَرٍ *''Bu malı taksim edin. Geriye kalan paylar, erkek ''asabe''lerin birincisi içindir.*(3) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ فَاٰتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ *''(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere dahi hisselerini verin''* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Asım, Hamza** ve **Kisâî,** bu fiili elifsiz ve şeddesiz olarak عَقَدَتْ şeklinde; diğer kıraat imamları ise elifli ve şeddesiz olarak عَاقَدَتْ şeklinde okumuşlardır. عَقَدَتْ (akdetti) şeklindeki kıraata göre, akit fiili tek bir kişiye nisbet edilmiştir. Tercihe şayan mâna ise عَاقَدَتْ (akitleşti) şeklidir. Çünkü ''mufâ'ale'' babı, iki tarafın da yemin akdi yapmış olduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE Âyetteki ''eymân'' kelimesi, ''yemîn''in çoğuludur. ''Yemin'' kelimesi ''sağ el'' manasına olabileceği gibi, ''kasem (yemin etmek)'' manasına da olabilir. Eğer bu kelimeden maksad sağ el manası olursa, burada şu üç mecâzi mana kastedilmiş olabilir:

a) Akitleşme işi, âyetin zâhirine göre, ellere nisbet edilmiştir. Aslında ise akitleşme, anlaşan ve yeminleşen iki tarafa nisbet edilir. Bu mecâzî kullanışın sebebi şudur: İki taraf, satış esnasında satışın kesinleştiğini belirtmek için karşılıklı olarak ellerini birbirlerine vururlar ve ahidlerine sarılıp vefa göstereceklerine dair biribirinin elini tutarlar.

b) Kelamın takdiri, وَالَّذِينَ عَاقَدَتْ بِحَلْفِهِمْ اَيْمَانُكُمْ ''Yeminleri sebebi ile ellerinizin akitleştiği, bağlandığı kimselere..'' şeklindedir. Bu takdire göre muzaf hazfedilmiş ve muzâfun ileyh onun yerine kâim olmuştur. Sözden anlaşıldığı için, bu hazif yerinde ve güzeldir.

c) Âyetin takdiri ''Yeminlerinizin kendileri ile akidleştiği kimseler..'' şeklindedir. Fakat bu takdire göre de, sıla cümlesinde ism-i mevsûle râci olacak zamir hazfedilmiştir.

Bütün bu takdirler, ''yemin'' kelimesini ''el'' manasına aldığımız zaman söz

2) Buhârî, Kefalet, 5; Müslim, Cum'a, 43 (2/592) Tirmizî, Cenâiz, 69 (3/382)
3) Darekutnî, 4/71

konusudur. Fakat bu kelimeyi "yemin etmek" manasına alırsak, bu durumda akidleşme, âyetin zâhirine göre "yeminleşme" manasına olur. Bu mana da yerinde ve güzeldir. Çünkü akidleşme, yemin etme sebebiyle (yoluyla) olunca, böylece bu nisbet yerinde ve güzel olur. Diğer mecazlar hakkında söylenecek söz de, geçenler gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Akidle Varis Olma Hükmünün Mensuh Olması

Âlimlerden bazıları, bu âyetin mensûh olduğunu söylerken, bazıları da mensûh olmadığını söylemişlerdir. Bunun mensuh olduğunu söyleyenler, âyeti şu manalardan biri ile tefsir etmişlerdir:

a) Âyetteki, *"(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere"* tabirinden murad, cahiliyye döneminde anlaşma yapılmış kimselerdir. Zira cahiliyye döneminde birisi birisi ile anlaşma yapar ve "Benim kanım senin kanın; barışım, senin barışın; savaşım, senin savaşındır. Sen bana varissin, ben de sana; sen benim diyetimi öde, ben de senin" derlerdi. Bu şekilde anlaşma yapanların, biribirlerinin mirasından altıda bir hakları olurdu. İşte bu husus Hak Teâlâ'nın, وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ *"Hısımlar, Allah'ın kitabınca, birbirine daha yakındırlar"* (Enfal, 75) ve يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ *"Allah size tavsiye ve emreder ki.."* (Nisa, 11) âyetleriyle neshedilmiştir.

b) Cahiliyye insanlarından biri, yabancı birisini evlâd edinirdi. Bunlara أَدْعِيَاءُ (evlatlıklar) denilir ve onlar, bu sebeple varis olurlardı. Daha sonra bu husus neshedilmiştir.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), ashabından iki kişi arasında "kardeşlik" akdi yapıyordu. İşte böyle kardeş olma da, birbirlerine varis olma sebebi idi. Bil ki her üç izaha göre de, yapılan anlaşma, *"hisselerini verin"* ifadesinden dolayı, bunların biribirlerine varis olmalarına sebep oluyordu. Cenâb-ı Allah, daha sonra şu yukarıda yazdığımız âyetlerle bunu neshetmiştir.

Bu âyetin mensuh olmadığını söyleyenler ise, âyetin tefsiri hususunda şu görüşleri zikretmişlerdir:

a) Âyetin takdiri şu şekildedir: "Ana-baba ve akrabaların bıraktığı ve kendilerini yeminlerinizin bağladığı kimselerin bıraktığı her şey için vârisler vardır. O vârislere hisselerini verin." Yani "Mevâlî ve vereselere hisselerini verin." Bu manaya göre, *"(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere.."* tabiri, *"ana ve babanın ve en yakın akrabaların..."* tabirine atfedilmiştir. Binâenaleyh mana, "yeminlerinizin bağladığı kimselerin bıraktığı şeyler için, vâris vardır. O vâris buna daha lâyıktır" şeklinde olur. Allah Teâlâ buna göre vârisi, "mevlâ" diye ifâde etmiştir ki bu da "malı, anlaştığınız

kimseye vermeyin; aksine mevâlî ve vârislere verin" demektir. Bu izaha göre âyet mensuh değildir. Bu, **Ebu Ali el-Cübbâî**'nin yaptığı te'vildir.

b) Bu ifadeden maksad, karı ile kocadır. Zira nikah da "akid" diye adlandırılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"(İddet sona erinceye kadar) nikah akdi yapmaya azmetmeyin"* (Bakara, 235) buyurmuştur. Binaenaleyh Allah Teâlâ ebeveyni ve akrabaları zikretmiş, onların yanısıra karı-kocayı zikretmiştir. Bunun bir benzeri de miras âyetidir. Zira Hak Teâlâ, çocuğun ve ana-babanın mirasını açıklarken, karı ile kocanın mirasını da zikretmiştir. Buna göre âyette nesh söz konusu değildir. Bu da, **Ebû Müslim el-İsfehânî**'nin görüşüdür.

c) Bu tabirden maksad, "velâ" [4] sebebi ile meydana gelen mirastır. Buna göre de, nesh söz konusu değildir.

d) Bu tabirden murad, adamın müttefikleri olup, *"(onlara) hisselerini verin"* âyetindeki hisseden maksat da, akrabalar arasındaki yardımlaşma, nasihat etme, dayanışma ve samimiyetle biribiriyle içli-dışlı olmaktır. Binaenaleyh bunlardan maksad, biribirine varis olma değildir. Bu takdire göre de, nesh söz konusu değildir.

e) Bu âyet, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ile oğlu **Abdurrahman** (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü **Hz. Ebu Bekir** (r.a), oğluna infak etmemeye ve malından ona hiçbir şey vermemeye yemin etmişti. **Abdurrahman** (r.a) müslüman olunca, Cenâb-ı Allah, **Hz. Ebu Bekr**'e ona payı kadar miras bırakmayı emretmiştir. Buna göre de, âyette nesh yoktur.

f) **Esamm** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, ölenin yanı başında bulunanlara, daha önce de zikredildiği gibi, bir pay ayrılmasını emrettiği gibi, bir bağış ve hediye olarak az bir şey ayrılmasını da emretmiştir." Bütün bunlar muhtemel ve güzel izahlardır. Ne murad etmiş olduğunu en iyi Allah bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ *"(Akd ile) yeminleri-nizin bağladığı kimseler"* sözünün mübtedâ, فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ *"... onlara dahi hisselerini verin"* kısmının da haber olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: "Bu sözün başındaki الَّذِينَ kelimesi şart manasını tazammun ettiği için, muhakkak ki haberinin başına fâ harfi gelmiştir. Onun haberi de, فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ *"Onlara dahi hisselerini verin..."* ifadesidir. الَّذِينَ kelimesinin, tıpkı senin زَيْدًا فَاضْرِبْهُ **"Zeyd yok mu, ona vur!" sözünde olduğu gibi, mansûb olması caizdir.**

BEŞİNCİ MESELE

Cumhûr-u fukahâ, daha aşağı olan "mevlâ"nın, daha yukarda olana varis olamıyacağını söylerlerken, **Tahavî, Hasan İbn Ziyâd**'ın, varis olabileceğini söylediğini naklet-

4) Velâ : Yakınlık; sahiplik. Efendisinin, köle ve câriyesi ile olan münasebeti ve onlar üzerindeki hakkı.

miştir. Zira **İbn Abbas**'ın rivayetine göre, bir kimse kölesini azâd etmiş ve azâd eden bu adam sonra ölmüş, geride de, bu azâdlısından başka hiç kimse kalmamıştı. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü, ölen o efendinin mirasını, azâdlısı olan o adama vermişti. **Bir de**, bu Hak Teâlâ'nın, *"(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere dahi hisselerini verin"* buyruğunun muhtevasına dahildir.

Hasan İbn Ziyâd'ın bu hadîse tutunmasına şöyle cevap verebiliriz: Belki de, mal beytu'l-mâle olduğu için; Hz. Peygamber (s.a.s) onu, ihtiyacı ve fakirliğinden dolayı o delikanlıya vermiştir. Çünkü bu mal, vârisi olmayan bir maldır. Bu malın hükmü, fakirlere sarfedilmesidir.

ALTINCI MESELE

Şafiî ve **Mâlik** (r.h), "Bir kimse bir adamın elinde müslüman olup, o adam da ona velâyet edip onunla akid yapsa; sonra da ölse, ölen bu kimsenin de, müslüman olan bu kimseden başka varisi olmasa, bu kimse ona varis olamaz; bilakis onun mirası müslümanlara aittir" derlerken, **Ebu Hanife** (r.h) ise, bu adamın ona varis olacağını söyler. **Şafiî**'nin delili şudur: Biz, âyetin manasının, "Ebeveyn, yakın akraba ve yeminlerinizin akid ile bağladığı kimselerin bırakmış olduğu terikeler için mevâliler (varisler) yaptık ki, bunlar da asabelerdir" şeklinde olduğunu beyân etmiştik. Sonra bu asabeler, ya hâs olurlar ki, bunlar vereselerdir; veya 'âmm olurlar ki, bunlar da müslüman cemaatidir. Binaenaleyh, bu malın hâs asabeler bulunmadığı zaman 'âmm asabelere sarfedilmesi gerekir.

Ebu Bekir er-Râzî, kendi görüşüne şu şekilde delil getirmiştir: "Âyet, insanın velâyet ettiği ve anlaşma yaptığı kimselere miras verilebileceğini ifâde etmektedir. Daha sonra Allah Teâlâ bunu, *"Hısımlar, Allah'ın kitabınca, birbirine daha yakındır"* (Enfal, 75) **âyetleriyle neshetmiştir. bu nesh, akrabalar bulunduğu zaman söz konusudur. Ölenin akrabası yok ise, bu hüküm olduğu gibi kalır."** Onun bu görüşüne **şöyle cevap veririz. "biz, âyette anlaşma yapılmış kimsenin varis olacağını gösteren bir şey olmadığını, aksine âyetin bu kimselerin vâris olmayacaklarına delâlet ettiğini ve böyle bir neshin bulunduğunu söylemenin yanlışlığını beyân etmiştik."**

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا *"Allah, her şeyin üstünde şahiddir"* buyurmuştur ki bu ifade, itaatkârlar hakkında bir vaad, isyankârlar hakkında ise bir va'îddir. Âyetteki "şehîd" lâfzı şâhid ve müşâhid demektir. Bunun getirilmesinden maksad ise, ya Allah'ın bütün cüz'iyyatı ve külliyatı bildiğini ifâde etmektir; ya da O'nun kıyamet günü, bütün mahlukata, dünyada iken yapmış oldukları şeyler hususunda şahidlik edeceğini ifâde etmektir. Birinci manaya göre "şehid", bilen; ikinci manaya göre ise "haber veren" manasındadır.

* *
*

Koca Ailenin Reisidir

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَبِمَا أَنفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ ۚ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ ۚ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ ۖ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا

"Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler. Çünkü Allah onlardan bazısını (erkekleri), bazısından (kadınlardan) üstün kılmıştır. Çünkü onlar (erkekler) mallarından infak ederler. İyi kadınlar itaatli olanlardır. Allah kendilerini nasıl koruduysa onlar da öylece mahremiyeti koruyanlardır. Şerlerinden, serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince, onlara (önce) öğüt verin. (Vazgeçmezlerse) kendilerini yataklarında yalnız bırakın. (Yine kâr etmezse) dövün. Size itaat ederlerse aleyhlerinde bir yol aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür"

(Nisa, 34).

Erkeğin Mirastaki Üstünlüğü, Kadının İnfak ve Mehir Üstünlüğü İle Dengelenmiştir

Bil ki Allah Teâlâ, *"Allah'ın, kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri temenni etmeyin"* (Nisa, 32) buyurup, biz de bu âyetin sebeb-i nüzûlünün, kadınların, Hak Teâlâ'nın erkekleri kendilerine miras hususunda üstün kılması konusunda ileri-geri konuşmaları olduğundan bahsedince, bundan dolayı Allah Teâlâ bu âyette, her nekadar biribirlerinden istifade hususunda kadın-erkek müsâvî olsalar da, erkekler kadınlara hakim oldukları için, erkekleri mirasta kadınlara üstün kıldığını, bundan dolayı erkeklere, kadınların mihirlerini vermelerini ve onların geçimlerini temin etmelerini emrettiğini bu âyette zikretmiştir. Böylece iki taraftan birinde olan üstünlük, diğer tarafın üstünlüğü ile denk olmuş olur. Binaenaleyh sanki arada herhangi bir üstünlük yok gibidir. İşte âyetin, kendinden öncekilerle münasebetinin izahı budur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Erkeğin Hakimliğine Dair Hükmün Nüzul Sebebi

"Kavvâm", işi bi-hakkın yapan kimse demektir. Kadının işlerini hakkıyla yerine getirip, onu korumaya itinâ gösteren kimse için de, هٰذَا قَيِّمُ الْمَرْاَةِ وَقَوَّامُهَا denilir. **İbn Abbas** (r.a), bu âyetin **Muhammed İbn Seleme**'nin kızı ile ensârın ileri gelenlerinden biri olan kocası **Sa'd b. Rebi'** hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Zira **Sa'd** ona bir tokat atmış, o-da kocasının yatağını hemen terkederek, kocasının tokadının izi yüzünde olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, kocasının kendisini tokatladığını şikayet etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) *"Ondan kısas iste"* dedi, sonra da, *"sabret, (vahiy) bekliyorum"* dedi. İşte bunun üzerine, اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ *"Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler..."* âyeti nâzil olmuştur. Bu, "Erkekler kadınları terbiye etme ve onlara müdahale etme hususunda hakimdirler" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki erkeği, karısı üzerinde bir reis ve hükmü geçen birisi kabul etmiştir. Bu âyet nâzil olunca Hz. Peygamber (s.a.s), اَرَدْنَا اَمْرًا وَاَرَادَ اللّٰهُ اَمْرًا وَالَّذِى اَرَادَ اللّٰهُ خَيْرٌ *"Biz birşey istedik, Allah da birşey istedi. Allah'ın istediği daha hayırlıdır"* buyurdu. Böylece Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği kısas hükmünü kaldırmış oldu. Daha sonra o, erkeklerin kadınlara hakim olduğunu ve erkeklerin emrinin onlar yanında geçerli olması gerektiğini belirtince, bunun şu iki sebepten dolayı olduğunu beyân buyurmuştur:

Erkeği Kadından İleri Kılan Sebepler

Birinci Sebep: Cenâb-ı Hakk'ın, بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ *"Çünkü Allah onlardan bazısını (erkekleri), bazısından (kadınlardan) üstün kılmıştır"* buyruğu ile belirttiği hususdur. Bil ki erkekler pekçok yönden kadınlardan üstündür. Bunların bir kısmı hakiki sıfatlar, bir kısmı ise şer'i hükümlerdir. Hakikî sıfatlara gelince, bil ki hakîkî üstünlüğün neticesi şu iki şeye dayanır:

a) Bilgi (ilim),

b) Kudret (güç-kuvvet)..

Erkeklerin akıllarının ve bilgilerinin daha çok olduğu hususunda şüphe yoktur. Yine erkeklerin güç ve meşakkatli işlere karşı kuvvetlerinin daha fazla olduğu hususunda da şüphe yoktur. İşte bu iki sebepten ötürü akıl, sebat, kuvvet, genel manada yazı yazma, biniçilik ile atıcılık, peygamberler ile alimlerin erkeklerden oluşu, gerek büyük gerek küçük imâmetin (namaz imamlığı ve devlet başkanlığının) erkeklere verilmiş olması; cihad, ezan, hutbe, itikaf, had ile kısas hususlarındaki şahâdet -ki bu sayılanlar alimlerce ittifakla kabul edilmiştir-, **Şâfiî** (r.h)'ye göre evlilik, mirastaki hissenin fazlalığı, mirasta asabe oluş, gerek kasten gerekse hataen adam öldürmede

diyeti yüklenme, kasame, nikahta velâyet, talak, ric'at (talaktan dönüş), birden çok kadınla evlenebilme ve doğan çocukların erkeklere nisbet edilmesi hususlarında, erkeklerin kadınlardan üstünlüğü söz konusudur. Bütün bunlar, erkeklerin kadınlardan üstün olduğuna delâlet eder.

İkinci sebep: Cenâb-ı Hakk'ın, وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ *"Ve çünkü onlar (erkekler) mallarından infâk ederler"* buyruğu ile belirttiği hususdur. Bu, "Erkekler, kadınlara mehir verip, onların nafakalarını (geçimlerini) temin ettikleri için daha üstündürler" demektir.

Sonra Allah Teâlâ kadınları iki kısma ayırıp, sâlih olanları فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ *"İyi kadınlar itaatlı olanlardır. Allah kendilerini nasıl koruduysa onlar da öylece mahremiyeti koruyanlardır"* diye tavsif etmiştir. Bu ifâde ile ilgili bazı meseleler var:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "**İbn Mesud** (r.a) âyeti فَالصَّوَالِحُ قَوَانِتُ حَوَافِظُ لِلْغَيْبِ şeklinde okumuştur."

İKİNCİ MESELE

Kadının Kocasına İtaatı ve Onu Nasıl Koruyacağı

Âyetteki, قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ ifâdesi ile ilgili iki izah şekli vardır:

a) "Kânitâtün", Allah'a itaat edenler; "hâfizâtün" ise, kocalarının haklarını yerli yerince yerine getirenler demektir. Allah kendi hakkının îfâsını önce zikretmiş, sonra da buna kocanın hakkının yerine getirilmesini eklemiştir.

b) Kadının durumu, ya kocası bulunduğu zaman, veyahut da kocasının yanında olmadığı zaman nazar-ı dikkate alınır. Kocası yanında iken kadının durumunu "kânitât" (itaatkâr)" diye tavsif etmiştir. "Kunût" kelimesinin asıl manası, devamlı itaattir. Buna göre mana, "Onlar, kocalarının hakkını hakkıyla yerine getirirler"şeklinde olur. Her nekadar bu ifâde zâhiren bir haber ise de, bundan kadınların kocalarına itaat etmelerinin zımnen emredildiği anlaşılır.

Bil ki kadın, ancak kocasına itaat ettiği zaman "sâliha" olabilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ *"Salih (iyi) kadınlar, itaatlı olanlardır"* buyurmuştur ki cemî kelimenin başında elif-lâm, "istiğrak" ifâde eder. Bu da her sâliha kadının, kocasına itaat etmesi gerektiğini gösterir.

Vâhidî (r.h) ise: "Kunût, taat manasınadır. Bu kelime, hem Allah'a itaate, hem de kocalara itaate şamil olan umûmî bir ifâdedir."

Kocası yanında değilken kadının durumunu da Cenâb-ı Hak, *"(Onlar), göze görünmeyeni koruyanlardır"* diye anlatmıştır. Bil ki "gayb", şahâdetin (görünenin)

zıddıdır. Bundan o kadınların, kocaları yok iken de kendilerini saklayıp korudukları mânası çıkar. Bu koruma şu manalara gelir:

a) Kadın, zinâ etmesi sebebi ile kocasına bir utanç ve çocuğuna da başkasının nutfesinden (menisinden) meydana gelme (veled-i zina olma) gibi bir ar bulaşmasın diye, kendisini zinâdan korur.

b) Kadın kocasının malını, zâyi olmaktan korur.

c) Kadın, kocasının evini uygun olmayan şeylerden ve kimselerden korur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in خَيْرُ النِّسَاءِ اِنْ نَظَرْتَ اِلَيْهَا سَرَّتْكَ وَاِنْ اَمَرْتَهَا اَطَاعَتْكَ وَاِنْ غِبْتَ عَنْهَا حَفِظَتْكَ فِى مَالِكَ وَنَفْسِهَا *"Kadınların en hayırlısı, kendisine baktığında seni mesrûr eden, emrettiğinde sana itaat eden, yanında bulunmadığın zaman, malını ve kendisine emanet ettiğin namusunu koruyandır"* (5) buyurup, bu âyeti okuduğu rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ ifâdesindeki مَا hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1- Bu kelime, اَلَّذِى (ki o) manasına ism-i mevsul olup, kendisine râcî olacak zamir hazfedilmiştir. Bunun takdiri, بِمَا حَفِظَهُ اللّٰهُ لَهُنَّ "Allah'ın onlar için koruduğu şey sebebi ile..." şeklindedir. Buna göre mana, "Allah'ın, erkeklere kadınlar hakkında âdil olmalarını, onları iyi bir şekilde tutmalarını ve onlara mehirlerini vermelerini emrederek, kocaları üzerindeki haklarını muhafaza etmesine karşılık, kadınların da kocalarının haklarını muhafaza etmeleri gerekir" şeklindedir. Binâenaleyh âyetteki بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ tabiri, sanki "Bu, şuna karşılıktır" yani "Bu, şunun mukabilindedir" denilmesi gibidir.

2- Bu مَا lafzı, mâ-i masdariyyedir ve takdiri, بِحِفْظِ اللّٰهِ "Allah'ın muhafazası sebebi ile..." şeklindedir. Böyle olması halinde de şu iki izah söz konusudur:

a) "Onlar, Allah'ın kendilerini muhafaza etmesi sebebi ile, gaybta da kendilerini korurlar." Yani, "Allah'ın yardım ve muvaffakiyyeti olmadan, onların kendilerini korumaları kolay olmaz." Bu, masdarın fâiline izâfesi babındandır.

b) "Kadın, Allah'ın hudûdlarını (hükümlerini) ve emirlerini muhafaza edip riayet etmesi sebebi ile, Allah da kendisini korur. Allah onu koruduğu için de, kadın kendisini gaybta da muhafaza edebilir. Zirâ kadın, Allah'ın mükellef tuttuğu şeylere gayret etmese ve Allah'ın emirlerini muhafaza edip tutma hususunda say-u gayret göstermeseydi, kocasına itaat edemezdi." Bu izaha göre de bu, masdarın mef'ûlüne muzaaf olması bâbından olmuş olur.

---

5) Aynı manada bir hadis için bkz. İbn Mâce, Nikah, 5 (1/596).

"İtaatsiz Serkeş Kadınlar"

Bil ki Allah Teâlâ "sâliha kadınlardan" bahsettikten sonra, sâliha olmayanları söz konusu ederek, وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ *"Şerlerinden, serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince..."* buyurmuştur.

Bil ki "havf" (korkma), istikbalde kötü bir şeyin olaeağı zannedildiği zaman, kalpte meydana gelen bir halden ibarettir. **Şafiî** (r.h), "serkeşlik (geçimsizlik), bazan söz ile, bazan da fiil ile olur. Meselâ söz ile olması, (daha önce) kendisini çağırdığında "Efendim, buyur" diyen; kendisine seslendiğinde sözünü dinleyen bir tavırda iken, sonradan değişmesidir. Fiil ile olan ise, daha önce yanına girdiğinde ayağa kalkıp, emrine koşarken ve kendisini istediğinde güler yüzle yatağına gelirken, sonra birdenbire değişivermesidir. İşte bunlar, o kadının geçimsizliğinin (nüşûzunun) ve isyân ettiğinin emâreleridir. Bu durumda onun geçimsizliği anlaşılır. Bu gibi şeylerin ortaya çıkışı, geçimsizlik (serkeşlik) endişesi duyurur" der. Nüşûz, kocaya isyan ve ona baş kaldırmadır. Bu kelimenin aslı, birşey yükseldiğinde Arapların نَشَزَ الشَّيْءُ (O şey yükseldi) demelerine dayanır. Yüksek yer için نَشَزٌ ve نَشْزٌ (yüksek oldu) fiilinin kullanılması da bu manadadır.

İtaatsiz Kadına Yapılacak Muamele

Sonra Cenâb-ı Hak, فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ *"Onlara (önce) öğüt verin. (Vazgeçmezlerse) kendilerini yataklarında yalnız bırakın. (Yine kâr etmezse) dövün"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şâfiî (r.h) şöyle der: "Onlara öğüt, "Allah'tan kork, benim sende hakkım var. Bu tutumundan vazgeç. Bana itaat etmenin farz olduğunu bil" ve benzeri sözlerle olur. Bu öğütlerin yeterli olması umulduğu için, erkek kadını bu noktada dövmez. Eğer kadın serkeşliğinde ısrar ederse, o zaman onu yatağında terkeder. Buna, onunla konuşmama da dahildir. Erkek onunla konuşmamayı üç günden daha fazla sürdürmez. Erkek onu yatağında yalnız bıraktığı zaman, eğer kadın kocasını seviyorsa, bu durum ona güç gelir ve böylece geçimsizliği bırakır. Yok eğer kocasına kızıyor ve buğzediyor ise, bu yalnız bırakma kadının işine gelir. Bu da kadının nüşûzunun (serkeşliğinin) had noktada olduğunun bir delilidir."

Alimler arasında, kadını yatağında terketmeyi, "Onunla cinsî münasebette bulunmama" manasında alanlar vardır. Çünkü terketmenin, "yataklarında" yalnız bırakma şeklinde ifade edilişi bunu gösterir. Yatakta yalnız bırakılma noktasında kadın hâlâ geçimsizlik ederse, kocası onu dövebilir. **Şafiî** (r.h), dövmenin mübah olduğunu, ancak dövmemenin daha efdal olduğunu söylemiştir.

Hz. Ömer (r.a)'in, "Ey Kureyşliler, erkeklerimiz kadınlarına hâkimdi. Medine'ye geldiğimizde, onların kadınlarının erkeklerine hâkim olduğunu gördük. Kadınlarımız onların kadınları ile içli-dışlı oldular. Bundan dolayı da kocalarına karşı serkeşlik edip baş kaldırdılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, "Kadınlar, kocalarına baş kaldırıyorlar" dedim. O da, kadınları dövmeye müsaade etti. Derken Hz. Peygamber'in hanımlarının odalarının etrafında, kocalarından şikayet eden birçok kadın görünmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), لَقَدْ اَطَافَ اللَّيْلَةَ بِآلِ مُحَمَّدٍ سَبْعُونَ اِمْرَاَةً كُلُّهُنَّ يَشْكُونَ اَزْوَاجَهُنَّ وَلاَ تَجِدُونَ اُولئِكَ خِيَارَكُمْ *"Yemin olsun ki bütün gece Muhammed ailesinin etrafında, herbiri kocasını şikayet eden, yetmiş kadın dönüp dolaştı. Halbuki sizler, o kadınlarını dövenlerin, hayırlılarınız olduğunu göremezsiniz"* [6] buyurdu ki bu, "Hanımlarını dövenler, dövmeyenlerden daha hayırlı değillerdir" demektir.

Şafiî (r.h) şöyle der: "Bu hadis, kadınları dövmemenin daha evlâ olduğuna delâlet eder. Fakat kocası kadını dövdüğünde, bu dövmenin, kadının bedeninin ayrı ayrı yerlerine vurulmak, peşpeşe aynı yere vurmak ve güzellik mahalli olan yüze vurmaktan sakınmak şeklinde olup, ölümüne sebebiyet verecek şekilde olmaması ve kırk vuruştan az olması gerekir." Bazı alimlerimiz bu dövmenin, köle hakkında tam bir ceza olacağı için yirmi vuruştan az olması gerektiğini; bazıları da, bu dövmenin, bükülmüş bir bez veya el ile olacağını, kamçı ve sopa ile olmaması gerektiğini söylemişlerdir.

Netice olarak bu konuda, işi alabildiğine hafif tutmak gerekir. Ben de derim ki: Allah Teâlâ, önce öğüt, sonra yatakta yalnız bırakma, daha sonra da dövmeyi zikretti. Bu da bunların en hafifi ile maksad yerine geldiği zaman, onunla yetinmenin vacip olup, en zor yola baş vurmamak gerektiği hususunda açık bir dikkat çekmedir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âyette Zikredilen Sıraya Uymanın Matlub Olup Olmadığı

Alimlerimiz ihtilaf edip bazıları, "Bu âyetin hükmü, (zikredilen şeylerin) tertibine göredir. Zira ifâdenin zâhiri her nekadar üçünün de birlikte yapılacağını gösterse bile, âyetten anlaşılan bunlar arasında bir sıraya riayet etmeyi göstermektedir. Mü'minlerin emiri **Hz. Ali** (r.a) şöyle demektedir: "Adam, hanımına önce sözle nasihat eder. Eğer vazgeçerse, erkeğin daha ileri gitmesine yol yoktur. Eğer kadın huysuzluğunda diretirse, erkek onu yatağında yalnız bırakır. Eğer yine diretirse onu döver. Dövme de kâr etmez ise, iki taraf hakemlerini gönderir" demişlerdir.

6) Ebu Dâvud, Nikah, 42 (2/245); İbn Mâce, Nikah, 51 (1/639)

Diğer bazı alimlerimiz de, "Bu tertip, geçimsizlikten endişe duyulduğu zaman gözetilir. Fakat geçimsizlik iyice su yüzüne çıkınca, bu üç şeyi birlikte yapmada bir beis yoktur" demişlerdir. Mezhepte muhtar olan kavle göre erkeğin, geçimsizlikten endişe duyduğunda, kadına öğüt verme hakkı vardır. Fakat bu durumda erkek onu yatağında yalnız bırakabilir mi? Bu kesin değildir. Amma geçimsizlik başgösterdiğinde koca kadına nasihat edebildiği gibi, isterse onu yatağında yalnız bırakıp dövebilir de.

Âyetin عَلِيًّا كَبِيرًا İlahî Vasıflarıyla Bitmesindeki Hikmet

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا "Yani onlar bu terbiye etme esnasında geçimsizliklerinden vazgeçip, itaat ederlerse, işi yokuşa sürmek ve eziyet etmek maksadıyla onları dövmeye ve onları yataklarında yalnız bırakmaya bir yol aramayınız. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür" buyurmuştur. Allah'ın yüceliği, cihet bakımından değil ve büyüklüğü cüsse bakımından değildir. Aksine O, bütün mümkinât hakkında kudretinin mükemmel ve meşîetinin geçerli olması bakımından yüce ve büyüktür.

Allah Teâlâ'nın âyetin sonunda bu iki sıfatını getirmesi, son derece yerindedir. Bu, şu bakımlardan yerinde ve güzeldir:

a) Bu ifâdenin maksadı, kocaları hanımlarına zulmetmeleri konusunda tehdid etmektir. Bunun manası, "Her nekadar kadınlar sizin zulmünüzü defetme hususunda zayıf, haklarını alma hususunda âciz iseler de, Allah Teâlâ yüce, kâhir, büyük ve kâdirdir. Onların haklarını sizden alır ve onlar için adaletini icrâ eder. Binaenaleyh onlardan daha güçlü kuvvetli ve derece bakımından daha yüksek olmanız sebebi ile aldanmayınız" şeklindedir.

b) Onlar size itaat ettiklerinde, daha güçlü ve kuvvetli olduğunuz için, onlara zulmetmeyiniz. Çünkü Allah da sizden yüce ve herşeyden büyüktür. O, hak olmayan şeylerle mükellef tutmaktan münezzeh ve berîdir.

c) Allah Teâlâ yüce ve büyük olmasına rağmen, sizi ancak gücünüzün yeteceği şeylerle mükellef tutuyor. İşte siz de aynı şekilde, o kadınları, sizi sevmekle mükellef tutmayınız. Çünkü onlar buna güç yetiremezler.

d) Allah, yüce ve büyük olmasına rağmen, isyankâr kimseyi, tevbe ettiği zaman, sorumlu tutmuyor ve hatta onu bağışlıyor. Binaenaleyh kadın geçimsizliğine pişman olup bu huyundan vazgeçtiğinde, sizler onun tevbesini kabul edip onu cezalandırmamaya daha lâyıksınız.

e) Allah Teâlâ, yüce ve büyük olmasına rağmen, kulların zâhirî halleri ile yetiniyor ve onların içlerindekini ortaya dökmüyor. Binâenaleyh kadınların zâhirî halleri ile

yetinip, onların kalplerindeki sevgi ve buğzu araştırmamanız sizin için daha uygun bir davranıştır.

* *
*

Geçinemeyen Eşler İçin Birer Hakem Tayin Edilmesi

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا إِن يُرِيدَا
إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾

"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişeye düşerseniz, o zaman erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmayı isterlerse, Allah onları aralarında (uyuşmaya) muvaffak buyurur. Şüphesiz Allah alîm ve habîrdir"

(Nisa, 35).

Allah Teâlâ, kadının geçimsizliği karşısında kocanın önce ona öğüt verip, sonra onu yatağında yalnız bırakacağını, daha sonra ise onu dövebileceğini zikredince, bu dövmeden sonra ancak mazlumun hakkını zalimden alabilecek kimselerin hakemliğine başvurulacağını beyan ederek *"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişeye düşerseniz..."* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Abbas** (r.a), bu âyette geçen خِفْتُمْ (korkarsanız) kelimesinin, "bilirseniz" manasına olduğunu; bir önceki âyette geçen وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ *"Şerlerinden, serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlar..."* buyruğundaki تَخَافُونَ (korktuğunuz) kelimesinin ise "zannettiğiniz" manasına olduğunu söylemiştir. Bu iki ifâde arasındaki fark şudur: "Başlangıçta koca, geçimsizlik emâreleri sezer. İşte o zaman bir korku (zan) hâsıl olur. Fakat öğüt verip , kadını yatağında yalnız bıraktıktan ve onu dövdükten sonra, o yine geçimsizliğinde ısrar ettiği zaman, artık onun geçimsiz olduğu kesin bir bilgi olmuş olur. Bundan dolayı, sonraki âyetteki "korkuyu", "bilme" manasına hamletmek gerekir. **Zeccâc,** bu görüşü şöyle diyerek tenkid etmiştir: "Buradaki إِنْ خِفْتُمْ *"korkarsanız"* tabiri "(ortada) bir hatanın olduğunu iyice anlarsanız" manasınadır.

Çünkü biz, gerçek manada bir şikâkın (aralarının açılmasının) olduğunu anlarsak, iki hakem göndermeye ihtiyaç hissetmeyiz."

Diğer müfessirler **Zeccâc**'ın bu görüşüne cevap vererek şöyle demişlerdir: "Şikakın bulunması her nekadar malum ise de, bu şikâkın şundan veya bundan olduğu bilinemez. Binaenaleyh bu hususu anlamak için hakeme ihtiyaç vardır. Şöyle de denebilir: O esnada bir şikakın (ayrılığın) olduğu malumdur. Bundan korkulmaz. Fakat endişe, bu ayrılığın devam edip etmeyeceği hususundadır. Binaenaleyh hakem göndermenin faydası, o anda mevcut olan ayrılığı gidermek değildir. Çünkü bu imkânsızdır. Aksine bunun faydası, o ayrılığın istikbalde sürmesine mani olmaktır.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen "şikâk" kelimesinin iki manası vardır:
a) Kari ile kocadan herbiri diğerinin zoruna gidecek, ağırına gidecek şeyler yapar.

b) Eşlerden herbiri düşmanlık ve ayrılık sebebi ile ayrı taraflarda olmuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, شِقَاقَ بَيْنِهِمَا *"aralarının açılması"* ifâdesi, شِقَاقًا بَيْنَهُمَا takdirindedir. Fakat masdar zarfa muzaaf olmuştur. Masdarların zarfa muzaaf oluşu, masdarın ifade ettiği şey, zarfın ifâde ettiği zamanda meydana geldiği için caizdir. Nitekim يُعْجِبُنِي صَوْمُ يَوْمِ عَرَفَةَ "Arefe gününün orucu, çok hoşuma gider" denilmesi gibi. Cenâb-ı Allah da, بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Hayır, (işiniz) gece ve gündüz hilekarlığıdır"* (Sebe', 33) demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki "Hakem Tayin Edin" Emrinin Muhatabı

Âyetteki *"Bir hakem gönderin"* buyruğu ile kime hitap edilmektedir? Bu hususta ihtilaf vardır: Bazıları, bu hitabın devlet başkanı (imam) veya onun tarafından yetkili kılınan birisine olduğunu, zira şer'î hükümlerin yürütülmesinin "imâm"a âit olduğunu söylerlerken; diğer bazıları da, bu hitabın, ümmet-i Muhammed'in bütün salihlerine olduğunu söylemişlerdir. Zira âyetteki *"Eğer... endişeye düşerseniz"* ifâdesi, bütün topluma hitaptır. Bunu cemiyetin bir kısmına hamledip, diğerlerine hamletmemek uygun değildir. Binaenaleyh hitabı herkese hamletmek gerekir. Buna göre, *"Eğer.. endişeye düşerseniz..."* ifâdesinin, bütün mü'minlere bir hitap olması gerekir. Allah Teâlâ, bundan sonra *"... bir hakem gönderin"* buyurduğuna göre, bunun da aynı şekilde, ümmetin her ferdi için bir emir olması gerekir. Böylece ister bir imam (devlet başkanı, halife) bulunsun, ister bulunmasın, ümmetin sâlih (iyi) fertlerinin, hem kocanın hem de kadınının âilesinden sulh için birer hakem göndermeleri gerekir. Hem bu, zararı defetme kabilinden birşeydir. Binaenaleyh bu vazife herkese düşer.

BEŞİNCİ MESELE
Hakemlerin Davranışı

Karı ile koca arasına bir ayrılık girdi mi, bu ayrılık ya her ikisi tarafından, ya sadece koca tarafından, ya sadece kadın tarafından olur veya kim tarafından olduğu bilinemez. Eğer kadın tarafından olmuşsa, buna "nüşûz" denir ki bunun hükmü demin geçmişti. Erkek tarafından olur ise, bu durumda bakılır, eğer erkek, başka bir kadınla evlenme veya cariye edinme gibi meşru olan (helal) bir iş yaptığı (için oluyorsa), kadına bunun meşru bir iş olduğu ve bu ihtilaftan vazgeçmesi gerektiği anlatılır. Kadın bunu kabul ederse ne âla; aksi halde bu da "nüşûz" (serkeşlik) sayılır. Yok eğer bu ayrılığın sebebi, koca tarafından yapılan bir zulüm (haksızlık) olur ise, hakemler gereken şeyi emrederler. Eğer ayrılık her ikisi tarafından olur veya kim tarafından olduğu belirsiz olursa, yine dediğimiz gibi, (hakim gerekeni yapar).

ALTINCI MESELE

Şafiî (r.h), şöyle demektedir: Müstehab olan, hakimin, iki âdil kimseyi gönderip onları hakem tayin etmesidir. Evlâ olan da, bu iki hakemden birisinin erkek, diğerinin de kadının tarafından olmasıdır. Çünkü onların akrabaları, onların durumlarını yabancı olanlardan daha iyi bilir ve sulh olmayı daha fazla isterler. Bu hakemlerin yabancılardan olması da caizdir. Hakemlerin temin ettiği fayda, erkeğin nikahı devam ettirme veya ayrılmak arzusunda olup olmadığını anlamak için, bu iki hakemin bir araya gelerek durumu gözden geçirmeleridir ki onlar daha sonra, talâk ya da hul' yapma konusunda en hayırlı olanı yaparlar.

YEDİNCİ MESELE

Erkeğin hakeminin boşama; kadının hakeminin de kadının malından fidye karşılığı o kadını boşatması hususlarında, tarafların, karı-kocanın izni olmadan onlar namına herhangi birşey yapmaları caiz midir?

Şafiî'nin bu hususta iki görüşü vardır:

a) Caizdir. **İmam Mâlik** ve **İshâk** da bu hükmü vermişlerdir.

b) Caiz değildir. Bu da, aynı zamanda **Ebu Hanife**'nin görüşüdür. Bu görüşe göre bu, diğer vekaletler gibi bir vekâlettir (Müvekkilin izni olmadan vekîl bir şey yapamaz). **Şafiî** (r.h), **Hz. Ali**'nin hadisini zikretmiştir. Bu hadis de, **İbn Sîrîn**'in **Ubeyde**'den rivayet etmiş olduğu şu hadistir: Her birinin yanında bazı kimseler bulunduğu halde, bir erkek ve bir kadın **Hz. Ali**'nin yanına gelmişlerdi. Bunun üzerine **Hz. Ali** onlara, biri erkeğin biri de kadının akrabasından olmak üzere, birer hakem göndermelerini emretti. Sonra da hakemlere, "Vazifenizin ne olduğunu biliyorsunuz, değil mi?" dedi ve sözünü şöyle sürdürdü: "Eğer, birlikte yaşayabilecekleri kanaatine varırsanız, o zaman onları birleştirin. Ama sizde ayrılacakları kanaati hasıl olursa, o takdirde onları ayırın!.." Bunun üzerine kadın, "lehime ve aleyhime olan şeyler

hususunda, Allah'ın Kitabına râzıyım" dedi. Erkek de, "Ayrılmaya gelince, hayır" deyince, **Hz. Ali** "Allah'a yemin ederim ki, kadının ikrar ettiği şeyi ikrar etmedikçe yalan söyledin.." dedi.

Şafiî (r.h) şöyle dedi: "Bu hadiste her iki görüş için de delil vardır.

Birinci görüşün delili şudur: **Hz. Ali,** hakemleri karı-kocanın rızası olmadan gönderip onlara, "Eğer onları birleştirmeyi uygun görürseniz, birleştirmeniz gerekir" dedi. "Gerekir.." sözü en aşağı, bunun hakemler için caiz olduğunu gösterir...

İkinci görüşün delili de şudur: Koca razı olmayınca, **Hz. Ali** durmuştur. **Hz. Ali'**-nin "Yalan söyledin.." sözünün manası, "kadının yaptığını yapmadığın için davanda âdil olmadın" demektir. Bazı âlimler, birinci görüş için şu şekilde de istidlâl etmişlerdir: "Allah, onları "hakem" diye adlandırdı. Hakem ise hâkim demektir. Cenâb-ı Hak, onları hâkim kabul edince, muhakkak ki onlara hüküm verme yetkisi vermiştir." Yine âlimlerden ikinci görüş için şu şekilde istidlâl edenler de vardır: "Allah Teâlâ iki hakemi zikredince, onlara sadece "ıslâh etmek", "düzeltmek" işini nisbet etmiştir. İşte bu, ıslâh etmenin dışında kalan şeylerin, onlara nisbet edilmemesini gerektirir.

SEKİZİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer onların arasının açılmasından endişeye düşerseniz..."* ifâdesi, "Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişeye düşerseniz" demektir. Her ne kadar âyet-i kerime'de karı-kocadan bahsedilmemişse de, onlara delâlet edecek husus zikredilmiştir ki, o da "erkekler ve kadınlar"dan bahsedilmesidir.

Onlar İsterlerse Allah Onları Uzlaştırır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا *"Bunlar barıştırmak isterlerse, Allah onları aralarında (uyuşmaya) muvaffak buyurur"* buyurmuştur.

Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer isterlerse.." ifâdesiyle kimlerin murad edildiği hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) "O iki hakem, aralarını bulmayı ve ıslâh etmeyi isterlerse, Allah o iki hakemi, aralarında uyuşmaya muvaffak kılar. Böylece de onlar, en hayırlı kararda ittifak etmiş olurlar..." demektir.

b) "O iki hakem ıslah etmeyi isterlerse, Allah karı ile kocayı aralarında uyuşmaya muvaffak kılar."

c) "Eğer karı-koca ıslahı isterlerse, Allah karı-koca arasını uzlaştırır.." demektir.

d) "Eğer karı-koca ıslâhı, anlaşmayı isterlerse, Allah o iki hakemin arasını, bir hükme varma hususunda uzlaştırır da, böylece onlar en uygun olanı yaparlar." Lâfzın bütün mânalara muhtemel olduğu hususunda bir şüphe yoktur.

İKİNCİ MESELE

"Tevfîk" kelimesinin aslı, muvafakattır. Muvâfakat da, herhangi bir iş hakkında müsâvaat ve dengeyi gözetmektir. O halde, "tevfîk" tahakkuk ettiği zaman, tâat olan bir fiilin o vesileyle meydana geldiği bir lütuftur. Binaenaleyh âyet, bütün maksat ve gayelerin, ancak Allah'ın tevfîkı ile olabileceğine delâlet etmektedir. Buna göre mana, "Eğer iki hakemin niyeti, onların aralarını bulmak ise, Allah karı ile kocayı, aralarında uzlaşmaya muvaffak kılar" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا *"Şüphesiz Allah, alîm ve habîr-dir"* buyurmuştur. Bundan maksat, hak olana muhalif bir yola girmek konusunda, hem karı-koca, hem de hakemler için bir tehdittir.

* *
*

Dokuzuncu Mükellefiyet: Şirk Koşmayıp Halka İyilik Etmek

Bu sûrede zikredilen mükellefiyetlerin **dokuzuncu nev'i,** Hak Teâlâ'nın şu âyetidir:

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ
وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا ﴿٣٦﴾

"Allah'a ibâdet edin, ona hiç bir şeyi şirk koşmayın. Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmışa, sağ ellerinizin mâlik olduğu kimselere iyilik edin. Allah, kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi sevmez"

(Nisa, 36).

Bil ki Allahu Teâlâ, karı-kocadan herbirini, birbirleriyle güzel geçinmeye ve

aralarındaki düşmanlık ve sertliği gidermeye teşvik edip buna irşad edince, bu âyette de diğer güzel huylara irşâd etmiş ve on çeşit güzel huydan bahsetmiştir.

Allah'a Kulluk

Birinci çeşit güzel huy: Hak Teâlâ'nın, وَاعْبُدُوا اللَّهَ emridir. **İbn Abbas,** "Bunun manası, "Onu birleyiniz, tevhîd ediniz"dir" demiştir.

Bil ki ibâdet, sırf Allah onu emrettiği için, bir şeyi yapma ya da yapmamadan ibarettir. İşte bu tarifin içine, kalbin ve azaların bütün amelleri dahil olmaktadır. Binaenaleyh, bunu tevhîd anlamına tahsis etmenin gereği yoktur. İbâdet hakkındaki esas sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara 21. âyetinin tefsirinde geçmişti.

Şirkten Sakınma

İkinci çeşit güzel huy: Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا *"Ona hiç bir şeyi şirk koşmayın"* buyruğudur. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ibâdet edin"* ifadesiyle ibâdeti emredince, *"Ona hiç bir şeyi şirk koşmayın"* nehyi ile de, ibâdetlerde ihlâslı olmayı emretmiştir. Çünkü, Allah'tan başkasına ibâdet eden kimse, ihlâslı olmak şöyle dursun, müşrik olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Halbuki onlar ancak, O'nun dininde ihlâs erbabı ve muvahhidler olarak ibâdet etmelerinden.... başka bir şeyle emrolunmamışlardı"* (Beyyine, 5) buyurmuştur.

Ana-Babaya Güzel Muamele

Üçüncü çeşit güzel huy: Cenâb-ı Hakk'ın, وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا *"Anaya, babaya iyilik edin.."* emridir. Alimler, burada bir mahzufun bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, bunun takdiri, وَأَحْسِنُوا بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا "Anaya-babaya gayet güzel bir şekilde davranınız" şeklindedir. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı فَضَرْبَ الرِّقَابِ buyruğu gibidir. Yani فَاضْرِبُوهَا *"Boyunlarını vurun"* demektir. Bu fiil, duruma göre hem ila, hem de bâ harfi cerri ile kullanılır. Nitekim أَحْسَنْتُ بِفُلَانٍ وَإِلَى فُلَانٍ "Falancaya, ona iyilik ettim" denilir. Şair **Kuseyyir** de,

أُسِيئِي بِنَا أَوْ أَحْسِنِي لَا مَلُومَةً لَدَيْنَا وَلَا مَقْلِيَّةً إِنْ تَقَلَّتِ

"Bize ister kötü davran, isterse iyi davran. (O sevgili) bizim nazarımızda kınanmış ve bize kızıp hiddetlenmiş olsa da, kendisine kızılmış değildir" demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de pekçok yerde ana-babaya itâat etme mecburiyyetini, kendisine itaat ve tevhid etme (birleme) ile birlikte zikretmektedir:

a) Bu âyette,

b) *"Rabb'in, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muâmele edin" diye hükmetti"* (İsra, 23).

c) *"... Bana ve ana-babana şükret. Dönüşün ancak banadır.."* (Lokman, 14) Ana-babanın haklarının çok büyük olduğuna, onlara iyilikte bulunup itâat etmenin vacip olduğuna delil olarak bu yeter.. *"Onlara "öf" bile deme. Onları azarlama. Onlara çok güzel (ve tatlı) söz söyle"* (İsra, 23) ve *"Biz insana, ana ve babasına iyilik etmesini tavsiye ettik.."* (Ahkâf, 15) âyetleri de, onlara itaat etmenin vacip olduğuna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak, kâfir olan ana-baba hakkında da, *"Eğer onlar, sence ilimde (yeri) olmadık (mevcut olmayan) herhangi bir şeyi bana eş tutman üzerinde seni zorlarlarsa kendilerine itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin"* (Lokman, 15) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, اَكْبَرُ الْكَبائِرِ الْاِشْراكُ بِاللّٰه و عُقوقُ الْوالِدَيْنِ وَالْيَمينُ الْغَمُوسُ *"Büyük günahların en büyüğü, Allah'a şirk koşmak, ana-babaya asi olmak ve yemin-i gamûs (yalan olduğunu bile bile yemin) etmektir"* (7) dediği rivayet edilmiştir. **Ebu Saîd el-Hudrî** (r.a)'den de şu rivayet edilmiştir: Bir adam, **Yemen**'den kalkıp Hz. Peygamber'e gelerek cihada katılmak için müsaade istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Yemen'de kimsen var mı?"* deyince, adam, "Anam-babam var" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Anan ve baban sana müsaade ettiler mi?"* diye sorunca, adam "hayır" dedi. Hz. Peygamber bu cevap üzerine, *"o halde dön, onlardan izin iste. Müsaade ederlerse savaşa katıl, cihad et. Aksi halde, onların sözüne itaat et..."* buyurdu.

Ana-babaya iyilikte, ihsanda bulunmak; onlara hizmet etmek, onlara bağırıp çağırmamak, onlara sert konuşmamak, onların istek ve arzularını tahakkuk ettirmek için, sa'y ü gayret etmek, kudreti nisbetinde onların nafakalarını temin etmek, onlara silâh çekmemek ve öldürmemektir.

Ebu Bekr er-Razi el-Cessâs şöyle demektedir: "Onu öldürmemesi halinde, babasının kendisini öldüreceğinden korkar da buna mecbur kalırsa, bu durumda onun babasını öldürmesi caizdir. Çünkü o bunu yapmazsa, başkasına kendisini öldürme imkânı vermiş olur ki, bu caiz değildir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, **Hanzala İbn Ebu Amir er-Rahib**'i, müşrik olan babasını öldürmekten nehyetmiştir.

Akrabaya İyilik

Dördüncü çeşit güzel huy, Cenab-ı Hakk'ın وَبِذِى الْقُرْبَى *"ve akrabaya ... iyilik edin"* ifâdesidir. Bu ifâde de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin başında, *"... akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının..."* (Nisa, 1) buyruğu ile de belirttiği gibi, sıla-i rahimde bulunmayı emirdir.

---

7) Buhârî, Edep, 6 (benzeri hadis)

Bil ki ana-baba da, akrabalardandır. Ancak ne var ki doğum akrabalığı, en yakın akrabalığı ifade edip, başkasında bulunmayan bazı özellikleri de taşıyınca, hiç şüphesiz ki Cenâb-ı Hak bu akrabalığı, diğer akrabalık çeşitlerini zikrederken onlardan ayırmış, böylece bu âyette önce doğum akrabalığını zikretmiş, peşinden de sıla-i rahim akrabalığını getirmiştir.

Yetimlere İyi Davranma

Beşinci çeşit güzel huy, Cenâb-ı Hakk'ın وَالْيَتَامَى *"... ve yetimlere .. iyilik edin"* emridir.

Bil ki, yetimde şu iki çeşit acziyyet bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, onun küçük olması,ikincisi ise, infak edeninin bulunmaması.. Durumu böyle olan bir kimsenin son derece âciz ve acınmaya müstehak olduğu hususunda hiç bir şüphe yoktur. **İbn Abbas:** "Kişi onlara rıfk ile muâmele edip acır, onları güzelce terbiye eder ve onların başını okşar.. Eğer onların vasîsi ise, onların malını iyice korusun..." demektedir.

Yoksullara İyilik

Altıncı çeşit güzel huy, Cenâb-ı Hakk'ın وَالْمَسَاكِينِ *"... ve yoksullara iyilik edin"* emridir.

Bil ki miskîn, her ne kadar malı yok ise de, ne de olsa yaşının büyük olması sebebiyle durumunu başkasına arzedebilir, böylece de faydasına olanı temin, zararına olanı da savuşturabilir. Halbuki yetimin böyle bir gücü bulunmamaktadır. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, yetimi miskinden önce zikretmiştir. Miskine, yoksula iyilik etmek ise, ihtiyacını karşılayacak biçimde ona bir şeyler vermek veyahut da onu güzel bir biçimde geri çevirmek şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İsteyeni sakın azarlayıp kovma"* (Duha, 10) buyurmuştur.

Yakın Komşuya İyilik

Yedinci çeşit güzel huy, Hak Teâlâ'nın,وَالْجَارِ ذِى الْقُرْبَى *".. ve yakın komşuya iyilik edin..."* emridir. Bu tabirin, "yakın komşu"; وَالْجَارِ الْجُنُبِ tabirinin ise, "uzak komşu" manalarına geldiği söylenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لاَ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ أَلاَ وَإِنَّ الْجِوَارَ أَرْبَعُونَ دَارًا *"Komşusunun kötülüklerinden emin olmadığı kimse, cennete giremez. İyi biliniz ki, yakın komşular kırk evdir.."* [8] buyurmuştur. **Zührî** de şöyle demektedir: "Bu, kırk ev sağa, kırk ev sola, kırk ev öne, kırk ev de arkaya göredir."

8) Buhârî, Edep, 69

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e, "Ya Resulellah, falanca kadın gündüz oruç tutuyor, gece namaz kılıyor. Ama, diliyle komşusuna eziyet ediyor, onlara musallat oluyor" denilince, Hz. Peyamber (s.a.s), لاَ خَيْرَ فِيهَا هِيَ فِي النَّارِ *"Onda hiçbir hayır yoktur; o, cehennemliktir"* (9) **buyurmuştur.**

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لاَ يُؤَدِّي حَقَّ الْجَارِ إِلاَّ مَنْ رَحِمَ اللَّهُ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ. أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ إِنِ افْتَقَرَ أَغْنَيْتَهُ، وَ إِنِ اسْتَقْرَضَ أَقْرَضْتَهُ، وَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ هَنَّأْتَهُ وَإِنْ أَصَابَهُ شَرٌّ عَزَّيْتَهُ وَ إِنْ مَرِضَ عُدْتَهُ وَإِنْ مَاتَ شَيَّعْتَ جَنَازَتَهُ

"Muhammed'in canını kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, komşunun hakkını, ancak Allah'ın lûtfuna mazhar olan kimseler yerine getirebilir. Böylesi kimseler ise pek azdır. Komşu hakkı ne demektir bilir misiniz? Sen, (komşun) fakir düştüğünde, onun ihtiyacını giderirsin, borç istediğinde, sen ona borç verirsin; kendisine bir hayır isabet edince, onu tebrik edersin; şer isabet ettiğindeyse taziye eder (ve teselli edersin); hasta olursa onu ziyaret eder, ölürse cenazesini kaldırırsın.."

Diğer bazı alimler de, وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى tabiriyle nesebi yakın olan akrabalar; وَالْجَارِ الْجُنُبِ ifâdesiyle de, akraba olmayan komşular kastedilmiştir" demişlerdir. Bu kelime, **ihtisâs**'tan dolayı mansûb olarak, وَالْجَارِ ذَا الْقُرْبَى "Komşuya, yani yakın olan komşuya iyilik edin" şeklinde okunmuştur. Bu, hakkının büyük olduğuna dikkat çekmek için, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى *"(Beş vakit) namaza, hele hele orta namaza (ikindiye) devam ediniz"* (Bakara, 238) **âyetinde olduğu gibidir. Çünkü, burada iki gerekçe, komşuluk ve akrabalık gerekçesi bir arada bulunmaktadır.**

Uzak Komşuya da İyilik; Cünub Kelimesinin Mânası

Sekizinci çeşit güzel huy, Hak Teâlâ'nın وَالْجَارِ الْجُنُبِ ; *".. ve uzak komşuya.. iyilik edin"* **emridir. Bunun tefsirini yukarda zikretmiştik. Vâhidî şöyle demektedir:** "اَلْجُنُبُ kelimesi, فُعُلٌ vezninde bir sıfat olup, kelimenin aslı, yakınlığın zıddı olan uzaklığı ifade eden اَلْجَنَابَةُ kelimesidir. Meselâ, çoluk-çocuğundan uzak olan kimse için, رَجُلٌ جُنُبٌ yakınlık bakımından sana uzak olan kimse içinse, رَجُلٌ أَجْنَبِيٌّ denilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ buyurmuştur. *"Beni ve çoluk çocuğumu (putlara tapmaktan) uzaklaştır"* (İbrahim, 35) **buyurmuştur. Birbirlerinden uzak olduğu için, iki tarafa** اَلْجَانِبَانِ **denilmektedir. Yıkanmadığı sürece, taharet ve mescidlerde bulunmaktan uzak olduğu için, cimâdan dolayı meydana gelen büyük abdestsizliğe de cünüplük denilmesi de bundandır. Yine, birbirlerinden uzak olduğu için iki yana, böğüre de**

9) Müstedrek, 4/126

اَلْجَنْبَانِ denilmektedir. **Mufaddal, Asım'dan**, cîmin fethası ve nûn harfinin sükunuyla olmak üzere, وَالْجَارِ الْجَنْبِ kıraatini rivayet etmiştir. Ki, bu şu iki manaya gelebilir:

a) Bu kelimeyle taraf, اَلنَّاحِيَةُ manası murad edilmiştir ki, buna göre takdir, وَالْجَارِ ذِى الْجَنْبِ şeklindedir; buna göre, mana anlaşıldığı için, muzâf olan ذِى kelimesi hazfedilmiştir.

b) Bunun, mübalağa ifade eden bir sıfat olmasıdır. Nitekim, فُلَانٌ كَرَمٌ وَجُودٌ "Falanca, serâpâ kerem, serâpâ cömertliktir" denilir.

Yanınızdaki Arkadaşa İyilik

Dokuzuncu çeşit güzel huy, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ *"... ve yanınızdaki arkadaşa... iyilik edin"* emridir. Bu, ya yolculukta bir arkadaş, ya kapı komşu, ya öğrenim ve meslek arkadaşı, veyahut da bir mecliste, bir mescidde veya başka bir yerde kendisi ile en az müddet beraber oturduğunuz kimsedir. Bu durumda sana düşen, bu arkadaşlık hakkını gözetip onu unutmaman ve bunu, o arkadaşına iyilik etmen için bir vesile saymandır. Bu ifadenin, "insanın hanımı" manasına geldiği de söylenmiştir. Çünkü sen hanımınla birlikte olur ve onunla yanyana yatarsın.

Yolcuya İyilik

Onuncu çeşit güzel huy, âyetteki وَابْنِ السَّبِيلِ *"Yolda kalmış"* ifâdesinin anlattığı husustur. "Yolda kalmış", memleketinden ayrılmış olan yolcu demektir. Bunun, "misafir" manasına olduğu da söylenmiştir.

Köle ve Hizmetçilere İyilik

Onbirinci çeşit güzel huy, âyetteki, وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"Sağ ellerinizin mâlik olduğu kimselere (câriye ve kölelere)"* ifâdesinin anlattığı husustur. Bil ki kölelere iyi davranmak, büyük bir taattır. **Hz. Ömer** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنِ ابْتَاعَ شَيْئًا مِنَ الْخَدَمِ فَلَمْ تُوَافِقْ شِيمَتُهُ فَلْيَبِعْ وَلْيَشْتَرِ حَتَّى تُوَافِقَ شِيمَتُهُ شِيمَتَهُ فَإِنَّ لِلنَّاسِ شِيَمًا وَلَا تُعَذِّبُوا عِبَادَ اللَّهِ *"Kim bir hizmetçi (köle) satın alır da huyu huyuna uymaz ise, onu satsın ve huyu huyuna uyan birisini alsın. Çünkü insanların (değişik) huyları vardır. Allah'ın kullarına azab etmeyiniz"* [10] buyurduğunu rivayet etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu sözünün sonunda اَلصَّلَاةَ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ *"Namaz ve sağ ellerinizin sahib olduğu kimseler (köleler) hakkında sizi uyarırım"* dediği rivayet edilmiştir.

Yine rivayet olunduğuna göre, Medine'de bir adam kölesini dövüyor, köle de "Allah'a sığınıyorum" diyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu duyuyordu. Adam kölesini

10) Sünenü'l-Beyhakî, 4/108

çokca dövünce, bu köle Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına vardı ve: "Allah'ın Resûlüne sığınıyorum" dedi. Bunun üzerine sahibi onu dövmeyi bıraktı. Hz. Peygamber (s.a.s) de: إِنَّ اللَّهَ كَانَ أَحَقَّ أَنْ يُجَارَ عَائِذُهُ *"Allah'a sığınan kurtarılmaya daha lâyıktır"* dedi. Bunun üzerine adam, "Ya Resulellah, bu köle Allah rızası için artık hürdür" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْ لَمْ تَقُلْهَا لَدَافَعَ وَجْهَكَ سَفْعُ النَّارِ *"Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer böyle söylemeseydin; yüzünü cehennemin alevi alazlardı (yakardı)"* demiştir.

Bil ki kölelere şu şekillerde iyilik yapılır:

a) Onlara, güçlerinin yetmeyeceği işleri yüklememek suretiyle..

b) Onlara, kırıcı sözlerle eziyet etmeyip, güzel davranmakla..

c) Onlara, ihtiyaçları olan yiyecek ve giyeceği vermekle.. Cahiliyye insanları, köle ve cariyelerine kötü davranıyorlar ve meselâ, câriyelerine zina yapmalarını teklif ediyorlardı. Bu, onların zinâ yoluyla, bedenleri ile para kazanmaları idi. Bazı alimler, âyetteki bu ifadeden maksadın, insanın elinin altındaki bütün canlılar olduğunu söylemişlerdir. Bunların hepsine, uygun şekilde iyi davranmak büyük bir taattir. Bil ki buradaki "eymân" (sağ eller) kelimesi, te'kid için zikredilmiştir. Bu, "Ayağın yürüdü, elin tuttu" denilmesi gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ *"Aldığı şeyin sorumluluğu ele düşer"* [11] demiştir. Cenâb-ı Hak da, *"Ellerinizin işleyip yaptıklarından"* (Yâsîn, 71) buyurmuştur.

Allah Teâlâ, bu çeşit huyları sayınca, إِنَّ اللَّهَ لاَ يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُورًا *"Allah kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi sevmez"* buyurmuştur. "Muhtâl", kendini beğenen ve kibirlenen demektir. **İbn Abbas** (r.a): "Cenâb-ı Hak, muhtâl sözü ile, hiç kimsenin hakkını vermeyen ve kendini beğenen kimseleri kastetmiştir" der. **Zeccâc** da, "Cenâb-ı Hak burada, "muhtâl"dan bahsetmiştir. Zira muhtâl, fakir olan akrabalarına burun büküp onlara kötü davranır, düşkün komşularına tenezzül etmeyip onlara iyi davranmaz" demiştir. Biz, bu kelimenin iştikakını, Al-i İmran, 14. âyetin tefsirinde zikretmiştik. "Fahr" kelimesi, büyüklenmek manasınadır. Fahûr ise, büyüklenmek ve övünmek için menkîbelerini (iyiliklerini) sayıp döken kimse demektir. **İbn Abbas** (r.a), bu kelimenin "Allah'ın kendisine verdiği çeşitli nimetler ile, diğer insanlara karşı övünen kimse" manasına olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ, bu âyette bu iki vasfı bilhassa zemm için kullanmıştır. Çünkü muhtâl, kibirlenen demektir. Kibirlenen de, haklara çok az riâyet eder. Sonra bunun peşisıra, gösteriş ve kahramanlık duygusu ile değil sırf Allah rızası için haklara riayet edilsin diye fahûr olanları zemmetmiştir.

11) Keşfu'l-Hafâ, 2/69

Cimri Olup, Cimriliği Tavsiye Edenlerin Âkibeti

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ ۗ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿٣٧﴾

"Onlar, hem cimrilik yapan, hem de insanlara cimriliği emreden ve Allah'ın lûtf-u inâyetinden kendilerine verdiği şeyleri gizleyenlerdir. Biz o kâfirlere hor ve hakîr edici bir azab hazırladık"

(Nisa, 37).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Buhl Kelimesinin Kıraati ve Manaları

Hamza ve **Kisâî**, gerek bu âyette, gerekse Hadîd sûresinde, kelimeyi bâ ve hâ harflerinin fethası ile, بِالْبَخَلِ şeklinde okumuşlardır ki bu, Ensâr'ın kullanışıdır. Diğer kıraat imamları ise, kelimeyi bâ ve hâ harfinin zammesi ile بِالْبُخْلِ şeklinde okumuşlardır ki bu da güzel bir kullanıştır.

İKİNCİ MESELE

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ *"Onlar, hem cimrilik yapan.."* sözü, مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُوراً *"Kendini beğenen ve daima böbürlenen kimse.."* sözünden bedeldir. Buna göre mana, "Allah, kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi ve cimrilik edenleri sevmez" şeklindedir. Veya bu ifâde, "zemm" manasından ötürü mahallen mansubtur. Kezâ bunun yine "zemm"den ötürü merfû olması veya haberi mahzuf olan bir mübtedâ olması da caizdir. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَ يَفْعَلُونَ وَ يَصْنَعُونَ اِخْفَاءُ بِكُلِّ مَلاَمَةٍ "Cimrilik edenler ve şöyle şöyle yapanlar, her türlü kınamaya müstehaktırlar."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vâhidî, bu kelimenin şu dört şekilde kullanıldığını söylemiştir: "Kufl" vezninde "buhl" şeklinde; "kerem" vezninde "behal" şeklinde; "fakr" vezninde "bahl" ve "buhl" şeklinde..

Müberred, bu kelimenin Arapça'da, "İyi davranmamak", şeri'atta ise "Yapması gereken şeyi yapmamak" manasına olduğunu söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a), "Bu âyette bahsedilenler, yahudilerdir. Çünkü onlar, Tevrat'ta Hz. Muhammed ve sıfatları hakkında bulunan şeyleri itiraf etme hususunda cimrilik edip, milletlerine de bunları gizli tutmayı emretmişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın lütf-u inâyetinden kendilerine verdiği şeyleri gizleyenlerdir"* ifâdesi, "Kitaplarında, Hz. Muhammed'in sıfatları hakkındaki bilgiyi gizleyenler" manasına; *"Biz, o kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırladık"* buyruğu da, "Biz âhirette, o yahudiler için hor ve hakîr kılıcı bir azab hazırladık" manasınadır" demiştir. Bu görüşü destekleyenler, "Âyetin sonunda "Kâfirler"in zikredilişi, âyetin baş tarafı ile de kâfirlerin kastedilmiş olduğunu göstermektedir" diyerek istidlâl etmişlerdir.

Diğer alimler ise: "Bundan murad, malda yapılan cimriliktir. Çünkü Allah Teâlâ bu tabiri, mal hususunda insanların haklarına riayet etmeyi vacip kıldığı âyetin peşisıra zikretmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmışa ve sağ ellerinizin mâlik olduğu kimselere iyilik edin..."* (Nisa, 36) buyurmuştur. Bu kimselere, ancak mal ile iyilik yapılacağı herkesin malumudur.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, bu iyiliği yapmaktan kaçınanları kınayarak, *"Allah, kendisini beğenen ve dâima böbürlenen kimseyi sevmez"* buyurup, bu ifadeye, *"Onlar, hem cimrilik yapan, hem de insanlara cimriliği emredenlerdir..."* ifadesini atfedip bağlamıştır. Binâenaleyh söz konusu olan cimriliğin, âyetin yukarısı ile ilgili bir cimrilik olması gerekir ki bu da, ancak mal konusundaki cimriliktir.

Bu hususta şöyle üçüncü bir görüş daha vardır: Bu, hem ilim ve din hususunda, hem de mal hususundaki cimriliği içine alan umûmî bir ifâdedir. Çünkü buradaki lafız âmm olup, bütün bu çeşit cimrilikler kınanmıştır. Binaenaleyh buradaki "cimrilik etme" lafzının, bunların hepsini içine alması gerekir.

BEŞİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ bu âyette, kınanmış hallerden üç tanesini zikretmiştir ki bunlardan birincisi, insanın cimri olması olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"cimrilik edenler..."* ifâdesiyle kastedilendir. İkincisi, onların bu cimriliği başkalarına da emretmeleridir ki bu durum, cimriliği sevmenin en uç noktasını gösterir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hem de insanlara cimriliği emrederler"* ifâdesiyle kastedilendir. Üçüncüsü de Cenâb-ı Hakk'ın, *"ve Allah'ın lütf-u kereminden kendilerine verdiği şeyleri gizlerler"* buyruğudur ki, bu da onların, zengin olmalarına rağmen fakir olduklarını, bolluk içinde olmalarına rağmen sıkıntı içinde bulunduklarını ve yapabilme kudretleri bulunmasına rağmen acz içinde bulundukları zannını uyandırmalarıdır. Sonra bu gizleme işi, mesela Allah'tan şikayet etmeyi, O'nun kaza ve kaderine razı olmamayı izhar etmesi gibi, bazan küfrü gerektirecek bir tarzda tahakkuk eder. İşte bu da, küfür noktasına varıp dayanır. Bu

sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, وَ اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا *"Biz o kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırladık"* buyurmuştur. Âyetin yahudilere tahsis edimiş olduğunu söyleyenlere göre, onların bu konudaki sözleri açıktır. Çünkü İslâm dinini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini ketm eden herkes kâfirdir. Yine, burada geçen kâfirden maksadın dini ve şeriatı inkâr eden değil, nimetleri inkâr eden kimse olması da mümkündür.

* *
*

Gösteriş İçin İnfak Edenleri, Allah Sevmez

وَالَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَن يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾

"Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını insanlara gösteriş için harcayanları (da Allah sevmez). Şeytan kime arkadaş olursa, o ne kötü bir arkadaştır!"

(Nisa, 38).

Bu âyet hakkında bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Sen eğer istersen, bu âyetteki الَّذِينَ ism-i mevsûlünü, bir önceki âyetteki الَّذِينَ üzerine atfedersin; istersen *"O kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırladık"* sözündeki "kâfirlere" atfederek mahallen mecrur kabul edersin.

İKİNCİ MESELE **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, münafıklar hakkında nazil olmuştur." Burada "riya (gösteriş)" kelimesi geçtiği için, bu, kabule şayan olan bir izahtır. Çünkü riyâ, bir çeşit nifaktır.

Bu âyetin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlık yolunda mal harcayan Mekke müşrikleri hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir.

Şöyle demek daha uygundur: Cenâb-ı Allah, müslümanlara, muhtaçlara ihsanda bulunmayı emredince, bunu yapmayanların iki kısma ayrıldığını beyan etmiştir: Birinci kısım, mal infak etmeye hiç yönelmeyen cimrilerdir. Bunlar, *"Onlar, hem cimrilik*

yapan, hem de insanlara cimriliği emredenlerdir'' âyetinde kınanan kimselerdir. İkinci kısım ise, mallarını ibadet maksadıyla değil de riyâ ve gösteriş olsun diye infak edenlerdir. İşte bunlar da kınanmıştır. Bu iki kısmın yaptığı iş bâtıl olunca, geriye sadece birinci kısım kalır ki o da, malı iyilik (ihsan) niyetiyle infâk etmektir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا *''Şeytan kime arkadaş olursa o ne kötü bir arkadaştır''* buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Demek ki şeytan, bu fiilleri yapan kimselerin arkadaşıdır.." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *''Kim, o Rahman'ı hatırlamaktan yüz çevirirse, biz ona şeytanı musallat ederiz. O zaman o, onun bir arkadaşı olur''* (Zuhruf, 36) âyeti gibidir. Ayrıca Allah Teâlâ, onun çok kötü bir arkadaş olduğunu beyan etmiştir. Çünkü şeytan onu naîm, (cennet) evinden saptırmakta, cehennemin çılgın ateşine sürüklemektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *''İnsanlardan kimi Allah hakkında bir bilgisi olmaksızın münakaşa eder durur ve her azgın şeytanın ardına düşer. (Öyle şeytan ki) aleyhinde şu hüküm yazılmıştır: ''Kim bunu dost edinirse şüphesiz bu, onu saptırır ve onu alevli ateşin azabına götürür''* (Hacc, 3-4) âyetinde beyan buyurduğu gibidir. Sonra Hak Teâlâ, onları kınamış ve imanı terketme hususundaki kötü seçimlerini açıklamak üzere şöyle buyurmuştur:

* *
*

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾

''Allah'a ve âhiret gününe iman edip de, Allah'ın kendilerine verdiğinden harcamış olsalardı, onlara ne zararı olacaktı ki? Allah onları çok iyi bilendir''

(Nisa, 39).

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın, وَمَاذَا عَلَيْهِمْ *''Onlara ne zararı olacaktı ki?''* buyruğu inkâr manasında istifhâm ifâdesidir. مَاذَا sözünün tek bir isim olması da caizdir. Buna göre mana, اَيُّ الشَّيْءِ عَلَيْهِمْ "Onların aleyhlerine hangi şey var?" şeklinde olur. Yine ذَا 'nın اَلَّذِى "ki o.." anlamında; مَا 'nın da tek başına isim olması da caizdir. Buna göre de mana وَمَا الَّذِى عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا "Şayet iman etselerdi, aleyhlerine terettüp eden şey neydi ki?" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE
Taklîdî İman Hakkında

İmanın taklîd yoluyla sahîh olacağını öne sürenler bu âyet ile istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "şayet iman etmiş olsalardı, onlara ne zararı olacaktı ki?" buyruğu iman getirmenin son derece kolay olduğunu ihsas etmektedir. Şayet (iman etme konusunda) istidlâlde bulunmak muteber olsaydı, o zaman iman getirmek çok zor olurdu. Çünkü biz, istidlâl yolunu tutanların, ömürlerini bu işe harcadıkları halde, bu istidlâllerini tamamlayamadıklarını görmekteyiz. İşte bu da, iman mevzûunda taklîdin kâfi olduğuna delâlet etmektedir."

Kelamcılar buna şu şekilde cevap vermiştir: "Zorluk tafsilattadır; icmalî ve genel bir şekilde delillere gelince, bu delillere ulaşmak kolaydır.." Şunu bil ki, bu mevzû çok derin bir konudur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile'nin önde gelen alimleri bu âyetle istidlâl etmişler ve onu, kendi görüşlerine misal olarak getirmişlerdir. Meselâ **Cübbaî** şöyle demiştir: "Eğer onlar iman etmeye kâdir olmasalardı, Allah Teâlâ'nın bunu söylemesi caiz olmazdı. Nitekim, ateşte azab gören kimseye, "Oradan çıksalar da cennete gitselerdi, onlara ne zararı olacaktı ki?" denilir. Yine aynı şekilde, yemeye gücü yetmeyen bir kimse için de "Yese ne zararı olurdu ki?" denilmez.."

Ka'bî şöyle demiştir: "Allah'ın, onda küfrü ihdâs edip de, sonra "Şayet iman etseydi, bunun ona ne zararı olacaktı?" demesi caiz olmaz. Yine aynı şekilde, hasta ettiği bir kimseye, "hasta olmasaydı ne olurdu?"; bir kadına, "erkek olsaydı ne olurdu?", çirkin olan bir şey için de, "güzel olsaydı ne olurdu?" denilmesi caiz olmaz. Nasıl böyle sözleri aklı başında bir kimsenin söylemesi uygun değilse, aynı şekilde Allah'ın söylemesi de uygun ve yerinde değildir. Böylece, "Bu iş, başkası hakkında çirkin ise de, Allah tarafından güzeldir; çünkü mülk O'nundur, O'nun mülküdür" şeklindeki söz de bâtıl ve geçersiz olmuş olur." **Kâdî Abdu'l-Cebbâr** ise şöyle demiştir: "Aklı başında olan bir kimse vekîline ticâret metâında tasarrufta bulunmasını emredip, sonra da onu, kurtulmaya imkân bulamayacak bir biçimde engelleyip hapsetse, peşinden de ona: "Ticaret mallarında tasarrufta bulunup iş yapsaydın, sana bunun ne zararı olurdu ki?" dese, böyle bir şey uygun ve doğru olmazdı. Böyle bir sözü söyleyen kimse kıt akıllı ve sefîh olunca, bu durum böyle bir şeyin Allah hakkında da caiz olmadığına delâlet etmiştir." İşte, zikrettikleri misâllerin tamamı budur.

Bil ki medh ve zemm, sevab ve ikâb usûlüne tutunmak, **Mu'tezile**'nin en çok

kullandığı bir yoldur. Onların, ilim ve din [12]meseleleriyle çelişmeleri de, aynı şekilde çoktur Binâenaleyh, tekrarlamaya gerek yoktur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيمًا *"Allah onları çok iyi bilendir"* buyurmaktadır Bunun manası şudur: "Riyâya yönelmek, ancak gizli olup, açık olmaz. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kendisinin, işlerin zâhirini bildiği gibi, bâtınlarını da bildiğini beyan etti. Binaenaleyh insan buna inandığında, bu inancı onu nifâk, riyâkârlık ve gösteriş sebepleri gibi kalbin kötü fiillerinden reddeden ve alıkoyan bir husus olur.

★ ★
★

Allah Zerre Kadar Zulmetmez

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

"Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez. (O zerre miktarı şey) bir iyilik olursa, onu(n sevâbını) kat kat artırır. Kendi katından pek büyük bir mükâfaat verir"

(Nisa, 40).

Bil ki bu âyetin, *"Allah'a ve âhiret gününe iman edip de, Allah'ın kendilerine verdiğinden harcamış olsalardı, onlara ne zararı olacaktı ki?"* (Nisa, 39) âyetiyle irtibatı şu şekildedir: Allah Teâlâ sanki, "Cenâb-ı Hak, bu durumda olan kimseye, zerre miktarı zulmetmez. (Zerre miktarı) bir iyilik olursa, onu kat kat arttırır" buyurmuş ve bununla insanları, iman ve tâate teşvik etmiştir.

Bil ki bu âyet, üç şeyin va'adini ihtiva etmektedir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ *"Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez"* sözünün ifâde ettiği şeydir. Bu ifâdeyle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE Arapça alimlerine göre zerre, küçük kırmızı karınca demektir. **İbn Abbas**'tan rivayet edildiğine göre o, elini toprağa sokup çıkarttı, sonra da eline üfleyip şöyle dedi: "İşte şu uçuşan tozların her biri zerredir." مِثْقَالٌ kelimesi اَلثِّقَلُ (ağırlık) kelimesinden gelip مِفْعَالٌ vezninde bir isimdir. "Şunun ölçüsü, miktarı şudur" manasında olmak üzere, هٰذَا عَلَى مِثْقَالِ هٰذَا denilir. مِثْقَالَ ذَرَّةٍ tabiri, "mikdarı zerre mikdarınca olan şey" anlamına gelir.

12) Bu ıstılahların açıklaması için Nisâ, 28. âyetin tefsirine bkz.(ç)

Bil ki, bu âyetten murad şudur: "Allah Teâlâ, az ya da çok, kesinlikle zulmetmez." Fakat burada söz, insanların, en küçüğü ve en azı ifade ederken kullanmış oldukları üslub üzere gelmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki Allah, insanlara hiç bir şekilde zulmetmez"* (Yunus, 44) buyruğu da buna delâlet etmektedir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: Bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü, kulların birbirlerine zulmetmeleri de, bu ameller cümlesindendir. Şayet bu zulmün mûcidi Allah olsaydı, o takdirde zâlim Allah olmuş olurdu. Yine, şayet Allah zâlimde zulmü yaratıp, bu zâlimin de, zulmü, olmadığı zaman elde etmeye; meydana geldikten sonra da onu savuşturmaya bir gücü ve kudreti yoksa, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, durumu ve vasfı böyle olan bir kimseye, "Niye zulmettin?" deyip onu cezalandırsa, işte bu, zulmün ta kendisi olurdu. Âyet-i kerime ise, Allah Teâlâ'nın zulümden münezzeh olduğuna delâlet etmektedir.

Buna cevap: Bu, daha önce de çokça geçtiği üzere, "ilim" ve "sebepler" meselesiyle çelişmektedir. Biz daha önce, her ne kadar çok ve büyük olsa da, **Mu'tezile** mezhebinin istidlâllerinin, neticede tek bir şeye râci olduğunu söyledik. Bu da, medih ve zemm, sevab ve ikâb meselesine tutunmaktır. Bu meseleye yöneltilecek sual muayyen ve bellidir. Bu da, onun ilim ve "dâî [13] meseleleriyle çelişmesidir. Onlar ne zaman bu istidlâli tekrarlarsa, biz de bu suâli tekrarlarız.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Cenâb-ı Allah Zulmetmeye Kâdir midir?

Mu'tezile şöyle demektedir: Âyet-i kerime, o kulun, zulme kâdir olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü o, onu terkettiği için medholunmaktadır. Çirkin bir fiili terketmekle medholunan bir kimsenin, ancak onu yapmaya muktedir olması halinde, bunu terketmekle medholunması doğru ve yerinde olur. Görmüyor musun? Yatalak olan bir kimsenin, geceleri hırsızlık yapmamakla medhedilmesi doğru ve yerinde değildir.

Buna cevap: Cenâb-ı Hak, kendisini hiçbir uyuklama ve uykunun tutmaması sebebiyle zatını methetmiştir. Bundan, Allah Teâlâ'yı uyuklama ve uyku tutmasının doğru olması gerekmez. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak kendisini, bakışların idrâk edememesi ile de Zatını medhetmiştir.Mu'tezile'ye göre bu, bakışların Cenâb-ı Hakk'ı idrak edebileceğine, görebileceğine delâlet etmemektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime, tâatından dolayı, kulun sevâba müstehak olduğuna ve şayet Allah Teâlâ onun sevabını vermezse, o zaman O'nun zâlim olacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ bu âyette, amellerine mukabil kula

13) Bunun izahı için Nisâ, 28. âyetinin tefsirine bkz. (ç)

sevab vermemiş olsaydı, onlara zulmetmiş olacağını beyan etmiştir ki, bu ise ancak onlar amellerine mukabil sevaba müstehak olmaları halinde doğru ve yerinde olur.

Buna cevap: Allah Teâlâ, insanlara, bu amellere mukabil sevap va'adetmiştir. Binaenaleyh, eğer Allah Teâlâ insanlara, bu amellerine karşılık bir sevap vermeyecek olsaydı, bu bir zulüm şeklinde meydana gelmiş olurdu. İşte, bundan dolayı da buna zulüm ismi itlâk edilmiştir. Allah Teâlâ'dan zulmün sadır olmasının imkânsız olmasına şu da delâlet etmektedir: Zulüm, sizin anlayışınıza göre, cehaletten ve muhtaç olmaktan ileri gelir. Halbuki bu iki şey, Allah hakkında muhaldir. Muhal olanın gerektirdiği şeyler de muhaldir. Muhal ise, gayr-ı makdurdur (yani kudret muhale taalluk etmez). Keza zulüm, başkasının malında tasarrufta bulunmaktan ibarettir. Halbuki Cenâb-ı Hak, ancak kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktadır. Binaenaleyh, O'nun zâlim olması imkânsızdır. Ve yine zâlim olan, ilâh olamaz. Bir şey ancak, onun ayrılmaz ve gerekli unsurları sahîh ve tam olduğu zaman tam ve sahih olabilir. Bundan dolayı, eğer zulmün Cenâb-ı Hak'tan sadır olması sahîh ve yerinde olsaydı, O'nun ilâhlığının zevâl bulması da doğru olurdu. Ve eğer durum böyle olsaydı, O'nun ilâhlığı, zevâli caiz olan bir ilâhlık olurdu. Bu durumda da, kendisinde ilâhlık sıfatının meydana gelebilmesi için, bir tahsîs ediciye ve bir faile muhtaç olurdu ki, böyle bir şey Allah hakkında imkânsızdır.

BEŞİNCİ MESELE

Mu'tezile "Bir damla içkinin cezâsı, yüz senelik iman ve ibâdetin sevabını giderir" demiştir. Bizim âlimlerimiz ise, "Bu, bâtıldır. Çünkü biz zarurî olarak biliyoruz ki, bu uzun seneler müddetince yapılan bütün bu büyük tâatlerin sevabı, şu bir damla içkinin cezasından daha fazladır. Binaenaleyh bu büyük sevabı, bu kadarcık günahın cezasıyla düşürmek bir zulümdür. Ve bu da bu âyet-i kerime ile nefyedilmiş, böyle bir zulmün bulunmadığı açıklanmıştır" demişlerdir.

ALTINCI MESELE

İhbat (Günahların Sevapları Silmesi) İddiasının Reddi

Cübbaî, "Büyük günahın cezası, bütün tâatlerin sevabını geçersiz kılar (ihbât). Öte yandan ise, bu tâatler sebebiyle, bu cezâdan hiçbir şey eksilmez" derken; oğlu **Ebu Haşim,** "Bilakis, bu tâatler sebebiyle, bu cezâ da eksilir, düşer" demiştir. Onların bu görüş ve sözleri, ihbâtın bâtıl olduğunu ortaya koyma hususunda, ehl-i sünnet âlimlerimiz için kuvvetli bir delil olmuştur. Çünkü biz diyoruz ki: Eğer bu sevap boşa çıkmış olsaydı, kendisi kadar bir cezayı da ya geçersiz kılmış olur veya geçersiz kılmamış olurdu. Her iki ihtimal de bâtıldır. Öyleyse ihbât nazariyyesi de bâtıldır. Bizim "Sevab ile günahtan herbirinin diğeriyle geçersiz kılınamıyacağını" söylememizin sebebi şudur: Çünkü, bunlardan birinin bulunmayışının sebebi diğerinin bulunması olsaydı ve eğer iki yokluk da birlikte bulunmuş olsaydı, iki varlık da birlikte bulunmuş olurdu. Çünkü zarureten biz biliyoruz

ki, illet zarurî olarak malûl ile birlikte bulunur. Bu ise, muhâldir. Biz dedik ki, "Ma'siyetin tâat ile geçersiz olması caiz olmamakla berâber, tâatin de ma'siyet ile geçersiz olması caiz değildir." Çünkü kul, ne bir sevap elde etme hususunda, ne de bir ikâbı def etme hususunda, bu tâatlerden yararlanamaz; bu ise bir zulümdür. Bu da Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez"* âyetine ters düşer. Bu iki kısım bâtıl olunca **Mu'tezile**'nin iddia ettiği "ihbât" görüşünün bâtıl olduğu sâbit olur.

YEDİNCİ MESELE
Günahkâr Mü'min Sonradan Cennete Girer

Alimlerimiz bu âyete tutunarak, günahkâr mü'minlerin, cehennemden çıkıp cennete gireceklerine istidlâl etmiş ve şöyle demişlerdir: "Yüz sene kulluk toprağına alnını koymaya devam edip, Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve ikram sıfatları ile mevsûf olduğunu ikrar ederek, O'nun birliği ile tevhidine imana devam eden kimsenin, hiç şüphe yok ki sevabı, bir yudum içkinin cezasından, mükafaat olarak daha büyüktür. Kıyamet günü, içki içen getirilip, bu günahın cezası o büyük mükafaatından düşürüldüğünde, yine bu kimse için büyük mükafaat kalır. Binaenaleyh, bu kadarcık bir ceza sebebiyle insan cehenneme atıldığında, eğer orada ebedî kalacak olsa, bir zulüm olur ki bu bâtıldır. Bundan dolayı böyle bir kimsenin sonunda cehennemden çıkarılıp cennete gönderileceğine kesin hükmetmek gerekir.

Âyetin ihtiva ettiği va'adlerden ikincisi Cenâb-ı Allah'ın, وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا *(Zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, onun sevabını (Allah) kat kat artırır"* sözünün ifâde ettiği şeydir. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ve **İbn Kesir,** kıraati buradaki كَانَ fiilini tam bir fiil kabul ederek, "hasene" kelimesini merfû olarak حَسَنَةٌ şeklinde okumuştur ki bunun manası, "Eğer bir hasene olur, meydana gelirse.." şeklinde olur. Diğer kıraatler ise, bu fiili bir nâkıs fiil kabul ederek, "hasene"kelimesini mansûb olarak, حَسَنَةً şeklinde okumuşlardır ki buna göre mana, "Eğer o zerre miktarı şey bir iyilik olursa.." şeklindedir. **İbn Kesîr** ve **İbn Âmir,** elifsiz ve şeddeli olarak tef'îl babı üzere يُضَعِّفْهَا şeklinde; diğer imamlar ise elifli ve şeddesiz olarak, müfâ'ale babı üzere, يُضَاعِفْهَا şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE
وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً Âyetinde Tek'ü Kelimesinin Sonunda Nun'un Düşmesi

Âyetteki تَكُ fiili, كَانَ fiilindendir. Aslı تَكُونُ olup, cezmden ötürü sondaki ötüre düşmüştür. Hem nûn, hem de vav harfleri sakin olduğu için, (içtimâ-i sakineynden dolayı) vâv düşmüş ve kelime تَكُنْ şeklinde kalmıştır. Daha sonra, sâkin olduğu için, nûn harfi de düşmüş ve kelime تَكُ olmuştur. Nûn, harf-i lînlere benzer. Harf-i lînler kelime sonunda bulundukları zaman, cezmden dolayı düşerler. Bu tıpkı senin, لَمْ أَدْرِ demen gibidir. Bu, لاَ أَدْرِى (bilmiyorum) demektir. Kur'ân'da bu kelime, hem nûnun hazfi ile, hem de nûnu

hazfedilmemiş olarak gelmiştir. Hazfi, bu âyette olduğu gibidir. Nûnun hazfedilmemiş olarak gelişine misal ise, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا *"Eğer zengin veya fakir olursa"* (Nisa, 135) âyetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Amellerin Mükâfaatının Kat Kat Artırılması

Cenâb-ı Allah, *"Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık (zulüm) etmez"* buyruğu ile, kendisinin, insanlara kesinlikle haksızlık etmeyeceğini beyân ettiği gibi, yine aynı âyetle onlara hak ettiklerinden fazla mükâfaat vereceğini de beyân buyurmuştur. Bil ki âyette bahsedilen kat kat artırarak vermeden maksad, müddet ve zaman bakımından artırma değildir. Çünkü mükâfaatın zamanı sonsuzdur. Sonsuz olanı, kat kat artırmış olarak vermek ise imkânsızdır. Aksine Cenâb-ı Allah'ın bu buyruk ile muradı, o mükâfaatı miktar bakımından kat kat artırmaktır. Meselâ kişi, taatı sebebi ile on dereceleik mükâfaata hak kazanır ama, Allah onu yirmi, otuz ve daha ileri derecelere çıkarabilir. **İbn Mes'ud** (r.a)'un şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Kıyamet günü bir kul getirilir ve bir münâdi, gelmiş geçmiş bütün insanların huzurunda şöyle nida eder: *"Bu, falan oğlu falandır. Bunda hakkı olan gelsin hakkını alsın."* Sonra o kula, *"Şu insanlara, haklarını ver"* denir. Bunun üzerine o adam, "Ya Rabbi, dünya hayatı gitmişken, nasıl vereyim?" der. Cenâb-ı Hak da meleklerine *"Onun sâlih (iyi-hayırlı) amellerine bakın ve o insanlara haklarını onlardan verin"* der. Eğer amellerinden geriye zerre kadar bir mükâfaat kalırsa, Allah Teâlâ, o kulu için, o mükâfaatı kat kat artırır ve onu fazlı ile cennete sokar. Bunun Allah'ın kitabındaki şahidi ise, *"(O zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, (Allah) onun sevabını kat kat artırır"* âyetidir.

Hasan Basrî de şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"(O zerre miktarı şey) bir iyilik olursa, (Allah) onun sevabını kat kat artırır"* şeklindeki ifâdesi, "Bir iyiliğe mukabil, yüzbin iyilik (sevab) vardır" demesinden, âlimlere göre daha sevimlidir. Çünkü bu ikinci sözde miktar bellidir. Birincisinde ise, o kat kat vermenin miktarını ancak Allah bilir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, Kadir gecesi hakkındaki, *"O, bin aydan daha hayırlıdır"* (Kadr, 3) âyeti gibidir."

Ebu Osman en-Nehdî, "Ebu Hureyre'nin "Allah Teâlâ, mü'min kulunun bir hasenesine (iyiliğine) karşılık, bir milyon iyilik sevabı verir" dediği bana ulaştı. Derken Cenâb-ı Allah hacc (veya umre) için Mekke'ye gitmeyi bana nasib etti ve orada onunla karşılaşıp, "Bana, mü'min kulunun bir iyiliğine karşılık, Allah'ın bir milyon iyilik sevabı vereceğini söylediğini duydum" dedim. **Ebu Hureyre** de, "Ben böyle söylemedim, ancak "iyilikler, iki milyona kadar katlanır" dedim" dedi ve sonra da bu âyeti okuyarak, "Allah Teâlâ, burada *"pek büyük bir mükâfaat"* buyurduğuna göre, onun miktarını kim bilebilir" dedi" demiştir.

Bu âyetin ihtiva ettiği va'adlerden üçüncüsü, وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا *"Kendi*

katından pek büyük bir mükâfaat verir'' sözünün ifade ettiği hususdur. Bu beyan ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE لَدُنْ kelimesi, "indinde, yanında" manasınadır. Fakat "indinde" kelimesinden daha geniş manalıdır. Mesela adam bir başka beldede malı olduğu zaman, عِنْدِى مَالٌ "Yanımda bir mal var" der. Fakat yanında olmayan mal için لَدَىَّ مَالٌ ve لَدُنِّى مَالٌ "Elimde, yanımda bir mal var" denmez.

İKİNCİ MESELE Bil ki bu ifâde ile Hak Teâlâ'nın, *''(O zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, onun sevabını kat kat artırır''* ifadesi arasında mutlaka bir fark vardır. Bu hususdaki hakîkî bilgi Allah'a âittir. Fakat benim hatırıma şu geliyor: Bu kat kat artırma, o iyiliğin cinsinden olur. Cenâb-ı Hakk'ın vereceği o pek büyük mükâfaat ise, o iyiliğin cinsinden olmaz.

Görünen odur ki, bu kat kat verme işi, cennette verileceği va'adedilen lezzetler ve nimetlerden olur. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın kendi katından vereceği o pek büyük mükâfaat ise, Allah'ı görme ve muhabbetullah ile marifetullaha gark olma esnasında duyulacak olan lezzettir. Allahu Teâlâ, bu çeşit lezzeti kendi katına ayırmıştır. Çünkü bu çeşit gıbta edilecek lezzet, mutluluk, güzellik ve kemal çeşitleri, bedenî amellerle elde edilemeyip, bilakis Allah Teâlâ'nın, kutsî nefis cevherine yerleştirmiş olduğu işrâk, safâ ve nûr gibi şeylerle elde edilir. Kısaca işte bu kat kat artırma cismânî-bedenî saâdete; "pek büyük mükâfaat" ise ruhânî saâdete işarettir.

* *
*

Hz. Peygamberin Ümmeti Hakkında Şahitlik Etmesi

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا

''Her ümmetten birer şâhit ve onların üzerine de (Habibim) seni bir şâhid olarak getirdiğimiz zaman, halleri nice olur? İnkâr edenler ve Peygambere âsi olanlar, o gün, ''yerle bir edilselerdi de keşke Allah'dan gelen bir sözü gizlememiş olsalardı'' temennisinde bulunurlar''

(Nisa, 41-42).

Bu âyetlerin, önceki âyetlerle irtibatı şöyledir: Allah Teâlâ, âhirette hiç kimseye zulmedilmeyeceğini ve iyi kimseyi, iyiliklerine karşılık mükâfatlandırıp, ona hakettiğinden fazlasını vereceğini beyan edince bu âyetlerde de, günahkâra karşı olan hücceti daha müessir, günahkârı azarlayışı daha büyük ve o günahkârın pişmanlığı daha fazla olsun; Allah'ın Peygamberinin getirdiğini kabul edip, ona itaat eden kimsenin sevinci de daha büyük olsun diye, bütün bunların, Allah Teâlâ'nın insanlara bir hüccet (delil) olarak gönderdiği peygamberlerin şahâdeti ile yapılacağını beyan etmiştir. Böylece bu ifâde Allah Teâlâ'nın, haklarında *"Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez"* (Nisa, 40) buyurduğu kâfirler için bir tehdit ve haklarında, *"(O zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, onun (sevabını) kat kat artırır"* (Nisa, 40) buyurmuş olduğu itaatkâr kullar için de bir va'ad olmuş olur. Bu âyet hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a)'a, *"Bana Kur'an oku"* der. O şöyle anlatır: " Ya Resulallah, Kur'an'ı bana öğreten sana mı?" dedim. Bunun üzerine أُحِبُّ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِى *"O Kur'an'ı başkasından dinlemeyi (daha çok) seviyorum"* (14) dedi." **İbn Mes'ud**, anlatmaya şöyle devam eder: "Bunun üzerine Nisâ sûresinin başından itibaren okumaya başladım. Bu âyete gelince, Resûlullah ağladı. Ben de okumayı kestim."

Süddî'nin anlattığına göre, "Kıyamet günü, Ümmet-i Muhammed, peygamberler için, tebliğde bulunduklarına dâir; Hz.Peygamber de, Ümmet-i Muhammed için, kendisini tasdik ettiklerine dâir şâhitlik yapacaklardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Böylece (Ey ümmet-i Muhammed),insanlara karşı şâhidler olasınız, bu peygamber de size tam bir şâhid olsun diye, sizi vasat (mutedil, âdil) bir ümmet yaptık"* (Bakara, 143) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, **Hz. İsâ**'nın *"Ben içlerinde bulunduğum müddetçe (ümmetim) üzerinde bir şahid idim"* (Mâide, 117) dediğini nakletmiştir.

İKİNCİ MESELE

Endişe ile beklenen bir şey hakkında "şöyle şöyle olduğu zaman; falanca şunu yaptığı zaman; şu vakit geldiği zaman senin halin nice كَيْفَ olacak?" demeleri Arapların âdetidir. Buna göre âyetin manası şöyledir: "Allah Teâlâ her ümmete, kendi peygamberlerini şâhid tuttuğunda ve seni (Hz. Muhammed'i) de, bu ümmete şâhid olarak getirdiğinde, sizler kıyamet günü hakkında ne dersiniz? " Cenâb-ı Hak, burada Hz. Peygamberin kendilerini müşâhede ettiği, hallerini iyice bildiği ve Kur'an'a muhatap olan kavmini kastetmiştir. Hem sonra her asrın insanları, hallerini müşâhede etmiş oldukları diğer insanlara şahâdette bulunacaklardır. İşte **Hz. İsa**, bu itibarla, *"Ben içlerinde bulunduğum müddetçe, (ümmetim) üzerine bir şâhid idim"* (Mâide, 117) demiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak o günü anlatarak, يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا *"İnkâr edenler ve peygambere âsî olanlar, o gün,*

14) Buhârî, Tefsir Sûre:4,9; Müslim, Müsâfirin, 247-248 (1/551)

"yerle bir edilselerdi de keşke Allah'tan gelen bir sözü gizlememiş olsalardı" temennisinde bulunurlar" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kâfirlerin Şeriatın Fer'i Ahkâmı İle Mükellefiyetleri

Âyetteki *"İnkâr edenler ve peygambere âsî olanlar"* ifâdesi, Hz. Peygambere âsî olup karşı gelmenin, küfürden farklı olmasını gerektirmektedir. Çünkü bir şeyin, yine kendisine atfedilmesi câiz değildir. Binâenaleyh Hz.Peygambere isyânın, küfrün dışındaki diğer günahlar manasına hamledilmesi gerekir. Bu sâbit olunca biz deriz ki, "Bu âyet, kâfirlerin İslâm'ın ahkâmından sorumlu tutulacaklarına ve kıyamet günü, küfürlerinin yanısıra bu günahlarından ötürü de cezalandırılacaklarına delâlet etmektedir. Çünkü bu günahlarının bunda bir tesiri olmamış olsaydı, onların masiyetlerinin (isyanlarının) burada zikredilmesinin bir manası olmazdı.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir, Âsım ve Ebu Amr, kelimeyi meçhul sîgâ üzere, tâ harfinin ötresi ve sin harfinin fethası ile تُسَوَّى şeklinde okumuşlardır. **Nâfi ve İbn Âmir** ise, bunu تَتَسَوَّى (dümdüz oldu) manasında olmak üzere, tâ harfinin fethası ve sin harfinin şeddesi ile تَسَوَّى şeklinde okumuşlardır. Bunda ikinci tâ harfi, kendisine yakın olan sin harfine idgâm edilmiştir. Bu kırâatte iki şeddenin yan yana bulunması kötü karşılanmaz. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de bunun pek çok benzeri vardır. Mesela اَطَيَّرْنَا بِكَ (Neml, 47); وَازَّيَّنَتْ (Yunus, 24) ve يَزَّكَّرُونَ (En'am, 126) âyetlerinde olduğu gibi. Bu kıraatta bir mecaz söz konusudur. Bu da "dümdüz etme" fiilinin, yeryüzüne isnâd edilmesidir. **Hamza** ve **Kisâî** ise bu kelimeyi, **İmâm-ı Nâfi**'nin idğâm ettiği tâ harfini hazfederek, birinci tâ'nın ve şeddesiz sin'in fethası ile تَسَوَّى şeklinde okumuştur. Çünkü bunun sebebi idğam olduğu gibi hazf de olabilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
"Yerle Bir Edilme"nin Mânası

"Yerle bir edilselerdi..." tabirinin tefsiri hakkında âlimler üç izah yapmışlardır:

a) Bu, "Keşke onlar yere gömülseler de, ölülerin yerle dümdüz edilmeleri gibi, kendileri de yerle bir edilselerdi" manasındadır.

b) Bu, "Onlar, ölümden sonra yeniden diriltilmemiş olmayı ve yerle bir edilmiş olmayı temennî edecekler" manasındadır.

c) Kıyamet günü hayvanlar toprak olurlar. Bunun üzerine bu kâfirler de, *"Ah, ne olurdu ben de toprak olaydım!"* (Nebe, 40) âyetinde ifâde edildiği gibi, o hayvanların durumunda olmayı arzu ederler.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Allah'tan gelen bir sözü gizlememiş olsalardı..."* ifâdesinin tefsiri hakkında müfessirlerin iki görüşü vardır:

1- Bu, kendinden önceki cümle ile irtibatlıdır.

2- Bu, müstakil yeni bir cümledir. Bu ifâdeyi, kendinden önceki cümle ile irtibatlı sayarsak, şu iki manaya gelir:

a) **İbn Abbas** (r.a)'ın söylediği mana: "Onlar arzu ederler ki, keşke yeryüzü (toprak) onların üzerine kapansa da, Hz.Muhammed'in peygamberliğini gizlemeyip, onu inkâr etmeyerek münâfıklık yapmasalardı." Bu manaya göre, âyette bahsedilen "gizleme", onların (yahudilerin), (Tevrat'ta bahsedildiği halde), Hz.Muhammed'in peygamberliğini gizlemeleri manasınadır.

b) Müşrikler Kıyamet günü, Allah Teâlâ'nın müslümanları bağışlayıp, şirki bağışlamadığını gördükleri zaman, 'Geliniz, dünyada iken yaptığımızı inkâr edelim" derler ve Allah Teâlâ kendilerini bağışlar ümidi ile, "Rabbimiz Allah adına yemin ederiz ki biz müşrik değildik" diye yemin ederler. O zaman onların ağızları mühürlenir, elleri konuşur ve ayakları işledikleri günahlar hususunda şâhidlik eder. İşte o vakit onlar, toprak olmayı ve Allah'tan hiçbir sözü gizlememiş olmayı dilerler.

3- Bu söz, müstakil yeni bir cümledir. Çünkü onların yaptıkları şeyler, Allah katında malûmdur. Binâenaleyh onu nasıl gizleyebilirler?

BEŞİNCİ MESELE

Kâfirler Ahirette Yalanla Kurtulurlar mı?

Buna göre eğer, "Bu âyet ile,Cenâb-ı Hakk'ın *"Rabbimiz olan Allah'a and ederiz ki, biz eş tutanlardan değiliz"* (Enâm, 23) âyeti nasıl telif edilebilir?" denilirse, buna şu yönlerden cevâp verilebilir:

a) Kıyametin toplantı yerleri ve durakları pek çoktur. Bir yer var ki, onlar orada asla konuşamazlar. İşte bu yeri, Cenâb-ı Hakk'ın *"Artık bir fısıltıdan başka bir şey işitmezsin"* (Tâhâ, 108) âyeti ifâde etmektedir. Bir yer de var ki onlar orada konuşabilirler. Bu yer de, Hak Teâlâ'nın *"Biz hiçbir yaramazlık yapmazdık"* (Nahl, 28) ve *"Rabbimiz olan Allah'a and ederiz ki, biz eş tutanlardan değiliz"* (En'âm, 23) âyetlerinin bildirdiği husustur. Böylece onlar, bazı yerlerde yalan söylerler, bazı yerlerde de, küfre saptıklarını itirâf ederek, dünyaya dönme isteğinde bulunurlar ki bu da onların *"Ah bize ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık"* (En'âm, 27) şeklindeki sözleridir. Bu durakların en sonuncusunda ise, onların ağızları mühürlenir de böylece onların elleri, ayakları ve derileri konuşmaya başlar. Biz, bu günün rüsvaylığından Allah'a sığınırız.

b) Bu gizleme işi bilfiil tahakkuk etmeyip, yukarda da izah ettiğimiz gibi, onların temennîleri kapsamındadır.

c) Onlar, bizzat gizlemeye niyetlenmediler. Bunu ancak, vehmettikleri biçimde haber verdiler. Buna göre ifâdenin takdiri şu olur: "Allah'a yemin olsun ki, şu anda durum bize zahir oluncaya kadar, biz kendi kanaatimizce müşrik değil, bilakis zannımızca hak üzere idik." Bu mesele hakkındaki bizim esas açıklamalarımız, Allah müsaade ederse, En'âm sûresinde gelecektir.

* *
*

Nisa Sûresindeki Onuncu Mükellefiyet: Sarhoş İken Namaz Kılınmaz

Bu sûrede zikredilen mükellefiyetlerin **onuncu nev'i**, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا
إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ
أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ
إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

"Ey iman edenler, siz sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye ve cünüb iken de yolcu olmanız müstesna, gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir sefer üzerinde bulunursanız, yahud sizden birisi ayak yolundan (tuvaletten) gelirse, yahud da kadınlara dokunup da bir su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır"

(Nisâ, 43).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nisa, 43. Âyetin Nüzul Sebebi

Alimler, âyetin nüzûl sebebi hakkında şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1) İçki henüz mübah iken, **Abdurrahman İbn Avf**, sahâbenin ileri gelenlerinden bir cemâata bir ziyâfet verdi. Bu vesileyle onlar yeyip içtiler. Onlar bu işi bıraktıklarında, akşam namazının vakti gelmişti. Bunun üzerine onlar, içlerinden birisini, kendilerine namaz kıldırması için

öne sürüp imam yaptılar. İmam da, zammı sûre olarak Kâfirûn sûresini okurken, *"...Sizin taptıklarınıza ben taparım, sizler de benim taptıklarıma tapıcılarsınız"* şeklinde okudu. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nâzil oldu. Artık onlar, bu âyet nazil olduktan sonra namaz vakitlerinde içki içmiyorlardı. Yatsı namazını kıldıkları zaman içki içiyorlardı. Böylece de, sabah vaktine girmeden, sarhoşluk halleri zâil oluyor, neticede de ne söylediklerini bilir hale geliyorlardı. Daha sonra da, her halükârda içkinin kesin olarak haramlığını ifâde eden Mâide sûresindeki âyet-i kerime (Âyet, 90) nazil oldu. **Hz. Ömer** (r.a)'den rivâyet olunduğuna göre, (Nisâ 43) âyetinin nazil olduğu kendisine ulaştığı zaman O, "Ey Allah'ım, içki akıllara ve mallara zarar veriyor. Bu sebeple, bu hususlaki kesin emrini indir" demişti. İşte sabahleyin ashâba, içkinin kesin olarak haramlığını ifâde eden (Mâide 90) âyetinin nazil olduğu haberi ulaşır.

2) **İbn Abbas**, bu âyet-i kerimenin, içki haram kılınmazdan önce içki içip, sonra da peygamberle birlikte namaz kılmak için mescide gelen sahâbenin önde gelenlerinden bir cemaat hakkında nazil olduğunu ve böylece, bu âyet ile Allah Teâlâ'nın onları içki içmekten nehyettiğini söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu Âyette Namaz (Salât) Hakkında Mevcut Olan Ahkâm

Âyet-i kerimede geçen اَلصَّلٰوةُ (namaz) kelimesinden ne murad edildiği hususunda da şu iki görüş beyan edilmiştir:

a) Buna göre, bu kelimeyle "mescid" kastedilmiştir. Bu, **İbn Abbas, İbn Mes'ûd** ve **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür ki, **Şafiî** de bu görüşü benimsemiştir.

Bil ki, اَلصَّلٰوةُ (namaz) lafzının mescid hakkında kullanılması, ihtimâl dahilindedir. Bunun böyle olduğuna, şu iki husus da delâlet eder:

1) Bu, muzâfın hazfedilmesi kabilindendir. Buna göre ifadenin takdiri, لَا تَقْرَبُوا مَوَاضِعَ الصَّلَاةِ "namaz yerine yaklaşmayın" şeklinde olur. Muzâfın hazfedilmesi ise, yaygın ve bilinen bir mecâzdır.

2) Hak Teâlâ'nın, لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ *"...manastırlar, kiliseler, havralar"* (Hacc, 40) âyetinde geçen صَلَوَاتٌ lafzıyla, namaz kılınan yerler, mescidler kastedilmiştir. Böylece, kendisiyle mescid manası murad edilerek. صَلَوٰةٌ kelimesinin kullanılmasının caiz olduğu ortaya çıkmış olur.

b) Ekserî ülemânın görüşü de şudur: Buna göre, bu âyette geçen اَلصَّلٰوةُ kelimesiyle, bizzat namazın kendisi kastedilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Sarhoş olduğunuz halde namaz kılmayınız..." şeklinde olur.

Bu ihtilâfın yararı, şer'î bir hükümde ortaya çıkar ki, o da şudur: "a" şıkkının kabul edilmesi halinde mâna, "Mescidden geçme mecbûriyetinde olanlar müstesnâ, sarhoşken, cünübken mescidden geçmeyin" şeklinde olur. Bu manaya göre, yapılan bu istisnâ, cünüb kimsenin mescidden geçmesinin caiz olabileceğine delâlet etmiş

olur ki, bu **Şafiî**'nin görüşüdür. "b" şıkkının kabul edilmesine göre manâ, "Sarhoşken namaza yaklaşmayın ve yolcu olmanız müstesnâ, cünüb iken de namaza yaklaşmayın" şeklinde olur. Buna göre, عَابِرِى سَبِيلٍ tabirinden yolcu murad edilmiştir. Böylece bu istisnâ da, cünüb kimsenin su bulamadığı zaman, o haliyle namaz kılabileceğine delâlet etmiş olur. **Şafiî** âlimleri, birinci ihtimalin tercihe daha şâyan olduğunu söylemişlerdir. Bunun böyle olduğuna şu hususlar da delâlet etmektedir:

a) Cenâb-ı Hak, "... *namaza yaklaşmayın* " buyurmuştur. "Yaklaşmak" ve "uzaklaşmak" manaları, hakikat yoluyla, bizzat namaz hakkında doğru olmazlar. Bu manalar ancak "mescid" hakkında doğru olabilirler.

b) Biz, eğer bu kelimeyi söylediğimiz manaya hamledersek, bu takdirde istisnâ sahih olur. Ama biz onu sizin söylediğiniz manaya hamledersek, bu takdirde istisnâ sahih olmaz. Çünkü, müsafir olmadığı halde, şiddetli bir hastalık sebebiyle su bulamayan bir kimsenin, teyemmüm ile namaz kılması caizdir. Durum böyle olunca, âyeti bizim dediğimiz manaya hamletmek daha evlâ olur.

c) Biz, عَابِرِى سَبِيلٍ kelimesini, "cünüb olan yolcu" manasına hamledersek, eğer bu kimse su bulursa, onun namaza yaklaşması kesin olarak caiz olmaz. O takdirde de, âyet-i kerimedeki istisnâyı hazfetmek gerekecektir. Su bulamaması durumundaysa, namaza, ancak teyemmüm ile yaklaşması caiz olur. Bu durumda da, âyetteki bu şartı izmâr etmek gerekecektir. Ama bizim söylediğimizi benimsememiz durumunda, biz âyetteki herhangi bir şeyi hazfetmek zorunda kalmayız. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha uygundur.

d) Allah Teâlâ, yolculuğun ve suyun bulunmaması halinin hükmünü, bundan sonra da teyemmümü zikretmiştir. Binâenaleyh, bunu, bu âyetten sonraki bir âyette zikredilen bir hükme hamletmek caiz olmaz. Bunu teyid eden bir başka husus da şudur: Kıraat âlimleri حَتَّى تَغْتَسِلُوا ifâdesinde vakfedip, sonra da, وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى ifâdesiyle başlamayı müstehab saymışlardır. Çünkü, bu ikincisi başka bir hükümdür. Ama, âyeti bizim zikretmiş olduğumuz manaya hamledersek, bu takdirde bu ek açıklamalara gerek duymayız. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha evlâdır.

İkinci görüşü dektekleyenler şöyle diyebilirler: Hak Teâlâ'nın, *"... söylediğinizi bilinceye kadar"* buyruğu, O'nun *"namaza yaklaşmayın"* ifâdesinden bizzat namazın kendisinin kastedildiğine delâlet etmektedir. Çünkü mescid hakkında, sarhoşluğu ondan men edecek meşrû bir söz bulunmamaktadır. Ama namazda, sarhoşluğu ondan men edecek hususi sözler bulunmaktadır. Binâenaleyh, âyeti bu manaya hamletmek daha evlâdır.

Birinci görüşte olanlar, şu şekilde cevap verebilirler: Zâhirî duruma göre insan, mescide ancak namaz için gider. Binâenaleyh namaza halel getiren şeyler, mescide

gitmeye mânî olan şeyler gibidir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ bunu zikretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Sekr" ve "Sükârâ" Kelimesinin Manası

Vâhidî (r.h) şöyle der:" اَلسُّكَارَى kelimesi, سَكْرَان (sarhoş) kelimesinin çoğuludur. Fa'lâne vezninde olan her sıfatın cem'i, "küsâlâ" ve "kesâlâ" (tembeller) gibi, fu'âlâ ve fa'âlâ vezninde gelir. Arapça'da "sekr" kelimesinin asıl manası, yolu tıkamaktır. سَكَرَ الْبَثْقَ "Su bendini tıkadı" tabiri de, bu manadadır. Göz şaşırıp kaldığında, سَكِرَتْ عَيْنُهُ سَكْرًا "Onun gözü iyi şaştı" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا *"Gözlerimiz (bir sarhoş gözü gibi) döndürülmüş..."* (Hicr, 15) yani "örtüldü de, onun görme nûru nüfûz etmez oldu ve eşyayı olduğu gibi göremez oldu" âyetindeki kelime de aynı manadadır. "Sekrü'l-mâi" ifadesi de böyledir. Bu, suyu tekrar akış yönüne döndürmektir. İçkiden dolayı sarhoş olmak ise, insanın sarhoşluktan önceki ayık hâlinden kesilmesidir. Dolayısıyla onun görüşü, ayık hâlindeki görüşünün geçerli oluşu gibi olmaz. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Âyette geçen "sükârâ" lafzı hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bundan murad, içkiden dolayı olan sarhoşluktur ki bu, ayık olmanın zıddıdır. Bu, Sahabe ve Tabiîn'in cumhûrunun görüşüdür.

b) Bu, **Dahhâk**'ın görüşü olup; buna göre bu ifadeden maksad, içki sarhoşluğu değil uyku sarhoşluğu (sersemliği)dir. "Sarhoşluk" kelimesi, uyku hakkında da kullanılır. Binâenaleyh âyetteki kelime, bu manaya da muhtemeldir. Deliller de bunu gösterir. Dolayısıyla bu manayı tercih etmek gerekir. Lafzın, bu manaya da muhtemel olduğunu şu iki bakımdan da izah edebiliriz:

1) Daha önce de söylediğimiz gibi, Arapça'da "sekr" lafzı, yolu tıkamak manasındadır. Hiç şüphe yok ki insan, uyku esnasında, insanın nefes alıp verdiği yollar, yoğun buharlarla dolar. Böylece de o yollar, bunlarla tıkanmış olur da, onun gören ve işiten kuvveti bedeninin dışına çıkamaz.

2) **Ferezdak** şöyle demiştir:

مِنَ السَّيْرِ وَالْاِدْلَاجِ يُخْسَبُ أَنَّمَا سَقَاهُ الْكَرَى فِي كُلِّ مَنْزِلَةٍ خَمْرًا

" Gece boyunca yürümesinden anlaşılıyor ki, konakladığın her menzilde uyku, ona (adeta) bir içki takdim etmiştir." Lafzın bu manaya da gelebileceği sâbit olunca, biz deriz ki: Deliller de bunu göstermektedir. Bunun izahı şu yönlerdendir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Siz sekr halinde iken, ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın"* âyetinin zâhiri, Allah'ın, bu kimselerin ne dediklerini bilmedikleri zaman namaza yaklaşmalarını men etmiş olduğunu gösterir. Böyle bir insanı, mükellef tutmak aklen ve naklen imkansızdır. Bunun aklen imkansızlığı şu bakımdandır: Bu insanı mükellef tutmak, teklif-i mâlâ yutâk (güç yetirilemeyecek şeyle mükellef tutmak) manasına gelir. Bunun naklen imkansızlığı ise şu bakımdandır: Hz. Peygamber (s.a.s):

رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثٍ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ وَعَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقظ *"Kalem üç kişiden kaldırılmıştır (yani bunların lehine ve aleyhine birşey yazılmaz): Bülûğa erinceye kadar çocuktan; iyileşinceye kadar deliden ve uyanıncaya kadar uyuyandan"*[15] buyurmuştur. Şüphe yok ki sarhoş, deli gibidir. Binâenaleyh o anda mükellefiyetin ondan da kalkmış olması gerekir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s): إِذَا نَعَسَ اَحَدُكُمْ وَهُوَ فِي الصَّلاَةِ فَلْيَرْقُدْ حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ فَإِنَّهُ إِذَا صَلَّى وَهُوَ يَنْعَسُ لَعَلَّهُ لِيَسْتَغْفِرَ فَيَسُبُّ نَفْسَهُ *"Sizden birisini namazda iken uyku bastırdığında, uykusu geçinceye kadar uyusun. Çünkü o, uyuklaya uyuklaya namaz kılarsa, belki istiğfar ediyorum diye, kendi kendine söver"* [16] buyurmuştur. İşte **Dahhâk**'ın görüşünün izahı böyledir.

Bil ki doğru olan birinci görüştür. Bunun böyle olduğuna şu iki şey de delâlet eder:

a) "Sekr" (sarhoşluk) lafzı, içkiden dolayı olan sarhoşluğu mecâz değil, hakîkat olarak ifâde eder. Kelimelerde aslolan "hakîkat" manasıdır. Fakat bu lafzı aşk, gazab, korku veya uykudan dolayı meydana gelen sarhoşluğa hamletmek mecaz olup bu da ancak kayıtlı olarak (yani neden dolayı olduğu belirtilerek) kullanılır. Mesela Cenâb-ı Hak, وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ *"Ölüm sarhoşluğu, gerçek olarak geldi"* (Kaf, 19) ve وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَاهُمْ بِسُكَارَى *"İnsanları sarhoş görürsün. Halbuki onlar sarhoş değildirler"* (Hacc, 2) buyurmuştur.

b) Bütün müfessirler bu âyetin içki içme hakkında olduğunda ittifak etmişlerdir. Usûl-ü fıkıhta, "Bir âyet, muayyen bir hâdise hakkında ve belli bir sebepten ötürü nâzil olmuş ise, o sebeb-i nüzûlün o âyet ile murad edilmemiş olması imkânsızdır" kâidesi yer almıştır. **Dahhâk**'ın, "Bu âyetteki nehiy, içkiden olan sarhoşluğa nasıl şamil olabilir?" şeklindeki görüşüne gelince, biz deriz ki: "Çünkü o adam uyurken ve hiçbir şey anlamazken, bu nehiy onu nasıl içine alır?" denilir. Sonra buna şu şekilde cevap verilir: Bu âyetten maksad, namaz kendilerine vâcip iken, anlayışı ihlal eden, sarhoşluğa götüren içki içmekten insanları men etmektir. Böylece bu lafız, sarhoşluk halinde namaz kılmayı men etmeden uzaklaşmıştır. Halbuki ondan maksad, namaz vaktinde sarhoşluğa yol açacak şekilde içmekten nehyetmektir. **Dahhâk**'ın tutunduğu hadise gelince, bu da, âyette zikredilen sarhoşluğun uyku olduğuna delâlet etmez."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu Âyetin Mensuh Olduğunu Söyleyenler

Bazı âlimler, bu âyetin Mâide sûresindeki 90. âyetle neshedildiğini söylemişlerdir. Ben derim ki: Ancak şöyle denilmesi halinde, burada neshin cereyân ettiği söylenebilir: "Sarhoşluk halinde namaza yaklaşmama ile ilgili nehiy, kişinin ne

15) İbn Mâce, Talak, 15(1/658); Tirmizi, Hudud, 1(4/32)
16) Müslim, Müsafirin, 222 (1/543)

dediğini bilir hâle gelmesine kadar uzatılmıştır. Bir noktaya kadar uzatılan hükmün ise, o noktaya varıldığı zaman sona ermesi gerekir. Binâenaleyh bu, kişi ne dediğini bilir hale geldiğinde, sarhoş olmakla berâber, namaza yaklaşmasının câiz olmasını iktizâ eder. Halbuki Allahu Teâlâ, Mâide sûresindeki âyetiyle içkiyi haram kılınca, bu olabilirlik hükmünü kaldırmıştır. Böylece Madie sûresindeki âyetin, bu âyetin delâlet ettiği şeylerin bir kısmını neshetmiş olduğu sâbit olur. İşte, burada söz konusu edilen neshin izahı konusunda hatırıma gelen budur."

Buna da şu şekilde cevap verilebilir: Biz, bu nehyin neticesinin, namaza yaklaşıldığında sarhoşluğu gerektiren içki içmeye varıp dayandığını beyân etmiştik. Bir şeyin husûsen zikredilmesi, zayıf bir zan yoluyla olması durumu hariç, onun dışında kalanlardan hükmün nefyedilmiş olduğuna delâlet etmez. İşte böyle olan bir durum da nesh sayılmaz.[17]

BEŞİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: Bu kelime, sîn harfinin fethasıyla سَكَارَى ve هَلْكَى (helâk olanlar) ve جَوْعَى (aç kimseler) kelimelerinde olduğu gibi, cemi bir kelime olmak üzere, سَكْرَى şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ جُنُبًا إِلاَّ عَابِرِى سَبِيلٍ "... *ve cünüb iken de yolcu olmanız müstesna*" buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın وَلاَ جُنُبًا ifâdesi, O'nun وَأَنْتُمْ سُكَارَى *"sizler sarhoşken.."* ifâdesine atıfır. وَأَنْتُم سُكَارَى ifâdesinin başındaki vâv ise, hâl vâvıdır. Buna göre bu ifâdelerin takdiri, "Sarhoş ve cünüb olduğunuz hâlde, namaza yaklaşmayın" şeklinde olur. جُنُبٌ kelimesi, müfredi ve cem'i, müzekkeri ve müennesi müsavi olan bir kelimedir. Çünkü bu kelime, masdar olan اَلْإِجْنَابُ "uzaklaşmak, cünüb olmak" masdarının yerine geçen bir isimdir. Halbuki biz, "cenâbet" kelimesinin asıl mânasının "uzaklaşmak, uzaklık" olduğunu; yine temizlenînceye kadar namazdan, mescidlerden ve Kur'an okumaktan uzaklaştığı için, kendisinin gusletmesi gereken, vâcib olan kimseye de cünüb denildiğini söylemiştik. Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِلاَّ عَابِرِى سَبِيلٍ buyurmuştur ki, biz bu ifâdeyle ilgili olarak şu iki görüşün bulunduğunu beyan etmiştik:

a) Buradaki اَلْعَابِرُ، اَلْعُبُورُ kelimeleriyle mescidlerden geçmek, mescidlerden geçen manası kastedilmiştir.

b) Bu tabirle müsafirler, yolcular kastedilmiştir. Ve biz yine, bu ikisinden birisinin diğerine nasıl tercih edildiğini de açıklamıştık.

17) Yani "namaz vakti içmeyin" diye nehyetmek, diğer vakitlerde içkinin serbest bırakıldığı mânasına gelmez, demek istiyor (ç).

Abdest İmkânı Olmayınca Teyemmüm

Cenâb-ı Hak,

وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا

"Eğer hasta olur veya bir sefer üzerinde bulunursanız, yahud sizden birisi ayak yolundan (tuvaletten) gelirse, yahud kadınlara dokunup da bir su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır" (Nisa, 43) buyurmuştur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak bu buyruğunda şu dört çeşit insandan bahsetmiştir:

a) Hastalar,

b) Yolcular,

c) Tuvaletten gelenler,

d) Kadınlara dokunanlar...

İlk iki kısım olan hastalık ve yolculuk, insanı teyemmüm etmeye zorlar. Son iki kısım ise, su bulunduğu zaman su ile temizlenmeyi, su olmadığı zaman ise teyemmüm etmeyi iktizâ eder. Biz bu kısımlardan herbirine ait hükmü ele alacağız.

Hastalık Sebebiyle Teyemmüm

Birinci Sebep, ki bu hastalık halidir. Bil ki, hastalık üç şekilde olur:

1) Çiçek hastalığı ve çok büyük çıbanlarda olduğu gibi, su kullanması halinde, kişinin kesinlikle ölmesi durumunda olması.

2) Su kullanmakla ölmezse de çok fazla elem ve ızdırap duyması hali.

3) Kişinin ölümden ve şiddetli acı duymaktan bir endişesi olmaksızın suyu kullanması halinde bedeninde bir kusur ve ayba sebebiyet verecek bir şeyin, bir izin kalmasından endişelenmesi hali. İşte bu sebeple fukahâ, ilk iki kısım söz konusu olduğunda teyemmüm etmeyi caiz görmüşler, üçüncüsünde ise, bunu caiz

görmemişlerdir. **Hasan el-Basrî**, suyun bulunmaması durumu müstesnâ, bunların hiçbirinde teyemmümün caiz olmadığını iddiâ etmiş ve şunları buna delil getirmiştir: Âyetin sonunda, *"... bir su bulamazsanız"* buyurulmuş olmasının da gösterdiği gibi, hastanın teyemmüm etmesinin cevâzını, suyun bulunmaması haline bağlamıştır. Teyemmümün muteber olmasının şartı bu olunca, bu şart bulunmadığı zaman teyemmümün de caiz olması gerekir. Bu, aynı zamanda **İbn Abbas**'ın görüşüdür. O, şöyle derdi: "Allah Teâlâ eğer dileseydi, hastayı bundan daha şiddetli ve zor bir şeyle imtihan ederdi."

Fukâhanın delili ise şudur: Allah Teâlâ, su bulamadığı zaman hastanın teyemmüm etmesine müsaade etmiştir. Bunda, su bulunduğu zaman, teyemmüm etmenin yasaklanmış olduğuna dair bir delil yoktur. Hem sünnet, bunun caiz olduğuna delâlet etmektedir. Sahâbenin birisi hakkında rivâyet edilen şu haber de, bunu teyid etmektedir: O sahâbe cünüb olmuştu; bedenindeyse büyük bir yarası vardı. Birilerine bu durumu sorunca onlar gusletmesi gerektiğini söylediler. O da gusledince ölüverdi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu duyunca *"Allah onların canını alsın, onu öldürdüler"* dedi. İşte bu da bizim söylediğimiz şeyin câiz olduğuna delâlet etmektedir.

Yolculuk Sebebiyle Teyemmüm

İkinci Sebep, yolculuktur. Âyet, yolcu olan kimsenin, yolculuğu ister uzun ister kısa olsun, su bulamadığı zaman teyemmüm edeceğini gösterir.

Tabiî İhtiyaçtan Sonra...

Üçüncü Sebep, insanın tuvâletten (def-i hâcetten) gelmesidir. Âyette geçen "gâit", insanın def-i haçet (tuvalet ihtiyacı) için rahatça oturabileceği çukur bir yerdir ki, bu kelimenin cem'i, اَلْغِيطَانُ şeklindedir . İnsan tuvalet ihtiyacı olduğunda, kendisini başkasının göremeyeceği bir yer arar. Sonra def-i hacet, bir şeyin, bulunduğu yerine nisbetle isimlendirilmesi gibi, bu isimle adlandırılmıştır.

Cinsel Temastan Sonra Teyemmüm

Dördüncü Sebep, kadınlara dokunmaktır. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî**, kelimeyi "lems" masdarından olmak üzere, elifsiz olarak لَمَسْتُمْ (dokundunuz) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, müfâ'ale babından olarak, لَامَسْتُمْ şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, bu âyette geçen "dokunma"dan ne kastedildiği hususunda ihtilâf edip, şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Bundan murad, cimâ (cinsî münâsebet)tir. Bu, **İbn Abbas** (r.a), **Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katâde** ve **Ebu Hanîfe**(r.h)'nin görüşüdür. Çünkü kadına el ile dokunmak abdesti bozmaz.

b) Bundan maksad, ister cinsî münasebet esnasında, ister başka bir şekilde olsun, kadın ile erkeğin derilerinin biribirine dokunmasıdır. Bu **İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Şa'bî, Nehâ'î** ve **Şâfiî** (r.h)'nin görüşüdür.

Bil ki bu, birinci görüşten daha tercihe şâyandır. Çünkü bu âyetin iki kıraatinden biri أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ *"yahud da kadınlara dokunduğunuz zaman"* şeklindedir. "Lems" (dokunma) kelimesinin, hakiki manası el ile dokunmaktır. Bu kelimeyi, cimâ manasına almak mecazdır. Halbuki sözlerde aslolan, sözü hakîkî manasına almaktır. İkinci kıraat ise, "lems" kelimesinin mufâ'ale babından gelen, لَامَسْتُمْ (karşılıklı birbirinize dokunduğunuz zaman) şeklindedir. Bu sîga da, hakîkat olarak cimâ manasına gelmez. İki mütevâtir kıraatten anlaşılan manalar arasında bir çelişki (tezad) meydana gelmesin diye, bunu da hakîki manasına hamletmek gerekir. Bu kelime ile, cimâ (cinsî münâsebet) manasının kastedildiğini söyleyenler, şu şekilde delil getirmişlerdir: Gerek "lems", gerekse "mess" kelimeleri, Kur'an-ı Kerim'de cimâ manasında kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ *"Eğer siz onları kendilerine dokunmadan önce boşarsanız..."* (Bakara, 237) ve zıhar âyetinde, فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا *"(Onların) birbirtiyle temas etmezden önce, bir köle azâd etmeleri (lâzımdır)"* (Mücâdele, 3) buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), Allah hayy, kerîm, nezîh olduğu için kinâyeli olarak (nezîh bir şekilde) cinsî münasebeti, "lems" (dokunma) diye ifâde etmiştir. Yine hades (abdestsizlik hali) de iki çeşittir: Küçük olan, ki bu âyetteki *"Sizden birisi ayak yolundan (tuvaletten) gelirse"* ifadesi ile anlatılan husustur. Binaenaleyh şayet, Hak Teâlâ'nın *"Yahut da kadınlara dokunursanız"* tabirini de, küçük hades manasına alırsak, âyette büyük hades (cünüblük hali) zikredilmemiş olur. Bundan dolayı bu ikinci ifadeyi, büyük hadese (cünüblük haline, cinsî münasebete) hamletmek gerekir.

Bil ki bu görüştekilerin yaptıkları bütün bu izahlar, bir delil olmaksızın lafzın zâhirî manasını bırakmaktan ileri geçemezler. Bundan ötürü bunun câiz olmaması gerekir. Hem, cünüblükle ilgili hüküm وَلَا جُنُبًا *"ve cünüb iken de..."* ifadesinde geçmişti. Bundan dolayı eğer biz bu sonraki ifadeyi de cünüblük manasına alırsak, bir tekrar olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ehl-i Zâhir (Zâhirîler) âyetteki *"Yahut da kadınlara dokunursanız"* ifâdesinin zâhirine dayanarak, sadece dokunan (erkeğin) abdestinin bozulacağını, dokunulan kadının abdes-

tinin ise bozulmayacağını söylemişlerdir. **Şafiî** (r.h) de hem dokunanın, hem dokunulanın abdestinin bozulacağını söylemiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu dört sebebi zikretmesini müteakip فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً *"bir su bulamazsanız"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Teyemmüm, Ancak Su Arayıp Bulamadıktan Sonra Yapılır

Şafiî (r.h), "Bir kimse, namaz vakti girdiğinde su arasa ve fakat bulamayıp teyemmüm ederek namaz kılsa, daha sonra bir sonraki namazın vakti girse, suyu yeniden araması gerekir" derken; **Ebu Hanife** (r.h), bunun gerekmediğini söylemiştir. **Şafiî**'nin delili, Hak Teâlâ'nın, *"bir su bulamazsanız"* ifâdesidir. "Su bulamama" tabiri suyun daha önce aranmış olduğunu ihsâs ettirmektedir. Binaenaleyh her teyemmümden (namazdan) önce su aramak gerekir. İmdi şayet "bulma" tabirimiz, önceden bir araştırmanın olduğunu ihsâs ettirmez. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(O), seni (çocukluğunda) kaybolmuş bulup da, yolunu doğrultmadı mı? Seni bir fakir olarak bulup da, zengin kılmadı mı?"* (Duhâ, 7-8); *"Biz onların çoğunda ahde (vefa) bulamadık"* (A'râf, 102) ve *"Biz, onda bir azim bulamadık"* (Tahâ, 115) buyurmuştur. Zira araştırma, talep etme, Allah hakkında düşünülemez denirse, biz de deriz ki: Her nekadar Allah'ın talep edip araştırması düşünülemez ise de, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, kavmine uygun olmayacak bir şekilde, onların arasından çekip çıkarınca, sanki onu aramış gibi olur. Yine O, mükelleflere itaat etmelerini emredip sonra o mükellefler bu hususta kusûr edince, sanki Allah onlardan birşey istemiş ve istediğini bulamamış gibi olmuş olur. Binaenaleyh "bulma" lafzı işte bu âyetlerde, söylediğimiz manada kullanılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Su Az Olduğunda Abdest İle Teyemmüm Birlikte Yapılır mı?

Alimler, bir kimsenin su bulduğu halde, kendisi veya öldürülmemesi gereken bir hayvanın susuzluğundan ötürü, o suya ihtiyacı olursa, bu kimsenin teyemmüm edebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat o, abdeste yetmeyecek bir su bulduğunda, o suyu kullanmayı ve teyemmümü birleştirip birleştiremiyeceği hususunda **İmam Şafiî**, âyetin zahirine tutunarak, ikisini birlikte yapmasının vacip olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Allah Teâlâ, فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا *"O zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin"* demiştir. Bu hususta da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapça'da teyemmüm, "kastetmek, niyetlenmek" manasındadır. Nitekim, "Ona niyetlendim" manasında, أَمَّمْتُهُ – يَمَّمْتُهُ – تَأَمَّمْتُهُ denilir. "Sa'îd" lâfzı ise, ism-i fâil manasına gelen, "fa'îl" vezninde bir kelimedir. **Zeccâc**, "İster toprak, ister başka birşey olsun, sa'îd, yeryüzü demektir" der.

İKİNCİ MESELE

Ebu Hanife (r.h) şöyle demektedir: "Biz, üzerinde toprak bulunmayan bir kaya düşünelim. Teyemmüm eden kimse, elini o kayaya vurup teyemmüm etse, bu yeterli olur" derken; **İmam Şafiî** (r.h), "Mutlaka teyemmüm edenin eline toprağın (tozun) bulaşması gerekir" demiştir. **Ebu Hanife,** bu âyetin zâhirî manasını delil getirerek şöyle der: "Teyemmüm kastetmek, niyetlenmek demektir. "Sa'îd" ise, yeryüzünde olan şey demektir. Buna göre Hak Teâlâ'nın bu buyruğunun manası, "Bir yeryüzü parçasına niyetlenin, yönelin" şeklindedir. Binaenaleyh o kayaya eli vurmanın yeterli olması gerekir."

Şafiî ise, görüşüne şu iki şekilde delil getirmiştir:

a) Buradaki âyet, mutlaktır. Maide sûresindeki âyet ise mukayyed olup, o da Cenâb-ı Hakk'ın, فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ *"Binaenaleyh, ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün"* (Maide, 6) âyetidir. Buradaki مِنْ edâtı, ba'zıyyet ifâde eder ki, (bu mana), üzerinde toprak olmayan kaya parçasında söz konusu olmaz. Buna göre şayet "مِنْ edatı, ibtidâ-i gaye içindir" denilirse, buna karşılık **Keşşaf sahibi** şöyle demektedir: "Bir kimsenin, مَسَحْتُ بِرَأْسِهِ مِنَ الدُّهْنِ وَمِنَ الْمَاءِ وَمِنَ التُّرَابِ "Falancanın başına yağdan, sudan ve topraktan sürdüm" şeklindeki sözünden, Araplardan hiç kimse başka bir mana anlamayıp, sadece ba'ziyyet manası anlar. Hakkı kabul etmek, münakaşa edip diretmekten daha yeğdir."

b) **Vâhidî** (r.h)'nin zikretmiş olduğu şu husustur: "Allah Teâlâ, bu âyette toprağın temiz olmasını gerekli kılmıştır. Temiz olan toprak ise Cenâb-ı Hakk'ın, *"Güzel memleketin nebâtı ise, Rabb'inin izniyle (bol ve güzel) çıkar"* (A'râf, 58) âyetinin delâletiyle münbit (bitiren), nebâtın çıkmasına elverişli olan topraktır. Binaenaleyh, bitirmeyen toprağın طَيِّبٌ (temiz, güzel) olmaması gerekir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"O zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin"* buyruğu sadece toprak ile teyemmüm etmeyi emretmek olur. Emrin zâhiri ise, vücub ifâde eder.

c) Cenâb-ı Hakk'ın *"Temiz bir toprağa"* ifâdesi, teyemmümün temiz bir toprakla yapılmasını ifade eden bir emirdir. Temiz toprak ise, kendisinde tuz bulunmayan, (çorak olmayan) yer, toprak demektir. Halbuki böyle bir toprak ile de teyemmüm etmek, icmâ ile câizdir. Binaenaleyh, (ihtiyatlı olana sarılmak) kaidesinden dolayı, "temiz toprak" tabirini buna hamletmek gerekir. Bâhusus, Hz. Peygamber (s.a.s), temizlik sıfatını toprağa tahsis ederek, جُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَتُرَابُهَا طَهُورًا *"Yeryüzü bana mescid; toprağı da temiz kılınmıştır"* [18] ve اَلتُّرَابُ طَهُورُ الْمُسْلِمِ إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ *"toprak, su bulamadığı zaman, müslümanın temizleyicisidir"* [19] buyurmuştur.

18) Buhârî, Teyemmüm, 1;
19) Ebû Dâvûd, Tahâret, 137 (1/92) (Benzer hadis)

ÜÇÜNCÜ MESELE فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ أَيْدِيكُمْ *"Yüzlerinize ve ellerinize sürün"* emri, pek çok müfessire göre, yüz ve bileklere kadar iki ele hamledilmiştir. Halbuki fakîhlerin ekserisine göre, elleri dirseklere kadar meshetmiştir. Fukahanın delili şudur: اَلْيَدُ kelimesi, bu uzvun, koltuk altlarına kadar olan kısmını içine alır. Ancak ne var ki biz, icmânın delâletiyle, bundan, kolun dirseklere kadar olan kısmını anladık ve aldık. Binaenaleyh, lafız, bu uzvun geri kalan kısmını da içine almaya devâm etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, âyet-i kerimeyi إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا *"Şüphesiz ki Allah, çok affedici, çok bağışlayıcıdır"* buyurarak sonuçlandırmıştır ki bu, O'nun, ruhsat verip kolaylaştırmasından kinâye olan bir ifâdedir. Zira âdeti, günahkârları affetmek olan bir kimsenin, âciz kimselere ruhsatlar tanıması daha evlâdır.

* *
*

"Ehl-i Kitap Sizi Saptırmak İster"

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾
وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾

"Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlara bakmadın mı? Onlar sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar. Allah, sizin düşmanlarınızı çok iyi bilendir. Gerçek bir dost olarak Allah kâfidir, hakîkî bir yardımcı olarak da Allah kâfidir"

(Nisa, 44-45).

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başından buraya kadar pek çok çeşitli mükellefiyetler ve şer'î hükümlerden bahsedince, burada, bu hükümlerin izahını keserek, din düşmanlarının hallerini ve daha önceki ümmetlerin kıssalarını anlatmaya geçmiştir. Çünkü ilmin bir çeşidini sürdürmek, insanın rûhuna yorgunluk ve usanç veren, zihni bulandıran hususlardandır. Ama, ilmin bir dalından diğer bir dalına geçmek ise, zihni gayrete getirir ve zekayı-düşünceyi güçlendirir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, أَلَمْ تَرَ tabirinin manası, "Senin ilmin, onları tanımaya ulaşmadı mı?" şeklindedir. Biz, bu hususta söylenmesi gereken şeyleri, Cenâb-ı Hakk'ın أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ (Bakara, 258) âyetini tefsir ederken söylemiştik. Netice olarak diyebiliriz ki ilm-i yakîn, rü'yete (görmeye) benzemektedir. Binaenaleyh "görme"yi, bu çeşit ilimden (ilm-i yakînden) bir istiâre kılmak caiz ve yerindedir.

İKİNCİ MESELE

Kitaptan Nasip Verilenler, Yahudilerdir

إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ *"Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlara.."* tabirinden kastedilen, yahudilerdir.Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet etmektedir:

a) Hak Teâlâ'nın bu âyetten sonra zikrettiği *"Yahudi olanlardan kimileri de..."* (Nisa, 46) ifâdesi, işte bu âyetle ilgilidir.

b) **İbn Abbas** bu âyetin, münafıkların reisi **Abdullah İbn Ubey** ile onun kavminin yanına gelerek, onların İslâm'a girmelerine engel olan iki yahudi âlimi hakkında nazil olduğunu rivayet etmiştir.

c) Yahudilerin düşmanlığı, Kur'ân'ın âyetinin de gösterdiği gibi, hristiyanların düşmanlığından daha şiddetli ve fazladır. Binaenaleyh bu manayı, yahudilere hamletmek daha uygundur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak onlara, "kendilerine, kitabın ilmi verilenler..." demeyiş; aksine, *"kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlar"* buyurmuştur. Zira onlar **Tevrât**'tan **Hz. Musa**'nın nübüvvetini öğrenmişler, ama Hz. Muhammed'in nübüvvetini bilip, tanıyıp kabul etmemişlerdir. Ama, **Abdullah İbn Selâm** gibi müslüman olup her ikisinin nübüvvetini de bilip itiraf eden, tanıyan kimseleri Cenâb-ı Hak, yanlarında kitabın ilmi bulunmakla vasfederek, *"De ki: "Benimle sizin aranızda şahid olarak Allah yeter ve (bunu) yanlarında kitap ilmi bulunanlar dahi (bilirler)"* (Ra'd, 43) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki, Cenâb-ı Hak o yahudileri hem sapmak, hem de saptırmak ile vasfetmiştir. "Sapmak" ile vasfetmesine gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ *"Sapıklığı satın alıyorlar"* buyruğunun beyan ettiği hususdur. Bu hususta, şu izahlar yapılmıştır:

a) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Yahudiler, buna karşılık rüşvet almak ve reisliği ele geçirmek için, Hz. Peygamberi tekzîb etmeyi tercih etmişlerdir ki işte bu tercih, âyette *"satın alıyorlar"* tabiriyle beyân edilmiştir. Zira, bir şeyi satın alan kimse, onu tercih ediyor demektir."

b) Âyette bir takdir söz konusudur ki, buna göre kelamın takdiri, "Onlar, hidayet

mukabilinde dalâleti satın alıyorlar" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı *"Onlar o kimselerdir ki, hidayeti bırakıp sapıklığı satın almışlardır"* (Bakara, 16) âyeti gibidir. Yani "Onlar, hidayet mukabilinde dalâleti satın alıyorlar" demektir. Halbuki **Zeccâc**'ın görüşüne göre âyette bir takdir bulunmamaktadır.

c) Bu âyet ile, yahudilerin avâm tabakası kastedilmiştir. Çünkü onlar, âlimlerine mal veriyor, onlardan yahudiliği desteklemelerini ve körü körüne ona bağlanıp kalmalarını istiyorlardı. Böylece de onlar, mallarıyla şüphe ve dalâleti satın almış kimseler durumuna geçiyorlardı. Bu durumda da bir takdir yapılmaz. Ancak, evlâ olanı, bu âyetin onların âlimleri hakkında nâzil olmuş olmasıdır.

Cenâb-ı Hak onları "sapmak" ile vasfedince, bundan sonra da onları "saptırmak" ile tavsif ederek, وَيُرِيدُونَ اَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ *"ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar"* buyurmuştur. Yani, "Onlar, müslümanlıktan çıksın, ayrılsınlar diye, mü'minleri saptırmaya ve onları şüpheler içinde bırakmaya yol arıyorlardı" demektir. Bu iki şeyi, yani sapmak ve saptırmayı beraberce yapan kimseden daha kötü ve âdi bir kimseyi de bulamazsın..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَائِكُمْ *"Allah sizin düşmanlarınızı çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Yani, "Hak Teâlâ (subhânehu), onların kalblerinde ve sînelerinde olan düşmanlığın ve öfkenin iç yüzünü ve künhünü en iyi bilendir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفَى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللّٰهِ نَصِيرًا *"Gerçek bir dost olarak Allah kâfidir, hakîkî bir yardımcı olarak da Allah kâfidir"* buyurmuştur. Bu, şu demektir: "Allah Teâlâ yahudilerin müslümanlara olan düşmanlığının şiddetini beyân edince, kendisinin, müslümanların velîsi ve yardımcısı olduğunu da bildirmiştir. Velîsi ve yardımcısı Allah olan kimseye ise, insanların düşmanlığı asla zarar veremez. Bu ifâdeyle ilgili birkaç sual bulunmaktadır:

Birinci sual: "Allah'ın kuluna olan velâyeti, kuluna yardım etmesinden ibârettir. Binaenaleyh, velâyetinin zikredilmesinden sonra, yardımcı olduğunu da, ayrıca zikretmek bir tekrar olur."

Cevap: Velî, bir şeyde tasarruf eden demektir. Bir şeyde tasarruf edenin ise, o şeyin yardımcısı olması gerekmez. Böylece, bir tekrar durumu ortadan kalkmış olur.

İkinci sual: "Cenâb-ı Hak niçin, وَكَفَى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَ نَصِيرًا demeyip de, Hak Teâlâ'nın...وَكَفَى بِاللّٰهِ buyruğunu yeniden zikretmesinin manası nedir?"

Cevap: Bu gibi yerlerde tekrar, kalbe son derece tesir eder ve çok etkili olur.

Üçüncü sual: Cenâb-ı Hakk'ın وَكَفَى بِاللّٰهِ وَلِيًّا ifâdesindeki bâ harfinin getirilmesinin faydası nedir?

Cevap: Alimler bu husuta şu izahları yapmışlardır:

a) كَفَى اللّٰهُ denilmiş olsaydı, fiil fâiline bitişmiş olurdu. Sonra buraya bâ harf-i cerri, Allah'ın kâfi gelmesi ve yetmesinin, derece ve makam itibariyle başkalarının kâfi gelmesi ve yetmesi gibi olmadığını bildirmek için getirilmiştir.

b) **İbnu's-Sirâc** kelamın takdirinin, كَفَى اِكْتِفَاؤُكَ بِاللّٰهِ وَلِيًّا "Senin, Allah'ın velîliği ile yetinmen kâfidir, yeter" şeklinde olduğunu; كَفَى kelimesi zikredildiği için bunun, اِكْتِفَاءٌ (yetinmek) delâlet ettiğini, zira bu ikinci kelimenin de كَفَى'nın lafzından olduğunu ve bunun, مَنْ كَذَبَ كَانَ شَرًّا لَهُ "Kim yalan söylerse, (bu yalanı) onun için bir şer olur" ifâden gibi olduğunu, yani كَانَ الْكَذِبُ شَرًّا لَهُ "Bu yalanı onun için bir şer olur.." demek olduğunu; fiil kendisine delâlet ettiği için senin bu kelimeyi takdir edebileceğini" söylemiştir.

c) Benim hatırıma gelen şu hususdur: "Bâ harf-i cerri aslında "ilsâk" içindir. Bu manadaki bâ harfi de ancak, kendisiyle tesiri arasında herhangi bir bağ, münasebet bulunmayan müessir hakkında güzel ve yerinde olur. Eğer, كَفَى اللّٰهُ denilmiş olsaydı bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu yetmenin fâili olduğuna delâlet ederdi. Ancak ne var ki bu, Allah Teâlâ'nın bunu vasıtalı ya da vasıtasız olarak yaptığına delâlet etmezdi. Binaenaleyh, bâ harf-i cerri zikredilince bu, Allahu Teâlâ'nın bunu, vasıtasız olarak yaptığına delâlet eder. Öyle ki O, böylesi bir gaye ve neticeyi meydana getirmeyi, hiçkimsenin aracılığı olmaksızın, doğrudan doğruya ve re'sen tekeffül eder. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı *"Biz ona, şah damarından daha yakınız"* (Kâf, 16) buyruğu gibidir.

* *
*

Kitabı Tahrif Eden Yahudiler

مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَٰكِن لَّعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

"Yahudi olanlardan kimileri, kelimeleri, konuldukları yerlerinden değiştirirler, dillerini eğip bükerek, dine de saldırarak derler ki: "(Sözünü zâhiren) dinledik,

(fakat kalbimizle) isyân ettik. İşit, işitmez olası, Râînâ!" Eğer onlar: "Dinledik, itaat ettik, İşit ve bizi gözet" deselerdi, kendileri için elbet daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah, kendi küfürleri yüzünden onları rahmetinden kovmuştur. Artık onlar, birazı müstesna olmak üzere, iman etmezler"

(Nisa, 46).

Bil ki, Allahu Teâlâ onların dalâleti satın aldıklarını nakledince, daha sonra bu dalâletin, sapıklığın nasıl olduğunu açıklamıştır. Buna göre dalâlet, şu hususlardır:

1) Onlar kelimeleri, "konuldukları yerlerinden değiştirirler..." Bu tabir hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

مِنَ الَّذِينَ.. kelimesinin müteallakı hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:

a) "Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlar"ın beyânı, açıklaması olmasıdır. Buna göre takdir: "Yahudi olanlardan kendilerine kitaptan bir nasib verilenlere bakmadın mı?" şeklindedir.

b) Bu ifâdenin, Hak Teâlâ'nın نَصِيرًا "yardımcı olarak.." sözüne taalluk etmesidir. Buna göre takdir, "Allah, yahudilere karşı yardımcı olarak yeter!" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Âyetlerimizi yalanlayan kavmine karşı biz ona yardım ettik"* (Enbiya, 77) âyeti gibidir.

c) Bunun, mahzûf bir mübtedanın haberi; يُحَرِّفُونَ (değiştirirler) kelimesinin ise, o mübtedânın sıfatı olmasıdır. Buna göre takdir, مِنَ الَّذِينَ هَادُوا قَوْمٌ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ "Yahudilerden kelimeleri tahrif eden bir topluluk bulunmaktadır" şeklindedir. Böylece, mevsûf hazfedilmiş, sıfatı da onun yerine kaim olmuştur.

d) Cenâb-ı Hak, *"Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlara bakmadın mı? Onlar sapıklığı satın alıyorlar.."* (Nisa, 43) buyurunca, bu ifâde şu iki yönden mücmel kalmıştır. Buna göre sanki, "Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlar kimlerdendir?" denilmiş; buna cevap verilerek, "yahudilerden..." denilmiştir; sonra da, "Onlar sapıklığı nasıl satın alıyorlar?" diye sorulmuş; bu soruya da cevap verilerek, "kelimeleri tahrif ederek..." denilmiştir."

İKİNCİ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: "Çoğul sîgalar, (cemaat teviliyle) müennestir. Binaenaleyh, يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهَا denilmesi gerekirdi."

Cevap: Vahidî şöyle demektedir: "Bu lâfız, harf sayısı, müfredinin harflerinden daha az olan bir cemidir. Böyle olan her ceminin müzekker kabûl edilmesi de caizdir." Şöyle de denilebilir: "Cemilerin, (cemâat teviliyle) müennes olmaları hakikî değil,

lafzî bir durumdur. Binaenaleyh, bu gibi cemilerde müzekkerlik ve müenneslik müsavi olup, ikisi de caizdir. Yine bu ifade يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ şeklinde de okunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Tevrat'ın Tahrifinin Ne Şekilde Olduğu?

Âyette bahsedilen tahrifatın nasıl yapıldığı hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Onlar, meselâ **Tevrat**'taki رَبْعَةً (orta boylu) kelimesini kaldırıp, bunun yerine آدَمُ طَوِيلٌ (uzun boylu **Adem**) ifâdesini; اَلرَّجْمُ (recmetmek) kelimesini kaldırıp, bunun yerine de, اَلْحَدُّ (ceza, hadd) kelimesini koymaları gibi, bir lafzı diğer bir lafızla değiştiriyorlardı. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık, ellerîyle kitabı (Tevrat'ı, yalan yanlış) yazıp da, sonra.. "Bu, Allah katındandır" diyenlerin vay haline!.."* (Bakara, 79) buyruğudur.

Buna göre şayet, "Harfleri ve kelimeleri, doğuda ve batıda, meşhur ve tevâtür derecesine ulaşmış bir kitapta bu tahrif yapılabilir mi?" denilirse, biz deriz ki:

Belki de şöyle denilmek istenmiştir: "O zaman yahudiler az idiler. Kitabı bilip tanıyan ulemâ da son derece az idi. İşte bu sebepten dolayı onlar, böyle bir tahrifi yapabilmişlerdir."

b) Bu tahriften maksat, tıpkı zamanımızda ehl-i bid'atin, kendi mezheplerine uymayan âyetler hakkında yaptıkları gibi, ortaya birtakım şüpheler atmak, yanlış ve sapık yorumlar yapmak ve lafzı, kelime oyunlarıyla, hak ve gerçek olan manasından bâtıl manaya çevirmektir. İşte bu en doğru olan görüştür.

c) Onlar, Hz. Peygamberin yanına varıyor, O'na bir şey soruyorlar, O da, kendisiyle amel edip alsınlar diye sorularına cevap veriyor; ama, O'nun yanından çıkar çıkmaz O'nun sözünü değiştiriyorlardı.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ burada, عَنْ مَوَاضِعِهِ *"yerlerinden"*; Maide sûresindeyse, مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ *"Yerlerine konulduktan sonra"* (Maide, 41) buyurmuştur. Bu iki ifâde arasındaki fark şudur: Biz âyette geçen "tahrif etmek, değiştirmek" tabirini, bâtıl olan yorum ve tefsirler diye açıklarsak, bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ *"kelimeleri, konuldukları yerlerinden değiştirirler"* buyruğunun manası, "onlar, o nasslar hakkında fasit ve bozuk teviller zikrediyorlar" şeklinde olur ki, âyetin bu ifâdesinde, onların bu lafızları, kitaptan çıkardıkları beyân edilmemiş olur. Ama, Mâide sûresinde zikredilen âyete gelince bu, onların bu iki işi birlikte yaptıklarına, böylece de onların, hem o fasit tevilleri yaptıklarına, hem de lâfızları kitaptan çıkardıklarına delâlet eder. Buna göre, Hak Teâlâ'nın يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ *"Kelimeleri tahrif ederler"* beyanı, bu batıl tevile; *"konuldukları yerlerinden"* buyruğu da, o lafızları kitaptan çıkardıklarına bir işaret olmuş olur.

2) Onların sapıklıklarının ikinci çeşidini de Cenâb-ı Hak, وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا *"dinledik, isyân ettik"* diyerek beyân etmiştir ki, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), onlara birşey emredince, onlar zâhiren "dinledik" diyorlar, kendi kendilerine kaldıklarında ise, "..isyan ettik" diyorlardı.

b) Onlar, Hz. Peygambere muhalefetlerini açıktan yapmak ve onun emirlerini küçümsemek için, "işittik ve isyan ettik" şeklindeki sözlerini açıktan söylüyorlardı.

3) Onların sapıklıklarının üçüncü çeşidini de Cenâb-ı Hak, onların وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ *"işit, işitmez olası"* sözünü nakletmekle bildirmiştir.

Bil ki bu, iki manaya gelen bir ifade olup, hem medih manasına, hem de horlama ve kınama manasına muhtemeldir. Bunun medih manasında oluşu, bundan "Dinle, ey nahoş bir söz dinletilmeyecek insan.." manasının kastedilmesinden dolayıdır. Bunun kınama ve zemm manasında oluşu da şu yönlerden olur:

a) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "dinle" diyorlar, içlerinden ise "dinlemez olasıca!" diyorlar. Buna göre, âyetteki غَيْرَ مُسْمَعٍ tabirinin manası, "işitmeyen" şeklinde olur. Çünkü dinleyen, dinletilen; dinletilen de dinleyen demektir.

b) Bu ifâdenin manası, "Ey sözü dinlenmez olan ve çağırdığı şeye icabet edilmeyen" şeklindedir ki, bu "Ey kendisine muvafık bir cevap dinletilmeyen ve sanki hiçbirşey duyurmamış olan" demektir.

c) "Dinle, ey razı olduğu bir söz dinletilmeyecek adam!" Her ne zaman böyle olursa, insan karşısındakini dinlemekten nefret ettiği için, onu dinlemez. Bu söylediklerimiz ile, bu ifâdenin hem zemm, hem de medih manasına gelebileceği sabit olur. Fakat o yahudiler, bunu sırf kınama ve zemmetme maksadıyla söylüyorlardı.

4) Onların sapıklıklarının dördüncü çeşidini Allahu Teâlâ, وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ *"(Onlar), dillerini eğerek, bükerek ve dine de saldırarak, "Râînâ" (derler)"* ifâdesi ile anlatmıştır. **"Râînâ"** kelimesinin tefsirini, Bakara 104 âyetini tefsir ederken zikretmiştik. Bununla ilgili şu vecihler vardır:

a) Bu, yahudilerin kendi aralarında, alay ve istihzâ için çokça kullandıkları bir kelimedir. İşte bundan ötürü müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e o kelime ile hitab etmekten nehyolundular.

b) Bu kelime, "Sözümüze kulak ver, bizi dinle ve anla" manasınadır. Bu ise, kendileri ile peygamberlere hitab ederken kullanılmaması gereken cümlelerdendir. Aksine peygamberlere, ta'zim ve saygı ifade eden cümlelerle hitab olunur.

c) Onlar bu kelimeyi kullanıyor ve zâhiren Hz. Peygamberin, sözlerine kulak vermesini istiyorlarmış zannını uyandırıyor ama bununla kendi dillerindeki bir sövme ifâdesini kastediyorlardı.

d) Onlar, dillerini eğip büküyorlar ve böylece "**Râînâ**" (Bize bak) ifâdesi, "râînâ" (bizim çobanımız) şekline dönüşüyordu. Onlar, bununla "Sen bizim koyunlarımızı güden bir çobansın" demek istiyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın, *"dillerini, eğip bükerek"* tabiri hakkında **Vâhidî** şöyle demiştir: "Buradaki "**Leyyen**" kelimesinin aslı لَوْيًا'dir. Çünkü bu kelime لَوَيْتُ (Eğdim) fiilindendir. Fakat kendisinden önce sâkin bir harf bulunduğu için, buradaki vâv harfi yâ'ya idğam edilmiştir.

"**Tayy**" kelimesi de böyledir. Bu kelimenin şu şekilde birkaç izahı vardır:

Birincisi: Ferrâ, "O yahudiler "râînâ" kelimesini kullanıyor ve bununla kınama manasını kastediyorlardı ki, dili eğip bükmek işte budur. Yine onlar "gayra musma" deyip, bununla da, "Ey işitmez olası!" manasını kastediyorlardı ki bu da "leyy" (dili eğip bükmek)dir" demiştir.

İkincisi: Onlar, içlerinde sakladıkları o kınamayı, dilleri ile, münafıkça gösterdikleri ta'zim ve saygı ile karıştırıyorlardı.

Üçüncüsü: Belki de onlar, böyle davranmakla bir başkası ile alay eden kimselerin âdeti gibi, bu sözü istihzâ ederek söylerken avurtlarını ve dillerini eğip büküyorlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, dine saldırıp onu tenkid etmek için bu gibi şeyleri yaptıklarını beyân buyurmuştur. Çünkü onlar, arkadaşlarına, "Biz ona sövüyoruz, ama anlamıyor. Eğer o bir peygamber olsaydı bunu mutlaka anlardı" diyorlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, onların bu durumunu ortaya çıkarmış ve peygamberine, onların kalblerinde yatan o pisliği haber vermiştir. İşte bu sebeple de onların Hz. Peygamber'in nübüvvetine karşı tenkid ve saldırıları, O'nun peygamberliğine kesin delâlet eden bir delil haline geldi. Çünkü gaybtan haber vermek bir mucizedir.

Buna göre şayet, "yahudilerin o tahriflerinden ve "Dinledik ve isyân ettik" demelerinden sonra, iki manaya da gelen o sözü nasıl söylemişlerdir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Biz, müfessirlerin bazılarının şöyle dediğini naklettik: "O yahudiler, "isyan ettik" şeklindeki sözlerini açıktan söylemiyor, fakat kendi kendilerine söylüyorlardı."

2) Farzet ki onlar bu sözü de açıktan söylüyorlardı. Fakat bütün kâfirler, Hz. Peygambere olan inkâr ve isyanlarını açıktan söylüyor, fakat sövüp saymalarını yüzüne karşı yapamıyorlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَقْوَمَ *"Eğer onlar, "Dinledik, itaat ettik. İşit ve bizi gözet" deselerdi, kendileri için elbette daha hayırlı ve daha doğru olurdu"* demiştir. Bu, şu manayadır: "Eğer onlar, "Dinledik ve isyan ettik" yerine, senin doğru söylediğini bildikleri ve deliller ile beyyineleri tekrar tekrar ortaya koyduğunu gördükleri için *"Dinledik, itaat ettik"* deselerdi; *"İşit, ey işitmez olası.."* yerine, *"işit"* deselerdi; ve *"râînâ"* yerine, *"bizi gözet"* yani, "Dediğimizi dinle ve senden istifade edip anlamamız için bizi gözet" deselerdi, işte bu, Allah katında onlar için daha hayırlı, daha doğru ve daha âdil olurdu." اَقْوَمُ kelimesi, "daha âdil ve daha doğru" demektir. "Dosdoğru mızrak" manasına, رُمْحٌ قَوِيمٌ; "O şeyin eğriliğini giderdim, o da dosdoğru oldu" manasına قَوَّمْتُ الشَّيْءَ مِنْ عِوَجٍ فَتَقَوَّمَ denilir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ *"Fakat Allah, kendi küfürleri yüzünden onları rahmetinden kovmuştur"* buyurmuştur ki bundan maksad, Allah'ın onlara, inkârları sebebi ile lanet etmiş olmasıdır.

Yahudilerden İslâm'a Gireceklerin Pek Az Olduğu

Daha sonra Allah Teâlâ, فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا *"Artık onlar, birazı müstesnâ olmak üzere, îmân etmezler"* buyurmuştur ki bu ifâde ile ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

Birinci görüş: Bu ifâdedeki, قَلِيلًا (birazı) lâfzı, kavmin sıfatı olup, takdiri, فَلَا يُؤْمِنُ مِنْهُم اِلَّا اَقْوَامٌ قَلِيلُونَ "Onlardan ancak az sayıda kimseler iman eder" şeklindedir. Sonra bu takdiri yapanlardan bazıları, bu pek az kimse ile, **Abdullah İbn Selâm** ve arkadaşları (gibi müslüman olanların) kastedilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu sayısı az topluluğun, Cenâb-ı Allah'ın ileride îmân edeceklerini bildiği kimseler olduğu da söylenmiştir.

İkinci görüş: Âyetteki "kalîl" (biraz, az) kelimesi imânın sıfatı olup, ifâdenin takdiri فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا اِيمَانًا قَلِيلًا "Onlar, ancak pek az imân ederler" şeklindedir. Zira onlar Allah'a, **Tevrat**'a ve **Hz. Musâ**'ya iman etmişler, ama diğer peygamberleri inkâr etmişlerdir. **Ebu Ali el-Fârisi,** şöyle diyerek bu görüşü birinciye tercih etmiştir: "Kalîl" lafzı, müfrettir. Eğer bununla bir çok insan (kavim) kastedilmiş olsaydı, tıpkı Hak Teâlâ'nın, اِنَّ هٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ *"Şüphesiz ki bunlar azar azar bir cemaattir"* (Şuarâ, 54) âyetinde olduğu gibi, cemî gelirdi.

Ebu Ali'ye şu şekilde cevap vermek mümkündür: "Fa'îl siğası bazan kendisi ile cemî manası kastedildiği halde müfret gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَحَسُنَ اُولٰئِكَ رَفِيقًا *"Onlar ne iyi arkadaştır"* (Nisa, 69) ve وَلَا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا يُبَصَّرُونَهُمْ *"(O gün) hiçbir dost, hiçbir dostu sormayacak. Onlar birbirine gösterilir"* (Meâric, 10-11) buyurmuştur. Bu âyette, bu ikisinin "Onlar..." diye cemî olarak tekrar zikredilmiş olmaları, her biri ile çok kimsenin murad edilmiş olduğuna delâlet etmektedir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ ءَامِنُوا۟ بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُم مِّن قَبْلِ أَن نَّطْمِسَ وُجُوهًا
فَنَرُدَّهَا عَلَىٰٓ أَدْبَارِهَآ أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّآ أَصْحَٰبَ ٱلسَّبْتِ ۚ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾

"Ey kendilerine kitap verilenler, yanınızdaki (kitapları) tasdik edici (doğrulayıcı) olmak üzere indirdiğimiz (Kur'ân'a), biz bir takım yüzleri silip belirsiz ederek enselerine çevirmezden, yahut ashab-ı sebte (cumartesi yâranına) ettiğimiz lânet gibi kendilerini lânetlemezden önce imân edin. Allah'ın emri yerine gelecektir"

(Nisa, 47).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ, yahudilerin çeşitli hile ve eziyetlerini naklettikten sonra, onlara iman etmelerini emretmiş ve bu emrinin peşisıra, imân etmemeleri halinde vaki olacak olan şiddetli bir azabı bildirmiştir. Birisi şöyle diyebilir: "Onların imanlarının, istidlâlî (delillere dayanan) bir iman olabilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğuna delâlet eden deliller üzerinde düşünüp tefekkür etmelerini emretmesi gerekirdi. Allah Teâlâ onlara, direkt iman etmeyi emredince, sanki taklidî olarak imân etmelerini emretmiş gibi oldu?"

Buna şöyle cevap veririz: Âyetteki hitab, ehl-i kitaba hastır. Bu ise, bütün **Tevrat**'ı bilen kimselerin sıfatıdır. Baksana Allah Teâlâ, daha önce geçen 44. âyette, *"Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlara baksana!.."* buyurmuş, "kendilerine kitap verilenlere bakmadın mı?" dememiştir. Çünkü onlar, **Tevrat**'taki herşeyi bilmiyorlardı. Fakat bu âyette, *"Ey kendilerine kitap verilenler..."* dediğine göre, bu hitabın **Tevrat**'ı bilen kimselere âit olduğunu anlarız. Böyle olan herkes, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin delillerini bilir. Zira **Tevrat**, o delilleri ihtivâ etmektedir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, *"Yanınızdaki (kitapları) tasdik edici (doğrulayıcı) olmak üzere.."* yani "**Tevrat**'ta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden âyetleri tasdik edici olarak.." demiştir. Bu bilgi onlarda bulunduğuna göre, onlarınki sırf inadına bir inkâr olmuş olur. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hakk'ın, onlara Hz. Peygamber (s.a.s)'e imân etmelerini kesin kes emretmiş olması ve bunun peşisıra bununla ilgili o şiddetli azabı zikretmesi şüphesiz yerinde ve güzel olmuştur.

İKİNCİ MESELE

"Tams" Tabirinin Manası

اَلطَّمْسُ kelimesinin manası silmek, götürmek, izini imha etmek demektir. Araplar sahrâyı nitelerken, اِنَّهَا طَامِسَةُ الْاَعْلَامِ "O, izleri, alâmetleri yok edip silendir" derler. Yine yoldan bir iz, emare kalmadığı zaman, طَمَسَ الطَّرِيقُ وَطَمَسَ denilir. Allah yok edip, silip götürdüğünde de, وَقَدْ طَمَسَ اللّٰهُ عَلَى بَصَرِهِ "Muhakkak ki Allah, onun gözünü silip götürdü, kör etti" denilir. Yine rüzgâr, izi silip götürdüğünde de, طَمَسَتِ الرِّيحُ الْاَثَرَ ; yine, kitabın (yazılarını) sildiğim zaman طَمَسْتُ الْكِتَابَ denilir. Âlimler, âyette zikredilen silmenin اَلْطَمَسَ keyfiyyeti hakkında şu iki görüşü zikretmişlerdir:

a) Lafzı, hakîkî manasına hamletmek ki, bu, gerçek anlamda, yüzleri silip dümdüz etmektir.

b) Lâfzı, mecazî manasına hamletmektir.

Birinci görüş: Yüzleri silmeden maksat, onun hatlarını silip, dümdüz etmektir. Çünkü yüz, kendisinde yer alan duyu organları sebebiyle, diğer uzuvlardan ayrılır. Binaenaleyh, bu duyu organları silinip dümdüz edildiğinde, işte bu "tams" olur. Hak Teâlâ'nın, *"enselerine çevirmezden"* tabirinin manası, yüzleri ense tarafına çevirmedir. İşte Cenâb-ı Hak bunu, onda yaratılışı çirkinleştirme, acı ve işkence verme ve rezil-rüsvay etmek gibi hususiyetler bulunduğu için, bir cezâ kılmıştır. Çünkü böyle olunca, insanın keder ve hasreti çoğalır. Muhakkak ki bu tehdit, ileride delillerini de zikredeceğimiz gibi Kıyamet gününe mahsustur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ama kitabı arkasından verilen kimse..."* (İnşikak, 10) tabiri de bunu ortaya koymaktadır. Çünkü yüzler ense tarafına döndürüldüğünde, onlara kitapları arka tarafından verilir. Çünkü kitabı anlayacak ve onu diliyle okuyacak uzuvlar yani gözler ve ağızlar o taraftadır.

İkinci görüş: Buradaki, اَلطَّمْسُ (silmek) kelimesinden mecazî mananın murad edilmesidir. Alimler bu hususta şu görüşleri zikretmişlerdir:

a) **Hasan el-Basrî'ye göre** bu tabirden murad, "Biz o yüzleri hidayetten çevirip, böylece onları gerisin geriye, yani dalâletlerine döndürürüz" demektir ki, bundan maksat, o yüzlerin çok çeşitli mahrumiyyet, terkedilmişlik ve dalâlet karanlıklarına atılacağını beyan etmektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman, Allah'a ve Resûlüne icâbet edin. Bilin ki, şüphesiz Allah kişi ile kalbi arasına girer.."* (Enfâl, 24) âyetidir. Bu hususta sözün hakikati şudur: İnsan, yaratılışının başlangıcında bu duyular (mahsûsat) âlemine alışır. Sonra, tefekkür ve kulluk esnasında, o, adetâ mahsûsat âleminden düşünme (ma'kûlât) âlemine yolculuk eder. Derken o, mâkûlât alemini, arkasından da mahsûsât âlemini unutur. Buna göre terkedilmiş olan kimse, önünden arkasına döndürülmüş

kimsedir. Nitekim Cenâb-ı Hak onları vasfederken, *"başları eğik olarak"* (Secde, 32) buyurmuştur.

b) "Silmek" ifâdesiyle, çevirmek ve değiştirmek; "yüzler" اَلْوُجُوهُ ifadesiyle de, onların reislerinin ve önderlerinin kastedilmesi de muhtemeldir. Buna göre mana, "Biz onların şan ve şerefli durumlarını değiştirmezden, onlardan şanı şerefi, ikbâli çekip almazdan ve onlara zilleti, aşağılanmayı ve gerisin geriye döndürülmeyi bir elbise gibi giydirmezden önce.." şeklindedir.

c) **Abdurrahman İbn Zeyd:** "Bu ilahî tehdit yahudilerin başına gelmiş ve bu olay olmuş bitmiştir" der ve bunu da, **Kurayza** ve **Nadîr** kabilelerinin **Şam'a** sürülmeleriyle te'vil eder. Buna göre, ilk başlangıçta oradan geldikleri gibi, **Şam** topraklarındaki **Ezriât** ve **Erîha**'ya döndüklerinde, Allah onların yüzlerini arkalarına çevirmiştir. Bu te'vile göre yüzlerin "tams"ı, silinmesi şu iki manaya gelir:

1) Onların suretlerini çirkinleştirmek. Nitekim, قَبَّحَ اللّٰهُ وَجْهَهُ "Allah onun yüzünü çirkinleştirdi, çirkinleştirsin!" tabiri gibi, طَمَسَ اللّٰهُ صُورَتَهُ "Allah onun suratını çirkinleştirsin" denilir.

2) Arapların beldelerinden onların izlerini silip süpürmek ve hallerinden bir iz bırakmamak, mahvetmek..

Eğer, "Allah Teâlâ onları, ikinci görüşe göre, yüzleri silmekle tehdit etmiştir. Binaenaleyh, bu durumda bir müşkil söz konusu değildir. Ama biz bunu, birinci görüşe göre tefsir edersek, -ki bu, bu tabiri zahirine hamletmektir- bunun cevabı olarak da şunlar söylenebilir:

1) Allah Teâlâ, bu tehdidi bizzat "tams"den ibaret kılmamıştır. Bilakis O bu tehdidi tams veya lanet etmeden birisi olarak belirtmiştir. Çünkü O, *"yahut ashab-ı sebt'e ettiğimiz lanet gibi kendilerini lanetlemezden önce..."* buyurmuştur. Şüphesiz ki Allah, bu iki tehditten birisini tahakkuk ettirmiştir ki, bu da lanetlemektir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, *"yahut kendilerini lanetlemezden önce.."* ifâdesinin zahiri, "mesh" (çevimek, şeklini değiştirmek) değildir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, *"iman edin"* buyruğu bütün ömürleri müddetince onlara yöneltilmiş bir mükellefiyettir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"biz bir takım yüzleri silip belirsiz ederek..."* âyetinin ifâde ettiği hususun, âhirette tahakkuk etmesi gerekir. Buna göre kelamın takdiri, "Yüzlerinizi, kendisinde dümdüz edeceğimiz zaman gelmeden önce iman ediniz, ki bu zaman ölümden sonraki zamandır.." şeklindedir.

3) Biz Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey kendilerine kitap verilenler.."* buyruğunun, onların bütün âlimlerine bir hitab olduğunu beyan etmiştik. Binaenaleyh, bu "tams" tehdidi, âlimlerden hiçbirinin iman etmemesi şartına bağlanmıştır. Halbuki, bu şart

bulunmamıştır; çünkü **Abdullah İbn Selâm** ve onun ashabından büyük bir kalabalık iman etmişlerdir. Binaenaleyh, şart bulunmadığı için, meşrut da bulunmamıştır. Rivayete göre bu âyet nazil olunca, **Abdullah İbn Selam,** kendi adamları ve akrabaları gelmezden önce, Hz. Peygamber'e gelerek müslüman olmuş ve şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resûlü, yüzüm enseme çevrilmeden önce sana yetişebileceğimi sanmıyordum."

4) Allah Teâlâ, "yüzlerinizi çevirmezden önce" demeniş, bilakis *"birtakım yüzleri silip belirsiz ederek..."* buyurmuştur. Halbuki bize göre Kıyamet kopmazdan önce, yahudilerle ilgili bir "tams" veya "mesh"in olması gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirinden muradın, bizzat o günkü yahudilerin yüzlerinin silinip belirsiz hale getirilmesi değil, aksine onların soyundan gelen nesillerden olan kimselerin yüzlerinin silinip belirsiz hale getirileceğine, Cenâb-ı Hakk'ın *"yahut kendilerini lanetlemezden önce.."* buyruğu da delâlet etmektedir. Böylece, Cenâb-ı Hak onları gâib zamiriyle zikretmiştir. Eğer, bizzat o günkü muhataplar kastedilmiş olsaydı, onları muhatap zamiriyle (أَوْ نَلْعَنَكُمْ "ya da sizi lanetlemezden önce şeklinde") zikrederdi. Âyeti, "iltifat" üslûbuna hamletmek caiz ise de, ancak bizim zikrettiğimiz husus daha açıktır.

İnatçı Yahudilerin Lanetlenmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ *"Yahut ashâb-ı sebt'e ettiğimiz lanet gibi kendilerini de lanetlemezden önce.."* buyurmuştur. **Mukâtil** ve bazıları, bu âyete, "Atalarına da yaptığımız gibi, onları maymun haline getirmeden önce..." manasını vermişlerdir. Muhakkik alimlerin ekserisi ise, âyeti, bilinen lânet anlamına hamletmenin daha kuvvetli olacağını belirtip şöyle demişlerdir: Görmüyor musun? Cenâb-ı Hak, *"De ki: "Allah katında bir ceza olmak bakımından bundan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Allah'ın lanet edip gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar, domuzlar yaptığı kimselerle..."* (Maide, 60) buyurmuş; işte bu âyetinde lânet ile, onları domuz ve maymun haline getirmeyi birbirinden ayırmıştır. Burada birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, أَوْ نَلْعَنَهُمْ *"Yahut onları lanetlemezden önce"* ifâdesindeki zamir, kime râcidir?

Cevap: Eğer efendileri, reisleri kastedilirse, o efendilere; (eğer bu kastedilmezse) bu "yüzlerin sahiplerine" râcidir. Çünkü takdir, مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهَ قَوْمٍ "Bir kavmin vücuhunu silip belirsiz hale getirmezden önce.." şeklindedir. Veya bu zamir, iltifat yoluyla "kendilerine kitap verilenler"e râcidir.

İkinci soru: Bu lânet ve "tams" işi, bir fiilden dolayı tahakkuk edecek ilahî tehdidden (va'îdden) önce olmuştur. Binaenaleyh, her ikisinin aynı şey olması gerekir.

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın bu va'îdden sonra onlara lânet etmesi, onları hor ve hakîr kılmada daha tesirlidir. Binaenaleyh bu, bu hususta doğru olabilir.

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın, *"Ey kendilerine kitap verilenler.."* ifâdesi, şifâhî bir hitabtır. Halbuki, *"Yahut kendilerini lanetlemezden önce.."* ifâdesi ise, gıyâbî bir hitabtır. Binaenaleyh bu iki ifâde birbiri ile nasıl birleştirilebilir?

Cevap: Bazı alimler bunun "iltifat" sanatı olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı, حَتَّى إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ *"Siz de gemilerde bulunduğunuz ve o (gemi)ler onları (yani sizi) güzel bir hava ile, akar gibi götürdükleri zaman.."* (Yunus, 22) âyetinde olduğu gibidir. Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Bu, onların soyundan gelen tekzîb edenler (peygamberi yalanlayanlar) hakkında da bir va'îd olduğuna dikkat çekmedir." Bana göre, burada diğer bir ihtimal de şudur: Lanet, kovmak ve uzaklaştırmaktır. Uzak olan da ancak gâib sîgasıyla anlatılır. Cenâb-ı Hak onlara lanet edince, onları gâib ifâdelerle zikretmiştir.

Daha sonra Allah Teâlâ, وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولاً *"Allah'ın emri yerine gelecektir"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın yapmak istediği şeyi yapması imkânsız değildir" manasında olmak üzere, "O'nun hükmünü geriye çevirebilecek ve O'nun emrini bozan hiç bir varlık yoktur" manasını murad etmiştir. Bu senin olmasında hiç şüphe etmediğin şey hakkında, her nekadar o şey henüz yapılmamış ise de, "Bu iş tamam, oldu bitti" demen gibidir. Allah Teâlâ geçmiş peygamberler için olan "Her nezaman onlara, kavimlerine bir azabın indirileceğini haber vermiş ise, hiç şüphesiz o azab olmuştur" şeklindeki sünnetullahı haber vermek için de, كَانَ (oldu) tabirini kullanmıştır. Buna göre onlara sanki şöyle denilmektedir: "Sizler, Allah'ın geçmiş ümmetler hakkındaki va'îdlerinin kesin olarak tahakkuk ettiğini biliyorsunuz. Öyle ise şimdi siz de sakının ve bu va'îd hususunda uyanık olun." Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Cübbâî bu âyete dayanarak, Allah'ın kelâmının muhdes (mahlûk) olduğunu iddia edip şöyle demiştir: "Ayetteki, *"Allah'ın emri yerine gelecektir, (gelmiştir)"* ifâdesi, emrinin yerine gelmiş olduğunu gösterir. "Yaratılmış", "yapılmış" ve "yerine gelmiş (işlenmiş)" aynı şeydir. Binaenaleyh bu ifade, Allah'ın emrinin yaratılmış olduğunu gösterir." Bu, son derece düşük bir iddiadır. Çünkü Arapça'da "emir", durum, yol ve fiil manalarına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Firavun'un emri (işi), hiç de düzgün değildi"* (Hûd, 97) buyurmuştur. Bu âyette de aynı manayadır.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

"Şüphesiz ki Allah, (insanın), kendisine eş tanımasını bağışlamaz. O (günah)tan başkasını, dileyeceği kimseler için yarlığar. Kim Allah'a şirk koşarsa, muhakkak pek büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur"

(Nisa, 48).

Bil ki Allah Teâlâ, yahudileri inkârlarından dolayı tehdid ve bu tehdidin mutlaka vukû bulacağını beyan edince, aynı tehdidin küfre has olan şeylerden olduğunu da bildirmiştir. Küfrün (inkârın) dışındaki diğer günahlara gelince, bunların durumu böyle olmayıp, Cenâb-ı Hak onları bazan affedebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ *"Şüphesiz ki Allah, (insanın), kendisine şirk koşmasını bağışlamaz. O (günah)tan başkasını, dileyeceği kimseler için affeder"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Yahudilere Müşrik Denilebilir

Bu âyet şeriata göre yahudilerin "müşrik" diye adlandırılabileceklerine delâlet etmektedir. Şu iki husus da buna delildir:

a) Âyet, şirkin dışında kalan günahların bağışlanacağını göstermektedir. Binaenaleyh yahudilik, şayet şirkten başka birşey olsaydı, o zaman yahudilerin de, bu âyetin ifade ettiği hükme göre, bağışlanması gerekirdi. Halbuki yahudilerin bağışlanmayacağı icma ile sabittir. Binaenaleyh bu da, yahudiliğin şirke dahil olduğuna delalet etmektedir.

b) Bu âyetin, kendinden önceki âyetle ilgisi, ancak o âyetin yahudilere karşı bir va'îdi ihtiva etmiş olması bakımındandır. Eğer yahudilik, "şirk" isminin altına girmemiş olsaydı, durum böyle olmazdı.

İmdi eğer, "Allah *"o îmân edenler ve yahudiler, ve sâbîîler ve hristiyanlar ve mecûsîler ve Allah'a şirk koşanlar (yok mu?).."* (Hacc, 17) buyurmuş ve "müşrikleri, "yahudiler" üzerine atfetmiştir. Bu da onların birbirinden farklı olmalarını gerektirir?" denilir ise, biz de deriz ki: "Bu farklı oluş, lügat manası bakımındandır. Bunların aynı oluşu ise, şer'î mana bakımındandır. Aradaki tenâkuzu gidermek için, bizim söylediğimiz manayı almak gerekir. Bu mukaddime, böylece sabit olunca, biz deriz ki: **Şafiî** (r.h) bir müslümanın, zımmiye mukabil kısas edilemeyeceğini söylerken, **Ebu Hanife,** kısas edilebileceğini söylemiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: Zımmî, söylediğimiz sebeplerden ötürü müşriktir. Müşrik olanın ise kanı helâldir (öldürülebilir). Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Müşrikleri öldürünüz"* (Tevbe, 5) buyurmuştur. Bundan dolayı,

zikrettiğimiz sebeplerden ötürü, zımminin kanı helâldir. Kanı helâl olanı öldürene kısas gerekmez. Binaenaleyh onu öldürmenin yasaklanması, menhî (yasaklanan kişi) hakkında bu delile istinaden ameli terketmeyi gerektirmez. Dolayısıyla zımmiyi öldüren müslümandan kısasın düşmesi hususunda, bu delil ile amel etmek gerekir.

İKİNCİ MESELE

Allah Şirk Dışında Bütün Günahları Affeder

Âyet, Allah Teâlâ'nın, büyük günah sahibini affedeceğine dair, biz ehl-i sünnetin en kuvvetli delillerinden biridir. Bil ki bu âyetten, birkaç bakımdan delil çıkarılmıştır:

a) Âyetteki, *"şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz"* buyruğu, "Allah, şirki bir lütuf yoluyla bağışlamaz" manasındadır. Çünkü müşrik, şirkinden tevbe ettiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın onu vücub yoluyla "mecburî olarak) affetmesinin söz konusu olmadığı icmâ ile sabittir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah şirki bağışlamaz"* sözü, "şirki, lûtuf yoluyla bağışlamaz" manasında olursa, Allah'ın *"O (günah)tan başkasını.. affeder"* sözünün de, şirkin dışında kalan günahları, lûtuf yoluyla bağışlayacağı manasına gelmesi gerekir. İşte böylece olumlu ve olumsuz hükümler, aynı manada gelmiş olurlar. Baksana, bir kimse şayet, "Falanca, hiç kimseye lûtfederek vermez, fazla fazla verir" dese, bu sözden, o kimsenin lûtfederek verdiği anlaşılır. Hatta o kimse bu sözü biraz daha açık olarak "O, hiç kimseye, lûtuf sûretinde hiçbirşey vermez. Ancak vücub sûretiyle (mecburi olarak) daha fazlasını verir" dese, her akıllı insan, bu sözün bozukluğuna hükmeder. İşte böylece Cenâb-ı Hakk'ın, şirk dışındaki günahları, dilediği kimseler için bir lütuf olarak bağışlayacağı sâbit olmuş olur. Bu sâbit olunca da biz deriz ki: O zaman bu âyetten kastedilenlerin, tevbe etmemiş olan büyük günah sahipleri olması gerekir. Zira **Mu'tezile**'ye göre, tevbe edildikten sonra hem küçük, hem büyük günahların bağışlanması aklen vacibtir. Binaenaleyh âyeti bu manaya hamletmek mümkün değildir. Bu da sâbit olunca, geriye âyeti, ancak tevbe edilmemiş büyük günahların bağışlanması manasına hamletme yolu kalmıştır ki zaten elde etmek istediğimiz netice de budur.

b) Allah, nehyedilen şeyleri "şirk" ve "şirkin dışındakiler" diye iki kısma ayırmıştır. Şirk dışındaki günahlara, tevbe edilmemiş büyük günahlar, tevbesi yapılmamış büyük günah ve bütün küçük günahlar dâhildir. Cenâb-ı Hak, şirkin bağışlanmayacağını, onun dışındakilerin ise affedilebileceğini kesin olarak bildirmiştir. Fakat bağışlama hususundaki bu kesin hüküm, dilediği kimseler hakkında söz konusudur. Binaenaleyh âyetin takdiri, "Allah şirkin dışında kalan günahları, ancak dilediği kimseler için affeder" şeklinde olur. Âyet, şirk dışındaki günahların bağışlanabileceğine delalet edince, tevbe edilmemiş büyük günahların da bağışlanabileceği anlaşılır.

c) Hak Teâlâ, *"dileyeceği kimseler için"* buyurup, bu bağışlamayı, kendi meşîet ve iradesine bağlamıştır. Halbuki tevbesi yapılan büyük günahlar ile bütün küçük

günahların bağışlanacağı kesin olup, Allah'ın meşietine bağlanmamıştır. Binaenaleyh bu âyette bahsedilen bağışlanmanın, tevbesi yapılmamış olan büyük günahların bağışlanması olması gerekir ki zaten elde etmek istediğimiz netice de budur. **Mu'tezile**, bu son izaha şu şekilde itiraz etmiştir: "Bağışlama işinin, Allah'ın meşî'etine bağlanması, onun vacip (mutlaka yapılması gereken bir şey) olmasına ters düşmez. Baksana, Cenâb-ı Hak bu âyetten sonra, *"Öyle değil. Allah kimi dilerse, onu temize çıkarır.."* (Nisa, 49) buyurmuştur. Sonra biz, Allah Teâlâ'nın, ancak temize çıkarılmaya (tezkiyeye) ehil olan kimseleri, tezkiye edeceğini biliyoruz. Aksi halde bu âyet yalan olur. Yalan ise Allah hakkında muhaldir. İşte mevzubahis âyette de böyledir."

Bil ki **Mu'tezile**'nin, bu delillere, va'îdi ifâde eden umûmî âyetler ile karşı çıkmadan başka, nazar-ı dikkate alınacak bir sözleri yoktur. Biz de, onların karşısına vaad ifâde eden umumî âyetlerle çıkarız. Bu hususlaki izahlarımız, Bakara sûresinde (81. âyetin) tefsirinde, enine boyuna ele alınmış ve ortaya konulmuştu. Bunları, burada tekrar etmenin bir faydası yok. **Vâhidî**, **"Kitabu'l-Basît"**inde, senedli olarak, **İbn Ömer** (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Biz, Resûlullah zamanında, içimizden birisi, büyük günah işlemiş olarak öldüğünde, onun cehennemliklerden olduğuna şehadet ediyor (inanıyor)duk. Bu âyet nazil olunca, bundan kaçındık." **İbn Abbas** (r.a)da: "Ben, müşrik olarak yapılan hiçbir amelin fayda vermediği gibi, tevhid ile birlikte, hiçbir günahın zarar vermeyeceğini umuyorum" demiştir. **İbn Abbas** (r.a), bu sözü **Hz. Ömer** (r.a)'in yanında söylemiş, o da buna karşı çıkmamıştır. Yine merfu olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edildi: اِتَّسِمُوا بِالْاِيمَانِ وَاَقِرُّوا بِهِ فَكَمَا لاَ يُخْرِجُ اِحْسَانُ الْمُشْرِكِ مِنْ اِشْرَاكِهِ كَذٰلِكَ لاَ تُخْرِجُ ذُنُوبُ الْمُؤْمِنِ الْمُؤْمِنَ مِنْ اِيمَانِهِ *"İman damgası ile damgalanın ve o imanı ikrâr edin. Müşrikin iyiliği, kendisini müşrik olmaktan çıkaramayacağı gibi, mü'minin günahları da kendisini imanından çıkarmaz."*

İKİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Uhud günü, **Hz. Vahşî** (r.a) **Hz. Hamza**'yı öldürmüştü. Müşrikler **Hz. Hamza**'yı öldürürse, kendisini azâd edeceklerine söz vermişlerdi. Fakat onlar sözlerinde durmadılar. İşte bundan ötürü **Hz. Vahşî** ve arkadaşları yaptıklarına pişman olup, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, günahlarını ve İslâm'a girmelerine ancak Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, Allah'ın yanında başka bir tanrıya tapmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana, haksız yere kıymazlar..."* (Furkan, 68) âyetine mâni olduğunu yazarak, biz bu âyette bahsedilen herşeyi irtikab ettik demişlerdir. İşte bunun üzerine, *"Ancak tevbe ve iman edip, salih ameller işleyenler müstesna..."* (Furkan, 70) âyeti nazil oldu. Onlar bunun üzerine de, "Bu, yerine getiremeyeceğimizden korktuğumuz ağır bir şarttır" dediler. O zaman da, *"Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. O (günah)tan başkasını,*

dileyecekkimseler için affeder" (Nisa, 48) âyeti nâzil oldu. Onlar bu defa da, "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kimselerden olmamaktan krkuyoruz" deyince de, *"De ki: "Ey kendi aleyhlerine (günahada) haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları affeder. Şüphesiz ki O, gafûr ve rahîmdir"* (Zümer, 53) âyeti nâzil oldu. İşte böylece onlar, o zaman İslâm'a girdiler."

Kâdî Abdülcebbâr, bu rivayeti tenkid ederek şöyle demiştir: "İman etmek isteyen kimsenin, bu kadar bahane ileri sürmesi caiz değildir. Bir de, Hak Teâlâ'nın, *"Çünkü Allah, bütün günahları affeder"* (Zümer, 53) buyruğu mutlak manada anlaşılacak olsa bu, insanları, işlemekte oldukları (günahta) sebata ve devama bir teşvik olur."

Buna şöyle cevap verilir: Şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: "Onlar **Hz. Hamza**'yı öldürmenin ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu derece eziyet etmenin, son derece büyük bir günah olduğunu gördüler de, kalblerine, bu günahlarının affedilip affedilemeyeceği korkusu düştü. İşte bundan dolayı da tekrar tekrar bahane ileri sürdüler. **Kâdî**'nin, "Bu, çirkin ve kötü fiili teşvik manasına gelir" şeklindeki görüşüne gelince, bu ancak onun kendi mezhebine (Mu'tezile'ye) göre doğru olur. Fakat bizim, "Hak Teâlâ, dilediğini yapar" şeklindeki inancımıza göre ise, bu sual düşer. Allah en iyi bilendir.

Sonra Hak Teâlâ, وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰى اِثْمًا عَظِيمًا *"Kim Allah'a şirk koşarsa, muhakkak pek büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur"* buyurmuştur. Bu, "Affedilmeyecek bir günah uydurmuş" demektir. Arapça'da, birisi bir yalan uydurduğu zaman, اِفْتَرَى فُلَانٌ الْكَذِبَ denilir. "İftira" kelimesi "kesmek" manasına olan, اَلْفَرْىُ masdarındandır.

* *
*

İnsanın Değil, Allah'ın Tezkiyesi Önemlidir

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ اَنْفُسَهُمْ بَلِ اللّٰهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾
اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَكَفٰى بِهٖ اِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾

"Kendilerini tezkiye eden (temize çıkaran)lara bakmadın mı? Öyle değil, Allah kimi dilerse onu temize çıkarır. Onlar hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar bile

haksızlık görmezler. Bak, Allah'a karşı nasıl olmadık yalan düzüyorlar? Bu, apaçık bir günah olarak yeter''

(Nisa, 49-50).

Bil ki Cenâb-ı Hak, yahudileri *''Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz...''* (Nisa, 48) sözüyle tehdit edince, o zaman onlar şöyle dediler: "Biz müşrik değiliz, bilâkis biz, Allah'ın en hâs kullarıyız." Nitekim Cenâb-ı Hak onların, *''Biz, Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz''* (Maide, 18); *''Bize cehennem, sayılı (mahdud) günlerden fazla katiyyen dokunmayacak''* (Bakara, 80) ve *''Yahudi veya hristiyan olanlardan başkası aslâ cennete girmeyecek''* (Bakara, 111) dediklerini nakletmiştir. Onlardan bazıları da, "muhakkak ki bizim atalarımız peygamber idiler, binaenaleyh bize şefaat ederler" diyorlardı.

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, yahudilerden bir topluluk, çocuklarını Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirirler ve şöyle derler: "Ey Muhammed, bunların boyunlarında bir günah var mı?" Hz. Peygamber, *''Hayır''* deyince de, "Vallahi, biz de bu çocuklar gibi (günahsızız). Gece işlediğimiz günahlar, gündüz; gündüz işlediğimiz günahlar da gece bizden silinir" dediler. Velhasıl bu topluluk, kendilerini tezkiye etmede çok ileri gitmişlerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah bu âyette, insanın kendi kendini tezkiye etmesine (temize çıkarmasına) değil, ancak Allah'ın onu tezkiye etmesine itibar edileceğini beyan etmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. Peygamberin Kendisini Tezkiyesi

Buradaki "tezkiye", insanın kendi kendisini medhetmesinden ibarettir. "Adil bir kimsenin şâhidi tezkiye etmesi..." manasında, تَزْكِيَةُ الْمُعَدَّلِ لِلشَّاهِدِ tabiri de bu köktendir. Nitekim Allah Teâlâ da, *''Binaenaleyh kendinizi temize çıkarmayın. O (Allah), ittika eden kimseyi çok iyi bilir''* (Necm, 32) buyurmuştur. Çünkü tezkiye, takva ile ilgili bir husustur. Takva ise, insanın batınında bulunan bir sıfattır ve onun gerçekten olup olmadığını ancak Allah bilir. Binaenaleyh hiç şüphe yok ki ancak Allah'ın tezkiye etmesi doğru olur. Bundan dolayı da Allah Teâlâ, *''Öyle değil, Allah kimi dilerse, onu temize çıkarır''* demiştir.

Eğer, "Hz. Peygamber (s.a.s), وَاللَّهِ إِنِّي لَأَمِينٌ فِي السَّمَاءِ أَمِينٌ فِي الْأَرْضِ *''Allah'a yemin olsun ki, ben gökte de emin (olarak), yerde de emîn (olarak bilinir)im''* (20) dememiş midir?" denirse, biz deriz ki: "Hz. Peygamber (s.a.s) bu sözü, münafıklar ona, "Ganimet taksiminde adaletli ol" dedikleri zaman söylemiştir. Bir de Hak Teâlâ, Hz. Peygamberi, mucizelerin delâleti ile tezkiye edince, onun kendi kendini tezkiye etmesi, başkalarının aksine caiz olmuştur.

20) Buhârî, Megâzî, 61; Müslim, Zekât, 144 (2/742)

İKİNCİ MESELE
Kuldaki İmanı Yaratan, Allah'dır

Âyetteki *"öyle değil, Allah kimi dilerse onu temize çıkarır"* buyruğu, imanın, Allah'ın yaratması ile meydana geldiğine delâlet eder. Çünkü tezkiye ve temizliğin en şereflisi imanın kendisidir. Allah Teâlâ, dilediğini tezkiye edenin kendisi olduğunu zikredince bu, mü'minlerin imanının ancak Allah'ın yaratması ile meydana geldiğini gösterir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İmana Azıcık da Olsa Zulmedilmez

Âyetteki, وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا *"Onlar, hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar bile haksızlık görmezler"* ifadesi, *"şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez"* (Nisa, 40) âyeti gibidir. Bunun manası ya, "kendilerini tezkiye edenler, bu tezkiyelerine mukabil hiçbir zulme uğramaksızın hak ettikleri cezâ ile cezalandırılırlar" şeklinde; ya da, "Allah'ın kendilerini tezkiye ettiği kimseler yok mu, işte onlara Allah taatlarına karşılık sevap verir ve sevaplarını hiç eksiltmez" şeklindedir. Buradaki "fetîl" kelimesi, senin iki parmak arasında yuvarlamış olduğun kire verilen isim olup, ism-i mef'ûl manasında olmak üzere, faîl vezninde gelmiştir. **İbnu's-Sikkît**'ten şu rivayet edilmiştir: "Fetîl, çekirdeğin yarığındaki iplikciktir. "Nakîr" kelimesi ise, çekirdeğin üstündeki noktadır. "Kıtmîr" kelimesi de, çekirdeğin üzerindeki ince zardır. İşte bunların hepsi, önemsiz ve değersiz şeyleri ifade etmek için kullanılan birer mesel olmuşlardır." Binaenaleyh bu âyetin manası, *"Onlar, az ya da çok, hiçbir şekilde zulme uğratılmazlar"* şeklindedir.

Sonra Hak Teâlâ, انْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ *"Bak, Allah'a karşı nasıl olmadık yalan düzüyorlar"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, onların Allah hakkındaki iftiralarından dolayı, Hz. Peygamberi hayrete sevketmek için getirilmiş bir ifadedir. Bu iftira ise, o yahudilerin kendilerini tezkiye edip, bu hususta Allah'a karşı iftirada bulunmalarıdır ki, bu da *"onların, "Biz, Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz"* (Maide, 18); *"Yahudi veya hristiyan olanlardan başkası asla cennete girmeyecek"* (Bakara, 111) ve *"Gündüz işlediğimiz günahlar, gece affolunur"* şeklindeki sözleridir.

İKİNCİ MESELE

Bizim görüşümüz şudur: Bir şey hakkında verilen haber, o şeyin hilafına ise, yalan olur. Bunu söyleyen kimse, bunun böyle olduğunu bilsin, ya da bilmesin, değişmez. **Câhız** ise, "Onun yalan olmasının şartı, onun işin hakikatinin tersine olduğunun bilinmesidir" demiştir. Bu âyet, bizim için bir delildir, çünkü onlar, kendilerinin temiz olduklarına inanıyor ve kendilerini tezkiye ediyorlardı. Daha sonra, onlar kendilerinin temiz olduğunu söyleyip kendilerini tezkiye edince, bu hususta Allah onları yalanlamıştır ki, bu da bizim söylediğimiz şeye delâlet etmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا *"Bu apaçık bir günah olarak yeter"* buyurmuştur. Arapça'da, medh ya da zemm cihetinden tazim ifade etmek için كَفَى بِهِ "ona yetti" denilir. Medh cihetinden kullanışa gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَفَى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللّٰهِ نَصِيرًا *"Gerçek bir dost olarak Allah yeter; hakîki bir yardımcı olarak da Allah kâfidir"* (Nisa, 45) buyruğunda olduğu gibidir. Zemm hususundaki kullanılışa gelince, bu da, bu âyetteki kullanılıştır. إِثْمًا مُبِينًا ifadesi ise, temyiz olduğu için mansubtur.

* *
*

Yahudilerin, Müşrikleri Mü'minlere Tercih Etmeleri

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَٰؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَن يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾

"Bakmadın mı şu kendilerine kitaptan biraz nasîb verilenlere? Kendileri cibt ve tağuta inanıyorlar, diğer küfredenler için de: "Bunlar iman edenlerden daha doğru bir yoldadır" diyorlar. Bunlar, Allah'ın kendilerine lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse, artık ona, hakîkî hiçbir yardımcı bulamazsın"

(Nisa, 51-52).

Bil ki Cenâb-ı Hak, yahudilerin başka bir tuzak ve hilekârlıklarını nakletmiştir ki, o da şudur: Yahudiler, puta tapanları mü'minlere tercih ediyorlardı. Halbuki onların, bunun batıl olduğunu bildiklerinde hiçbir şüphe yoktur. Binaenaleyh, onların bu sözü söylemeye cür'et etmeleri, sırf inât ve taassuptan dolayıdır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Rivayet olunduğuna göre yahudi olan **Huyey İbn Ahtab** ile, **Ka'b İbnu'l-Eşref**, bir grup yahudi ile Hz. Muhammed (s.a.s)'e karşı savaşmak için Kureyş ile anlaşma yapmak üzere çıkıp Mekke'ye gelmişlerdi. Bunun üzerine Kureyş, "Siz ehl-i kitapsınız. Siz, Muhammed'e bizden daha yakınsınız; binaenaleyh, biz sizin hilenizden emin olamayız. Bu sebeple, kalblerimizin mutmain olması için, ilahlarımıza (putlarımıza)

secde edin" demişlerdi. Onlar da bu isteği yerine getirmişlerdi ki, işte yahudilerin "cibt"e ve "tağut"a iman etmeleri budur. Çünkü onlar, putlara secde etmişlerdi. Bunun üzerine **Ebu Süfyan,** "biz mi daha doğru yoldayız, yoksa Muhammed mi?" deyince, **Kâ'b,** "Muhammed ne söylüyor?" dedi. Bunun üzerine Kureyş, "Bir olan Allah'a ibadet etmeyi emrediyor, putlara tapmaktan nehyediyor ve ecdadının dinini bırakarak, araya ayrılık ve ikilik sokuyor" dedi. Bu cevaba karşılık **Kâ'b,** "Sizin dininiz nedir, (anlatırmısınız?)" deyince Kureyş, Biz, Beytullah'ın sahibiyiz; hanlara su verir, müsafire ikram eder ve esirleri azâd ederiz" deyip benzeri şeyleri sayıp döktüler. Bunun üzerine **Kâ'b:** "Siz daha doğru yoldasınız" demiştir ki, işte yahudilerin, kâfir olanlara (Kureyş'e), "bunlar iman edenlerden daha doğru yoldadır" demelerinden murad edilen budur.

İKİNCİ MESELE

Cibt Ve Tâğutun Mânası

Alimler, "**Cibt**" ve "**Tâğut**"un ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler ve bu husûsta şu görüşleri nakletmişlerdir:

1) Dilciler, "Allah'tan başka, kendisine tapılan her şey "**cibt**" ve "**tâğut**"tur" demişler, sonra bunların ekserisi, "**cibt**"in, kendi lafzından iştikak etmemiş olduğunu iddia etmişlerdir. **Kaffâl,** dilcilerin bir kısmından, "**cibt**" kelimesinin اَلْجِبْسُ olduğunu, daha sonra sîn harfinin tâ harfine tebdil edildiğini nakletmiştir. اَلْجِبْسُ kelimesinin lügat anlamı ise, "adî, değersiz ve pis olan şey" demektir.

"**Tâğût**" kelimesine gelince, bu kelime "tuğyân" masdarından alınmıştır. "Tuğyân" ise, günah ve isyanda çok ileri giderek haddi aşmaktır. Binaenaleyh, büyük günah işlemeye davet eden herkese, bu isim, yani "**tağut**" ismi verilmiştir. Daha sonra dilciler, bu ismin kullanılışı hakkında sahayı biraz daha genişleterek, bu kelimeyi cansızlara (cemâdâta) da ıtlâk etmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut. Rabb'im, çünkü onlar insanlardan bir çoğunu baştan çıkardılar"* (İbrahim, 35-36) buyurmuş, böylece , cemâdât olmalarına rağmen, saptırma işini putlara nisbet etmiştir.

2) **Keşşâf sahibi:** "**Cibt,** putlar ile, Allah'ın dışında kendisine ibadet edilen her şey; "**tâğut**" ise, şeytandır" demiştir.

3) **Cibt,** putlar; **tâğût** ise, putların tercümanlarıdır. Bu tercümanlar, insanlara o putlar hakkında yalanlar nakleder ve böylece o insanları o yalanlar ile saptırır, idlâl ederler. Bu görüş, **İbn Abbas**'tan nakledilmiştir.

4) **Ali İbn Ebi Talha; İbn Abbas**'ın **cibt**'in kâhin; **tâğût**'un ise sihirbazlar olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

5) **Kelbî,** bu âyette geçen "**cibt**"in, **Huyey İbn Ahtab; tâğût**'un ise, **Kâ'b İbnu'l-Eşref** olduğunu; yahudilerin bu iki kimseye müracaat ettiklerini belirtip "işte

bu sebeple bunlar insanları saptırma ve azdırma hususunda çaba sarfettikleri için, bu isimle adlandırılmışlardır" demiştir.

6) **Cibt** ve **tâğut**, Kureyş'in iki putunun ismidir. Bunlar, Kureyş'i hoşnut etmek için yahudilerin kendilerine secde etmiş oldukları iki puttur.

Netice olarak diyebiliriz ki, bu hususlaki görüşler pek çoktur. Ama, bu iki kelime şer ve fesad hususunda doruk noktaya ulaşmış herkese alem, özel ad olarak konulmuş lâfızlardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا *"İşte onlar, Allah'ın kendilerine lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse, artık ona, hakîkî hiçbir yardımcı bulamazsın"* (Nisa, 52) buyurmuş, kendisi tarafından onlara lanet edildiğini beyan buyurmuştur. Lanet ise, Allah'ın yardımı keserek rahmetinden uzaklaştırması demektir ki, bu da Allah'ın mü'minlere olan yakınlığının zıddıdır. Bundan sonra da Cenâb-ı Hak, Allah'ın lanet ettiği bir kimseye, hiçbir kimsenin yardım edemiyeceğini beyan buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"... Hepsi de, Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak... Nerede ele geçirilirlerse yakalanır ve öldürülürler de öldürülürler..."* (Ahzâb, 61) âyetinde olduğu gibidir. İşte bu lânet, mevcut ve tahakkuk eden lânettir. Ahiretteki lanete gelince, bu daha büyüktür. Bu da, "o günde hiç kimsenin hiç kimseye fayda verememesi ve emrin yalnız Allah'a mahsus olması" ile tahakkuk edecek olan bir lanettir. Bu ifadede, "Zıddın, zıd üzerine hamledilmesi kabilinden", Allah'ın Resulüne yardım, mü'minlere de takviye ve teyîd va'adi bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde de, *"Gerçek bir dost olarak Allah yeter; hakîkî bir yardımcı olarak da Allah kâfîdir.."* (Nisa, 45) buyurmuştur.

Bil ki bu yahudi topluluğu, bu denli şiddetli olan bir laneti hak etmişlerdi. Çünkü onların, puta tapanları, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman edenlere tercih etme ve onları üstün tutma hususundaki sözleri bir büyüklenme (mükabere), hakka karşı bilerek diretme yerine geçmiştir. Çünkü, Allah'tan başkasına ibâdet eden kimsenin durumu, Allah'tan başkasına tapmaya razı olmayan kimsenin durumundan nasıl üstün olabilir? Dini, tamamiyle Yaratan'a hizmete yönelmek, dünyadan yüz çevirip ahirete teveccüh etmek olan bir kimsenin durumu, bütün bu hususlarda, tamamiyle aksini yapan kimsenin durumundan artık nasıl olur da daha aşağı ve düşük olabilir? Allah en iyi bilendir.

* *
*

Cimrilik ve Hasedin Kötülüğü

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَّا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

"Yoksa onların, mülkten bir hissesi mi var? Fakat öyle olsaydı, insanlara çekirdek kadar birşey bile vermezlerdi"

(Nisa, 53).

Bil ki, Cenâb-ı Hak önceki âyette yahudileri şiddetli bir cehaletle vasfetmiştir ki, bu da onları "Puta tapanların, Allah'a ibadet edenlerden daha üstün olduğuna inanmalarıdır." Bu âyette de onları, cimrilik ve haset etmekle vasfetmiştir. Cimrilik, bir kimsenin, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlerden hiç kimseye hiçbir şey vermemesidir. Hased ise, insanın, Allah'ın başka kimselere hiçbir nimet vermemesini temenni etmesidir. Binaenaleyh, cimrilik ile hased kendisinde bulunduğu kimselerde, Allah'ın başkalarına nimet vermemesini isteme hususunda müşterektirler. Buna göre cimri olan kimse, kendinde olan nimeti başkalarına vermez; hased eden kimse de, Allah'ın, başka kullarına hiçbir nimet vermemesini ister. Cenâb-ı Hak o âyeti bu âyetten önce getirmiştir; çünkü insanın, "kuvvet-i âlime" (bilme kuvveti) ve "kuvvet-i âmile" (yapma kuvveti) diye iki kuvveti vardır. Kuvvet-i âlime'nin kemâli, ilim; noksanlığı ise, cehalettir. Kuvvet-i âmile'nin kemâli, güzel ahlâk; noksanlığı ise, kötü ahlâktır. Noksanlık itibariyle kötü ahlâkın en şiddetlisi de, cimrilik ile haseddir. Çünkü bunlar, Allah'ın kullarına birçok zararın dönüp gelmesinin menşeidirler.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Cenâb-ı Hak şu iki sebepten dolayı yahudileri, cimrilik ve hased ile nitelendirmeden önce, cehaletle vasfetmiştir:

a) Kuvvet-i nazariyye, şeref ve derece bakımından, kuvvet-i ameliyye'den önce gelip, amelî kuvvetin temelidir. Bu sebeple, kuvvet-i nazariyyenin açıklanmasının, kuvvet-i ameliyyenin durumunun açıklanmasından önce gelmesi gerekmiştir.

b) Cimriliğin ve hasedin sebebi, cehâlettir. Sebep, müsebbebten (neticeden) önce olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, cimrilik ve hasedden önce cehâleti zikretmiştir. Biz, cehaleti cimrilik ve hased sebebi olarak zikrettik.

Cimriliğe gelince, bu şundan dolayı böyledir: Malı harcamak, nefsin tezkiyesinin (temizlenmesinin) ve âhirette mutluluğu elde etmenin sebebidir. Malı harcamamak ise, dünya malının insanın elinde birikmesinin sebebidir. Binaenaleyh cimrilik, seni dünyaya bağlayıp, âhiretten alıkor. Cömertlik ise, seni âhirete davet edip, dünyadan

alıkor. Dünyayı âhirete tercih etmek ise, sırf cehaletten dolayı olur. Hasede gelince, bu şundan dolayı böyledir: İlahlık, nimet ve lütufları kullara ulaştırıp, onlara ihsanda bulunmaktan ibarettir. Binaenaleyh bunu hoş görmeyen, sanki Allah'ı, ilahlıktan azletmek istemiştir. Bu ise, sırf cehaletten neş'et eder. Binaenaleyh cimrilik ve hasedin asıl sebebinin, cehâlet olduğu sabit olmuş olur. Cenâb-ı Hak önce cehâleti zikredince, peşinden müsebbeb (netice) de sebebin peşine zikredilmiş olsun diye, cimrilik ve hasedi zikretmiştir. İşte bu âyetin önceki âyetlerle irtibatının izahı budur. Bu âyetle ilgili birtakım meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
أَمْ Edatı Hakkında İzahat

Buradaki, أَمْ (yoksa) lafzı hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Bazı kimseler bundaki mîm'in "sıla" olup, أَلَهُمْ (Onlar için mi) takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü أَمْ edâtından önce bir istifham (soru) geçmediği zaman, bundaki mîm harfi "sılâ" olur.

b) Bu, em-i muttasıladır. Bu âyette daha önce mana bakımından bir istifham geçmişti. Zira Allah Teâlâ, o mel'un yahudilerin, Kureyş müşriklerine "sizler, mü'minlerden daha doğru yoldasınız" dediklerini nakledince, bu ifâde üzerine, *"Yoksa onların mülkten bir hissesi mi var?"* ifâdesini atfetmiştir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Buna mı şaşılır, yoksa kendileri için bir mülk bulunması ve son derece cimri olmaları durumunda, o yahudilerin o müşriklere "Onların mülkten bir hissesi var" demelerine mi şaşılır?" demek istemiştir.

c) Bu, em-i munkatı'a olup kendisinden önceki ifâdelerle ilgisi yoktur. Buna göre sanki, kendisinden önceki söz tamamlanınca, "Belki de onların, mülkten bir hissesi vardır" buyurmuştur. Buna göre أَمْ lafzının başındaki istifham hemzesi, istifhâm-ı inkârî olup, "Onlar için mülkten hiçbir hisse yoktur" demektir. Bu izah, en doğru izahtır.

İKİNCİ MESELE
Yahudilerdeki Mülk Hırsı

Alimler bu ifadede geçen "mülk" hakkında da şu izahları yapmışlardır:
1) Yahudiler, "Biz, mülke (hükmetmeye) ve nübüvvete daha lâyıkız. Binaenaleyh biz, Araplara nasıl tâbî oluruz?" diyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu âyetle, onların bu görüşlerini iptal etmiştir.

2) Yahudiler, hükümranlığın (mülkün), kıyamete doğru yeniden ellerine geçeceğini iddia ediyorlardı. İddialarına göre içlerinden bir yahudi çıkacak, mülklerini ve devletlerini yeniden kuracak ve insanları kendi dinlerine davet edecekti. Böylece Allah Teâlâ onları bu âyetle yalanlamıştır.

3) Buradaki mülkten maksad, temlîk (mal sahibi etme)dir. Yani, "Eğer mâlik kılmak onların elinde olsaydı, onlar muhakkak o nübüvveti sana vermezlerdi. Yine

oğer mal mülk sahibi etme gücü onların elinde olsaydı, onlar bu hususta son derece cimri olurlardı. Binaenaleyh onlar yapmaya ve yapmamaya nasıl kâdir olabilirler?" **Ebu Bekir el-Esamm** şöyle demiştir: "Onların bağları, bahçeleri ve birçok malları vardı. Son derece güçlü ve karşı konulamaz bir durumda idiler. Daha sonra fakirlere karşı son derece cimri oldular. İşte bundan dolayı bu âyet nâzil oldu."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Mülkün Manası

Allah Teâlâ, onların cimriliklerini, onlar için mülkün meydana gelmesine bir mani olarak kabul etmiştir. Bu da, mülkün ve cimriliğin bir arada bulunamıyacağına delâlet etmektedir. Bunun aklî yönden izahı da şöyle yapılabilir: Başkasına boyun eğmek, lizâtihî hoş karşılanmayan bir durumdur. Halbuki insan, karşılığında istediği ve arzuladığı bir şeyi elde etmediği sürece sıkıntılara katlanmaz. İhtiyaçlar, insanları çepeçevre kuşatmıştır. Binaenaleyh bir kimse, bir başkasına iyilik yaptığında, kendisine iyilik yapılan kimsenin o mal hususundaki isteği, iyilik edilen kimsenin, kendisine iyilik edene boyun eğip, ona itaatkâr davranmasına sebep olur. İşte bundan dolayı, "yapılan iyilik, hür kimseleri kul-köle eder" denilmiştir. Binaenaleyh, böyle bir iyilik bulunmadığı zaman, insanın yaratılışında bulunan başkasına itaat etmeme, nefret duygusu, o vakit engellenmemiş, karşı konulmamış, bastırılmamış olur. Böylece de, kesin olarak bir inkıyâd meydana gelmez. Bu sebeple de, mülk ile cimriliğin bir arada bulunamıyacağı sabit olmuş olur.

Ayrıca, mülk üç kısımdır:

a) Sadece, zâhire malik ve hükümran olmak. Bu, meliklerin (padişahların) mülküdür.

b) Sadece bâtına mâlik ve hükümran olmak. Bu da, âlimlerin mülküdür.

c) Hem zâhire, hem de bâtına hükümran olmak. Bu ise, peygamberler (a.s)'in mülküdür. Cömertlik, mülkün ayrılmaz bir parçası olunca, şu huyların herbirinin, insanların kendilerine uymalarının ve emirlerine sımsıkı sarılabilmelerinin sebebi olması için peygamberlerin son derece cömert, keremli, merhametli ve şefkatli olmaları gerekir. Bütün bu sıfatların en mükemmeli, Hz. Muhammed (s.a.s)'de bulunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
إِذَنْ Edâtı Hakkında

Sîbeveyh şöyle demektedir: "Fiillerde amel etmesi bakımından إِذَنْ edâtı, isimlerde amel eden أَظُنُّ (zannediyorum, zannederim) yerindedir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: "Zannetmek" fiili, kelâmın başında bulunursa, nasbeder; başka birşey olmaz. Bu meselâ senin, أَظُنُّ زَيْدًا قَائِمًا "Zeyd'in ayakta olduğunu zannediyorum" demen gibidir. Eğer bu fiil, kelâmın ortasında bulunursa, onu amel ettirmek ya da ettirmemek caizdir. Bu da, senin زَيْدٌ أَظُنُّ قَائِمٌ "Öyle sanıyorum ki, Zeyd

ayaktadır" demen gibidir. İstersen, زَيْدًا اَظُنُّ قَائِمًا (Zeyd'in ayakta olduğunu zannediyorum)da diyebilirsin. Eğer, fiil kelâmın sonunda bulunursa, en güzel olanı onu amel ettirmemektir. Meselâ, زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ ظَنَنْتُ "Zannediyorum Zeyd gidicidir" demen gibi. Bu anlattıklarımızın sebebi şudur: ظَنَّ ve عَلِمَ (bildi) ve حَسِبَ (zannetti, sandı) vb. fiiller, amel bakımından zayıftırlar. Çünkü bu fiiller, mamullerinde müessir olamazlar. Binaenaleyh, bu fiiller mamullerinden önce zikredildiğinde, bu onların özellikle ve hâssaten kastedildiklerine delâlet eder. Böylece de, mamullerine tesir etme bakımından kuvvetli olmuş olurlar. Bu filler mamullerinden sonra getirildiklerinde, bu durum onların bizzat kastedilmediklerine delâlet eder; bundan dolayı da amel edemezler. Bu fiil mamüllerinin ortasında bulunduğunda, bu durumda, ne her yönden bizatihi kastedilmiş olurlar, ne de her yönden ihmâl edilmiş olurlar. Bilakis, bu iki durum arasında orta bir durumda bulunmuş olurlar. Binaenaleyh, hiç şüphesiz (bu durumda) bu fiilleri hem amel ettirmek, hem de amel ettirmemek caiz olmuş olur.

Mamullerinin ortasında bulunduğunda amel ettirmek, mamullerinden sonra geldiğindeyse, amel ettirmemek daha güzeldir.

İşte sen bunu iyice anladığında biz deriz ki, اِذَنْ kelimesi de aynı tertib üzeredir. Eğer öne geçerse, fiili nasbeder. Mesela sen, اِذَنْ اُكْرِمَكَ "O halde, sana ikram ederim.." dersin. Eğer ortada bulunur veya en sonda bulunursa, o zaman amel ettirilmemesi caizdir. Mesela sen, اَنَا اِذَنْ اُكْرِمُكَ ve وَاَنَا اُكْرِمُكَ اِذَنْ dersin, böylece de bu edâtı, bu iki halde amel ettirmemiş olursun.

Sen bu mukaddimeyi iyice anladığında, bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, فَاِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا *"Fakat öyle olsaydı, insanlara çekirdeğin arkasındaki minik bir tomurcuğu bile vermezlerdi"* ifâdesinde اِذًا kelimesi fiilden önce gelmiş, ama (amel etmesi gerekirken) amel etmemiştir. İşte âlimler, bu amel etmeme hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Bu ifadede bir takdim-tehir vardır. Buna göre kelâmın takdiri, لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا اِذَنْ şeklindedir.

b) Bu edatın, fâ ile fiilin arasında bulunduğu için, ortada bulunmuş olması ve böylece de, tıpkı ortada bulunması ya da sonda bulunması durumunda olduğu gibi, amel ettirilmemiş olmasının takdir edilmesi caiz olmuş olur. Bu edatın vâv ile kullanılması halinde de durum böyledir: Meselâ Hak Teâlâ'nın, وَاِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ *"O takdirde, kendileri de senin arkandan pek az kalacaklardır"* (İsra, 76) ifâdesinde olduğu gibidir.

c) **İbn Mes'ûd**, amel ettirerek, yani mansub olarak فَاِذًا لَا يُؤْتُوا şeklinde okumuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Dilciler, اَلنَّقِيرُ kelimesinin, çekirdeğin üstünde bulunan bir nokta olduğunu ve hurma filizinin de o noktadan yarılıp çıktığını söylemişlerdir. Bu kelimenin aslı nakr kelimesinden olup, faîl veznindedir. Kendisinde bir oyuk bulunan oduna da, oyulduğu için, اَلنَّقِيرُ adı verilir. "Nakr" kelimesi ise, taşa ve başka şeylere "minkar" ile vurmaktır. Minkar balta gibi, kendisiyle taşların parçalanıp yarıldığı bir demir (keski, murç vb. şeyler)'dir. Gagasıyla vurup besinini yardığı için, kuşun gagasına minkar isminin verilmesi de bundandır. Burada nakîr kelimesinin zikredilmesi bir temsil olup, maksad onların son derece cimri olduklarını anlatmaktır.

* *
*

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ ۖ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُم مُّلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُم مَّنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُم مَّن صَدَّ عَنْهُ ۚ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

"Yoksa, onlar Allah'ın fazl-u kereminden insanlara verdiği şeylere karşı hased mi ediyorlar? Biz, gerçekten İbrahim hanedânına da kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir mülk de bahşettik. İşte onlardan kimi O'na iman etti, kimi de ondan yüz çevirdi. (Onlara) çılgın bir ateş olarak cehennem yeter"

(Nisa, 54-55).

Bu âyetlerle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kelâmın başında bulunan أَمْ edâtı, munkatı'a olup, bu ifâdenin takdiri, بَلْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ "daha doğrusu insanlara hased ediyorlar" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Burada geçen اَلنَّاسَ kelimesiyle kimlerin murad edildiği hususunda da şu iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu, **İbn Abbas** ile ekseri ülemânın görüşü olup, bu görüşe göre bu kelimeyle Hz. Muhammed (s.a.s) kastedilmiştir. Çünkü Hz. Muhammed'de, büyük bir kalabalıkta ancak ayrı ayrı bulunabilen pekçok hayır hasletleri bulunduğu halde, kendisi tek ferd olduğu için, cemi olan nâs (insanlar) kelimesi, onun hakkında kullanılmıştır. فُلَانٌ أُمَّةٌ وَحْدَهُ "Falanca, tek başına bir ümmettir" denilmesi de bu anlamdadır ki, yani "O, bir ümmetin yerini tutar" demektir.

Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Muhakkak ki İbrahim, bir ümmetti; Allah'a itâatkârdı..."* (Nahl, 120) buyurmuştur.

İkinci görüş: Burada bu kelimeden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s) ve O'nun yanında bulunan mü'minlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Nâs lafzı çoğuldur. Binaenaleyh, bu kelimeyi cemi manaya hamletmek, müfred manaya hamletmekten daha evlâdır.

Bil ki, burada belli bir kısım insanı kastederek, nâs lafzını zikretmek muhakkak ki güzel olmuştur. Çünkü yaratılmaktan maksat, kulluğu yerine getirmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ben, cinleri de insanları da, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zariyât, 56) buyurmuştur. Binaenaleyh, bu gayeyi yerine getirenler ancak Hz. Muhammed (s.a.s) ve O'nun dinindeki kimseler olunca, sanki O ve O'nun ashabı, bütün insanların tamamı gibi olmuş olur. İşte bundan dolayı nâs lafzını mutlak olarak kullanıp, alettayîn, yani bu kelimeyle onları kastetmek yerinde ve uygun olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kıskanılan İlahî Lütuf

Alimler, kendisi sebebiyle insanlara hased edilen "fazl-u keremin tefsiri hususunda, iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:
Birinci görüş: Bu, gerek dinî, gerekse dünyevî hususlarda, kendisi sebebi ile nübüvvetin ve ikramın meydana geldiği fazl-ı ilâhidir.

İkinci görüş: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dokuz tane hanımı oluşuna hased etmişlerdir.

Bil ki hased, ancak bir fazilet (üstünlük ve fazlalık) bulunduğu zaman söz konusu olur. Binaenaleyh her nezaman insan daha tam ve daha mükemmel bir fazilete ve üstünlüğe sahip olursa, ona hased edenlerin hasedi de o nisbette fazla olur. Dinî bakımdan en büyük makamın, nübüvvet makamı olduğu malumdur. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e verip, bu nübüvvete hergün gittikçe artan daha güçlü bir devlet, daha büyük bir şevket ve daha çok yardımcı nasîb etmiş olduğu da malumdur. Bütün bunlar da, büyük bir hasedi icab ettiren şeylerdendir. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarının çokluğu sebebi ile hased edilmesine gelince, bu önce zikrettiğimiz şeylere nisbetle, önemsiz bir şey gibidir. Binaenaleyh âyette geçen fazl-ı ilahî'yi bu manaya almak mümkün değildir. Aksine burada geçen "fazl", "Allah'ın kuluna in'âm ettiği her şey" manasında alınır ise, bunun içine bu ikinci mana da girer. Fakat bu kelimeyi, sırf bu ikinci manaya almak, gerçekten uzak bir ihtimal olur.

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e çok nimetler vermiş olmasının, yahudilerin hasedine sebep olduğunu beyan edince, bu hasedi giderecek olan hususu da beyan ederek: فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا *"Nitekim biz,*

İbrahim hanedanına da kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir mülk de bahşettik'' buyurmuştur ki bunun manası şudur: "**İbrahim**'in soyunda da hem peygamberliği, hem de mülkü (hükümranlığı, devleti) kendinde birleştiren pekçok kimseler vardı. Halbuki siz ey yahudiler, buna ne şaşmış, ne de haset etmiştiniz. Öyle ise niçin Hz. Muhammed'in durumuna şaşıyor ve haset ediyorsunuz?"

Bil ki bu ifâdedeki "kitap", şeriatın zâhirî hükümlerine; "hikmet" ise, hakikatın sırlarına bir işarettir ki işte ilmin kemâli, bu ikisiyledir. Âyette bahsedilen "mülk-ü azîm" de, kudretteki mükemmelliği ifade eder. Böylece hakîkî kemâlatın, ancak ilim ve kudretle olacağı sâbit olmuş olur. Binaenaleyh bu âyet, Cenâb-ı Allah'ın, o peygamberlere, insanlara uygun olan en mükemmel kemâli nasib etmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Bu, o peygamberler hakkında uzak görülen bir ihtimal olmadığına göre, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında da tuhaf görülecek birşey olamaz.

Şu izah da yapılmıştır: O yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hanımlarının sayısını fazla görünce, onlara, "**Hz. Davûd** (a.s)'un, yüz; **Hz. Süleyman** (a.s)'ın ise üçyüzü mehirli (nikahlı), yediyüzü de cariye olmak üzere, bin hanımı varken, niçin Hz. Muhammed'e dokuz hanımı çok görüyorsunuz?" denilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ *''İşte onlardan kimi ona iman etti, kimi de ondan yüz çevirdi''* buyurmuştur. Alimler buradaki بِهِ (Ona) zamirinin kimi ifâde ettiği hususunda ihtilaf edip, bazıları bunun, Hz. Muhammed (s.a.s)'e râcî olduğunu söylemiştir ki o zaman bunun manası, "Kendilerine kitaptan bir nasîb verilen o yahudilerden bir kısmı Hz. Muhammed'e iman etti, bir kısmı da küfrüne ve inkârına devam etti" şeklinde olur. Bazı âlimler de bu zamirin, daha önceki peygamberlere râcî olduğunu söylemişlerdir ki buna göre de mana: "O peygamberlere nübüvvet ve hükümranlık nasib edilmesinin yanısıra, ümmetlerin onlara karşı adeti, bir kısmının o peygamberlere iman etmesi, bir kısmının da küfründe ısrar etmesi şeklinde cereyan etmiştir. Binaenaleyh Ya Muhammed, bu topluluğun, üzerinde bulunduğu şu hale şaşma. Çünkü bütün peygamberlere karşı, ümmetlerinin durumu da böyle idi" şeklinde olur. Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, o kavimden gelen kötülüklere karşı daha sabırlı olsun diye, Allah'tan olan bir teselli olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفَى بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا *''(Onlara) çılgın bir ateş olarak cehennem yeter''* demiştir. Bu, "Gelmiş geçmiş o kâfirlere, azâb olarak cehennem yeter" demektir. "Sa'îr", "iyice alevlendirilmiş ateş" demektir ki bu manada, أَسْعَرْتُ النَّارَ ve أَوْ قَدْتُ النَّارَ (Ateşi tutuşturdum) denilir.

* *
*

Kâfirlerin Derilerinin, Yandıkça Değiştirilmesi

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

"Âyetlerimizi inkâr edenleri muhakkak bir ateşe atacağız. Derileri piştikçe, azabı tadıp durmaları için, o derileri başka derilerle değiştireceğiz. Şüphesiz ki Allah azîz ve hakîmdir"

(Nisa, 56).

Bil ki Allah Teâlâ, ehl-i kitapdan bu belli grup (yahudiler) hakkındaki va'îdini zikrettikten sonra, bütün kâfirleri içine alan va'îdini beyan ederek, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا *"Âyetlerimizi inkâr edenleri muhakkak bir ateşe atacağız"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki *"âyetlerimiz"* ifâdesine, Allah'ın varlığına, fiillerine, sıfatlarına, isimlerine, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine delâlet eden (delil olan) herşey girer.

Onların âyetler hususunda kâfir oluşları, sadece âyetleri inkâr etme şeklinde değil, aksine şu gibi pek çok yönden olmuştur:

a) Onlar, o âyetlerin, âyet olduğunu inkâr etmişlerdir.

b) Onlar, o âyetlere kulak asmamış ve onlar üzerinde düşünmemişlerdir.

c) Onlar, âyetler hakkında birtakım şek ve şüpheler ortaya atmışlardır.

d) Onları iyice bilmelerine rağmen, onları inat ve hasedleri yüzünden inkâr etmişlerdir. Fakat küfrün tarifi ve hakikatine gelince, biz bu konuyu, Bakara sûresinin (6. âyetinin) tefsirinde zikretmiştik.

İKİNCİ MESELE **Sîbeveyh** şöyle demektedir: سَوْفَ tehdid ve va'îd için kullanılan bir kelimedir. Meselâ, سَوْفَ أَفْعَلُ *"Yapacağım"*, denilir. Sîn harfi de bunun yerine kullanılır. Mesela, سَأُصْلِيهِ سَقَرَ *"Onu, cehenneme sokacağım"* (Müddessir, 26) âyetinde olduğu gibi." Bu kelime, bazan va'ad için de kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى *"Rabbin sana (bol lûtuflar) verecek, sen de râzı (ve hoşnud) olacaksın"* (Duhâ, 5) ve سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي

"Sizin için Rabb'imden mağfiret talebinde bulunacağım" (Yusuf, 98) buyurmuştur. Hz. Yakub (a.s)'un, bu son âyette bahsedilen mağfiret talebinde, duânın kabulünü sağlamak için, bunu seher vaktine ertelediği söylenmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki: "Sîn ve sevfe kelimeleri, gelecek zamanı ifâde için (fiili muzarînin başında) kullanılan edatlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, نُصْلِيهِمْ ifâdesi, "onları cehenneme sokarız" manasındadır. Fakat bu kelimede, girdirmenin ötesinde fazladan bir mana vardır. Çünkü bu ifade, "Onları ateşte kebâb ederim" deme gibidir. Nitekim "kızarmış koyun eti" manasında شَاةٌ مُصْلَيَةٌ denilir.

Allah Teâlâ daha sonra, كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ *"Derileri piştikçe, azabı tadıp durmaları için, o derileri başka derilerle değiştireceğiz"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki soru söz konusudur:

Birinci soru: Allah Teâlâ, onları ebedî olarak cehennemde canlı tutmaya kâdir olmasına rağmen, niçin onları, kendilerine cehennemde çok şiddetli elem ve acılar ulaştığı halde, pişmeyen ve yanmayan bedenler kılmamıştır. O zaman onların derilerini, başka derilerle değiştirmeye gerek kalmazdı?

Cevap: Allah Teâlâ, yaptıklarından dolayı hesaba çekilmez. Hatta biz şunu da diyebiliiz: Allah Teâlâ, onları cehenneme sokmadan da, onların bedenlerine bu büyük elem ve acıları ulaştırmaya da kâdirdir. Ne var ki onları, cehenneme sokacaktır.

Günah İşlemeyen Derileri Azaplandırma Meselesi

İkinci soru: İsyan eden (insanların) derileri, yanıp kül olduğunda, eğer Cenâb-ı Allah, onların yerine başka deriler yaratıp, onlara azab ediyorsa, bu, isyan etmemiş varlığa azab etme olur ki, bu da caiz değildir?

Cevap: Buna da pek çok yönden cevap verilir:

1) Pişmenin, pişen şeyden başka kabul edilmesidir. Bu durumda zât aynı kalır, değişen ise sıfatı olmuş olur. Zât aynı olunca, azab da, ancak isyan eden kimseye ulaşmış olur. Bu takdire göre, âyette bahsedilen başkalık (başka deriler)den maksat, sıfattaki başkalık olmuş olur.

2) Azab gören, insanın kendisidir. Derisi ise, kendisinin mahiyyetinden bir cüz olmayıp, aksine o insana yapışmış bulunan ve onun zâtına ilâve olan bir şey gibidir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, derileri yenileyip, bu yeni deriler de azabın insana ulaşmasına bir sebep ve vesile olunca, işte bu da ancak, isyan edeni azaplandırma olur.

3) Âyet-i kerimede bahsedilen derilerden maksat, onların elbiseleridir. Nitekim

Cenâb-ı Hak, *"Elbiseleri katrandandır"* (İbrahim, 50) buyurmuştur. Binaenaleyh, derileri yenilemek, onların (bu katrandan olan) elbiselerini yenileme demektir. **Kâdî,** bu son görüşü tenkid ederek şöyle demiştir: "Bu, âyet-i kerimenin zahirini terketmektir. Hem katrandan olan elbiseler, pişme ile tavsif edilemezler. Bunlar ancak, yanma ile vasfedilebilirler."

4) Şöyle denilmesi de mümkündür: Bu, o azabın sürekli olacağından ve hiç kesilmeyeceğinden bir kinayedir. Nitekim, kendisi devamlılıkla vasfedilmek istenen kimseye, "Her ne zaman bir işin sonuna vardığında, o yeniden başlamış; ve her ne zaman o işin sonuna ulaşmışsa, mutlaka yeni baştan başlamış demektir" denilmektedir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"derileri piştikçe, o derileri başka derilerle değiştireceğiz"* ifâdesi de böyledir. Yani, "Onlar her ne zaman piştiklerini, yandıklarını ve yok olma noktasına vardıklarını zannettiklerinde, o vakit şu anda meydana geldiklerini ve var olduklarını zannedecekleri bir biçimde, onlara yeni bir hayat kuvveti veririz" demektir. Böylece de, âyet-i kerimenin maksadı, onların göreceği azabın devamlı olduğunu ve sona ermeyeceğini beyan etmek olmuş olur.

5) **Süddî** de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, kâfirin derisini onun etiyle değiştirir, böylece de onun etinden başka bir deri meydana getirir." **Süddî**'nin bu görüşü uzak bir ihtimaldir. Çünkü, kâfirin eti sınırlı ve sonludur, binaenaleyh mutlaka bitip tükenmesi gerekir. Onun eti bitip tükendiğinde, deriyi değiştirmek konusunda başka bir yola ihtiyaç hasıl olur. Halbuki bu yol, her şeyden önce, âyette zikredilmemiştir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ *"Azâbı tadıp durmaları için"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da şu iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Hak Teâlâ'nın, *"Azâbı tadıp durmaları için"* sözü, "Bu azâbı tatmanın, onlar için devamlı olması ve sona ermesi için..." anlamındadır. Bu, senin tıpkı kuvvetli ve şerefli olan bir kimseye أَعَزَّكَ اللّٰهُ demen gibidir. Yani, "Allah senin izzetini devam ettirsin ve onu artırsın" demektir. Ve yine bu sözden murad, "Onlar bu yeni durum ile de (yeni deriyle de) azabı tatmaları için.." şeklindedir; çünkü zaten onlar o azabı tadıyor ve o azâb onlar için devam ediyor.

İkinci soru: İnsan bir azâbtan cüz'î bir şey taddığında, "Falanca azâbı taddı" denilir. Halbuki Cenâb-ı Hak onları, azabın en şiddetlisi içinde bulunmakla vasfetmiştir. Binaenaleyh, bu ifâdelerden sonra, daha nasıl "Onlar bu azabı tadıyorlar" denilebilmiştir?

Cevap: Âyet-i kerimede, "tadma" tabirinin zikredilmesinden maksat, kendisine herhangi bir noksanlığın ârız olmaması ve bu yanma sebebinin yok olmaması

bakımından, tadan kimsenin taddığı şeyi hissetmesi gibi, onların da her halükârda, o azabı hissedeceklerini haber vermedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا *"Şüphesiz ki Allah, azîz ve hakimdir"* buyurmuştur ki, buradaki "azîz" vasfından maksat, "kâdir ve gâlib olan"; "hakîm" vasfından maksad da, "ancak doğruyu yapan..." zât kastedilmiştir. Bu iki kelimenin burada zikredilmiş olması, son derece güzeldir. Zira insanın kalbine, "İnsanın bu ateş içinde ebedî olarak kalabilmesi nasıl mümkün olabilir?" şeklinde hayreti mûcib bir sual gelebilir.. İşte bu durumda o kimseye sanki, "Allah Teâlâ'nın böyle bir şey yapması şaşılacak bir şey değildir. Çünkü O, bütün mümkinâta kâdir ve gâlib olandır. Binaenaleyh, ateşin tabiatını izâle etmeye kâdirdir.." denilmiştir.

Yine insanın hatırına "O, kerîm ve rahîm'dir; binaenaleyh, O'nun rahmetine, bu zayıf kula bu denli azâb etmek nasıl uygun düşer?" sorusu gelebilir. İşte bu durumda da o kimseye, "O, rahîm olduğu gibi, hakîm'dir de. Hikmeti, bunu gerektirir" denilir. Zira âlemin nizamı, ancak âsî ve günhkârları tehdit etmekle devam edebilir. Binaenaleyh, O'nun sözünün yalan olmadığının ortaya çıkması için, O'ndan sâdır olan bu tehdîdin mutlaka tahakkuk etmesi gerekir. Böylece, bu iki kelimenin burada zikredilmiş olmasının, son derece güzel ve yerinde bulunduğu sabit olmuş olur.

* *
*

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا
لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ۝

"İman edip de güzel amel işleyenleri ise, içinde ebedî kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada, temizlenmiş zevceler onlarındır. Onları, koyu bir gölgeye sokacağız"

(Nisa, 57).

Bil ki, Kur'ân-ı Kerim'de âdetullah, genel olarak, va'ad ile va'îdin peşpeşe zikredilmesi şeklinde cereyan etmektedir. Bu âyetle ilgili olarak da iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet, îmanın amelden başka olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, ameli imana atfetmiştir. Ma'tuf, ma'tûfun aleyh'den başkadır. **Kâdî:** "Her nezaman "iman" lafzı tek başına zikredilirse, bu ifâdeye amel de dahil olur. Yine her nezaman, iman ile birlikte amel de zikredilirse iman, "tasdîk" anlamına gelir.." demiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira aslolan, müşterek olma ile başkalığın olmamasıdır. Eğer durum böyle olmuş olsaydı, Kur'ân, mana ifâde etmekten çıkardı. Belki de, Kur'ân-ı Kerim'de dinlediğimiz bu lâfızlardan her birinin, bizim bildiğimizin dışında başka bir manası vardır. İşte Cenâb-ı Hakk'ın muradı, bizim anlayabildiğimiz mana olmayıp öteki manadır. Bu, müşterek olma ile tek başına olmanın eşit olması ihtimali görüşüne göredir. Ama, mananın aslı üzerine devam etmesi ile değişmesi ihtimalinin eşit olması görüşüne göre ise; hayır!.. Çünkü bu durumda şöyle denilmesi muhtemeldir: "Bu lafızlar, Hz. Peygamber zamanında, şu anda anladığımız manadan başka olan bir mana için kullanılmaktaydılar. Ama sonra, bu lafızlar şu anda anladığımız manalarda kullanılır oldular." Böylece, bu iki takdire göre de Kur'ân-ı Kerim'in, bir hüccet olmaktan çıkacağı sabit olmuş olur. Müşterekliğin ve mana değişmesinin aslın hilafına olduğu sâbit olunca, **Kâdî**'nin görüşü bertaraf olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, kendisine itaatta bulunanların mükâfaatını beyan etme hususunda şunları zikretmiştir:

a) Onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağını belirtmiştir. **Zeccâc,** "تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا *''Altlarından.. akar''* ifâdesinden maksat, "Altlarından nehirlerin suları akar" şeklindedir" demiştir. Bil ki, eğer "nehir" kelimesi, suyun aktığı yerin ismi kabul edilirse, o zaman durum, **Zeccâc**'ın dediği gibi olur. Ama biz bunu örfe göre, o akan suyun ismi kabul edersek, böyle bir takdire gerek kalmaz.

b) Allah Teâlâ bu mükâfaatı, ebedîlik ve devamlılıkla vasfetmiştir. Bu şekildeki tavsifte, **Cehm İbn Safvan**'ın görüşünün reddi bulunmaktadır. Çünkü **Cehm**, cennet nimetleriyle cehennem azabının sonlu olduğunu, sona ereceklerini söylemektedir. Hem, sonra Allah Teâlâ, "hulûd" (uzun süre kalma) ifâdesinin yanında, "ebedîlik" (أَبَدًا) kelimesini de zikretmiştir. "Hulûd" (süresizlik, daimîlik), ebedîlikten ibâret olsaydı, o zaman bir tekrar yapılmış olurdu ki, bu da caiz değildir. Böylece bu, "hulûd"un, "ebedîlik"ten ibâret olmadığına, bilakis onun sonlu olup olmadığını beyan etmeksizin, uzun bir müddet beklemekten ibâret olduğuna delâlet etmektedir. Bu temel kaide sabit olunca, bu durumda **Mu'tezile**'nin, Hak Teâlâ'nın, *''Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebedî kalıcı olmak üzere, cehennemdir..''* (Nisa, 93) buyruğu ile, büyük günah sahibinin cehennemde ebedî olarak kalacağı hususunda istidlâlde bulunmaları geçersiz ve bâtıl olur. Çünkü biz bu âyetin delâletiyle, "hulûd"un, devamlılık değil, uzun süre kalmak manasını ifâde ettiğini bildirmiştik.

c) *"Orada, onlara tertemiz eşler vardır."* Bundan murad, o zevcelerin hayızdan, nifasdan ve her türlü dünyevî pislikten temizlenmiş olmalarıdır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara sûresindeki 25. âyetidir. Bu konuyla ilgili nükte ve incelikleri, o âyetin tefsirinde zikretmiştik.

d) Hak Teâlâ, وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا *"Onları koyu bir gölgeye sokacağız"* buyurmuştur.

Vahidî, bu ifâdenin sonunda gelen ظَلِيلٌ kelimesinin, bir iş, oluş ifâde etmediğini, böylece de bu kelimenin fail veya mef'ul mânasına geldiğinin söylenemiyeceğini, aksine ظِلٌّ kelimesini niteleme hususunda bir mübalağa ifade edeceğini söylemiştir. Bu, Arapların, لَيْلٌ أَلْيَلُ "simsiyah karanlık bir gece" demeleri gibidir.

Bil ki Arap ülkeleri, son derece sıcaktır. Binaenaleyh gölge, onlara göre, rahatlık vesile ve sebeplerinin en büyüklerindendir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, rahatlıktan bir kinaye kılmıştır. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s), السُّلْطَانُ ظِلُّ اللّٰهِ فِي الْأَرْضِ *"Hükümdar Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir"* [21] buyurmuştur. Gölge, rahatlıktan ibaret olunca, ظَلِيلٌ kelimesi de, iyice rahat olmayı ifade eden bir kinaye olmuş olur. Gönlümün kendisine meylettiği şey budur.

İşte bu açıklama ile, şöyle diyen kimsenin sorusu bertaraf edilmiş olur: "Cennette, sıcaklığı ile eziyyet veren bir güneş yoktur. Binaenaleyh, o cenneti *"koyu gölge"* ile tavsif etmenin faydası nedir? Hem yine biz dünyada, kendisinde devamlı gölge bulunan ve güneşin ışınlarının kendisine ulaşamadığı, nüfuz edemediği yerlerin havasının bozuk, kokmuş ve eziyyet verici olduğunu görüyoruz. Binaenaleyh, cenneti bu şekilde vasfetmenin manası nedir?" Bizim özetle vermiş olduğumuz bu izahat ile bu tür şüpheler bertaraf olur.

* *
*

Emanetleri Ehline Verme Borcu

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ۚ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾

"Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz

21) Keşfu'l-Hafâ, 1/456

zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla size, gerçekten ne güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür''

(Nisa, 58).

Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin bazı hallerini şerhedip, onun vaîdini ve cezasını açıklayınca, tekrar teklifleri zikretmeye yöneldi; ve yine Cenâb-ı Hak, ehl-i kitabın (yahudilerin), kâfir olan Kureyş'e ''Sizler, iman edenlerden daha doğru yoldasınız'' diyerek, hakkı gizlediklerini nakledince, bu âyette mü'minlere, bütün işlerde yani ister mezhep ve din işlerinde, isterse dünya ve muamelat hususlarında olsun, emanetlerine riayet edip bihakkın edâ etmelerini emretmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, bir önceki âyette, iman edip sâlih amel işleyenler için büyük bir mükâfaatın bulunduğunu zikredip emânete riayet de salih amellerin en başta gelenlerinden biri olunca, işte muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu âyette onu emretmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kâ'be'nin Anahtarlarının Kimde Olduğu?

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke'nin fethi günü Mekke'ye girince, **Osman İbn Talha İbn Abdüddâr,** Mekke'nin kapısını kilitledi. Ka'be'nin hizmetçisi ise, Ka'be'nin kapısında bulunuyordu. Derken, **Osman İbn Talha,** Ka'be'nin damına çıktı ve anahtarı hizmetçiye vermekten kaçınarak: ''O'nun Allah'ın Resûlü olduğunu bilsem, O'nu Ka'be'ye girmekten men etmem'' dedi. Bunun üzerine **Ali İbn Ebî Talib** (r.a), onun bileğini bükerek, ondan anahtarı aldı ve kapıyı açtı. Böylece de Allah'ın Resûlü içeri girerek iki rekât namaz kıldı. Ka'be'nin içinden çıkınca, **Hz. Abbas,** Hz. Peygamber'den Ka'be'nin anahtarını kendisine vermesini ve böylece de, hem hacılara su dağıtma, hem de Ka'be'nin hizmetçiliğini bir arada yapmayı istedi. İşte bunun üzerine de, bu âyet-i kerime nâzil oldu. Böylece Allah'ın Resûlü, **Hz. Ali**'ye, anahtarı **Osman**'a vermesini ve özür beyan etmesini emretti. Bunun üzerine **Osman, Hz. Ali**'ye: ''Zorladın, eziyyet ettin; şimdi de yumuşak davranarak yanıma geldin!...'' deyince, **Hz. Ali,** ''Andolsun ki Allah senin hakkında âyet indirdi'' dedi ve ona, bu âyeti okudu. Bunun üzerine de **Osman,** ''Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehâdet ederim'' diyerek kelime-i şehâdet getirdi. Derken, tam o esnada Cibrîl gelerek, Allah'ın Resûlüne, ''Ka'be hizmetçiliğinin, devamlı olarak **Osman**'ın neslinde kalacağını'' bildirdi. Bu, **Saîd İbn Müseyyeb** ile **Muhammed İbn İshâk**'ın görüşüdür.

Ebu Revk de şöyle demektedir: ''Allah'ın Resûlü, **Osman İbn Talha İbn Abdüddâr**'a ''Kâ'be'nin anahtarını bana ver!'' deyince Osman, ''Allah'ın emânetini al, tut!'' dedi. Hz. Peygamber onu almak isteyince, **Osman** elini yumdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), ikinci kez: *''Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsan, Kâ'be'nin anahtarını bana ver!''* dedi. Bunun üzerine **Osman**, ''Allah'ın emanetini tut, al'' dedi. Hz. Peygamber onu almak isteyince, bu sefer elini yine kapadı. Hz.

Peygamber, isteğini üçüncü kez söyleyince, **Osman** üçüncüsünde "Allah'ın emanetini tut, al!" dedi ve anahtarı Hz. Peygamber (s.a.s)'e verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), yanında Kâ'be'nin anahtarı olarak tavaf etmeye başladı ve anahtarı **Hz. Abbas**'a vermek istedi. Sonra da, *"Ey Osman, Abbas'ın da, seninle birlikte bunda bir pay olmak üzere, anahtarı tut, al!"* deyince, Allah'u Teâlâ bu âyeti nazil etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, **Osman**'a *"Bu anahtar, ebedî ve devamlı olarak sende kalsın, al! Onu, zâlim olanların dışında, hiç kimse senden zorla çekip alamaz"* dedi. Daha sonra **Osman** hicret etti, anahtarı da kardeşi **Şeybe**'ye verdi. Ve bu anahtar bugün, **Şeybe**'nin neslinden gelenlerin elindedir.

İKİNCİ MESELE

Emanete Riayetin Şümûlü

Bil ki bu âyetin, böyle bir hadise sırasında nâzil olması, âyetin bu hadiseye tahsis edilmesini gerektirmez. Aksine âyetin ifade ettiği hükme, her türlü emanet çeşidi dahildir. Bil ki, insanın muamelesi, ya Rabbiyle, ya diğer kullar ile, veyahut da kendisiyledir. Bu üç kısmın tamamında da, emanete riayet etmek gerekir.

İnsanın, Rabbine karşı olan emanete riayet etmesine gelince bu, emredilenleri yapmada ve nehyedilenleri de bırakmada söz konusu olur ki, işte bu, sahili olmayan bir deryadır. **İbn Mes'ûd**, "Her şeyde emanete riayet etmek lazımdır. Abdestte, cünüblükte, namazda, zekâtta, oruçta vb. şeylerde..." demiştir. **İbn Ömer** (r.a) de şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, insanın avret mahallini yarattı ve, "Bu, yanında gizlediğin bir emanettir. Binâenaleyh, meşrû olan hakkı müstesna, onu koru!" dedi. Bil ki bu, çok geniş bir mevzudur. Binâenaleyh dilin emaneti, onu yalan, gıybet, dedikodu, küfür, bid'at, çirkin söz vb. şeylerde kullanmamaktır. Gözün emaneti, onu harama bakmakta kullanmamaktır. Kulağın emaneti, onu boş ve yasak, çirkin, yalan, vb. şeyleri dinlemekte kullanmamaktır. Diğer uzuvlar hakkındaki hüküm de böyledir.

İkinci kısma gelince bu, diğer insanlara karşı olan emanete riayet etmedir ki, bu kısma, emanet bırakılan şeyleri geri verme; ölçü ve tartıda eksiltmeyi terketme; insanların ayıplarını yüzlerine vurmama; yöneticilerin, halkına karşı; âlimlerin de, onları bâtıl taassublara sevketmeme, aksine onları, hem dünya hem de ahiretleri hususunda, kendilerine faydası dokunacak birtakım amel ve itikatlara irşad edip sevketmeleri suretiyle, avama karşı adil olmaları; yahudileri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini gizlemekten nehyetme ve onları, kâfir olan Kureyş'e, " Sizin, üzerinde bulunduğunuz inanç, Muhammed'in dininden daha efdaldir" demelerini yasaklama; Hz. Peygamber'in **Osman İbn Talha**'ya anahtarı kendisine vermesini emretmesi; kadının, fercini ve namusunu muhafaza etmek suretiyle, kocasının emanetine riayet etmesi; başkasından olan bir çocuğu, kocasına nisbet etmemesi ve iddetinin sonra erdiğini haber vermesi gibi hususlar da dahildir.

Üçüncü kısma gelince; bu insanın, kendisine karşı olan emanete riayet etmesi

olup, insanın kendisi için, ancak gerek dini gerekse dünyevî hususlarda daha faydalı ve daha uygun olanı tercih etmesi; şehveti ve öfkesi sebebiyle, âhiretine zarar verecek şeylere yeltenmemesidir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s): كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ *"Hepiniz çobansınız; Ve hepiniz, güttüklerinizden sorumlusunuz"* (22) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi... emreder"* buyruğuna bütün bunlar dahildir.

Emanetin Ehemmiyeti

Allah Teâlâ, hiç şüphe yok ki, emanete riayet etme işini, Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde yücelterek, *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz (ve teklif) ettik de, onlar bunu yüklenmekten çekindiler, bundan endişeye düştüler. İnsan bunu sırtına yüklendi"* (Ahzâb, 72); *"Ki onlar, emanetlerine ve ahidlerine riayetkârdırlar"* (Müminun, 8) ve *"...Siz, bile bile, kendi emânetlerinize hainlik etmeyiniz"* (Enfal, 27) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s) de: لاَ إِيمَانَ لِمَنْ لاَ أَمَانَةَ لَهُ *"Emanete riayet etmeyenin imanı yoktur"*(23) buyurmuştur.

Meymûn İbn Mehran da şöyle demiştir: "Üç şey vardır ki, iyi kimseye karşı da kötü kimseye karşı da eda edilir, yerine getirilir: Emanet, verilen söz (ahd) ve sıla-i rahim..."

Kâdî ise şöyle demiştir: "Emanet" kelimesi, her ne kadar bütün emanetleri içine alırsa da, ancak ne var ki Allahu Telâlâ bu âyette, *"Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi... emreder"* buyurmuştur. Binâenaleyh, bu "emanet"ten muradın, mal cinsinden olan şeyler olması gerekir; çünkü, başkasına verilmesi mümkün olan şey budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE الْأَمَانَةُ kelimesi, ism-i mef'ûl (emanet edilen şey) manasında bir masdardır. İşte bundan dolayı çoğul yapılmıştır. Çünkü o, bu durumda halis bir isim kılınmıştır. **Keşşâf sâhibi**, "Bu kelime, müfred olarak الْأَمَانَةَ şeklinde de okunmuştur" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE **Ebu Bekr er-Razî** şöyle demiştir: "Emanet bırakılan şeyler de, âyetin ifade ettiği emanetlere dahildir ve bunlar, sahibi istediği zaman geri iade edilmeleri gerekir."

Ekserî âlimler, emanetlerin (bir zarar ve ziyana uğradıklarında), tazmîn edilmeyeceği görüşündedirler. Seleften bazılarından ise, bunların tazmin edilmesi gerektiği görüşünde oldukları rivayeti gelmiştir. **Şa'bî, Hz. Enes** (r.a)'in şöyle dediğini

22) Buhari, Cum'a, 1;
23) Keşfu'l-Hafâ, 2/349

rivayet etmiştir: "Bir adam benden, bir ticaret eşyasını götürmemi rica etti. Derken o eşya, elbiselerimin arasında kaybolup gitti. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), bunu bana tazmîn ettirdi (ödetti)." **Hz. Enes** (r.a)'in şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Yanımda bir adamın altıbin dirhem emaneti vardı. Derken bunlar kaybolup gitti. Bunun üzerine, **Hz. Ömer** "O para ile birlikte, senin de birşeyin kaybolup gitti mi?" deyince, ben "Hayır" dedim. **Hz. Ömer** de, o parayı bana tazmîn ettirdi (ödetti)."

Meşhur olan, (ekseri alimlerin) görüşünün delili şudur: **Amr İbn Şu'ayb**, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) لاَضَمَانَ عَلَى رَاعٍ وَلاَ عَلَى مُؤْتَمَنٍ *"Ne çobana (zayi ettiği hayvanlardan dolayı), ne de emanet edilen kimseye (zayi ettiği emanetten dolayı), tazmin etme (ödetme) yoktur"*[24] buyurmuştur.

Hz. Ömer'in tatbikatına gelince bu, kendisine emanet bırakılan kimsenin, tazmini gerektirecek bir işi, itiraf edip kabullenmesine hamledilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Şâfiî (r.h), "Ariyetler (iğreti ve geçici olarak emanet alınan şeyler), eğer helâk olursa, tazmin edilir" derken; **Ebu Hanife** (r.h), "Bunlar tazmin edilmez" demiştir.

Şâfiî'nin delili, *"Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi ... emreder"* âyetidir. Emrin, zahiri vücûb (farz oluşu) ifade eder. Âriyetler, kaybolup zayi olursa, onları aynısı ile geri vermek imkânsızdır. Onların tazminatını vermek ise, mana itibariyle vermek demektir. Böylece âyet, tazminin gerektiğine delalet etmektedir.

Bu âyetin hüküm bakımından bir benzeri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَهِ *"Aldığı şeyi, yerine geri verinceye kadar (muhafaza etmesi) el üzerinde bir haktır."* [25]

Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu âyet, emanet bırakılan şeyler hakkındadır. Fakat umûmî ifadeler, tahsis edildikten sonra da delildirler. Hem sonra biz, "Müstâm"ın yani satılması için emanet bırakılan malın, (zayi olması halinde) onun tazmini (ödenmesi) gerektiği; emanet bırakılan malın ise, tazmini gerekmediği hususunda ittifak ettik. Âriyet (iğreti ve emanet alınan şeyler) ise, bu ikisi arası bir yerdedir. Binâenaleyh biz deriz ki: Ariyet olan ile müstâm arasında daha çok benzerlik vardır. Çünkü ariyetin hilâfına olarak, bunlardan herbirini, yabancı olan biri, kendi menfaati için almıştır. Emanet edilen şahıs ise emanet sahibinin menfaati için almıştır. Binâenaleyh, ariyet olarak alınan mal ile, müstâm (satılmak üzere alınan) mal arasındaki benzerlik, daha tamdır. Böylece ariyet olarak alınan mal ile emanet bırakılan mal arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

---

24) İbn Mâce, Sadakât, 6 (2/802) (Aynı manada)

25) Keşfu'l-Hafâ, 2/69; Ebû Dâvûd, İcâre, 54 (3/296)

Ebu Hanife'nin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لاَ ضَمَانَ عَلَى مُؤْتَمَنٍ *"Emanet edilen kimseye (zâyi ettiği emanetten dolayı) tazmin etme yoktur"* (26) hadîs-i şerifidir.

Biz diyoruz ki: "Bu hadis, müstâm ve ariyet hakkındadır. Bizim delilimiz, Kur'an'ın zahiri (açık âyeti)dir ve o daha güçlü bir delildir."

Adaletle Hükmetmenin Farziyyeti

Cenâb-ı Hak, وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا *"İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi (emreder). Allah bununla size, ne güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki emanet, başkasının sende bir hakkı bulunup, senin de o hakkı sahibine vermenden ibarettir. İşte emanet budur. Adaletle hükmetmek ise, bir insanın başkası üzerinde bir hakkı olup, senin de, üzerinde hak bulunan kimseye, o hakkı sahibine vermesine hükmetmenden ibarettir. Menfaatları celb, zararları defetme hususunda doğru olan sıralama, önce insanın kendisinden başlaması, sonra başkası ile meşgul olması şeklinde olunca, bundan dolayı Cenâb-ı Hak önce emanetle ilgili işi zikretmiş, daha sonra da adaletle hükmetmeyi getirmiştir. Bu ne güzel bir tertib! Çünkü Kur'an'ın inceliklerinin çoğu, bağ ve sıralamalar içine yerleştirilmiştir.

İKİNCİ MESELE Alimler, hakim olan kimsenin, adaletle hükmetmesi gerektiği hususunda icma etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi..."* buyurmuştur. Yani "Allah size, insanlar arasında hükmettiğinizde, adaletle hükmetmenizi emreder" demektir. Niketim Cenâb-ı Allah, *"Şüphesiz ki Allah, adaleti ve iyiliği emreder"* (Nahl, 90); *"Söz söylediğiniz zaman, (leh veya aleyhine söyleyeceğiniz kimse) akrabanız dahi olsa, adaleti gözetin"* (En'am, 152) ve *"Ey Dâvud, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ve adaletle hükmet"* (Sâd, 26) buyurmuştur.

Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

لاَ تَزَالُ هٰذِهِ الْأُمَّةُ بِخَيْرٍ مَا إِذَا قَالَتْ صَدَقَتْ وَإِذَا حَكَمَتْ عَدَلَتْ وَإِذَا اسْتُرْحِمَتْ رَحِمَتْ

"Bu ümmet, söylediğinde doğru söylediği, hükmettiğinde adaletle hükmettiği ve merhamet istendiğinde merhamet ettiği müddetçe, hayırlı olmaya devam eder."

26) Ebû Dâvûd, İcâne, 54 (3/296) (Aynı manada bir hadis)

Rivayet edildiğine göre, **Hasan el-Basrî** : "Allah, hakimleri üç yönden, yani hevâ-vü heveslerine uymama, kendisini hesaba katıp insanları hesaba katmama ve âyetlerini para ile satmama yönlerinden hesaba çeker" demiş, sonra da *"Ey Davud, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak (ve adaletle) hükmet, hevâ-vü hevesine tabi olma..."*(Sâd, 26) ve *"Şüphesiz Tevrât'ı biz indirdik. Onda bir hidayet ve bir nur vardır. Peygamberler onunla hükmederler. Benim âyetlerimi az bir pahaya satmayın"*(Mâide, 44) âyetlerini okumuştur.

Zulmün kötü olduğunu ifade eden âyetler de, adaletin vacip olduğunu gösteren delillerdendir. Allah Teâlâ, *"O zulmedenleri ve eşlerini bir araya toplayın ve cehennem yoluna götürün"* (Sâffat, 22) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s) de: يُنَادِى مُنَادٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَيْنَ الظَّلَمَةُ وَ اَيْنَ اَعْوَانُ الظَّلَمَةِ فَيُجْمَعُونَ كُلُّهُمْ حَتَّى مَنْ بَرَى لَهُمْ قَلَمًا اَوْلاَقَ لَهُمْ دَوَاةً فَيُجْمَعُونَ وَيُلْقَوْنَ فِى النَّارِ *"Kıyamet günü bir münâdi, "zalimler nerede, zalimlerin yardımcıları nerede?" diye nida eder. Bunun üzerine onların hepsi bir araya toplanır. Hatta o zalimler için bir kalem açan veya onlar için bir hokka hazırlayanlar bile toplanır. Böylece onlar bir araya getirilir ve ateşe atılırlar"* demiştir. Yine Cenâb-ı Hak, *"O zalimlerin yapacaklarından Allah'ı gafil zannetme sakın"* (İbrahim, 42) ve *"İşte zulümleri yüzünden çökmüş, ıpssız kalmış evleri!"* (Neml, 52) buyurmuştur.

Eğer, "Zulümden maksad, dünyevî bir menfaat elde etmektir" denilir ise, buna Cenâb-ı Hak, *"Biz, (bol) geçimi ile şımarmış nice memleketi helak ettik! İşte kendilerinden sonra ancak pek az kimselerin konabildiği (harab) meskenleri, (bütün onlara) biz varis olmuşuzdur"* (Kasas, 58) diyerek cevap vermiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hakimin Taraflara Karşı Tarafsızlığının Alametleri

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Hâkimin, beş hususta taraflar arasında eşit davranması gerekir:

a) Yanlarına gitmede.

b) Beraber oturmada.

c) Onlara yönelme ve dönme hususunda.

d) Onları dinlemede.

e) Onlar hakkında hüküm vermede..."

Şâfiî daha sonra şöyle devam eder: "Hakim, kalbî temayülü bakımından değil de, fiil ve davranışları hususunda taraflar arasında eşit davranmaktan sorumludur. Binâenaleyh şayet hakim kalben, iki taraftan birine meyleder ve onun delilinin, diğerininkine üstün gelmesini arzu ederse, bundan dolayı hesaba çekilmez. Çünkü bundan sakınması mümkün değildir. Hakimin, taraflardan birine delil telkin edip anlatması ve şahide nasıl şehadet edeceğini telkin etmesi uygun düşmez. Zira bu,

diğer tarafa zarar verebilir. Yine hakimin, iddia edene, nasıl iddia ve yemin edeceğini; aleyhine dava açılmış olana ise, neleri inkâr ve neleri ikrar etmesi gerektiğini; şahidlere şehadet etmelerini veya etmemelerini telkin etmesi de uygun düşmez. Yine hakimin, taraflardan birini misafir edip, diğerini etmemesi de yakışık almaz. Çünkü bu, diğerinin kalbini kırar. Yine hakimin, biribiri ile davacı oldukları sürece taraflardan birisinin veya her ikisinin davetine icabet etmesi de uygun düşmez. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), diğeri olmadan, taraflardan birine ikramda bulunmazdı."

Bu hususdaki sözün tamamı fıkıh kitaplarında ele alınmıştır. Bu hususta sözün özü şudur: Hakimin, verdiği hükümden maksadı hakkı hak sahibine ulaştırıp, buna başka bir maksadı karıştırmamasıdır ki, işte Hak Teâlâ'nın *"O, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi (emreder)"* âyetinden murad budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder"* buyruğu, bütün insanların hüküm koyma yetkisi bulunmadığı, aksine bunun bazı insanlara ait bir hususiyet olduğu konusunda âdeta sarih bir ifade gibidir. Sonra âyet, insanın hangi yolla hükmetme mevkiinde olacağı hususunda mücmel bırakılmıştır. Diğer deliller, ümmet için büyük bir imamın (halife, devlet reisi) olması gerektiğine ve bunun beldelere, şehirlere kadî tayin edecek yetkili kimse olduğuna delalet edince, bu deliller, bu âyette mücmel bırakılan hususun adeta bir izahı olmuşlardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ *"Allah bununla size, ne güzel öğüt veriyor!"* buyurmuştur. Yani, "Cenâb-ı Hakk'ın size, kendisiyle va'z u nasihatta bulunduğu şey ne güzeldir!" veya; "Cenâb-ı Hakk'ın, kendisiyle size va'z u nasihatta bulunduğu o şey ne güzeldir!" demektir. Medhe tahsis edilip övülen şey (mahsûs bi'l-medh) hazfedilmiştir. Yani, نِعْمَ شَيْءٌ يَعِظُكُمْ بِهِ ذَالِكَ "Kendisiyle size va'z u nasihat ettiği şey ne güzeldir.... ki o da şudur:" demektir. Bu da, emanetleri eda etme ve adaletle hükmetme emridir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا *"Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur. Yani, "Allah'ın emri ve va'z u nasihatıyla amel ediniz. Çünkü Allah, duyulan ve görülen şeyleri en iyi bilip, sizden sudûr eden şeye göre sizin karşılığınızı verecek olandır" demektir. Bu ifadedeki bir başka incelik de şudur: Allah Teâlâ bu âyette, adaletle hükmetmeyi ve emanetleri yerine getirmeyi emredince, *"Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur. Yani, bu "Adaletle hükmettiğin zaman O, duyulabilen her şeyi duyandır. Senin bu hükmünü de duyar; emaneti yerine getirdiğinde de O, görülebilen her şeyi görendir; bunu da görür!" demektir. Hiç şüphesiz bu da, itaat eden kimse için vaad sebeplerinin; isyan eden kimse için vaîd ve tehdit sebeplerinin en büyüğüdür ki, işte bu hususa Hz. Peygamber (s.a.s), اُعْبُدِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ *"Allah'a, onu*

sanki görüyormuşçasına ibadet et. Eğer sen O'nu göremiyorsan da, şüphe yok ki O seni mutlaka görmektedir''[27] ifadesiyle işaret etmiştir.

Buradaki bir başka incelik de şudur: Kulun, her ne zaman ihtiyacı fazla ve şiddetli olursa; Allah'ın inayet ve yardımı da o nisbette tam ve mükemmel olur. Allah, kullarının faydasına olan şeyleri, kâdî ve valilerin hükümlerine havale etmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların hükmetmelerine ve yargılamalarına, son derece ihtimam göstermiştir. Çünkü O, gafil olmaktan, yanılmadan ve görülen ve işitilen şeyleri farklı görüp farklı işitmekten münezzehtir. Ancak ne var ki biz, bu farklılığın bulunduğunu bir an için farzetsek, o zaman gaflet ve unutmadan sakınılması gereken en ilk yer ve zaman, vâli ve kâdîlerin hüküm verdikleri zaman olur. Binâenaleyh bu hükmetme zamanına son derece fazla ilgi ve ihtimam gösterilince, şüphe yok ki Cenâb-ı Hak bu âyetin sonunda *''Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür''* buyurmuştur.

Bunlar, baş kısmına uygun düşen ne güzel ifadelerdir.

* *
*

Allah'a, Resûlüne ve Ulü'l-emr'e İtaat

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنكُمْ ۖ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٥٩﴾

''Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Şayet bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve peygambere götürün, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız... Bu, hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir''

(Nisâ, 59).

Bil ki Allahu Teâlâ, idarecilere ve valilere, idare ettikleri kimseler hakkında adil olmalarını emredince, idare edilenlere de idare eden kimselere itaat etmelerini emrederek, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ *''Ey iman edenler, Allah'a itaat edin''* buyurmuştur. İşte bundan dolayı **Hz. Ali** (r.a), ''İmamın, Allah'ın indirdiği ile hükmetmesi ve emanetleri yerine getirmesi vacibtir. O, bunu yaptı mı, halkın da onu dinleyip, itaat etmesi vacip olur'' demiştir.

27) Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1 (1/37-38)

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Emir ve İradenin Farklı Olması

Mu'tezile, "Taat, Allah'ın iradesine uymaktır" derken; bizim âlimlerimiz, "Taat, Allah'ın iradesine değil, emrine uymaktır" demişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Allah'ın emrine uymanın taat olduğu hususunda bir münakaşa yoktur. Münakaşa sadece, emredilen şeyin Cenâb-ı Hakk'ın muradı olup olmamasının vacib olduğu hususundadır. Binâenaleyh biz, emredilen şeyin, bazan Cenâb-ı Hakk'ın muradı olmayacağı hususunda delil getirdiğimizde, işte o zaman taatın, O'nun iradesine uymaktan ibaret olmadığı sabit olmuş olur. Biz, "Allah, bazan irade etmediği şeyi de emreder" diyoruz. Zira, Allah'ın ilmi ve haberi, **Ebu Leheb**'in kesinlikle iman etmeyeceğine ta'alluk etmişlerdi. Bu ilim ve haberin, sona erip cehalete dönüşmesi imkânsızdır. Halbuki (**Ebu Leheb** gibilerden) imanın sâdır olması, bu ilim ve habere ters düşer. İki zıddın bir arada bulunması ise imkânsızdır. Böylece, **Ebu Leheb**'ten imanın sudûr etmesi imkânsız olmuş olur. Allah Teâlâ, bütün halleri bilendir. Binâenaleyh, bunun imkânsız olduğunu da bilir. Bir şeyin imkânsız olduğunu bilen, o şeyi irade etmiş olamaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın,**Ebu Leheb**'in iman etmesini murad etmemiş olduğu sabit olur. Halbuki ona, iman etmesini de emretmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın irade etmeksizin, bir şeyi emretmesi sabit olmuş olur. Bu sabit olunca, Allah Teâlâ'ya itaat etmenin, Allah'ın iradesine muvafakat etmekten değil, O'nun emrine muvafakat etmekten ibaret olduğu hususunda katî hüküm vermek gerekir. **Mu'tezile** ise, Cenâb-ı Hakk'ın iradesine uymaya taat adı verildiği hususuna şairin şu beytini delil getirmişlerdir:

رُبَّ مَنْ أَنْضَجْتُ غَيْظًا صَدْرُهُ قَدْ تَمَنَّى لِي مَوْتًا لَمْ يُطِعْ

"Göğsü kin ve gayzla dolup taşmış olan birçok kimse vardır ki, benim için ölümü temennî etmiş, ama bunu yerine getirememiştir."

Şair bu beytinde taatı temenniye bağlamıştır ki, temenni de irade cinsindendir.

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Azıcık aklı olan bir kimse, bizim zikrettiğimiz bu katî delile böyle bir bozuk hüccet ile karşı çıkılmasının uygun ve yerinde olmayacağını bilir.

İKİNCİ MESELE
Bu Âyetin, Başlıca Şer'î Delilleri Bildirmesi

Bil ki bu âyet, usûl-ü fıkıh ilminin ekseri kaidesini ihtiva eden çok yüce bir âyettir. Bu böyledir, zira fukaha, şeriatın aslının dört olduğunu; bunların da Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olduğunu söylemişlerdir. Bu âyet de, aynı sıraya göre bu dört aslın varlığının izahını ihtiva etmektedir. Kitap ve sünnete, Cenâb-ı Hak *"Ey İman edenler, Allah'a itaat edin, Peygambere... itaat edin"* sözüyle işaret etmiştir.

Buna göre, "Reşule itaat, Allah'a itaat değil midir? O halde bu atfın manası nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Kâdî şöyle demiştir: "Bu iki delili beyan etmenin faydası şudur: Buna göre Kitap, Allah'ın emrine delalet etmektedir; sonra biz bundan, Allah'ın Resûlünün emrini de anlarız... Sünnet ise, Allah'ın Resûlünün emrine delalet eder. Sonra biz bundan, Allah'ın emrini de anlarız... Binâenaleyh, şu zikrettiklerimizle, Hak Teâlâ'nın *"Allah'a itaat edin, Peygambere... itaat edin"* buyruğunun kitap ve sünnete tâbi olmanın vücubuna delalet ettiği sabit olmuş olur."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ulu'l-emre İtaat Emrinin İcmanın Delili Olması

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, وَأُولِي ٱلْأَمْرِ مِنكُمْ *"ve sizden olan emir sahiplerine de ..."* ifadesi, bize göre, icmâ-i ümmetin bir hüccet olduğuna delalet etmektedir. Bunun delili ise şudur: Allah Teâlâ, bu âyette "emir sahiplerine" itaat etmeyi kesin kes emretmiştir. Allah'ın, kendisine itaat etmeyi kesin ve katî olarak emrettiği kimsenin, hatadan mâsûn (korunmuş) olması gerekir. Çünkü, o kimsenin hatadan masun olmaması ve hata edebileceğinin takdir ve farz edilmesi durumunda, Allah ona tabi olmayı emretmiş olur. Bu durumda ise bu, o hatayı işlemeyi emretmek olur. Halbuki hata, hata olduğu için yasaklanmıştır. Bu ise, aynı işte emir ve nehyin aynı değerlendirme ile birleşmesi neticesine götürür ki bu, imkânsızdır. Böylece Allah Teâlâ'nın, "emir sahipleri"ne kesin olarak itaat etmeyi emrettiği ve Allah'ın kendisine katî olarak itaat etmeyi emrettiği kimsenin de hatadan uzak olması gerektiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh, bu âyette zikredilen "emir sahipleri"nin mutlaka masum olmaları gerektiği, katî olarak sabit olmuş olur.

Sonra biz şöyle deriz: Bu masum kimse, ya ümmetin hepsidir veya bir kısmıdır. Bir kısmı olması caiz değildir. Çünkü biz, Allah Teâlâ'nın bu âyette "emir sahipleri"ne itaat etmeyi vacib kıldığını beyan etmiştik. Halbuki, onlara itaat etmeyi kesin olarak vacib kılmak, bizim onları tanımamız, yanlarına girip çıkabilmemiz ve onlardan istifade edebilmemiz şartına bağlanmıştır. Halbuki biz, zorunlu olarak, zamanımızda masum imamı tanımaktan, onun yanına girip çıkmaktan ve onlardan din ve ilim hususunda istifade etmekten aciz olduğumuzu biliyoruz. Durum böyle olunca biz, Allah'ın, mü'min kimselere, itaat etmeyi emrettiği o masum kimsenin bu ümmetin bir kısmı ve bu ümmetin kısımlarından bir kısım olmadığını anlamış olduk. Bu ihtimal geçersiz olunca, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ve emir sahiplerine"* ifadesiyle kastetmiş olduğu o masum (korunmuş) kimsenin bu ümmetten *"ehlü'l hal ve'l-akd"* (ehl-i icmâ) olan kimseler olması gerekir ki, bu da icmâ-i ümmetin bir hüccet olduğuna kesin olarak hükmetmeyi gerektirir.

Ulü'l-emrin Alimler Değil de İdareciler Olduğu İtirazı

Buna göre şayet denilirse ki: "Müfessirler, "emir sahipleri" ifadesi hakkında, sizin söylediğiniz açıklamaların dışında şu açıklamaları da yapmışlardır:

a) "Emir sahipleri"nden maksad, hulefâ-i râşidîndir.

b) Seriyye komutanlarıdır... **Said İbn Cübeyr,** bu âyetin **Abdullah İbn Huzâfe es-Sehmî** hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber onu, komutan olarak bir seriyyenin başında yollamıştı.

İbn Abbas'tan bu âyetin, **Halid İbn Velîd** hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onu, içinde **Ammar İbn Yâsir**'in de bulunduğu bir seriyyenin komutanı olarak sefere yollamıştı.Derken bu sefer sırasında, **Ammar** ile **Halid İbn Velîd** arasında, bir hususta bir ihtilâf meydana gelmişti. İşte bunun üzerine bu âyet nazil olarak, "emir sahiplerine" itaat etmeyi emretmiştir.

c) Bundan murad, şer'î hükümler konusunda fetva veren ve insanlara dinlerini öğreten âlimlerdir. Bu, **Sa'lebî**'nin **İbn Abbas**'tan yapmış olduğu bir rivayet olup aynı zamanda **Hasan el-Basrî, Mücahid** ve **Dahhâk**'ın da görüşüdür.

d) **Rafızîlerden**, bundan muradın "masum imamlar" olduğu da nakledilmiştir.

Bu âyetin tefsiri hususunda ümmetin âlimlerinin görüşleri, bu izahlara hasredilmiş olup, sizin desteklediğiniz görüş de bunların dışında kalınca, bu görüşünüz ümmetin cmâiyle bâtıl olur.

İkinci Soru: Diyoruz ki, bu âyette bahsedilen "emir sahipleri" ifadesini, idareciler ve sultanlar manasına hamletmek, sizin zikrettiğinizden daha evladır. Bunun evla oluşunun delilleri ise şunlardır:

a) Emir ve sultanlar veya onların emirleri halk üzerinde etkilidir. Binâenaleyh, işte hakikatte "emir sahipleri" olanlar bunlardır. Ama icmâ ehline gelince, onların, halk üzerinde etkili olan emir ve yetkileri bulunmamaktadır. Binâenaleyh, "emir sahipleri" lafzını, idareciler ve sultanlar manasına hamletmek evla olur.

b) Âyetin başı ve sonu, bizim söylediğimiz hususa daha uygun düşmektedir. Âyetin başında Allah Teâlâ, hakimlere emaneti yerine getirmelerini ve adaleti gözetmelerini emretmiştir. Âyetin sonunda da müşkil ve problem arzeden meseleleri, Kitab ve Sünnet'e vurmayı emretmiştir. Böyle yapmak ise, icmâ ehline değil, yöneticilere yakışır.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), yöneticilere itaat etmeye alabildiğine teşvik ederek, مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ أَطَاعَ أَمِيرِي فَقَدْ أَطَاعَنِي وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَمَنْ عَصَى

أَمِيرِى فَقَدْ عَصَانِى *"Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur. Emîrime (kumandanıma) itaat eden de, bana itaat etmiş olur. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiş olur. Emîrime isyan eden de, bana isyan etmiş olur"* [28] buyurmuştur. Zikrettiğimiz istidlâle karşı, zikredilmesi mümkün olan sorular işte bunlardır.

Râzî'nin Bu İtiraza Karşı Cevabı

Bu sorulara şu şekilde cevap verilir: Sahâbe ve Tâbiînden bir cemaatin, Hak Teâlâ'nın, وَأُولِى الْأَمْرِ مِنكُمْ *"Ve sizden olan emir sahiplerine de..."* sözünü, "alimler" anlamına hamletmiş olduklarında hiçbir şüphe yoktur. Binâenaleyh biz, bundan murad, "Ehl-i hall ve'l-akd" kimselerden olan alimlerdir." dediğimizde, bu görüş, ümmetin görüşlerinin dışında olan bir görüş olmaz. Aksine bu, onların görüşlerinden birisini tercih ve o görüşü kesin bir delille tashîh olmuş olur. İşte böylece, birinci sual bertaraf edilmiş olur.

Onların ikinci soruları da bertaraf edilmiştir; zira onların ileri sürdüğü izahlar, zayıf ve tutarsız izahlardır. Halbuki, bizim zikrettiğimiz ise, kesin bir aklî delildir. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha evlâdır. Hem biz, o görüşlere, onlardan daha kuvvetli olan diğer şu görüşlerle de karşı çıkabiliriz:

1) Ümmet, idare edilenlerin, delîl ile hak ve doğru olduğu bilinen hususlarda, idareci ve sultanlarına itaat etmelerinin vâcib olduğu hususunda icmâ etmiştir. Bu delil ise, kitap ve sünnetten başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu, kitap ve sünnete, Allah ve Resûlullah'a itaat etmenin dışında, onlardan ayrı bir kısım değildir. Bilakis, onun içinde olan bir şeydir. Nitekim, karının kocasına; çocuğun, ebeveynine; talebenin hocasına itaat etmelerinin vâcib oluşu da, Allah'a ve Resûlullah'a itaat etmenin içinde bulunmaktadır. Ama biz bunu, icmâ manasına hamlettiğimizde, bu kısım onun içine girmiş olmaz. Çünkü, icmâ bazan, kitap ve sünnette kendisine delalet bulunmayan bir hükme delalet eder. Binâenaleyh, bu durumda bu kısmın ilk iki kısımdan ayrı bir kısım olarak kabul edilmesi mümkündür ki, evlâ olan da budur.

2) Âyeti, "yöneticilere itaat..." manasına hamletmek, âyete bir şart ilave etmeyi iktizâ eder. Çünkü yöneticilere itaat, ancak, onlar haklı ve hakkın yanında bulundukları zaman vâcib olur. Ama biz bu ifadeyi, "icmâ" manasına hamlettiğimizde, âyete herhangi bir şart girdirilmemiş olur. Binâenaleyh, bu evlâ olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın daha sonra, فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِى شَىْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a götürün"* buyurmuş olması, hükmü bu çekişmenin

28) Buhârî, Ahkâm, 1; Cihâd, 109

hükmüne muhâlif olan, daha önce yapılmış olan bir icmânın bulunmasını ihsas eder.

4) Allah'a ve Resûlullah'a itaat etmek, kesinlikle vâcibtir. Bize göre, icmâ ehline itaat etmek de, kesin olarak vâcibtir. Ama, yönetici ve sultanlara itaat etmek, kesin olarak vâcib değildir. Hatta, onların çoğu hükümleri haramdır. Çünkü onlar, zulüm ile emrederler. Sadece az olan durumlarda onların hükümlerine boyun eğmek, zayıf bir zanna göre vâcib olur. Binâenaleyh, âyetteki "emir sahipleri" ifadesini "icmâ (ehli)" manasına hamletmek daha uygun ve yerinde olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, Resûlü ve "emir sahipleri"ni tek bir ifade bütünlüğü içinde zikretmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* buyruğudur. Binâenaleyh, burada Resûlün hemen peşinden zikredilen, "emir sahipleri" ifadesini, "hatadan masum kimse" manasına hamletmek, onu facir ve fasık kimseler anlamına hamletmekten daha evlâdır.

5) Yöneticilerin ve sultanların işleri, alimlerin fetvalarına dayanmaktadır. Bu sebeple alimler, gerçekte yöneticilerin amirleri olmuş olur. Binâenaleyh, "emir sahipleri" lafzını (içtihad ehli) ulemâya hamletmek daha uygun ve evlâ olmuş olur.

Ulü'l-emr, "Masum İmamlar" Değildir

Bu âyeti, Rafızîlerin ileri sürdüğü gibi, "masum imamlar" manasına hamletmek, şu sebeplerden dolayı son derece geçersiz bir iddiadır:

a) Biz daha önce, "onlara itaat etmenin, onları tanıma ve onların yanına girip çıkabilme şartına bağlı olduğunu" zikretmiştik. Binâenaleyh, şayet Allah onları tanımadan önce onlara itaat etmemizi bize vâcib kılmış olsaydı, bu "teklîf-i mâlâ yutâk" olurdu. Yine Cenâb-ı Hak, onları ve onların görüşlerini tanıdığımız zaman onlara itaat etmeyi bize vâcib kılmış olsaydı, bu vâcib kılma, bir şarta bağlanmış olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahipleri"ne de itaat edin ...* buyruğunun zahiri, bir şarta bağlılığı değil, mutlaklığı gerektirmektedir. Hem bu âyette, bu ihtimali bertaraf eden bir husus da bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, tek bir ifade bütünlüğü içinde, Resûle ve emir sahiplerine itaat etmeyi emretmiştir ki bu da, *"Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* sözüdür. Halbuki tek bir sözün aynı anda hem mutlak, hem de meşrût olması caiz değildir. Binâenaleyh bu ifade, Resûl hakkında mutlak olunca, bunun "emir sahipleri" hakkında da mutlak olması gerekir.

b) Allah Teâlâ, ulü'l-emre yani "emir sahipleri" ne itaat etmeyi emretmiştir. "Emir sahipleri" tabiri çoğul bir ifadedir. Halbuki Rafızîlere göre, bir zamanda sadece bir imam bulunur. Cemi bir kelimeyi müfred manasına hamletmek ise, zahirin aksine bir harekettir.

c) Allah Teâlâ, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygambere götürün"* buyurmuştur. Eğer "*emir sahipleri*"nden murad, imam-ı masum olmuş olsaydı, "Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu "imama götürün" denilmesi gerekirdi. Binâenaleyh doğru olanın, âyeti bizim söylediğimiz şekilde tefsir etmek olduğu sabit olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu Âyetin Kıyasın Delili Olması

Bil ki âyetteki *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve peygambere götürün..."* emri, bize göre kıyasın bir hüccet olduğuna delalet eder. Bunun delili şudur: Hak Teâlâ'nın, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz"* ifadesinden murad, ya "Eğer hükmü kitap veya sünnet veya icmâda belirtilmiş birşey hakkında ihtilâf ederseniz..." şeklindedir; ya da, "Eğer hükmü bu üç şeyde belirtilmemiş birşey hakkında ihtilâf ederseniz..." şeklindedir. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü bu takdirde insanın, o hükme uyması vâcibtir. Binâenaleyh o, Hak Teâlâ'nın *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* buyruğunun şumûl'üne dahil olmuş olur ki, bu durumda da, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve peygambere götürün"* emri, kendinden önceki ifadenin aynen tekrarı olur. Bu ise caiz değildir.

Bu ihtimal bâtıl olunca, geriye sadece ikinci ihtimal kalır ki, bu da, "Eğer hükmü kitap, sünnet ve icmâda bulunmayan bir şey hakkında çekişirseniz..." manasının kastedilmiş olmasıdır. Durum böyle olunca Hak Teâlâ'nın, *"Onu, Allah'a ve peygambere götürün"* emrinden murad, o şeyin hükmünü, kitap ve sünnetin nasslarından taleb edip araştırma olmaz. Binâenaleyh bundan muradın, onun hükmünü, kendisine benzeyen hadiseler hakkında belirlenmiş hükümlere vurmak olur ki, bu da kıyastır. Binâenaleyh âyetin, kıyas yapmayı da emre delalet ettiği sabit olur.

Âyeti Yanlış Anlayanlara Cevap

Eğer, "Âyetteki, *"Onu Allah'a ve peygambere götürün"* emri ile, "onun bilgisini (ilmini) Allah'a bırakın ve o hususta susup, ona değinmeyin" manasının kastedilmiş olması niçin caiz olmasın?" ve yine, bundan muradın, "Hakkında ancak nass ile hüküm verilebilecek şeylerden hakkında nass bulunmayanları, hakkında nass bulunanlara vurarak hüküm çıkarın" manası olması niçin caiz olmasın?" Yine bundan muradın, "O hükümleri, berâet-i asliyyeye vurun"[29] manası olması niçin caiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Birinci mana kabul edilmez. Çünkü bu âyet, Allah Teâlâ'nın vâkıa ve hadiseleri iki kısma ayırdığını göstermektedir:

29) Berâet-i Asliyye: Aksine bir delil bulunmadıkca, kişinin suçsuz oluşu veya yine aksine hüküm bulunmadıkca, eşyanın helâl oluşudur (ç).

a) Hükmü hakkında nass olanlar...

b) Hükmü hakkında nass olmayanlar...

Sonra Cenâb-ı Hak, birinci kısım hakkında, o nasslara itaati ve boyun eğmeyi, ikinci kısım hakkında da, onları Allah ve Resûlüne götürmeyi emretmiştir. Halbuki bu "götürme" ile, "susma ve onun bilgisini Allah'a bırakma" manasının kastedilmiş olması caiz değildir. Çünkü hadise, çoğu kez buna tahammül etmez, aksine mutlaka o hususta, olumlu veya olumsuz, kavga ve çekişmeyi sona erdirmek gerekir. Bu böyle olunca, "Allah'a götürme" ifadesini, o hadise hakkında hiç birşey söylememe manasında anlamak imkansız olur. İşte bu cevap ile, üçüncü sorunun (mananın) yanlışlığı da ortaya çıkar.

İkinci soruya (manaya) gelince, buna da şöyle cevap verilir: Berâet-i asliyye, aklın hükmüne göre, malumdur. Binâenaleyh hadiseyi, berâet-i asliyyeye götürmek, hiçbir yönden, "Allah'a götürme" olmaz. Fakat hadisenin hükmünü, hakkında nass bulunan hükümlere vurup kıyas ettiğimizde, bu, hadiseyi Allah'ın hükümlerine vurma olur. Binâenaleyh âyeti, bu manada anlamak daha evlâdır.

BEŞİNCİ MESELE

Âyet, Kitap ve Sünnetin, mutlaka kıyastan önce olacaklarına delalet etmektedir. Bundan dolayı kıyastan ötürü, kitap ve sünnetle amel etmeyi bırakmak caiz olmadığı gibi, kıyas ister celî (açık), ister hafî (kapalı) olsun, nass ister bu kıyastan önce tahsis edilmiş ister edilmemiş olsun, kitap ve sünnetin kıyas ile tahsis edilmesi de kesinlikle caiz değildir. Bunun delili şudur: Biz, Hak Teâlâ'nın, *"Allah'a itaat edin, peygambere de..."* ifadesinin, kitap ve sünnete itaati emir manasında olduğunu beyan etmiştik. Bu, mutlak bir emirdir. Bundan dolayı ister bu ikisine muaraza eden veya onları tahsis eden bir kıyas bulunsun, ister bulunmasın, Kitap ve sünnete uymanın vâcib olduğu sabit olmuştur. Bunu, şu hususlar da te'kid eder:

1) إِنْ (Eğer) kelimesi, pek çok kimseye göre, şart manasındadır. Bunu şart manasında kabul edenlere göre, Hak Teâlâ'nın "Eğer (إِنْ) bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygambere götürün" âyeti, kıyasa ancak asıllar (yani kitap, sünnet ve icmâ) bulunmadığı zaman vurulacağı hususunda, açık bir ifadedir.

2) Allah Teâlâ, kıyası, üç şer'î asıldan sonra zikretmiştir ki bu, kıyas ile amel etmenin, bu üç asıldan sonra geleceğini ihsas ettirmektedir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) de, **Muaz** hadisesinde, bu sıralamaya riayet ederek, içtihad etmeyi kitaptan sonraya bırakmış ve ictihadı, *"Ya bulamazsan?"* ifadesi ile, kitap ve sünnette hadisenin hükmünü bulamama şartına bağlamıştır.

4) Allah Teâlâ, meleklere, Hz. Adem'e secde etmeyi emretmiştir. Çünkü O, *"Hani meleklere, "Adem'e secde edin" demiştik de, iblisten başkası hemen secde etmişlerdi"* (Bakara, 34) buyurmuştur. Sonra iblis, bu nassı (emri) tamamen reddetmemiş, aksine kıyas yaparak kendisini bu umûmî emir dışında kabul etmiştir. Onun kıyası da, *"(Çünkü) beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın"* (A'raf, 12) şeklindeki sözüdür. Sonra alimler, iblisin böylece, kıyasını nassa takdim ettiği ve bundan dolayı lânetlenmiş olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da, nassı kıyas ile tahsis etmenin, kıyası nassa takdim etme manasına gelir ki caiz değildir.

5) Kur'ân'ın metni kesindir. Çünkü o tevâtürle rivayet edilmiştir. Halbuki kıyas böyle olmayıp, her yönden zannîdir. Kesin olan, zannî olana tercih edilir.

6) Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'ın indirdiği (ahkâm) ile hükmetmezse, onlar zalimlerin tâ kendileridir"* (Mâide, 45) buyurmuştur. Binâenaleyh biz, Kur'an'ın âyetinin umumî manasının, o hadiseyi içine aldığını görüp, sonra da ona göre hükmetmeyip, kıyasla hükmedersek, o zaman bu âyetin ifade ettiği umûmî hükmün (zalim olma hükmünün) içine dahil olunmuş olur.

7) Cenâb-ı Hak, *"Ey İman edenler, Allah'ın ve Resûlünün huzurunda öne geçmeyin"* (Hucurat, 1) buyurmuştur. Kur'an'ın bu umûmî ifadesine rağmen, biz âyetin hükmünü tahsis eden bir kıyası öne alırsak, o zaman Allah'ın ve Resûlünün önüne geçmiş oluruz.

8) Allah Teâlâ, *"Müşrikler diyecekler ki: "Eğer Allah dileseydi ne biz, ne atalarımız (Allah'a) eş koşmazdık." De ki: "...Siz (kuru) bir zandan başka (birşeye) uymuyorsunuz"* (En'am, 148) buyurmuş ve zanna uymayı, kâfirlerin sıfatlarından ve onları kınamayı gerektiren kuvvetli sebeplerden biri saymıştır. Binâenaleyh bu âyet, kıyas ile amel etmenin kesinlikle caiz olmamasını gerektirir. Bu âyet ile amel edilmemiştir. Zira biz, (tefsir etmekte olduğumuz) âyetin, kıyas ile amel edilebileceğini gösterdiğini açıklamıştık. Fakat bu âyet, bunun üç şer'î asıl'da o hususta bir hüküm bulunmadığı zaman olacağına delalet etmektedir. Binâenaleyh o hususta bir nass bulunduğunda, aslı üzere kalması (nassta olduğu şekilde) kalması gerekir.

9) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: إِذَا رُوِيَ عَنِّي حَدِيثٌ فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ فَإِنْ وَافَقَهُ فَاقْبَلُوهُ وَإِلاَّ ذَرُوهُ *"Benden bir hadis rivayet edildiği zaman, onu Allah'ın kitabına vurun (kıyas edin). Eğer ona uygun olursa, kabul edin. Aksi takdirde onu atın."* Şüphe yok ki hadis, kıyastan daha kuvvetlidir. Binâenaleyh Kur'ân'a uymayan hadis kabul edilmediğine göre, Kur'ân'a uymayan kıyas haydi haydi kabul edilmez.

10) Kur'ân, ne önünden ne ardından, bâtıl gelip yaklaşamayan Allah kelamı ve Hakîm, Hamîd Allah'ın bir tenzilidir. Kıyas ise, zayıf olan insanın aklını karıştırır.

Halbuki akl-ı selim olan herkes, birincisinin uymaya ve tâbi olmaya daha lâyık ve daha kuvvetli olduğunu anlar.

ALTINCI MESELE

Bu âyet, şu dört şer'î aslın, yani Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas'ın dışında kalan şeylerin bâtıl ve merdûd olduğuna delalet etmektedir. Bu böyledir. Zira Cenâb-ı Hak, hadiseleri ikiye ayırmıştır:

a) Hükümleri hakkında nass bulunanlar olup O, bu naslara uymayı emretmiştir. Bu da O'nun, *"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* emridir.

b) Haklarında nass bulunmayıp, onlar için içtihad edilmesini emrettiği hadiseler.. Bu içtihad emri de, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve peygambere götürün"* emridir. Binâenaleyh bu iki kısım dışında bir şey olmadığına ve Allah Teâlâ da, bunların her biri ile ilgili belli emirler verdiğine göre, bu, mükellefin dört şer'î aslın dışında hiçbir şeye sarılmaması gerektiğine delalet etmektedir. Bu sabit olunca biz deriz ki: **Ebu Hanife** (r.h)'nin ileri sürdüğü "istihsan" [30] ve keza **Mâlik** (r.h)'in ileri sürdüğü "istislah"[31] tabirleri ile, eğer bu dört şeyden biri kastediliyorsa, bu, sözü ters yüz etmektir ki bunun bir faydası yoktur. Yok eğer bunlarla, dört şer'î esasdan başka birşey kastediliyorsa, söylediğimiz gibi, âyetin bunların bâtıl olduğuna delalet etmesi sebebiyle, böyle şeyleri söylemek kesinlikle bâtıl olur.

YEDİNCİ MESELE

Emir Sîgasının Vücub İfade Edip Etmemesi

Fakîhlerden ekserisi, âyetteki *"Allah'a itaat edin. Peygambere de..."* ifadesinin, emrin zahirî manasının farziyyete delâlet ettiğini gösterdiğini iddia etmişlerdir. Kelâmcılar buna karşı çıkarak şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, *"Allah'a itaat edin"* buyruğu vâcib kılmaya, ancak emir vücûb için olursa delalet eder." Bu, delilin medlûle muhtaç olmasını gerektirir ki bu da bâtıldır. Fakîhler buna şu iki şekilde cevap verebilirler:

1) Belli hadiseler hakkında gelen emirler, mendûb oluşu gösterir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"itaat edin"* buyruğunun manası, şayet, "emredilenleri yerine getirmek mendubtur" şeklinde olsaydı, bu durumda bu âyetin herhangi bir mana ve faydası olmazdı. Çünkü sırf mendub oluş, o emirlerden de anlaşılmıştır. Binâenaleyh, bu âyeti "vücub" u, farziyyeti ifade etme manasına hamletmek gerekir. Hatta şöyle de denebilir: O emirler, o emredilen şeylerin yapılmasının, yapılmamasından daha evlâ olduğuna delalet etmektedirler. Bu âyet ise, o emredilen

30) İstihsân: Kitap, sünnet ve icmâdaki kuvvetli bir delil sebebi ile kıyası celîyi (açık kıyası) bırakıp, kıyas-ı hâfîye geçmektir.

31) İstislah: İslamın maksadlarına uygun olup, hakkında muteber veya ilga edilmiş özel bir delil bulunmayan maslahatları göz önünde bulundurmaya denilip Malikî mezhebine ait bir tabirdir (ç).

şeyleri bırakmamaya delalet etmektedir. Binâenaleyh, böylece geriye bu âyetin de bir mana ve faydası kalmış olur.

2) Allah Teâlâ bu âyeti, إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *"Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız"* buyurarak bitirmiştir ki, bu kısım bir tehdit ifade etmektedir. Bu sebeple, bu sözün Cenâb-ı Hakk'ın *"onu Allah'a götürün"* emrine tahsis edilme ihtimali mevcut olduğu gibi, bunun Cenâb-ı Hakk'ın her iki buyruğu, yani hem *"Allah'a itaat edin"* hem de *"onu Allah'a götürün"* emirleriyle ilgili olma ihtimali mevcuttur. Şüphe yok ki, ihtiyat da bundadır. Biz tehdit ifade eden bu buyruğun her iki cümle ile de alâkalı olduğuna hükmedersek, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin"* emri, vücûbu gerektirmiş olur. Böylece bu âyetin, emrin zahirinin vücub ifade ettiğine delâlet ettiği sabit olmuş olur. Bunun, şeriatta nazar-ı dikkate alınan bir temel kaide olduğu hususunda bir şüphe yoktur.

SEKİZİNCİ MESELE
Hz. Peygambere Tabi Olma Hakkında

Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nakledilen, ya O'nun sözü veya O'nun fiilidir. Nakledilenin, O'nun sözü olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin"* buyruğundan dolayı, O'nun sözüne itaat etmek vacib olur. Bunun fiil olmasına gelince, delilin tahsis etmiş olduğu durumlar müstesna, O'nun fiiline uymak, ümmete vacibtir. Zira biz, Hak Teâlâ'nın *"itaat edin"* sözü vesilesiyle Allah'ın emirlerinin vücub ifade ettiğini açıklamıştık. Sonra Cenâb-ı Hak, bir başka âyette Hz. Muhammed'i tavsif edip *"o halde ona uyun"* (En'âm, 153) buyurmuştur ki, bu bir emirdir. Binâenaleyh, bunun da vücub ifade etmesi gerekir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'e ittiba etmenin de vacib olduğu sabit olmuş olur. Uymak ise, başkası o fiili işlediği için, o başkasının yaptığı fiilin benzerini yapmaktan ibarettir. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat etin"* sözünün, bütün fiilleri hususunda Hz. Peygamber'e uymayı gerektirdiği ve *"Peygambere de itaat edin"* sözünün de, bütün sözlerinde Hz. Peygamber'e uymayı gerektirdiği sabit olmuş olur. Bu iki hususun da, şeriatta nazar-ı dikkate alınan iki asıl, iki temel olduğunda hiç bir şüphe yoktur.

DOKUZUNCU MESELE

Bil ki, emrin zahiri, her ne kadar vaad olunuşunda bir tekrarı ve fevriliği, (hemen yapmayı) ifade etmese bile, şeri'at örfünde, bu manalara delalet etmektedir. Bunun delilleri şunlardır:

a) Hak Teâla'nın *"Allah'a itaat edin"* emrinden, hangi vakit olursa olsun, bir istisna yapmak doğru olur. İstisnanın hükmü ise, yapılmaması halinde, hükmüne dahil olacak olan şeyleri dışta bırakmak, istisna etmektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin"* buyruğunun bütün vakitleri içine alması gerekir ki, bu bir tekrarı, tekrar da hemen yapmayı gerektirir.

b) Eğer, âyet bunu ifade etmeseydi, mücmel olurdu. Çünkü, hususî vakit ve hususî durumlar âyette zikredilmemiştir. Ama biz bu ifadeyi "umûm" manaya hamlettiğimizde, o vakit âyet mübeyyen olur. Allah'ın kelamını mübeyyen olacağı bir manaya hamletmek, onu mücmel ve meçhul olacağı bir manaya hamletmekten evlâ ve daha uygundur. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu ifade, tahsis edilmiştir; tahsis ise, ifadeyi mücmel bırakmaktan daha hayırlıdır.

c) Hak Teâlâ, *"Allah'a itaat edin"* buyurmuş, taat lafzını da kendisine nisbet etmiştir ki, bu bizim O'na, bizim O'nun kulu, O'nun da bizim ilahımız olması hâlinde ancak itaat etmemizin vacib olmasını gerektirir. İşte bu izahla da, itaat etmenin vacib olmasının kaynağının, "ubudiyyet" ve "rubûbiyyet" olduğu sabit olmuş olur ki, bu da kıyamete kadar, bütün mükelleflerin itaat etmelerinin vücubunun devamlı olmasını gerektirir. İşte bu da, şeriatta muteber olan bir asıl ve temel bir kaidedir.

ONUNCU MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Allah'a itaat edin"* buyurmuş, bu emri müstakil olarak zikretmiştir. Daha sonra da, *"Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* buyurmuştur. İşte bu, Allah tarafından, şu terbiye ve edebi bir öğretmedir. İnsanlar, Cenâb-ı Hakk'ın ismiyle, başkasının ismini bir arada zikretmemelidirler. Ama, durum insanlarla ilgili olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* buyruğunun da delalet ettiği gibi, bu caizdir. İşte bu da, böyle bir terbiyeyi talim etmek, öğretmektir. İşte bundan ötürü, rivayet olunduğuna göre bir kimse, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında konuşup, مَنْ اَطَاعَ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَقَدْ رَشَدَ وَمَنْ عَصَاهُمَا فَقَدْ غَوٰى *"Kim, Allah'a ve Resûle itaat ederse, doğruya ulaşmış olur; kim de ikisine isyan ederse, azmış ve sapıtmış olur"* deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) بِئْسَ الْخَطِيبُ اَنْتَ هَلاَّ قُلْتَ مَنْ عَصَى اللّٰهَ وَعَصَى رَسُولَهُ *"Sen ne kötü hatipsin. "Kim Allah'a isyan eder ve Resûlüne asî olursa.." demeli değil miydim?"* [32] veya, bu manaya gelen bir söz söyledi. Bu konuda sözün özü şudur: Cenâb-ı Hakk'ı, aynı lâfız içinde başkasıyla birlikte zikretmek, aralarında bir tür ilgi ve benzerliğin bulunduğu zannını uyandırır ki, Cenâb-ı Hak böylesi şeylerden münezzehtir.

ONBİRİNCİ MESELE

Ulü'l-emr Kaydının İcma'a ve Ondan Dallanan Meselelere Delaleti

Biz, Hak Teâlâ'nın *"Sizden olan emir sahiplerine de"* ifadesinin, icmâ'ın bir delil olduğuna delalet ettiğini söylemiştik. Binâenaleyh, yine biz diyoruz ki, bu ifade bu asla delalet ettiği gibi, icmâ'dan doğan birçok fer'î meselelere de delalet etmektedir. Bunların bir kısmını zikredelim:

32) Buhârî, Cihad, 109 (Benzeri hadis); Müslim, Cum'a, 48 (2/594)

İcma Ehli Sadece Fakihler Olup, Diğer Alimler Değildir

Birinci Fer': Bize göre icmâ ancak, kitap ve sünnetin nasslarından Allah'ın hükümlerini istinbat edebilecek (çıkarabilecek) ülemânın görüşüyle tahakkuk eder ki, işte bunlar usul-ü fıkıh kitaplarında "ehlü'l-hal ve'l-akd" diye adlandırılan kimselerdir. Biz deriz ki, âyet de buna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "emir sahipleri"ne itaat etmeyi vacib kılmıştır. Şeriatta, emretme ve nehyetme yetkisi, ancak bu sınıf ülemâ için söz konusudur. Zira, nasslardan nasıl hüküm istinbat edileceğini bilmeyen kelamcının emrine veya nehyine itibar edilmez. Kur'an ve hadisten hüküm istinbat edebilecek güçte bulunan müfessir ve muhaddis de böyledir. Böylece bu da, bizim söylediğimiz bu hususa delâlet etmiştir. Binâenaleyh, âyet-i kerime, "emir sahipleri"nin icmâ'sının bir hüccet olduğuna delalet edince, âyetin, icma'ın sırf bu sınıf ülemânın sözüyle tahakkuk edip mün'akid olacağına delalet ettiğini anladık. Âyetin, avamdan olan kimsenin bu hükme dahil olmadığına delalet etmesi ise zahirdir. Zira, avamın "emir sahipleri" olmadıkları, belli bir hususdur.

İhtilaftan Hemen Sonra Hasıl Olan İcma

İkinci Fer': Alimler, ihtilâfın hemen peşinden meydana gelen icmâ'nın bir hüccet olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. En doğru görüş, bunun bir hüccet olduğudur. Bunun delili ise, işte bu âyettir. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin"* emrinin, bu ümmetin "ehlü'l-hal ve'l-akd" olanlarına itaat etmenin vacip olmasını gerektirdiğini beyan etmiştik. Buna, hem ihtilâftan sonra tahakkuk eden icmâ, hem de böyle olmayan icmâ dahildir. Binâenaleyh, hepsinin bir hüccet ve delil olması gerekir.

İcmada Asrın Sona Ermesi Şart Değildir

Üçüncü Fer': Alimler, icmâ yapılabilmesi için, bir asırdaki alimlerin son bulmalarının şart olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. En doğru olan görüş, bunun şart olmadığıdır. Bunun delili ise, işte bu âyettir. Zira bu âyet, icmâ eden kimselere itaat etmenin vacib olduğuna delalet etmektedir. İşte buna, asrın sona ermesi ve ermemesi de dahildir.

Müteber İcma, Mü'minlerin İcma'ıdır

Dördüncü Fer': Âyet, nazar-ı dikkate alınan icmâ'nın, mü'min kimselerin icmâ'ı olacağına delalet etmektedir. Zira, Cenâb-ı Hak âyetin başında, *"Ey iman edenler"* buyurmuş, sonra da, *"ve sizden olan emir sahiplerine de"* demiştir. Böylece bu, nazar-ı dikkate alınan icmâ'ın, mü'min kimselerin yaptığı icmâ olduğuna delalet etmiş

olur. İmanlarında şüphe edilen diğer fırkaların yapmış olduğu icmâ'ya ise itibar edilmez.

ONİKİNCİ MESELE

Bu Âyetin Kıyastan Dallanan Meselelere Delalet Etmesi

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve peygamberine götürün"* ifadesinin, kıyas ile amel etmenin sahih olduğuna delalet ettiğini söylemiştik. Binâenaleyh, şimdi de diyoruz ki: Bu âyet, bu temel delile delalet ettiği gibi, kıyasdan elde edilen birçok fürû meselelerine de delâlet etmektedir. Şimdi biz bunlardan bazılarını zikredelim:

Birinci fer': Biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"onu Allah'a götürün"* emrinin manasının, "onu Allah'ın, hükmünü beyan ettiği bir hadiseye kıyaslayın, vurun" şeklinde olduğunu söylemiştik. Bundan muradın da mutlaka, "onu, kendisine benzeyen bir hadiseye kıyaslayın, vurun" şeklinde olması gerekir. Çünkü, "onu götürmek"ten murad, "onu, kendisine, hem şekil hem de sıfat bakımından muhalif olan bir hadîse kıyaslayın, vurun" şeklinde olsaydı, bu durumda onu, bazı hadiselere kıyas etmek, geriye kalan diğer bazı hadiselere kıyas etmekten daha evlâ olmazdı. İşte bu durumda da kıyas imkansız olurdu. Böylece bundan muradın, mutlaka onu, hem şekil hem de sıfat bakımından kendisine benzeyen bir hadiseye kıyas etmek olduğunu anlamış olduk. Bizim söylediğimiz bu manayı haber ve rivayetler de teyid etmektedir.

Bu konudaki habere gelince bu şudur: Ashab, Hz. Peygambere, oruçlu kimsenin öpmesinin durumu hakkında soru sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Söyle bakalım "mazmaza" yapsaydın ne olurdu?"* dedi. Yani, Hz. Peygamber, *"mazmaza, yeme içmenin başlangıcıdır"* demek istemiştir. Bunun gibi öpme de, cimâ'nın bir mukaddimesidir. Mazmaza orucu bozmadığı gibi, öpme de orucu bozmaz.

Yine, **el-Husa'miye**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hacc hakkında sorunca, O *"söyle bakalım, babanın bir borcu olsaydı, sen de onu ödeseydin, bu kifayet eder miydi?"* dedi. Bunun üzerine kadın, "Evet" deyince, Hz. Peygamber *"Allah'ın dini, yerine getirilmeye daha lâyıktır"* buyurdular.

Bu konudaki rivayete gelince: **Hz. Ömer** (r.a)'in, "Birbirine benzer şeyleri tanı ve kendi re'yinle durumları birbirine kıyasla" dediği rivayet edilmiştir. Böylece bu âyet, haber ve bu rivayetin delaletlerine dair zikrettiğimiz şeylerin tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın, فَرُدُّوهُ emrinin, bir şeyi benzerine kıyas etmeyi emretmek olduğuna delalet etmiş olur. Bu sabit olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, hem şekil hem de sıfat bakımından birbirine benzemeyi, nass bulunmayan yerdeki hükmün, nass bulunan yerdeki hükme benzer olduğuna bir delil kabul etmiştir ki, buna **Şafiî** (r.h), "kıyasu'l-eşbah" (birbirine benzeyenleri kıyaslamak); fukahanın ekserisi ise, "kıyasu't-tard" (teşmil etmek suretiyle kıyas) adını vermişlerdir. İşte bu âyet, bunun

doğruluğuna delalet etmektedir. Çünkü, Hak Teâlâ'nın, فَرُدُّوهُ *"Onu irca edin, götürün"* emrinden maksadın, *"onu benzerine kıyas edin"* şeklinde olduğu delil ile sabit olunca, kıyas mevzuunda kendisine itimat edilen temel kaidenin, "sırf benzeme" olduğunu anlamış oluruz. Bu, uzun bir mevzudur. Bizim amacımız ise, âyetlerden meselelerin nasıl istinbat edileceğini beyan etmektir. Ama, bu hususlaki uzun açıklamalar, diğer kitaplarda zikredilmiştir.

Kıyas Yapmak İçin Kur'ân ve Sünnette Hüküm Bulunmamalıdır

İkinci Fer': Bu âyet, bir mesele hakkında kıyas ile istidlâlde bulunabilmenin şartının, o mesele hakkında kitap ve sünnette herhangi bir nassın bulunmaması olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu ... götürün"* ifadesi, böyle bir şartı ihsas ettirmektedir.

Kitap, Sünnet ve İcmada Hüküm Bulunmazsa Kıyas Yapılır

Üçüncü Fer': Âyet, bir mesele hakkında kitap, sünnet ve icmâ'da bir nass bulunmadığı zaman, orada, her ne şekilde olursa olsun, kıyasın kullanılabileceğine delâlet etmektedir. İşte bununla, keffaretler, hadler ve bunların dışında kalan diğer hususlar hakkında kıyasın isti'mal edilmeyeceğini söyleyenlerin görüşü bâtıl olmuş olur. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer bir şey hakkında çekişirseniz..."* buyruğu, hakkında herhangi bir nass bulunmayan her hadiseyi içine almaktadır.

Kıyas Nassa Bina Edilir, Kıyasla Sabit Olan Hükme Dayanmaz

Dördüncü Fer': Âyet, bir mesele hakkında kıyas ile hüküm vermek isteyen kimsenin, mutlaka o hükmü, hakkında nass ile hüküm sabit olmuş olan bir meseleye kıyas etmesi gerektiğine delâlet eder. Yoksa meseleyi, hakkındaki hükmün kıyas ile sabit olduğu bir meseleye kıyaslaması caiz değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"onu Allah'a ve peygambere götürün"* emrinin zahiri, o meseleyi, Allah'ın ve Resûlullah 'ın nassıyla sabit olan bir hükme kıyaslamanın vacib olduğunu ihsas etmektedir.

Kıyas Yapmakta Önce Âyet, Sonra Hadîse Bakılır

Beşinci Fer': Âyet, hükmü, Kur'ân âyetiyle sabit olan bir asla kıyas etme ile, hükmü, sünnet ile sabit olan bir asla kıyas etmek birbiriyle çeliştiğinde Kur'an'a kıyas etmenin, habere kıyas etmekten önce geleceğine delâlet etmektedir. Zira, Cenab-ı Hak, *"Allah'a itaat edin. Ve ... Peygambere itaat edin"* buyruğu ile *"onu, Allah'a ve peygamberine götürün"* emrinde de, kitabı sünnetten, Allah'ı da peygamberinden önce zikretmiştir. **Muaz** hadisinde de böyledir.

Altıncı Fer': Âyet, biri, Allah'ın kitabındaki bir işaret ve îma ile, diğeri ise Allah'ın Resûlünün haberlerinden bir haberin îma ve işaretiyle desteklenen iki kıyas birbiriyle taaruz ettiğinde, birincinin ikincisine takdim edileceğine delâlet etmektedir. Yani bu da, **beşinci fer'de** zikrettiğimiz gibidir. İşte usûle dair bütün bu meseleleri, iki saatten az bir zaman içinde bu âyetten istinbat ettim, çıkardım. Belki de insan, fikrini iyice kullandığında, usul-i fıkıh meselelerinin ekserisini bu âyetten istinbat etmesi mümkün olacaktır.

ONÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, وَأُولِى ٱلْأَمْرِ kaydı ذَوُوالْاَمْرِ demektir. أُولُو kelimesi, çoğul bir kelimedir. Bu kelimenin müfredi ise, kaide dışı olarak ذُو kelimesidir. Bu, tıpkı ٱلنِّسَاءُ (kadınlar), ٱلْإِبِلُ (develer) ve ٱلْخَيْلُ (atlar) kelimeleri gibidir. Bütün bunlar, kendi lafzından müfredi olmayan cemi isimlerdir.

ONDÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ *"Eğer çekişirseniz..."* ifadesinin manası hakkında. **Zeccac,** "İhtilâf edip, her grup, "Söz, benim sözümdür" derseniz" demiştir. Âyette geçen تَنَازَعْتُمْ ifâdesi, cezbetmek, çekip almak manasında olan ٱلنَّزْعُ kelimesinden türemiştir. Buna göre "çekişmek", taraflardan herbirinin, kendi görüşünü doğrulayan bir hüccete doğru cezbolunmalarından veyahut da, kendi görüşünü, onu ifsat eden şeylerden çekip alma çaba ve gayretinden ibarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız"* buyurmuştur. Bu hususta da iki mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Bu tehdidin, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin"* emriyle, keza O'nun *"onu Allah'a ve peygambere götürün"* emriyle alakalı olması muhtemeldir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız ..."* ifadesinin zahiri, Allah ve Resûlüne itaat etmeyen kimselerin mü'min olmamasını gerektirir. Bu da, günahkâr kimsenin imandan çıkmış olmasını gerektirir; ancak ne var ki bu ifade tehdide hamledilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ خَيْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِيلاً *"Bu; hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir"* buyurmuştur. Yani, "Bu âyette size emretmiş olduğum o şey, sizin için daha hayırlı ve netice bakımından da daha güzeldir" demektir. Çünkü "te'vîl", "bir şeyin kendisine döndüğü yer, onun mercii" ve "neticesi" manasından ibarettir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ
أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ
يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ
رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾

"Sana indirilene de, senden önce indirilmiş olanlara da iman etmiş olduklarını yalan yere iddia edenlere bakmadın mı? Onlar, onu inkar etmekle emrolundukları halde, yine "tâğût"un huzurunda muhakeme olunmalarını isterler. Şeytan da onları, uzak bir sapıklıkla iyice saptırmak ister. Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin" denilince, münafıkların, senden çekindikçe çekindiklerini görürsün"

(Nisâ, 60-61).

Bil ki, Cenâb-ı Hak bundan önceki âyette bütün mükelleflere, Allah'a itaat etmelerini, Resûlüne itaat etmelerini vacib kılınca, bu âyette de, münafıklar ile kalblerinde "hastalık" bulunan kimselerin Allah'ın Resûlüne itaat etmediklerini, O'nun hükmüne razı olmadıklarını; O'ndan başkasının hükmünü istediklerini zikretmiştir. Bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Za'm" Kelimesi Hakkında

اَلزَّعْمُ ve اَلزُّعْمُ şekilleri, iki kullanıştır. Bu iki kullanış da çoğunlukla, ancak gerçekleşmemiş söz hakkında kullanılmaktadır. **Leys** "Araplar, birşey hakkında şüphelenip, doğru mu yanlış mı olduğunu bilemedikleri zaman زَعَمَ فُلَانٌ "Falanca iddia ediyor ki.." derler. Hak Teâlâ'nın, *"Kendi boş zu'mlarınca, "şu Allah'ın" dediler"* (En'am, 136) âyetinde de böyledir. Bu, "Yalan sözleri ile..". demektir" demiştir. **Esma'î,** "Araplar, yağlı olup olmadığını bilmedikleri koyuna اَلزَّعُومُ derler" demiştir. **İbnü'l-Arabî** ise, bu kelimenin, doğru olduğu bilinen şey için de kullanılabileceğini söylemiş ve **Ümeyye İbn Salt**'ın şu beytini söylemiştir:

وَإِنِّي أُذِينٌ لَكُمْ أَنَّهُ سَيُنْجِزُكُمْ رَبُّكُمْ مَا زَعَمْ

"Ben sizin için kefilim ki, Rabb'iniz, size yapmış olduğu va'adini mutlaka yerine getirecektir..."

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Bu âyetteki "za'm" kelimesi ile, yalan söz manası murad edilmiştir. Çünkü münafıklar hakkında nâzil olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Nisa 60-61. Âyetlerinin Nüzul Sebebi: Hz. Peygamberin Hükmüne Razı Olmayan Münafığın Hz. Ömer Tarafından Öldürülmesi

Alimler, bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şu rivayetleri zikretmişlerdir:

Birinci Rivayet : Pek çok müfessir şöyle der: Münafıklardan birisi, yahudilerden birisi ile münakaşa edip çekişti. Bunun üzerine yahudi, "Aramızda **Ebu'l-Kasım Muhammed** hakem olsun" demiş; münafık ise, "Hayır, **Ka'b İbn Eşref** olsun " demiş. Bunun sebebi şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), hakka göre hüküm verir, rüşvete iltifat etmezdi. **Ka'b İbn Eşref** ise, son derece rüşvet düşkünü birisi idi ve bu davada yahudi haklı, münafık haksız idi. İşte bundan dolayı yahudi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in; münafık ise **Ka'b İbn Eşref**'in huzurunda muhakeme olunmayı istedi. Yahudi kendi teklifinde ısrar edince, ikisi birden Allah'ın Resûlünün yanına gittiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, yahudinin lehine, münafığın aleyhine karar verdi. Bunun üzerine münafık, "Bu hükme razı olmuyorum. **Ebu Bekr**'e gidelim" dedi. **Hz. Ebu Bekir**'de yahudinin lehine hükmedince, münafık yine bu hükme razı olmayarak, "Aramızda **Ömer** karar versin" dedi. Böylece **Hz. Ömer**'e vardılar. Yahudi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ve **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in münafığın aleyhine karar verdiklerini, ama münafığın onların hükmüne razı olmadığını söyleyince, **Hz. Ömer** (r.a) münafığa, "Durum böyle mi?" diye sordu. Münafık, "Evet" deyince, **Hz. Ömer** (r.a), "Hele durun, bir ihtiyacım var. İçeri gireyim ve o ihtiyacımı göreyim, yanınıza geleceğim" dedi. Evine girip, kılıcını alarak yanlarına çıktı. Çıkar çıkmaz da münafığın boynunu vurdu, münafık da öldü. Yahudiye gelince o kaçtı. Münafığın akrabaları gidip **Hz. Ömer** (r.a)'i, Hz.Peygamber (s.a.s)'e şikayet ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ömer** (r.a)'e hadiseyi sorunca, o, "Ya Resûlallah, o senin verdiğin hükmü kabul etmemişti" dedi. O anda Cebrail (a.s) gelerek, *"Ömer, fâruktur. Zira o, hak ile bâtılı birbirinden ayırmıştır"* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ömer**'e *"Sen, fâruksun"* dedi. İşte bu rivayete göre, âyet-i kerimede bahsedilen **"tâğut"**, **Ka'b İbn Eşref** yahudisidir.

Nadir ve Kurayza Yahudileri Arasındaki Eşitsizlik

İkinci Rivayet: Yahudilerden bir grup müslüman olmuştu. Fakat onlardan bazısı münafık idi. Cahiliye çağında **Kureyza** ve **Nadir Kabileleri**'nin hareket tarzı şöyle idi: **Kureyza**dan birisi **Nadir**li birisini öldürdüğü zaman, öldüren hem kısas ediliyor, hem de onun akrabalarından yüz "vesak"(ölçek) hurma alınıyordu. Fakat **Nadir**li birisi **Kureyza**dan birisini öldürdüğünde, ona kısas uygulanmıyor, sadece altmış vesak hurma veriliyordu. Çünkü **Nadir oğulları** daha şerefli kabul ediliyordu. Bunlar **Evs Kabilesi**nin müttefikleri, **Kureyza** ise **Hazreç Kabilesi**nin müttefikleri idiler. Hz.

Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edince, **Nadir Kabilesi**nden birisi, bir Kureyzalıyı öldürdü. Derken taraflar bu hususta hasımlaştılar ve **Nadiroğulları** "Bize kısas uygulanamaz. Bize düşen daha önce de anlaştığımız gibi altmış ölçek hurmayı diyet olarak vermektir" dediler. **Hazreçliler**: "Fakat bu, cahiliyye hükmüdür. Biz-siz bugün kardeşiz. Dinimiz bir, aramızda bir üstünlük yok" dediler. **Nadiroğulları** bunu kabul etmediler. İçlerindeki münafıklar, "**Kâhin Ebu Burde el-Eslemî**'ye gidelim" dediler. Müslüman (yahudiler de), "Hayır, Allah'ın Resûlüne gidelim" dediler. Münafıklar direttince, aralarında hüküm vermesi için, **Kâhin el-Eslemî**'ye gittiler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Allah bu âyeti indirdi. Hz. Peygamber (s.a.s), **Kâhin Ebu Burde**'yi İslâm'a davet etti. O da, bunu kabul edip müslüman oldu. Bu, **Süddî**'nin sözüdür. Buna göre, âyette geçen "tâğut" kâhin olan **el-Eslemî**'dir.

Üçüncü Rivayet: Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bir müslümanın, münafıkların birinde bir alacağı vardı. Fakat münafık, o müslümanı daha önce cahiliyye döneminde hükmüne başvurdukları bir putun huzuruna gitmeye davet etti. O putun yanında, puttan geldiğini iddia ettiği birtakım asılsız şeyleri nakleden bir adam vardı." Bu rivayete göre, âyette geçen "**tâğut**"tan maksad, işte, asılsız şeyleri söyleyen bu adamdır.

Dördüncü Rivayet: Cahiliyye insanları, putların hükümlerine başvururlardı. Onların bu hususta ki usulleri şöyle idi: Putun huzurunda fal oklarını çekiyorlar ve çektikleri okun üzerinde ne yazıyorsa onu yapıyorlardı. Buna göre de, âyette geçen **tağut**, o puttur.

Bil ki müfessirler bu âyetin, münafıklardan birisi hakkında nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Bu âyetin zahiri, daha önce yahudi iken, münafıkça müslüman olan bir ehl-i kitap hakkında olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, *"Sana İndirilene de, senden önce İndirilmiş olanlara da İman etmiş olduklarını yalan yere iddia edenler..."* ifadesi ancak bu durumda olan bir münafığa uyar."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Peygamberin Hükmünden Kaçıp Tağuta Başvuranların Kâfirliği

Bu ifadeden murad şudur: Bazı kimseler, ehl-i tuğyandan (azgın kimselerden) bazısı huzurunda muhakeme olmayı istemiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'in huzurunda muhakeme olmayı istememişlerdir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Tâğutların huzurunda muhakeme olmanın bir küfür gibi; Hz. Muhammed (s.a.s)'in hükmüne razı olmamanın ise bir küfür olması gerekir. Buna şunlar delalet eder:

a) Allah Teâlâ, *"Onlar onu İnkâr etmekle emrolundukları halde, yine de tâğutun huzurunda muhakeme olunmalarını İsterler"* buyurmuş ve tâğutun huzurunda

muhakeme olunmayı, ona iman saymıştır. Halbuki nasıl tâğutu inkâr etme Allah'a iman manasına geliyorsa, tâğuta iman etmenin de Allah'ı inkâr manasına geleceğinde şüphe yoktur.

b) Hak Teâlâ, *"Öyle değil, Rabbine andolsun ki onlar, aralarında kimi oraya, kimi buraya çektikleri şeylerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiç bir sıkıntı duymadan, tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"* (Nisâ, 65) buyurmuştur. Bu, Allah'ın Resûlü'nün hükmüne razı olmayanların kâfir sayılacakları hususunda bir nasstır.

c) Cenâb-ı Hak, *"Artık O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler, kendilerini bir fitne (belâ) çarpmasından, yahut (ahirette) onlara pek acıklı bir azab çatmasından çekinsinler"* (Nûr, 63) buyurmuştur. Bu âyet, Hz. Peygambere muhalefet etmenin, büyük bir günah olduğuna delalet ediyor. Bütün bu âyetlerde, Allah'ın ve peygamberin herhangi bir emrini reddeden kimsenin, bu reddi ister şüphesi yönünden, isterse inadı yönünden olsun, İslâm'dan çıkmış olacağı hususunda deliller vardır ki bu durum da, sahabe-i kiramın, zekatını vermeyenlerin mürted olduklarına, öldürülmeleri gerektiğine ve çocuklarının esir edileceklerine dair verdikleri hükmün doğru olduğunu gösterir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın *"Şeytan da onları, uzak bir sapıklıkla iyice saptırmak ister"* buyruğu, kâfirin küfrünün, ne Allah'ın yaratması, ne de irade-i ilahiyyesi ile olmadığına delalet eder. Bunu şu bakımlardan açıklarız:

a) Allah Teâlâ, şayet kâfirde küfrü yaratmış ve irade etmiş olsaydı, şeytanın bu hususta daha ne tesiri olurdu? Şeytanın bu hususta bir tesiri yoksa, ya niçin onu kınamış ve zemmetmiştir?

b) Hak Teâlâ, bu sapıklığı irade etmesi sebebi ile şeytanı zemmetmiştir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, bu sapıklığı murat etmiş olsaydı, zemmedilmeye kendisi daha lâyık olmuş olurdu. Çünkü bir şeyi ayıplayıp, sonra da onu kendisi yapan herkes, kınanmaya daha lâyıktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında çok büyük bir buğza sebep olur"* (Saf, 3) buyurmuştur.

c) Cenâb-ı Allah'ın, (tefsir ettiğimiz) âyetin başındaki ifadesi, o münafıkların, inkâr etmeleri emrolundukları tâğutun huzurunda muhakeme olunmayı istemelerinden ötürü duyulması gereken hayreti ifade hususunda sarih bir sözdür. Eğer bu muhakemeleşme, Allah'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, bu hayret olmazdı. Çünkü bu durumda O'na "Onlar bunu, senin onlarda bu fiili yaratmandan ve onlar için murad etmenden dolayı yapmışlardır" denilirdi. Hatta o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın bu hayretine hayret etmek daha uygun olurdu. Çünkü kim, onlarda bunu yaratıp, sonra da kalkıp onların bunu yapmış olmalarına şaşarsa, bu şaşmaya hayret etmek daha uygun olur.

Bil ki **Mu'tezile**'nin bu istidlâlinin özü, "medh veya zemm metoduna" tutunmaya dayanır ki sen bizim, bu metodu ilim ve dâî prensipleri ile çeliştiğini ortaya koyarak reddettiğimizi daha önce öğrenmiş idin.

Münafıkların, Resûlullah'ın Hükmünden Kaçmaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودًا *"Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin" denilince, münafıkların, senden çekindikçe çekindiklerini görürsün"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hak Teâlâ önceki âyette, münafıkları "**tağut**"un huzurunda mahkemeleşmeye olan meyl ve isteklerini beyan buyurmuş, bu âyetle de onların, Allah'ın Resûlünün huzurunda dâvâlaşmadan nefret ettiklerini beyan etmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O münafıklar ancak, zalim oldukları, peygamberin rüşvet almayacağını ve acı da olsa kesin hüküm vereceğini bildikleri için, Hz. Peygamber'in hükmünden yüz çevirmişlerdir. Bu yüz çevirmenin, o münafıkların din hususunda düşman olmalarından ötürü olduğu da ileri sürülmüştür.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودًا ifâdesinin manası, "onlar senden yüz çevirirler" demektir. Bu ifadede mef'ûl-ü mutlak olan kelime, tekîd ve mübalağa için getirilmiştir. Sanki, "... hem de nasıl yüz çevirişle yüz çevirirler! ..." denmek istenmiştir.

* *
*

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا
إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ
عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُل لَّهُمْ فِي أَنفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾

"Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur? Sonra onlar, "Biz iyilikten ve ara bulmaktan başka bir şey arzu etmedik" diye, Allah'a andederek, sana geleceklerdir. İşte bunlar...

Allah öyle kimselerin kalblerinde olanı bilir. Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında çok etkili söz söyle''

(Nisâ, 62-63).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nisa, 62 Âyetinin Mâkabli İle Münasebeti

Bil ki, bu âyetin kendisinden öncesiyle alâkası hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

Birinci Açıklama: Hak Teâlâ'nın فَكَيْفَ اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ *''Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?''* kısmı, araya girmiş bir ifadedir. Bu ifadeden önceki âyetin, bundan sonraki kısım ile münasebeti şu şekildedir: *''Onlara, ''Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin'' denilince, münafıkların, senden çekindikçe çekindiklerini görürsün''* (Nisâ, 61); sonra onlar, *''Biz iyilikten ve ara bulmaktan başka bir şey arzu etmedik'' diye, Allah'a andederek, sana geleceklerdir''* (Nisâ, 62). Yani, "O münafıklar işin başında senden iyice yüz çevirir, sonra da sana gelerek, "Bu yüz çevirmekle ancak iyilik ve ara bulmayı murad ettikleri"ne dair, yalan yere Allah'a yemin ederler" demektir. İşte bu izaha göre, ifadeler arasında münasebet kurulmaktadır. *''Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden''* ifadesi ise, araya girmiş başka bir söz gibidir ki buna, "cümle-i itiraziyye" adı verilir. Bu, şairin tıpkı:

اِنَّ الثَّمَانِينَ وَبَلَغْتُهَا / وَاَجْوَجَتْ سَمْعِي اِلَى تُرْجُمَانِ

''Kendisine ulaşmış olduğum seksen yaş (seksen ki, ben ona ulaştım), kulağımı bir tercümana muhtaç hale getirdi'' demesi gibidir. Şairin وَبَلَغْتُهَا ifadesi, araya girmiş bir cümle-i itiraziyyedir. Ancak ne var ki, bu cümle-i itiraziyyenin şartı, bu beytte de olduğu gibi, bazı yönlerden esas ifade ile alakalı olmasıdır. Çünkü بَلَغْتُهَا (ki ben ona ulaştım) sözü, muhataba bir dua ve onunla konuşurken ona bir taltiftir. Âyet'de böyledir. Çünkü âyetin başı ve sonu, münâfıkların kötülüklerini, rüsvaylıklarını, her türlü hile ve tuzaklarını açıklamaktadır. Çünkü âyet, Allah Teâlâ'nın, âyetin başında kendisine küfretmeleri emrolunmuşken "tâğut"un huzurunda muhakeme olmayı istediklerini; kendisine itaat etmeleri emrolunmuşken, Allah'ın Resûlünden yüz çevirdiklerini anlattığını haber vermektedir. Bundan sonra da, bu kötü amelleri sebebiyle, gerek dünya gerekse ahiret hususunda başlarına gelecek hallerin şiddetine delâlet eden şeyi zikrederek, *''Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?''* buyurmuştur. Yani, "Başlarına gelen o sıkıntı ve musibetin hali ve durumu nice olur?" demektir. İşte, bu görüşün izahı budur ki, bu **Hasan el-Basrî**'nin görüşü olup, müteahhirûn ulemâsından da **el-Vahidî**'nin tercih ettiği görüştür.

İkinci Açıklama: Bu ifade, kendinden önceki ifadeyle alâkalı olup (cümle-i itiraziyye değildir). Bu görüş şöyle izah edilebilir: Allah Teâlâ önceki âyette, o münafıkların "tâğut"un huzurunda muhakeme edilmeyi isteyip, Hz. Peygamber (s.a.s)'den iyice kaçtıklarını nakledince, işte bu, o münafıkların, Resûlullah'ın huzurunda olmaktan ve O'na yaklaşmaktan ne denli nefret ettiklerine delalet etmiştir. İşte binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu hususu zikredince, *"Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?"* buyurmuştur. Yani, "Emin oldukları zaman, o münafıkların Hz. Peygamberin huzurunda bulunmaktan nefret etmeleri bu şekilde olunca, onlar kendisi sebebiyle senden çekinip korkacakları bir suç işleyip, sonra da, ister istemez sana gelerek, "Biz bu kabahatimizle, ancak bir hayır ve bir maslahatı kastetmiştik" deyip, yalan yere Allah'a and ettikleri zaman, o gam ve kederin doruğuna ulaştıkları andaki halleri ya nice olur?" demektir. Bu ifadenin maksadı ise, "onlar ister yüzyüze ister gıyabında, ister uzak ister yakın olsunlar, Hz. Peygamber'e karşı kalblerindeki nefretin had noktaya vardığını" beyan etmektir. Sonra Cenâb-ı Hak bu manayı, *"İşte bunlar... Allah öyle kimselerin kalplerinde olanı bilir"* buyruğuyla da te'kid etmiştir. Bu şu demektir: Bir kimse, bir şey hususunda mübalağa etmek istediğinde, "Bu, ancak Allah'ın bilebileceği bir şeydir. Yani, o şey çok ve güçlü olduğu için, onu ancak Allah bilir" der.

Sonra Cenâb-ı Hak, Resûlüne, o münafıkların ne denli bir buğzu olduğunu ve kendisine karşı da sınırsız bir düşmanlık ve nefretlerinin bulunduğunu bildirince, O'na, o münafıklara karşı nasıl davranacağını öğreterek, *"Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında çok etkileyici söz söyle"* buyurmuştur. İşte bu ifade, bizim açıkladığımız gibi, kendinden önceki ifadeyle, bu hususta herhangi bir hazf ve takdire ihtiyaç olmaksızın, güzel bir münasebet içinde bulunmuş olur. Tefsir kitaplarını mütâlaa eden herkes, gerek öncekilerin gerekse sonrakilerin, bu münasebeti kurabilmek için nasıl çırpındıklarını görür ve anlar. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlara bir belâ gelip çattığında"* buyruğunun tefsiri hususunda şunları zikretmişlerdir:

a) Bundan murad, **Hz. Ömer** (r.a)'in, onların, Resûlün hükmüne razı olmadığını söyleyen arkadaşlarını öldürmesidir. İşte bunun üzerine o münafığın arkadaşları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, **Hz. Ömer**'den onun kanını talep etmişler ve Hz. Peygamber'den başkasının hükmüne müracaat etmekle ancak iyilik ve maslahat diledikleri hususunda yemin etmişlerdir. Bu, **Zeccac**'ın tercih ettiği görüştür.

b) **Ebu Ali el-Cübbaî** ise şöyle demektedir: Burada bahsedilen bu "musibet, belâ"dan maksat, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e o münafıkları savaşlarda yanına

almamasını ve onları elinden geldiğince zelîl kılarak huzurundan kovmasını emretmesidir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun, eğer münafıklar ve kalblerinde bir hastalık bulunanlar, şehirde kötü haber yayanlar vazgeçmezlerse, mutlaka seni onlara musallat ederiz. Sonra orada seninle ancak az bir zaman komşuluk edebilirler. Hepsi de Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak... nerede ele geçirilirlerse yakalanırlar; onlar ve öldürüldükçe öldürülürler"* (Ahzab, 60-61) ve *"...de ki, "Bundan sonra benimle birlikte kat'iyyen ve ebedî olarak çıkamazsınız"* (Tevbe, 83) âyetlerinin ifade etmiş olduğu hususdur.

Özet olarak diyebiliriz ki bu gibi âyetler, onlar için çok büyük bir zillet ve tahkiri gerektirir. Bu sebeple de âyetlerde zikredilen hususlar, onların başına gelen musibetler arasında sayılmıştır. Bu musibetler onlara, münafık oldukları için gelip çatmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın *"Sonra sana geldiler (gelecekler)"* buyruğu ile de, "O musibet gelip çattığında, onlar yemin eder ve "Kâfirlerle dönüp dolaşmakla ancak bir iyilik ve maslahat kastetmiştik" diyerek mazerette bulunurlar. Halbuki onlar, bu konuda yalan söylüyorlardı... Zira onlar, içlerinde, açıkladıklarının aksini gizliyorlardı... Onlar bununla, bir salah olan ihsan ve iyiliği kastetmemişlerdi...

c) **Ebu Müslim el-Isfehanî** de şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, o münafıkların "**tâğut**"un hükmüne rağbet edip, Resûl'ün hükmünden hoşlanmadıklarını haber verince, başlarına pek yakında, onları O'na sığınmaya, O'na iman ettiklerini açıklamaya ve maksatlarının sadece iyilik edip ara bulmak olduğuna yemin etmeye zorlayacak birtakım musibetlerin gelip çatacağı haberini, Peygamberine müjdelemiştir." **Ebu Müslim** sözüne devamla şöyle der: "Bir kimseyi bir şey ile korkutup ya da müjdelediklerinde, "şu şu şu olduğunda, ya senin halin nasıl olur?" demek, Arapların örflerinden birisidir." Bunun misali, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her ümmetten birer şahid getirdiğimiz zaman (onların halleri) nice olur?"* (Nisâ, 41) ve *"Onları hiçbir şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman, artık halleri nice olur?"* (Âl-i İmrân, 25) âyetleridir.

Sonra Cenâb-ı Hak, Resûlüne, o münafıklardan böyle şeyler sâdır olduğunda, onlardan yüz çevirip onlara vaa'z u nasihat etmesini emretmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette Geçen İhsan ve Tevfik'in Tefsiri

Âyet-i kerimedeki "ihsan (iyilik)" ve tevfîk (ara bulma)nın tefsiri hususunda da şu açıklamalar yapılmıştır:

a) Bu tabirlerin manası, "Biz, Peygamberden başkasının hükmüne başvurmakla ancak, hasımlarımıza iyilik ve aramızdaki uyum ve ittifakın devam etmesini dilemiştik. Peygamberden başkasının hükmüne müracaat etmemiz, hasımlarımız için bir iyilik olmuştur. Zira, onlar Hz. Peygamber'in huzurunda olsalardı, meramlarını anlatabilmek için seslerini yükseltmeye ve O'nun hükmüne karşı diretmeye güç yetiremezlerdi. İşte, binâen-

aleyh, Peygamber'den başka birinin hükmüne başvurmamız, hasımlarımız için bir iyilik olmuştur" şeklindedir.

b) Bunun manası şöyledir: "Biz, **Hz. Ömer**'in hükmüne müracaat ederken, onun ancak adaletle hükmedip, onunla hasmının arasını bularak, arkadaşımıza iyilikte bulunacağını düşünmüştük. Aklımıza, O'nun da Resûlullah'ın hükmettiği gibi hükmedeceği gelmemişti."

c) Mana şöyledir: "Ey Allah'ın Resûlü, biz senden başkasının hükmüne ancak şunun için müracaat ettik: Sen, acı da olsa, kesin ve gerçek hükmü verirsin. Halbuki senden başkaları, hasımların aralarını bulmaya çalışır; aralarında bir uyuşma ve uzlaşma meydana gelinceye kadar, taraflardan her birine, diğerine iyilik etmesini ve isteklerini, asgarî müşterek bir noktada birleştirmelerini emreder..."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ buyurmuştur. Bunun manası, *"Onların kalblerindeki nifâkı, kin ve gayzı, düşmanlığı ancak Allah bilir"* şeklindedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَ قُل لَّهُمْ فِي أَنفُسِهِمْ قَوْلاً بَلِيغًا *"Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında çok etkili söz söyle"* buyurmuştur. Bil ki Cenâb-ı Hak, Resûlüne (s.a.s), onlara şu üç şekilde muamele etmesini emretmiştir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Artık onlardan yüz çevir"* buyruğudur ki, bu da şu iki şeyi anlatmaktadır:

1) Hz. Peygamber'in, onların mazeretlerini kabul etmeyip onların bu özür beyan etmelerine aldanmamasıdır. Çünkü, başkasının özrünü kabul etmeyerek, ona kızmaya devam eden bir kimse, "O, ondan yüz çevirdi, ona iltifat etmedi" şeklinde vasfedilir.

2) Bu söz, Hz. Peygamber'e şöyle denilmiş olması yerine geçmektedir: "Onlardan yüz çevirmekle yetin, onların gizliliklerini ortaya dökme. Onların içlerinde bulunan şeylerin künhünü bildiğini onlara gösterme. Çünkü bir kimse, düşmanının sırlarını ortaya koyup, ona, kalbinde bulunan her şeyi bildiğini izhar ederse, bu durum çoğu kez o kimseyi, onun düşmanlığını izhar etmesine aldırmamaya teşvik eder ve cesaretlendirir; böylece de o kimsenin şerri artar. Ancak ne var ki o kimseyi bulunduğu hal üzere bırakırsa, o kimse bir korku ve endişe içinde kalakalır, böylece de şerri ve kötülüğü azalır.

b) Hak Teâlâ *"onlara öğüt ver"* buyurmuştur. Bu ifadeden maksat, Hz. Peygamber'in onları nifak, hile, tuzak, hased, yalan vb. şeylerden men etmesi ve onları ahiret cezasıyla korkutmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et..."*(Nahl, 125) buyurmuştur.

c) Hak Teâlâ, *"ve onlara, kendileri hakkında çok etkili söz söyle"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, فِي أَنفُسِهِمْ ifâdesi hakkındu şu izahlar yapılmıştır:

1) Âyette bir takdim-tehir bulunmaktadır. Bunun takdiri ise, "onlara, nefislerinde etkili olan, kalblerinde de müessir olan, kendisi sebebiyle devamlı gamlanıp kederlenecekleri ve kendisinden alabildiğine korku duyup hissedecekleri bir söz söyle" şeklindedir.

2) Takdirin şöyle olmasıdır: "Onların kötü nefisleri ve nifaka bürünmüş kalplerinin vasfı ve sıfatı hususunda, beliğ ve etkili bir söz söyle ve şöyle de: "Allah, kalplerinizdekini bilir. Onu gizlemeye çalışmanız size hiçbir fayda vermez. Binaenaleyh, kalbinizi nifaktan temizleyiniz. Aksi halde Cenâb-ı Hak, açıktan açığa müşrik olanların başına getirmiş olduğu belâ ve musîbetlerin daha katı ve daha ağırını sizin başınıza getirir.."

3) "Onlara, onlarla başbaşa kaldığında, yanlarında başka kimse yok iken nasihat et. Çünkü, herkesin yanında yapılan nasihat bir ta'n ve ayıplama olup, gizlice yapılan nasihat ise mahzâ nasihat olur.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş bululnmaktadır:

a) Öğüt vermeden murad, ahiret cezasıyla korkutmaktır. Beliğ sözden murad ise, dünya cezasıyla korkutarak, onlara şöyle denilmesidir: Kalblerinizdeki nifak ve hilekârlıklar, Allah katında malumdur. Sizinle diğer kâfirler arasında herhangi bir fark yoktur; Allah, imanı izhar ettiğiniz için, kılıcı (öldürülme hükmünü) sizden kaldırmıştır. Binâenaleyh, bu kötü fiillerinize devam ederseniz, hepinizin küfürde devam ettiği ortaya çıkmış olur. Bu durumda da size kılıç gerekir.

b) Buradaki "beliğ söz", "öğüt"ün sıfatıdır. Böylece Cenâb-ı Hak önce öğüt vermeyi, sonra da bu öğüdün beliğ bir söz ile olmasını emretmiştir. Beliğ söz ise, sözün beliğ, uzun, lafızları ve manaları güzel; terğîb, terhîb, sakındırıp korkutma, mükâfaat ve ceza...'yı ihtiva eden bir söz olmasıdır. Söz, böyle olduğu zaman kalbe oturur; ama kısa, lafızları bozuk, manaları da az olursa, kalbe asla tesir etmez.

* *
*

وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذ ظَّلَمُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ جَآءُوكَ
فَٱسْتَغْفَرُوا۟ ٱللَّهَ وَٱسْتَغْفَرَ لَهُمُ ٱلرَّسُولُ لَوَجَدُوا۟ ٱللَّهَ تَوَّابًا رَّحِيمًا ﴿٦٤﴾

"Biz hiç bir Peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik. Onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelip de Allah'dan mağfiret dileselerdi ve onlar için Peygamber de mağfiret isteseydi, elbette Allah'ı tevvâb ve rahîm bulacaklardı"

(Nisâ, 64).

Bil ki Allah Teâlâ, Peygamberine itaat etmeyi *"Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin"* (Nisâ, 59) diyerek emredip, sonra da bazı münafıkların Peygamberin değil de tağutun hükmüne başvurduklarını nakledince ve bu yol ile bu metodun çirkinliğini ve bozukluğunu beyan edince, bu âyet ile yeniden insanları peygambere itaata teşvik ederek, وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ *"Biz hiçbir Peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc, buradaki مِنْ harf-i cerrinin zâid olduğunu ve bunun takdirinin وَمَا أَرْسَلْنَا رَسُولاً *"Biz hiçbir peygamber göndermedik ki..."* şeklinde olduğunu söylemiştir. Bunun takdirinin: "Bu cins peygamberlerden ancak şunu şunu gönderdim..." şeklinde olması da mümkündür. Bu takdire göre, mübalağa manası daha tam olur.

İKİNCİ MESELE

Peygamberlere İtaat Konusunda el-Cübbaî'ye Red

Ebu Ali el-Cübba'î âyetin, "Ben gönderdiğim her peygamberin itaat olunmasını ve tasdik edilmesini murad ettim. Yoksa onu, kendisine isyan edilsin diye göndermedim" manasında olduğunu söyleyerek, sonra şunu ilave eder: "Bu, **Cebriyye**'nin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü onlar "Allah Teâlâ, peygamberleri, kendilerine isyan edilsin, karşı çıkılsın diye göndermiştir" derler. Peygambere isyan eden kimselerin, küfür üzere devam edeceği malumdur. Allah Teâlâ, **Cebriyye**'nin yalan söylediğini bu âyette açıkça göstermiştir. Binâenaleyh onların görüşlerinin batıl olduğuna, Kur'ân'da başka birşey bulunmasaydı bile, sadece bu âyet yeterdi. Onların görüşüne göre, peygamberlerin hem itaat hem de isyan olunmaları için gönderilmiş olmaları gerekir. Böylece bu ifade, insanların peygamberlere isyan etmelerinin Allah'ın muradı olmadığına, O'nun, peygamberler hakkında sadece itaat olunmalarını murad ettiğine delalet etmektedir."

Bil ki bu istidlâl son derece zayıftır. Bu, şu şekillerde açıklanır:

a) Hak Teâlâ'nın, *"kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle (değil)"* buyruğunun manasının gerçekleşmesi hususunda, onlara tek bir vakit, tek bir kişinin itaat etmiş olması yeter. Bütün insanların, her zaman o peygamberlere itaat etmeleri, bu ifadenin manasının doğru olmasının şartı değildir. Binâenaleyh biz bunun neticesine göre şöyle deriz: Allah Teâlâ'nın peygamber olarak gönderdiği herkese, bazı insanlar bazı zamanlarda itaat etmişlerdir; meğer ki şöyle denilsin: "Bir şey hakkındaki hükmün bildirilmiş olması, başka şeylerin o hükme dahil olmadığı manasına gelir." Fakat **Cübbaî** bunu kabul etmez. Binâenaleyh bu problem, her türlü takdire göre sakıt olur.

b) Bu ifadeden muradın, "Her kâfir mutlaka ölürken, o peygamberi tasdik eder" şeklinde olması niçin caiz olmasın? Bu, tıpkı *"Ehl-i kitaptan hiç biri müstesna olmaksızın, ölümlerinden evvel, mutlaka, o (İsâ'ya) iman edecekler"* (Nisâ, 159) âyetinde anlatıldığı gibidir. Yahut da bu, kıyamet günü herkesin peygamberlere iman edecekleri manasına hamledilir. Müsbet tarafta zikredilen bir vasfın gerçekleşmesi için, onun bazı durumlarda ve bazı şekillerde gerçekleşmesinin kifâyet edeceği herkesin malumudur.(33)

c) Taat mevcut iken, taatın mevcut olmadığı bilgisine sahip olmak, biribirine zıt şeylerdir. İki zıt bir arada bulunamaz. Bu bilginin yokluğu imkânsızdır. Binâenaleyh taatın varlığı da imkânsız olur. Allah bütün malumatı bilir. Bundan dolayı O, taatın olup olmayacağını da bilir. Bir şeyin meydana gelmesinin imkânsız olduğunu bilen, onu murad etmiş olamaz. Binâenaleyh bu kesin aklî delil ile, Allah Telâla'nın, kâfirin itaatını dilemiş olması imkânsız olur. Bu sebeple, bu âyeti şu şekilde te'vil etmek gerekir: "Bu ifadeden maksad, Cenâb-ı Hakk'ın iradesi değil, emridir. Buna göre âyetin takdiri, "Biz hiç bir peygamber göndermedik ki, insanlara ona itaat etmeleri emri verilmiş olmasın" şeklinde olur ki, buna göre de problem kalmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kulların itaat ve isyanı Allah'ın iradesi iledir

Alimlerimiz, "Âyet, hayır ile şerrin, küfür ile imanın ve taat ile isyanın ancak Allah'ın iradesi ile olabileceğine delalet etmektedir" demişlerdir. Bunun delili, âyetteki *"Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesi"* ifadesidir. Buradaki "izin" ile, emir ve teklif manalarının murad edilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bir kimsenin peygamber olması demek, Allah'ın kendisine itaat olunmasını emrettiği kimse olması demektir. Eğer âyetteki "izin"den murad, emir ve teklif olmuş olsaydı, o zaman âyetin takdiri, وَمَا أَذِنَّا فِي طَاعَةِ مَنْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَّا بِإِذْنِنَا "Kendisini peygamber olarak

33) Maksad şudur: Bir şeyin varlığını ispat kolay, yokluğunu ispat son derece zordur. Mesela: "Dünyada hurma vardır" diyen kimse, bir hurma ağacı veya birkaç hurma meyvesini göstermekle iddiasını ispatlar. Fakat "yoktur" diyen, karış karış dünyayı dolaştıktan sonra söyleyebilir (ç).

gönderdiğimiz kimselere itaata, bizim iznimiz olmadan izin vermedik" şeklinde olurdu ki, bu, çirkin bir tekrardır. Binâenaleyh âyetteki "izin" kelimesini, muvaffak kılmak ve yardım etmek manalarına hamletmek gerekir. Bu izaha göre ise âyetin takdiri: "Biz her peygamberi, ancak bizim yardım ve muvaffak kılmamızla kendisine itaat olunsun diye gönderdik" şeklinde olur ki, bu da Hak Teâlâ'nın, herkesin peygambere itaatini istemediği, aksine bunu, muvaffak kılıp yardım ettiği kimselerden istediği hususunda açık bir ifadedir. O kimseler de mü'minlerdir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın tevfik ve yardımından mahrum kalanlara gelince, Allah onlardan bunu istememiştir. Binâenaleyh bu âyetin, bizim görüşümüzün doğruluğunu gösteren en güçlü delillerden biri olduğu sabit olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyet, her resûlün mutlaka, uyulacak ve tâbî olunacak bir şeriatının bulunduğuna delalet etmektedir. Zira o, kendinden öncekilerin şeriatına davet eden birisi olsaydı, gerçekte itaat olunan kendisi değil, aksine o şeriatı getirmiş olan peygamber olurdu. Halbuki Allah Teâlâ, her "resûl"ün itaat olunacağını belirtmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Peygamberlerin Günahtan Masum Olmaları

Âyet, bütün peygamberlerin günah ve isyandan masum olduklarına delalet etmektedir. Çünkü âyet, onlara mutlak olarak itaat edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Binâenaleyh eğer peygamberler bir günah işleyecek olsalardı, o hususta da onlara uymamız gerekirdi. Böylece de, o günahı işlemek bize de vacib olurdu. Halbuki o işin bir günah oluşu, yapmamızın haram olmasını gerektirir. Bu durumda aynı şeyin hem vacib hem de haram olduğunu söyleme gerekir ki bu, imkânsızdır.

İmdi eğer, "Siz **Cübbai**'nin sözüne itiraz ederken, Hak Teâlâ'nın "*Kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle (değil)*" ifadesinin, umumi manada olmadığını söylediniz. Öyle ise daha nasıl, bu meselede bunun umumi manada oluşuna tutunuyorsunuz? Zira sizin istidlâliniz, ancak bu ifadenin umumi manada olduğunu söylemekle mümkün olur" denilirse, biz deriz ki: Lafzın zahiri, umumi manada olduğu zannını uyandırır. Ancak biz o meselede, bu umumiliği, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirin imanını irade etmesinin imkânsız olduğu hususunda zikrettiğimiz kesin aklî delilden ötürü terkettik. İşte âyetin umumi manasına ters olan bu kesin aklî delilden ötürü, âyetin zahirini, umumi manasından çıkardık. Bu meselede ise, peygamberlerin ismetini zedelemeye götürecek kesin aklî bir delil yoktur. İşte bu ikisi arasındaki fark böylece ortaya çıkmış olur.

Peygamberin Mü'minler İçin İstiğfarı

Cenâb-ı Hak, وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوا اَنْفُسَهُمْ جَاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُوْلُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَحِيْمًا *"Onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelip de Allah'dan mağfiret dileselerdi ve onlar için peygamber de mağfiret isteseydi, elbette Allah'ı tevvâb ve rahîm bulacaklardı"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Nisa, 65 Âyetinin Nüzul Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şu iki izah zikredilmiştir:

1) Bundan murad, daha önce bahsedilmiş olan münâfıklardır. Buna göre âyet, "şayet o münâfıklar, tâğutun hükmüne başvurup, peygamberin hükmünden kaçmak suretiyle kendilerine zulmettiklerinde, peygambere gelerek yaptıklarından pişman olduklarını izhâr ve tevbe edip, peygamberin kendileri için mağfiret talep etmesini isteselerdi ve onlar tevbe ettiklerinde peygamber de Allah'tan onlar için af dileseydi, onlar hiç şüphesiz Allah Teâlâ'yı, tevbeleri çok bağışlayan ve pek merhametli bulurlardı" manasındadır.

2) **Ebu Bekir el-Esamm** şöyle demiştir: "Bir grup münâfık, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tuzak kurmak için anlaşmışlar, sonra da bu maksadlarını gerçekleştirmek için yanına varmışlardı. O anda Cebrail (a.s) gelerek, durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber vermişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Hiç şüphesiz bir topluluk, yapamayacakları bir işe niyetlenerek buraya gelmişlerdir. Onlar kalkıp, Allah'tan bağışlanmalarını talep etsinler ve ben de onların bağışlanmasını taleb edeyim"* dedi. O da, "kalkmıyor musunuz?" dedi, ama hiç kimse kalkmadı. Bunun üzerine o, *"Ey falan kalk"* diyerek, oniki kişinin adını saydı. Onlar da kalkarak, "Biz, söylediğin şeye niyetlenmiştik. Böylece kendimize zulmettiğimiz için Allah'a tevbe ediyoruz. Sen de bizim için mağfiret talep et" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s); *"Derhal çıkınız. İşin başında ben mağfiret dilemeye daha yakın idim. Allah Teâlâ da tevbenizi kabul etmeye daha yakın idi. Yanımdan çıkınız"* dedi.

İKİNCİ MESELE

Resulullah'ın, O Günahkârlar İçin İstiğfarının Önemi

Birisi şöyle diyebilir: "Eğer onlar Allah'tan mağfiret isteyip, dürüst bir şekilde tevbe etselerdi onların tevbeleri makbul olmaz mıydı? Binaenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in mağfiret talep etmesini, onların istiğfar etmeleri şartına bağlamanın faydası nedir?" Biz, buna şu şekillerde cevap veririz:

a) Tağûtun huzurunda muhakeme olmayı istemek, hem Allah'ın hükmüne karşı çıkmak, hem de Resûlullah'a edebsizlik ve O'nun kalbine bir keder sokmaktır. Günahı bu şekilde olan herkesin, ondan dolayı başkasına özür beyan etmesi gerekir. İşte

bu sebepten ötürü, Cenâb-ı Hak, o münâfıklara, Hz. Peygamber'den kendileri için mağfiret istemesini talep etmelerini vâcib kılmıştır.

b) Münâfıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne râzı olmayınca, onların inadları ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh onlar tevbe ettiklerinde, bu inadlarını giderecek şeyi yapmaları gerekir. Bu da, onların ancak Allah'ın Resûlüne giderek, O'ndan, bağışlanmaları için Allah'tan mağfiret taleb etmesini istemeleri ile mümkün olur.

c) Belki de onlar, tevbe ettikleri zaman, eksik tevbe ederler. Ama onların tevbelerine, Allah'ın Resûlünün istiğfarı da eklenince, o zaman o, kabule müstehak olur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah, peygamberini yüceltmek için, *"Onlar için peygamber de mağfiret isteseydi"* demiş, ama "sen, onlar için mağfiret isteseydin" dememiştir. Çünkü onlar, o peygambere geldiklerinde, Allah'ın, kendisine peygamberliğini verdiği, vahyi ile ikramda bulunduğu ve O'nu, kendisi ile mahlûkatı arasında bir elçi kıldığı kimseye gelmişlerdir. Bu vasıfta olan kimsenin şefaatini Allah geri çevirmez. Binaenaleyh muhatab lâfızdan, gâib lâfza geçmenin faydası (hikmeti) budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Tevbe Edenin Tevbesi Kabul Edilir

Âyet, Allah Teâlâ'nın tevbe edenin tevbesini kabul edeceğine kesin olarak delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, önce istiğfardan bahsedip, sonra da, *"Elbette Allah'ı tevvâb ve rahîm bulacaklardı"* buyurmuştur. Bu cevap, söze uygun düşmüştür. "Tevvâb" ve "Rahîm"den murad, "onların tevbelerini kabul eden ve yakarışlarına merhamet eden" ise, onların istiğfarları reddolunmaz.

* *
*

Resulullah'ın Hakemliğini Kabul Etmeyen, Mü'min Olamaz

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا
فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾

"Öyle değil, Rabb'ine yemin osun ki, onlar aralarında çıkan meselelerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça, îmân etmiş olmazlar"

(Nisa, 65)

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu Âyetin (Nisa, 65) Nüzûl Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şu iki görüş vardır:

a) Bu, **Atâ, Mücâhid** ve **Şa'bî**'nin görüşü olup, buna göre âyet, daha önce bahsedilmiş olan, yahudi ile münâfık arasında geçen hâdise hakkında nâzil olmuştur. Binaenaleyh bu, mâkabli ile ilgisi bulunan bir âyettir. Bence de tercihe şayan görüş budur.

b) Bu âyet, yeni bir söz başlangıcı olup, başka bir hâdise hakkında nazil olmuştur ki o da şudur: **Urve b. Zübeyr** (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Ensâr'dan bir adam kendisi ile, hurmalığını suladığı bir su hususunda nizalaşmıştı. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), **Zübeyr**'e, اِسْقِ اَرْضَكَ ثُمَّ اَرْسِلِ الْمَاءَ اِلَى الْاَرْضِ جَارِكَ *"Kendi toprağını sula. Sonra suyu, komşunun toprağına sal"* demiştir. Bunun üzerine ensârdan olan adam, "O, halanın oğlu olduğu için böyle hükmettin" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün rengi değişti ve sonra **Zübeyr**'e, اِسْقِ ثُمَّ اِحْبِسِ الْمَاءَ حَتَّى يَبْلُغَ الْجَدْرَ *"(Bahçeni) sula. Sonra da ağaçların köklerine (veya bahçenin duvarlarına), varıncaya kadar da suyu salma"* dedi.(34)

Bil ki bu hususta hüküm şudur: Kimin arazisi, vâdiye (suya) daha yakın olursa, suyu çevirmede onun önceliği olup, tarlasını tamamen sulamak hakkıdır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), **Zübeyr** (r.a)'e müsamahalı bir şekilde sulamasını söylemişti. **Zübeyr**'in hasmı su-i edebde bulunup, Hz. Peygamber (s.a.s)'in müsamahalı emrini lâyıkı ile değerlendiremedi. İşte bu sebeple de, Hz. Peygamber (s.a.s), **Zübeyr**'e, sulama hakkını tastamam kullanmasını emretti. Hasmı ise bunu bir kayırma zannetti.

İKİNCİ MESELE

فَلَا وَرَبِّكَ Buyruğundaki لَا 'nın izahı

Hak Teâlâ'nın, فَلَا وَرَبِّكَ *"Öyle değil, Rabb'ine yemin olsun ki.."* ifâdesindeki, (لَا) hakkında iki görüş vardır:

a) Bu, فَوَرَبِّكَ "Rabb'ine yemin olsun ki.." manasındadır. Bu, tıpkı فَوَ رَبِّكَ لَنَسْاَلَنَّهُمْ اَجْمَعِيْنَ *"İşte Rabb'ine andolsun ki, onların topuna soracağız..."* (Hicr, 92) âyetinde olduğu gibidir. Buna göre, لَا zâide olup, yemin manasını te'kid için gelmiştir. Bu tıpkı, لِئَلَّا يَعْلَمَ (Hadid, 29) âyetindeki, لَا nın, bilmeleri gerektiğini te'kid için getirilmiş olması gibidir. Âyetteki لَا يُؤْمِنُوْنَ *"İman etmiş olmazlar"* ifâdesi ise, kasemin cevabıdır.

b) Buradaki, لَا zâide olmayıp, bir manası vardır. Buna göre **Vâhidî** şunları söylemiştir:

1) Bu kelime, daha önce bahsedilmiş olan bir şeyin nefyini ve reddini ifâde eder.

---

34) Buhârî, Sulh, 12; Ebû Dâvûd, Akdiye, 31 (3/316); Müslim, Fezâil, 129 (4/1830).

Bunun takdiri, لَيْسَ الْأَمْرُ كَمَا يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا "onlar senin hükmüne muhalefet edip dururlarken, iş, iman ettiklerini iddia ettikleri gibi değildir" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, bunun peşine, kasem ile yeni bir söze başlayarak, *"Rabb'ine yemin olsun ki, onlar seni hakem yapmadıkça, İman etmiş olmazlar"* demiştir.

2) Bu daha sonra gelecek nefyi te'kid etmek için getirilmiştir. Zira bu nefiy, hem sözün başında, hem de sonunda getirildiğinde, son derece güzel ve te'kidli olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şiddet ve Teslim Kelimelerinin İzahı

Bir şey dallanıp budaklanıp, birbirine karıştığında, شَجَرَ – يَشْجُرُ – شُجُورًا denilir. Bir kimse, birisi ile münakaşa ettiğinde, o esnadaki sözler birbirine karıştığı için, شَاجَرَهُ (onunla münakaşa etti) denilir. Yine birbirine girdiği için "hevdeç"in tahtalarına ve çıtalarına da شِجَارٌ denilir. **Ebu Müslim el-İsfehânî** şöyle demiştir: "Bana göre bu kelime, ağaçın dallarının birbirine girmesi (iltifâfi'ş-şecer') manasından alınmıştır. Çünkü ağaçın dalları birbirine girer."

Âyette geçen "harec" kelimesi, darlık (sıkıntı) manasındadır. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Nerede ise yanına varılamayacak kadar dalları birbirine karışmış ağaca, "harec" denir. Bunun cem'i, حَرَاجٌ dır."

Âyette geçen "teslim" kelimesi, tef'îl babından masdardır. Birisi bağışlanıp, başına bir musibet gelmediğinde, سَلِمَ فُلَانٌ (filanca sâlim oldu); yine birşey münakaşasız olarak bir kimsenin hakkı olduğunda سَلِمَ هَذَا الشَّيْءُ لِفُلَانٍ "Bu şey, falancaya aittir" denilir. Bu kelimeyi şeddeleyip, سَلَّمَ لَهُ dediğinde, bu "O, onu ona teslim etti, ona has kıldı" manasında olur. İşte kelimenin Arapça'daki asıl manası bunlardır. "Teslim"in bütün değişik manaları, bu asıl mana ile irtibatlıdır. Buna göre Arapların سَلَّمَ عَلَيْهِ sözleri, "Ona sulh-u selâmette olması için duâ etti. (Selâm verdi)"; سَلَّمَ إِلَيْهِ الْوَدِيعَةَ "O, ona emâneti teslim etti" sözleri, "Ona emâneti hiç itiraz etmeden verdi"; سَلَّمَ إِلَيْهِ "Ona teslim oldu sözleri, "Onun hükmüne razı oldu", سَلَّمَ إِلَى فُلَانٍ فِي كَذَا "O, Falancaya, şu hususta teslim oldu" sözleri, "O, ona o hususta itiraz etmedi"; سَلَّمَ إِلَى اللَّهِ أَمْرَهُ "İşini Allah'a havale etti" sözleri; "O hususta kendisinin bir katkısı ve tesiri olmadığını, tesir eden ve yaratıcı olanın, eşi ve benzeri olmayan tek Allah olduğunu bildi" manasında "işini Allah'a havale etti" manasındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Peygamberin Hükmüne Razı Olmayan Mü'min Olamaz

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ifadesi, o münafıkların ancak şu şartlar bulunursa iman sıfatını kazanabilecekleri hususunda, Allah tarafından bir yemindir:

Birinci şart: حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ *"Onlar aralarında çıkan meselelerde seni hakem yapmadıkça"* âyetinin ifade ettiği şarttır. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne râzı olmayan kimsenin mü'min olamayacağına delâlet etmektedir.

Bil ki, "Allah'ı, ancak ma'sûm bir peygamberin irşadı ile bilmek mümkün olur" görüşünü izah etmek için, bu âyete sarılanlar şöyle derler: "Çünkü *"Onlar aralarında çıkan meselelerde seni hakem yapmadıkça.. iman etmiş olmazlar"* ifâdesi ancak, ihtilaf ettikleri her hususta Hz. Peygamber'in hükmünden medet ummaları halinde imanın onlar için tahakkuk edeceği hususunda açık bir sözdür. Halbuki biz, ehl-i ilmin, Allah'ın sıfatları konusunda ihtilaf ettiklerini görüyoruz. Mesela kimi Mu'attıla, kimi Müşebbihe, kimi Kaderiyye, kimi Cebriyye. Binaenaleyh bu âyetin hükmüne göre, iman, ancak peygamberin hükmü, irşadı ve hidayeti ile meydana gelir. Alimler bunu şöyle açıklamışlardır: İnsanların çoğu nâkıs olup, gerçekleri tam olarak anlayamazlar. Halbuki ma'sum (ismet sahibi) peygamberlerin aklı, tam ve aydınlatıcıdır. Bundan dolayı peygamberin nûrunun aydınlığı, ümmetinin akılları ile birleşince, ümmetinin aklı güçlenir, noksan iken tam, zayıf iken kuvvetli olmuş olur. Böylece de onlar, ilâhi sırlara vâkıf olabilirler. Bunu şu husus da te'kid eder: Resulullah zamanında yaşayanlar, kesin olarak inanıyorlardı ve imanları ile marifetleri tamdı. Zaman bakımından ondan uzak düşenler ise, ihtilafa düşmüşlerdir. Bütün bu bâtıl mezhebler, sahâbe ve tâbiîn devirlerinden sonra ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, durumun bizim söylediğimiz gibi olduğu sâbit olur. Bu âyetin nasıl delil getirildiğini, **Muhammed İbn Abdulkerim eş-Şehristânî**'nin kitaplarında şu şekilde gördüm: Ona, "Senin, zikrettiğin bu istidlâli sen aklından çıkardın. İnsanların çoğunun aklı noksan olduğuna göre, belki de senin bu istidlâlin, aklının noksanlığındandır. Bu ihtimal her zaman mevcut olunca, hem görüşünün, hem de bu istidlâlinin doğruluğu hususunda şüphe etmek gerekir. Bir de, nübüvvet bilgisi, marifetullaha dayanır. Binaenaleyh marifetullah da nübüvvet bilgisine dayanmış olsaydı devr-i fasit olmuş olurdu ki bu imkânsızdır.

İkinci şart: ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ *"Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadıkça..."* âyetinin ifâde ettiği hususdur. **Zeccâc,** "Bu "Onların kalbleri, senin hükümlerinden darlık (sıkıntı) duymadıkça..." manasındadır" demiştir.

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne râzı olan kimse, bazan kalben samimî olarak değil de, zâhiren râzı olmuş olur. Cenâb-ı Hak, bu âyette, Peygamberin hükmüne kalben ve samimî olarak râzı olunması gerektiğini beyan buyurmuştur. Bil ki kalbin bir şeye temâyülü veya ondan nefret etmesi, insanın elinde olmayan bir şeydir. Binaenaleyh âyetten bu mana kastedilmemiştir. Aksine bundan maksad, insanın kalbinde, Peygamberin verdiği hükmün hak ve doğru olduğu hususunda kesin ve yakînî bir inancın bulunmasıdır.

Üçüncü şart: وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا *"Tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça.."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki kalbi ile, peygamberin hükmünün hak ve doğru olduğunu bilen kimse, bazan onu kabul etmemede inâd eder veyahut da onu kabul etmek için

bir müddet bekleyebilir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, böyle yakînî bir imanın kalbte bulunması gerektiği gibi, zâhirî tam bir teslimiyetin de bulunması gerektiğini bildirmiştir. Buna göre, Hak Teâlâ'nın *"Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan..."* sözü ile bâtınî ve kalbî bir inkiyad, *"tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça..."* sözü ile de zâhirî bir inkiyâd kastedilmiştir. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Peygamberler Hüküm ve Fetvalarında Hata Yapmazlar

Âyet, peygamberlerin, gerek fetvâ, gerek hükümlerinde hatâdan ma'sûm olduklarına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, onların hükümlerine boyun eğmeyi vacib kılmış ve bunu pekiştirerek, onlara hem zâhiren, hem de bâtınen inkıyad edilmesi gerektiğini bildirmiştir. İşte bu durum, onlardan herhangi bir hatanın sudûr etmeyeceğini gösterir. Bu, Hak Teâlâ'nın, عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ *"Hay Allah âfiyetini versin, neden izin verdin onlara.."* (Tevbe, 43) âyetinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Bedir esirleri ile ilgili fetvasının; لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ *"Ey Peygamber, Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin haram ediyorsun?"* (Tahrim, 1) âyetinin ve عَبَسَ وَتَوَلَّى *"(Peygamber) yüzünü ekşitip, çevirdi"* (Abese, 1) âyetinin, bu kitabda özetlediğimiz manalara geldiğine delâlet eder.

ALTINCI MESELE

Fakihlerden bazıları, âyetteki, ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ *"Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan..."* buyruğuna tutunarak, emrin zahirinin vücûbu (farziyyeti) gösterdiğine istidlâl etmişlerdir ki bu şekildeki bir istidlâl zayıftır. Çünkü hüküm, ilzâm etmek (gerekli ve mecbur kılmak) demektir. Bunun zaten vücûb ifâde ettiğinde bir münakaşa yoktur.

YEDİNCİ MESELE

Nass, Kıyas İle Tahsis Edilemez

Âyetin zâhiri, nassın kıyas ile tahsîs edilemiyeceğine delâlet etmektedir. Çünkü bu, insanın, mutlak olarak Allah'ın ve Resûlünün hükmüne tâbî olması ve onların hükmünden başkasına başvurmaması gerektiğine delâlet eder. Bu âyette zikredilen böyle bir te'kid, mükellefiyetlerin pek azında zikredilir. Bu da, Kur'ân ve Hadis'in umûmiliğinin, kıyasın hükmüne takdim edilmesini gerektirir. Hak Teâlâ'nın, *"Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan..."* ifadesi de bunu ihsâs ettirmektedir. Çünkü hatıra nassın manasının aksine bir kıyas geldiğinde, insanın yüreğinde bir darlık (harec) hissedilir. Böylece Cenâb-ı Hak, insanın imanının, o harece itibar etmemesi ve nassa tam olarak teslim olmasından sonra, kâmil olacağını beyân buyurmuştur. İşte bu söz insaflı kimselere göre, çok kuvvetli ve güzel bir sözdür.

SEKİZİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Eğer taat ve isyan (iman ve küfür), Allah'ın kazâ ve kaderi ile olmuş olsaydı, bir tenâkuz söz konusu olurdu. Çünkü Hz. Peygamber, birisine "falan-

ca, falan işi yapamaz" diye hükmettiğinde, bütün mükelleflerin, o hükme râzı olmaları gerekir. Çünkü O, peygamberin hükmüdür. Peygamberin hükmüne râzı olmak da, bu âyetin delâleti ile vâcibtir. Sonra o adam, kalkıp o işi Hz. Peygamber'in hükmünün aksine olarak yapsa, bütün isyanların Allah'ın kazâ ve kaderi ile olması takdirinde, o fiil de Allah'ın kaza ve kaderi ile olmuş olurdu. Allah'ın kaza ve kaderine razı olmak vâcibtir. Binaenaleyh mükellefin, o fiile razı olması gerekir. Çünkü o, Allah'ın takdir ettiği bir fiildir. Bundan dolayı bu, insanların birşeyi aynı anda hem yapmaya, hem de yapmamaya razı olmalarını gerektirir ki böyle birşey imkansızdır."

Buna şöyle cevap verilir: Peygamberin hükmünden maksad, şer'î fetvalarıdır. Allah'ın kaza ve kaderinden maksad ise, onun yaratması ve var etmesidir ki bu ikisi birbirinden farklı şeylerdir. Binaenaleyh ikisini bir arada bulundurmak, tenâkuza götürmez.

* *
*

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِن دِيَارِكُم مَّا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِّنْهُمْ ۖ وَلَوْ
أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾ وَإِذًا لَّآتَيْنَاهُم
مِّن لَّدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾ وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾

"Hakîkaten biz onlara, "kendinizi öldürün, yahud yurtlarınızdan çıkın" diye hükmetseydik içlerinden pek azı müstesnâ, bunu yapmazlardı. Onlar öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı, bu, kendileri için elbet hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha kökleştirici olurdu. O zaman biz de onlara tarafımızdan pek büyük bir mükâfaat verirdik. Ve onları elbet doğru yola iletirdik"

(Nisa, 66-68).

Bil ki bu âyet, daha önce geçen, münafıklarla ilgili ve onları samimiyete, münafıklığı bırakmaya teşvik eden âyetlerle irtibatlıdır. Buna göre mana, "şayet onlara, biribirlerini öldürmeleri ve yurtlarından çıkmaları gibi çok ağır mükellefiyetler teklif etseydik, bu onlara zor gelir ve pek azı müstesna, onlar bunu yapmazlardı. O zaman da, onların küfür ve inadları ortaya çıkardı. Binaenaleyh, tarafımızdan kullarımıza bir rahmet olarak bunu yapmayıp, aksine onlara kolay işleri yüklemekle

yetindiğimize göre, onlar o kolay işleri samimiyetle kabul edip, her iki dünyanın da hayrını elde edebilmeleri için, inad ve isyanı terketmeleri gerekir" şeklinde olur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Nâfi, İbn Amir ve Kisaî, أَنْ deki nûnun ve أَوْ deki vâvın zammesiyle, أَنُ اقْتُلُوا... أُوُاخْرُجُوا şeklinde okumuşlardır ki, bunun sebebi, اُقْتُلُوا، اُخْرُجُوا kelimelerindeki zammeyi vâv ile nûna vermektir. **Âsım ile Hamza,** ictimâ-i sâkineynden dolayı, gerek nûn harfini, gerekse vâv harfini kesre ile okurlarken; **Ebu Amr,** nûn harfini kesre ile, vâv harfini zamme ile okumuştur. **Zeccâc, "Ebu Amr'ın,** bir rivâyet varsa müstesnâ, böyle okumak suretiyle, özellikle bu iki harfi birbirinden niçin ayırdığını bilemiyorum.." demiştir. **Zeccâc'ın** dışındakiler ise "Nûnu kesre okumasına gelince, ictimâ-i sâkineynden dolayı kesre okumak asıl olduğu için, bunu böyle okumuştur; vâvı zamme ile okuması ise, vâv harfi, zamir olan vâva benzediği için, yerinde ve güzel olmuştur" demişlerdir. Kıraat âlimlerinin ekserisi اِشْتَرَوُا الضَّلاَلَةَ *"Delâleti satın aldılar"* (Bakara, 16) ve وَلاَ تَنْسَوُا الْفَضْلَ *"..üstünlüğü unutmayın.."* (Bakara, 237) âyetlerindeki zamir olan vâvın, zamme ile okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Menfi (Olumsuz) Cümlede İstisna Hakkında

مَا فَعَلُوهُ *"Bunu yapmazlardı"* ifâdesindeki mef'ûl zamiri, hem öldürmeye, hem de çıkmaya râcidir. Bu böyledir, çünkü çeşitleri her ne kadar farklı farklı olsa da, fiiller aynı cinstir. Kıraat âlimleri Cenâb-ı Hakk'ın, اِلاَّ قَلِيلٌ *"pek azı müstesnâ"* ifadesini farklı şekillerde okumuşlardır. Meselâ, **İbn Amir** nasb ile اِلاَّ قَلِيلاً şeklinde okumuştur ki, bu şekilde okuma hem Şamlıların hem de **Enes İbn Malik'in** mushafında bulunmaktadır. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi اِلاَّ قَلِيلٌ şeklinde okumuşlardır. Mansûb okuyanlar, nefyi (kelâm-ı gayr-i mûcebi) isbâta, kelâm-ı mûcebe kıyaslayarak okumuşlardır. Mesela senin, مَا جَاءَنِي اَحَدٌ "Bana hiçbir kimse gelmedi" ifâden, tıpkı جَاءَنِي الْقَوْمُ "kavim bana geldi" ifadende olduğu gibi, tam bir ifadedir. Binaenaleyh, "müstesnâ, kelâm-ı mûcebte mansub olduğuna göre, nefiy de de böyledir. Bu iki hususun müşterek noktası ise, müstesnânın, söz tamamlandıktan sonra gelmiş olan bir fazlalık, bir ifade olmasıdır.

Merfû okuyanlara gelince, bunun sebebi de müstesnânın, مَا فَعَلُوهُ "Bunu yapmazlardı" ifadesindeki vâv'dan bedel olmasıdır. Olumsuzdan (gayri mûcebten) yapılan her müstesnada böyledir. Meselâ senin, **Zeyd'i** اَحَدٌ (bir kimse) lafzından bedel yaparak, مَا اَتَانِي اَحَدٌ اِلاَّ زَيْدٌ "Bana, **Zeyd'den** başka hiç kimse gelmedi" ifâdesinde زَيْدٌ kelimesini merfû okuman gibi. Böylece.. اِلاَّ dan sonra gelen kelimenin i'rabı, .. اِلاَّ dan önce bulunan kelimenin i'rabı gibi olur. Nasb ve cer halleri de böyledir. Bu, senin meşela, مَا رَاَيْتُ اَحَدًا اِلاَّ زَيْدًا "**Zeyd'den** başka hiç kimseyi görmedim" ve وَمَا مَرَرْتُ بِاَحَدٍ اِلاَّ زَيْدٍ "**Zeyd** hariç hiç kimseye uğramadım" demen gibidir. **Ebu Ali el-Farisî,**

merfû okuyuşun, kaideye daha çok uyduğunu söylemiştir. Zira مَا اَتَانِى اَحَدٌ اِلاَّ زَيْدٌ "**Zeyd** hariç, hiç kimse gelmedi" ve وَمَا اَتَانِى اِلاَّ زَيْدٌ "Bana **Zeyd** hariç hiç kimse gelmedi" ifâdelerinin manası aynıdır. Nahivciler, مَا اَتَانِى اِلاَّ زَيْدٌ şeklindeki sözlerinin merfû okunacağı hususunda ittifak ettiklerine göre, onların, مَا اَتَانِى اَحَدٌ اِلاَّ زَيْدٌ sözlerinin de, bir önceki ifâdeleri gibi olması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mü'minlerin Fedakârlık Gerektiğinde Tutumları

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ buyruğundaki هِمْ (onlar) zamirinin kimleri ifade ettiği hususunda iki görüş bulunmaktadır:

1) Bu, **İbn Abbas** ve **Mücâhid**'in görüşüdür. Buna göre zamir, münafıklara işaret eder. Çünkü Allahu Teâlâ, İsrail-oğullarına kendi nefislerini öldürmelerini; muhacirlere de yurtlarından çıkmalarını farz kılmıştı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Eğer biz bu münâfıklara, kendilerini öldürmeyi ve yurtlarından çıkmayı farz kılmış olsaydık, bunu ancak onlardan pek azı, o da riyâ ve süm'a (desinler) için yapardı. Ve o zaman, bu iş onlara ağır gelir, böylece de küfürleri meydana çıkardı. Biz bunları yapmayıp, aksine onları kolay şeylerden sorumlu tutunca, artık onlar nifakı terkedip, ihlâslı bir biçimde imanı kabul etsinler..."* demiştir. Bu aynı zamanda **Ebu Bekr el-Esamm** ve **Ebu Bekr el-Kaffâl**'ın da tercih ettiği görüştür.

2) Bundan murad şudur: "Allah Teâlâ, eğer o insanlara, yukarda bahsolunan şeyleri farz kılmış olsaydı, onlardan pek azı bunu yaparlardı." Bu takdire göre, bu sözün muhtevasına mü'min de münâfık da dahil olmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ *"Onlar öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı"* ifadesindeki, فَعَلُوا fiilinin zamiri (fâil vâvı) ise, münafıklara râcidir. Âyetin başının umûmî, sonunun ise hususî olması uzak bir ihtimal değildir. Bu izaha göre, âyette geçen *"pek azı..."* kelimesiyle, mü'minlerin kastedilmiş olması gerekir. Rivayet olunduğuna göre **Sabit İbn Kays İbn Şemmas,** bir yahudi ile münazara ederken, yahudi şöyle der: "**Musa,** bize kendimizi öldürmemizi emretti, biz de bunu kabul ettik... Muhammed size savaşmayı emretse, siz bundan hoşlanmazsınız..." Bunun üzerine **Sâbit İbn Kays,** "Hadi canım sende! Şayet Hz. Muhammed bana, kendimi öldürmemi emretse, ben bunu yaparım..." deyince, bunun üzerine bu âyet nazil olur. Rivâyet olunduğuna göre **İbn Mesud** da aynı sözü söyleyince bu âyet nazil oldu; bunun üzerine Hz. Peygamber: وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ اِنَّ مِنْ اُمَّتِى رِجَالاً اَلْاِيمَانُ اَثْبَتُ فِى قُلُوبِهِمْ مِنَ الْجِبَالِ الرَّوَاسِى *"Canım kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, ümmetimden öyle yiğitler vardır ki, iman onların kalblerinde, kazıklar gibi çakılmış olan dağlardan daha sağlamdır"* buyurur. **Ömer İbnu'l-Hattab** (r.a)'ın da, "Allah'a yemin olsun ki, şayet Rabb'imiz, kendimizi öldürmemizi bize

emretseydi, muhakkak ki biz bunu yapardık. Bize bunu emretmeyen Allah'a hamd-ü sanalar olsun" dediği rivayet edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah'ın Emri, İradesinden Farklıdır

Ebu Ali el-Cübâî şöyle demektedir: "Âyet, Allah Teâlâ'nın, insanlara, kendilerine güç ve ağır gelecek şeyleri teklif etmeyeceğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh, onları tâkatları yetmeyecek şeylerle mükellef tutmaması daha evlâ olur." **Ebu Ali el-Cübbaî**'ye, "Bu söz, senin aleyhine olmak üzere de söylenebilecek bir sözdür. Zira âyetin zâhiri, Allah Teâlâ'nın, insanları zor şeylerle mükellef tutmayacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allah, onları böylesi şeylerle mükellef tutmuş olsaydı, o insanlar bunları yapamazlardı. Yapamayınca da azâba düçar olurlardı. Ama Allah Teâlâ, **Ebu Cehil** ve **Ebu Leheb**'in iman etmeyeceklerini ve onların böyle bir tekliften, devamlı bir azabtan başka hiçbir şey elde edemiyeceklerini de biliyordu. Ama buna rağmen O, onları mükellef tutmuştur. Binaenaleyh, senin buna mukabil cevap olarak kabul ettiğin her şey, senin zikrettiğin şeylere karşı bizim cevabımızı teşkil etmektedir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيتًا وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا اَجْرًا عَظِيمًا وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا *"Onlar öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı, bu, kendileri için elbet hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha kökleştirici olurdu. O zaman biz de onlara tarafımızdan pek büyük bir mükâfaat verirdik ve onları elbet doğru yola iletirdik"* buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı..."* ifadesi, "şayet onlar mükellef tutulup emrolundukları şeyi yapsalardı..." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, mükellef tutup emretmesi, âyette bir va'z olarak isimlendirilmiştir. Çünkü Allah'ın tekliflerinde hem vaad hem va'îd, hem teşvik hem korkutma, hem de hem mükâfaat hem ukûbat bulunmaktadır. Böyle olan her şey ise, bir va'z olarak isimlendirilmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o insanların bu mükellefiyetleri üstlenmeleri halinde, kendileri için çok çeşitli faydaların tahakkuk edeceğini beyan buyurmuştur:

Allah'ın Emrini Tutmalarındaki Faydalar

Birinci çeşit fayda: Hak Teâlâ'nın, *"kendileri için elbet daha hayırlı olurdu"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu sözün manasının, "Onlar için, hem âhiret hem de dünya hayrı tahakkuk ederdi..." şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, bu ifadede yer alan خَيْرًا kelimesinden, bir mübalağa ve tercih etme manasının kastedilmesi de muhtemeldir. Bu da, "bu onlar için, başkasından daha çok menfaatli ve daha çok üstün olurdu.." demektir. Çünkü "hayr" lafzı, her iki manaya da gelebilir.

Amelin İmanı Kökleştirmesi

İkinci çeşit fayda: Hak Teâlâ'nın, *"hem de (imanlarını) daha kökleştirici olurdu"* âyetinin ifade ettiği manadır. Bunun izahı hususunda da şunlar söylenebilir:

a) Bundan murad, "Bu, onların imanlarında sebât ve devam etmelerini daha fazla temin eder" şeklindedir. Çünkü tâat, bu gibi şeylere götürür. Bir vakitte yapılan taatin temin ettiği manevî fayda, kişiyi, o iman üzere devam etmeye sevkeder.

b) "Bu, daha sağlam ve daha kalıcıdır... Çünkü bu haktır, gerçektir, hak, sabit ve bakî olan; bâtıl ise, yok olup, zâil olandır" demektir.

c) İnsan, önce hayrı elde etmek ister. Bunu elde ettiği zaman, insan, bu elde edilen şeyin devamlı ve kalıcı olmasını arzular. İşte bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ *"Bu, kendileri için elbet hem daha hayırlı.."* ifâdesi, birinci duruma; O'nun, وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا *"hem de (imanlarını) daha kökleştirici olurdu"* ifadesi ise, ikinci duruma bir işaret olmuş olur.

Üçüncü çeşit fayda: Cenâb-ı Hakk'ın, *"O zaman biz de onlara tarafımızdan pek büyük bir mükâfaat verirdik.."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bil ki Allah Teâlâ, imandaki ihlâsın, münafıkların arzuladıkları nifaktan daha hayırlı ve daha çok sebat ve bekâsı bulunduğunu beyan edince, bunun bizatihî bir hayır olduğu gibi, peşinden pek büyük hayırların da meydana geleceğini beyan buyurmuştur ki, bu hayırlar da, pek büyük ücretler ve pek büyük mükâfaatlardır.

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Âyette geçen إِذًا lafzı, bir mukadder suâlin cevabıdır. Buna göre sanki "O hayır ve sağlamlaştırmadan neler meydana gelmektedir?" diye sorulmuş da, cevab olarak da, "onlara, katımızdan büyük mükâfaatlar veririz" denilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendi katından pek büyük bir mükâfaat verir"* (Nisa, 40) âyeti gibidir."

Buradaki Mükâfaatın Büyüklüğüne Dair Unsurlar

Diyorum ki: Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerimede, her biri bu mükâfaatın büyüklüğüne delâlet eden pekçok karîneyi bir arada zikretmiştir:

1) Cenâb-ı Hak, kendisini azamet ve yücelik ifade eden sîgalarla zikretmiştir ki, bunlar آتَيْنَاهُ (ona verirdik) ve مِنْ لَدُنَّا (tarafımızdan) ifadeleridir. Bu mükâfaatları veren hikmet sahibi yüce Allah, kendisini, bir bağış ve lütuf va'adettiğinde azamete delâlet eden bir lâfızla zikredildiğinde, bu durum, bu atıyye ve mükâfaatın da büyüklüğüne delâlet etmektedir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ لَدُنَّا "tarafımızdan" ifadesi.. Tahsis ifade eden bu terkîb,

mübalağaya delâlet etmektedir. Hak Teâlâ'nın, وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا *"ve kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik"* (Kehf, 65) ifadesinde de olduğu gibi...

3) Cenâb-ı Hak, bu mükâfaatı "büyük" olarak vasfetmiştir. Büyüklerin en büyüğü olan (Cenab-ı Hakk'ın) büyüklükle tavsif etmiş olduğu bir şeyin, mutlaka büyüklüğün zirvesinde bulunması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, فِيهَا مَالاَ عَيْنٌ رَأَتْ وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بشر *"Orada (cennette), hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin hatırına dahi gelmeyen şeyler (nimetler) bulunmaktadır"*[35] buyurmuşken, bu mükafaat daha nasıl buyük olmasın?"

4) Cenâb-ı Hakk'ın, *"ve onları elbet doğru yola iletirdik"* buyruğudur. Bu ifadenin tefsiri hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Burada geçen "sırât-ı müstakîm"den murad, "hak din"dir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphesiz, muhakkak ki sen, doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun..."* (Şûrâ, 52) âyetidir.

b) Buradaki "sırât-ı müstakîm", kıyamet meydanından (cennete giden) yoldur. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ bu ifadeyi, sevab ve mükâfaattan sonra zikretmiştir. Gerçek din ise, sevab ve mükâfaattan önce gelir. Kıyamet meydanından cennete giden yol olan sırât'a ise, ancak mükâfaat hak edildikten sonra ihtiyaç duyulur. Binaenaleyh, buradaki "sırât-ı müstakîm" ifadesini bu manaya hamletmek daha uygun ve evlâdır.

* *
*

Allah'ın, Nimetine Erdirdiği Kimseler

وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ
وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَ ۚ وَحَسُنَ أُو۟لَٰٓئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾ ذَٰلِكَ ٱلْفَضْلُ مِنَ ٱللَّهِ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾

"Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler vermiş olduğu peygamberlerle, sıddîklerle, şehidlerle ve iyi kullarla beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştırlar! Bu, Allah'tan bir lütuftur. Hakkıyla bilici olarak Allah kâfidir"

(Nisa, 69-70).

35) Buhârî, Bed'u'l-halk, 8; Müslim, İman, 312 (1/176).

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler, Allah'a itaât edin.. Peygambere... de itaat edin..."* (Nisa, 59) ifâdesiyle, Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaat etmeyi emredip; sonra, **Tağut**'un yanında davalaşıp Hz. Peygamber'den yüz çevirenlerin yolunun yalan ve sahtekârlık olduğunu gösterip; daha sonra da, bir kez daha Hz. Peygamber'e itaat etmeyi emrederek, *"Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik"* (Nisa, 63) buyurup, *"..bu kendileri için muhakkak hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha kökleştirici olurdu"* (Nisa, 66) ifâdesiyle de bu itâat'ı tergîb ve teşvik edince, Allah'a itaat, Resulüne itâat emrini, bu âyette bir kez daha te'kîd etmiş ve *"kim Allah'a ve peygambere itâat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler vermiş olduğu peygamberlerle, sıddîklerle, şehidlerle ve iyi kullarla beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştırlar..."* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nisa, 70 Âyetinin Nüzûl Sebebi

Alimler bu âyet-i kerime'nin sebeb-i nüzûlü hakkında birkaç açıklama zikretmişlerdir:

a) Bir grup müfessirin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber-in kölesi (mevlâ) olan **Sevban**, Hz. Peygamber'i çok seviyor ve O'ndan ayrılmaya hiç dayanamıyordu. Bir gün, yüzü değişmiş, bedeni incelmiş, zayıflamış ve yüzünü hüzün bürümüş olduğu halde Hz. Peygamberin yanına gelir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona halini sorunca, o şöyle der: "Ey Allah'ın Resûlü, benim şundan başka hiçbir derdim yok: Seni görmediğim zaman özlüyor, seninle karşılaşıncaya kadar büyük bir yalnızlık duyuyorum... Derken âhireti hatırlıyor, bu sefer de seni orada görememekten korkuyorum... Çünkü ben, cennete girdirilsem bile, sen peygamberlerin derece ve makamlarında olacaksın, bense kulların derece ve makamlarında; binaenaleyh, seni göremiyeceğim. Eğer cennete girdirilmezsem, o zaman da seni asla göremiyeceğim..." Bunun üzerine, bu âyet-i kerime nazil oldu.

b) **Süddî** şöyle demiştir: "Ensardan bir grup insan, "Ya Resûlellah, sen cennetin en üst (makamında) otursun; biz ise seni özleriz... Ne yaparız o zaman?.." deyince, bu âyet-i kerime nazil olur.

c) **Mukâtil** şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, Hz. Peygamber'e "Ya Resûlellah, biz senin yanından ayrılıp çoluk-çocuğumuzun yanına varınca, seni özlüyoruz. Yanına dönünceye kadar hiçbir şey bize fayda vermiyor. Sonra, senin cennetteki derece ve makamını düşündük, binaenaleyh, şayet cennete girersek, biz seni nasıl görebileceğiz?" diyen Ensâr'dan bir kimse hakkında nâzil olmuştur. Onun bu sorusu üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyeti indirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) vefat edince, O'nun, kendisine ait bir bahçede bulunduğu sırada, Ensar gelip Hz. Peygamberin vefat ettiğini ona haber verdi. Bunun üzerine o "Allah'ım, O'nunla tekrar karşılaşıncaya kadar ondan başka hiçbir şey görmemem için gözlerimi kör et!.." dedi ve olduğu

yerde hemen kör oldu. Hz. Peygamber'i şiddetli bir sevgiyle sevdiği için, Cenâb-ı Hak onu, cennette Hz. Peygamberin yanına koyar."

d) **Hasan el-Basrî** şöyle der: "Mü'minler, Hz. Peygamber'e şöyle dediler: "Biz, seninle ancak dünyada müşerref oluyoruz. Âhiret hayatı başladığındaysa, sen ilk dereceye yükseltileceksin..." Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) hüzünlendi; mü'minler de hüzünlendiler... Bundan dolayı bu âyet-i kerime nazil oldu.

Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Bu rivayetlerin sahih olduğunu inkâr etmiyoruz. Fakat, âyetin sebeb-i nüzulünün, bundan daha büyük bir şey olması gerekir: Bu da, tâata teşvik ve ona isteklendirmedir. Çünkü sen biliyorsun ki, sebebin hususîliği, lafzın umumîliğini zedelemez. Binaenaleyh, bu âyet, bütün mükellefler hakkında şu umumî hükmü ifade eder: Allah'a itaat, Resûlüne itaat eden herkes, hiç şüphesiz, Allah katında üstün dereceler ve çok şerefli mertebeler elde eder.

İKİNCİ MESELE
Allah ve Resûlüne İtaatın Sırrı

Âyetteki, وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ *"kim Allah'a ve Peygambere itâat ederse.."* buyruğunun zahiri, tek bir itaat ile yetinmeyi gerektirir. Zira sübutî meselelerde, sıfata delâlet eden lâfızla amel etme hususunda, söz konusu şeyin sadece bir defa meydana gelmesi yeterlidir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu âyetin, zahirinin dışında bir manaya hamledilmesi, yani buradaki taatin, emredilen şeyleri yapıp, yasaklanmış bütün şeyleri terketmek manasına alınması ve o mânaya hamledilmesi gerekir. Çünkü biz bunun manasını tek bir tâat anlamına hamledersek, bu hükmün içine fâsıklar ve kâfirler de dahil olur. Çünkü onlar da tek bir taat işlemiş olurlar." Bu hususta bence, bir diğer vecih daha bulunup o da şudur: Usûl-ü fıkıh'ta sâbittir ki: Bir sıfatın peşisıra zikredilen hüküm, bu hükmün o sıfat sebebiyle meydana geldiğini iş'âr eder. Bu sabit olunca, biz deriz ki: Âyetteki *"Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse..."* ifâdesi, "Kim, Allah'a ilah olduğu için itaat ederse..." demektir. Allah'a, ilah olduğu için itaat, Allah'ı bilmek ve O'nun celalini, izzetini, kibriyasını ve samediyyetini ikrâr etmek demektir. Binaenaleyh bu âyet, iki büyük ve önemli âhiret haline işaret etmektedir:

1) Kıyamet günü, bütün saadetlerin kaynağı, ruhun, marifetullah nurları ile parlamasıdır. Kimin kalbinde bu nurlar daha çok, ve daha duru ise, cisimler aleminin sevgisi ile bulanmaktan uzak oluşu daha tam ise, saadete ve kurtuluşa ermeye daha yakındır.

2) Allah Teâlâ, bir önceki âyette, itaatkâr kullara büyük ecir, bol sevab ve sırat-ı müstakime hidayet va'adinde bulundu. Sonra bu âyette, onların, Allah'ın kendilerine in'amda bulunmuş olduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle birlikte olacaklarını va'adetti. Bu, sonra gelen ve işi mühürleyen va'addir. Bunun öncekinden

daha şerefli ve yüce olması gerekir. Malumdur ki bu kimselerin, o kimselerle birlikte olması, onlarla aynı derecede olmaları manasında değildir. Çünkü bu imkansızdır. Binaenaleyh bunun şu manada olması gerekir: Nâkıs ruhlar, dünyada iken, kâmil ruhlarla olan alakalarını, şiddetli sevgi vasıtası ile artırdıklarında ve tam yaptıklarında, bu âlemden ayrılıp âhiret alemine ulaştıkları zaman, orada bu ruhânî alakalar devam eder. Sonra o sâf ve duru ruhlar, onların karşısında cilalı aynalar gibi olurlar. Adeta ışıklar bu aynaların birinden diğerine akseder ve aksedişler sebebiyle de onların nurları son derece güçlü olur. Bu ruhlar hakkında söylenecek söz de aynıdır. Çünkü bunlar, Allah'tan başka varlıkların sevgi tozlarından, mücahede cilası ile temizlenir ve parlatılır ki Allah'a ve peygambere itaat ile kastedilen budur, ve sonra bedenin perdesi kalkar ise, onlar üzerine Allah'ın celâl nurları doğar. Sonra bu nurlar birinden diğerine akseder ve bu ruhanî alakalar sebebi ile eksik (nâkıs) ruhlar, kâmil olur (olgunlaşır). İşte aklıma gelen ihtimal, budur. Kur'ân'ın sırlarını Allah daha iyi bilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Dereceleri Farklı Olanların Cennette Beraberliği

Allah'a ve peygambere itaat eden kimselerin, peygamberler ve sıddîkler ile beraber olmalarından murad, hepsinin bir derecede bulunmaları değildir. Çünkü bu, fâzıl (üstün) olan ile mefdûl (daha az üstün olan) arasında, derece bakımından eşitliği gerektirir; bu da mümkün değildir. Aksine bundan murad onların, cennette yerleri uzak olsa da, birbirlerini görebilecekleri şekilde bulunmalarıdır. Çünkü perde kalktığı zaman, onlar birbirlerini görürler ve ziyaret veya karşılaşmayı istedikleri zaman, buna kâdir olurlar. İşte bu beraberlikten murad, budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Makbul Olan Dört Zümre

Bil ki Allah Teâlâ önce peygamberleri, sonra üç vasfın sahiplerini zikretti: Sıddîkler, şehidler ve sâlihler.. Alimler, peygamberlerin sıddîkler, şehidler ve sâlihlerden başka olduğu hususunda ittifak etmişler, ama bu üç sıfat hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "bu sıfatların hepsi, tek bir mevsufa (insana) âid olur. Bunlar, birbirine girmiş (beraber bulunan) sıfatlardır. Bundan dolayı bir insanın hem sıddîk (tam tasdîk eden), hem şehîd, hem de sâlih olması imkansız değildir" demişler; diğer alimler ise, "Bu vasıflardan herbiri ile, bir kısım insan kastedilmiştir" demişlerdir. Bu ikinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü ma'tûfun (atfedilenin), ma'tufun aleyhten ayrı bir şey olması gerekir. Nasıl "Peygamberler", ondan sonra zikredilenlerden başka ise, aynı şekilde "sıddîkler"in de, ondan sonra zikredilenlerden başka ve ayrı olması gerekir. Diğer sıfatlar (şehidler - salihler) hakkında söylenecek söz de aynıdır. Biz şimdi bu üç sıfatın manasını araştıralım:

Sıddîkler

Birinci sıfat: Sıddîk, sıdkı (doğruluğu) âdet edinmiş olan kimsenin ismidir. Bir

fiil bir insanın âdeti olur ve o insan bu fiili ifade eden kelimeyle tavsif edilir ise, o vasıf fiîl vezni üzere gelir. Mesela sikkîr (çok içen, sarhoş); şirrîb (çok içen); himmîr (çok şarap içen) denilir. Sıdk, mü'minin şerefli ve üstün sıfatlarından birisidir. Sıdk, (doğruluk) fazilet olarak yeter. Çünkü iman tasdikten (doğrulamaktan) ibarettir. Kizb (yalan) da, zemm (kötülenme) sebebi olarak yeter. Çünkü küfür de tekzîbten (yalanlamadan) başka birşey değildir.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Müfessirlerin, "Sıddîk" hakkında çeşitli tarifleri vardır:

1) Her kim, şekke düşmeksizin herhangibir dini tasdik eder (doğrular) ise, o sıddîktir. Bunun delili, *"Allah'a ve peyamberlerine iman edenler (yok mu?), onlar sıddîklerdir"* (Hadîd, 19) âyetidir.

2) Bir topluluk şöyle demiştir: "Sıddîkler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashâbının efdal olanlarıdır."

3) Sıddîk, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ilk önce tasdik etmiş ve böylece, bu hususta diğer insanlara öncü olmuş kimsenin ismidir.

Hz. Ebu Bekr'in Sıddîkiyyeti

Durum böyle olunca, **Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk** (r.a), insanlar içinde bu vasfa en layık kimse olur. Bunun izahı şöyledir: O, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdikte öncüdür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَا عَرَضْتُ الْإِسْلَامَ عَلَى اَحَدٍ اِلاَّ وَلَهُ نَبْوَةٌ غَيْرَ اَبِى بَكْرٍ فَاِنَّهُ لَمْ يَتَلَعْثَمْ *"İslâm'ı her kime arzettiysem, mutlaka o duraklamıştır; Ebu Bekir müstesnâ, çünkü o, hiç tereddüt etmedi"* dediği meşhurdur. Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ebu Bekir**'i İslam'ı davet ettiği zaman, onun hiç duraklamaksızın bunu kabul ettiğine delâlet etmektedir. Biz, onun müslüman oluşunun, başkalarından sonra olduğunu düşünür isek, "Hz. Peygamber, ona İslâm'ı arzetmekte gecikmek suretiyle, hata etmiştir" dememiz gerekir. Bu ise, **Hz. Ebu Bekir** için değil, aksine Hz. Peygamber (s.a.s) için bir zemm sebebi olur. Bunu söylemek ise küfürdür. Bu kusuru Hz. Peygambere nisbet etmek yanlış olduğuna göre anlıyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s) **Hz. Ebu Bekir**'e İslâm'ı arzetmede kusurlu davranmamıştır ve hadis-i şerif de, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in hiç duraksamadan İslâm'ı kabul ettiğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu iki durumun toplamından, **Hz. Ebu Bekr**'in, ilk müslüman olan kimse olduğu neticesi ortaya çıkar.

Onun, bu hususta diğer insanlara öncü ve örnek oluşunun izahı da şöyledir: Çünkü, **Hz. Ali** (r.a)'nin, **Hz. Ebu Bekir**'den daha önce müslüman olduğunu söylesek bile, hiçbir akıllı insan, **Hz. Ali**'nin müslüman olduğu yaşta, bir örnek teşkil etmeyeceği konusunda şüphe etmez. Çünkü **Hz. Ali** o zaman, henüz küçük bir çocuk idi ve Hz.

Peygamber (s.a.s)'in terbiyesi altında idi. Öte yandan o, Hz. Peygamber'in son derece yakın akrabası idi. **Hz. Ebu Bekir** (r.a) ise, akrabalık bakımından, Hz. Peygambere fazla yakın değildi. Böyle olan bir kimsenin imanı, başka insanların İslâm'a yönelmelerine bir sebep olur. Çünkü alimlerimiz, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in iman etmesinden kısa bir zaman sonra, **Hz. Osman** (r.a), **Talha, Zübeyr, Sa'd İbn Ebî Vakkas** ve **Osman İbn Maz'ûn** (r.anhüm)'u da İslâm'a getirdiği ve onların böylece müslüman oldukları hususunda ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh, **Hz. Ebu Bekir**'in müslüman olması, bu büyük zatların ona uymasına vesile olmuştur. Böylece, bütün bu anlattığımız şeylerle, **Hz. Ebu Bekir**'in İslâm'a ilk giren kimse olduğu sabit olmuştur. Yine, O'nun İslâm'a girişinin, sahabenin en önde gelen simalarının İslâm'a girme konusunda O'na tâbi olmalarına vesile ve sebep olduğu ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh, ümmet içinde bu sıfata en lâyık kimsenin, **Hz. Ebu Bekir** olduğu sübut bulmuş olur.

Hz. Ebu Bekir'in Ümmetin Efdali Olması

Sen bunları iyice anladığın zaman biz deriz ki: Zikrettiğimiz bu açıklamalar, **Hz. Ebu Bekir**'in, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletlisi ve üstünü olmasını gerektirir. Bu iki yönden izah edilebilir:

a) Hiç şüphesiz O'nun müslüman oluşu, başkasından daha önce olunca, sevabının da daha ileri olması gerekir. Çünkü, Hz. Peygamber (s,a.s), مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Her kim güzel bir adet ihdas ederse, o kimseye onun ecriyle, kıyamete kadar onunla amel edecek kimselerin mükâfaatı da vardır"* [36] buyurmuştur.

O müslüman olduktan sonra, Allah yolunda cihad etmiştir. Onun bu cihadı, **Hz. Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd İbn Ebî Vakkas, Osman İbn Maz'un** ve **Hz. Ali** (r.a) gibi büyük sahabenin müslüman olmalarına vesile olmuştur.

Hz. Ali ise, Uhud ve Hendek savaşlarında kâfirleri öldürmek için cihad etmişti; ama **Hz. Ebu Bekr**'in cihadı, sahabelerin gözdeleri olan böylesi kimselerin müslüman olmasına vesile olurken, **Hz. Ali**'nin cihadı kâfirleri öldürmeye sebep olmuştur. Şüphesiz birincisi daha faziletlidir.

Ve yine **Hz. Ebu Bekir**, İslâm'ın başlangıcında, Hz. Peygamber'in son derece zayıf olduğu bir sırada cihad etmiştir. **Hz. Ali** ise, ancak Uhud ve Hendek savaşlarında cihada katılabilmiştir. Oysa ki İslâmiyet, bu günlerde güçlü idi. Malûmdur ki, zayıf olunan zamanda yapılan cihad, güçlü olunan zamanda yapılan cihaddan daha efdaldir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"İçinizde fetihten evvel harcayan ve muharebe eden kimseler, (diğerleriyle) bir olmaz. Onlar derece itibariyle (o fetihten)*

36) Müslim, İlim, 15 (IV/2059).

sonra harcayan ve muharebe edenlerden daha yüksektirler..'' (Hadid, 10) buyurmuş, böylece de, zayıf olduğu sırada İslâm'a yapılan yardımın sevabının, güçlü olduğu sırada yapılan yardımın sevabından daha büyük olduğunu açıklamıştır.

Böylece zikrettiğimiz şeylerin hepsinden, bu sıddîk vasfına en lâyık kimsenin **Hz. Ebu Bekir** olduğu ortaya çıkar. İşte bundan dolayı müslümanlar, bu lakabı **Hz. Ebu Bekir**'e verme konusunda icmâ etmişlerdir; ancak bu (lâkaba) itibar etmeyip onu kabul etmeyenler müstesna.. "**Sıddîk**" kelimesini, zikretmiş olduğumuz şeylerle tefsir etmek de, fazilet ve ilim bakımından nübüvvetten sonra, bu vasıftan, yani insanın sıddîk olmasından başka bir mertebenin olmadığına delâlet eder. Delil buna delâlet ettiği gibi, Kur'ân'ın lafzı da buna delâlet eder. Çünkü hangi âyette, sıddîk ismiyle "nebî" kelimesi beraber zikredilse, bu iki isim arasına herhangibir şey girmemiştir. Meselâ Cenâb-ı Hak, **İsmail** (a.s)'i vasfederken, إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ *''Çünkü o, va'adinde sadıktı''* (Meryem, 54); **İdris** (a.s)'i tavsif ederken, إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا *''Çünkü o, sıdkı bütün bir peygamberdi''* (Meryem, 41) ve bu âyette de, مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ *''.. peygamberlerle, sıddîklerle..''* buyurmuştur. Yani, "Sen, sıddîkiyyet mertebesinden terakkî eder, yükselirsen nübüvvet mertebesine yükselirsin; nübüvvet mertebesinden inersen, sıddîkiyyet mertebesine varırsın... Bu iki mertebe arasında başka bir mertebe bulunmamaktadır" demektir.

Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerimede, *''Sıdkı getirene ve onu tasdik edenlere...''* (Zümer, 33) buyurmuş, bu iki vasfı birbirinden ayırmamıştır. Deliller, bu ikisi arasında başka bir kimsenin bulunmadığına delâlet ettiği gibi, Allah Teâlâ da en hayırlı ümmet olarak vasfedilmiş olan bu ümmeti, Hz. Peygamber'den sonra **Hz. Ebu Bekir**'i icmâ ile halife seçmeye; O (r.a) vefat ettiği zaman, onu Hz. Peygamber'in hemen yanına defnetmeye muvaffak kılmıştır. Bu ancak şundandır: Allah Teâlâ bu âyette, peygamberler ile sıddîkler arasında hiçbir şeyi zikretmemiştir. Şüphesiz ki, bu ikisi arasındaki vasıta, daha önce zikretmiş olduğumuz hususlarda kaldırılmıştır.

Şehîdler ve Şehidliğin Mahiyeti

İkinci sıfat: Şehâdet... Şehidler hakkında söylenebilecek söz, bu kitabın muhtelif yerinde geçmiştir. Bu izahın bir kısmını burada tekrarlamamızda da bir mahzur yoktur. İşte bundan dolayı diyoruz ki: Şehâdetin, insanın kâfir bir kimse tarafından öldürülmesi şeklinde tarif edilmesi caiz değildir. Buna birçok şey delâlet etmektedir:

1) Bu âyet, şehâdet mertebesinin, dinde büyük bir mertebe olduğunu gösterir. Halbuki, insanın kâfir tarafından öldürülmesinde, öyle pek fazla bir şeref bulunmamaktadır. Çünkü böyle bir öldürülme, bazan günahkâr ve Allah katında bir mertebesi olmayan bir kimse için de söz konusu olabilir.

2) Mü'minler bazan, "Allah'ım, bize şehâdeti nasib et!" diye dua ederler. Eğer şehâdet, sadece kâfir tarafından öldürülmekten ibaret olsaydı, onlar, Allah'tan bu öldürülmeyi istemiş olurlardı. Oysa ki bu caiz değildir. Çünkü, kâfirin onu öldürmesini istemek küfürdür.

3) Allah'dan, küfür olan bir şeyi taleb etmek nasıl caiz olabilir? Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, اَلْمَبْطُونُ شَهِيدٌ وَالْغَرِيقُ شَهِيدٌ *"Karın ağrısından ölen şehiddir; boğularak ölen şehiddir"* (37) buyurmuştur. Binaenaleyh, şehâdetin öldürülmekten ibaret olmadığını anlamış oluyoruz. Daha doğrusu biz, şöyle diyoruz: "Şehîd kelimesi, ism-i fâil mânasında, "faîl" vezninde bir kelimedir. "Şehîd", Allah'ın dininin doğruluğuna bazan hüccet ve beyân, bazan da kılıç ve mızrak ile şehâdet eden kimsedir. Binaenaleyh şehidler, adâletle kaim olup hükmedenlerdir. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah şu hakikati kendinden başka hiçbir Tanrı olmadığını, adaleti ayakta tutarak açıkladı. Melekler ve ilim sahipleri de.."* (Al-i İmran, 18) âyetinde zikretmiş olduğu kimselerdir. Canını, Allah'ın dinine yardım, O'nun dininin hak, onun dışındakilerin ise bâtıl olduğuna şehâdet etmek uğruna fedâ ettiği için, Allah yolunda öldürülenlere "şehîd" denilir. Bir kimse, bu mânada Allah'ın şehidlerinden olursa, âhirette de Allah'ın şehidlerinden (şahitlerinden) olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Böylece, insanlara karşı (hakikatin)şahidleri olasınız diye, sizi örnek bir ümmet yaptık"* (Bakara, 143) buyurmuştur.

Sâlihler

Üçüncü sıfat: Sâlih, itikâdında ve amelinde iyi, dürüst olan kimsedir. Çünkü, cehalet itikadda bir bozukluk, günah ise amelde bir bozukluktur. Sen sıddîk, şehîd ve salih kelimelerinin tefsirini iyice anladığında, bu sıfatlar arasındaki fark anlaşılır. Bu böyledir, çünkü itikadı doğru, işi de mâsiyet değil taat olan herkes sâlihtir. Sonra salih bazan, Allah'ın dininin hak, onun dışındaki dinlerin bâtıl olduğuna şehâdet ettiği için sâlih olur. Bu şehâdet bazan hüccet ve delil ile bazan da kılıç ile olur. Bazan salih, bu şehadeti yerine getirmiş olma sıfatı ile vasfedilmiş olmaz. Böylece şehid olan herkesin sâlih olduğu, ama her salihin şehid olmadığı sâbit olmuş olur. Buna göre şehid, salih insanların en şereflisidir.

Hem sonra şehîd, bazan sıddîk olur, bazan olmaz. Sıddîk'in manası, iman etmede başkalarından daha önce olan ve imanı başkalarına bir örnek olan kimse demektir. Binaenaleyh her sıddîk olanın şehid de olacağı, ama her şehidin sıddîk olamayacağı sabit olur. Böylece mahlukatın en efdallerinin peygamberler, onlardan sonra sıddîklar, onlardan sonra sadece şehâdet derecesine sahip bulunanlar, onlardan sonra sadece salah derecesine sahip bulunanlar olduğu sabit olur.

Velhasıl meleklerin büyükleri, hak dini Allah'tan alırlar, peygamberler de

37) Müslim, İmâre, 164, 165 (III/1521)

meleklerden alırlar. Nitekim Allah Teâlâ, *"O (Allah), kendi emri ile, kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir"* (Nahl, 2) buyurmuştur. Sıddîklar dini, peygamberlerden; şehidler de sıddîklardan alır, öğrenirler. Çünkü biz, sıddîkların başlangıçta dini, peygamberlerden aldığını ve kendinden sonraki kimseler için bir örnek olduğunu beyan etmiştik. Salihler de hak dini şehidlerden alır, öğrenirler. İşte bu sıralamanın izahı böyledir. Bunu kavradığın zaman, cennete girecek her insanın, mutlaka bu sıfat ve vasıflardan birine dâhil olduğunu görürsün.

Refîk Kelimesinin Mânası

Sonra Allah Teâlâ, وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا *"Onlar ne iyi arkadaştırlar!"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, "Bu ifadede bir hayret ettirme manası vardır. Sanki, "Bunlar ne güzel arkadaş!" denilmektedir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

"Rıfk" Arapça'da yumuşak huyluluk ve lütufkâr davranış manasındadır. Böyle davranan kimseye "refik" denilir. İşte kelimenin dildeki manası budur. Daha sonra biribirlerine dayanıp destek oldukları için, arkadaşa "refik" denilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vâhidî şöyle der: "Refik kelimesi âyette, çoğul bir kelimenin sıfatı olduğu halde müfred getirilmiştir. Çünkü Araplar اَلرَّسُولُ (peygamber), اَلْبَرِيدُ (postacı) ve اَلرَّفِيقُ (arkadaş) kelimelerini, hem müfred, hem de çoğul manada kullanıyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ, إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Biz, Alemlerin Rabb'inin Resûlüyüz"* (Şu'ara, 16) buyurmuştur. Bu sebeple, bu âyette, حَسُنَ أُولَٰئِكَ رَجُلاً "Bunlar ne güzel adam!" denilemez. Kısaca bu, ancak bir sıfat olan isim hakkında caiz olur. Fakat bu, رَجُلٌ – اِمْرَأَةٌ (erkek-kadın) gibi sarih bir isim olursa caiz olmaz. **Zeccâc** bunu sarih isimde de caiz görmüş ve bunun **Sîbeveyh**'in görüşü olduğunu iddia etmiştir. Yine Hak Teâlâ'nın bu beyanının manasının, يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً *"Sizi bir çocuk olarak çıkarır"* (Mü'min, 67) âyetinde olduğu gibi, "Onların her biri, ne güzel bir arkadaştır!" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki **"refîk"** kelimesi, temyiz olduğu için mansubtur. Bunun, hal olmak üzere mansub olduğu da söylenmiştir. Yani "Arkadaş olarak, onlardan herbiri iyidir" demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hak, Allah'a ve Resûlüne itaat eden kimsenin peygamberler, sıddîklar, şehidler ve salihlerle beraber olduğunu açıklamış, sonra bunlardan hangisi olduğuna pek önem vermeyip, sadece onlarla beraber refîk bir arkadaş olmanın kâfi geldiğini

bildirmiştir. Biz daha önce, "refik" kelimesinin, hazarda ve seferde kendisinden istifade edilen kimse manasına olduğunu zikretmiştik. Böylece Cenâb-ı Hak, bu itaatkâr kullardan fayda sağlanacağını açıklamıştır. Muhakkak ki bunlar onlara, ancak onlardan bir şefkat ve hayır gördükleri zaman yaslanır ve güvenirler. Biz defalarca bu arkadaşlığın nasıl olacağını açıklamıştık. Fakat meselenin zahirî izahı şöyledir: İnsan bazan başkası ile beraber bulunabilir ama onun refîki olmaz. Fakat birisi, yanındaki insana büyük bir şefkat ve ilgi gösterirse, o zaman onun refîki olur. Bu izaha göre Cenâb-ı Hak peygamberlerin, sıddîkların, şehidlerin ve salihlerin, o itaatkâr insana olan şiddetli şefkatleri ve onu görmeden dolayı duyacakları sevinçten dolayı, onun refîkleri ve dostları gibi olduklarını beyan etmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra, ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ *"Bu, Allah'tan bir lütuftur"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili meseleleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Taat Allah'ın Lütfu Olup Cenneti Vacip Kılmaz

Şüphe yok ki âyetteki ذٰلِكَ (bu) kelimesi, daha önce zikredilmiş olan, sevab vesilesi sıfatlara işarettir. O vasıfların her birinin, Allah'tan bir lütuf olduğuna hükmedilince, bu, sevab vermenin Allah'a vacib olmadığına delâlet eder. Birçok şey, aklî bakımdan da buna delâlet eder:

a) Taata yapmaya kudret, eğer ancak taatı yapmaya elverişli ise, bu durumda kudretin yaratıcısı, taati yerine getirenin kendisidir. Binaenaleyh kendisinin yaptığı fiil, kendisi için bir sevabı gerektirmez. Yine eğer o kudret, günah işlemeye de elverişli ise, taat cihetinin günah cihetine üstün gelmesi, ancak, taata götüren bir sebebin yaratılması ile olur. Böylece kudret ve o sebebin toplamı, fiilin (taatın) meydana gelmesini sağlar. Böylece de bu ikisinin yaratıcısı, bu taatı aslında yerine getiren kimse olur. Binaenaleyh onun bu fiili, kendisi için bir sevabı gerektirmez.

b) Allah'ın, kullarına olan nimeti sayılamayacak kadar çoktur. Bu nimet ise, Allah'a itaat edip şükretmeyi gerektirir. Allah rızası için yapılan taatlar, önceden geçmiş olan nimetler karşılığında olunca, o taatların gelecekte herhangi bir sevabı gerektirmeleri imkânsız olur.

c) Vücub, terkedildiği zaman günah işlemiş olmayı, onu istihkakı gerektirir. Bu günaha hak kazanma işi ise, Allah'ın ulûhiyyetine aykırı bir durumdur. Binaenaleyh bu vücubun Allah hakkında düşünülmesi imkânsız olur. Böylece, âyetin zahirinin, bütün mükâfaatların Allah'ın bir fazlı, lütfu olduğuna delâlet ettiği gibi, kesin aklî delillerin de buna delâlet ettiği sabit olmuş olur.

Mu'tezile şöyle demektedir: Allah'ın mükâfaat vermesi gerçi vaciptir. Fakat buna "fazl" vasfını vermek imkânsız değildir. Zira kulun bu mükâfaata hak kazanması da Allah Teâlâ'nın onu yükümlü kılması sebebiyledir. Mükellef kılmak ise, başlıbaşına

bir lütuftur. Bir de Cenâb-ı Hak, mükellefin taat olan fiilleri yapabilmesi için, o mükellefe akıl ve kudret veren; bütün engel ve maniaları ortadan kaldıran, götüren Zât'tır. Böylece bu durum, kendisiyle faydalansın diye, başkasına bir elbise hibe eden bir kimsenin durumuna benzer. Bu kimse, o elbiseyi satıp, onun parasından faydalandığında, o paranın, "hibe eden kimsenin bir lütfu, bir ihsanı" diye nitelendirilmesi caizdir. İşte burada da böyledir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Bu, Allah'tan bir lütuftur"* ifâdesi hakkında şu iki ihtimal vardır:

a) Kelamın takdirinin, ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ "Bu mükâfaat yok mu, o Allah'ın bir lütfudur" şeklinde olmasıdır. Buna göre âyet-i kerimenin manası, "Bu mükâfaat, son derece mükemmel olduğu için, âdeta Allah'ın bir lütfu olup, bunun dışında kalanların hiçbir değeri yoktur" şeklinde olur.

b) İfâdenin takdirinin, ذٰلِكَ الْفَضْلُ هُوَ مِنَ اللّٰهِ "Bu lütuf, sadece Allah'tandır" olmasıdır. Yani, "Şu âyet-i kerimede bahsedilen lütuf ile mükâfaat, sadece Allah'tan olup, başkasından değildir" demektir. Birinci ihtimalin daha belîğ olduğunda herhangi bir şüphe yoktur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيمًا *"Hakkıyla bilici olarak Allah kafidir"* buyurmuştur. Bu ifâdenin, Allah'a taat hususunda daha önce geçmiş olan açıklamaları te'kîd etme hususunda, son derece müessir bir yeri vardır. zira Cenâb-ı Hak bu sözüyle kendisine, insanların nasıl tâatta bulunduklarını ve mükâfaat ve lütfun ne şekilde olacağını bildiğine dikkat çekmiştir ki, bu da, mükellefi, en mükemmel şekilde itaatta bulunup bu hususta kusur etmekten kaçınmaya teşvik eden şeyler cümlesindendir.

* *
*

Düşmana Karşı Tedbir Emri

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا ﴿٧١﴾

"Ey İman edenler, korunma tedbirinizi alın da, küçük kıtalar halinde harbe çıkın, yahut toptan seferber olun"

(Nisa, 71).

Bil ki Cenâb-ı Hak, hem kendisine hem de Resulüne tâatte bulunmaya teşvik

ettikten sonra, tâatların en zoru ve kendileriyle dini takviye etmenin gerçekleştiği şeylerin en büyüğü olduğu için, daha önce zikredilmiş olan cihaddan tekrar bahsederek, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ *"Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın da.."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyette geçen اَلْحِذْرُ ve اَلْحَذَرُ kelimeleri, tıpkı اَلْاِثْرُ وَالْاَثَرُ "iz, eser, alâmet", اَلْمِثْلُ وَالْمَثَلُ "misil, denk" kelimelerinde olduğu gibi, aynı manaya gelirler. Nitekim, bir kimse korkutan bir şeye karşı uyanık olup, ondan sakındığı zaman, اَخَذَ حِذْرَهُ denilir. Böylece bu kimse, korunma tedbirini, kendisiyle canını koruyup muhafaza ettiği bir aleti saymıştır. Buna göre âyet-i kerimenin manası, "Düşmandan sakının, onlara karşı tedbirinizi alın, onların size zarar vermesine imkân vermeyin" şeklinde olur. Bu açıklamayı, **Keşşaf sahibi** yapmıştır. **Vahidî** (r.h), bu hususta şu iki görüşün bulunduğunu söylemiştir:

a) Buradaki, اَلْحِذْرُ (korunma tedbiri..) kelimesinden maksat, silahtır. Buna göre mana, "silahlarınızı alınız.." şeklinde olmuş olur. Silah burada, اَلْحِذْرُ kelimesiyle ifade edilmiştir. Yani, "Silahınızı alınız ve korununuz, sakınınız..." demektir.

b) خُذُوا حِذْرَكُمْ ifadesinin manası, "düşmanınızdan sakınınız..." demektir. Çünkü, sakınmayı emretmek, "silâhı ele alma" emrini ihtiva eder. Çünkü silâhı ele almak, düşmandan sakınmak demektir. Bu yorum da birincisi ile aynı kapıya çıkar. Binaenaleyh, birinci görüşe göre, silahı ele alma emri sarîh ve açık; ikinci görüşe göre ise sözün fehvâsından anlaşılmaktadır.

İKİNCİ MESELE Bir kimse şöyle diyebilir: Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden sakınılmasını emrettiği o şey, eğer olacaksa, bu sakınma bir fayda vermez; yok eğer olmayacaksa, sakınmaya hiç gerek yok... Binaenaleyh, her iki takdire göre de sakınmayı emretmek abestir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, اَلْمَقْدُورُ كَائِنٌ وَالْهَمُّ فَضْلٌ *"Takdir edilen şey, mutlaka olur; binaenaleyh, onu endişe etmek gereksizdir"* [38] dediği rivayet edilmiştir. Yine, "Tedbir, kaderin önüne geçemez" de denilmiştir. Buna göre biz deriz ki, eğer bu söz doğru olursa, şer'î hükümlerle amel etmenin gerektiğini söylemek bâtıl ve yanlış olur. Çünkü bu durumda şu söylenebilir: Eğer insan, Allah'ın kaza ve kaderinde saîd (cennetlik) olan kullardan ise, o takdirde iman etmesine lüzum kalmaz. Yok eğer, o şakî olan (cehennemlik) kimselerden ise, kendisine, iman edip itâatta bulunması herhangi bir fayda vermez. Bu ise, teklifin hiç olmayacağı neticesine götürür. Bu soruya gerçek anlamda şöyle cevap verilebilir: Her şey, kadere göre tahakkuk edince, sakınmayı

38) Bu mânadaki bir hadis için bkz. Keşfu'l-hafâ, II/374.

nimretme işi de kaderin içine dahil olmuş olur. Binaenaleyh, "sakınmada, tedbir almada ne fayda bulunmaktadır?" diyen bir kimsenin sözü de, çelişki teşkil eden bir söz olmuş olur. Zira, tedbir alıp sakınmak da kaderin bir parçası olunca, o zaman sakınmayı, tedbir almayı eleştiren bu sorunun ne faydası olur?

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nefir ve Sübat Kelimelerinin İzahı, Seferberlik Emri

Hak Teâlâ'nın, فَانْفِرُوا *"Harbe çıkın"* ifadesidir. İnsanlar, düşmanla savaşmak için harekete geçip, savaşmak için çıktıklarında, نَفَرَ الْقَوْمُ يَنْفِرُونَ نَفْرًا وَنَفِيرًا; devlet reisi de, insanları savaşa çıkmaya çağırıp, onları savaşmaya davet ettiğinde, (seferberlik ilan ettiğinde), اِسْتَنْفَرَ الْإِمَامُ النَّاسَ لِجِهَادِ الْعَدُوِّ فَنَفَرُوا – يَنْفِرُون "Devlet reisi, düşmanla savaşmaları için insanları savaşmaya çağırdı, onlar da davete icabet edip sefere çıktılar, sefere çıkıyorlar" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, وَإِذَا سْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا *"Sizden savaşa katılmanız istendiğinde, savaşa katılın, sefere çıkın"* şeklindeki hadisi de bu anlamdadır. Savaşa katılan topluluğa اَلنَّفِيرُ denilir. فُلَانٌ لَا فِي الْعِيرِ وَلَا فِي النَّفِيرِ "Falanca, ne kervanda, ne de savaşa katılanlar arasında bulunmaz.." darb-ı meselinde de bu anlamdadır. Arap dilcileri şöyle demişlerdir: Bu kelimenin aslı, korkmak, feryâd ü figan edip sığınmak anlamına gelen اَلنُّفُورُ، اَلنَّفَارُ kelimelerinden gelmektedir. Bir kimse bir şeye sığındığı zaman, نَفَرَ إِلَيْهِ ; ve yine bir kimse bir şeyden korkup ondan hoşlanmadığında, نَفَرَ مِنْهُdenilir. Buna göre âyetin manası, "düşmanınızla savaşmaya yönelip, bu yola başvurunuz" şeklinde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bütün dil alimleri, burada geçen, اَلثُّبَاتُ kelimesinin, "ayrı ayrı cemaatler" manasına geldiğini söylemişlerdir ki, bunun müfredi اَلثُّبَةُ kelimesidir. Bu kelimenin aslı ise, "Onu topladım" anlamında olan ثَبَتُّ الشَّيْءَ ifâdesinden gelmektedir. Yine, bir kimse bir kimseyi medh-ü sena ettiğinde, ثَبَتُّ عَلَى الرَّجُلِ "Falancayı övdüm" denilir. Bunun te'vîli şöyle yapılır: Bu, "Onun iyiliklerini bir araya toplayıp, sayıp dökdü" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا buyruğunun manası, sizler düşmanla savaşa, ya ayrı ayrı birlikler, peşpeşe giden seriyyeler halinde veyahut da topluca, yani tek bir alay halinde gidiniz..." şeklinde olur. Şairin şu sözünde murad ettiği mana da budur:

طَارُوا إِلَيْهِ زُرَافَاتٍ وَ وِحْدَانًا

"Topluluklar ve tek tek olarak ona doğru uçtular..." Hak Teâlâ'nın, فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا *"Fakat korkarsanız, o halde, yürüyerek, yahut binekli olarak kılın..."* (Bakara, 239) ifâdesi de böyledir. Yani "Sizler, bu iki halden hangisinde bulunursanız, yine namazınızı kılın..." demektir.

* *
*

Ağır Davranıp Seferberlikten Geri Duranlar

وَإِنَّ مِنكُمْ لَمَن لَّيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُن مَّعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنۢ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧٣﴾

"İçinizden (öylesi vardır ki), muhakkak ağır davranacaktır. Eğer size bir musibet gelip çatarsa, diyecek ki: "Allah bana hakikaten lûtfetti. Çünkü onlarla beraber bulunmadım!" Eğer size, Allah'tan bir lütf-u inayet gelirse, sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi, muhakkak şöyle diyecektir: "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da, büyük bir murada (ganimete) ereydim)"

(Nisa, 72-73).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki bu âyette geçen وَإِنَّ مِنكُمْ *"içinizden (öylesi vardır ki..)"* ifâdesinin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın"* (Nisa, 71) ifâdesiyle zikretmiş olduğu mü'minlere râci olması gerekir. Âlimler, ağır davranan kimseler hakkında iki görüş beyan ederek, ihtilâf etmişlerdir.

Ağır Davrananların Münafıklar Olduğu

Birinci görüş: Bunlardan murad, münafıklardır. Çünkü onlar, insanları Hz. Peygamber'le bulunmaktan alıkoymaya çalışıyorlardı. Eğer, "Âyetteki, *"içinizden (öylesi vardır ki) muhakkak ağır davranacaktır"* ifadesi,"Ey iman edenler, içinizden (öylesi vardır ki), muhakkak ağır davranacaktır" takdirindedir. Binaenaleyh bu ağır davranan münafık ise, münafık nasıl olur da, *""içinizden"* ifadesi ile anlatılan mü'minlerden bir kısım sayılır?" denirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Allah Teâlâ cins, neseb ve içli-dışlı olma (beraber yaşama) bakımlarından münafığı, mü'minlerden saymıştır.

2) Allah Teâlâ onları, zâhirî halleri bakımından mü'minlerden saymıştır. Çünkü onlar zâhiren iman ehline benzeyenlerdir.

3) Sanki, *"Ey kendisine kitap indirilen.."* (Hicr, 6) âyetinde de olduğu gibi, "Ey, (iddialarına ve zanlarına göre) iman etmiş olanlar..." denilmiştir.

Ağır Davrananların Zayıf Mü'minler Olma İhtimali

İkinci görüş: Bu ağır davrananlar, mü'minlerin zayıfları idi. Bu, bir kısım müfessirin görüşüdür. Onlar şöyle demişlerdir: اَلتَّبْطِئَةُ tabiri, اَلْإِبْطَاءُ (gecikti, ağır davrandı) anlamına da gelir. "Buna göre buradaki tef'îl vezninin anlamı, bu fiilin tekrar tekrar meydana geldiğini ifâde etmektir. Dil alimleri, Arapların, مَا اَبْطَأَ بِكَ يَا فُلَانُ عَنَّا "Ey falanca, seni bizden alıkoyan nedir?" dediklerini nakletmişlerdir. Arapların, bu fiili bâ harf-i cerriyle kullanmaları da, bu fiilin hadd-i zatında müteaddî olmadığına delalet eder. Buna göre âyetin manası, "Onlar içinde, bu gayeye karşı ağır davranan ve cihad hususunda gevşek davranıp ağırdan alan kimseler vardır. Bunlar, müslümanlar zafere ulaştıkları zaman, ganimete nail olmak için, onlarla olmuş olmayı temenni ederler. Ama, müslümanların başına nâhoş bir iş geldiğinde de, onlarla birlikte bulunmamış olmalarından dolayı sevinirler" şeklindedir. Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, ne oldunuz ki size: "Allah yolunda elbirlik gazâya çıkın" denildiği zaman yere (mıhlanıp) kaldınız!"* (Tevbe, 38) âyetiyle kastettiği kimselerdir.

Âyetteki, لَيُبَطِّئَنَّ ifadesinden muradın, onların ağır davranması olup, başkalarını geri durdurma olmadığına delâlet eden hususlardan birisi de, Cenâb-ı Hakk'ın, ganimet elde edildiği zaman onların söylediğini naklettiği *"Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da..."* sözleridir. Eğer, bu tabirden maksad, başkalarını geri durdurmak olsaydı, bu sözün bir anlamı olmazdı." **Kadî** bu görüşü tenkid etmiş ve şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu ağır davranan veya başkasını alıkoyan kimselerin, mü'minlerin başına bir musibet geldiğinde, *"Allah bana hakikaten lûtfetti. Çünkü onlarla beraber bulunmadım"* dediklerini ve cihaddan geri duruşlarını Allah'ın bir nimeti saydıklarını nakletmiştir. Böyle bir söz, mü'minlere değil, ancak münafıklara yakışır. Ve yine mü'minler hakkında, "sanki sizinle kendisi, yani peygamber arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi..." denilmesi de uygun değildir. Böylece bu ifâdenin mü'minlere hamledilmesinin uygun olmadığı, bunun ancak münafıklara hamledilebileceği sabit olmuş olur."

Kâdî, sonra şöyle demiştir: "Eğer bu ağır davranmak, yere çakılmak اَلْإِبْطَاءُ ve الثَّاقُل manasına hamledilirse münâfıklara uygun düşer. Çünkü onlar, cihaddan geri durur, cihad hususunda ağır davranır ve cihada katılma hususunda acele etmezler. Eğer bu kelimeyi "başkasını geri durdurmak" manasına hamledersek, bu mana yine münafıklara uygun düşer. Çünkü onlar mü'minlerin çoğunu, kafalarında uyandırdıkları çeşitli şüpheler ile, cihaddan alıkoymaya çalışıyorlardı. Binaenaleyh, her iki vasıf da münâfıklarda mevcuttur."

Müfessirlerin çoğu ise, bu kelimeyi "başkasını geri durdurma, alıkoyma" manasına hamletmişlerdir. Müfessirler böylece, اَبْطَأَ ve بَطَّأَ fiillerini birbirinden farklı kabul edip, birincisini lâzım, ikincisini ise müteaaddi addetmişlerdir; حَبَّ (sevimli oldu) ve اَحَبَّ (sevdi) fiillerinde olduğu gibi. Çünkü birinci fiil lazım, ikincisi ise müteaddidir.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc'a göre لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ ifadesindeki مَنْ kaseme mevsûldür. Öyle ki bu sözü sen söyleyecek olsaydın اِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ حَلَفَ بِاللّٰهِ لَيُبَطِّئَنَّ (Sizden elbette, savaştan alıkoysun diye andetmiş olanlar vardır) derdin.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ *"Eğer size bir musibet gelip çatarsa"* buyurmuştur. Yani, "Size, öldürülme, hezimet ve geçim darlığı gibi bir musibet gelip çatarsa.." demektir. Yani, "Ben onlarla beraber olmadığım için, onların başına gelip çatmış olan belâ ve musibet bana gelmedi..."; وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ "Eğer size, Allah'dan bir lütf-u inayet yani bir zafer ve ganimet gelirse, لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَالَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا *"Sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi, muhakkak şöyle diyecektir: "Keşke ben de onlarla beraber olaydım da, büyük bir murada ereydim!" derler..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir ile **Asım'ın ravisi Hafs**, zamirin mercii, âyette geçen اَلْمَوَدَّةُ (tanışıklık) olmak üzere, ifadeyi, tâ harfiyle كَاَنْ لَمْ تَكُنْ ; diğer kıraat alimleri ise, fiil daha önce geçtiği için, yâ harfiyle كَاَنْ لَمْ يَكُنْ şeklinde okumuşlardır. **Vahidî**, Kur'ân-ı Kerim'de, bu her iki kıraatin de mevcut olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, bir âyetinde قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ *"Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüd gelmiştir"* (Yunus, 57); başka bir âyetinde de, فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ *"Kime Rabbinden bir öğüt gelip de..."* (Bakara, 275) buyurduğunu söylemiştir. Buna göre fiili müennes getirmek aslolup, fâil müennes-i gayr-i hakiki olduğu zaman, özellikle fail ile fiil arasına bir fasıla girdiğinde fiili müzekker getirmek de güzel ve yerinde olur.

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basri, lâm harfinin zammesiyle لَيَقُولُنَّ "derler" şeklinde okumuş, böylece zamiri مَنْ kelimesinin manasına râci kılmıştır. Çünkü, لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ ifâdesi, cemi manasındadır. Ancak ne var ki, bu kıraat zayıftır. Çünkü, مَنْ kelimesi, her ne kadar cemi manası ifade ediyorsa da, lâfız olarak müfreddir. Bu kelimenin lafız bakımından müfredlik tarafı, *"diyecek ki, "Allah bana hakikaten lûtfetti..."* ve *"Keşke ben de onlarla beraber olaydım da, büyük bir murada ereydim!"* tercih edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Burada كَأَنْ لَمْ تَكُنْ İtirazî Cümlesinin Girmesinin Güzelliği

Bir kimse şöyle diyebilir: "Eğer bu âyet, "Eğer size, Allah'tan bir lütf-u inayet gelirse, muhakkak şöyle diyecektir: Keşke ben de onlarla beraber olaydım da, büyük bir murada ereydim!" şeklinde olsaydı, âyetin nazmı daha güzel ve daha doğru olurdu; binaenaleyh araya niçin, *"Sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi!"* ifâdesi gelmiştir?"

Buna şöyle cevap verilir: Bu, araya giren bir itiraziyye cümlesi olup, son derece güzel ve yerindedir. Bunu şu şekilde açıklarız: Cenâb-ı Hak, münafıkların, müslümanlara bir belâ geldiğinde onlardan geri kalmış olmaları sebebi ile, son derece sevindiklerini; o müslümanlar bir ganimet ve üstünlük elde ettiklerinde ise, bu ganimete ortak olamadıkları için son derece üzüldüklerini nakletmiştir. Böyle bir işi, insan ancak yabancı ve düşman hakkında yapar. Çünkü birisini seven kimse, onun sevinci ile sevinir, kederi ile kederlenir. Fakat insan böyle yapmayıp tersini yaptığında, işte bu düşmanlığı ortaya koyma olur.

Bu mukaddimeyi kavradığında, biz deriz ki: Allah Teâlâ münafıkların, müslümanların başına bir belâ geldiği zaman sevindiklerini nakledince, sonra müslümanların eline bir nimet ve güç geldiği zaman, onu kaçırmış oldukları için üzüldüklerini de nakletmek istedi ve bunu tamamen söylemeden önce, araya *"- Sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi-"* sözünü koydu. Bundan murad, bir hayret ifadesidir. Sanki Allah Teâlâ, "Ey mü'minler, sanki sizinle kendi arasında hiçbir tanışıklık, hiçbir ülfet olmamış gibi, şu münafığın söylediği söze bakın!" diyor. İşte bu sözden murad, budur. Bu, her nekadar i'tiraziyye cümlesi olarak arada bulunan bir söz ise de, son derece güzel ve yerindedir.

* *
*

Şehid ve Gazilerin Mükâfaatları

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَوٰةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ ۚ وَمَن يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ
اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾

"Artık âhirete karşılık dünya hayatını satacak olanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşıp da öldürülür veyahut galip gelirse, ona pek büyük bir ecir vereceğiz"

(Nisa, 74).

Bil ki Allah Teâlâ, cihaddan geri duranları zemmedince, cihâda teşvike yönelerek, *"... Allah yolunda savaşsınlar"* buyurdu. Müfessirler, bu âyetteki, *"Dünya hayatını satacak olanlar...."* tabiri hakkında şu iki izahı yapmışlardır:

1) Âyetteki, يَشْرُونَ kelimesi, satarlar manasınadır. Nitekim **İbnu Müferrağ:**

وَشَرَيْتُ بَرْدًا لَيْتَنِي مِنْ بَعْدِ بَرْدٍ كُنْتُ هَامَهُ

"Bir köle sattım. Keşke o köle gittikten sonra ben, başımı alıp gitmiş olsaydım. (Çöllere düşseydim)" demiş ve بَرْدٌ kelimesini köle manasına, شَرَيْتُ kelimesini "sattım" manasına almıştır. O köleyi sattıktan sonra, pişman olup ölümü temennî ettiğini ifade etmiştir. Buna göre âyetin manası, "Dünyayı, âhireti almak için satan kimseler, Allah yolunda savaşsınlar" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki Allah, hak yolunda savaşmakta ve öldürülmekte olan mü'minlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cenneti vererek satın almıştır... O halde (ey mü'minler), yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin"* (Tevbe, 111) âyetinde olduğu gibidir.

2) Âyetteki, يَشْرُونَ kelimesi, "satın alırlar" manasınadır. Bu görüşte olanlar şöyle derler: Bu âyetin muhatapları, Uhud savaşından geri durup katılmayan münafıklardır. Buna göre âyetin manası; "Dünya hayatını âhirete tercih eden o kimseler savaşsınlar..." şeklinde olur. Bu manaya göre, âyette şöyle takdir edilmesi gereken bir hazif vardır: "İslâm ve iman gerçekleşmeden önce, İslâm ahkâmının gerektirdiği şeylerin meydana gelmesi imkansız olduğu için, (ey münafıklar) önce iman edin, sonra da savaşın."

Bana göre bu âyetle ilgili başka muhtemel manalar da vardır:

a) İnsan, bu dünya hayatını Allah yolunda harcamak istediğinde, nefsi bu hususta cimrilik eder. Dolayısı ile insan, dünya hayatını gönül hoşluğu ile Allah yolunda harcayabilmesi için, o insan dünya hayatını, ahiret saadetine mukabil, kendi nefsinden satın alarak (yani onu böylece iknâ ederek) harcar.

b) Allah Teâlâ, insana, savaşmadığı için meydana gelecek zararları bildirerek, savaşı emretmiştir. Zira savaşmayan kimse, savaşı, dünya hayatına olan arzusundan dolayı terketmiştir. Bu ise âhiret saadetini elden kaçırmaya sebep olur. Buna göre sanki o insana, "Savaşla meşgul ol. Fani olan dünyayı, ebedî âhiret saadetine tercih etmekten vazgeç" denilmektedir.

c) Sanki bu ifade ile şöyle deniliyor: "Âhirete bedel dünya hayatını satın alan kimseler, âhirette gerçek saadet, imrenilecek nimet ve şeref olduğu halde, dünyayı âhirete tercih etmişlerdir. Durum böyle olunca onlar savaşsınlar. Zira onlar, dünyada iken de imrenilecek şeyleri ve şerefi ancak savaşarak elde edebilirler. Çünkü onlar

savaşarak düşmanlarına galib gelip, mallarını ele geçirebilirler." İşte benim aklıma gelen manalar bunlardır. Ne murad ettiğini, en iyi Allah bilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا *"Kim Allah yolunda savaşıp da öldürülür veyahut galib gelirse, ona pek büyük bir ecir vereceğiz"* buyurmuştur ki bu, "Allah yolunda savaşan herkese, ister düşman tarafından öldürülmüş olsun, isterse düşmana galib gelip (gazî) olsun, büyük mükâfaat vereceğiz" manasındadır. Bu büyük mükâfaat, şerefli ve devamlı olan yüce, halis bir menfaattir. Bu iki ihtimalin dışında, bir üçüncüsünün olmayacağı herkesçe malumdur. Her iki ihtimalde de mükafaat tahakkuk edeceğine göre, cihaddan daha şerefli bir şey yoktur. Bu da, mücahidin, kafasına mutlaka şu iki hususu, yani ya şehid edileceğini, yahut da düşmana galip gelip onu ezeceğini iyice yerleştirmesi gerektiğine delâlet eder. Çünkü mücahid buna iyice azmettiğinde, düşmandan kaçmaz ve savaştan geri durmaz. Fakat bu azim olmadan savaşa katılırsa, çabukça firar eder. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"öldürülür veyahut galib gelirse.."* buyruğu ile, iki ihtimali de belirtmesinin manası budur.

★ ★
★

Allah'ın Dinini Yüceltme Ve Müslümanları Kurtarmak İçin Cihad

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

"Size ne oluyor ki Allah yolunda ve erkek, kadın ve çocuklardan "Ey Rabbimiz, bizi ahalisi zalim olan şu memleketten (kurtarıp) çıkar. Bize, tarafından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı yolla" diyen müstad'aflar uğrunda (düşmanla) savaşmıyorsunuz"

(Nisâ, 75).

Bil ki bu ifadeden maksad, insanların savaşı terketmelerini bir yadırgamayı ifade etmektir. Binâenaleyh bu âyet de, daha önce geçen cihad emrinin bir te'kididir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ *"Size ne oluyor ki savaşmıyorsunuz?"* ifadesi, cihadın farz olduğunu gösterir. Bu, "erkek, kadın ve çocuk, müstad'af müslümanların durumu,

çaresizlikte son dereceye varmış iken, savaşmamanızın bir mazereti olamaz" demektir. Bu, hem alabildiğine savaşa teşviki ifade etmekte, hem de savaşın farz oluş sebebini beyan etmektedir. Savaşın farz oluşunun sebebi, o zayıf mü'minleri kâfirlerin ellerinden kurtarmaktır. Çünkü cihad için toplanmak, (kâfirin elinde esir kalanları) kurtarmak demektir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, "Âyetteki *"Size ne oluyor ki Allah yolunda savaşmıyorsunuz?"* buyruğu, insanların savaşı bırakmasına karşı bir yadırgama ve onu bırakmaları halinde, bir mazeret olamayacağını bir açıklamadır. Binâenaleyh kulların fiillerinin yaratıcısı eğer Cenâb-ı Allah olsaydı, bu lüzumsuz bir söz olurdu. Çünkü Allah'ın o fiili yaratmaması, onu irade ve hükmetmemiş olması, en büyük bir mazeret olurdu" demiştir. Bu iddiaya daha önce cevap verilmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ *"Kadın, erkek ve çocuklardan.. müstad'aflar"* ifadesinin, kendinden önceki bir ifade ile ilgili olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hususta şu iki görüş vardır:

a) Bu, kendinden önceki, فِي سَبِيلِ *"yolunda"* ifadesi üzerine atfedilmiştir. Buna göre manası, فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ فِي الْمُسْتَضْعَفِينَ "Size ne oluyor ki Allah yolunda ve müstad'aflar için savaşmıyorsunuz" şeklindedir.

b) Bu, "Allah" lâfzı üzerine atfedilmiştir ve فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَفِي سَبِيلِ الْمُسْتَضْعَفِينَ "Allah yolunda ve müstad'aflar yolunda..." manasındadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Kadın, erkek ve çocuklar gibi, müstad'af olanlar"dan maksad, Mekke'de kalıp, Medine'ye hicret edemeyen müslümanlardır. Bunlar, Mekke kâfirlerinden şiddetli eziyetler görüyorlardı. **İbn Abbas** (r.a), "Ben ve annem, kadın ve çocuk müstad'aflardan idik" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE

"Vildan" kelimesi "veled"in cem'idir. وِلْدَانٌ، حِزْبَانٌ – وَلَدٌ، حَزَبٌ kelimeleri gibi, فِعْلَانٌ – فَعَلٌ vezni üzere gelen benzeri kelimelerdir. **Keşşaf sahibi,** "Âyette geçen *"erkek, kadın"* ifadesi ile, hür erkek ve kadınlar; "çocuklar" ifadesi ile de köle ve cariyeler kastedilmiş olabilir. Çünkü köle ve cariyeye "velîd", "velîde" denilir ki, bu iki kelimenin cem'i "vildân" ve "velâid" şeklinde gelir. Fakat burada "vildân" kelimesi, müzekkerleri (erkekleri, köleleri) müenneslere (kadınlara, cariyelere) tağlib etme yoluyla, her ikisini de ifade etmek için getirilmiştir. Bu, hem nineleri hem de dedeleri ifade etmek için, "âbâ" (dedeler) denilmesi; kız ve erkek kardeşleri hakkında "ihve" (erkek kardeşler) denilmesi gibidir" demiştir. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE
Burada Çocukların Zikredilmesinin Hikmeti

Allah Teâlâ, çocukların babalarını ve annelerini sıkıştırıp zorlamak ve çocukların bulundukları durumdan ötürü müşriklere buğz ettirmek için, mükellef olmayan çocukların bile müşriklerin zulmünden kurtulamadıklarını bildirip, zulümlerini iyice ortaya koymak ve müstad'afların, günahsız küçük çocukların duaları ile Allah'ın rahmetinin inmesini temin etmek gayesi ile, dualarına çocuklarını da iştirak ettirdiklerini belirtmek için, âyette "çocukları" da zikretmiştir. Nitekim hadiste, yağmur duâsına çıkıldığında, çocukların da beraber çıkarılması gerektiği ifade edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o müstad'afların (acz ve çaresizlik içinde olan müslümanların) رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا *"Ey Rabbimiz, bizi ahalisi zalim olan şu memleketten (kurtarıp) çıkar. Bize, tarafından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı yolla"* dediklerini nakletmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ahalisi Zalim Şehir

Alimler, âyette bahsedilen *"ahalisi zalim olan memleket"* ile, Mekke'nin murad edildiği hususunda ittifak etmişlerdir. (O zamanki) Mekke halkının, "zalim" diye tavsif edilmelerinin sebebi şu iki şey olabilir:

a) Onlar müşrik oldukları için... Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki şirk, en büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur.

b) Onlar, müslümanlara eziyet edip, her türlü kötülüğü onlara yaptıkları için...

İKİNCİ MESELE
اَلظَّالِمِ اَهْلُهَا Terkibi Hakkında

Birisi "Âyette geçen "karye" kelimesi müennestir ve اَلظَّالِمِ اَهْلُهَا (ahalisi zalim) ifadesi, "karye"nin sıfatıdır. Bundan dolayı, "zalim" kelimesi mecrurdur. Binaenaleyh اَلظَّالِمَةِ اَهْلُهَا şeklinde söylenmeli idi?" diyebilir. Buna şöyle cevap verilir: Nahivciler, bu gibi sıfatları, ism-i faile benzeyen sıfatlar diye adlandırırlar. Bu konuda temel kaide şudur: Sen ikinci cüz'e elif-lâmı getirdiğinde, o faili müzekkerlik ve müennes lik bakımından birinci cüz'e göre getirirsin. Mesela senin, مَرَرْتُ بِالْمَرْاَةِ حَسَنَةِ الزَّوْجِ كَرِيمَةِ الْاَبِ "Ben, kocası iyi, babası da çok kerim olan bir kadına rastladım" ve مَرَرْتُ بِرَجُلٍ جَمِيلِ الْجَارِيَةِ "Ben, cariyesi güzel olan bir adama rastladım" demen gibi. Ama sen elif-lamı son cüz'e getirmezsen, faili müennes lik müzekkerlik bakımından ikinci cüz'e göre getirirsin. Bu da, senin مَرَرْتُ بِامْرَاَةٍ كَرِيمٍ اَبُوهَا "Ben, babası kerim olan bir kadına rastladım" demen gibidir. Hak Teâlâ'nın, اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اَهْلُهَا *"Ey Rabb'imiz, bizi ahalisi zalim olan şu memleketten (kurtarıp) çıkar"* ifâdesi de bu ikinci şekle göredir. Şayet sen, elif-lâmı, âyette geçen اَهْلُ kelimesinin başına getirmiş olsaydın, o zaman sen, مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمَةِ الْاَهْلِ derdin. Âyette geçen اَلظَّالِمِ kelimesi, mana bakımından ehlin sıfatı olduğu için, terkib

itibariyle الْقَرْيَة kelimesinin sıfatı olabilmiştir. Çünkü ahalî, o beldeye, karye'ye mensub olanlar demektir. İşte böyle oluş, bu vasfın sahîh olabilmesi için kâfî ve yeterli gelmiştir. Bu senin tıpkı, مَرَرْتُ بِرَجُلٍ قَائِمٍ أَبُوهُ "Ben, babası ayakta olan bir adama uğradım" demen gibidir. Bu misalde, ayakta olmak vasfı babaya aittir, ama sen bunu, terkîb itibariyle بِرَجُلٍ "adama..." kelimesinin vasfı yaptın... Bu vasfın sahîh olabilmesi için bu kadar bir münasebet kâfirdir. Çünkü bir şeye sıfat getirmenin maksadı, o şeyi tahsis ve temyiz etmektir. İşte bu maksad da, böyle bir vasıftan elde edilebilir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Beklenen Hâmî

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bize, tarafından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı yolla"* ifadesi hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

a) **İbn Abbas**, "Onlar, mü'minlerden işlerimizi yürütecek, faydamıza olan şeyleri yerine getirecek ve bizim için, dinimizi ve şeriatımızı muhafaza edecek bir kimseyi bize yönetici yap, idareci yap" manasını kastediyorlar" demiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların dualarına icabet etmiştir; çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'yi fethedince, **Attab İbn Esîd**'i onlara emir tayin etmişti. Buna göre, âyet-i kerimede bahsedilen, "velî, hâmî"den maksat, Hz. Peygamber (s.a.s); "yardımcı"dan maksat ise **Attab İbn Esîd** olmuş olur. **Attab**, zayıfları güçlülere, düşkün olanları da kudretli olanlara karşı korur, böylece adaleti temin ederdi.

b) Bu ifadenin maksadı, "Bizim için, katından bir velâyet (dostluk) ve nusret (yardım, tevfîk-i ilâhî) ver, yolla" demektir ki, bunun neticesi de, "Sen, bizim için bir velî ve bir yardımcı ol" demektir.

★ ★
★

Mü'minler Allah, Kâfirler Tâğut Uğrunda Savaşırlar

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا
أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾

"İman edenler Allah yolunda harbederler, inkar edenler ise "tâğut" yolunda savaşırlar. Öyleyse, o şeytanın dostlarıyla dövüşün. Şüphesiz ki, şeytanın hilekârlığı zayıftır"

(Nisâ, 76).

Bil ki Allah Teâlâ, cihadın farz olduğunu beyan edince, nazar-ı dikkate alınacak olan şeyin, cihadın şekli değil, bilakis niyet ve maksat olduğunu bildirmiştir. İmdî müminler, Allah'ın dinini kuvvetlendirmek ve O'nun kelimesini yüceltmek maksadıyla savaşırlar. Kâfirler ise, "tağut"un yolunda savaşırlar. İşte bu âyet, yaptığı her işte Allah'ın rızasını gözetmeyen herkesin, "tağut"un yolunda olduğuna adeta delalet eder gibidir. Çünkü Allah, bu taksimatı zikredince -ki bu taksimata göre savaş ya Allah, veyahut da tâğutun yolunda olur- olur. Allah'dan başka her şeyin, "tağut" olması gerekir. Cenâb-ı Hak sonra, Allah yolunda savaşan kimselere, şeytanın dostlarıyla savaşmalarını emretmiş, şeytanın hilekârlığının çok zayıf olduğunu açıklamıştır. Çünkü Allah, kendi dostlarına; şeytan da kendi dostlarına yardım eder. Hiç şüphe yok ki, şeytanın kendi dostlarına yardımı, Allah'ın kendi dostlarına yardımından daha zayıftır. Baksana, hayır sahibi ve dindar kimselerin güzel adları, onlar bu dünyada son derece fakir ve düşkün olsalar bile, yıllar yılı devamlı bir biçimde anılmaya devam eder. Halbuki krallar ve zalim kimselerin adları ve şanları, onlar ölünce sona erer. Onların adları da, zulümleri de devam etmez. اَلْكَيْدُ kelimesi ise, hile ve düzenbazlıkla bir durumu, bir işi bozmaya çalışmak, gayret etmek demektir. Nitekim bir kimse bir kimseyi, düzenbazlık yaparak zarara sokmak istediğinde كَادَهُ يَكِيدُهُ denilir. Hak Teâlâ'nın, كَانَ ضَعِيفًا *"Zayıftır..."* ifadesine كَانَ'nin getirilmesinin faydası, o şeytanın hile ve tuzağının zayıf olduğunu te'kîd etmek içindir. Yani, şeytanın hilesi böyle olunca, zayıflık ve zillet ile vasfedilmiş olur.

* *
*

Kâfirlerle Savaşmaktan Allah'dan Çekinircesine Korkarlar

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ
مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا
إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾

"Kendilerine, "Ellerinizi çekin, dosdoğru namaz kılın, zekatı verin" denilen kimselere bakmaz mısın? Şimdi onların üzerine muharebe yazılınca, içlerinden bir zümre, insanlardan, Allah'dan korkar gibi, hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar. Onlar, "Ey Rabbimiz, üzerimize muharebeyi niye farz kıldın? Bize, yakın bir zamana kadar mühlet vermeli değil miydin?" dediler. De ki:

"Dünyanın faidesi pek azdır; ahiret ise, sakınanlar için elbet daha hayırlıdır. Siz hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar (en ufak bir) haksızlığa bile uğratılmayacaksınız"

(Nisâ, 77).

Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyetin, müminleri mi münafıkları mı tavsif ettiği hususunda şu iki görüş vardır:

Çekinenlerin Mü'minler Olması İhtimali

Birinci görüş: Âyet, mü'minler hakkında nazil olmuştur. **Kelbî**, bu âyetin **Abdurrahman İbn Avf, Mikdad, Kudâme İbn Maz'ûn ve Sa'd İbn Ebî Vakkas** hakkında nazil olduğunu söylemiştir ki bunlar, Medine'ye hicret etmeden önce, Hz. Peygamber'le beraber idiler... Müşriklerden çok şiddetli eziyyetler görüyorlardı. Bunu, Allah'ın Resûlüne şikâyet ederek, "Onlarla savaşmak için bize müsaade et" dediler. Bunun üzerine de Allah'ın Resûlü onlara, *"Ellerinizi (savaştan) çekin! Zîra, onlarla savaşmak için henüz bana emir verilmedi. Siz şimdi namaz, zekat gibi dinî görevlerinizi yerine getirmekle meşgul olun"* buyurdu. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edip, onlar da Bedir'de savaşmakla emrolununca, bazıları savaşmak istemedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyeti inzal buyurdu.

Bu görüşte olanlar şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Resûlullah'ın, kendilerine *"savaştan geri durun"* deme ihtiyacını hissettiği kimseler, savaşma konusunda istekli ve arzulu olan kimselerdir. Savaşa istekli olan kimseler ise, ancak mü'minlerdir. Böylece bu, bu âyetin mü'minler hakkında nazil olduğunu gösterir. Bu görüşe şu şekilde cevap vermek mümkündür: Münafıklar, "Biz mü'miniz; biz kâfirlerle muharebe etmek, savaşmak istiyoruz" diyerek, kendilerinin bu konuda arzulu olduklarını ortaya koymuşlardır. Allah onlara, kâfirlerle savaşmalarını emredince de, onlar savaşmaktan imtina etmişlerdir. Böylece onlardan, söylediklerinin aksi sudûr etmiştir.

Çekinenlerin Münafıklar Olması İhtimali

İkinci Görüş : Âyet, münafıklar hakkında nazil olmuştur. Bu görüşü savunanlar ise şöyle istidlâl etmişlerdir: Âyet, kendisinin münafıklar hakkında olduğuna delalet etmekte ve o münafıklara özgü birtakım şeyleri kapsamaktadır:

1) Allah Teâlâ, münafıkları vasfetme hususunda *"İnsanlardan, Allah'dan korkar gibi, hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar"* buyurmuştur. Böyle bir vasfın, ancak münafıklara uygun düşeceği malum olan bir husustur. Çünkü, mü'minin

insanlardan korkmasının, Allah'dan olan korkmasından daha fazla olması caiz değildir.

2) Allah Teâlâ, münafıkların *"Ey Rabbimiz, üzerimize muharebeyi niye farz kıldın?"* dediklerini nakletmiştir. Allah'a itirazda bulunmak ise, ancak kâfir ve münafıkların sıfatıdır.

3) Allah Teâlâ, Resûlüne, *"Dünyanın faidesi pek azdır; ahiret ise, sakınanlar için elbet daha hayırlıdır"* demesini emretmiştir. Bu söz ise, dünya hususundaki arzusu ahiret hususundaki arzusundan daha çok olan kimseler için söylenebilir. Böyle olmak ise, ancak münafıkların vasfıdır.

Mezkûr İki İhtimalin Karşılaştırılması

Birinci görüşte olanlar, ikinci görüşün bu istidlâllerine tek bir şeyle cevap vermişlerdir: Dünyayı sevmek ve savaşmaktan nefret etmek, insan tabiatının ayrılmaz bir vasfıdır. Binâenaleyh, âyette geçen bu haşyet ve korku, bu manaya; onların *"Ey Rabbimiz, üzerimize muharebeyi niye farz kıldın?"* şeklindeki sözleri de, Allah'ın farz kılmasını yadırgama manasına değil, teklifini hafifletmesini temennî etme manasına hamledilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Dünyanın faidesi pek azdır"* ifadesi, onlar bunu yadırgayıp inkâr ettikleri için değil, aksine Allah Teâla, bu dünya işini onların kalbinde değersiz gösterecek sözü işittirmek için zikredilmiştir. İşte böylece, onların kalblerinden savaşa karşı olan nefret ve dünyaya yönelik olan sevgi zail olmuş, güçlü bir kalb ile savaşa yönelmişlerdir. İşte bu iki görüşün izahı hususunda söylenenler bundan ibarettir. Allah, en iyi bilendir. Âyetin münafıklar hakkında olduğunu söylemek daha münasiptir. Çünkü Allah Teâlâ, bu âyetten sonra, *"Eğer onlara bir iyilik dokunursa: "Bu, Allah katındandır" derler. Şayet onlara bir fenalık dokunursa, "Bu, senin yüzündendir" derler"* (Nisâ, 78) buyurmuştur. Bunun, münafıkların sözlerinden olduğunda hiç bir şüphe yoktur. Yazdığımız bu âyet, tefsirini yaptığımız âyete (Nisâ, 77) atfedilip, ma'tûf olan âyet de münafıklar hakkında olunca, ma'tûfun aleyh durumunda olan âyetin (Nisâ, 77) münafıklar hakkında olması gerekir.

İKİNCİ MESELE

Teşrîde Namaz, Zekât, Cihad Sıralamasının Hikmeti

Âyet, namaz ve zekâtın, cihadın farz kılınışından daha önce farz kılındıklarına delalet etmektedir ki, akla uygun gelen sıra da budur. Çünkü namaz, Allah'ın emrini ta'zim etmekten; zekât ise, Allah'ın halkına, insanlara karşı duyulan şefkatten ibarettir. Şüphe yok ki, namaz ile zekat, cihaddan önce gelmektedirler.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın كَخَشْيَةِ اللّٰهِ *"Allah'tan korkar gibi.."* tabiri mef'ûlüne muzâf olan bir masdardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً deki "Veya," Allah'ın Kelamında Şüphe Zanni Uyandırıyor?

O'nun, أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً *"Hatta daha şiddetli bir korku ile..* ifadesinin zahiri, bir şek ve şüphe zannı uyandırır ki bu, "Allâmu'l-guyûb" (gayblern âlimi) olan Allah için imkânsızdır. Bunun izahı şu şekillerde yapılmıştır:

a) Bundan maksat, onların, "Eşitlik veya şiddet sıfatlarından biri üzerinde bulundukları" manasında olmak üzere, bu hususu muhataplara müphem bırakmaktır. Bu böyledir, çünkü iki korkudan her biri diğerine nisbetle, ya daha eksik veya daha fazla, veyahut da onunla müsavî olurlar. Böylece Cenâb-ı Hak, bu âyetiyle, onların insanlardan duydukları korkunun, Allah'tan duydukları korkudan daha noksan olmadığını; aksine bunun, o korkuya ya eşit veyahut da o korkudan daha fazla olduğunu beyan buyurmuştur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, bu hususta bir şüphesinin bulunmasını gerektirmeyip aksine bu her iki kısımda da, bu kimselerin durumunu, muhatablara müphem bırakmış olmasını gerektirir.

b) Buradaki أَوْ edâtı و (vâv) manasında olup ifadenin takdiri, "onlar, insanlardan Allah'tan korkar gibi ve daha da fazla bir korkuyla korkarlar" şeklinde olur. Böylece bu iki kısım arasında herhangi bir aykırılık bulunmaz. Çünkü, (insanlardan daha fazla korkan kimsede, Allah'a karşı olan korku ve bu korkunun fazlası bulunmaktadır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu yüzbin (kimsey)e, hatta daha fazlasına peygamber gönderdik"* (Saffat, 147) âyetidir. Yani, "Onları gören kimse, işte bu sözü söyler" demektir. Burada da böyledir. Allah en iyisini bilendir.

Dünya Hayatını Tatlı Görüp Cihaddan Kaçanlar Aldanıyorlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ *"Ey Rabbimiz, niçin savaşmayı bize farz kıldın?"* dediklerini bildirmiştir.

Bil ki, böyle diyenler eğer mü'minler ise, onlar bunu Allah'a itiraz olsun diye değil, bilakis ölümden korkup, dünyayı sevdiklerinden dolayı söylemişlerdir. Eğer bunu söyleyenler münafık iseler, onların, savaşı Allah Teâlâ'nın değil de Hz. Peygamber'in kendi iddia ve zu'müne göre farz kıldığını söyledikleri malumdur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, لَوْلاَ أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ *"Bize, yakın bir zamana kadar mühlet vermeli değil miydin?"* dediklerini nakletmiştir ki bu, onların, kendilerine savaşın farz kılınmasını istememelerinin bir illeti gibidir. Yani, "Keşke bizi bıraksaydın da, kendi ecelimizle ölseydik" demek istemişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerine cevap vererek şöyle buyurmuştur: قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى *"De ki: "Dünyanın faidesi pek azdır; ahiret ise, sakınanlar için elbet daha hayırlıdır."*

Biz, ahiretin daha hayırlı olduğunu şu şekillerde açıklayabiliriz:

a) Dünya nimetleri az, ahiret nimetleri ise çoktur.

b) Dünya nimetleri sonlu, ahiret nimetleri ise devamlıdır.

c) Dünya nimetleri, keder, üzüntü ve kötülüklere bulaşmıştır; ahiret nimetleri ise, her türlü bulanıklıkdan arınmış olup, tertemizdir.

d) Dünya nimetlerinin (devam edip etmeyeceği) şüphelidir. Çünkü, kendisine çok fazla nimet verilmiş olan kimse bile, yarın bunun neticesinin ne olacağını bilemez. Halbuki, ahiret nimetlerinin (devamlı olduğu) katîdir. Bütün bu izahlar, ahiretin dünyadan üstün olmasını gerektirir. Ancak ne var ki bu daha hayırlı oluş, mümin ve müttaki olan kimseler için söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Müttaki olanlar için" şartını zikretmiştir ki, bu da O'nun لِمَنِ اتَّقَى buyruğudur. İşte Hz. Peygamber'in اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ *"Dünya mü'minin hapishanesi, kâfirin ise cennetidir"*[39] şeklindeki ifadesinden kastedilen de budur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ تُظْلَمُونَ فَتِيلاً *"Siz hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar (en ufak) haksızlığa bile uğratılmazsınız"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE İbn Kesir, Hamza ve Kisaî, zamir, Hak Teâlâ'nın *"Kendilerine (...) denilen kimselere bakmaz mısın?"* ifadesindeki اَلَّذِينَ (kimseler) lafzına râci olmak üzere, ya ile يُظْلَمُونَ "haksızlığa uğratılmazlar"; diğer kıraat imamları ise, muhatab sîgasıyla olmak üzere tâ harfiyle تُظْلَمُونَ "haksızlığa uğratılmazsınız" şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuşu, Cenâb-ı Hakk'ın *"De ki: "Dünyanın faidesi pek azdır"* buyruğu te'yid eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"De ki..."* sözü bir hitabı ifade etmektedir.

İKİNCİ MESELE Mu'tezile şöyle demektedir: "Âyet, insanların, yapmış oldukları taatlerine karşılık bir mükâfaata hak kazanmış olduklarına delalet eder. Aksi halde, zulmedilmeme tahakkuk etmemiş olur. Her ne kadar Allah Teâlâ'nın zulmetmeyeceğine dair kesin bir hüküm versek bile, Allah'u Teâlâ'dan zulmün sadır olabileceğine delalet eder. Aksi halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "zulmetmemekle" övünmesi doğru olmazdı.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar, hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar (en ufak bir) haksızlığa bile uğramayacaklar"* ifadesi, "onların amellerinin mükafaatı, hurma çekirdeğinin ipliği kadar bile eksiltilmez" demektir. Âyette geçen فَتِيلٌ kelimesi ise, iki parmağın arasında ovalayıp, sonra da attığın şey demektir. Bu hususdaki açıklamalar daha önce yapılmıştı.

* *
*

Ecelin Elinden Kimse Kurtulamaz

أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ ۗ وَإِن تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَٰذِهِ مِنْ عِندِ اللَّهِ ۖ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَٰذِهِ مِنْ عِندِكَ ۚ قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِندِ اللَّهِ ۖ فَمَالِ هَٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

"Nerede olursanız olun, tahkim edilmiş yüksek kalelerde bile bulunsanız, ölüm size gelip yetişir. "Eğer onlara bir iyilik dokunursa, "Bu, Allah katındandır" derler. Şayet onlara bir fenalık dokunursa, "Bu, senin yüzündendir" derler. De ki: "Hepsi Allah tarafındandır." Böyle iken o kavme ne oluyor da hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?"

(Nisâ, 78).

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetinden maksadı, savaşmak farz kılındığında, kendilerinden *"İnsanlardan Allah'dan korkar gibi, hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar. Onlar, "Ey Rabbimiz, üzerimize muharebeyi neye yazdın?" dediler"* (Nisâ, 77) diye bahsettiği kimseleri susturmaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak, أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ *"Nerede olursanız olun, ölüm size gelip yetişir"* buyurmuş, böylece insanların ölümden asla kurtulamıyacaklarını beyan buyurmuştur. Cihad, peşinden ahiret mutluluğu gelen bir ölümdür. Binâenaleyh, herkes mutlaka öleceğine göre, peşinden ebedî mutluluk gelen bir tarzda ölmesi, böyle olmayan ölümden daha evlâ olur.

Bu âyetin bir benzeri de, *"De ki: "Eğer ölmekten, yahut öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçışınız size asla fayda vermez. O takdirde bile, ancak çok az faidelendirilirsiniz"* (Ahzâb, 16) âyetidir. Arapça'da, اَلْبُرُوجُ kelimesi, köşkler ve kaleler anlamına gelmekte olup, asıl anlamında, "zuhur etme, görünme" anlamı mevcuttur. Nitekim kadın, güzelliklerini ortaya döküp sergilediğinde تَبَرَّجَتِ الْمَرْاَةُ denilir. Müşeyyede kelimesi ise, "yüksek, yükseltilmiş" anlamındadır. Bu kelime, meşîde şeklinde de okunmuştur. **Keşşâf sahibi** bu ifadenin, bir kimse binasını, köşkünü yükselttiğinde veya onu kireç ile sıvadığında, شَادَ الْقَصْرَ deyiminden geldiğini söylemiştir. **Nu'aym İbn Meysere,** bu tabiri kendisini mecazi manada yapabileceği bir fiil ile vasfederek, yâ harfinin kesresiyle müşeyyide şeklinde okumuştur. Bu, Arapların tıpkı قَصِيدَةٌ شَاعِرَةٌ "Şair bir kasîde" demeleri gibidir. Halbuki şair olan kasîde değil, ama onu söyleyendir.

Hayır da Şer de Allah'tandır

Cenâb-ı Hakk'ın:

وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هٰؤُلاَءِ الْقَوْمِ لاَ يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا

"Eğer onlara bir iyilik dokunursa, "Bu, Allah katındandır" derler. Şayet onlara bir fenalık dokunursa, "bu, senin yüzündendir" derler. De ki: "Hepsi Allah tarafındandır." Böyle iken o kavme ne oluyor da, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?" ifadesine gelince...

Bil ki Cenâb-ı Hak, münafıkların cihad hususunda ağır davrandıklarını, ölümden korkarak, ahiret mutluluğu hususunda istekli olmadıklarını nakledince, bu âyette onların birincisinden daha beter olan bir başka çirkin hasletlerinden bahsetmiştir.

Âyetin, öncesi ile irtibatı hususunda şu şekilde bir başka izah daha vardır: Bu ölümden korkan ve cihada gitmekte ağır davranan kimselerin bir adetleri de, cihad edip savaştıkları ve kendilerine bir ganimet ve rahatlık isabet ettiği zaman, "Bu, Allah katındandır" demeleri; hoşlanmadıkları birşey isabet ettiği zaman ise, "Bu, Muhammed ile arkadaşlık etmenin uğursuzluğundandır" demeleridir. Bu, onların son derece ahmak, cahil ve inat olduklarına delalet eder.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Hasene ve Seyyienin Tefsiri

Alimler, bu âyette geçen **"hasene"** ve **"seyyie"** hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Müfessirler şöyle demişlerdir: "Medine, Hz. Peygamber (s.a.s) oraya geldiğinde nimetlerle dopdolu idi. Yahudilerin inadı ve münafıkların nifakı ortaya çıkınca, Allah Teâlâ, bütün önceki ümmetler hakkındaki sünnetullahını yürüterek, rızıklarını biraz kıstı. Nitekim O, bunu *"Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdi isek onun halkını, yalvarıp yakarsınlar diye, mutlaka fakirlikle, şiddetle, hastalıkla (sıkıp) yakaladık"* (A'râf, 94) buyurarak ifade etmiştir. İşte bunun üzerine yahudi ve münafıklar, "Bu adamdan daha uğursuz birisini görmedik. O geldiğinden beri ürünlerimiz noksanlaştı, fiyatlar yükseldi" dediler. Buna göre, âyetteki *"Eğer onlara bir hasene (iyilik) dokunursa..."* tabiri, "Bolluk olur, fiyatlar uygun olur ve çok yağmur yağarsa, "...Bu, Allah katındandır" derler" manasına; *"Eğer onlara bir seyyie (fenalık) dokunursa..."* tabiri de, "Kıtlık olur ve fiatlar yükselirse, bu da Muhammed'in uğursuzluğundandır" derler" manasınadır. Bu tıpkı, *"Fakat onlara hasene gelince, "Bu, bizim hakkımızdır" dediler. Eğer kendilerine bir fenalık gelirse, Musâ ile beraberindekilere uğursuzluk yüklerlerdi"* (A'râf, 131) ve **Hz. Salih** (a.s)'in kavminden naklen, *"(Onlar) "Senin yüzünden ve maiyyetinde bulunan*

kimseler yüzünden uğursuzluğa uğradık'' dediler'' (Neml, 47) âyetlerinde ifade edildiği gibidir.

2) Âyette geçen "**hasene**"den murad, düşmana galip gelip, ganimet elde etmek; "**seyyie**"den murad ise savaşta öldürülme ve bozguna uğratılmadır. **Kâdî,** "Birinci görüş, tercihe daha şayandır. Zira bolluk ve pahalılık ile nimetlerin çok ve az oluşunun Allah'a nisbet edilmesi caizdir. Fakat galibiyet ve bozguna uğrama gibi şeylerin, Allah'a nisbet edilmesi caiz değildir. Çünkü "**seyyie**" (fenalık), öldürülme ve bozguna uğratılma manasına alındığında, Allah'a nisbet edilemez" demiştir. Ben de derim ki: "Bu söz onun mezhebine göre doğrudur. Ama bizim mezhebimize göre, bütün bunların hepsi Allah'ın kaza ve kaderine dahildirler."

İKİNCİ MESELE

Bil ki, bela ve günaha, "**seyyie**"; nimet ve taata da "**hasene**" denebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Onları hem hasenelerle, hem de seyyielerle imtihana çektik ki, dönsünler''* (A'râf, 168) ve *''çünkü güzellikler (hasenat), kötülükleri (seyyiatı) giderir''* (Hud, 114) buyurmuştur.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Âyetteki *''Eğer onlara bir hasene dokunursa...''* tabiri her türlü haseneye şamil olan umumi bir ifade olduğu gibi, *''Eğer onlara bir seyyie dokunursa...''* tabiri de her türlü seyyieyi (kötü ve fena şeyi) içine alan umumi bir ifadedir. Cenâb-ı Hak, bunun hemen peşisıra, *''De ki: ''Hepsi Allah tarafındandır''* buyurmuştur ki işte bu da, bütün iyilik ve kötülüklerin Allah'tan olduğu hususunda açık bir sözdür. Bütün taat ve isyanların, bu hasene ve seyyie kelimelerinin manasına girdikleri yaptığımız bu izahla sabit olunca, âyet, bütün taat ve isyanların Allah'tan (Allah'ın yaratması ile) olduğuna delalet eder; zaten elde etmek istediğimiz netice de işte budur.

Eğer denilirse ki: "Buradaki "**hasene**" ve "**seyyie**"den murad, taat ve isyan (günah) değildir; nitekim şunlar da bunu gösterir:

1) Herkes, bu âyetin bolluk ve kıtlık hususunda nazil olduğunda ittifak etmiştir. Binâenaleyh âyet, bu iki şeye mahsustur.

2) Hayır ve taat manası murad edilen "hasene" hakkında أَصَابَتْنِي (O, bana isabet etti) denilmeyip, أَصَبْتُهَا "Ben, onu elde ettim" denir. Arapça'da, "Hayır işledi" manasında أَصَابَتْ فُلَانًا حَسَنَةٌ ; "günah işledi" manasında da أَصَابَتْهُ سَيِّئَةٌ ifadeleri kullanılmaz. Bundan dolayı, eğer maksad sizin dediğiniz gibi olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ أَصَبْتُمْ حَسَنَةً demesi gerekirdi.

3) "**Hasene**" lafzı, hem "taat", hem de 'menfaat" manasında kullanılabilen müşterek bir lafızdır. Halbuki müfessirler, bu âyette bu kelime ile "menfaat"

manasının kastedilmiş olduğunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh müşterek bir lafzın, aynı anda her iki manasına da gelmesi zaruri olarak caiz olmayacağına göre, bununla "taat" manasının murad edilmiş olması imkansızdır."

Evet, eğer böyle denirse, şöyle cevap verebiliriz: Birinci iddiaya, "Sizler de sebebin hususi olmasının, lafzın umumiliğine zarar vermeyeceğini kabul edersiniz" diye cevap veririz. İkinci iddiaya "Arapça'da اَصَابَنِي تَوْفِيقٌ مِنَ اللّٰهِ وَعَوْنٌ مِنَ اللّٰهِ "Bana, Allah'tan bir tevfik ve bir yardım isabet etti" ve اَصَابَهُ خِذْلاَنٌ مِنَ اللّٰهِ "Ona, Allah'tan bir mahrumiyet isabet etti" denilebilir. Buradaki tevfik ve yardımdan maksad, yapılan taat; mahrumiyetten maksad ise işlenen masiyettir " diyerek cevap veririz.

Üçüncü iddiaya ise şöyle cevap veririz: Kendisinden istifade edilen herşey, hasenedir. Eğer o şeyden, ahirette istifade ediliyorsa, o taattir. Eğer ondan dünyada istifade ediliyorsa, o da şu anda bulunan bir saadettir. Binâenaleyh her iki kısma nisbetle, müşterek olarak "**hasene**" kelimesi uygundur. Böylece bu iddia da düşer. Binâenaleyh âyetin zahirinin, bizim verdiğimiz manaya delalet ettiği sabit olmuş olur.

Mümkin İle Vacib Arasındaki Fark

Âyetin bu manaya geldiğine, aklın açıkca gösterdiği şu husus da delalet etmektedir: Her mevcut, ya vacib li-zatihi, ya da mümkin li-zatihidir. Li-zatihi vacib olan bir tek olup, o da Cenâb-ı Allah'tır. Li-zatihi mümkin ise, Allah'dan başka herşeydir. Binâenaleyh mümkin li-zatihi eğer (kendisini meydana getirecek) bir müessire muhtaç olmaz ise, bu durumda bir yaratıcının varlığına, âlem ve âlemin hâdis (sonradan) oluşu ile istidlâl edilemez. Böyle bir istidlâl mümkün olmayınca da, bir yaratıcının bulunmadığı neticesi çıkar. Eğer mümkin li-zatihi varlık, bir müessire muhtaç ise, bu durumda, Allah'dan başka herşey mümkin li-zatihi olduğu için, herşeyin varlığı Allah'a dayandırılır. Bu hüküm, mümkin li-zatihinin mülk veya cansız varlık veya bir canlının fiili veyahut da bir bitkinin sıfatı olması ile değişmez. Çünkü mümkin li-zatihi varlığın, vacib li-zatihi'ye dayandığı hükmü, mümkin oluşlarını beyan ettiğimize göre, bu hususta hepsi eşit olur. İşte bu, gerçeğin, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği şey olduğu hususunda, güneş yuvarlağından daha açık ve daha net bir delildir. Cenâb-ı Hakk'ın söylediği gerçek şudur: *"De ki: "Hepsi Allah tarafındandır."*

Sonra Allah Teâlâ, فَمَالِ هٰؤُلاَءِ الْقَوْمِ لاَ يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا *"Böyle iken, o kavme ne oluyor da, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Son derece net ve açık olarak özetlediğimiz gibi, aklî delil, Allah'tan başka her şeyin, Allah'a dayandığına delalet ettiği için, Cenâb-ı Hak, *"Böyle iken o kavme ne oluyor da, hiçbir*

sözü anlamaya yanaşmıyorlar?'' buyurmuştur. Bu, adeta onların bu kadar net ve açık olmasına rağmen, bu sözün doğruluğunu anlayamamalarına taaccüb etme yerine geçer. **Mu'tezile**, "Hayır, aksine bu âyet bizim görüşümüzün doğruluğunu gösterir. Çünkü şayet, anlama ve marifet Allah'ın yaratması ile olsaydı, böyle bir taaccübün bir manası kalmazdı. Çünkü o zaman, onların bunu anlamamalarının sebebi, Allah'ın o anlayışı yaratmaması ve icad etmemesi olurdu ki bu da böyle bir taaccübün bâtıl olması neticesine götürür. Böyle bir taaccübün mevcut olması, bunun Allah'ın yaratması ile değil, kulun icadı ile olduğuna delalet eder" demiştir.

Bil ki bu söz, "medh ve zemm" metoduna tutunmaktan başka birşey değildir. Biz bunun "ilim meselesi" ile tenakuz (çelişki) teşkil ettiğini daha önce söylemiştik.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, "Müfessirler, Hak Teâlâ'nın, *''Hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar''* buyruğundan muradın "Onlar burada zikredilen bu âyeti anlamıyorlar" şeklinde olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da Kur'an'ın muhdes (sonradan olma) diye tavsif edilmesini gerektirir. Çünkü âyetteki "hadis" (söz) kelimesi, fa'îl vezninde olup, ism-i mef'ul manasındadır. Binâenaleyh bu, Kur'an'ın muhdes olduğunu gösterir" demiştir.

Mu'tezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: "Sizin, "Kur'an" kelimesi ile kastettiğiniz, ancak şu elimizde bulunan kitaptır. Şu elimizdeki kitabın muhdes olduğunda münakaşa etmiyoruz."

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Fıkıh" anlamak demektir. Nitekim, "falancaya fıkıh (anlayış) verilmiş" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in **İbn Abbas** (r.a) için فَقِّهْهُ فِي التَّأْوِيلِ *''(Ey Rabbim), onu Kur'ân'ı tefsir etmede fakih (anlayışlı) kıl.''*[39] Yani "Ona, bunu anlama kabiliyetini ver" diye dua etmesi de bu manadadır.

* *
*

İyiliğin Allah'dan, Kötülüğün Nefisten Olması Meselesi

مَآ أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ ٱللَّهِ وَمَآ أَصَابَكَ مِن سَيِّئَةٍ فَمِن نَّفْسِكَ وَأَرْسَلْنَٰكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

39) Buhârî, Vudû', 10; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 138 (IV/1927).

"Sana isabet eden her iyilik, Allah'dandır. Sana isabet eden her fenalık da kendindendir. Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. (Buna) hakkıyla şahid olarak Allah yeter"

(Nisâ, 79).

Cübbaî'nin Bu Mesele Hakkında İddiası

Ebu Ali El-Cübbaî şöyle der: **"Seyyie"** lafzının, bazan belâ ve sıkıntı manasına, bazan da günah ve masiyet manasına geldiği sabittir. Sonra Cenâb-ı Hak, bir önceki âyette, *"De ki: "Hepsi Allah'dandır"* buyruğu ile, **seyyie**'yi (fenalığı) kendisine nisbet etmiş; bu âyette ise, *"Sana isabet eden her fenalık da kendindendir"* beyanı ile, onu kulun kendisine nisbet etmiştir. Binâenaleyh bu iki âyetin arasını tevfik edip (bulup), var gibi görülen tenakuzu gidermek lazımdır. Belâ ve sıkıntı manasına olan seyyie, Allah'a nisbet edilince, peşpeşe gelen bu iki âyet arasındaki zahirî tenakuzun ortadan kalkması için, masiyet manasına olan seyyienin de kula nisbet edilmesi gerekir. Muhaliflerimizin bizzat kendileri, Kur'ân'ı değiştirmeye girişmiş ve فَمِنْ نَفْسِكَ *"kendindendir"* ifâdesini فَمِنْ نَعْسِكَ (fe min ta'sike) "senin uğursuzluğun sebebiyledir" şeklinde okumuşlar. Böylece Kur'ân'ı değiştirmişler ve Râfizîlerin Kur'ân'da tağyir olduğunu iddia etmeleri gibi bir yola girmişlerdir.

İmdî eğer, "Allah Teâlâ, bu âyette hasene ile seyyieyi ayırınca, seyyieyi değil de taat manasında olan haseneyi kendisine nisbet etmiştir. Halbuki bunların her ikisi de size göre kulun fiilidir?" denilir ise, biz deriz ki: "Çünkü hasene, her ne kadar kulun fiillerinden ise de, kul o fiile, ancak Allah'ın kolaylaştırması ve lutfetmesi ile ulaşabilir. Binâenaleyh bu fiilin, Allah'a nisbet edilmesi doğru olur. Kulun fiillerinden olan seyyieye gelince, o, Allah'a izafe edilemez. Çünkü Allah Teâlâ onu ne yapmış, ne irade etmiş, ne de emretmiş ve ne de teşvik etmiştir. Bundan dolayı şüphe yok ki bu seyyienin, her bakından Allah'a nisbeti kesilmiştir." İşte bu şahsın (**Cübbâî**'nin) bu konuda bütün söylediği bundan ibarettir.

Râzî'nin Cübbaî'ye Cevabı

Biz de diyoruz ki: Bu âyet, imanın Allah'ın yaratması ile meydana geldiğine delalet etmektedir. **Mu'tezile** bunu söylemiyor ve binâenaleyh bu âyet onların aleyhinde bir hüccet olur. Biz, bu âyetin buna delalet ettiğini söyledik. Çünkü, iman da bir hasenedir ve bütün haseneler Allah'dandır.

Biz, imanın da bir hasene olduğunu söyledik. Çünkü hasene, bütün kabihlik (çirkinlik, kötülük)lerden uzak bir iyi hal (imrenilecek durum) demektir. Hiç şüphesiz ki iman böyledir. Binâenaleyh imanın da hasene sayılması gerekir. Çünkü alimler *"Allah'a davet edenden, daha güzel sözlü kimdir?"* (Fussilet, 33) âyetindeki davetten

muradın, kelime-i şehadet olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ve *"Hiç şüphesiz Allah adaleti ve ihsanı emreder"* (Nahl, 90) âyetindeki ihsandan muradın *"La ilahe illallah"* sözü olduğu söylenmiştir. Böylece imanın bir hasene olduğu sabit olur. Biz, bütün hasenelerin Allah'tan olduğunu söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Sana isabet eden her iyilik (hesene), Allah'dandır"* buyurmuştur. *"Sana isabet eden her hasene"* sözü, bütün haseneleri içine alan umumi bir ifadedir. Sonra Allah Teâlâ, bunların her birinin Allah'tan olduğu hükmünü vermiştir. Bu iki mukaddime, yani "iman da bir hasenedir" ve "bütün haseneler Allah'dandır" mukaddimeleri (öncülleri), kat'î olarak imanın Allah'tan olduğunu gösterir.

İmanın Allah'dan Olduğunun İzahı

İmdi eğer, "İmanın Allah'tan olmasından murad, niçin "Allah Teâlâ'nın, kulu imana muktedir kılması, imanın bir hasene; zıddı olan küfrün ise kötü olduğunu bilmeye muvaffak etmesi..." manası olamasın?" denilir ise, biz deriz ki: Size göre, iman ve küfre nisbetle bütün şeriatlar müşterektir. Sonra kul, kendi ihtiyarı ile imanı icad eder (var eder) ve bizatihi bu imanda, Allah'ın kudretinin ve yardımının bir katkısı yoktur. Buna göre iman, bütün yönlerden Allah'tan kesilmiştir (Allah ile bir alakası yoktur). Bu ise, Cenâb-ı Allah'ın *"Sana isabet eden her iyilik, Allah'dandır"* buyruğuna zıddır. Binâenaleyh bu âyetin delaleti ile, imanın da Allah'tan olduğu sabit olur. Halbuki hasımlarımız (olan Mu'tezile), bunu söylemiyorlar. Böylece bu meselede, âyet onlar aleyhine delil olur.

İnkârı Yaratanın da Allah Olduğunun İzahı

Sonra biz, küfrün de Allah'tan olduğunu açıklamak istediğimizde deriz ki: Bunun birkaç izahı var:

1) "İman Allah'dandır" diyen herkes, "küfür Allah'tandır" der. Binâenaleyh diğerinin değil de sadece birinin Allah'dan olduğunu söylemek, ümmetin icmaına terstir.

2) Kul, eğer küfrü elde etmeye kâdir ise, küfrü elde etmeye uygun olan bu kudret imanı meydana getirmeye de ya uygundur veya değildir. Eğer bu kudretin, imanı meydana getirmeye uygun olduğu söylenirse, o zaman söz, "kulun imanı, kendisindendir" neticesine varır. Eğer kudret, imanı meydana getirmeye elverişli değil ise, o zaman bir şeye kâdir olan, onun zıddına kâdir olamamış olur. Bu ise onlara (Mu'tezile'ye) göre imkânsızdır. Bir de, bu takdirde kudret, makdûrun (güç yetirilen şeyin, yani neticenin) mutlaka meydana gelmesini gerektirir. Bu da, kulun o şeye kâdir olmuş olmasına manidir. Böylece iman kulun kendisinden olmayınca, küfrün de ondan olmaması gerekir.

3) Kul, imanının var edicisi olmayınca, küfrünü meydana getirmiş olmaması öncelikle evlâdır. Çünkü birşeyi meydana getirme hususunda bağımsız olan kimse, murad ettiği şeyi elde edebilecek kimsedir. Biz, dünyada gördüğümüz her akıllı kimsenin, kalbinde meydana gelen şeyin ancak iman, marifet ve hak olmasını arzu ettiğini görmekteyiz. Hiçbir akıl sahibi, kalbinde cehalet, sapıklık ve yanlış itikadın meydana gelmesini istemez. Kul, ancak gerçek ve gerçeğe uygun bilgiyi elde etmek istediği halde, kendi fiillerinin mucidi olunca, kalbinde de ancak hakkın (gerçeğin) meydana gelmesi gerekir. Kulun maksadı, matlubu ve gayesi olan imanı, o kesin olarak var edip meydana getiremeyince, istemediği, elde etmeyi asla kastetmediği, son derece nefret ettiği ve ondan nefret edişi, kendi icad ve tekvini ile olmayan cehalet ise, haydi haydi böyledir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: İmanın, kulun kudreti ile meydana gelmesindeki şüphe, küfrün yine kulun kudreti ile meydana gelmesindeki şüpheden daha fazladır. İşte Cenâb-ı Allah, imanın Allah'tan olduğunu beyan edince, zikrettiğimiz izahlardan ötürü, küfrü zikretmemiştir. Bu âyetin, bizim imamımızın görüşüne delalet ettiğini açıklama hususunda söylenebilecek sözün tamamı budur.

Cübbaî'nin, bu âyetteki *"Sana isabet eden her fenalık da kendindendir"* buyruğunu, görüşüne delil getirmesine karşı, iki yönden cevap verilir:

1) Allah Teâlâ, **İbrahim** (a.s)'den naklederek, *"Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur"* (Şuarâ, 80) buyurmuştur. Burada **İbrahim** (a.s), hastalanmayı kendisine, şifa vermeyi Hak Teâlâ'ya nisbet etmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın hem hastalığın, hem de şifanın yaratıcısı olmasını zedelemez. Aksine **Hz. İbrahim** (a.s), edebe riayet için bu ikisini birbirinden ayırmıştır. İşte burada da böyledir. Binâenaleyh Allah Teâlâ hakkında, "Ey göklerin ve yerin müdebbiri" denilir de, "Ey kenelerin, bitlerin ve bok böceklerinin müdebbiri..." denilmez. İşte burada da böyledir.

2) Müfessirlerin ekserisi, **Hz. İbrahim**'in, هٰذَا رَبِّي *"Bu benim Rabbim"* (En'am, 77) sözünü, istifham-ı inkârî olarak söylediğini, yani âdeta أَهٰذَا رَبِّي "Bu muymuş benim Rabb'im!" demek istediğini söylemişlerdir. İşte burada da böyledir. Sanki burada şöyle denilmektedir: Kulun maksadına uygun olarak meydana gelen imanın, ondan değil, Allah'dan olduğunu beyan ettik. Kulun, kendisini istemediği, murad etmediği ve asla razı olmadığı küfre gelince, onun kuldan olduğunu söylemek akla sığar mı? Çünkü biz, bu âyette geçen "hasene"ye, imanın; "seyyie"ye de küfrün dahil olduğunu açıklamıştık.

Âyetteki فَمِنْ نَفْسِكَ *"kendindendir"* ifadesini, فَمِنْ تَعْسِكَ (senin uğursuzluğun sebebiyledir) şeklinde okuyan kimsenin kıraatı hakkında da deriz ki: Eğer bu âyeti, sahabe ve tâbiinden bir kimsenin bu şekilde okuduğu doğru ise, bu tenkid edilemez.

Yok eğer böyle değilse bu takdirde bundan murad şudur: Âyetin istifham-ı inkârî olarak geldiğini söyleyen kimse, bu istifhamın inkârî olduğunu açıklamak için böyle bir açıklama yapmıştır. Çünkü kötülüğü onlara, bir istifham-ı inkârî üslubuyla nisbet edince, bundan maksad kötülüğün onlara nisbet edilemiyeceği olur. Binâenaleyh فَمِنْ نَفْسِكَ "Bu senin uğursuzluğun sebebiyledir" şeklinde karaat eden kimse, bunun Kur'ân'ın bir kıraati olduğuna inanarak değil, tam aksine, "Bu bir istifham-ı inkârîdir" sözümüzü te'yid eden bir tefsir kabilinden olarak böyle ifade etmiştir. Bu âyetlerin bütün işlerin Allah'a dayandığına açıkça delâlet ettiğinin delillerinden birisi de, Hak Teâlâ'nın bu ifadeden sonra getirdiği, *"Seni, insanlara bir peygamber olarak gönderdik"* buyruğudur. Bu, "Senin görevin, sadece peygamberlik vazifesini yapıp tebliğ etmendir ki, sen bunu hakkıyla eksiksiz olarak yerine getirdin" demektir. Senin, peygamberliği hakkıyla yerine getirip, vahyi insanlara tebliğ hususunda kusur etmeyip, canla başla çalıştığına, *"şahid olarak Allah yeter."* Hidayetin gerçekleşmesine gelince, bu sana değil Allah'a ait bir hususdur. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ *"(Kulların) işinden hiç bir şey sana aid değildir"* (Al-i İmran, 128) ve إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ *"Hakikaten sen, her sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin. Fakat Allah, dilediği kimseye hidayet eder"* (Kasas, 56) âyetleridir. Bu âyetle ilgili olarak aklıma gelen şeylerin hepsi bundan ibarettir. Kur'an'ın esrarını en iyi bilen Allah'dır.

* *
*

Peygambere İtaat, Allah'a İtaat Demektir

Sonra Allah Teâlâ, bu söylediğimiz şeyi te'kid ederek şöyle buyurmuştur:

مَّن يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ ۖ وَمَن تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ﴿٨٠﴾

"Kim peygambere itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir. Kim de yüz çevirirse... Zaten seni, onların başına bekçi göndermedik"

(Nisâ, 80).

Bu, "Kim, o bir peygamber olduğu ve insanlara Allah'ın hükümlerini tebliğ ettiği için, Resûlullah'a itaat ederse, aslında ancak Allah'a itaat etmiş olur. Bu da gerçekte, ancak Allah'ın muvaffak kılmasıyla olur. Kim de yüz çevirirse, zaten biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik" demektir. Çünkü Allah Teâlâ, kimi hak ve hakikati görmez hale getirir ve hak yoldan saptırırsa, hiç kimse onu doğruya irşad edemez.

Bil ki Allah'ın, kalbini hidayet nuru ile doldurduğu herkes, işin bizim söylediğimiz şekilde olduğuna kesinkes hükmeder, inanır. Zira sen, aynı delili, aynı mecliste iki ayrı şahsa sunduğun zaman, görürsün ki bu delil, onu dinlediğinde onlardan birinin imanına iman katar, diğerinin de küfrüne küfür katabilir. Delili seven ve kabul eden kimse, ona olan sevgisini ve doğruluğuna olan inancını kalbinden atamayacağı gibi; o delili beğenmeyen kimse de, kalbinde o delile karşı olan buğzunu ve onun yanlış olduğu hususundaki inancını, kalbinden söküp atmak istese de, buna güç yetiremez. Aradan günler geçtikten sonra bazan, delili seven kimsenin ona buğzeder hale; buğzeden kimsenin de onu sever hale geldiğini görürsün. Binâenaleyh, mümkinattan olan her şeyin, mutlaka vacibü'l-vücud olan zata varıp dayandığı hususunda, zikretmiş olduğumuz o kesin aklî delili iyice düşünür, sonra kendi kendine zikretmiş olduğumuz bu "istikra" (etraflıca inceleme) metodunu nazar-ı itibara alır da daha sonra da herşeyin, Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğuna katî olarak hükmedemezse, işte bu kendi durumunu, hidayetin ancak Allah'ın yaratması ile meydana geldiğine delalet eden en kuvvetli bir delil kabul etsin... Zira bu delili bilmesine rağmen, böyle bir etraflı araştırma (istikra) yapmasına rağmen, kalbinde böyle bir itikad hasıl olmuyorsa, anlar ki kendisini bu işten alıkoyan sadece Allah Teâlâ'dır. Geriye, âyetle ilgili birkaç mesele daha kalmıştır:

BİRİNCİ MESELE

Peygamber Hatadan Korunmuştur

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim peygambere itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir"* buyruğu o resûlün bütün emir ve nehiylerde, Allah'tan tebliğ ettiği bütün hususlarda masum olduğuna delalet eden en güçlü delillerden birisidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) bunlardan herhangi birinde hata etmiş olsaydı, O'na itaat, Allah'a itaat etmek kabilinden olmazdı. Yine, Hz. Peygamber'in bütün fiilleri hususunda da masum olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, *"O'na uyunuz..."* (En'âm, 153) âyetiyle, O'na ittiba etmeyi emretmiştir. O'na uymak, ittiba etmek ise, başkası yaptığı için, başkasının yapmış olduğu o fiilin bir mislini yapmaktan ibarettir. Binâenaleyh, o fiilin bir mislini yapan kimse, Allah'a *"O'na uyunuz"* emrinden itaat etmiş olur. Binâenaleyh, bütün söz ve fiillerinde, delilin tahsis ettiği durum hariç, peygambere inkîyad etmenin Allah'a itaat ve O'nun hükümlerine inkîyad etmek olduğu sabit olur.

İKİNCİ MESELE

Şafiî (r.h), **"er-Risale"** adlı kitabının "Hz. Peygamber'e itaat farzdır" babında şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim peygambere itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir"* ifadesi, abdest, namaz, zekat, oruç, hacc ve diğer konularda, Hak Teâlâ'nın kullarını mükellef tuttuğu her teklifin (emrin) Kur'an'da bulunduğuna delalet eder. Halbuki bu gibi mükellefiyetler Kur'an'da bütün yönleriyle açıklanmamıştır. İşte o zaman, bu mükellefiyetleri ancak Hz. Peygamber'in beyan etmesiyle yerine

getirebiliriz. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber'e yapılan itaatın, Allah'a yapılan itaatın aynısı olduğuna hükmetmek gerekir." İşte **Şafiî**'nin sözünün manası budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Kim peygambere itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir"* ifadesi, itaatin ancak Allah için olacağına delalet eder. Çünkü, Hz. Peygamber'e, peygamber olduğu için gönderilmiş olduğu hususlarda itaat etmek, ancak Allah'a itaat etmek olur. Binâenaleyh âyet, Allah'dan başka hiç kimseye itaat edilmeyeceğine delalet etmiş olur.

Mukatil, bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ اَحَبَّنِى فَقَدْ اَحَبَّ اللّٰهَ وَمَنْ اَطَاعَنِى فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ *"Her kim beni severse, muhakkak ki Allah'ı sevmiş olur. Her kim bana itaat ederse, muhakkak ki Allah'a itaat etmiş olur"* derdi." (40) Hz. Peygamber'in bu sözü üzerine münafıklar şöyle demişlerdir: "O, bizi Allah'tan başkasına tapmaktan nehyettiği halde, andolsun ki kendisi şirke yaklaşmış ve hristiyanların **İsa**'yı rab edinmeleri gibi, bizim de kendisini bir rab edinmemizi istemiştir (ister)..." Bunun üzerine Hak Teâlâ bu âyeti indirmiştir.

Bil ki biz bu âyetin, peygambere mutlak surette kayıtsız şartsız itaat gerektiğine dâlil olmayıp, mutlak itaatin sadece Allah'a yapılacağına delil teşkil ettiğini beyan etmiştik. Ama Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا *"Kim de yüz çevirirse ... Zaten seni, onların başına bekçi göndermedik..."* ifadesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:

1) Âyette bahsedilen "yüz çevirme"den maksad, kalb ile yapılan yüz çevirmedir. Yani, "Ey Muhammed, senin hükümlerin zahire göredir. Ama, bâtına gelince, sen onlara temas etme" demektir.

2) Bu yüz çevirmeden murad, zahirî manada yapılan bir yüz çevirmedir. Mananın bu olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim de yüz çevirirse ... Zaten seni, onların başına bekçi göndermedik..."* ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Bu yüz çevirmeden dolayı gamlanman ve mahzun olman gerekmez. Zira biz seni, insanları günahlardan koruman için göndermedik..." demektir. Bunun sebebi ise, Hz.Peygamber (s.a.s)'in insanların küfürleri ve İslam'ı kabul etmeyişleri sebebiyle çok fazla üzülmesidir. İşte Cenâb-ı Hak, O'nu bu üzüntüye karşı teselli etmek için böyle buyurmuştur.

b) "Biz seni, o insanları, bu yüz çevirmelerinden men etmekle meşgul olasın diye göndermedik. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dinde zorlama yoktur"* (Bakara, 256) buyruğu gibidir. Sonra bu âyet, Cihad âyetiyle neshedilmiştir.

40) Hadisin ikinci kısmı için, Buhârî, Cihâd, 109.

"Başüstüne" Deyip Aleyhte Komplolar Hazırlayan Münafıklar

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ
يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾

"Hayhay!" derler. Fakat senin yanından ayrıldıkları zaman da onlardan bir güruh geceleyin senin söyleyegeldiğinden başkasını kurarlar. Allah onların gizlice ne planlar kurduklarını yazıyor. Onun için sen, onlardan yüz çevir. Allah'a güvenip dayan. Allah, vekil olarak yeter"

(Nisâ, 81).

Bu, "Sen onlara birşey emrettiğinde onlar طَاعَةٌ yani, "Bizim işimiz gücümüz, taattir" derler" manasındadır. Bu kelimeyi, "Sana tam itaat ettik" manasında olmak üzere طَاعَةً şeklinde mansub okumak da caizdir.Bu, itaatkâr ve söz tutan adamın, birinci manada سَمْعٌ وَطَاعَةٌ ; ikinci manada da سَمْعًا وَطَاعَةً demesi gibidir. **Sibeveyh**, "Fesahat ve belagatine güvenilen bazı Araplara كَيْفَ أَصْبَحْتَ "Nasıl sabahladın?" diye sorulduğunda, onların حَمْدُ اللّٰهِ وَثَنَاءٌ عَلَيْهِ dediklerini duydum. Sanki o Arap, أَمْرِي وَشَأْنِي حَمْدُ اللّٰهِ "işim gücüm, Allah'a hamdetmektir" demek istemiştir" der.

Bil ki bu kelimeyi mansub okumak, sadece o fiilin yapıldığını gösterir. Fakat onu merfu okumak, taat'ın devamlı ve sürekli olduğuna delalet eder.

Cenâb-ı Allah, فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ *"Fakat senin yanından ayrıldıkları, yani çıktıkları zaman da, onlar bir güruh geceleyin senin söyleyegeldiğinden başkasını kurarlar"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mübeyyet Tabirinin İzahı

Zeccac şöyle der: "Üzerinde çokça tefekkür edip, faydalı mı zararlı mı diye iyice düşündükleri her şey hakkında Araplar, هٰذَا أَمْرٌ مُبَيَّتٌ derler. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Hani onlar, (Allah'ın) razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzerler"* يُبَيِّتُونَ (Nisâ, 108) buyurmuştur. Bu kelimenin iştikakı hususunda şu iki izah vardır:

a) Bu kelime, "beytutet" (gecelemek) kelimesinden müştaktır. Zira tefekküre en elverişli zaman, insanın gece evinde geçirdiği zamandır. İşte o zaman, zihinler her türlü şeyden uzak ve daha az meşgul olur. Genel olarak insan, geceleyin evinde

olur. Yine genel olarak geceleyin daha iyi düşünülür. İşte bundan dolayı, üzerinde iyice düşünülen şey مُبَيَّتٌ (gecelenilen şey) diye ifade edilmiştir.

b) Bu kelime, "şiirin beyti" ifadesinden iştikak etmiştir. **Ahfeş** şöyle der: "Araplar, şiir söylemek istediklerinde, önce iyice düşünürlerdi. Böylece o şiirin kısımları arasında dengeyi kurmak ve manalarını yerleştirmek için iyice düşünülmüş olması bakımından, şiirin beytlerine benzeterek, üzerinde iyice düşünülen şeye Araplar mübeyyet demişlerdir."

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, bu geceleyin birşeyler kurma işini, münafıklardan bir zümreye tahsis etmiştir. Bu şöyle izah edilebilir:

a) Cenâb-ı Hak, bu kimselerin küfür ve nifaklarında devam edeceklerini bildiği için, bunu onlara tahsis etmiştir. Ama nifaktan döneceğini bildiği kimseleri buna katmamıştır.

b) Bu grup münafık, geceleyin bir şeyler kurmak için başkalarını uyandırmaya çalışıyorlar, o başkaları ise onları duyuyor, fakat seslerini çıkartmıyor ve uykularına devam ediyorlardı. İşte bundan dolayı diğerleri zikredilmemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki Bir Kıraat Meselesi

Ebu Amr ve **Hamza**, tâ harfini "tı" harfine idğam ederek, بَيَّتْ طَّائِفَةٌ şeklinde; diğer kıraat imamları ise idgamsız okumuşlardır. İdgam ile okuyanlar için şu iki izah yapılabilir:

a) **Ferra**, "Kıraat imamları, harekelerin çokluğu sebebi ile, tâ harfini cezmetmişlerdir. Tâ sakin olunca da tâ, (ط) harfine idgam edilmiştir" demiştir.

b) Tâ (ط) dal ve tâ harfleri, ağızın aynı bölgesinden çıkarlar. Aralarındaki mahreç yakınlığı bakımından, birbirine idgam edilme hususunda bunlar aynı cins harf gibi olurlar. Tı'nın "ıtbak" bakımından, tâ harfinden daha ileri olması, bu idgamı güzelleştiren bir husustur. Binâenaleyh ses bakımından daha noksan olanın, ses bakımından daha fazla olana idgam edilmesi yerinde ve güzel olur. Bu iki harfi birbirine idgam etmeden okuyanların, idgamı yapmayışlarının sebebi, bu iki harfin, iki ayrı kelimede bulunmaları ve iki ayrı mahreçten çıkmış olmalarıdır. Binâenaleyh her ikisini de, olduğu hal üzere bırakmak gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, fiili müennes getirerek بَيَّتْ dememiş, aksine müzekker getirerek بَيَّتَ demiştir. Çünkü, "taife" kelimesinin müennesliği hakiki değildir ve bu kelime, ferik (topluluk) ve fevc (bölük) manasınadır. **Keşşaf Sahibi**: "Bu ifadenin manası, "senin söylediğin ve emrettiğin şeyin aksine, veyahut da kendisinin dediği ve taatin ihtiva

ettiği şeyin aksini süsleyip hoş gösterdiler. Çünkü onlar, gönüllerinde kabulü değil reddetmeyi, taatı değil isyanı saklamışlardı" şeklindedir" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ *"Allah onların gizlice ne plânlar kurduklarını yazıyor"* buyurmuştur.

Zeccâc bu hususta şu iki izahı zikretmiştir:

a) Bunun manası, "Allah, onların gizlice ne planlar kurduklarını, kitabında sana indirir (haber verir)" şeklindedir.

b) "Allah, karşılığını bulmaları için, bunu onların amellerinin yazıldığı sahifelere yazar."

Sonra Cenâb-ı Hak, فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ *"Onun için, sen onlardan yüz çevir"* buyurmuştur. Bunun manası, "onların gizli tuttukları şeyin perdesini yırtma, onları rezil ve rüsvay etme ve onları isimleriyle anma" demektir. Allah, İslam'ın güç ve kuvvet bulmasına kadar, Hz. Peygamber'e münafıkların durumunu saklı tutmasını emretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ *"Onların tutumları hususunda, Allah'a güvenip dayan.. Zira, Allah Teâlâ, onların şerlerine karşı sana yeter ve onlardan intikam alır..."* buyurmuştur. وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلاً *"Allah, kendisine güvenip dayanan kimseler için vekil olarak yeter."* Müfessirler, münafıklardan yüz çevirip onların tutumlarına aldırmama emrinin, İslâm'ın ilk yıllarında verildiğini, daha sonraysa bunun, *"Ey peygamber, kâfirler ve münafıklarla savaş"* (Tevbe, 73) âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir ki, bu söz, üzerinde düşünülmesi gereken bir sözdür. Çünkü münafıkların tutum ve davranışlarına aldırmama emri, mutlak bir emirdir. Binâenaleyh bu, bir defaya mahsus olmayı gerektirir. Bu sebeple, bundan sonra cihad emrinin verilmesi, onu neshetmiş olmaz.

★ ★
★

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nübüvvetine Kur'ân'ın Delil Olması

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ ۚ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

"Onlar hâlâ Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'dan başkası tarafından olsaydı, elbet içinde birbirini tutmayan bir çok şey bulurlardı"

(Nisâ, 82).

Allah Teâlâ, münafıkların, çeşitli hile ve tuzaklarını ve bütün bunları, Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasında haklı ve doğru olduğuna inanmadıklarını; bilakis O'nun, yalancı bir müfteri olduğuna inandıkları için yapmış olduklarını nakledince, onlara, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin sıhhatine delalet eden deliller hakkında düşünmelerini ve tefekkür etmelerini emrederek, *"Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbet içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı"* buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, Kur'an'ı, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delil getirmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Tedbir" ve "tedebbür", işlerin netice ve akibetleri hakkında düşünmekten, tefekkür etmekten ibarettir. Yine, fasih ifadede, لَوْ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ اَمْرِى مَا اسْتَدْبَرْتُ denir. Bunun manası "şayet işin başında, sonunun böyle olduğunu bilseydim..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Kur'ân'ın İ'caz Vecihleri

Bil ki, âyetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğuna Kur'an-ı Kerim'i delil getirdiğini göstermektedir. Çünkü, şayet âyet bu manaya hamledilmezse, âyetin kendinden önceki ifadelerle kesinlikle bir ilgisi kalmaz. Alimler şöyle demektedirler: Kur'an-ı Kerim, şu üç yönden Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delalet etmektedir:

a) Kur'an'ın fesahati.

b) Gayba ait haberleri ihtiva etmesi.

c) Tutarsızlıklardan uzak olması... İşte bu üçüncü husus, bu âyette zikredilmiştir.

Kur'ân'da İhtilaf (Tutarsızlık) Bulunmamasının Manası

Bu görüşte olanlar, Kur'ân-ı Kerim'in tutarsızlıktan uzak ve berî olduğunu açıklamak için de şu üç şeyi zikretmişlerdir:

1) **Ebu Beker el- Esamm** şöyle demektedir: "Bu âyet-i kerimenin manası şudur: O münafıklar, gizlice ve Hz. Peygamber'in haberi olmaksızın, pek çok hile ve tuzaklar kurma hususunda ittifak edip anlaşıyorlardı. Allah Teâlâ ise, Resûlünü zaman zaman o durumlara muttali kılıp, bunları O'na tafsilatlı bir şekilde haber veriyordu. Onlar da bütün bu hususlarda, Peygamber'in doğru söylediğini görüyorlardı. İşte bunun üzerine o münafıklara, "Hiç şüphesiz bütün bunlar, Allah'ın haber vermesiyle tahakkuk etmeseydi, peygamberin bu hususlardaki doğruluğu, sıdkı devam edip gitmez, Hz. Muhammed'in sözünde çok çeşitli tutarsızlıklar ve farklılıklar ortaya

çıkmış olurdu. Böyle bir şey zuhur etmediğine göre, biz bunun, ancak Allah'ın bildirmesiyle olduğunu anlamış oluruz."

2) Bu, kelamcıların ekserisinin benimsediği görüştür. Bu görüşe göre bu ifadeden murad şudur: Kur'an, büyük bir kitap olup, pekçok ilim çeşidini ihtiva etmektedir. Binâenaleyh şayet bu, Allah'tan başkası tarafından meydana getirilmiş bir kitap olsaydı, hiç şüphesiz bunda, birbiriyle çelişen pek çok kelime bulunurdu. Çünkü, büyük ve çok kalın bir kitap, böyle olmaktan hâlî kalamaz. Binâenaleyh, biz bu Kur'ân'da böyle bir şey bulamadığımıza göre, onun, Allah'dan başkasının katından olmadığını anlamış oluruz.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın *"Bazı yüzler o gün ter ü tazedir; Rablerine bakacaktır"* (Kıyame, 22-23) âyetleri, O'nun *"O'na gözler erişemez"* (En'âm, 103) âyetine; cebr ile ilgili âyetleri O'nun kader ile ilgili âyetlerine ve, *"İşte Rabbine andolsun ki, onlara elbette soracağız"* (Hicr, 92) âyeti, *"İşte o gün ne insanlara ne de cinlere günahları sorulmayacak"* (Rahman, 39) âyetine sanki ters gibi değil midir?" denilirse biz deriz ki, biz bu tefsir kitabımızda, bunların arasında herhangi bir tenakuz (çelişki) ve zıddiyetin katiyyetle bulunmadığını açıkladık.

3) Kur'ân-ı Kerim'in tutarsızlık ve tenakuzlardan uzak olduğu hususunda ileri sürülen görüşlerden üçüncüsü de, **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin zikrettiği şu hususdur: Buna göre de, bundan murad fesahat mertebesi bakımından bir tutarsızlığın olmamasıdır. Öyle ki bütün Kur'an'da rekîk (kusurlu) sayılabilecek hiçbir söz bulunmamakta, bilakis ondaki fesahat baştan sona aynı minval üzere devam etmektedir. Malumdur ki bir insan son derece belîğ ve fasih olsa bile, birçok manaları ihtiva eden uzun bir kitap yazdığı zaman, bir kısmının, bir kısmından daha kuvvetli, bir kısmının ise daha zayıf ve düşük olacağı için, sözünde birçok farklılıkların bulunması kaçınılmaz olur. İşte Kur'an-ı Kerim böyle olmayınca biz, onun Allah katından bir mucize olduğunu anlamış oluruz. **Kâdî** bu hususta bir benzetme yaparak şöyle demiştir: İçimizden birisinin, hiçbir harfinde bir eksiklik ve bozukluk meydana gelmeyecek bir şekilde tomar tomar yazılar yazması mümkün değildir. Öyle ki eğer biz, böyle tomar tomar yazılmış şeylerin, bu gibi eksiklik ve bozukluklardan uzak olduğunu görürsek, işte bu bir i'caz sayılır. Bunun gibi, burada da böyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kur'ân'ın Anlaşılamayacağını Söyleyenlerin Hatası

Bu âyet-i kerime, onun manasını ancak peygamber ve masum imam bilir diyenlerin iddialarının aksine, Kur'ân'ın manasının bilinir ve anlaşılır olduğuna delalet etmektedir. Çünkü şayet onların dediği gibi olmuş olsaydı, münafıkların Kur'ân'ı düşünerek anlamaları mümkün olmaz, Allah Teâlâ'nın bunu onlara emretmesi, Kur'an-ı Kerim'i, Hz. Peygamber'in doğruluğu hususunda bir hüccet kılması ve onların Kur'an'da tutarsızlık bulmaktan aciz

kalmalarını aleyhlerine hüccet sayması mümkün olmazdı. Arapça bilmeyen zenci kâfirlere Arapça olan kitabı ileri sürüp bunu anlamalarını onlardan istemek nasıl caiz değilse, aynı şekilde bu da mümkün değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Taklidin Bâtıl, Tahkîkin Gerekli Olduğu

Âyet-i Kerime, inceleme ve istidlâlde bulunmanın vacib, taklidin ise kötü olduğuna delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ, münafıklara bu delil ile, peygamberinin nübüvvetinin doğruluğuna istidlâlde bulunmalarını emretmiştir. Binâenaleyh peygamberinin doğruluğunu tesbit için istidlâlde bulunma zaruri olunca, Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatlarını bilme hususunda istidlâlde bulunma ihtiyacı haydi haydi zaruri olur.

BEŞİNCİ MESELE

Ebu Ali el- Cübbâî şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığına delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer o, Allah'dan başkası tarafından olsaydı, elbet içinde birbirini tutmayan bir çok şeyler bulurlardı"* ifadesi, kulun fiillerinin ihtilaf ve tutarsızlıklardan hâlî olamayacağını gösterir. Tutarsızlık ve farklılık aynı şeydir. Kulun fiilleri tutarsızlık ve farklılıklardan uzak olmayıp, Hak Teâlâ'nın fiillerinde, *"O Rahman'ın yaratışında hiçbir kusur (uyumsuzluk) göremezsin"* (Mülk, 3) âyetinde de ifade edildiği gibi, bir eksiklik ve kusur bulunmayınca, kulun fiillerinin Allah'ın yaratması ile olmamış olması gerekir.

Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın *"O Rahman'ın yaratışında hiçbir kusur göremezsin"* buyruğunun maksadı, başkalarının aksine, yaratmasının iradesine uygun olarak meydana gelmesi hususunda bir noksanlık ve kusurun olmadığını bildirmektir. Çünkü başkalarının fiilleri, her zaman isteğine uygun olarak vâkî olmaz.

* *
*

Duyduğu Her Haberi Yayma, Münâfık Sıfatıdır

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ ۖ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنبِطُونَهُ مِنْهُمْ ۗ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا

"Onlara eminlik veya korku haberi geldiği zaman, onu her tarafa yayıverirler. Halbuki bunu, peygambere veya onlardan emir sahiplerine dönderip (iletmiş) olsalardı, bunu onlardan "istinbat" edebilecek olanlar elbette bilirlerdi. Allah'ın

Üzerinizdeki fazlı ve rahmeti olmasaydı, birazınız müstesna, muhakkak şeytana uymuş gitmiştiniz''

(Nisâ, 83).

Bil ki Allah Teâlâ bu âyette, münafıkların bir diğer kötü işlerini anlatmıştır. O da şudur: Münafıklara ister emniyeti, ister korkuyu gösteren herhangi bir şey ulaştığı zaman, onlar bunu yayıyor, ifşa ediyorlardı. Bu ise, şu yönlerden zarara sebebiyet veriyordu:

1) Böyle kargaşa uyandıran asılsız haberler, çok yalandan hâlî olmaz.

2) Gelen haber emniyetle ilgili olduğu zaman, onlar buna pek çok ilavelerde bulunuyorlardı. Bu ilaveler bulunmadığı zaman o haber, Hz. Peygamber'in doğruluğu hususunda, zayıf mü'minlerin kalblerinde bir şüphe uyandırıyordu. Çünkü münafıklar bu asılsız haberleri, Hz. Peygamber söyledi diye rivayet ediyorlardı. Bu haber korku ile alakalı olunca, bu sebeble zayıf mü'minlerin kalbinde karışıklıklar meydana geliyor, onlar o zaman şaşkınlık ve endişeye düşüyorlardı. Böylece bu asılsız haberler, bu bakımlardan karışıklıklara sebeb oluyordu.

3) Asılsız haberler vermek, iyi bir araştırma ve tam bir incelemeyi gerektiren durumların çoğalmasına sebebiyet veriyordu. Bu da birçok sırların ortaya dökülmesine yol açıyordu. Böyle bir hal ise, o zaman için Medine'nin yararına uygun olmayan bir şey idi.

4) Müslümanlar ile kâfirler arasında şiddetli bir düşmanlık bulunmakta idi. İki taraftan herbiri harb araç gereçleri hazırlıyor ve birbiri aleyhinde fırsat kolluyordu. İki taraftan birisi için emniyet vesilesi olan şey, diğer taraf için bir korku vesilesi idi. Müslümanlar için emniyet bulunduğu, ordusunun ve savaş teçhizatının yeterli bir şekilde bulunduğu haberi gelince, münafıklar bunu hemen yayıyor ve bu haber böylece kısa zamanda kâfirlere ulaşıyor. Onlar da, müslümanlara ve onların kendilerini istilâ tehlikesine karşı gerekli tedbirleri alıyorlardı. Eğer müslümanlar için korkuyu ifade eden bir haber söz konusu olunca, bu haberi abartıyorlar, ona birçok asılsız ilavelerde bulunarak zayıf ve yoksul müslümanların kalblerine korku düşürüyorlardı. İşte bu anlatılanlardan, bu haber yayma işinin, birçok bakımdan fitne ve belâların menşei ve kaynağı olduğu ortaya çıkmış olur. Durum böyle olduğu için de, Allah Teâlâ, bu gibi haberleri yaymayı ve onları ifşa etmeyi kınamış ve onları bundan men etmiştir.

Bil ki, "Onu yaydı" manasında أَذَاعَهُ ve أَذَاعَ بِهِ ifadeleri iki değişik kullanıştır.

Ulü'l-emr'den Maksad

Sonra Cenâb-ı Allah, وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ

"Halbuki bunu, peygambere veya onlardan emir sahiplerine döndürüp (iletmiş) olsalardı, bunu onlardan "istinbat" edebilecek olanlar elbette bilirlerdi" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

"Emir sahipleri" (ulü'l-emr) hakkında iki görüş vardır:
a) İlim ve görüş sahipleri manasındadır.
b) Ordu komutanları demektir.

İkinci görüşte olanlar, kendi görüşlerini birinciye tercih edip şöyle demişlerdir: "Çünkü emir sahipleri, insanlara emretme yetkisi olanlardır. İlim ehli ise, böyle değildir. Binâenaleyh insanlara emretme yetkisi bulunanlar ise ancak komutanlardır."

Bu görüşe şöyle cevap verilir: Alimler, Allah'ın emir ve yasaklarını bildikleri ve başkalarının da onların görüşlerini kabul etmeleri gerektiği için, bu bakımdan, "ulü'l-emr" diye isimlendirilmeleri garip karşılanmamalıdır. Buna delâlet eden bir başka şey de, Hak Teâlâ'nın *"Mü'minlerin hepsinin (topyekün) savaşa çıkmaları uygun değildir. O halde (mü'minlerden) kimi, din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavmleri savaştan dönüp kendilerine geldikleri zaman, sakınsınlar diye onları Allah'ın azabıyla korkutmaları için, (savaşa gitmeyip kalmalıdırlar)"* (Tevbe, 122) âyetidir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların korkutmaları ile sakınmayı gerekli kılmış ve uyarılan kimselerin, o alimlerin sözlerini kabul etmelerini vacib kılmıştır. İşte bundan dolayı "emir sahipleri" (ulü'l-emr) tabirinin, alimler hakkında kullanılması caizdir.

İKİNCİ MESELE

İstinbatın Manası

Arapça'da "istinbat", çıkarıp elde etmek demektir. Nitekim bir fakîh, kendi içtihad ve anlayışı ile, ifadede kapalı olan bir manayı ortaya çıkardığında, اِسْتَنْبَطَ الْفَقِيهُ denilir. Bunun aslı, eşildiğinde ilk defa kuyudan çıkan su demek olan اَلنَّبَطُ kelimesine dayanır. Nabatlılar da, yeryüzünden su çıkaran bir millet oldukları için, böyle isimlendirilmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Onlardan istinbat edebilecek olanlar"* ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bunlar, haber yayan o münafıklardır. Buna göre âyetin takdiri şu şekildedir; "Şayet, asılsız haber yayan bu münafıklar, emniyyet ve korkuya dair hususu, peygambere ve emir sahiplerine havale edip, bu hususlaki bilgiyi onlardan almak istemiş olsalardı, elbette bu asılsız haberi yayan münafıklar, onu peygamber ve emir sahiplerinden öğrenmiş olurlardı."

2) Bunlar, "emir sahipleri"nden bir gruptur. Buna göre kelamın takdiri, "şayet münafıklar bu işi, Resûl'e ve emir sahiplerine bırakmış olsalardı, hiç şüphesiz bunu, emir sahiplerinden istinbatta bulunabilecek olan kimseler bilirlerdi" şeklinde olur.

Bu böyledir, zira emir sahipleri de iki kısımdır: Bunlardan bir kısmı istinbatta bulunma gücüne sahiptir, bir kısmıysa böyle değildir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın مِنْهُمْ (onlardan) sözü, "emir sahiplerinden, gizli, kapalı hususları bilip ortaya çıkaran kimselerden onu öğrenmiş olurdu" anlamını ihtiva etmiş olur.

İmdi şayet, "Allah'ın, haberleri Hz. Peygamber'e ve emir sahiplerine bırakmalarını emrettiği o kimseler, münafıklardır. O halde Cenâb-ı Hak, وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ buyruğunda nasıl olmuş da o münafıkları "emir sahipleri" saymıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Cenâb-ı Hak,emir sahiplerini, zahire göre o münafıklardan saymıştır. Çünkü münafıklar, kendilerinin iman ettiklerini söylüyorlardı. Bunun benzeri olan bir başka ifade de, Cenâb-ı Hakk'ın *"(Zahiren) sizden öylesi vardır ki, muhakkak ağır davranacaktır"* (Nisâ, 72) ve *"(Zahiren) onlardan birazı müstesna olmak üzere, bunu yapmazlardı"* (Nisâ, 66) âyetleridir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu Âyet Kıyas'ın Şer'î Delil Olduğunu Gösterir

Âyet, kıyasın şer'î bir hüccet olduğunu göstermektedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın *"...bunu onlardan "istinbat" edebilecek olanlar... elbette bilirlerdi"* ifadesi, emir sahiplerinin sıfatıdır. Allah Teâlâ, emniyyet ve korku hususunda kendilerine bir haber ulaşan kimselere, onun gerçek mahiyetini öğrenmeleri hususunda, emir sahiplerine müracaat etmelerini vacip kılmıştır. Müracaat eden bu kimseler, ya o hadise hakkında bir nass bulunduğu veyahut da böyle bir nass bulunmadığı halde, onu öğrenmek için emir sahiplerine başvururlar. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü bu durumda istinbata mahal kalmaz. Çünkü, bir hadise hakkında nass gören bir kimse için, "O, o hükmü istinbat etti, çıkardı" denilmez. Böylece, Allah Teâlâ'nın mükellef kimseye, bir hadiseyi, o hadise hakkında hüküm çıkarabilecek kimselere havale etmesini emretmiş olduğu sabit olmuş olur. "İstinbat" etmek bir hüccet olmasaydı, Cenâb-ı Hak, mükellef kimseye bunu emretmezdi. Binâenaleyh, istinbatın bir hüccet ve delil olduğu sabit olmuş olur. Kıyas da, ya bir istinbattır veya ona dahil olan bir şeydir. Binâenaleyh, kıyasın da bir hüccet olması gerekir.

Bu sabit olunca biz deriz ki, âyet şu hususlara delalet etmektedir:

a) Hadiselerle ilgili hükümlerde, nass ile değil de istinbat ile bilinebilecek olan hususlar bulunmaktadır.

b) İstinbat bir hüccettir.

c) Avamın, hâdiselerin hükümleri hususunda alimleri izlemeleri vaciptir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s), istinbat etmekle yani hüküm çıkarmakla mükellefdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, hükümlerin Resûl ve emir sahiplerine bırakılmasını emretmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ *"bunu onlardan "istinbat" edebilecek olanlar elbette bilirlerdi"* buyurmuş, böylece istinbat işini, Hz. Peygamber'i hariç tutarak, emir sahiplerine mahsus kılmamıştır. Bu da, hem Hz. Peygamber'in hem de emir sahiplerinin istinbat ile mükellef kılınmış olmalarını gerektirir.

Kıyasa Delil Olmadığını Söyleyenler

Eğer, "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın *"onlardan istinbat edebilecek olanlar"* tabirinden kastedilenlerin, "emir sahipleri" olduğunu kabul etmiyoruz; bilakis bundan murad, âyetin tefsirinde de rivayet ettiğimiz görüş üzere, haber yayan münafıklardır. *"Onlardan istinbat edebilecek olanlar"* ile kastedilenin "emir sahipleri" olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu âyet-i kerime, harb ve cihad ile ilgili hâdiseler hakkında nazil olmuştur. Farzet ki, bu hususta "istinbat"a müracaat etmek caiz olsun. O halde, siz niçin, "istinbata müracaat etmenin şer'î meselelerde de caiz olması gerekir" diyorsunuz? Eğer, iki konudan birisi diğerine kıyas edilmişse, bu, şer'î bir kıyası yine şer'î bir kıyasla isbat etmek olur ki, böyle bir şey caiz değildir. Şer'î hükümlerde istinbatın, bu âyetin hükmüne dahil olduğunu kabul etsek bile, sen niçin, "kıyasın hüccet olması gerekir" diyorsun? Bunun izahı şöyledir: "İstinbat"dan muradın, manası kapalı nasslardan veya nasslar topluluğundan hüküm çıkarma olması veyahut da bundan muradın, beraet-i asliyye veya çoğu alimin dediği gibi, "Menfaatlarda aslolan mübahlık, zararlı şeylerde aslolan ise haramlıktır" şeklindeki aklî hükümlerle sabit olan kaidelerden hüküm çıkarma olması mümkündür.

Kıyas Zan İfade Ettiğinden, Delil Olmaz Diyenler

Biz şer'î kıyasın, âyetin hükmüne dahil olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu kıyasın, Allah Teâlâ'nın *"Bunu, onlardan istinbat edebilecek olanlar bilirdi"* âyetinin de delalet ettiği gibi, kesin ilim ifade etmesi şarttır. Bundan dolayı Cenab-ı Hak bu âyette, bu istinbattan ilim elde edileceğini haber vermiştir. Böyle bir kıyas hususunda münakaşa yoktur. Münakaşa, zan ifade eden kıyasın şeriatta bir hüccet sayılıp sayılmayacağı hususundadır denilir ise bunlara şu şekilde cevap veririz:

Kıyas Hakkındaki Bazı Suallere Cevaplar

Birinci sorunuz, kabul edilemez. Çünkü âyetteki, *"İstinbat edebilecek olanlar"* tabirinden murad, münafıklar olsaydı, şöyle denilmesi daha uygun olurdu: "Şayet o münafıklar, o şeyi, Allah'ın Resûlüne ve onlardan emir sahiplerine havale etselerdi, elbette onu bilirlerdi." Çünkü bu takdirde وَلَوْ رَدُّوهُ ifadesinde sarîh ismin zamire atfedildiği kabul edilmiş olur ki bu da nahoş ve çirkin bir şeydir.

İkinci sorunuz da, şu iki bakımdan kabul edilemez:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Onlara eminlik veya korku haberi geldiği zaman..."* buyruğu hem harblerle, hem de diğer şer'î hadiselerle ilgili umumi bir ifadedir. Çünkü emniyet ve korku, mükellef olunan her hususta söz konusudur. Binâenaleyh âyette, emniyet ve korkuyu harb işlerine tahsis etmeyi gerektiren herhangi bir şeyin bulunmadığı sabit olur.

b) Farzet ki iş sizin dediğiniz gibidir. Fakat harb ile ilgili hükümler de şer'î kıyasla bilinebilir. Bu caiz olunca, diğer hadiseler hakkında da şer'î kıyasa sarılmanın caiz olması gerekir. Zira bu ikisinin arasında bir fark olduğunu söyleyen hiç kimse yoktur. Baksana, bir kimse, "Kıyas, alış-veriş meselelerinde bir hüccet olup, nikahta bir hüccet değildir" dese, onun bu sözüne itibar edilmez. İşte burada da böyledir.

Âyetteki istinbatı, manası kapalı nasslara veya nass terkiblerine mahsus kılan üçüncü suale ise şöyle cevap verilir: Bütün bunlar birer nasstır. Nassa sarılmaya ise, istinbat denilemez. Bu soruyu soranın, "Âyetteki istinbatı, beraat-i asliyye'den hüküm çıkarma manasına hamletmek niçin caiz olmasın?" şeklindeki sorusuna cevaben deriz ki: Bu, bir istinbat değil, birşeyi olduğu hal üzere bırakmak demektir. Buna kesinlikle "istinbat" denilemez.

"İstinbat ancak kendisi ile kesin ilim elde edilir ise caiz olur. Halbuki şer'î kıyas kesin ilim ifade etmez?" şeklindeki dördüncü sorunuza da şu iki bakımdan cevap veririz:

a) Bize göre, şer'î kıyas ilim ifade eder. Çünkü kıyasın bir hüccet olduğu sabit olduktan sonra, biz kesinlikle şu hükmü veririz: Her ne zaman, Allah'ın hükmünün asıl olan şeyde illetinin ne olduğu bizce zann-ı galib ile bilinir, sonra yine zann-ı galib ile aynı illetin fer' olan şeyde (kıyas edilecek meselede) de bulunduğu bilinir ise, bu durumda, Allah'ın o fer'î meseledeki hükmünün, aslolan meseledeki hükmü ile aynı olduğu zannı hasıl olur. İşte böyle bir zan meydana gelince de, biz mükellefin bu zannına uygun olarak amel edebileceğine kesin karar veririz. Netice olarak diyebiliriz ki: Buradaki zan, hükmün elde edildiği metoddadır, fakat hükmün kendisi kesindir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın "herhangi bir hadisede, bu şekilde hasıl olan galib zannın ne olursa, bil ki o iş hakkında benim hükmüm odur" demesi yerine geçer. Zann-ı galib meydana geldiğinde, biz o hükmün o hadisede de var olduğuna kesin olarak karar veririz.

b) Bazan ilim sözü zikredilir, fakat kendisi ile "zan" manası kastedilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا عَلِمْتَ مِثْلَ الشَّمْسِ فَاشْهَدْ *"Bir şeyi güneş gibi (aşikâr) bildiğin zaman, o hususta şahidlik et"* buyurmuş, şahadetin yapılabilmesi için bilmeyi (ilmi) şart koşmuştur. Halbuki biz, ilim değil zann söz konusu olduğu zaman da, o

hususta şahidlik yapılabileceğinde ittifak ettik. Böylece zanna da bazan "ilim" denebileceği sabit olur. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْلاَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لاَ تَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلاَّ قَلِيلاً *"Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı, birazınız müstesna, muhakkak şeytana uymuş gitmiştiniz"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şeytana Uymayan Azınlık Hakkında İhtimaller

Âyetteki istisnanın zahiri, bu azlığın ne Allah'ın fazlı, ne de rahmeti ile meydana gelmediği zannını uyandırmaktadır. Halbuki bunun imkansız olduğu malumdur. İşte bundan dolayı müfessirler ihtilaf ederek şu görüşleri ileri sürmüşlerdir: Onlardan bir kısmı bu istisnanın, Allah Teâlâ'nın, *"Onu her tarafa yayıverirler"* sözünden; bir kısmı, *"Bunu onlardan istinbat edebilecek olanlar elbette bilirlerdi"* ifadesinden; bir kısmı da, *"Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı..."* ifadesinden olduğunu söylemişlerdir.

Bil ki bu hususta, bu üçünün dışında başka bir izah yoktur. Çünkü âyet, bu üç hükmün haberini ihtiva etmektedir. Binâenaleyh istisnayı bunlardan herhangi birinden yapmak doğru olur. Böylece bu görüşlerden herbirinin ihtimal dahilinde olduğu sabit olur.

Birinci görüşe göre kelamın takdiri, "Onlara eminlik veya korku haberi geldiğinde, onların pek azı müstesna onlar bunu her tarafa yayıverirler" şeklinde olur. Böylece Cenâb-ı Hak, *"Onlardan bir güruh, geceleyin senin söylediğinden başkasını kurarlar"* (Nisâ, 81) ifadesinde de, bir kısım münafıkları istisna edip, bunun dışında tuttuğu gibi, bu âyette de haber yayma işinden, bazı münafıkların müstesna olduğunu bildirmiştir.

İkinci görüşe göre istisna, *"Bunu onlardan istinbat edebilecek olanlar elbette bilirlerdi"* ifadesindendir. Yani, "Onlardan pek azı müstesna, bunu istinbat edebilecek olanlardan öğrenirlerdi" demektir. **Ferra** ve **Müberred**, "Birinci görüş daha evlâdır. Zira istinbat yolu ile bilinebilecek şeyi, onlardan ancak pek azı bilebilir. Onların çoğu bunu bilemez. Halbuki istisnayı bu ikinci görüşe göre vermek, bunun tersini gerektirir" demişlerdir.

Zeccâc ise, "Bu, bir yanlıştır. Çünkü buradaki istisnadan murad, ince bir tefekkür ve derin bir anlayışla çıkarılan bir şey değildir. Bu, bir haber istinbat etmektir. Durum böyle olunca, onların pek çoğu da bunu bilebilir. Ancak, son derece ahmak ve cahil olan kimselerdir ki, bunu bilemez" demiştir. **Zeccâc**'ın bu görüşüne şu şekilde cevap vermek mümkündür: "Biz, âyetteki istinbat meselesini, sırf, haberleri ve asılsız şeyleri öğrenmek manasına hamlettiğimiz zaman **Zeccâc**'ın bu sözü doğru olur. Ama biz bunu, delillerle de ortaya koyduğumuz gibi, bütün hükümler konusunda istinbat

manasına hamledersek, hak ve gerçek olan şey, **Ferrâ** ve **Müberred**'in zikrettiği husus olur.

Üçüncü görüşe göre bunun, Allah'ın *"Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı ...lh."* buyruğu ile ilgili olmasıdır. İstisnayı, hemen kendisini takib eden ve ona bitişen şeye vermek, onu ondan uzak olan şeylere vermekten daha evlâ olduğu, bilinen bir husustur.

Bil ki bu görüş, biz ancak lütuf ve rahmeti, hususi bir mana ile tefsir ettiğimiz zaman mümkün ve uygun olur. Bu hususta şu iki izah bulunmaktadır:

a) Bu, bir grup müfessirin görüşüdür. Buna göre, âyetteki *"Allah'ın fazlı ve rahmeti"* mefhumundan murad, Kur'ân'ı indirip Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermektir. Buna göre kelamın takdiri, "Şayet, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmeyip, Kur'an da inzal buyurulmasaydı, sizden pek azınız müstesna şeytana uyar ve Allah'ı inkâr ederdiniz..." şeklinde olur. Çünkü Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmemiş olması, Kur'ân'ın da indirilmediğinin farzedilmesi halinde bile, bu az olan kimseler ne şeytana uyar, ne de Allah'ı inkâr ederlerdi. Bunlar, mesela **Kus İbn Saide, Varaka İbn Nevfel** ve **Zeyd İbn Amr, İbn Nufeyl** gibi kimselerdir ki, bunlar Hz. Muhammed peygamber olarak görevlendirilmeden önce Allah'a inanmışlardı .

b) **Ebu Müslim**'in zikretmiş olduğu şu hususdur: "Buna göre bu âyetteki, Allah'ın lütuf ve merhametiyle,rahmetiyle kastedilen, münâfıkların فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا *"büyük bir murada (ganimete) ereydim"* (Nisâ, 73) sözleriyle kastetmiş oldukları Allah'ın nusreti ve yardımıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, peşipeşine zafer ve yardım tahakkuk etmemiş olsaydı, sizden pek azı müstesna, bu durumda şeytana tabi olup dininizi terkedeceğinizi beyan etmiştir. Bu kimseler, bunun hak olabilmesi için dünyada devletin teessüs etmesinin şart olmadığını bilen, mü'min kimselerin faziletlilerinden ileri görüş sahibi, kuvvetli niyyet ve sağlam iradeye sahip olan kimselerdir. Ard arda fetih ve zafer gerçekleştiği için bu onun hak olduğuna; ard arda yenilgi ve hezimetler geldiği için de, onun bâtıl olduğuna inanmayıp, aksine işin hak veya bâtıl olmasının bir delile dayanmış olduğuna inanan kimselerdir. İşte bu, izahların en sahihi ve hakikata da en yakın olanıdır.

İKİNCİ MESELE

Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, şeytana tabi olan kimselerden fazlını ve rahmetini esirgediğine delâlet etmektedir. Eğer böyle olmasaydı, o şeytana tâbi olunmazdı. Bu "Cenâb-ı Hakk'ın din hususunda aslah (yani kulların menfaatlarına en uygun) olana uyması vaciptir" diyen **Mu'tezile**'nin yanlışlığına delâlet eder. **Ka'bî** buna şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın fazlı ve rahmeti,herkesi içine alan umumi bir ifadedir.Ancak ne var ki bundan

mü'minler istifade etmiş, kâfirler edememiştir. Böylece "Dinî meselelerde Allah tarafından kâfirler için bir fazl ve rahmet tahakkuk etmemiştir" denilmesi, sadece mecazi olarak doğrudur." Buna, "Sözü, mecâzî manaya hamletmek, aslolanın hilafına bir harekettir" diyerek cevap veririz.

* *
*

Cihad Emrinin Şümûlü

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ
بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾

"Artık Allah yolunda savaş. Sen, kendinden başkasıyla mükellef tutulmayacaksın. İman edenleri de teşvik et. Olur ki Allah o kâfirlerin savletini def'eder. Allah satvetce çok çetin, cezalandırma bakımından çok şiddetlidir"
(Nisa, 84).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyetlerde cihadı emredip, buna iyice teşvik edince ve münafıkların cihada karşı isteksiz olduklarını, hatta müslümanları cihaddan alıkoymak için ellerinden gelen say-ü gayreti gösterdiklerini belirtince, bu âyette cihad emrini tekrar ederek, فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"Artık Allah yolunda savaş"* buyurmuştur. Bu buyruk ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyetteki فَقَاتِلْ *(Artık savaş)* ifadesinin başındaki "fâ", ne ile ilgilidir? Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, *"Kim Allah yolunda vuruşup da öldürülür ise"* (Nisa, 74) âyetinin, mana bakımından bir cevabıdır. Çünkü bu, "Eğer kurtuluşa ermek istiyorsan, savaş" manasına gelir.

b) Bu "fâ", *"Size ne oluyor ki Allah yolunda düşmanla savaşmıyorsunuz?"* (Nisa, 75) âyetine râcidir ki, "Binaenaleyh Allah yolunda savaşın" manasına gelir.

c) Bu, münafıklar hakkında bu âyetlerde zikredilmiş olan kıssalarla ilgilidir. Buna göre manası şöyle olur: "O münafıkların huyu, şöyle şöyledir... Öyle ise sen onlara değer verme ve onların yaptıklarına aldırış etmeyip, Allah yolunda savaş."

İKİNCİ MESELE

Müslümanların Uhud'un Rövanşı İçin Hacc Mevsiminde Medine'deki Faaliyetleri

Âyet, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygambere insanları Bedr-i Sugra'da savaşa çağırmazdan önce tek başına da olsa cihad etmesini emrettiğini göstermektedir. **Ebu Süfyan,** Hz. Peygamber (s.a.s) ile Bedr-i Suğra denen yerde tekrar karşılaşmak ve savaşmak üzere vaidleşmişti. Bazı kimseler bu savaşa gitmeyi kerih görmüşlerdi. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), hiç kimsenin sözüne itibar etmeden, beraberinde yetmiş kişi olduğu halde, va'adini yerine getirmek üzere çıktı. Şayet bu yetmiş kişi de peygambere tâbî olmasalardı, o tek başına da olsa çıkacaktı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanların en cesuru ve nasıl savaşılacağını en iyi bilen olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'de bu sıfatlar bulunduğu için ancak, bunu O'na emretmiştir. Zekat vermeyenlerle tek başına da olsa savaşacağını söylediği için, **Hz. Ebu Bekir** (r.a) bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymuştur. Herşeyin Allah'ın kudretinde olduğunu ve bütün işlerin ancak O'nun kaza ve kaderi ile meydana gelip tahakkuk ettiğini bilen herkese, bu şekilde hareket etmek kolay gelir.

Mükellefiyet Ferdîdir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ *"Sen, kendinden başkasıyla mükellef tutulmayacaksın"* buyurmuştur. Bu buyrukla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi "Bu ifade nehy sîgasında meczûm olarak لَاتُكَلَّفْ (kendinden başkasını mükellef tutma) şeklinde veya nûnlu olarak ve lamın kesresiyle لَا نُكَلِّفُ (Biz, senden başkasını mükellef tutmayız) şeklinde okunmuştur" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî (r.h), " نَفْسَكَ ifadesi, meçhul fiilin mef'ûlü olarak mansub kılınmıştır" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cihad Her Yaşlan Mü'mine Bir Vecibedir

Âyet, savaşmasına başkası tarafından müsaade edilmeyen kimselerin de, cihaddan geri davramayacaklarına delalet etmektedir. Buna göre mana, "Sen, başkalarının fiillerinden değil, ancak kendi fiilinden muaheze edilirsin. Sen, kendi işini yaptığında, başkasına farz olan şeylerden mükellef tutulmazsın" şeklinde olur.

Bil ki cihad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dışındaki müslümanlar hakkında farz-ı kifâyedir. Binaenaleyh insan, o cihadın farz-ı kifaye olduğunu zann-ı galib ile bilmezse, ona cihad farz olmaz. Ama peygamber böyle değildir. Çünkü peygamber, Allahu Teâlâ'nın, *"Allah seni insanlardan koruyacaktır."* (Maide, 67) âyeti ile, buradaki *"Olur*

ki Allah o kâfirlerin savletini defeder'' ifadesinin de delâlet ettiği gibi, yardım ve muzafferiyet hususunda ilâhî bir teminat içindedir. Allah Teâlâ hakkında Kur'ân'da kullanılan عَسَى (olur ki, belki) kelimesi, kesinlik ifade eder. Binaenaleyh Hz. Peygambere, tek başına da kalsa cihad farzdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ *''İman edenleri de teşvik et''* buyurmuştur. Bu, "Peygambere vacib olan hem cihad etmek, hem de insanları cihada teşvik etmektir. O, bu iki şeyi yerine getirince, mükellefiyetini yerine getirmiş olur. Başka insanların cihad etmemelerinden dolayı, ona bir mes'ûliyet yoktur" manasındadır.

Sonra Hak Teâlâ, عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا *''Olur ki Allah o kâfirlerin savletini defeder''* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah Hakkında عسى Tabirinin Kullanılmasının İzahı

عَسَى mukarebe fiillerinden biridir ki "ummak, ümid etmek, öyle olmasını istemek" manalarına gelir. Bu manalar, Allah hakkında düşünülemez.

Buna şöyle cevap verilir: عَسَى kelimesi, arzulandırmak manasındadır. Halbuki arzu ettirmede ne bir şekk ne bir yakîn manası yoktur. Bazı alimler, Allah'ın (ümit vermesinin), kesinlik ifade edeceğini söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

كَفَّ men etmek manasınadır بَأْسٌ kelimesinin asıl manası ise, kötü olan şey demektir. Nitekim "Sana, bu işten bir kötülük gelmez" manasında مَا عَلَيْكَ مِنْ هَذَا الأَمْرِ بَأْسٌ ; yine bir şey kötü olarak nitelendiğinde بِئْسَ الشَّيْءُ هَذَا (Bu, ne kötü birşeydir!) denilir. Allah Teâlâ da, بِعَذَابٍ بَئِيسٍ *''Kötü, yani hoş olmayan bir azab ile''* (A'raf, 165) buyurmuştur. Azab, hoş karşılanmayan bir şey olduğu için bazan, "be's" diye ifade edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ *''Allah'ın azabına karşı bize kim yardım eder?''* (Mü'min, 29); فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنَا *''Onlar, bizim azabımızı hissettikleri zaman''* (Enbiya, 12) ve فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا *''Onlar bizim azabımızı gördükleri zaman!''* (Mü'min, 84) buyurmuştur. Müfessirler, *''Olur ki Allah o kâfirlerin savletini defeder''* buyruğunu tefsir ederken, Allah'ın onların savletini, güç ve kudretlerini kesin defettiğini söylemişlerdir.

Bu durum, (henüz müslüman olmamışken) **Ebu Süfyan**'ın tâifesine karşı gerçekleşmişti. Bunun üzerine **Ebu Süfyan,** "Bu sene kıtlık senesidir" demişti. Onların yanında erzak olarak sadece "kavut" vardı. Bundan dolayı **Ebu Süfyan,** Hz. Peygamber (s.a.s) ile savaşmak için (Bedr-i Sugrâ'ya) gitmemiştir.

Nekâl ve Tenkîlin İzâhı Hakkında

Sonra Allah Teâlâ, وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلاً *''Allah satvetce çok çetin, cezalan-*

dırma bakımından çok şiddetlidir'' buyurmuştur. Birisini cezalandırıp, yaptığı şeyi tekrar yapmaktan vazgeçirdiğinde نَكَّلْتُ فُلاَنًا dersin. Yine birisi, birşeyden korkup çekindiğinde نَكَلَ الرَّجُلُ عَنِ الشَّيْءِ denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak فَجَعَلْنَاهَا نَكَالاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا *''Binaenaleyh onu hem önündekilere, hem ardındakilere ibret verici ceza yaptık''* (Bakara, 66). Yine Allah Teâlâ, hırsızlığın cezası hakkında نَكَالاً مِنَ اللّٰهِ بِمَا كَسَبَا *''Allah'tan ibret verici bir ceza olmak üzere..''* (Maide, 38) buyurmuştur. Bir kimse çekinip yemin etmediği zaman نَكَلَ فُلاَنٌ عَنِ الْيَمِينِ denilir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyet, Allah'ın azabının ve cezasının, başkasının azab ve cezasından daha şiddetli olduğuna delâlet etmektedir. Bu farklılığı izah hususunda, en makbul görüş şudur: Allah'ın dışındakilerin azabı devamlı olamaz. Halbuki Allah'ın âhiretteki azabı devamlıdır. Allah'tan başkasının azabından Cenâb-ı Hak insanı kurtarabilir. Allah'ın azabından kurtarmaya ise, hiç kimsenin gücü yetmez. Allah'tan başkasının azabı, ancak tek yönden olabilir.Allah'ın azabı ise, insanın her parçasını, her noktasını, bütün ruhunu ve bedenini sarar.

* *
*

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾

''Kim güzel bir şefaatle şefaatte bulunursa, ondan kendisine bir hisse vardır. Kim de kötü bir şefaatle şefaatte bulunursa ondan kendisine bir pay (günah) vardır. Allah, her şeye hakkıyla kâdir ve nâzırdır''

(Nisa, 85).

مَنْ يَشْفَعْ (Nisa, 85) Âyetinin Mâkabliyle Münasebeti

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, kendinden önceki âyetle münasebeti hakkında şunlar söylenebilir:

1) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, ümmetini cihada teşvik etmesini emretmiştir. Cihad, güzel ve değerli ibadetlerdendir. Binaenaleyh O'nun, ümmetini cihada teşvik etmesi, onları güzel fiil ve taatlara teşvik etme manasına gelir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyette, güzel şefaatte bulunan kimseye, o şefaatinden

bir hisse (sevab) verileceğini beyan etmiştir. Bundan maksad ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, o insanları cihada teşvik ettiği zaman, bundan dolayı onun büyük bir mükâfaata müstehak olacağını beyan etmektir.

2) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, insanları cihada teşvik etmesini emredince, O'nun emrini kabul etmemeleri halinde insanların isyan ve diretmelerinden dolayı kendisi için herhangi bir kusur ve ayıbın söz konusu olmayacağını bildirmiştir. Sonra bu âyette de, eğer insanlar itaat edip O'nun teklifini kabul ederlerse, onlara, bu taatlarından ötürü, pek çok sevabın verileceğini beyan etmiştir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, resûlüne, "O insanları cihada teşvik et. Eğer sözünü kabul etmezlerse, onların isyanından dolayı sen kınanmazsın. Yok eğer onlar sana itaat ederler ise, onların taatlarından dolayı en büyük mükâfaatı elde edersin" demiştir. Böylece peygamberini, ümmet-i Muhammed'i cihada sevketmesi için gayret göstermesi hususunda Allah tarafından bir teşvik olur. Bunun sebebi şudur: Onlar, Hz. Peygamaber'e itaat ettiklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s) büyük mükâfaat elde ediyor; fakat onların isyanlarından dolayı kendisine bir günah terettüb etmiyor. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onları taata teşvik hususunda olanca gayretini sarfetmiş, günaha hiç teşvik etmemiştir. İşte bundan dolayı o, onların taatı sebebi ile mükâfaat elde etmiş ama isyanları sebebi ile kendisine bir günah terettüb etmemiştir.

3) Şöyle de denebilir: Hz. Peygamber (s.a.s), insanları savaşa teşvik edip, bu hususta bütün gayretini gösterince, bazı münafıklar, diğer bazı münafıkların savaşa katılmamaları için, Hz. Peygamber'e gelip şefaatçi oluyorlardı. İşte bunun üzerine, Hak Teâlâ, böyle şefaatleri yasaklamış ve şefaatin, ancak Allah'a itaatı yerine getirmeye bir vesile olduğu zaman güzel ve yerinde olacağını; ama bir günaha sebeb olacağı zaman ise bunun haram ve nâhoş olacağını beyan etmiştir.

4) Şu da olabilir: Bazı mü'minler cihada istekli olmakla beraber hazırlıklı değil idiler. Bundan dolayı, bunların dışında kalan mü'minler, cihada gitmesi için o mü'minlere yardımcı olsun diye, onun nâmına başka bir mü'min nezdinde şefaatci oluyorlardı. Böylece bu şefaat, taatı ifâ hususunda bir gayret olur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, insanları bu şekilde şefaatci olmaya teşvik etmiştir. Yaptığımız bütün bu izahlara göre, âyetin kendinden öncekilerle son derece güzel bir münasebeti vardır.

İKİNCİ MESELE

Şefaatin Mânası

Şefaat, اَلشَّفْعُ (çift) kelimesinden alınmıştır. "Şef", insanın kendisini, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını giderme hususunda, onunla ortak olacak şekilde, adetâ onun bir yarısı kılmasıdır. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Bu âyette zikredilen "şefaat" hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mü'minleri cihada teşvik etmesidir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), mü'minlere savaşmalarını emrediyor ve böylece kendisini, cihadla elde edilmek istenen maksadların elde edilmesi hususunda onların bir parçası kılıyordu. Bir şeye teşvik etmek ise, tehdid yoluyla değil de, yumuşaklık ve nezaketle onu emretmekten ibarettir. Bu da bir nevi şefaattir.

2) Bundan maksad, daha önce de bahsettiğimiz gibi, bazı münafıkların cihada katılmasınlar diye diğer bazı münafıklar için, Hz. Peygamber (s.a.s)'den müsaade isteyerek şefaatci olmaları veyahut da bazı mü'minlerin, cihad için ihtiyaçları olan teçhizatı elde etme hususunda, (fakir) mü'minler için (zengin) mü'minler nezdinde şefaatci olmalarıdır.

3) **Vahidi, İbn Abbas** (r.a)'dan özeti şu olan bir söz nakletmiştir: "Güzel şefaat kişinin Allah'a imânına, kâfirlerle savaş sevabını ilave etmesidir. Kötü şefaat ise, kişinin inkârına, kâfirleri sevme ve onlara sıkıntı vermeyi bırakma günahını ilave etmesidir."

4) **Mukâtil** "Allah nezdinde şefaat ancak dua ile olur" der. O, bu görüşüne, **Ebu'd-Derdâ** (r.a)'nın rivayet ettiği şu hadisi delil getirir: Hz. Peygamber (s.a.s): مَنْ دَعَا لِأَخِيهِ الْمُسْلِمِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ اُسْتُجِيبَ لَهُ وَقَالَ الْمَلَكُ لَهُ وَلَكَ مِثْلُ ذٰلِكَ *"Kim, müslüman kardeşi için, gıyabında duada bulunursa, bu mutlaka kabul edilir ve melek o kimseye, "Aynısı senin için de olsun" diye (dua eder)"* [41] buyurmuştur ki işte âyette bahsedilen nasîb (hisse) budur. Kötü şefaata gelince, bu da şudur: Rivayete göre yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girdiklerinde, "ölüm" manasına gelen اَلسَّامُ عَلَيْكُمْ "ölüm sizlere olsun" derlerdi. Derken **Hz. Aişe** (r.anhâ), (selama benzetilerek söylenen) bu sözü duydu ve "ölüm ve lanet size olsun. Demek siz, peygambere böyle diyorsunuz!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onların ne dediklerini anladım ve hemen peşinden de "ve aleyküm" (size de olsun) dedim"* buyurdu ve peşinden bu âyet nâzil oldu.

5) **Hasan el-Basri, Mücahid, Kelbî** ve **İbn Zeyd** şöyle demişlerdir: "Âyette geçen şefaattan maksad, insanların kendi aralarında, biribirleri için yapmış oldukları şefaattir. Binaenaleyh dînen şefaat edilebilecek şey için yapılan, güzel şefaat; caiz olmayacak şey için yapılan şefaat ise, kötü şefaattir." Sonra **Hasan el-Basri** şöyle devam etmiştir: "Kim güzel bir şefaatta bulunmaya niyetlenirse, o şefaatta bulunamasa bile, onun bundan bir mükâfaatı olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Kim güzel bir şefaatle şefaatte bulunursa.."* buyurmuş, مَنْ يَشْفَعْ "Her kimin şefaati (aracılığı) kabul edilirse..." dememiştir. Bu görüş Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اِشْفَعُوا تُؤْجَرُوا *"Şefaatci olun, ecir kazanın"* [42] hadisi ile kuvvet kazanır."

---

41) Ebû Dâvûd, Vitr, 29 (2/89).

42) Buhârî, Zekât, 21; Müslim, Birr, 145 (4/2026).

Ben derim ki: Bu şefaatin mutlaka cihadla ilgili olması gerekir. Aksi halde âyetin, kendinden öncekilerle irtibatı kalmaz. Bu irtibat, ilk iki görüşe göre kurulabilir. Fakat son üç tefsire gelince, eğer bunlardan maksad âyetin sadece bu manalarda olduğunu söylemek ise, bu bâtıldır. Eğer bunun bâtıl olduğu kabul edilmez ise, âyetin kendinden önceki âyetlerle irtibatı kesilir. Eğer bundan maksad, son üç görüşü, ilk iki görüş meyanında âyetin lafzına dahil etmek ise, bu caizdir. Çünkü sebebin hususî oluşu, lâfzın umumiliğine mani olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kifl Kelimesinin İzahı

Dilciler, "kifl pay ve nasib manasınadır" demişlerdir. Hak Teâlâ'nın, يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ *"Size, rahmetinden iki (kat) nasib versin"* (Hadid, 28) âyetinde de kelime bu manadadır. Bu kelime, Arapların, devenin hörgücü üzerine bir çul dolayıp üzerine bindiğinde söylediği, كَفَلْتُ الْبَعِيرَ ve اِكْتَفَلْتُهُ sözlerinden alınmıştır. Çünkü Araplar, devenin sırtının hepsini değil, sadece bir kısmını kullandıkları için böyle demişlerdir. **İbnü'l-Muzaffer** şöyle der: "Aynısı başkası için hazırlanmadıkça هَذَا كِفْلُ فُلَانٍ "Bu, falancanın hissesidir" denilemez. "Nasib" kelimesi de aynıdır. Eğer bu tek olur ise, sen ona "kifl" veya "nasib" diyemezsin."

Nasib İle Kifl Arasındaki Fark

Eğer, "Cenâb-ı Hak, güzel şefaat için, *"ondan kendisine bir nasib vardır"*, kötü şefaat için ise, *"Ondan kendisine bir kifl vardır"* buyurmuştur. Farklı olarak bu iki lafzın kullanılmasında bir incelik var mıdır?" denilirse, biz deriz ki: "Kifl", insanın kendisine itimad edip güvendiği hissenin adıdır. Devenin sırtı, o çul vesilesiyle, gelebilecek zararlardan korunduğu; binen kimse de o çul ile, kendi bedenini hayvanın sırtının vurmasından, böylece de bir eziyyet ve sıkıntı duymaktan koruduğu için, كَفَلَ الْبَعِيرَ denilmiştir. Yine bir şeyi üstlenmiş, onu uhdesine almış olan kimseye اَلْكَفِيلُ denilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ *"Ben ve yetime kefil olan kimse, şunlar, yani (şu iki parmak gibi yanyanayızdır)."* (43)

Böylece, "kifl" kelimesinin, insanın menfaatine olan şeyleri elde etmek, zararına olan şeyleri de savuşturmak hususunda kendisine dayandığı bir pay, hisse manasına geldiği sabit olur. Bu sabit olunca, biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا buyruğunun manası, *"Kim de kötü bir şefaatle şefaatte bulunursa, o kimse için bu şefaatinden, hem dünyevî hem de uhrevî hususta, kendisine azık olacak bir hisse, bir pay olur.."* şeklinde olur ki, bundan maksat, bunun zıddının meydana gelmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onları pek acıklı bir azab ile müjdele"* (Al-i İmran, 21) buyurmuştur. Bundan maksad, hakkın zayi olmasına; bâtılın da kuvvet

43) Keşfu'l-Hafâ, 1/206

bulmasına müncer olan şefaatin, Allah katında büyük bir ikab ve cezaya sebebiyet vereceğine dikkatleri çekmektir.

el-Mukît İsm-i Şerîfinin Manası

Cenâb-ı Hak sonra, وَكَانَ اللّٰهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا *"Allah her şeye hakkıyla kâdir ve nâzırdır"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

مُقِيتٌ kelimesiyle ilgili iki görüş vardır:

1) Bu kelime, "her şeye kâdir" anlamına gelmektedir. Bu görüşte olanlar, **ez-Zübeyr İbn Abdilmuttalib**'in şu beytini söylemişlerdir:

وَذِى ضِغْنٍ كَفَفْتُ النَّفْسَ عَنْهُ / وَكُنْتُ عَلَى إِسَاءَتِهِ مُقِيتًا

"Kendisine kötülük yapmaya muktedir olduğum halde, bana karşı kin besleyen o kimseden nefsimi uzak tuttum, alıkoydum..."

Bir başkası ise, şu beyitleri söylemiştir:

لَيْتَ شِعْرِى وَ اَشْعُرَنَّ اِذَا مَا / قَرَّبُوهَا مَنْشُورَةً وَدُعِيتُ

اَلَى الْفَضْلُ اَمْ عَلَيَّ اِذَا حُو / سِبْتُ اِنِّى عَلَى الْحِسَابِ مُقِيتُ

"Ah keşke bileydim! Ve, o (amel defteri) açık olarak (bana) yaklaştırılıp; ben de çağrılarak hesaba çekildiğimde, ben, (o vakit) fazl-ü keremin lehime mi, yoksa aleyhime mi olduğunu muhakkak bileceğim.. Çünkü ben, muhakkak hesaba kâdirim" veya, *"Rabbim, hesabı görmeye muktedirdir"* (Lisânu'l-Arab, II / 75).

Nadr İbn Şumeyl de şunu nakletmiştir:

تَجَلَّدْ وَلاَ تَجْزَعْ وَكُنْ ذَا حَفِيظَةٍ / فَإِنِّى عَلَى مَاسَاءَهُمْ لَمُقِيتُ

"Cesur ol, sabırsız ve korkak olma; azimli ol! Muhakkak ki ben, onlara kötü gelen şeylere karşı güçlü ve muktedirim."

2) Mukît kelimesi, "azık" anlamına gelen اَلْقُوتُ kelimesinden müştaktır. Arapçada, bir kimse kendisiyle beslenip gıdalanacağı şeyi muhafaza edip koruduğu zaman قَتَّ الرَّجُلُ denilir. O şeye, gıdaya ise, kût denilir. Bu da, muhafaza edilen mikdardan fazla olmayan (kıt kanaat kâfi gelen) şey demektir. Bu manaya göre mukît kelimesi, ihtiyacı kadar veren, gözeten bekçi demektir. Sonra **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bu iki manadan hangisi olursa olsun, yapılan te'vîl ve tefsir doğrudur. Zira Allah Teâlâ, kendisi için şefaat edilene verdiği kadar hisse ve payı; şefaat eden kimseye de verir. Eğer bu şefaat iyi ise, onun mükâfaatı iyi; eğer kötü ise, onun karşılığı da kötüdür. Şefaat edene de verilmesi sebebiyle, şefaat edilenin mükâfaatında herhangi bir

eksilme meydana gelmez. İkinci manaya göre, Allah Teâlâ her şeyin muhafızı olup, onların şahidi ve gözcüsüdür. Bizim hiçbir halimiz O'na gizli kalmaz. Binaenaleyh O, şefaat eden kimsenin, hak ya da bâtıl meselede şefaat ettiğini bilir. Bütün bunları muhafaza ve kaydedip, herkese bu bilgisine göre bir karşılık verir..."

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, kendisinin bütün makdûrat ve mümkinata kâdir oluşunun, kendisi için muhdes bir sıfat değil de ezelî bir sıfat olduğuna dikkat çekmek için, وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا *"Allah, herşeye hakkıyla kâdir ve nâzırdır"* (Nisa, 85) buyurmuştur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, كَانَ tabiri, şu veya bu zaman ve vakitle kayıtlanmaksızın, o şeyin, o vasfın, ezelden ebede kadar olacağına delâlet eder.

* *
*

وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا

"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu aynıyle karşılayın.. Şüphesiz ki Allah, her şeyin hesabını hakkıyla alandır" (Nisa, 86).

Âyetin, kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak, mü'minlere cihad etmelerini emredince, onlara, düşmanlarının razı olmaları halinde barış yapmalarını emretmiş ve âdeta "Siz de, o sulh ve barışa razı olun" demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu aynıyle karşılayın"* buyruğu O'nun, *"Eğer onlar barışa meyledierlerse sen de ona (sulha) yanaş"* (Enfal, 61) ifadesi gibidir.

b) Cihad esnasında, dâru'l-harbte ya da dâru'l-harbe yakın bir yerde, bir kimse birisine rastlar, ona selam verirdi. Ama o kimse, onun verdiği selama iltifat etmezse onu öldürürdü... Ve bazan öldürülen kimsenin müslüman olduğu ortaya çıkardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bunu mü'minlere yasak etti ve onlara, kendilerine selam verip izzet ve ikramda bulunan kimselere, aynısıyla ya da daha fazlasıyla mukabelede bulunmalarını emretti. Zira o kimse kâfir olursa, ona bir çeşit izzet ve ikramda bulunması, o müslümana herhangi bir zarar vermez. Ama o kimse müslüman olur da, o da onu öldürürse, işte bu, en büyük zarar ve en büyük bozgunculuğa sebebiyyet vermiş olur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tahiyye Kelimesinin Açıklanması

اَلتَّحِيَّةُ kelimesi حَيَّى (selamladı) fiilinin, "tef'iletun" vezninde masdarı olup, aslı, اَلتَّوْصِيَةُ (tavsiye etmek) ve اَلتَّسْمِيَةُ (isimlendirmek) kelimeleri gibi, اَلتَّحْيِيَةُdür. Araplar, Hak Teâlâ'nın, وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ *"ve, cehenneme bir atılış"* (Vâkıa, 94) âyetinde de olduğu gibi, dört harfli fiillerde اَلتَّفْعِلَةُ veznini, اَلتَّفْعِيلُ veznine tercih ederler. Böylece, اَلتَّحِيَّةُ kelimesinin aslının, اَلتَّحْيِيَةُ olduğu, daha sonra da, ya harflerini birbirine idgam ettikleri sâbit olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Arapların İslâm'dan önceki âdetleri, birbirleriyle karşılaştıklarında, حَيَّاكَ اللّٰهُ "Allah seni yaşatsın, uzun ömürler versin" şeklindeydi. Bu tabir, اَلْحَيَاةُ (hayat, ömür) kelimesinden türemiştir. Buna göre biri diğerine, yaşaması, hayatta kalması dileğiyle dua etmek için böyle söylemektedir. Binaenaleyh, Araplara göre "tahiyye" birbirlerine "Allah seni yaşatsın, uzun ömürler versin" demelerinden ibaret olmuş olur. İslâm döneminde ise, bu tabir "selâm" ifadesiyle değiştirildi. Böylece Araplar "tahiyye"yi selâm'ın ismi kabul ettiler. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Kendisine kavuşacakları gün onlara edeceği tahiyye (sağlık dileği) selâmdır"* (Ahzab, 44) buyurmuştur. Namaz kılan kimsenin, اَلتَّحِيَّاتُ لِلّٰهِ *"Selamlar, Allah'adır"* demesi de bu manadadır. Yani, "Belalardan emin olmak, esenlikte olmak Allah'a aittir..." demektir. Şairler de bunu söylemektedir. Nitekim **Antere,**

حُيِّيتَ مِنْ طَلَلٍ تَقَادَمَ عَهْدُهُ

"Çok eskilerden kalma bir ev harabesi tarafından selamlandın"; bir başkası da,

إِنَّا مُحَيُّوكِ يَا سَلْمَى فَحَيِّينَا

"Selma, bizler seni selamlıyoruz!.. Öyleyse sen de bizi selamla!" demiştir.

Selam, Herhangi Bir Temenniden Daha Mükemmeldir

Bil ki, bir başkasına اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ "Sana selam olsun" demesi onun "Allah seni yaşatsın..." demesinden daha tam ve mükemmeldir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) Diri olan kimse, her türlü âfetten sâlim olduğunda, muhakkak ki diri ve hayat sahibidir. Ama diri olan kimse, daima sâlim olamaz. Bazan onun hayatı ve yaşantısı, âfet ve belâlarla iç içe olur. Binaenaleyh, kişinin اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ "Sana selam olsun..." ifadesi, onun "Allah seni yaşatsın" demesinden daha mükemmeldir.

b) "Selam", Allah'ın isimlerinden birisidir. Binaenaleyh, söze Alalh'ın zikriyle

veya kullarının esenliğinin devamını istediğine delâlet eden O'nun sıfatlarından birisiyle başlamak, o kimsenin, "Allah seni yaşatsın..." demesinden daha mükemmel olur.

c) Bir kimsenin bir başkasına, "Sana selam olsun" demesinde, onu esenlikle müjdeleme bulunur... Ama o kimsenin, "Allah seni yaşatsın..." demesi, böyle bir mana ifade etmez. Binaenaleyh, birincisi daha mükemmel olur. Kur'ân, hadis ve aklî deliller de, "selam" lafzının daha faziletli olduğuna delâlet etmektedir.

Kur'ân'ın delâlet etmesine gelince, bu birkaç yöndendir:

1) Bil ki Allah Teâlâ, mü'minlere oniki yerde selam vermiş, esenlik dilemiştir.

Birincisi: Allah Teâlâ, sana sanki ezelde selam vermiş gibidir... Zira, görmez misin ki, o kendi zatını vasfederken, *"Mülk-ü melekûtun yegâne sahibi. Noksanı mûcib her şeyden pâk ve münezzeh. Selam ve selâmetin tâ kendisi..."* (Haşr, 23) buyurmuştur.

İkincisi: O, **Nuh** (a.s)'a selâm vermiş, bundan sana da bir pay ayırarak, *"Denildi ki: "Ey Nuh, sana ve maiyyetinde bulunanlardan (gelecek mü'min) ümmetlere bizden bir selâm ve bereketlerle in (gemiden)..."* (Hûd, 48) buyurmuştur.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hak, Cibril'in lisanıyla selâm vererek, *"Onda melekler ve rûh, Rablerinin izniyle, her bir iş için iner de iner. O, tan yeri ağarıncaya kadar bir selâmdır"* (Kadr, 4-5) buyurmuştur. Müfessirler şöyle demektedirler: "Hz. Peygamber (s.a.s), ümmetinin, **Hz. İsa** ve ve **Hz. Musa** (a.s)'nın ümmetleri gibi olmasından endişelenince, Cenâb-ı Hak, *"Bundan dolayı üzülme, çünkü ben seni dünyadan çıkarsam bile, Cibril'i senin halifen kılacağım. O, her Kadir gecesinde ümmetine inecek ve onlara benim selamımı tebliğ edecek"* buyurmuştur.

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hak, **Musa** (a.s)'nın lisanı ile sana (ve ümmetine) selam vermiştir. Çünkü O, وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى *"Selam, doğruya tâbi olanlara.."* (Tâhâ, 47) buyurmuştur. Sen, hidayete tâbi olduğun zaman, sana **Musa**'nın selamı ulaşmış olur.

Beşincisi: Hz. Muhammed (s.a.s)'in lisanıyla sana selam vermiştir. Nitekim, قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى *"Hamdolsun Allah'a, selam olsun O'nun beğenip seçtiği kullarına..."* (Neml, 59) buyurmuştur. Allah, imana hidayet edip sevkettiği herkesi, muhakkak ki beğenip seçmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sonra biz o kitabı, kullarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık"* (Fatır, 32) buyurmuştur.

Altıncısı: Hz. Muhammed (s.a.s)'e bizzat kendi lisanıyla selâm vermesini emrederek, *"Ayetlerimize iman edenler sana geldiği zaman de ki: "Selam sizler.."* (En'âm, 54) buyurmuştur.

Yedincisi: Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetine, sana selam vermelerini emrederek, *"Bir selâm ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın"* (Nisa, 86) buyurmuştur.

Sekizincisi: Ölüm meleğinin lisanıyla sana selam vererek, *".. ki bunlar, meleklerin pâk ve âsûde olarak canlarını alacakları kimselerdir... selam sizlere..."* (Nahl, 32) buyurmuştur. Bu hususta şöyle bir rivayet bulunmaktadır: "Ölüm meleği, müslümanın kulağına, "Cenâb-ı Hak sana selam yolladı ve *"Bana icabet etsin, çünkü gerek ben, gerek cennetler ve gerekse güzel huriler (hûr-î 'ıynler) sana müştaktırlar"* dedi" der. Bu müjdeyi duyan mü'min kimse, ölüm meleğine, "Bu müjdeyi verene, tarafımdan bir hediyye vardır. Canımdan daha aziz ve daha değerli bir hediyye yoktur... O halde, sana bir hediyye olmak üzere al canımı!.." der.

Dokuzuncusu: Temiz ve temizlenmiş rûhlar tarafından sana selam verilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer ashab-ı yeminden ise, artık ashab-ı yeminden selam sana.."* (Vâkıa, 90-91) buyurmuştur.

Onuncusu: Cennet bekçilerinin seçkinlerinin lisanıyla selam vererek, *"Rablerini sayanlar ise, bölük bölük cennete sevk edildi. Nihayet oraya varıp kapıları açılınca, bekçiler şöyle dediler: "Selam size! Tertemiz geldiniz! Artık ebedî kalmak üzere girin buraya"* (Zümer, 73) buyurmuştur.

Onbirincisi: Ümmet-i Muhammed cennete girdiğinde, melekler onları ziyaret ederek selam verirler. Cenâb-ı Hak, *"Melekler de herbir kapıdan onların yanına girecekler ve, "sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selam.. Dünya hayatının ne güzel sonucudur bu!"* (Ra'd, 23-24) buyurmuştur.

Onikincisi: Vasıtasız olarak doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'ın selamıdır. Ki bu O'nun, تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ *"Kendisine kavuşacakları gün, onlara edeceği sağlık dileği selamdır.."* (Ahzâb, 44) ve سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ *"Çok merhametli Rab'den bir de selam vardır"* (Yâsin, 58) âyetleriyle beyan ettiği husustur. İşte bu esnada, herkesin selamı yok olur. Zira, Hâlık'ın nûrunun tecellisi karşısında, mahlûkat baki kalamaz.

2) Selamın faziletine delâlet eden Kur'ânî delillerden birisi de şudur: Esenlik ve ikrâma en fazla ihtiyaç duyulan vakitler üçtür. Başlangıç (doğum), ölüm ve öldükten sonra dirilme vakitleridir. Allahu Teâlâ **Yahya** (a.s)'ya ikrâm edince, ona, bu üç vakitte esenlik va'adederek ikramda bulunmuş ve, وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا *"Dünyaya getirildiği gün de, öleceği gün de, diri olarak kaldırılacağı gün de ona selam olsun"* (Meryem, 15) buyurmuştur. **İsa** (a.s) da aynısını söyleyerek, وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا *"Doğduğum gün de, öleceğim gün de, diri olarak kaldırılacağım gün de selam benim üzerimedir"* (Meryem, 33) buyurmuştur.

3) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılan ta'zim ve saygıyı belirterek, إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا *"Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o peygambere çok salât (ve ta'zîm) ederler..."* (Ahzab, 56) buyurmuştur. Bu âyetin tefsiri hususunda şu rivayet edilmiştir: "Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girdiklerinde, اَلسَّامُ عَلَيْكَ "Ölüm sana!" derlerdi... İşte bundan dolayı da, Hz. Peygamber çok üzülürdü. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Cebrail (a.s)'i göndererek, *"Eğer yahudiler, "ölüm sana!" diyorlarsa, ben de, herşeyi kuşatıcı olan celâl sıfatımla "Benden selam olsun sana!" diyorum..."* buyurdu. İşte bunun üzerine, *"Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o peygambere çok salât (ve tazîm) ederler"* (Ahzab, 56) âyetini indirdi.

Selamın faziletine delâlet eden hadise gelince, bu, **Abdullah İbn Selâm**'ın rivayet etmiş olduğu şu hadistir: *"Allah Resulünün geldiğini duyduğumda, insanların oluşturmuş olduğu kalabalığa karıştım. Allah Resulünden duyduğum ilk şey,* يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَفْشُوا السَّلَامَ وَأَطْعِمُوا الطَّعَامَ وَصِلُوا الْأَرْحَامَ وَصَلُّوا بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِسَلَامٍ *"Ey insanlar, aranızda selamı yayın... Yemek yedirin, sıla-i rahimde bulunun ve insanlar uyurken, siz geceleyin namaz kılın. (Eğer bunları yaparsanız); selam ve esenlikle cennete girersiniz"* (44) demesi olmuştur.

Selamın Faziletine Dair Aklî Deliller

Akli cihetten selamın faziletine delâlet eden hususlar ise pek çoktur:

a) Ülemâ şöyle demektedir: "Hristiyanların selam şekli, ellerini ağızlarına kapamaları; yahudilerinki, birbirlerine parmaklarıyla işaret etmeleri; Mecusilerinki, başlarını eğmeleri; Araplarınki, birbirlerine, "Allah sana ömürler versin..."; hükümdarlara ise "İyi sabahlar..." demeleri; müslümanlarınki ise, birbirlerine اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ "Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun" demeleri şeklindedir. Müslümanların bu selam şeklinin, selam çeşitlerinin en şereflisi ve en iyisi olduğunda şüphe yoktur.

b) Selam, her türlü afet ve belalardan emin olmayı ihsas ettirir. Hiç şüphesiz, zarardan korunmayı temin etmeye çalışmak, bir menfaat temin etmeye çalışmaktan daha evlâdır.

c) Bir fayda temin etmeyi vaadeden bir kimse, bazan onu hakkıyla yerine getirirken, bazan ifa edemez. Ama, zarar vermeyeceğine söz veren bir kimse, muhakkak ki sözünü yerine getirir... Selam, işte buna delâlet etmektedir. Böylece müslümanların selamının, bütün selam çeşitlerinin en üstünü olduğu sabit olmuş olur.

---

44) Buhârî, İmân, 20; Tirmizî, Et'ime, 45 (4/286-287).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı şahıslar şöyle demişlerdir: "Herhangi bir eve giren kimsenin, orada bulunanlara selam vermesi vacibtir." Onlar, bu görüşlerine delil olarak da şunları zikretmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hak, *"Ey İman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, onlardakilerden izin alıp onlara selam vermeden girmeyin..."* (Nûr, 27) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"...aranızda selamı yayın..."* buyurmuştur ki, emir vücub ifade eder.

b) Bir kimsenin yanına giren kimse, adeta onu arıyor demektir. Yanına girilen kimse ise, onun hayır veya şer bir maksatla aradığını bilemez. Onun yanına giren kimse, ona "Allah'ın selamı üzerine olsun..." dediğinde, onu esenlik ve emniyetle müjdelemiş, böylece onu korkularından emin kılmıştır. Müslümanlardan zararı giderip onlara zarar vermemek vacibtir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُوْنَ مِنْ يَدِهِ وَلِسَانِه *"Müslüman, elinden ve dilinden müslümanların bir kötülük görmediği kimsedir"*(45) buyurmuştur. Binâenaleyh, selam vermenin vacib olması gerekir.

c) Selam, müslümanların bir şiarıdır. İslam'ın şeairini (şiarlarını) izhar etmek ise vacibtir.

Meşhur olan görüş ise, selam vermenin vacib değil bir sünnet olduğudur. Bu, İbn Abbas ve en-Nehaî'nin görüşüdür.

Alimler, selamı almanın vacib olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, onların delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın..."* (Nisâ, 86) âyetidir.

2) Selamı almamak, bir ihanet (karşıdakini hor ve hakir görmek)tir. Bu ise bir zarardır; zarar vermek ise haramdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Selâm Vermenin En Güzel Tarzı

Selamda, en fazla söylenebilecek sözler, teşehhüdde bu kadarının varid olmuş olmasının delaletiyle, اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ *"Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketleri üzerinize olsun!"* denilmesidir.

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın"* buyurmuştur.

45) Keşfu'l-Hafâ, 2/210 (Müslim'den - izahı için bkz.); Buhârî, İman, 3.

Alimler, selamın en güzelinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: Müslüman bir kimse, اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ *"Allah'ın selamı üzerinize olsun!"* dediğinde, bu selam alınırken, "rahmet" sözü de ilave edilerek, وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ *"Allah'ın selamı ve rahmeti, sizin de üzerinize olsun..."* denilmek suretiyle alınır. Eğer, selam veren kimse, ta başta Allah'ın hem selamını hem de rahmetini ifade etmişse, bu selamı alan kimse buna "bereket" lafzını ekler. Eğer selam veren kimse, başta bu üç şeyi de zikrederse, bu selamı alan kimse de, o üç şeyi aynen tekrar eder.

Rivayet olunduğuna göre bir kimse Hz. Peygamber'e, اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ "Ey Allah'ın Resûlü, Allah'ın selamı üzerinize olsun!" dediği zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), وَعَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ *"Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi senin de üzerine olsun"* diye karşılık vermiştir. Bir başkası O'na, اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ "Allah'ın selamı ve rahmeti üzerine olsun!" dediğinde, Hz. Peygamber yine *Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi senin üzerine de olsun!"* cevabını vermiştir. Bir üçüncü şahıs gelerek Hz. Peygamber'e "Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun!" deyince, Hz. Peygamber de *"Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi senin üzerine de olsun!"* karşılığını vermişti. Bunun üzerine adam, "Ya Resûlellah, benim için noksan söyledin!" Hani Allah, *"Siz ondan daha güzeli ile selamı alın..."* buyurmuştu, nerede!" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sen bana, söyleyeceğim bir fazlalık bırakmadın; bu sebeple, senin söylediklerini sana aynen tekrarladım"* buyurmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Selam veren kimse اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ "selam, üzerine (üzerinize) olsun"; selamı alan da, وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ "selam sizin üzerinize de olsun" der. İşte selamda güzel olan tertib budur.

Bu konuda hatırıma gelen şudur: Selam veren kimse, "Allah'ın selamı üzerinize olsun" (selamün aleyküm) dediğinde, Allah'ın ismiyle başlanmış olur. Selamı alan da, "Ve aleykümü's-selam" (selam sizin üzerinize de olsun) dediğinde, Allah'ın ismi ile sözünü bitirmiş olur. Bu, Hak Teâlâ'nın *"O, hem evveldir, hem ahirdir"* (Hadîd, 3) âyetine de uygun düşmüş olur. Hem başlangıç, hem de sonuç Allah'ın ismi ile olunca, bu ikisi arasında kalan şeyin, O'nun isminin bereketiyle, makbul olması beklenir. Bu tıpkı, *"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde güzelce namaz kıl. Çünkü güzellikler kötülükleri giderir"* (Hûd, 114) âyetinde ifade edildiği gibidir. Binâenaleyh ilkin selam veren kimse bu sıraya uymayıp "ve aleykümü's selam" dese, sünnete muhalefet etmiş olur. Bu durumda, selam alan kimsenin de, yine "ve aleykümü's-selam" demesi uygun düşer. Çünkü selam veren birinci şahıs Allah'ın adını başta söylemeyi terkedince, ötekisi yani selamı alan, işin sonunda Allah'ı zikirle bitirmeyi terk edemez.

ALTINCI MESELE

Selamun Veya es-Selamu Demenin Caiz Olduğu

Selam veren kimse isterse "selamün aleyküm" der, isterse "es-selamü aleyküm" der. Nitekim, Cenâb-ı Hak, **Hz. Nuh** (a.s)'a, يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا *"Ya Nuh, bizden bir selam ile, in"* (Hûd, 48) dedi; **Hz. İbrahim** (a.s)'den naklen, *"selam* sana olsun. Senin için Rabbime istiğfar edeceğim" (Meryem, 48); **Hz. Lût** (a.s)'un kıssasında, *"(o melekler) "selam" demişlerdi, (Hz. İbrahim de) "selam" dedi."* (Zariyat, 25); **Yahya** (a.s)'ya *"Ona selam olsun"* (Meryem, 16) ; Hz. Muhammed (s.a.s)'den naklen de, *"De ki: "Hamdolsun Allah'a, selam olsun O'nun beğenip seçtiği kullarına"* (Neml, 59) ; meleklerden naklen, *"Melekler her bir kapıdan onların yanına sokulacak (ve) "sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selam olsun"* (Ra'd, 23-24); kendisinden سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ الرَّحِيمِ *"Çok merhametli Rablerinden bir selâm..."* (Yâsin, 58) ve فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ *"De ki: "Selam sizlere..."* (En'am, 54) buyurmuştur. Bu kelimeyi elif-lamlı olarak es-selamü şeklinde de şu âyetlerde getirmiştir: **Hz. Musa** (a.s)'dan naklen, وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى *"Artık İsrailoğullarını bizimle gönder. Onlara işkence etme. Biz, sana Rabbinden hakiki bir âyet getirdik. Selam doğruya tabi "olanlaradır"* (Tâhâ, 47) ve **Hz. İsa** (a.s)'dan naklen وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا *"Doğduğum gün de, öleceğim gün de, diri olarak kaldırılacağım gün de selam benim üzerimedir"* (Meryem, 33) buyurmuştur. Böylece her iki şekilde kullanmanın da caiz olduğu sabit olur. Fakat namazdan çıkmak için mutlaka "es-selamu aleyküm" şeklinde elif-lamlı getirilmesi hususunda alimler ittifak edip, bunun dışında kalan yerlerde, "elif-lamlı mı elif lamsız mı getirmek efdaldir?" konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Selâmün Diye Nekire Olarak Söylemeyi Efdal Bulanlar

Bazıları elif-lâmsız (nekire) olarak kullanmanın efdal olduğunu söylemişlerdir. Bunların delilleri şunlardır:

1) Bu kelime, Kur'an'da daha çok nekire olarak kullanılmıştır. Binâenaleyh nekire olarak kullanılması daha efdaldir.

2) Yukarıda yazdığımız âyetlerde de olduğu gibi, gerek Allah, gerek melekler, gerekse mü'minlerce, bu kelime nekire olarak kullanılmıştır. Fakat marife (elif-lamlı) olarak kullanılışı, insanın kendi kendisine selamı için kullanılmıştır. Nitekim **Hz. Musa** (a.s) *"es-selam, doğruya tâbi olanlaradır"* (Tâhâ, 47) ve **Hz. İsa** (a.s), *"es-selam benim üzerimedir..."* (Meryem, 33) demiştir.

3) Akla uygun olan şudur: Elif-lamlı olan selam kelimesi, ifade ettiği şeyin aslına, nekire olan ise ifade ettiği şeye, kemal vasfı ile beraber delalet eder. Binâenaleyh nekire oluşu daha evladır.

YEDİNCİ MESELE
Önce Selam Verme Sırası

Hz. Peygamber (s.a.s): *"Sünnet olan, binitlinin yayaya; ata binenin, eşeğe binene; küçüğün, büyüğe; az sayıda olanların çok sayıda olanlara, ayakta olanın oturana selam vermesidir"* (46) buyurmuştur.

Ben derim ki: Birincisinin, şu iki sebebi olabilir:

a) Binitli olan daha heybetlidir. Binâenaleyh onun selamı, kendisinden korkulmasını gidermeyi ifade eder.

b) Onun tekebbür etme ihtimali daha fazladır. Binâenaleyh bu tekebbürü kırmak için, önce onun selam vermesi emredilmiştir. Ayakta olanın oturana selam vermesi hususuna gelince, bunun sebebi şudur: Çünkü ayakta olan, oturanın yanına gelmektedir. Binâenaleyh gelenin, hayır ile (iyi niyetle) gelmesi gerekir.

SEKİZİNCİ MESELE
Selam Verme Âdabı Hakkında

Selamda sünnet olan, onu sesli olarak vermektir. Çünkü bu, sevinci ve sevgiyi daha fazla kalbe sokar.

DOKUZUNCU MESELE

Selamda sünnet olan, onu yaymak ve her mü'mine vermektir. Çünkü selamı belli kimselere tahsis etme, nefret doğurur.

ONUNCU MESELE

Selam esnasında musafaha etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in adetidir. Hz. Peygamber (s.a.s): إِذَا تَصَافَحَ الْمُسْلِمَانِ تَحَاتَّتْ ذُنُوبُهُمَا كَمَا يَتَحَاتُّ وَرَقُ الشَّجَرُ *"İki müslüman musafaha yaptığında, ağacın yapraklarının döküldüğü gibi, günahları dökülür"* (47) buyurmuştur.

ONBİRİNCİ MESELE

Ebu Yusuf, "Bir kimse, bir başkasına "Falancaya benden selam söyle" dediğinde, o kimsenin bu selamı iletmesi vacib olur" demiştir.

ONİKİNCİ MESELE

Bir adamla karşılaştığında, hem o adama, hem de o adama müvekkel olan iki meleğe selam vermeyi kastederek, "selamün aleyküm" (selam üzerinize olsun) de. Çünkü sen onlara selam verdiğinde, o iki melek de senin selamını alırlar. Selamı melek tarafından alınan kimse, Allah'ın azabından kurtulur.

---

46) Müslim, Selam, 1 (4/1703).
47) Ebû Dâvûd, 142 (4/354); İbn Mâce, Edep, 15 (2/1220) (Aynı manada bir hadis).

ONÜÇÜNCÜ MESELE

İçinde kimse bulunmayan bir yere ve eve girdiğinde selâm ver. Zira,

a) Sen, bu durumda, kendi kendine Allah'ın selamını vermiş olursun.

b) Orada bulunan mü'min cinlere selam vermiş olursun.

c) Orada bulunan şeytanlardan ve her türlü eziyet verecek şeyden, verdiğin selamın bereketi ile, selamette olmayı istemiş olursun.

ONDÖRDÜNCÜ MESELE

Sünnet olan, gerek selamı verenin, gerekse alanın, temiz oldukları halde selamlaşmalarıdır. Rivayet olduğuna göre birisi, Hz. Peygamber (s.a.s) def-i hacette bulunurken Ona selam vermişti. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) def-i hacetten kalkmış, teyemmüm etmiş ve sonra onun selamını almıştır.

ONBEŞİNCİ MESELE

İki müslüman birbiri ile karşılaştığında, herbiri kendisinin daha mütevazi olduğunu göstermek için, önce selam verme gayretine girmeleri sünnettir.

ONALTINCI MESELE

Selam Vermenin Caiz Olmadığı Durumlar

Biz şimdi de, selam verilmesi caiz olmayan, şu sekiz yeri sayalım:

a) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), yahudilerle karşılaştığında ilk selam veren kendisi olmazdı. **Ebu Hanife** (r.h)'nin, ne mektup yazmada ne de başka bir durumda onlara selam ile başlanamıyacağını söylediği rivayet edilmiştir. **Ebu Yusuf**'tan da, yahudilere selam verilmeyeceği ve onlarla musafaha yapılmayacağı görüşü nakledilmiştir. Sen yahudilerin yanına varırsan, اَلسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى *"selam, hidayete tâbî olanlara olsun"* de. Bazı alimler gerekirse yahudilere ilk önce selam verilebileceğine ruhsat vermişlerdir.

Fakat yahudiler bize selam verdikleri zaman, ekseri âlimler, sadece "ve aleyke" "senin de üzerine olsun" denilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun aslı şudur: Onlar, Hz. Peygamber'in yanına girerken اَلسَّامُ عَلَيْكَ "es-sâmu aleyke" (ölüm sana) diyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) de, وَعَلَيْكُمْ "ve aleyküm" (sizin de üzerinize...) diyordu. İşte sünnet buna göre cereyan etmiştir.

Sonra burada fer'î bir mesele vardır ki o da şudur: Biz onlara "ve aleykümüsselam" (selam sizin de üzerinize olsun) diye karşılık verdiğimizde, "ve rahmetullahi" (ve Allah'ın rahmeti...) ifadesini kullanmamız caiz midir? **Hasan el-Basrî**, kâfire, "ve aleykümü's-selam" denilebileceğini, ancak bir mağfiret talep etme manasına gelen, "ve rahmetullahi" ifadesinin söylenemiyeceğini belirtmiştir. **Şa'bi**'ye, bir hristiyana

"Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun" (ve aleykümüs selamu ve rahmetullahi) dediğinde, bu husus hatırlatılınca, "o hristiyan zaten Allah'ın rahmeti içinde yaşamıyor mu?" dediği rivayet edilmiştir.

b) İmam cum'a hutbesini okurken, cemaata gelen kimsenin, insanlar toplanma ile meşgul oldukları için, selam vermesi uygun olmaz. Fakat eğer o selam verir ve cemaattan bazıları selamını alırsa, bunun da bir mahzuru yoktur. Eğer onlar selam işareti yapmakla iktifa etseler, daha iyi olur.

c) İnsan hamama girip, insanları peştemal sarınmış olarak görür ise, onlara selam verir. Eğer içerideki insanlar peştemalsız (çıplak) iseler, onlara selam vermez.

d) Kur'an okuyan kimseye, selam vermemek daha evlâdır. Çünkü o selamı alırsa, kıraatini kesmiş olur. Hadis rivayeti ve ilim müzakeresi ile meşgul olanlar hakkındaki hüküm de aynıdır.

e) Zikrettiğimiz sebebten ötürü, ezan okuyan ve kamet getiren kimseye de selam verilmez.

f) **Ebu Yusuf**, tavla oynayan, şarkı söyleyen ve güvercin (kuş) uçuran kimselere selam verilmeyeceğini söylemiştir. Herhangi bir günah ile meşgul olan herkese de selam verilmemesi aynı hükme tabidir.

g) Def-i hacetteki kimseye de selam verilmez. Zira bir müslüman, Hz. Peygamber (s.a.s) def-i hacette iken, ona rastlar ve selam verir. Hz. Peygamber (s.a.s), duvarın arkasından kalkar, teyemmüm eder ve sonra adamın selamını alıp, لَوْلاَ اَنِّى خَشِيْتُ اَنْ تَقُوْلَ سَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدُّ الْجَوَابَ لَمَا اَجَبْتُكَ اِذَا رَاَيْتَنِى عَلَى مِثْلِ هٰذِهِ الْحَالَةِ فَلاَ تُسَلِّمْ عَلَيَّ فَاِنَّكَ اِنْ سَلَّمْتَ عَلَيَّ لَمْ اَرُدَّ عَلَيْكَ *"Eğer, "Ona selam verdim de, selamımı almadı" demenden çekinmeseydim şimdi senin selamını almazdım. (Bundan sonra) beni bu halde gördüğünde, bana selam verme. Eğer selam verirsen, selamını almam"* buyurur.

Bir insan, evine girdiğinde hanımına selam verir. Eğer evinde, yabancı bir kadın bulunursa selam vermez.

ONYEDİNCİ MESELE

Selam Almanın Sekiz Hükmü

Selamı almanın hükümleri, sekizdir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın"* âyetinden dolayı, selamı almak farzdır. Bir de selamı almamak, bir hor ve hakir kılma (küçümseme)dir. Küçümseme ise bir zarardır ve zarar vermek haramdır. **İbn Abbas** (r.a)'dan, "Bir müslüman topluluğa uğrayan ve onlara selam veren kimsenin selamını onlar almazlar ise, **Ruhu'l-Kudüs** (Cebrail) onlardan ayrılır ve o kimsenin selamını melekler alır" dediği rivayet edilmiştir.

2) Selam almak, farz-ı kifayedir. Selam verilen topluluktan bir kısım insanlar selamı aldıklarında, bu farziyet diğerlerinden düşer. Selam verene karşı bir değer verme ve ikramı göstermek için, hepsinin bu selamı alması daha evlâdır.

3) Selamı hemen almak farzdır. Binâenaleyh bir kimse selam almayı geciktirir ve zamanı geçerse, zamanı geçtikten sonra selamı alsa bile bu, selam alma değil, sanki yeni selam verme gibi olur.

4) Bir kimseye mektupta bir selam geldiğinde, ona da mektupla karşılık vermek farzdır. Çünkü Allah teâlâ, *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli iles selamı alın.."* buyurmuştur.

5) Bir kimse selam verdiğinde, selamı alan kimsenin, "ve aleykümüs-selam" demesi farzdır. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın *"Daha güzeli ile selamı alın"* emrine girebilmesi için, buna وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ *"ve rahmetullahi ve berekâtuhu"* ifadesini eklemek sünnettir. Ama selam veren kimse eğer, اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ *"es-selâmu aleykum ve rahmetullahı ve berekâtuhu"* derse, âyetin zahiri, bu selamı alacak kimsenin, *"ve aleykümü's-selam"* demekle iktifa etmesinin caiz olmadığını gösterir.

6) **Ebu Hanife** (r.h)'nin, "selamı alan kimsenin, sesini çok yükselterek selamı alması doğru değildir" dediği rivayet edilmiştir.

7) Yabancı bir kadın insana selam verse, selam verilen kimse de onun selamını almada bir fitne ve töhmet olmasından korksa, selamı alması vacib değildir. Aksine evla olan erkeğin de selam vermemesidir.

8) Biz, erkeğin de yabancı kadına selam vermeyeceğini söyledik. Zira kadının selamı alması vacib değildir. Çünkü erkek zaten yasak olan bir iş yapmıştır. Binâenaleyh o işin varlığı yokluğu birdir.

ONSEKİZİNCİ MESELE

Yapılan Hibeden Şahsen Vazgeçmesi Mümkün müdür?

Daha önce de açıkladığımız gibi, selam, ikramda bulunmaktan bir kinayedir. Binâenaleyh her türlü ikram, bu "selam" kelimesinin muhtevasına girer.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: **Ebu Hanife** (r.h), "Bir kimse, mahremi olmayan kimseye bağışta bulunsa, o bağışa karşılık bir bağış almadıkça, ondan vazgeçebilir. Fakat ona bir karşılık aldığında, ondan dönemez" demiştir. **Şafiî** (r.h) ise, o kimsenin çocuğuna verdiği bağıştan (hibeden) dönebileceğini, fakat akrabası olmayan birisine yaptığı bağıştan dönemeyeceğini söylemiştir.

Ebu Bekir er-Râzi (el-Cessas), Ebu Hanife'nin doğruluğuna, bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın, *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın"* âyetinin manasına, birşeyi teslim edip verme de girer. Dolayısı ile "birşey teslim edip verme" ifadesine, hibe de girer. Âyetin

muktezasına göre, daha iyisi ile karşılık verilmediğinde hibeden vazgeçilmesi gerekir. Bu gerekli sayılmasa bile, en azından caizdir." **İmam Şafiî** (r.h) şöyle demiştir: "Âyetteki emir, mendub oluşu gösterir. Zira hibeye, daha azı ile karşılık verildiğinde, her ne kadar âyetin zahiri daha iyisi ile karşılık verilmesi gerektiğini ifade ediyor ise de, icmaya göre, ondan vazgeçmek mümkün değildir." **Şafiî** böyle deyip sonra buna, **İbn Abbas** ile **İbn Ömer**'in, Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri şu hadisi delil getirmişlerdir: O, şöyle buyurmuştur: لاَ يَحِلُّ لِرَجُلٍ اَنْ يُعْطِيَ عَطِيَّةً اَوْ يَهَبَ هِبَةً فَيَرْجِعَ فِيهَا اِلاَّ الْوَالِدَ فِيمَا يُعْطِي وَلَدَهُ *"Babanın çocuğuna verdiği şeyler hariç, hiç kimsenin yaptığı bağıştan veya hediye ettiği hibeden dönmesi helal olmaz,"* (48) İşte bu hadis, yabancı kimseye yapılan hibeden dönmenin haram, babanın evladına yaptığı hibeden dönmesinin ise caiz olduğu hususunda bir nasstır.

Cenâb-ı Hakk'ın "El-Hasîb" İsminin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا *"Şüphesiz ki Allah, her şeyin hesabını hakkıyla alandır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifadede yer alan حَسِيبًا ifadesi hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, tıpkı yiyen, içen ve oturan manasında olmak üzere, اَلْجَلِيسُ ve وَالشَّرِيبُ، اَلْاَكِيلُ kelimeleri gibi, (insanı) yaptıklarından dolayı hesaba çeken, muhasebe eden manasındadır.

b) Arapların "Bâna kâfidir, yeter!" manasında söyledikleri, حَسْبِي كَذَا tabirinde olduğu gibi, "yeten, kâfi gelen.." manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, حَسْبِيَ اللَّهُ *"Bana Allah yeter"* (Tevbe, 129) ifâdesi de böyledir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifadeden maksad, va'id (tehdid)dir. Biz daha önce bir müslümanın, yine müslüman bir adama selam verdiğini; sonra bu müslümanın, selam veren o adamın halini iyice araştırmayıp, malını almak arzusu ile, (kâfir diye) onu öldürdüğünü; Allah Teâlâ'nın da bunu men ederek, *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu aynıyle karşılayın"* yani "onu öldürmeye yeltenmekten kaçınınız" buyurduğunu açıklamıştık.

Sonra Hak Teâlâ, اِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا buyurmuştur: Bu, *"O, amellerinize mukabil sizi hesaba çeker ve amellerinizin karşılığını size vermede kafidir. Binâenaleyh bu mükelleflyete muhalefet etmekten kaçınınız"* demektir. Bu ifade kanın (hayatın) muhafazasına ve kan dökmekten men etme hususunda, büyük bir itina gösterildiğine delalet eder.

48) Buhârî, Hibe, 30; Nesâî, Hibe, 2 (6/265).

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾

"Allah, kendisinden başka hiçbir tanrı olmayandır. Hakkında hiçbir şüphe olmayan kıyamet gününe, elbette hepinizi toplayacaktır. Allah'dan daha doğru sözlü kimdir?"

(Nisâ, 87).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nisa 87 Âyetinin, Daha Önceki Âyetlerle İrtibatı

Bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti hususunda iki izah şekli vardır:

1) Biz, Hak Teâlâ'nın *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın..."* âyetinden maksadın, müslüman bir kimsenin (kâfir diye) öldürülmemesini temin etmek olduğunu; sonra Cenâb-ı Hakk'ın bunu, *"Şüphesiz ki Allah herşeyin hesabını hakkıyla alandır"* buyruğundaki va'id ile te'kid etmiş olduğunu açıklamıştık. Sonra Allah Teâlâ bu va'idi de, bu âyet ile iyice te'kid ederek, burada tevhid ile adaletin birbirinden ayrılmayan iki şey olduğunu beyan etmiştir. Buna göre âyetteki, *"Kendinden başka hiçbir tanrı yoktur"* sözü tevhide; *"Kıyamet günü, elbette hepinizi toplayacaktır"* sözü ise adalete işarettir. Bu, *"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığını, adaleti ayakta tutarak açıkladı. Melekler ve ilim sahipleri de..."* (Âl-i İmran, 18) ve *"Şüphe yok ki ben, (evet) ben Allah'ım; benden başka hiç bir tanrı yoktur. Öyleyse bana ibadet et. Beni hatırlamak ve anmak için namaz kıl"* (Tâhâ, 14) âyetleri gibidir. Bu ifadeler, tevhide işaret etmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, *"Çünkü kıyamet şüphesiz gelecektir. Onun vaktini, herkes yaptığının karşılığını görsün diye, gizliyorum"* (Tâhâ, 15) buyurmuştur. Bu, adalete işarettir. İşte aynı şekilde bu âyette de, Hak Teâla, kendi hükmüne ve hikmetine uygun düşenin, gelmiş geçmiş herkesi Kıyamet meydanında toplamak ve böylece mazlumun hakkını zalimden almak olduğunu beyan etmiştir. Şüphe yok ki bu, şiddetli bir tehdiddir.

2) Allah Teâlâ, burada sanki şöyle demektedir: "Kim size selam verir ve uzun ömürler dilerse, siz onun selamını kabul edin, ikramda bulunun ve ona zahire göre muamele edin. Çünkü batında olan şeyleri, ancak kendisinden başka tanrı olmayan Allah bilebilir. Muhakkak ki insanların gönüllerinde, biribirlerine karşı taşıdıkları gerçek niyetler, Kıyamet günü ortaya çıkacaktır.

İKİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demiştir. لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ sözü, ya mübtedanın haberidir, yahut da bir i'tirâziyye cümlesi olup, mübtedâ olan "Allah" lafzının haberi لَيَجْمَعَنَّكُمْ ifadesidir. Bunun başındaki, lâm-ı kasem olup, takdiri, وَاللّٰهِ لَيَجْمَعَنَّكُمْ "Allah'a yemin olsun ki elbette hepinizi toplayacaktır" şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir:"Hak Teâlâ niçin, فِي يَوْمِ الْقِيَامَةِ "Kıyamet gününde)" demeyiştir? Buna iki şekilde cevap verilir:

1) Bundan murad, "O sizi, ölümde veya kabirlerinizde Kıyamet gününe kadar toplar" demektir.

2) "O sizi, Kıyamet gününe ulaştırıp toplayacak, sizi o günde bir araya getirmek suretiyle, sizinle o günü birbirinize kavuşturacaktır."

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Kıyamet"in Kelime Manası

Zeccâc, "Kıyametin, insanların kabirlerinden kalkmalarından dolayı "kıyamet" diye adlandırıldığı söylenebileceği gibi, insanların hesap vermek için kalkmış olmalarından ötürü, yine bu isimle adlandırılmış olabileceğinin caiz olduğunu" söylemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Alemlerin Rabbi (huzurunda hesap vermek) için insanların kalkacağı günde..."* (Tatfif, 6) buyurmuştur. **Keşşaf sahibi**, اَلْقِيَامُ ve اَلْقِيَامَةُ lafızlarının, اَلطَّلَابُ وَالطَّلَابَةُ (matlub, maksut) lafızları gibi aynı manada olduğunu söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki, âyetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, kıyametin mutlaka olacağına, bunun başlıca delilinin ise kendisinin bunu bildirmesi olup onun hak olduğuna delâlet etmektedir. Bu böyledir, çünkü usule dair meseleler iki kısımdır:

a) Nübüvvetin gerçekliğinin anlaşılması, kendisinin gerçekliğinin bilinmesine muhtaç olan kısım.

b) Böyle olmayan bilgi...

Birincisi, mesela bizim, âlemin, bütün malumatı bilen ve bütün mümkinata kâdir olan bir yaratıcıya muhtaç olduğunu bilmemiz gibi. Zira biz bunu bilemediğimiz müddetçe, bizim, peygamberlerin doğruluğunu bilmemiz mümkün olmaz. Binâenaleyh, durumu böyle olan her meselenin, Kur'an ve peygamberlerin haberleriyle isbat edilmesi imkânsız olur. Aksi halde "devir" gerekir.

İkinci kısım ki bu, nübüvvetin sıhhatini bilmenin, kendisinin sıhhatini bilmeye dayanmadığı diğer bütün meselelerdir. Binâenaleyh, bütün bunlar Allah'ın kelamı

ve haberleriyle isbat edilmesi mümkün olan hususlardandır. Kıyametin kopmasının bu ikinci kısımdan olduğu malumdur. Binâenaleyh hiç şüphesiz, kıyametin vukûunun Kur'an ve kelamullah ile isbat edilmesi mümkündür. Böylece, kıyametin vukûuna dair Allah'ın haberleriyle istidlâl etmenin, sahih bir istidlâl olduğu sabit olmuş olur.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا *"Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?"* buyruğu, bir istifham-ı inkârî olup, bu ifadeden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın doğru sözlü olmasının ve O'nun sözlerinde bir yalan ile sözden dönmenin bulunmasının imkânsızlığını beyandır. **Mu'tezile** bunu, kendi usûl ve kaidelerine bina ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, yalanın çirkin olduğunu ve kendisinin de bundan müstağni olduğunu bilen bir zattır. Böyle olan kimsenin yalan söylemesi imkânsızdır. Biz, "Allah Teâlâ'nın, yalanın çirkinliğini ve kendisinin bundan müstağni olduğunu bildiğini" söyledik... Çünkü yalan, yalan olduğu için kabihtir. Ve, Allah Teâlâ kesinlikle herhangi bir şeye muhtaç değildir. Allah Teâlâ'nın bütün malumatı bildiği ise sabittir. Binâenaleyh, O'nun bu iki şeyi de bildiğine kesin olarak hükmetmek gerekir. "Böyle olan herkesin yalan söylemesi imkansız olur..." hususuna gelince, bu da gayet âşikârdır. Çünkü yalan, bir men etme (sarf) cihetî olup, bir çağrı (dua) cihetî değildir. Binâenaleyh bu yalan, bir ihtiyacı karşılamaktan uzak olursa, sırf zarar olarak kalır. (49) Bu sebeple, bunun böyle olduğunu bilen herkesten yalanın sadır olması imkânsız olur."

Bizim alimlerimizin delili de şudur: "Allah eğer yalancı olsaydı, O'nun yalanı da kadim olurdu. Eğer O'nun yalanı kadim olsaydı, kadim için yokluk söz konusu olmadığından, O'nun yalanının zeval bulması imkansız olurdu. Eğer O'nun yalanının kadim olmasının zevali imkansız olsaydı, o zaman O'nun sadık olması imkansız olurdu. Zira, iki zıt şeyden birinin bulunması, diğerinin bulunmasına mani olur. Binâenaleyh, eğer Cenâb-ı Hak yalancı olsaydı, o takdirde O'nun doğru olması imkansız olurdu. Ancak ne var ki, O, yalancı olsaydı, doğru söylemesi imkansız olurdu, lakin doğru söylemesi mümteni değildir. Çünkü biz, bir şeyi bilen kimsenin, o şey hakkında ona uygun bir hüküm vermesinin imkanksız olmadığını zaruri olarak bilmekteyiz.(50) Halbuki bu şeyin doğruluğu hakkındaki bilgi, zaruri bir bilgidir. Binâenaleyh, doğru olmak daima mümkün olunca, hiç şüphesiz yalanın imkansız olduğu meydana çıkmış olur. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın doğru olduğuna kesinlikle hükmetmenin gerekliliği sabit olmuş olur."

---

(49) Metni böyle tercüme etmekle beraber, mana biraz mübhem kaldığından iki ayrı neşirde aynen bulunan aslını iktibas ediyoruz: لأن الكذب جهة صرف لاجهة دعاء فاذا خلا عن معارض الحاجة بقي صارًا محضًا

(50) Mananın bize biraz muğlak geldiği bu kısmın ibaresi şöyledir: فلو كان كاذبًا لامتنع ان يصدق لكنه غير ممتنع، لانا نعلم بالضرورة إن كل من علم شيئًا فانه لا يمتنع عليه ان يحكم عليه بحكم مطابق للمحكوم عليه والعلم بهذه الصحة ضرورى (Tefsir-i Râzî 10/217).

YEDİNCİ MESELE

Mu'tezile bu âyet ile, Allah'ın kelamının muhdes olduğuna istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah'u Teâlâ kendi sözünü, hem bu âyette hem de *"Allah, kelamının en güzelini indirmiştir ki..."* (Zümer, 23) âyetinde, حَدِيثٌ olmakla vasfetmiştir. حَدِيثٌ ise, ya hâdis (sonradan olan) veya "muhdes" (sonradan meydana gelen) anlamındadır." Buna mukabil bizim cevabımız şudur: "Sizler, ancak, harfler ve sesten müteşekkil olan kelamın hâdis olduğunu söylüyorsunuz. Bunun hâdis olduğunda bizim de bir ihtilafımız yok. Bizim kadim olduğunu iddia ettiğimiz, bu harfler ve seslerin dışında olan bir şeydir. Âyet, hem bizim hem de sizin tarafınızdan meydana gelmiş olan bir ittifak ile, işte bu şeyin (böyle olan kelamın), hâdis olduğuna kat'î olarak delalet etmez. Bunun böyle olduğu, bizce açık ve zahirdir. Ama size gelince, sizler harfler ve seslerin dışında kalan bir kelamın varlığını kabul etmiyorsunuz. O halde, daha nasıl bu âyetin, Cenâb-ı Hakk'ın kelamının hâdis olduğuna delalet ettiğini söyleyebiliyorsunuz?"

* *
*

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾

"Siz hâlâ niçin münafıklar hakkında Allah onları kazandıkları yüzünden tepesi aşağı getirdiği halde iki hizbe bölünüyorsunuz? Allah'ın saptırdığını siz mi doğru yola getirmek istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın"

(Nisâ, 88).

Bil ki bu, münafıkların durumlarına dair Cenâb-ı Hakk'ın zikretmiş olduğu bir başka husustur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Münafıklardan Ötürü Mü'minlerin Muanz Gruplara Bölünmeleri

Alimler, bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şunları söylemişlerdir:

a) Bu âyet, müslüman olarak Hz. Peygamber'e gelmiş olan bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Onlar Medine'de Allah'ın dilediği bir süre kadar kaldılar. Sonra da "Ya Resûlellah, biz çöle gitmek, (yerleşmek) istiyoruz; binâenaleyh, bize bu konuda izin

var!" dediler. Allah'ın Resûlü de onlara müsaade etti. Onlar yola çıktıklarında, konaklaya konaklaya gidiyorlardı... Derken, müşriklere yetiştiler... Böylece de mü'minler o münafıklar hakkında konuşmaya başladı. Bunun üzerine bir grup mü'min, "şayet onlar da bizim gibi müslüman olsaydı, bizimle beraber kalır, bizim sabrettiğimiz gibi sabrederlerdi" dediler. Bir grup müslüman ise, "onlar müslümandırlar; durumlar ortaya çıkıncaya kadar, onların hakkında kâfir diyemeyiz" der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimede, onların münafık olduklarını beyan eder.

b) Bu âyet-i kerime, Mekke'de, müslüman olduklarını izhar eden ve müslümanlar aleyhinde müşriklere yardım eden bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Müslümanlar bunlar hakkında ihtilaf etmiş ve aralarında çekişmişler, nizalaşmışlardı. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olmuştu. Bu, **İbn Abbas** ve **Katâde**'nin görüşüdür.

c) Âyet-i kerime, Uhud günü Hz. Peygamber (s.a.s)'den geri kalan, ayrılan ve "eğer biz yaptığınız işi savaş bilseydik, seninle beraber gelirdik" diyen kimseler hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı, bu kimseler hakkında ihtilaf etmiş, bir kısmı "Onlar kâfir oldular", diğer grup ise, "onlar kâfir olmadılar" demişti. İşte, bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olmuştu. Bu, **Zeyd İbn Sabit'in** görüşüdür.

Alimlerden bazıları bu izahı tenkid ederek, şöyle demiştir: "Âyetin nazmı, buna uygun değildir (bu durumu zedelemektedir). Üstelik onlar Mekkeli idiler. Cenâb-ı Allah da şöyle buyurmaktadır: *"O halde, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dostlar edinmeyin"* (Nisâ, 89).

d) Âyet-i kerime, irtidad eden ve müslümanların malını alarak Yemame'ye kaçıran bir grup insan hakkında nazil olmuştur. Müslümanlar bunlar hakkında ihtilafa düşünce, bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Bu, **İkrime**'nin görüşüdür.

e) Bunlar, gece baskın yapıp, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kölesi **Yesar**'ı öldüren Urneliler (الْعُرَنِيُّونَ) dir.

f) **İbn Zeyd**, "Âyet, **Hz. Aişe**'ye iftira edenler hakkında nazil olmuştur" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin manası hakkında iki izah bulunmaktadır:

a) فِئَتَيْنِ (iki grup) kelimesi, hal olmak üzere mansub kılınmıştır. Bu senin, مَالَكَ قَائِمًا demen gibidir. Yani: مَا لَكَ فِي حَالِ الْقِيَامِ "Senin ayağa kalkmanın sebebi nedir? (Ayağa kalkma halinde senin için ne vardır?)" demektir. Bu, **Sibeveyh**'in görüşüdür.

b) Bu kelime, كَانَ fiilinin haberi olarak mansubtur. Bu ifadenin takdiri, "Size ne oldu da, siz münafıklar hakkında iki grup oldunuz?" şeklindedir. Bu, inkâr gayesiyle gelmiş bir istifhamdır ve "Onların küfür ve nifaklarının delilleri apaçık ortada iken,

bu hususta ihtilâf etmeyip, aksine onların küfürlerine kat'î olarak hükmetmeniz gerekirken, siz niçin onların küfrü hususunda ihtilâf ediyorsunuz?" anlamındadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Onlar küfür izhar etseler de, Allah onları münafık diye isimlendirmiştir, çünkü onlar, daha önce üzerinde bulundukları sıfat ile vasfedilmişlerdir. Âyetteki فِئَتَيْنِ "iki grup" tabirinden murad, daha önce beyan etmiş olduğumuz şu hususdur: Bir grup müslüman, o münafıklara meylediyor, onları savunuyor ve onları dost biliyor; bir diğer grup ise, onlardan uzaklaşıyor ve onlara düşmanca davranıyorlardı. Bundan dolayı müslümanların bu hususta bölünmeleri yasaklanıp ondan uzaklaşmak, teberri etmek ve onların kâfir olduklarını söylemek suretiyle tek görüş üzere bulunmaları emredilmiştir. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların kâfir olduklarını haber vererek, وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا *"Allah onları kazandıkları yüzünden tepesi aşağı getirdiği halde..."* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İrkâs Tabirinin İzahı

اَلرَّكْسُ kelimesi, bir şeyin altını üstüne çevirme anlamına gelir. اَلرَّكْسُ ve اَلنَّكْسُ ile اَلْمَرْكُوسُ ve اَلْمَنْكُوسُ (ters çevirilmiş) kelimeleri aynı manaya gelmektedir. Tırnaklı hayvanların terslerine de, reks denilir. Çünkü o, (yiyeceğin) kötü bir hâle, yani necâset haline dönmüş şeklidir. Yine, bu anlamından dolayı hayvanın pisliğine رَجِيعٌ da denilir. Bu fiilin iki türlü kullanılış şekli vardır: Mesela رَكَسَهُمْ وَأَرْكَسَهُمْ وَارْتَكَسُوا "Onları altüst çevirdi, onlar da altüst oldular" denilir. Yani, اِرْتَدُّوا "tersyüz oldular, gerisin geriye çevrildiler" demektir.

Şair Umeyye şöyle demiştir:

فَأُرْكِسُوا فِي حَمِيمِ النَّارِ إِنَّهُمْ / كَانُوا عُصَاةً وَقَالُوا الْإِفْكَ وَالزُّورَا

"Tepetaklak kızgın ateşe atıldılar. Çünkü onlar günahkâr idiler ve iftira edip yalan söylüyorlardı."

İKİNCİ MESELE

Âyetin manası şudur: "Allahu Teâlâ onları, kazanmış oldukları, nifak üzerinde iken, ortaya koymuş oldukları, irtidâdlarından dolayı, hor ve hakîr olmak, esir alınmak ve öldürülmek gibi, kâfirlere tatbik edilen hükümlere döndermiş, havale etmiştir... Çünkü münafık, zâhiren şehadeteyne tutunduğu yani Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ettiği müddetçe onu öldüremeyiz. Ama küfrünü açıkça ortaya koyduğu zaman, Allah Teâlâ ona, kâfirlere tatbik etmiş olduğu hükümleri tatbik eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ubeyy İbn Ka'b ve Abdullah İbn Mes'ûd, bu ifadeyi وَاللّٰهُ اَرْكَسَ ve رَكَسَ fiillerinin aynı manada iki kullanış olduğunu zikretmiştik. رَكَسَهُمْ şeklinde okumuştur ki, biz daha önce

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اَتُرِيدُونَ اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً *"Allah'ın saptırdığını siz mi doğru yola getirmek istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın"* buyurmuştur.

İdlal Hakkında Mu'tezile İddiası ve Cevabı

Mu'tezile şöyle demektedir: "Allah'ın saptırması"ndan murad, meşhur izahlardan dolayı, Allah'ın o kulda sapıklığı yaratması değildir. Bir de, Cenâb-ı Hak bu âyetten önce, *"Allah onları kazandıkları yüzünden tepesi aşağı getirmiş ..."* buyurmuş ve onları, kesb ve fiilleri sebebiyle küfre dönderip imandan uzaklaştırdığını beyan etmiştir. Bu durum, onların dalâletlerinin Allah'ın yaratmasıyla olduğunu söylemeye manidir."

İşte buna göre **Mu'tezile,** مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ ifadesini şu manalara hamletmiştir:

1) Bundan murad "Allah Teâlâ, onların delâletlerine ve küfürlerine hükmetti" demektir. "O, onun delâletine ve küfrüne hükmetti ve bunu bildirdi" manasında, فُلاَنٌ يُكَفِّرُ فُلاَنًا وَيُضَلِّلُهُ denilir.

2) Bunun manası, "Allah'ın cennet yolundan saptırdığı kimseyi, cennete hidayet etmek, götürmek mi istiyorsunuz?" şeklindedir. Çünkü Allah Teâlâ, kıyamet günü kâfirlere cennetin yolunu buldurmaz, onları saptırır.

3) Bu saptırma, Allah'ın onların lütuf ve ikramlarını vermemesi şeklinde tefsir edilebilir.

Bil ki biz, bu kitabın birçok yerinde bu manaların zayıflığını zikrettik. Sonra şöyle diyoruz: "Farzet ki, bu manalar doğru olsun. Fakat Allah Teâlâ, onların küfür ve dalâletlerini, cennete de giremiyeceklerini haber verdiğine göre, aynı müşkil yine söz konusu olur. Çünkü, Allah Teâlâ'nın ilminin cehalete dönüşmesi imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır.

Bu âyetten muradın, Allah Teâlâ'nın onları dinden saptırması manası olduğuna delâlet eden hususlardan birisi de, *"Allah kimi saptırırsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın"* buyruğudur. Mü'minler dünyada, münafıkların iman etmelerini arzuluyorlar ve onları imana girdirmek için çareler arıyorlardı.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً *"Allah kimi saptırırsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın"* buyurmuştur. Binâenaleyh, bunun manasının, "Allah

Teâlâ onları imandan saptırınca, insanların onları imana girdirmek için bir yol bulabilmeleri imkânsızdır" şeklinde olması gerekir. Bu mana açıktır.

* *
*

Kâfirler Mü'minleri Gevşetmek İsterler

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ ۖ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾

Onlar, kendileri kâfir oldukları gibi, sizin de kâfir olup onlarla beraber olmanızı arzu ettiler. O halde, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar, içlerinden dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları nerede bulursanız yakalayıp, tutun ve onları öldürün. Onlardan ne bir dost, ne de bir yardımcı edinmeyin"

(Nisa, 89).

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ bu âyetten önce, *"Allah'ın saptırdığını siz mi doğru yola getirmek istiyorsunuz?"* buyurup, bu da bir inkârî istifhâm olunca, "Onlar, ey müslümanlar, sizin de kâfir olmanızı temenni edecek kadar küfürde ileri gitmişlerdir. Onlar, küfürlerindeki taassubda böyle bir noktaya geldiklerine göre, o halde siz onların iman etmelerini nasıl umabilirsiniz?" demek suretiyle, onların imandan bu derece uzak oluşlarını iyice anlatmıştır.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَكُونُونَ سَوَاءً *"Sizin de kendileriyle beraber olmanızı.."* sözü, O'nun تَكْفُرُونَ ifadesine atfedilmesi sebebiyle, merfudur. Buna göre mana, "Onlar, sizin de kendileri gibi aynı olmanızı arzuladılar" şeklinde olur. Buna göre فَتَكُونُونَ ifadesinin başındaki fâ harfi atıf harfidir. Bunun, "temennî etme" (وَدُّوا) sözünün cevabı olması caiz değildir. "Küfrettikleri zaman eşit olurlar" manasına göre, bunu murad etmiş olsaydı, o zaman bu ifade mansub olurdu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ *"Onlar arzu ettiler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar"* (Kalem, 9) âyeti gibidir. Eğer (لَوْ in) temenninin cevabı olmak üzere فَيُدْهِنُوا denilmiş

olsaydı, i'rab bakımından bu da caiz olurdu. Hak Teâlâ'nın, *"O küfredenler arzu eder ki, siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da üstünüze anîden bir baskın yapsalar"* (Nisa, 102) âyeti de böyledir.

Buna göre âyetteki, *"Kendileriyle beraber olmanızı.."* ifâdesi, "küfürde kendileriyle beraber olmanızı arzu ederler" demektir. Bundan maksad, "sizler ve onlar eşit olasınız" demektir. Ancak ne var ki daha önce bahsolundukları için, mana anlaşıldığından dolayı, burada sadece muhatapları zikretmekle yetinilmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ mü'minlere, onların ne derece kâfir olup, küfürde had noktaya vardıklarını açıklayınca ve bundan sonra da onların mü'minlerle nasıl karışıp içli dışlı olduklarını beyan edince, فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"O halde, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar, içlerinden dostlar edinmeyin"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kâfirler Dost Olmazlar

Âyet, müşrikler, münafıklar ve dinsizlik ile küfürde meşhur kimselerin, mün'minlerce dost edinilemeyeceğine delâlet etmektedir. Bu, *"Ey iman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları, dostlar edinmeyin"* (Mümtehine, 1) âyetinin umumi manası ile de te'kid edilmiştir. Bunun sebebi şudur: Bütün insanlara göre en kıymetli ve en büyük şey dindir. Çünkü din, kendisi vasıtası ile Allah'a yaklaşılan ve âhiret saadetinin elde edilmesi istenen şeydir. Durum böyle olunca, din sebebi ile meydana gelen düşmanlık da, en büyük düşmanlık olur. Bu da böyle olunca, en büyük düşmanlığı gerektiren şeyin mevcud olduğu yerde, muhabbet ve dostluğu istemek imkânsız olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
Asr-ı Saadet'te Hicretin Önemi

Ebu Bekir er-Râzî el-Cessâs: Âyetteki *"içlerinden dostlar edinmeyin"* ifadesinin takdiri, "Onlar müslüman olup, hicret edene kadar, onları dost edinmeyin" şeklindedir. Çünkü Allah yolunda hicret etmek, ancak müslüman olduktan sonra olur. Binaenaleyh âyet, müslüman olduktan sonra, hicretin farz olduğuna ve müslüman olsalar bile, hicret etmedikçe o kimseler ile bizim aramızda dostluğun söz konusu olamayacağına delâlet etmektedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir velâyetiniz yoktur"* (Enfal, 72) âyetidir.

Bil ki bu teklif, hicret farz kılındığı zaman gerekli idi. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): أَنَا بَرِيءٌ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ أَقَامَ بَيْنَ أَظْهُرِ الْمُشْرِكِينَ وَأَنَا بَرِيءٌ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ مَعَ مُشْرِكٍ *"Ben, müşrikler arasında yaşayan her müslümandan berîyim (uzağım). Yine ben, müşrik ile beraber olan her müslümandan da berîyim"* buyurmuştur. Binaenaleyh hicret, Mekke fetholununcaya kadar farzdı. Hicretin farziyyeti daha sonra nesholunmuştur.

Tâvus'un rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Mekke fethedildiği gün, لاَ هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ *"Mekke'nin fethinden sonra artık hicret yoktur, fakat cihad ve niyet vardır"*[51] buyurduğunu söylemiştir.

Hasan el-Basrî'den, âyetin hükmünün dar-ı harbte ikamet edip, dar-ı İslam'a hicretin ve orada yerleşmenin farz olduğuna inanan her mü'min için yürürlükte olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki hicret bazan küfür diyarından imân diyarına, bazan da kâfirlere yakışan amellerden, müslümana yakışan amellere geçmek suretiyle olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَانَهَى اللّٰهُ عَنْهُ *"Gerçek muhâcir, Allah'ın nehyettiği işleri bırakan kimsedir"* buyurmuştur. Muhakkik alimler, "Allah yolunda hicret, O'nun emirlerini bırakmamaktan ve nehyettiği şeyleri bırakmaktan ibarettir" demişlerdir. Bütün bu manalar muteber olduğuna göre, Cenâb-ı Allah bunların hepsini kapsayacak umûmî bir ifade kullanarak, *"Allah yolunda hicret edinceye kadar"* buyurmuştur. Zira Allah Teâlâ, burada, "küfürden hicret edinceye kadar" demeniş, aksine *"Allah yolunda hicret edinceye kadar"* buyurmuştur ki bu ifadeye, hem küfür diyarından hicret etme, hem de küfrün alameti sayılan şeyleri bırakma girer. Sonra Cenâb-ı Hak, sadece hicret etmeyi zikretmemiş, onun Allah yolunda olması kaydını koymuştur. Çünkü çoğu zaman gerek küfür diyarından İslâm diyarına, gerekse küfür şiârından İslâm şiârına geçmek, dünyevi maksatlar ile olur. Halbuki hicret nazar-ı dikkate alınan şey , onun Allah'ın emri olduğu için yapılmış olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلاَ تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلاَ نَصِيرًا *"Eğer yüz çevirirlerse, onları nerede bulursanız yakalayın, tutun, öldürün. Onlardan ne bir dost, ne de bir yardımcı edinmeyin..."* buyurmuştur. Bu, "Eğer onlar hicret etmekten yüz çevirir ve Medine'nin dışında kalan beldelerine yapışıp kalırlarsa, gücünüz yeterse onları yakalayın, ister Hill, ister Harem bölgesi olsun, nerede bulursanız öldürün ve onlardan hiçbir zaman işlerinizi deruhte edecek bir veli, düşmanlara karşı size yardım edecek bir nasîr edinmeyin" demektir.

* *
*

Anlaşma Yapılmış Gayr-i Müslimler

إِلَّا ٱلَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍۭ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَٰقٌ أَوْ جَآءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَن يُقَٰتِلُوكُمْ
أَوْ يُقَٰتِلُوا۟ قَوْمَهُمْ ۚ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَٰتَلُوكُمْ ۖ فَإِنِ ٱعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَٰتِلُوكُمْ
وَأَلْقَوْا۟ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَمَ فَمَا جَعَلَ ٱللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾

"Ancak sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme iltica edenler, yahud ne sizinle ne de kendi kavimleri ile savaşmak (istediklerin)den göğüsleri daralıp, size gelenler müstesna... Allah dileseydi elbette onları sizin başınıza musallat eder de sizinle mutlaka savaşırlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler, sizinle vuruşmazlar ve size barış teklifinde bulunurlarsa, Allah onların aleyhine sizin için (tecavüze) bir yol bırakmamıştır"

(Nisa, 90).

Bil ki Allah Teâlâ, bu kâfirlerin öldürülmelerini emredince bundan iki kısım insanı istisnâ etmiştir.

Birinci grup, *"Sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme iltica edenler"* buyruğu ile belirtilmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyetteki, يَصِلُونَ tabiri hakkında iki görüş belirtilmiştir:

1) Bu, "Onlara varıp katılanlar müstesna" demektir. Buna göre âyetin manası, "Aranızda anlaşma bulunan kavimlere varıp sığınanlar da, aynı şekilde sizinle anlaşma yapmış ve size sığınmış olurlar" şeklindedir. **Kaffâl** (r.h), "Âyetin manasına, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda bulunmaya niyetli olduğu halde, bunu gerçekleştiremeyen ve bundan dolayı da buna bir yol buluncaya kadar, müslümanlar ile aralarında bir anlaşma bulunan bir kavme iltica edenler de girer" demiştir.

2) Bu, "Onlara intisab eden, bağlananlar" demektir. Bu görüş zayıftır. Çünkü Mekkelilerin pek çoğunun neseb (akrabalık) bakımından, Hz. Peygamber ile bağları vardı. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s), onlardan kâfir olanların öldürülmelerinin helal olduğunu beyan etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Alimler, müslümanlar ile aralarında anlaşma bulunan kavmin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı alimler, bunların **Eslem Kabilesi** mensupları olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu kabile ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında bir anlaşma vardı. Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke fethi için çıktığında, kendisine isyan etmemeleri, müslümanlara karşı başkalarına yardım etmeme ve **Hilâl İbn Uveymir el-Eslemî**'ye gelip sığınan herkese, **Hilâl**'e tanınan hakların tanınacağı hususlarında, **Hilâl** ile bir anlaşma yapmıştır. **İbn Abbas** (r.a), müslümanlar ile anlaşmalı olan kavmin, **Benû Bekir** kabilesi olduğunu, **Mukâtil** ise, **Huza'a** ve **Huzeyme** kabileleri olduğunu söylemiştir.

Bil ki bu âyet, ehl-i iman için çok büyük bir müjde taşımaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, kılıç (öldürülme) hükmünü, müslümanlara iltica eden kâfirlerden kaldırdığına göre, muhabbetullah ve muhabbet-i Resûlillah sevgisine sığınan kimseden azabı haydi haydi kaldırır. Allah en iyi bilendir.

İkinci grup, *"Yahut ne sizinle ne de kendi kavimleri ile savaşmaktan göğüsleri daralıp size gelenler müstesna..."* **ifadesi ile belirtilmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:**

BİRİNCİ MESELE

Anlaşmalı Olan Bir Ülkeye Sığınan Suçlular

Âyetteki, أَوْ جَاءُوكُمْ *"Yahut size gelenler..."* ifâdesinin, الَّذِينَ nin sılası üzerine bir atıf olması mümkündür ve bunun takdiri إِلاَّ الَّذِينَ يَصِلُونَ بِالْمُعَاهِدِينَ أَوِ الَّذِينَ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ فَلاَ يُقَاتِلُونَكُمْ "Anlaşmalı olanlara iltica edenler veyahut göğüsleri daralıp da sizinler savaşmayanlar müstesna..... (onlarla savaşmayın)" şeklinde olur. Yine bu ifâdenin, "kavm"in sıfatı üzerine bir atıf olması da mümkündür ve bunun takdiri "Ancak sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme, yahut göğüsleri daralan bir kavme iltica edip de sizinle savaşmayanlar müstesna" şeklinde olur. Birinci izah, şu iki sebepten dolayı daha uygundur:

1) Allah Teâlâ, *"Onları nerede bulursanız yakalayıp tutun ve onları öldürün"* (Nisa, 89) buyurduktan sonra ancak, *"Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekiliriler, sizinle vuruşmazlar ve size barış teklifinde bulunurlarsa, Allah onların aleyhine sizin için (tecâvüze) bir yol bırakmamıştır"* buyurmuştur. Bu, onlara taarruz etmemeyi gerektiren şeyin, onların savaşı bırakmaları olduğuna delâlet eder. Bu da ancak, birinci manaya göre uygun olur.

İkinci manaya göre ise, onlara taarruz etmemeyi gerektiren şey, onların müslümanlar ile savaşmayı bırakmış olan bir kavme iltica etmeleridir.

2) Savaşı bırakmış olmalarını, onlara karşı taarruz etmemeyi gerektiren sebep kılmak; müslümanlara karşı savaşı terkeden bir kavme iltica etmeyi taarruz etmemeye

esas sebep kılmaktan daha evlâdır. Çünkü birinci manaya göre, onların müslümanlara karşı savaşmamaları, kendilerine taarruz edilmemesine yakın (esas) sebep; ikinci manaya göre ise, uzak sebep olur.

İKİNCİ MESELE

Burada "Göğüsleri Daralanlar" Kimlerdir?

Âyetteki, حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ ifadesi, "gönülleri, savaşmaktan daralmış ve binaenaleyh ne sizinle savaşmayı istiyorlar; -çünkü siz müslümansınız-, ne de o kâfirlerle savaşmayı istiyorlar, çünkü onlar da kendi akrabaları..." manasındadır. Alimler, bu ifadenin i'rab bakımından yeri hususunda ihtilaf etmişler ve birkaç görüş zikretmişlerdir:

1) Bu, başında mahzuf bir قَدْ (Muhakkak ki) lafzı takdiri ile, hal mevkiindedir. Çünkü قَدْ lafzı, mazî fiili "hal"e yaklaştırır. Baksana onlar, قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ "Muhakkak ki namaz başlamıştır, başlıyor" diyorlar. Yine, أَتَانِي فُلَانٌ ذَهَبَ عَقْلُهُ denilir ki bu, أَتَانِي فُلَانٌ قَدْ ذَهَبَ عَقْلُهُ "Bana, muhakkak ki aklı gitmiş (akılsız) olan bir kimse geldi" demektir. Buna göre âyetin takdiri, أَوْ جَاؤُكُمْ حَالَ مَا قَدْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ "Veya onlar size, muhakkak ki göğüsleri daralmış olarak gelmişlerdir" şeklinde olur.

2) Bu ifade, ikinci haberdir. Cenâb-ı Hak sanki, أَوْ جَاؤُكُمْ "veya onlar size gelir" demiş, sonra da, حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ buyurarak, onların göğüslerinin daraldığını beyan etmiştir. Bu takdire göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"göğüsleri daraldı"* tabiri, O'nun أَوْ جَاؤُكُمْ *"... size gelenler"* tabirinden bedeldir.

3) Âyetin takdirinin, جَاؤُكُمْ قَوْمًا حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَوْ جَاؤُكُمْ رِجَالاً حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ "Onlar size, göğüsleri daralmış bir kavim olarak geldiler; veya onlar size, göğüsleri daralmış kimseler olarak geldiler" şeklinde olmasıdır. Bu takdire göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"göğüsleri daralmış olarak"* tabirinin mahalli, mansub olur. Zira bu ifâde, hâl olduğu için mansub olan bir mevsûfun sıfatıdır. Ne var ki, hâl olduğundan ötürü mansub olan mevsuf hazfedilmiş, onun yerine sıfatı kaim olmuştur. Hak Teâlâ'nın, أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ buyruğunun manası, "Onların göğüsleri, hem size karşı, hem de kavimlerine karşı savaşmak hususunda daralmıştır, sıkışmıştır. Binaenaleyh onlar, ne sizin aleyhinize ne de sizin lehinizedirler..." demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, Allah Teâlâ'nın bu âyette istisnâ ettiği kimselerin, kâfir mi yoksa mü'min mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhur-u ulemâ, bunların kâfirlerden olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Allah Teâlâ, kâfirleri öldürmeyi vâcib kılmıştır. Ancak onlardan, sizinle anlaşması olanlar veya size karşı savaşmayanlar müstesnâ, zira böyle olan kâfirleri öldürmek caiz değildir." Bu takdire göre, bir neshin bulunduğuna hükmetmek gerekir. Çünkü kâfir, savaşı terketse de öldürülmesi caizdir.

Ebu Müslim el-İsfehanî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, müslüman olan herkese

hicret etmeyi vacib kılınca, bir mazereti bulunan kimseleri bu hükümden istisna ederek, إِلاَّ الَّذِينَ يَصِلُونَ *"...iltica edenler.. müstesna"* buyurmuştur ki bu kimseler, hicret ve yardım etmek için, Hz. Peygamber'e gitmeye niyetlenen bir grup mü'mindir. Ancak ne var ki, onların yolları üzerinde kâfirler bulunduğu için, onlar bu gayelerini gerçekleştirememişlerdir. Zira onlardan korkuyorlardı. Böylece bu mü'minler, müslümanlarla anlaşması bulunan bir kavme sığındılar da, böylece o kâfirlerden kurtulup (hicret edinceye kadar), müslümanlarla anlaşması bulunan kavmin yanında kaldılar. Daha sonra da, Hz. Peygamber'e iltihak edip, ne Hz. Peygamber, ne de O'nun ashabı ile savaşmayan kimseleri de istisnâ etti. Çünkü bunlar, onlarla savaşma hususunda Allah'tan korkuyorlardı. Keza bunlar, kâfirlerle de savaşmıyorlardı. Zira o kâfirler, bunların yakınları ve akrabası idi. Veyahut da bu kimseler, çoluk çocuklarını o kâfirler arasında bıraktıkları için, onlarla savaşmaları halinde, onların kendi çoluk çocuklarını öldürmelerinden korkuyorlardı. İşte bu iki kısım müslümanla, -her ne kadar kendilerinden hicret ve kâfirlerle savaşmak gibi bir fiil sâdır olmamışsa da- savaşmak helâl olmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah Dilerse Kâfiri Mü'mine Musallat Eder

Cenâb-ı Hak, وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ *"Allah dileseydi, elbette onları sizin başınıza musallat ederdi"* buyurmuştur. اَلتَّسْلِيطُ kelimesi Arapça'da galebe, hakimiyet, hiddet manasına gelen اَلسَّلاَطَةُ kelimesinden alınmıştır. Buna göre bu ifadeden maksat, Allah Teâlâ'nın, kendisiyle anlaşma yapılmış olan kimselerin belâ ve sıkıntısını engellemek suretiyle, onlara bir minnet ve ikramda bulunmuş olmasıdır. Bunun manası da şudur: "Onların sizinle savaşmaktan kaçınmaları, ancak Allah Teâlâ'nın, onların kalplerine korku salmasından dolayıdır. Ve şayet Cenâb-ı Hak, müslümanlarla savaşma konusunda onların kalblerine güç ve cesaret vermiş olsalardı, muhakkak ki onlar müslümanlara belâ kesilirlerdi."

Alimlerimiz, "Bu tabir, Allah Teâlâ'nın, kâfirleri mü'minlere musallat kılıp, o kâfirlerin kalblerine mü'minlere karşı cesaret vermesinin, O'nun hakkında bir kubh, çirkin bir fiil sayılamayacağına delâlet etmektedir" demişlerdir. **Mu'tezile** bu görüşe şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) **Cübbaî** şöyle demektedir: "Biz, Allah Teâlâ'nın istisnâ ettiği o topluluğun, kâfir değil, mü'min bir topluluk olduğunu beyan etmiştik. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Eğer Allah dileseydi, zulmederek kendileriyle savaşmaya yeltenmemiz durumunda kendilerini müdafaa etmek için, onların kalblerini takviye etmek suretiyle onları size musallat ederdi."

b) **Kelbî** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, dilemesi halinde, (o şeyi) mutlaka yapacağını haber vermiştir. Bu da ancak, Allah Teâlâ'nın zulme kâdir olabildiğini gösterir; ki bizim mezhebimiz de budur. Ancak ne var ki biz, Allah Teâlâ'nın

zulmetmeyeceğini söylüyoruz. Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın bunu dilediğine dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır."

Hak Teâlâ'nın, فَلَقَاتَلُوكُمْ *"...sizinle mutlaka savaşırlardı"*

BİRİNCİ MESELE وَلَوْشَاءَ اللّٰهُ لَقَاتَلُوكُمْ "Eğer Allah dileseydi; onları size musallat ederdi ve eğer Allah dileseydi, onlar sizinle mutlaka savaşırlardı" takdirinde olmak üzere, ya tekrâr edilmek veyahut da bedel yapılmak üzere, لَوْ şart edatının cevabıdır. **Keşşaf sahibi** bu ifâdenin, şeddesiz olarak فَلَقَتَلُوكُمْ (Muhakkak ki sizi öldürürlerdi); ve şeddeli olarak da فَلَقَتَّلُوكُمْ "muhakkak ki sizi parça parça ederlerdi" şeklinde okunduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلاً *"Artık onlar, sizi bırakıp bir tarafa çekilirler, sizinle vuruşmazlar ve size barış teklifinde bulunurlarsa, Allah onların aleyhine sizin için (tecâvüze) bir yol bırakmamıştır"* buyurmuştur ki bu, "Eğer onlar size sataşmaz ve boyun eğip teslim olduklarını bildirirlerse, Cenâb-ı Hak onları yakalayıp öldürme hususunda, size müsaade etmez..." demektir. اَلسَّلَمَ ifâdesi, lâm harfinin sükûnu ve sîn harfinin fethasıyla اَلسَّلْمَ şeklinde de okunmuştur. Müfessirler bu âyetin hükmü hususunda ihtilaf etmiş, bazıları bu âyetin kılıç ve cihad âyeti olan, *"müşrikleri öldürün..."* (Tevbe, 5) âyetiyle mensuh olduğunu; bazıları ise, bunun mensûh olmadığını söylemiştir. Âyette istisnâ edilen kimselerin müslümanlar olduğunu söyleyenlere göre, bu ifâde gayet açıktır. Ama, istisna edilen kimselerin kâfir olduğunu söyleyenlere gelince, meselâ **Esamm:** "Âyeti, anlaşma yapan kimseler" anlamına alırsak, bunun mensûh olduğu nasıl söylenebilir?" demiştir..

* *
*

Hem Müslümanlar Hem de Kâfirlerle İyi Olmak İsteyen Münâfıklar

سَتَجِدُونَ ءَاخَرِينَ يُرِيدُونَ أَن يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا
فَإِن لَّمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ
وَأُولَٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿٩١﴾

"Diğer bir kısmını da şu halde bulacaksınız: Onlar, hem sizden emin olmak, hem kendi kavimlerinden emin olmak isterler. Ne zaman fitneye döndürülürlerse, onun içine baş aşağı atılırlar. Öyle ise onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilmezler, barışı size bırakmazlar, ellerini çekmezlerse, onları nerede bulursanız yakalayıp tutun, öldürün. İşte size, onlar hakkında apaçık bir hüccet verdik"

(Nisâ, 91).

Müfessirler, burada zikredilen kimselerin, **Esed** ve **Gatafan** kabilelerinden bir topluluk olduğunu söylemişlerdir ki bunlar, Medine'ye geldiklerinde müslüman olurlar ve anlaşma yaparlardı. Maksatları ise, müslümanlardan emin olmak idi. Kendi kavimlerinin yanına döndüklerindeyse, inkâra saparak ahidlerini bozarlardı. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ buyruğu, *"Her ne zaman kavimleri onları, müslümanlarla savaşmaya çağırırsa"*, اُرْكِسُوا فِيهَا *"onlar bu fitne hususunda mağlub ve başaşağı gelmiş olarak onun içine düşerler"* demek olup, bu da onların hem küfürlerinde, hem de müslümanlara ne denli düşman oldukları hususunu beyan için yapılmış bir istiaredir. Çünkü, bir şeye tepe üstü düşen kimsenin, o şeyden çıkması imkânsız olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ buyurmuştur. Bu, "Onlar sizinle savaşmaya devam eder, anlaşmaya yanaşmazlar ve ellerini üzerinizden çekmezlerse, onları nerede bulursanız tutup öldürün" demektir. Alimlerin çoğu, "Bu ifade, onlar bizimle savaşmaz, anlaşma yapmak isterler ve bize eziyet etmekten ellerini çekerlerse, bizim onlarla ne savaşmamızın, ne de onları öldürmemizin caiz olmayacağına delalet eder" demişlerdir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Allah sizi, sizinle din hususunda savaşmamış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik etmekten men etmez"* (Mümtehine, 8) âyetiyle, *"Size harb açanlarla, Allah yolunda, siz de dövüşün"* (Bakara, 190) âyetleridir. Böylece savaş emri, bizimle savaşmayanlara değil, savaşanlara tahsis edilmiş olur. Bil ki bu hüküm, اِنْ kelimesiyle şarta bağlanan şeyin, şart bulunmadığı zaman, yok olacağı (bulunmayacağı) esasına bina edilmiştir. Biz bu hususu, Hak Teâlâ'nın اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ *"Eğer size yasaklanan büyük (günah)lardan kaçınırsanız"* (Nisâ, 31) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاُولٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا *"İşte size, onlar hakkında apaçık bir hüccet verdik"* buyurmuştur. Bu âyette geçen *"apaçık bir hüccet"* tabirinin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) "O kimselerin öldürülebileceğine dair, açık ve vazıh bir hüccet, delil ortaya çıkmıştır ki, bu da onların düşmanlıklarının apaçık ortaya çıkması, küfür ve zulüm

hususundaki hallerinin ayan beyan belli olması ve müslümanlara zarar vermeleridir."

b) "Allah'u Teâlâ'nın, o kâfirleri öldürme hususunda, müslümanlara müsaade etmesi" anlamındadır.

* *
*

Yanlışlıkla Mü'mini Öldürmenin Hükmü

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ
مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ
لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ
فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

"Bir mü'minin diğer bir mü'mini, yanlışlık eseri olmayarak, öldürmesi yakışmaz. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köleyi azad etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır. Sadaka olarak bağışlamaları müstesna. Eğer (öldürülen), mü'min olmakla beraber, size düşman bir kavimden ise, o zaman (öldürenin) mü'min bir köle azad etmesi lazımdır. Şayet, kendileriyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise, o vakit mirasçılarına bir diyet vermek ve bir de mü'min bir köle azad etmek gerekir. Kim bunu bulamazsa, Allah'tan tevbesi(nin kabulü) için, birbiri ardınca iki ay oruç tutması icab eder. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, gerçek hüküm ve hikmet sahibidir"

(Nisâ, 92).

Bil ki Cenâb-ı Hak, mü'minlerde kâfirlerle savaşma arzusunu uyandırıp, onları buna teşvik edince, daha sonra bu savaşı alakadar eden bazı hususlar zikretmiştir. Mesela bunlardan birisi şudur: Allah Teâlâ, kâfirlerle savaşma konusunda izin verince, bazen şu kabilden hâdiseler de meydana gelebiliyordu: Bir adam birisini kâfir ve harbî zannediyor ve onu öldürüyor; daha sonra da onun müslüman olduğu ortaya çıkıyordu.

İşte Cenâb-ı Hak, bu âyette böyle bir hâdisenin hükmünün ne olacağını zikretmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buna Dair Âyetin Nüzul Sebebi

Alimler, âyetin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç rivayet nakletmişlerdir:

Birinci Rivayet: Urve İbnü'z-Zübeyr, şunu nakletmiştir: **Huzeyfe İbnu'l-Yeman** (r.a), Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber ile beraberdi. Derken müslümanlar bir hata yaparak, **Huzeyfe**'nin babası **Yeman**'ı, bir kâfir zannederek yakalamış ve kılıçla boynunu uçurmuşlardı. Oysa ki **Huzeyfe** tam o esnada, "O, benim babamdır!" demişti, ama onlar **Huzeyfe**'nin sözünü, ancak babasını öldürdükten sonra anlayabilmişlerdi. Bunun üzerine **Huzeyfe**, "Allah sizi bağışlasın, çünkü Erhamurrahimin'dir" demişti. Hz. Peygamber bu sözü duyunca, **Huzeyfe**'nin kıymeti O'nun nezdinde daha da artmıştı. İşte bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olmuştu.

İkinci Rivayet: Bu âyet, **Ebu'd-Derda** hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki: **Ebu'd-Derda** (r.a) bir seriyyede bulunuyordu. Derken, ihtiyacını gidermek için bir yere sapmıştı. Tam o zaman koyunları bulunan bir adama rastladı. Kılıcıyla adama saldırdığında, adam "La ilahe illallah!" dedi, ama o adamı öldürdü, koyunlarını da sürüp götürdü. Derken içinde (bu hadiseden dolayı) bir rahatsızlık duymaya başladı. Bunun üzerine hadiseyi Hz.Peygamber'e anlatınca, Hz. Peygamber هَلاَّ شَقَقْتَ عَنْ قَلْبِهِ *"Onun kalbini yarsaydın ya!*[52] *(onun kalbini mi yardın!)"* dedi. Bu söz üzerine **Ebu'd-Derda**, son derece pişman oldu; derken bu âyet nazil oldu.

Üçüncü Rivayet: Ayyâş İbn Ebî Rebîa, Ebu Cehil'in anne bir kardeşi idi, müslüman olup, kavminden korktuğu için Medine'ye hicret etmişti. Bu hadise, Hz. Peygamber'in hicretinden önce vukû bulmuştu. Derken **Ayyaş**'ın annesi, dininden dönünceye kadar yeyip içmeye ve herhangi bir çatı altında oturmayıp (güneş altında kalmaya) yemin etti. Bunun üzerine **Ebu Cehil,** beraberinde **Hars İbn Zeyd İbn Ebî Uneyse** olduğu halde Mekke'den çıktı. **Ayyaş**'ın yanına geldiler ve uzun uzun konuştular. Bunun üzerine **Ebu Cehil,** "Hz. Muhammed, sana annene iyi davranmanı emretmiyor mu? O halde, üzerinde bulunduğun dini taşıyarak dön ve annene iyilik yap!" dedi. **Ayyaş** bu teklifi kabul ederek, Mekke'ye geri döndü. Mekke'ye yaklaştıklarında, bunlar **Ayyaş**'ın ellerini ve ayaklarını bağladılar. **Ebu Cehil, Ayyaş**'a yüz sopa vurdu; yüz sopa da **Hars** vurdu. Bunun üzerine **Ayyaş, Hars**'a "Şu, **Ebu Cehil** benim kardeşim.. Ya sen kimsin ey **Hars!** Allah'a yemin ederim ki, seni ıssız bir yerde yakalarsam öldüreceğim!" dedi. Rivayet olunduğuna göre **Hars, Ayyaş**'a, Mekke'ye döndüğünde, "Eğer senin tâbi olduğun ilk din hidayet ise, sen onu bırakmış

52) Müslim, İmân, 158 (1/96).

durumdasın. Yok eğer sapıklık idiyse, sen şu anda ona girdin.." dedi. Bu söz, **Ayyaş**'a çok tesir etti ve **Hars**'ı öldüreceğine yemin etti. **Ayyaş,** annesinin yanına vardığında, annesi **Ayyaş** ilk dinine dönmediği sürece, elinin ayağının çözülmeyeceği hususunda yemin etti. O da bunu yaptı (yani döndü). Bundan sonra Medine'ye hicret etti... **Hars** da müslüman olup hicret etmişti... Derken, **Ayyaş, Hars** ile ıssız bir yerde karşılaştı; **Hars**'ın müslüman olduğunu da bilmiyordu. Derken onu öldürdü. **Hars**'ın müslüman olduğu haberini alınca, yaptığına bin pişman olarak Allah'ın Resulüne geldi ve "Müslüman olduğunu bilemeden onu öldürdüm!" dedi. İşte bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil oldu.

İKİNCİ MESELE

وَمَا كَانَ Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كَانَ ifâdesiyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "O mü'min için, kendisine Rabb'inden gelen ve kendisinden ahid alan hususlar arasında.. yoktur" demektir.

b) "Onun için, hiçbir zaman böyle birşey olamaz, yoktur" demektir. Bundan maksad (haksız yere) adam öldürmenin haramlığının, mükellefiyetin başladığı ilk zamandan beri bulunduğunu, sabit olduğunu beyân etmektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu Âyetteki İstisnanın İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا خَطَأً ifadesi hakkında da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu istisnâ, istisnây-ı muttasıl (bitişik istisna)dır. Bu görüşü benimseyenler, şu izahları yapmışlardır:

1) Bu istisnâ, manaya göre yapılmış olan bir istisnâdır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَأً buyruğunun manası, *"O, öldürmelerinden dolayı insanları muâheze eder.Bu öldürmenin hatâ eseri olması müstesnâ..Çünkü Cenâb-ı Hak, bundan dolayı kimseyi sorgulamaz"* şeklindedir.

2) Bu istisnâ, lafzın zâhirine göre de doğrudur. Zira mâna, "Hiçbir mü'min hiçbir mü'mini, hatâ eseri öldürmesi hariç, kesinlikle öldürmez" şeklindedir.

Hatâya sebebiyet veren şeyler şunlar olabilir: Öldürdüğü adam üzerinde, kâfirlere ait bir alâmet görmesi; veya, onu kâfirlerin ordusu içinde görüp müşrik zannetmesi... İşte bu durumda onu hatâen öldürmesi mümkündür. Bunun bir hatâ olduğu hususunda bir şüphe yoktur. Çünkü o, kâfir olmadığı halde onu kâfir zannetmiştir.

3) Kelamda bir takdim-tehir bulunmaktadır. Buna göre âyetin takdiri, "Hiçbir mü'min, hatâ olması hâli müstesnâ, bir mü'mini öldürmez" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın evlat edinmesi (hiçbir zaman) olmuş değildir"* (Meryem, 36) âyetidir. Ki bu, "Allah herhangi bir çocuk edinir olmadı, edinmedi" demektir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'a hiçbir şey haram olmaz. Ancak o, kendisinden,

kendisine yakışmayan şeyleri nefyetmektedir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Ağaçlarını bitirici olmadınız, bitiremediğiniz.."* (Neml, 60) buyurmuştur ki, bunun manası, "Siz, onları bitirici olmadınız, yetiştirici değildiniz" demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanlara ağaç bitirmeyi haram kılmamış; onlardan ancak onu bitirme imkân ve kudretini nefyetmiştir. Çünkü, o ağacı bitirmeye kâdir olan, ancak Allah Teâlâ'dır.

4) Bu istisnayı, istisnay-ı muttasıl mânasına hamletme durumunda ortaya çıkan müşkil, şu şekildedir: Nefyden (olumsuz bir şeyden) yapılan istisnâ, olumlu olur. Bu da, bazı durumlarda mü'min kimselerin öldürülmesinin, (mukayyet değil) mutlak anlamda olmasını gerektirir; bu ise imkânsızdır. Ancak ne var ki bu müşkillik, nefiyden, olumsuz bir şeyden yapılan istisnânın müsbet (olumlu) olduğunu kabul etmemiz durumunda söz konusu olur. Halbuki bu husus, usûl âlimleri arasında ihtilâf edilen bir meseledir. Doğru olan, bunu gerektirmemesidir. Zira istisnâ, müstesnadan, mahkûmun bih (kendisiyle hüküm verilen)'in değil de, hükmün sarfedilmesini, yani istisnâ edilmesini, ayrı tutulmasını gerektirir. İstisnânın tesiri, sadece hükmü sarfedip ayrı tutmada olunca, müstesnâ, ne menfi ne de müsbet mânada, hakkında herhangi bir hüküm verilmemiş vaziyette kalır. Böylece de bu müşkil bertaraf edilmiş olur. Nefiyden yapılan istisnânın, müsbet bir mana ifâde etmeyeceğine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in: لاَ صَلاَةَ اِلاَّ بِطُهُورٍ وَلاَ نِكَاحَ اِلاَّ بِوَلِيٍّ *"Temizlik olmadan namaz; veli olmadan da nikâh yoktur, olmaz"* (53) sözü de delâlet etmektedir. Yine, لاَ مُلْكَ اِلاَّ بِالرِّجَالِ وَلاَ رِجَالَ اِلاَّ بِالْمَالِ "Erkekler olmadan mülk olmaz; mal olmadan da erkekler, adamlar olmaz" denilir. Bütün bu misallerdeki istisnâ, olumsuz ifadeden yapılan istisnânın hükmünün müsbet olmadığını ifade etmez. Allah en iyisini bilendir.

5) **Mu'tezile**'nin ileri gelenlerinden birisi olan **Ebu Haşim** şöyle demektedir: "Âyetin takdiri şöyledir: "Hiçbir mü'min, bir mü'mini öldürüp de, mü'min olarak kalamaz. Ancak, onu hatâ ile öldürmesi durumu müstesnâ; işte o zaman o, mü'min olma vasfını sürdürür." Bundan maksat şudur: Mü'minin mü'mini öldürmesi, öldüren kimseyi mü'min olmaktan çıkarır. Bu öldürmenin hata ile olması müstesnâ. Çünkü bu, öldüren kimseyi mü'min olmaktan çıkarmaz. Bil ki, **Ebu Haşim**'in bu sözü (izahı), "fâsıkın mü'min olmadığı" esasına dayanır ki, bu bâtıl ve yanlış olan bir esastır. Allah en iyi bilendir.

6) Bu istisnâ, لٰكِنْ (fakat, lâkin) manasında olmak üzere, istisnay-ı münkatı'dır. Bunun Kur'ân-ı Kerim'de pekçok benzeri vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, لاَ تَأْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلاَّ اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً *"Birbirinizin mallarını, haram yollarla yemeyin. Bir ticaret malı olması müstesnâ"* (Nisa, 29); اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلاَّ اللَّمَمَ *"Ufak ufak suçlar hariç, günahın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçının"* (Necm, 32) ve

53) (İki ayrı hadisden).Müslim, Taharet, 2(1/204); Ebû Dâvûd, Nikâh, 19 (2/229); İbn Mâce, Nikâh, 15 (1/605).

لاَ يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلاَ تَأْثِيمًا إِلاَّ قِيلاً سَلاَمًا سَلاَمًا *"Onlar orada ne boş bir lâf, ne de günaha sokacak bir şey işitmezler. Yalnız bir söz: "Selâm, selâm!.."* (Vâkıa, 25-26) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

خطأً kelimesinin niçin mansûb olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, mef'ûlün leh'tir. Buna göre ifâdenin takdiri, مَا يَنْبَغِي اَنْ يَقْتُلَهُ لِعِلَّةٍ مِنَ الْعِلَلِ اِلاَّ لِكَوْنِهِ خطأً "Bir mü'minin bir mü'mini, bir hata olduğu için olması durumu müstesnâ, hiçbir sebeple öldürmesi uygun düşmez" şeklindedir.

2) Bu, haldir; ifadenin takdiri, لاَ يَقْتُلُهُ الْبَتَّةَ اِلاَّ حَالَ كَوْنِهِ خطأً "Onun bir hata olması hali müstesna, o onu kesinlikle öldürmez" şeklindedir.

3) Bu, mahzûf bir masdarın (mef'ûlün mutlak) sıfatıdır. Buna göre kelamın takdiri, "Hatâen öldürme olması müstesnâ" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خطأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلَى اَهْلِهِ اِلاَّ اَنْ يَصَّدَّقُوا *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köleyi azâd etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır. Sadaka olarak bağışlamaları müstesna.."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Öldürme Çeşitleri: Amd, Hata, Şibh-i Amd

Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Öldürme üç türlü olur: Kasden, hatâen ve kasde benzer bir şekilde (şibh-i amd).. "Kasten öldürme" bir insanın, öldüreceği kimseye ister yaralayıcı cinsten olsun isterse olmasın, onu öldüreceğini bildiği bir şey ile öldürmeye kasdetmesidir." Bu, **Şafiî**'nin görüşüdür.

Hataen öldürme de iki kısımdır:

a) Öldüren kimsenin, bir kuşa veya bir kâfire niyetlenerek ve nişan alarak attığı şeyin, bir müslümana isabet ederek onu öldürmesidir.

b) Üzerinde bir kâfir alameti görüp, onu müşrik zannederek bir müslümanı öldürmektir. Birincisi fiilde hata, ikincisi ise niyette hatadır.

"Şibh-i amd"e gelince bu, insanın, öldürdüğü şahsa genelde öldürebileceği düşünülmeyen hafif bir sopa ile vurup, bundan dolayı onun ölmesidir. **Şafiî** (r.h), "Bu, her nekadar vurma da kasıtlı ve bilerek olsa bile, öldürme hususunda hatadır" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Hanife, "Ağır birşey vurarak insanı öldürmek, sırf bir kasıt değil, hem hata hem de şibh-i amddir. Bu şekilde öldürme âyetin manasına dahil olup, bunda hem diyet hem de keffaret vâcibtir, fakat kısas vâcib değildir" demiştir. **Şafiî** (r.h) bunun, kendisinden

dolayı kısas gereken sırf kastî bir öldürme olduğunu söylemiştir. Bunun bir kasden öldürme olduğuna hem Kur'ân, hem de hadis delâlet eder. Bunun Kur'ân'dan delili, Allah Teâlâ'nın, **Hz. Musa** (a.s)'nın kıptî'yi bir yumrukta öldürdüğünü nakletmesidir. Sonra bu yumruk vurma, ikinci gün diğer bir kıptinin, *"Dün bir canı öldürdüğün gibi, (şimdi de) beni mi öldürmek istiyorsun?"* (Kasas, 19) demiş olmasının da delâlet ettiği gibi, "öldürme" olarak ifade edilmiştir. Halbuki bir önceki gün, **Hz. Musa** (a.s) sadece bir yumruk vurmuştu. Binaenaleyh kıptinin yumruk vurmayı, öldürme olarak ifade ettiği sâbit olur. Yine **Hz. Musa** (a.s), رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا *"Ya Rabbi, ben onlardan bir canı öldürdüm"* (Kasas, 33) diyerek, yumruk vuruşunu, bir öldürme olarak adlandırmıştır. Müfessirler onun bu sözünden maksadının, o yumruğu vurup kıptiyi öldürmesi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hem Cenâb-ı Hak da bunu, *"Sen bir de adam öldürmüştün de, biz seni o gamdan kurtarmıştık ve seni türlü türlü belalarla imtihan etmiştik"* (Tâhâ, 40) diye beyan etmiştir. Böylece yumruk vurmanın, hem diğer kıptînin, hem **Hz. Musa**'nın, hem de Cenâb-ı Hakk'ın ifâdeleri ile, bir öldürme olduğu sabit olur.

Şibh-i Amd Öldürmenin Cezası

Bunun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, أَلاَ إِنَّ قَتِيلَ الْخَطَأِ الْعَمْدِ قَتِيلُ السَّوْطِ وَالْعَصَا فِيهِ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ *"Dikkat edin! Kaste benzer bir hata ile öldürülen, kamçı ve sopa ile öldürülendir. Bu çeşit öldürmede, yüz deve (diyet) vardır"* (54) hadis-i şerifidir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu şekilde öldürmeyi de, bir katl (öldürme) olarak ifade etmiştir. Binaenaleyh bu iki delil ile, bunun da bir öldürme (katl) olduğu sabit olur.

Bunun, kastî bir öldürme olduğunda şüphe eden, mantıksızlık etmiş olur. Çünkü bir insanın başına değirmen taşı ile vurarak veya onu çarmıha gererek veya onun boğazına ip geçirerek boğup öldürse, sonra da, "Onu öldürmek istememiştim" dese, ya yalan söylemiş olur veyahut da deli olduğu için böyle demiş olur. Bunun kasden düşmanca bir öldürme olduğunda, hiçbir müslüman münakaşa etmez. Böylece bunun kasden ve düşmanca bir öldürme olduğu sabit olur. Bu sebeble de, hem naklî hem de aklî delil ile böyle bir öldürmeye kısas gerektiği anlaşılır. Bunun naklî delili, kısasın farz olduğunu gösteren bütün âyetlerdir. Mesela şu âyetler gibi: *"Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı..."* (Bakara, 178); *"Biz o (Tevrat'ta), onlar üzerine (şunu) yazdık: Cana can ..."* (Maide, 45); *"Kim mazlum olarak öldürülür ise, biz onun velisine bir selâhiyet vermişizdir"* (Isra, 33); *"Kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür"* (Şura, 40) ve *"Kim size saldırır, haddi aşarsa, siz de, aynen onların saldırmaları gibi onlara saldırın"* (Bakara, 194).

54) Ebû Dâvûd, Diyat, 18 (4/185).

Bunun aklî delili ise şudur: Kısası farz kılmanın gayesi, insanları öldürülmekten korumaktır. Allah Teâlâ, *"Sizin için kısasta hayat vardır"* (Bakara, 179) buyurmuştur. Kısası farz kılmaktan maksad insanları öldürülmekten korumak olunca, ağır birşey vurularak öldürme de keskin birşey ile öldürme gibi olunca, bu iki şekilden biri için caydırıcı bir şeyin meşru kılınmasına duyulan ihtiyaç, aynen diğeri için duyulan ihtiyaç gibidir. İnsanın öldürülmesi hususunda, bu iki şekil arasında bir fark yoktur. Fark ancak öldürmede kullanılan alettedir. Bu aletin nazar-ı dikkate alınmayacağı zaruri ve açık olarak bilinir. Fıkhiyyat'ta şu söz söylenir: Bir kimse şöyle bir dereceye ulaştığında, "Taklidi terkeden kimselere göre, tahkikte en ileri noktaya ulaşmış" denilir.

Hanefiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Dikkat edin! Kaste benzer bir hata ile öldürülen, kamçı ve sopa ile öldürülendir. Bu çeşit öldürmede yüz deve (diyet) vardır"*(55) hadisini delil getirmişler ve "Bu ister kamçı ile, ister sopa ile, ister büyük birşey ile, ister küçük bir şeyle olsun, her türlü öldürmeyi içine alan umumi bir ifadedir" demişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"bir hata ile öldürülen"* ifadesi, bu öldürmede bir hatanın olduğunu göstermektedir. Halbuki biz, bir insanı boğarak veya başına değirmen taşı vurarak öldürüp, sonra da "Ben onu öldürmek istememiştim" diyen kimsenin, bu sözünde yalancı olduğunu her akıllının açıkça anlayacağını beyan etmiştik. Binâenaleyh buradaki vurmayı, kendisinde hata vasfının olabilmesi için, küçük bir sopa ile vurma manasına almak gerekir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kasden Öldürmede Keffaret Cezası

Ebu Hanife, "Kasten öldürme keffareti gerektirmez" demiştir. **İmam Şâfiî** ise, "Bunu gerektirir" demiştir. **Ebu Hanife**, bu âyet ile istidlâl ederek, "Âyetteki *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse..."* ifadesi, keffaretin vacib olmasının şartıdır. Şart bulunmadığı zaman, meşrut (ceza) da bulunmaz" demiştir. **Ebu Hanife**'ye şöyle denir: Allah Teâlâ, *"Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse, o halde sağ ellerinizin malik olduğu mü'min cariyelerden (alsın)"* (Nisâ, 25) buyurmuştur. Size göre ise, buradaki *"kim güç yetiremezse"* ifadesi, cariye ile evlenebilmenin bir şartı değildir. İşte buradaki âyette de böyledir.

Sonra biz şöyle deriz: "Kasden öldürmede kefaretin vacib olduğuna hem hadis hem de kıyas delâlet eder. Bunun hadisden delili, **Vâsıla İbn El-Eska**'nın rivayet ettiği şu hususdur: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir mü'mini kasden öldürmesi sebebi ile cehen-

55) Ebû Dâvûd, Diyât, 18 (4/185).

nemi haketmiş bir arkadaşımız için vardığımızda o şöyle dedi: اَعْتِقُوا عَنْهُ يُعْتِقُ اللّٰهُ بِكُلِّ عُضْوٍ مِنْهُ عُضْوًا مِنْهُ مِنَ النَّارِ *"Onun için bir köle azâd edin. Allah da o kölenin her uzvuna karşılık, onun bir uzvunu cehennemden azâd etsin."*

Bunun kıyastan delili ise şudur: Köle azad etmekten maksad, Allah'ın o kimseyi cehennemden azad etmesidir. Kasten öldürmede, buna daha çok ihtiyaç duyulur. Binâenaleyh kasten öldürmede, keffareti vacib kılmaya daha çok ihtiyaç var demektir. Allah en iyi bilendir.

Şâfiî (r.h), buna benzer bir kıyas yaparak şöyle ikinci bir delil getirmiştir: "Cenâb-ı Hak, ihramlı iken av hayvanı öldürene keffareti vacib kılınca, biz o hayvanı kasten veya hataen öldüren kimseleri, günah işlemiş olma bakımından eşit saydık. Mü'min bir insanı öldürmede de durum aynıdır." Bu söz, şöyle denilerek de te'kid edilir: Allah Teâlâ orada, kasten öldürenin durumunu açıkça belirtmişti. Biz aynı şeyin hataen öldürene de vacib olduğunu söyledik. Allah Teâlâ burada da bir mü'mini hataen öldüreni açıkça zikretmiştir. Binâenaleyh bizim bu keffareti, cehennemden kurtulabilmesi için, köle azad etmeye daha fazla ihtiyacı olduğu için, kasden adam öldürene vacib olduğunu söylememiz daha evladır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Keffaret Olarak Azad Edilecek Kölenin Evsafı

İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Şa'bî ve **Nehaî**, "Ancak namaz kılıp oruç tutabilecek yaşta (mükellefiyet çağında) olan bir mü'min köle, keffaret olarak kifâyet eder" demişlerdir. **Şâfii, İmam Malik, Evzâî** ve **Ebu Hanife** (r.hümullah) de, "Ebeveyninden birisi müslüman olan çocuk köle de kifayet eder" demişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'ın delili bu âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, mü'min bir köle azad etmeyi vacib kılmıştır. Mü'min ise, ancak iman vasfı ile nitelenebilecek kimsedir. İman ya tasdik, ya amel veya her ikisidir. Her üç durum da çocukta bulunmaz. Dolayısı ile çocuk "mü'min" olmaz. Bu sebeble de, çocuk olan kölenin keffaret olarak kifayet etmemesi gerekir. Müçtehid imamların delili ise şudur: Hak Teâlâ'nın, *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse"* ifadesine küçük çocuklar da girer. Binâenaleyh âyetteki *"mü'min bir köleyi azad etmesi lazımdır"* buyruğu da aynıdır. Bu sebeble, çocuk kölenin de bu ifadeye dahil olması gerekir.

BEŞİNCİ MESELE
Diyet Olarak Ödenecek Develerin Evsafı

Şâfiî (r.h), gerek kasten, gerekse kasde benzer (şibh-i amd) ölümlerde diyet, daha büyük ve daha ağır olup, üçe bölünmüştür: Otuz tanesi dört yaşına girmiş dişi deve, otuz tanesi beş yaşına girmiş dişi deve, kırkı da hamile olan deve... Sırf hataen öldürmelerde ise diyet hafif tutulmuştur. Bunun diyeti, yirmi tane iki yaşında, yirmi tane üç yaşında dişi deve, yirmi tane üç yaşında erkek deve, yirmi tane dört yaşında dişi deve, yirmi tane de beş yaşında dişi devedir. **Ebu Hanife** de, hepsinde

diyetin, bu sonraki gibi olduğunu, ancak üç yaşındaki dişi develerin yerine, iki yaşında erkek deve verilmesi gerektiğini söylemiştir.

İmam Şâfiî'nin delili şudur: Allah Teâlâ Kur'an'da diyeti vacib kılmış, fakat nasıl olacağını açıklamamıştır. Binâenaleyh diyetin nasıl olacağını bilme hususunda sünnete ve kıyasa başvurduk. Ama sünnette bu hususta bir açıklama bulamadık. Kıyasa gelince, bunun sebepleri ve sayıları belirlemede, aklın kurduğu münasebetlerin ve yaptığı ta'lillerin bir gücü yoktur. Binâenaleyh burada, konuyu benzerine kıyas etmeden başka bir çare kalmaz. Biz, diyetin zekatı gerektiren sebeblerden daha güçlü bir sebeb ile vacib olduğunu görmekteyiz. Yine biz, şeriatın iki yaşındaki erkek develeri zekatın nisabına dahil etmediğini görüyoruz. Binâenaleyh bunların diyete de dahil olmamaları gerekir.

Ebu Hanîfe'nin delili şudur: "Beraat" sabittir. Sabit olan birşeyde aslolan ise, onun devam etmesidir. Binâenaleyh beraat-i asliyye devam etmektedir. Beraat-i asliyye delilinden, ancak kendisinden daha güçlü bir delil bulunduğu zaman dönülür. Bu sebeble biz diyoruz ki, "Birincisi, herkesin ittifak ettiği bir şeydir. Fakat buna ilave olan şeye gelince, onun da aslî olumsuzluğu üzere devam etmesi gerekir." **Ebu Hanîfe**'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Zimmette, diyeti ödeme mükellefiyeti vardır. Var olan birşeyde aslolan, onun devam etmesidir. Biz, bu hususta söylenilenlerin çoğunun eda edilmeyeceği hususunda bir ittifakın meydana geldiğini gördük. Binâenaleyh bu hususta en az miktarın ödenmesi durumunda, bundan daha fazla düşürülmemesi gerekir. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE
Diyetin Para Olarak Miktarı

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Diyet olarak verilmek üzere deve bulunmadığı zaman, ya bin dinar, ya da onikibin dirhem ödenmesi vacib (farz)dır." **Ebu Hanîfe** ise, onbin dirhem verilmesinin farz olduğunu söylemiştir. **Şâfiî**'nin delili şudur: **Amr İbn Şu'ayb**, babasından, o da dedesinden naklen şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında diyetin kıymeti, sekizyüz dinar veya sekizbin dirhem idi. **Hz.Ömer** (r.a) halife olunca, bir hutbe okuyarak "Develerin fiatları arttı" dedi ve bu diyetin, altını olanlar için bin dinar, gümüşü olanlar için de onikibin dirhem olarak ödenmesini gerekli gördü. Bizim bu istidlâlden çıkaracağımız netice şudur: **Hz. Ömer** bunu bütün ashabın önünde söylemiş ve hiçbir sahabî bunu yadırgamamıştır. Binâenaleyh bu bir icma olmuştur. **Ebu Hanîfe**'nin delili ise, "Cezanın en azını almak daha evladır" şeklindedir. Bunun cevabı daha önce geçti.

YEDİNCİ MESELE
Diyet Hakkında Havarici'in İddiası

Ebu Bekr el-Esamm ile Haricîlerin çoğu, "Diyet, öldüren kimseye vacibtir" demişler ve şu delilleri ileri sürmüşlerdir: 1) Hak Teâlâ'nın, *"Mü'min bir köleyi azad etmesi lazımdır"* ifadesi, hiç şüphesiz bir köle azad etmeyi farz kılmaktadır.

Farz kılınan bir şeyde de mutlaka bu fiilin farz kılındığı bir şahsın mevcud olması gerekir. Bu ifadeden önce zikri geçen şahıs ise, katil olan kimsedir. Bu şahsı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse..."* buyruğu ortaya koymaktadır. Binâenaleyh bu sıra, köle azad etmeyi Cenâb-ı Hakk'ın, başkasına değil, ancak katile vacib kıldığını söylemeyi gerektirir.

2) Bu cinayeti katil işlemiştir. Binâenaleyh makul olan, tazminatın mutlaka telef eden kimseye vacib olmasıdır. Netice olarak bu fiil katilden hataen sadır olmuştur. Fakat yanlışlıkla işlenen bir fiil, telef edilen şeylerin kıymetleri ve uzuvların diyetleri mesabesindedir. Ancak ne var ki bu tazminatlar sadece telef eden kimseye vacibtir. İşte bu konuda da böyledir.

3) Allah Teâlâ bu âyette iki şeyi vacib kılmıştır: Birisi, mü'min bir köle azad etmek; diğeri, tam bir diyet vermektir. Köle azad etmenin, cinayeti işleyen kimseye vacib olduğu hususunda icma hasıl olmuştur. Âyetin iki yerinde de aynı lafzın kullanılmış olmasından dolayı, diyetin de katile vacib olması gerekir.

4) Âkileden ne bir cinayet, ne de cinayete benzer bir fiil sadır olmuştur. Binâenaleyh gerek Kur'an, gerekse hadisler açısından, âkileye herhangi bir şey ödemenin vacib olmaması gerekir.

Bunun Kur'an'dan delilleri şunlardır: Allah Teâlâ, *"Hiçbir günahkâr, başkasının günahını çekmez"* (İsra, 15); *"Herkes ancak kendi aleyhine olarak (günah) kazanır"* (En'am, 164); *"(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faidesine, yaptığı (şer de) kendi zararınadır"* (Bakara, 286) buyurmuştur. Bunun hadisten delili şudur: Rivayet olunduğuna göre **Ebu Ramse**, oğluyla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelir. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu kim?"* diye sorunca o, "oğlum" der. Hz. Peygamber (s.a.s) de, إِنَّهُ لاَ يَجْنِى عَلَيْكَ وَلاَ تَجْنِى عَلَيْهِ *"Ne o senin aleyhine olarak cinayet işleyebilir, ne de sen onun aleyhine olarak cinayet işleyebilirsin"* buyurmuştur. Bu sözden maksat, cinayetin bizzat kendisini anlatmak olmayıp, aksine onun işleyeceği cinayetin çocuğuna, çocuğunun işlediği cinayetin de ona tesir etmeyeceğini beyan etmektir. Bütün bunlar, diyeti cinayeti işleyen kimseye vacib kılmanın, başkasına vacib kılmaktan daha evlâ olduğuna delâlet etmektedir.

5) Nasslar, insanın malının masum (yani mukaddes, korunmuş) olduğuna ve hiçkimsenin onu alma hakkının olmadığına delalet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Birbirinizin mallarını bâtıl (haram) yollarla yemeyin. Ancak bir ticaret olması müstesna"* (Nisâ, 29) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, كُلُّ امْرِىءٍ اَحَقُّ بِكَسْبِهِ *"Her insan, kendi kazancına (başkalarından) daha müstehaktır"*[56]; حُرْمَةُ مَالِ الْمُسْلِمِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ

56) Müsned, 2/334.

"Müslümanın malının haramlığı kanının haramlığı gibidir" [58] ve لا يَحِلُّ مَالُ الْمُسْلِمِ إِلا بِطِيبَةٍ مِنْ نَفْسِهِ *"Müslümanın malı (başkasına) ancak gönül hoşluğu ile (verilirse) helâl olur"* [58] buyurmuştur. Biz, zekatlar ve tazminatları almada da söylediğimiz gibi, Kur'an'ın âyetleri ile alınmasının caiz olduğunu öğrendiğimiz o şeyler hakkında, bu umumi manadaki nasslarla amel etmedik. Ama âkileye diyeti vacib kılmanın dayanağı haber-i vahiddir. Halbuki Kur'an'ın umumi manadaki hükümlerini haber-i vahid ile tahsis etmek caiz değildir. Çünkü Kur'an ma'lum ve kesindir. Haber-i vahid ise zannîdir. Zannî olanı, kesin ve malum olan delile takdim etmek caiz değildir. Bir de bu, "umumi belva" olan şeyler hakkında varid olmuş bir haber-i vahiddir. Binâenaleyh kabul edilmez. Yine bu, şeriatın bütün usûl ve kaideleri hilafına varid olan bir haber-i vahiddir. Binâenaleyh kabul edilmemesi gerekir."

Fukaha bu hususta haber, eser ve âyet ile istidlâl etmişlerdir. Haberden delil şudur: **Muğire**'nin rivayetine göre bir kadın, başka bir kadının karnına vurmuş ve o kadın çocuğunu ölü olarak düşürmüştü. Hz. Peygamber (s.a.s) de vuran kadının âkilesinin, o ölü olarak düşen çocuğun diyetini ödemesi hükmünü vermişti. Bunun üzerine **Haml İbn Malik** ayağa kalkarak, "Biz, yiyip içmeyen, bağırmayan ve doğarken ses çıkarmayan bir kimse için nasıl diyet veririz. Bu gibi şeyler bâtıldır" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu sözler, cahiliye sözlerine benziyor"* demiştir. Bunun "eser"den delili ise şudur: **Hz. Ömer** (r.a), **Safiye İbn Abdulmuttalib**'in yeğeni olan **Hz. Ali**'ye, **Safiyye**'nin kölesi cinayet işlediği zaman o kölenin namına diyetini vermesi, **Zübeyr** (r.a)'e de **Safiye**'nin mirasına varis olması hükmünü verdi. İşte bu, diyetin sadece âkileye vacib olduğuna delalet etmektedir. Allah en iyisini bilendir.

SEKİZİNCİ MESELE
Kadının Diyeti Hakkında Farklı İçtihadlar

Fukahanın ekserisi, kadının diyetinin, erkeğin diyetinin yarısı kadar olduğunu söylemiştir. **Esamm** ile **İbn Atıyye**, kadının diyetinin de erkeğin diyeti kadar olduğunu söylemişlerdir. Fukahanın delili şudur: **Hz. Ali, Hz. Ömer** ve **İbn Mes'ud** (r.a) böyle hüküm vermişlerdir. Bir de kadınlar miras ve şahidlik hususunda, erkeğin yarısı kadar kabul edilmişlerdir. Binâenaleyh diyette de böyledir. **Esamm**'ın delili, Hak Teâlâ'nın *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köleyi azad etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır"* âyetidir. Alimler, bu âyetin hükmüne hem kadın, hem de erkeğin girdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh bunların diyetleri hususunda hükmün de aynı olması gerekir. Allah en iyi bilendir.

57) Müsned, 1/446.
58) Keşfu'l-Hafâ, 2/371.

DOKUZUNCU MESELE

Diyet Ödenmesi Üç Seneye Yayılan Taksitlerle Olur

Alimler, hataen öldürmenin diyetinin hafifletildiği ve üç seneye taksim edildiği hususunda ittifak etmişlerdir: Üçte biri bir sene; üçte ikisi iki sene; hepsi ise üç sene içinde ödenir. **Hz. Ömer**'in böyle yaptığı meşhur olmuş ve bu hususta, seleften hiçkimse ona muhalefet etmemiş, böylece de icma hasıl olmuştur.

ONUNCU MESELE

Bu diyetten borç ödenmesi, vasiyyetin yerine getirilmesi; geriye kalanın da, Allah'ın belirtmiş olduğu paylara göre, varisler arasında taksim edilmesi hususunda (diyet ile mal arasında) fark yoktur. Rivayet edildiğine göre, bir kadın, kocasının diyetinden payını istemek üzere gelmişti. **Hz. Ömer** ona, "Bundan sana bir şey düştüğünü sanmıyorum. Çünkü diyet ancak, onun "âkile"si olan asabesine verilir. Bunun üzerine sahabeden birisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kocasının diyetinden miras olarak hanımına pay vermesini kendisine emrettiği hususunda şehadette bulundu. Bunun üzerine de **Hz. Ömer**, aynı şekilde hükmetti. Biz, bu kadar meseleyi zikrettikten sonra, şimdi âyetin tefsirine dönüyor ve şöyle diyoruz:

Kölelik ve Hürriyet Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ *"mü'min bir köleyi azâd etmesi"* ifadesi فَعَلَيْهِ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ "Ona bir köle azâd etmesi gerekir" takdirindedir. تَحْرِيرٌ köleyi "hür" kılmaktır. Hür ise, kurtulmuş ve azad olmuş demektir. İnsan, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı..."* (Bakara 29) buyurduğu gibi, yaratılış itibariyle birşeylere malik ve sahip olsun diye yaratılmış olunca, bir insan olan (köle)nin, köle olarak kalması insan olma vasfını bulandıran ve bu vasfı karıştıran bir sıfat olmuş olur. Binâenaleyh, işte bu köleliğin izale edilip kaldırılması, bundan dolayı "tahrîr" (hürriyete kavuşturma) diye adlandırılmıştır. Yani o insanı, insaniyyetini bulandıran o olumsuz vasıftan kurtarmak demektir. Arapların, فُلَانٌ يَمْلِكُ كَذَا رَأْسًا مِنَ الرَّقِيقِ "Falanca işte, bir baş köleye maliktir" şeklindeki sözlerinde "baş" kelimesi, kölenin ruh ve bedeninden ibaret kılınmış olduğu gibi, bu ifadedeki رَقَبَةٌ kelimesi de, onun rûh ve bedeninden ibarettir. Âyette bahsedilen mü'min bir köleden maksat, fakîhler nezdinde, İslâm'ın hükmü üzere olan her köledir. **İbn Abbas**'a göreyse, keffâret olarak, ancak namaz kılıp oruç tutan bir köle kifâyet edebilir. Biz bu meseleyi daha evvel açıklamıştık. Hak Teâlâ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ *"ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi..."* buyurmuştur.

Vahidî şöyle demiştir: "اَلدِّيَةُ kelimesi, اَلْشِّيَةُ (söz götürmek) kelimesinin وَشَى "söz götürdü, jurnalledi" fiilinden olması gibi, bu da وَدَى (diyet ödedi) fiilindendir. Kelimenin aslı ise, وَدْيَةٌ olup, buradaki vâv harfi hazfolmuştur. Arapça'da وَدَى فُلَانٌ فُلَانًا

denilir. Yani, "velisine ölünün diyetini ödedi" demektir." Sonra şeriat bu lafzı, telef edilen şeyler ile, organ ve uzuvların bedelini ödeme manasına değil de, bizzat canın bedelini ödeme manasına tahsis etmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِلاَّ أَنْ يَصَّدَّقُوا *"Sadaka olarak bağışlamaları müstesna..."* buyurmuştur. Bunun aslı, يَتَصَدَّقُوا şeklindedir. Böylece tâ harfi, sâd harfine idğam edilmiştir. اَلتَّصَدُّقُ kelimesinin manası ise vermektir, bağışlamaktır. Nitekim Allah Teâlâ, وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ *"Hakkımızda ayrıca lütufkârlık da et. Zira Allah, lütufkârları mükâfaatlandırır"* (Yusuf, 88) buyurmuştur ki mana, "Onların diyeti bağışlamaları ve affedip vazgeçmeleri müstesnâ.." şekilndedir.

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Âyetin takdiri, "Onlar, o diyeti tasadduk edinceye kadar, ölünün "âkıle"sine diyeti ödemek ve teslim etmek vacibtir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, أَنْ يَصَّدَّقُوا ifadesi, zarf olmak üzere mahallen mansubtur. Bunun, إِلاَّ مُتَصَدِّقِينَ anlamında olmak üzere, أَهْلِهِ kelimesinden hâl olması da caizdir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ *"Eğer (öldürülen) mü'min olmakla beraber, size düşman bir kavimden ise, o zaman (öldürenin) mü'min bir köle azad etmesi lazımdır"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, birinci âyette mü'min bir kimseyi yanlışlıkla öldürenin, bir köle azad edip, diyetini de teslim etmesi gerektiğini belirtmiş; bu âyette ise, bize (müslümanlara) düşman olan bir kavimden olan mü'min bir kimseyi yanlışlıkla öldürenin bir köle azad etmesi gerektiğini bildirip diyetten bahsetmemiştir. Daha sonra da, bu öldürülen kimsenin, müslümanlarla kendileri arasında bir anlaşma bulunan bir kavimden olması halinde de, yine diyetin vacib olduğunu beyan buyurmuştur. Gerek önceki ifadede, gerekse sonraki ifadede diyetten bahsedip, bu ifadede diyetten bahsetmemiş olması, böyle olması durumunda, diyetin vacib olmadığını gösterir.

Bu sabit olunca, biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ kelimesinden, öldürülen kimsenin, ya daru'l-harbte oturanlardan olduğu, veyahut da, neseb bakımından o düşman kavimden olduğu manası kastedilmiştir. İkinci mananın murad edilmesi, bâtıldır; çünkü, bütün akrabaları kâfir olduğu halde, "Daru'l-İslam"da oturan bir müslüman yanlışlıkla öldürüldüğünde, onun katlinden dolayı diyetin vacib olduğu hususunda bir icma bulunmaktadır. Bu ikinci kısım bâtıl olunca, bu âyetten kastedilenin, birinci izah olduğu ortaya çıkmış olur.

Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: Eğer, yanlışlıkla öldürülen kimse mü'min olup daru'l-harbde oturanlardan birisi ise, bu durumda yanlışlıkla öldürülmesi sebebiyle vacib olan, sadece köle azad etmektir. Bu durumda diyet vacib olmaz.

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Bu âyet, bu manaya delalet ettiği gibi, kıyas da bunu takviye eder. Diyetin vacib olmayacağı hususunu şu şekilde izah edebiliriz: "Şayet

biz, daru'l-harbte oturan bir müslümanın öldürülmesinden ötürü diyetin vacib olduğu hükmünü verirsek, o zaman daru'l-harbtekilerle savaşmak isteyen herkes, oradakilerin müslüman olup olmadıklarını araştırmak zorunda kalır... Bu ise, zor ve güç olan şeylerden olup, insanları savaştan kaçınmaya sevkeder. Binâenaleyh evlâ olan, katilinden diyetin düştüğüne hükmetmektir. Çünkü o kimse, daru'l-harbte oturmayı tercih etmek suretiyle kendi kanını heder etmiştir, zay' etmiştir.

Keffarete gelince bu, Allah'ın hakkıdır. Çünkü, bu insan öldürülünce, Allah'a ibadete devam eden bir insan öldürülmüş demektir. Halbuki kölenin, (köle olduğu halde) Allah'a ibadete devam etmesi adeta mümkün değildir. Binâenaleyh, bu kimse bir köle azad ettiğinde, bu köleyi, Allah'a ibadete devam etmek hususunda öldürülmüş olan o kimsenin yerine getirmiş, yerine dikmiş olur. Böylece kıyasın da, diyetin düşmesini, ama keffaretin verilmesini gerektirdiği ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir."

Maktulün Anlaşmalı Bir Ülkeden Olması Durumu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ *"Şayet, kendilerîyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise, o vakit mirasçılarına bir diyet vermek ve bir de mü'min bir köle azad etmek gerekir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın, *"Şayet, kendilerîyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise..."* buyruğu ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bundan (yani كَانَ fiilinin tahtında bulunan هُوَ zamirinden) murad, müslümanlardır. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak önce yanlışlıkla öldüren bir müslümanın durumunu; sonra da, harbîler arasında mukim olup da yanlışlıkla öldürülen bir müslümanın durumunu; daha sonra da, müslümanlarla aralarında bir andlaşma bulunan kimseler ile, zımmîler arasında yaşayıp da yanlışlıkla öldürülen bir müslümanın durumunu zikretmiştir. Bu tertibin güzel olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu zamirin merciinin müslüman bir kimse kabul edilmesi caiz olmuş olur. Şu söz de bunu tekid etmektedir: Hak Teâlâ'nın, وَإِنْ كَانَ ifadesinin, mutlaka daha önce bahsedilmiş olan bir şeye isnâd edilmesi gerekir. Daha önce bahsedilen ise, yanlışlıkla öldürülen mü'min kimsedir. Binâenaleyh zamiri, mü'min kimseye hamletmek gerekir.

İkinci görüş: Bundan murad, zımmî'dir. Buna göre ifadenin takdiri, وَإِنْ كَانَ الْمَقْتُولُ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ "Eğer o öldürülen kimse, sizinle kendileri arasında bir andlaşma bulunan kimselerden olursa..." şeklindedir. "Öldürülenin onlardan olması" ise, o kimsenin onların dininde ve inançlarında bulunması demektir. Bu görüşte olanlar, birinci görüşü aşağıdaki yönlerden tenkid etmişlerdir:

a) İster daru'l-harbdekilerden, isterse zımmîlerden olsun, yanlışlıkla öldürülen bir müslüman, Hak Teâlâ'nın, *"Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köle azad etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır"* buyruğunun hükmüne dahildir... Binâenaleyh, şayet bu sözden mü'min bir kimse kastedilmiş olsaydı bu, bir şeyi yine kendisine atfetmek olurdu ki, böyle bir şey caiz değildir. Yanlışlıkla öldürülen mü'minin, daru'l-harbte oturanlardan olması böyle değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, böylesi bir kimsenin öldürülmesi halinde, diyetin vacib olmadığını beyan etmek için, bunu tekrar etmiştir. Ama bu âyette ise hem diyeti, hem de keffareti vacib kılmıştır. Binâenaleyh, bundan murad mü'min bir kimse olmuş olsaydı, şüphesiz bu, faydasız bir tekrar olmuş olurdu ki, bu da caiz değildir.

b) Şayet bundan maksat, sizin söylemiş olduğunuz şey olsaydı, o zaman diyet, ehline ödenmemiş olurdu. Çünkü onun ailesi kâfir olduğu için, onlar ona varis olamazlar.

c) Hak Teâlâ'nın, *"Şayet, kendileriyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise..."* buyruğu onların, hakkında açıklama ve nass bulunmuş olan vasıf hususunda o kavimden olmalarını gerektirir. Bu vasıf ise, aralarında bir andlaşma bulunmasıdır. Zira, "onun onlardan olması" tabiri mücmel bir ifade olup, hangi hususlarda onlardan olduğu bilinmez... Ama biz bu ifadeyi, "Onun bu vasıf hususunda onlardan olması..." manasına hamledersek, buradaki mücmellik kalkar... Binâenaleyh bu, daha evla olmuş olur. Âyet, onun andlaşma yapmış birisi olması bakımından onlardan olduğuna delalet edince, bu kimsenin bir zımmî veyahut da onlar gibi andlaşma yapmış olan birisi olması gerekir. Bu görüşlere şu şekilde cevap vermek mümkündür:

Maktulün Muahid Veya Zımmî Olmasına Göre Hüküm

Birinciye Cevap: Allah Teâlâ, önce yanlışlıkla öldürülen mü'min kimsenin hükmünü beyan etmiş, daha sonra da, iki kısımdan birisini, yani "daru'l-harbte" oturan kimseyi zikretmiştir. Böylece de bunun öldürülmesinde, diyetin vacib olmadığını beyan etmiştir. Sonra da ikinci kısmı, yani zımmîlerin oturduğu yerde mukim olan, yanlışlıkla öldürülen mü'mini zikretmiş; bunun öldürülmesi halinde ise, hem diyetin, hem de keffaretin vacib olduğunu beyan etmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı da, bu kısım ile kendisinden önceki kısım arasındaki farkı ortaya koymaktır.

İkinciye Cevap: Bunun cevabı şudur: Onun ailesi, kendilerine diyeti verilen müslümanlardır.

Üçüncüye cevap: مِنْ kelimesi, önceki âyette فِي kelimesiyle tefsir edilmiştir.

Yani, فِي قَوْمٍ عَدُوٌّ لَكُمْ (Size düşman olan bir kavimde) demektir. İşte burada da böyle olup, mananın, başkası değil de bu olması vacibtir.

Zımmî'nin Diyeti Hakkında Farklı İçtihadlar

Bil ki bu incelemenin faydası, şu şer'î meselede ortaya çıkar: **Ebu Hanife**'nin mezhebine göre zımminin diyeti, müslümanın diyeti gibidir. **Şâfiî** (r.h) ise, yahudi ve hristiyanların diyetinin, mecusinin diyetinin üçte biri kadar; mecusinin diyetinin ise, müslümanın diyetinin onda birinin üçte ikisi kadar olduğunu söylemiştir.

Ebu Hanife, görüşüne bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın, *"Şayet (o öldürülen), kendileri ile aranızda andlaşma olan bir kavimden ise..."* buyruğundan, zımmî murad edilmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra da, *"O vakit (onun) mirasçılarına bir diyet vermek (gerekir)"* buyurup, onlar hakkında tam bir diyet verilmesi gerektiğini beyan etmiştir." Biz ise şöyle diyoruz: "Bu âyetin zımmiler hakkında değil, mü'minler hakkında olduğunu beyan etmiştik. Böylece **Ebu Hanife**'nin istidlâli düşer. Hem, bunun zımmiler hakkında olduğunu kabul etsek bile, âyet onların kastettikleri manaya delalet etmez. Çünkü Hak Teâlâ bu âyette, müslüman için diyet vermeyi vacib kılmıştır ki bu da, diyet denen şeylerden birinin vacib kılma manasınadır. O halde artık Cenâb-ı Hakk'ın zımmiler hakkında vacib kıldığı diyetin, müslümanlar hakkında vacib kıldığı diyetin aynısı olduğunu niçin söylediniz? Müslümanın diyetinin belli bir miktar, zımminin diyetinin ise başka bir miktar olması niçin caiz olmasın? Çünkü diyet, bir can karşılığında ödenen mal manasınadır. Binâenaleyh sizin müslüman ve zımmi hakkındaki diyet miktarının aynı olduğunu iddia etmeniz, kabul edilemez. Halbuki münakaşa da işte bu hususta dır. Binâenaleyh böyle bir ihticac düşer. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE Birisi şöyle diyebilir: Niçin Cenâb-ı Hak, önceki âyette köle azad etmeyi diyetten önce zikretmiş, burada ise bu sırayı bozmuştur. Çünkü eğer onu aynı sıra ile beyan etseydi, iki âyetten birisi hakkında bir tenkid söz konusu olurdu. Binâenaleyh bu, Hak Teâlâ'nın, وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ *"Kapısından secde ederek girin ve hıtta deyin..."* (Bakara, 58) âyeti ile bir başka suredeki وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ *"Hıtta" deyin, kapısından hepiniz secde ederek girin..."* (A'raf, 161) âyeti gibidir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müslümanlarla Anlaşma Yapmış Kimselerin Kim Olduğu?

Bizim ile kendileri arasında anlaşma bulunan kimselerin kim olduğu hakkında şu iki görüş vardır:

a) **İbn Abbas** (r.a), bunların ehl-i kitaptan olan zımmiler olduğunu;

b) **Hasan el-Basrî** ise, kâfirlerden müslümanlarla anlaşma yapmış olan kimseler olduğunu söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ *"Kim bulamazsa, Allah'dan tevbesinin (kabulü) için, bir birî ardınca iki ay oruç tutması icab eder"* buyurmuştur. Yani, "Fakir olduğu zaman, köle azad etmek yerine, o kimsenin bunu yapması gerekir..." demektir. **Mesruk**, bunun hem keffaret, hem de diyetin karşılığı olduğunu söylemiştir. Bu orucu peşipeşine tutmak vacibtir. Hatta bir kimse, orucu bozduran şeylerin hayız veya nifas gibi şeyler olması durumu hariç, tek bir gün dahi orucunu bozmuş olsa, yeni baştan tutması vacib olur. Cenâb-ı Hakk'ın تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ ifadesi, "Geçen şeyden (vebalden) dolayı oruç tutmak üzere..." manasına geldiği için, mansub kılınmıştır. Buna göre sanki, "Allah'ın tevbelerinizi kabul etmesi için, O'nun size vacib kılmış olduğu şeyleri yerine getirin..." denilmek istenmiştir. Yani, لِيَقْبَلَ اللَّهُ تَوْبَتَكُمْ "Allah'ın, tevbelerinizi kabul etmesi için.." demektir. Bu tıpkı فَعَلْتُ كَذَا حَذَرَ الشَّرِّ "Ben, şerden kaçınmak amacıyla böyle yaptım" denilmesi gibidir.

Yanlışlıkla Adam Öldürmedeki Kusur Ve Mes'uliyet

Buna göre şayet, "Yanlışlıkla adam öldürmek bir günah değildir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'tan tevbesinin (kabulü) için..."* demesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir.

1) Burada iki çeşit kusur bulunmaktadır: Çünkü zahirî duruma göre şayet o kimse, daha fazla ihtiyatlı davranıp tedbirli olsaydı, bu fiil ondan sadır olmayacaktı. Baksana, harbî olan bir kâfir zannıyla bir müslümanı öldüren kimse, şayet iyice tedbirli olup, durumun gerçek yüzünü anlamak için yeterince gayret sarfetmiş olsaydı, zahirî duruma göre o kimse bu hataya düşmeyecekti. Yine, bir av hayvanını hedef alıp da, hata ederek, böylece de bir insana (ok vb. şeyi) isabet ettiren kimse, şayet ihtiyatlı olmuş olsaydı, o zaman o hedefini ancak hiç kimsenin bulunmadığı tarafa doğru çevirecek, böylece de o hataya düşmeyecekti... Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'tan tevbesinin (kabulü) için"* ifadesi, o kimsenin ihtiyatlı davranma konusunda kusurlu olduğu hususuna bir dikkat çekmek olur.

2) Hak Teâlâ'nın *"Allah'tan tevbesinin (kabûlü) için..."* ifadesi, O'nun, katil olan kimseye köle azad edemediği zaman, oruç tutmasının köle azad etmesi yerine geçeceği hususunda izin verip, ona müsaade etmesiyle ilgilidir. Bu böyledir, çünkü Allah'u Teâlâ, günahkârı tevbe etmeye muvaffak kıldığı zaman, muhakkak ki onun

manevi ağırlığını, yani günahını hafifletmiş olur. Binâenaleyh hafifletmek, tevbenin ayrılmaz bir vasfı olunca, "melzum"un "lâzım" yerinde kullanılması kabilinden, hafifletmeyi murad etmek için, tevbe lafzını zikretmiştir.

3) Mü'min, tesadüfen böyle bir hataya düştüğünde, o pişman olur ve bunun, hiç olmamış olmasını temenni eder... İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu nedamet ve temenniyi "tevbe" olarak adlandırmıştır.

Allah Hakkında "Alîmen Hakîmâ" Tavsifinin Açıklanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Allah herşeyi hakkıyla bilendir, gerçek hüküm ve hikmet sahibidir"* buyurmuştur ki bu, "Allah Teâlâ bu kimsenin, bu işi kasten yapmadığını bilir ve yanlışlıkla yapmış olduğu bu fiil sebebiyle onu muaheze etmeme hususunda da "hakîm"dir. Çünkü hikmet, insanın ancak seçip, âmmden yapmış olduğu şeyler sebebiyle sorgulanmasını gerektirir."

Bil ki ehl-i sünnet, Allah Teâlâ'nın, işlerinde kulların faydalarını gözetmesi gerektiğine inanmadıkları için Allah Teâlâ'nın hakîm olmasını, O'nun, işlerin neticesini bilen bir Zat-ı Kibriya olması manasına almışlardır. **Mu'tezile,** bu âyetin ehl-i sünnetin bu görüşünü geçersiz kıldığını söyler. Onlara göre, çünkü Cenâb-ı Hak burada, "Hakîm" lafzını "Alîm" lâfzına atfetmiştir. Binaenaleyh, "Hakîm", "Alîm" demek olsaydı, o zaman bu bir şeyi kendi üzerine atfetme olurdu ki, bu imkânsızdır.

Buna şöyle cevap verilebilir: Kur'an'ın "Hakîm" lafzının "Alîm" lafzına atfedilmiş olarak geldiği bütün yerlerde, Hakîm lafzından murad, Cenâb-ı Hakk'ın fiillerini muhkem yapmış olduğu anlamıdır. Binâenaleyh hükümler ve bilgiler, fiilin keyfiyyetine ait hususlardır. Allah en iyi bilendir.

* *
*

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

"Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalıcı olmak üzere, cehennemdir. Allah ona gazab etmiştir, ona lanet etmiştir ve ona çok büyük bir azab hazırlamıştır"

(Nisâ, 93).

Bil ki, Allah Teâlâ, yanlışlıkla adam öldürmenin hükmünü zikredince, bundan sonra kasten adam öldürmenin hükmünü beyan etmiştir. Kasten adam öldürmenin, kısas ve diyetin vacib olması gibi, pekçok hükümleri vardır. Cenâb-ı Hak, bunu Bakara Suresinde *"Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas yazıldı (farz kılındı)..."* (Bakara, 178) şeklinde zikretmiş, muhakkak ki burada da bundaki günah ve tehdidi beyan etmekle yetinmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vaîdiyye[59] bu âyette, şu iki şeye istidlâlde bulunmuştur: a) Fâsık kimseler ilahi tehdide mutlak surette dûçar olacaklardır.

b) Onlar, ebedi olarak cehennemde kalacaklardır. Bu istidlâlin yapılış şekli şöyledir: Şart sadedinde getirilen مَنْ kelimesi, "istiğrâk" (kapsamlılık) ifade eder. Biz bunu, onların Bakara suresindeki, *"Hayır, öyle değil, kim bir kötülük kazanır da, suçu kendisini çepçevre kuşatırsa, onlar cehennemliktir. Onlar orada, bir daha çıkmamak üzere kalıcıdırlar"* (Bakara,81) âyetini tefsir ederken iyiden iyiye ele alarak, buna tafsilâtlı şekilde cevap vermiştik. **Vahidî**, sünnî alimlerin (ashabımızın) bu âyet ileri sürülerek yapılan iddiaya cevap verme hususunda birçok yollara başvurduklarını iddia etmiş ve şöyle demiştir: "Ben, o cevapların hiçbirini kabul etmiyorum. Çünkü onların söyledikleri cevaplar ya bir tahsis, ya bir mu'araza, ya bir "izmar"dır. Halbuki âyetin lafzı, bunlardan hiçbirine delalet etmemektedir." O, dayanağı olan iki şeyi şöyle ifade etmiştir:

1) Müfessirler, âyetin bir mü'min öldüren kâfir hakkında nazil olduğunda icma etmişlerdir. Sonra **Vahidî**, bu kıssayı zikretmiştir.

2) Âyetteki *"Cezası cehennemdir"* ifadesi, gelecek zaman manasındadır ve "O, cehennem ile cezalandırılacaktır" demektir. Bu bir va'id ve tehdiddir. **Vahidî** daha sonra şöyle der: "Va'id ve tehdidden dönmek bir kerem ve lütuftur. Bizce, Allah Teâlâ'nın mü'minlere karşı olan va'idinden dönmesi caizdir." İşte **Vahidî**'nin, başkalarının söylediği cevaplardan daha iyi olduğunu iddia ettiği sözünün neticesi budur.

Ben derim ki: Birinci izah şekli zayıftır. Çünkü fıkıh usulünde, sebebin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine itibar edildiği şeklinde bir kaide vardır. İstiğraka (umumiliğe) delalet eden lafzın bulunduğu sabit olunca, o âyetin kâfirler hakkında nazil olmuş olması, bu umumiliğe zarar vermez. Böylece bu söz tamamen sakıt olur. Sonra biz deriz ki: Lafzın umumi olması, onun zikredilen sıfat ile nitelenmiş bütün katiller hakkında umumi olmasını gerektirdiği gibi, aynı şekilde burada âyetin kâfirlere tahsis

59) Büyük günah işleyen kimse hakkında, cennetlik mi cehennemlik mi olduğu konusunda dünyada bir hüküm vermeyen Mürcie fırkasının tam zıddı olan fırkaya vaîdiyye denir (Şehristanî, el-Milel, 1/139).

edilmesine mani olan bir başka husus daha bulunmaktadır. Bu husus, birkaç yönden izah edilebilir:

1) Allah Teâlâ, mü'minlere kâfirlerle cihad etmelerini emretmiş, sonra onlara cihad ile meşgul oldukları zaman muhtaç oldukları hükmü öğreterek, *"Bir mü'minin diğer bir mü'mini yanlışlık eseri olmaksızın öldürmesi yakışmaz"* (Nisâ, 92) buyruğu ile söze başlamıştır.

Cenâb-ı Hak o âyette, üç keffaret şekli zikretmiştir: Daru'l-İslâm'da oturmakta olan bir müslümanın öldürülmesinin keffareti, daru'l-harbte oturmakta olan bir müslümanın öldürülmesinin keffareti ve zımminin veya müslümanların andlaşma yapmış olduğu kimselerle birlikte bulunan müslümanın öldürülmesinin keffareti...

Sonra Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden, kasten öldürmenin hükmünü de va'idi ile birlikte zikretmiştir. Hataen öldürmenin hükmünün beyanı, müslümanlara mahsus olan bir hükmün beyanı olduğu için, o hataen öldürmenin adeta zıddı olan kasden öldürmenin hükmünü beyan etmenin de, yine mü'minlerle ilgili olması gerekir. Bu hüküm onlara has olmasa bile, en azından mü'minler bu hükme dahildirler.

2) Allah Teâlâ bu âyetten sonra, *"Ey iman edenler, Allah yolunda harbe çıktığınız zaman, (meselelerin iç yüzünü) iyice araştırın. Size (müslümanca) selam verene, dünya hayatının menfaatini arayarak, "sen mü'min değilsin" demeyin"* (Nisâ, 94) buyurmuştur. Müfessirler bu âyetlerin, bir müşrik topluluğa rastlayan bir kısım müslümanlar hakkında nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre, bu müslümanlar, o topluluğa rastladılar, o toplulukta bulunanlar müslüman oldular, fakat müslümanlar onları öldürdüler ve onların korktukları için müslüman olduklarını iddia ettiler. Bu rivayete göre âyet-i kerime, mü'minleri, imanlarını izhar eden kimseleri öldürmekten nehyetmek için gelmiştir. Yine bu, âyetler arasında bir uyum ve tenasübün bulunabilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim bir mü'mini kasden öldürürse"* âyetinin, mü'minlerin mü'minleri öldürmesini nehyetme hususunda olmasını gerektirir. Zikretmiş olduğumuz bu izahlar ile, bu âyetten önceki ve sonraki ifadelerin, bu âyeti kâfirlere tahsis etmeye mani olduğu ortaya çıkar.

3) Fıkıh usulünde şöyle bir kaide bulunmaktadır: Hükmün, kendisine uygun ve münasip bir vasfa dayanması, o vasfın, bu hükmün illeti (sebebi) olduğunu gösterir. İşte bu yol ile biz, *"Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesin"* (Mâide, 38) âyetinden, el kesmeyi gerektiren şeyin hırsızlık olduğunu ve *"Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun"* (Nûr, 2) âyetinden de bu değnek vurmanın sebebinin, zina etmek olduğunu anlarız. İşte aynı şekilde burada da, bu va'idi gerektiren şeyin, o kasıtlı öldürme işi olması gerekir. Çünkü bu vasıf, bu hükme uygundur. Binâenaleyh bu hüküm, bu vasfın (işin) bir neticesidir. Durum böyle olunca

aynı şekilde, "Bu mana (vasıf) ne zaman mevcut olursa, o hükmün de bulunması gerekir" denilmelidir. Yaptığımız bu açıklama ile, muarızımızın, "Bu âyet-i kerime, kâfirler hakkındadır" sözünün bir kıymeti kalmaz.

4) Bu va'idi haketmenin sebebi ve kaynağı, bunun ya küfür, ya da bu belli şekildeki öldürme olmasıdır. Eğer bu va'îdin sebebi ve kaynağı küfür ise, "küfür bu öldürmeden önce mevcut idi" demektir. O zaman da bu öldürmenin, bu va'îd ve tehdidde bir tesiri yok demektir. Binâenaleyh âyet-i kerime, *"Kim bir insanı öldürmeye kasteder (ve öldürürse), onun cezası, içinde ebedî olarak kalıcı olmak üzere, cehennemdir ve Allah ona gazab etmiştir"* manasına gelmiş olur. Çünkü bu va'idde bir tesiri olmayınca, kasden öldürme, va'idde bir tesiri olmayan "bir nefsi öldürme" ve benzeri şeyler yerine geçmiş olur. Bunun yanlış olduğu malumdur. Eğer bu va'idin menşe'i bu öldürmenin kasten oluşu ise, o zaman, "Her ne zaman böyle bir öldürme olursa, bu va'idin söz konusu olması gerekir" denilmelidir ki bu durumda böyle bir sual sakıt olur. Binâenaleyh zikretmiş olduğumuz bu açıklamalarla, **Vahidî**'nin beğendiği izahın önemli bir şey olmadığı ortaya çıkmış olur.

Vaîdden (Azabdan) Dönmek Faziletin Gereğidir

Vahidî'nin seçmiş olduğu iki izah şeklinden ikincisine gelince, bu da son derece yanlıştır. Çünkü va'id, bir haber çeşididir. Allah Teâlâ'nın vaadinden dönmesini caiz görmek, O'nun yalan söylemesini caiz görmek gibidir ve bu büyük, hatta küfre yakın bir hatadır. Çünkü akıllı ve alim insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın yalan söylemekten münezzeh olduğu hususunda icma etmişlerdir. Bir de **Vahidî**'nin, "Allah'ın (mü'minlere karşı olan) va'idinden dönmesi, bir ikram ve lütuftur" demiş olduğu için, Allah'ın va'îdi hususunda yalan söylemiş olduğu caiz görülür ise, aynı şekilde Allah'ın kâfirler hakkındaki va'îdinden de dönmesi niçin caiz (mümkin) olmasın? Yine ikramda bulunmuş olmak için va'îdden de dönmek caiz olunca, bir maslahata (faydaya) binaen, kıssa ve haberlerden de, hulf (önceki şekilden dönmek) niçin caiz olmasın? Malumdur ki bu kapıyı açmak, Kur'an-ı Kerim'i ve şeriatın tamamını tenkit ve ta'n etmeye sebebiyet verir. Böylece **Vahidî**'nin yaptığı her iki izahın da muteber olmadığı sabit olur.

Kaffâl, tefsirinde cevap olmak üzere bir başka izah daha zikretmiş ve şöyle demiştir: "Âyet-i kerime, kasıtlı olarak öldürmenin cezasının, âyette zikredilen şey olduğuna delâlet eder. Fakat âyet-i kerimede Allah Teâlâ'nın bu cezayı, o kimseye ulaştırıp ulaştırmayacağı hususunda bir açıklama bulunmamaktadır. Bir kimse kölesine bazan, "Senin cezan, sana şunu şunu yapmamdır. Fakat ben bunları yapmıyorum" diyebilir." **Kaffâl**'ın bu cevabı da zayıftır. Çünkü bu âyet-i kerime ile, kasıtlı olarak öldürmenin cezasının âyette zikredilen ceza olduğu sâbit olmuştur. Diğer

âyetler ile de, Hak Teâlâ'nın hakedenlere cezasını ulaştıracağı sâbit olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır"* (Nisa, 123); *"Bugün herkes ne kazandıysa onun karşılığını görecek"* (Mü'min, 17) ve *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu(n sevabını) görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yaparsa, onun (cezasını) görecek"* (Zilzal, 7-8) buyurmuştur. Hatta Hak Teâlâ bu âyette, onlara bu cezayı mutlaka vereceğini gösteren hususu da zikretmiş ve *"(Allah) ona çok büyük bir azab hazırlamıştır"* buyurmuştur. Çünkü bu cezanın, o fiilin cezası oluşunun beyanı, *"Cezası, içinde ebedî kalıcı olmak üzere, cehennemdir"* ifadesi ile yapılmıştır. Şayet Allah Teâlâ'nın, *"(Allah) ona çok büyük bir azab hazırlamıştır"* sözü, bu cezanın hakedilmiş olmasından haber verme olsaydı, bir tekrar olmuş olurdu. Fakat biz bu ifadeyi, Allah Teâlâ'nın, bu azabı vereceğini haber vermesi manasında alırsak, böyle bir tekrar söz konusu olmaz ve bu daha evlâ olur.

Bil ki biz şunu diyoruz: Bu âyet, iki hususta tahsîs edilmiştir: Bunlardan birincisi, kasten öldürmenin, kısasta olduğu gibi, bir düşmanlık eseri ile olmamasıdır. Çünkü bu durumda âyetteki va'îd söz konusu olmaz. İkincisi, düşmanlık eseri olan kasıtlı öldürmenin fâilinin, bundan tevbe etmesidir. Bu takdirde de bu va'îd, onun için söz konusu olmaz. Bu hükmün iki yerde tahsis edilmiş olduğu sâbit olunca, biz de bu umumî ifadeyi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Allah) o (şirkten) başkasını, dileyeceği kimseler için, bağışlar"* (Nisa, 48) âyetinin delili ile, affın söz konusu olması ihtimali ile tahsis ederiz. Yine bu âyet, va'îdin mutlaka yerini bulacağı hususundaki umumî manalı delillerden birisidir. Va'adin mutlaka tahakkuk edeceğini gösteren umûmî deliller, va'îdin mutlaka tahakkuk edeceğini gösteren umûmî delillerden daha çoktur. Onun, va'îdin mutlaka olacağını gösteren umûmî dellileri tercih edişi ile ilgili açıklamalarına daha önce cevap vermiş ve va'adin mutlaka tahakkuk edeceğine dair umumî delillerin daha tercihe şayân ve üstün olduğunu beyan etmiştik. Biz bütün bu açıklamaları, Bakara suresi, ...بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً (Bakara, 81) ayetinin tefsirinde zikretmiştik.

İKİNCİ MESELE

Kasden Öldürenin Tevbesinin Makbul Olup Olmadığı

İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Düşmanlıkla kasten öldüren kimsenin tevbesi kabul edilmez." Alimlerin çoğu ise, bu kimsenin de tevbesinin kabul edilebileceğini söylemişlerdir. Buna birçok şey delâlet eder:

Birinci delil: Küfür, bu öldürmeden (katillikten) daha büyük bir günahtır. Küfrün tevbesi kabul edildiğine göre, katilliğin tevbesi haydi haydi kabul edilir.

İkinci delil, Allahu Teâlâ'nın, Furkân sûresi sonundaki şu âyetidir: *"Onlar ki Allah'ın yanısıra başka bir tanrıya tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunlardan (birini) yaparsa cezaya çarpar, kıyamet günü, onun azabı katmerleşir ve o azabın içinde hor ve hakîr olarak ebedî bırakılır.*

Ancak (şirkten) tevbe edip, imana gelen ve iyi amellerde bulunanlar müstesna..'' (Furkan, 68-70). Bu âyette zikredilen büyük günahlarla beraber, kasten öldürme hususunda yapılan tevbe makbul sayıldığına göre, katillik hususundaki tek başına tevbenin makbul olması daha evlâ olur.

Üçüncü delil, Hak Teâlâ'nın, *''(Allah) o (şirkten) başkasını dileyeceği kimseler için bağışlar''* (Nisa, 48) âyetidir. Allah Teâlâ bu âyette, küfrün dışındaki bütün günahları bağışlayacağını va'adetmiştir. Binaenaleyh o günahları, tevbeden sonra bağışlaması ihtimali daha kuvvetlidir. Allah en iyi bilendir.

* *
*

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُوا۟ وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَنْ أَلْقَىٰٓ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا فَعِندَ ٱللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ ۚ كَذَٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾

''Ey îmân edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman (meselelerin iç yüzünü) iyice araştırın. Size (müslümanca) selam verene, dünya hayatının menfaatini arayarak, ''sen mü'min değilsin'' demeyin. İşte Allah'ın katında birçok ganimetler vardır. Evvelce siz de böyle iken, Allah size lutfetti. O hâlde (meselelerin iç yüzünü) iyice araştırın. Şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır''

(Nisa, 94).

Bil ki bu âyetin maksadı, mü'minleri öldürmenin haramlığını iyice ortaya koymak ve mücahidleri, zayıf bir yorum (düşünce) ile haram olan kanı dökmemeleri için, bu hususta tedbirli davranmalarını sıkı sıkı emretmektir. Âyetteki bu etkili anlatım bir önceki âyetin, mü'minlere yönelik bir hitap olduğuna delâlet eder. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve Kisâî, burada ve Hucurat sûresinde kelimeyi, ''sebât'' masdarından فَتَثَبَّتُوا şeklinde; diğer kıraat imamları ise, ''beyân'' masdarından, فَتَبَيَّنُوا şeklinde okumuş-

lardır. Her iki kıraatin manası birbirine yakındır. Çünkü birinci şekli tercih eden, bunun, ikdâm etmenin (hemen acele ile yönelmenin) zıddı bir manaya olduğunu, âyetin teennî ile hareket edip, acele etmemeyi ifade ettiğini söylemiş olur; kelimenin "beyân" masdarından okunan kıraatini tercih eden de, ihtiyatlı hareket etmekten muradın, "iyice araştırmak olduğunu", binaenaleyh bu mananın daha beliğ ve etkili olduğunu söyler.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen ضَرَبَ kelimesinden murad, Allah yolunda ticaret için veya cihad için sefere çıkmaktır. Bu kelimenin asıl manası, el ile vurmaktır. Bunun sefere çıkma (yolculuk) manasında kullanılışı, seferdeki hızlı gidişten kinâyedir. Çünkü eliyle bir insana vuran kimsenin elinin hareketi, bu vuruş esnasında çok hızlıdır. Bundan dolayı, "darb" kelimesi, yolculuktaki hızlı gidişten kinâye kılınmıştır. **Zeccâc** şöyle der: "Âyetteki, إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ tabiri "gazaya çıktığınızda ve cihada gittiğinizde..." manasındadır.

Selam Veren Kimse Hakkında "Mü'min Değilsin" Demeyin

Sonra Allah Teâlâ, وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا *"Size (müslümanca) selam verene, "sen, mü'min değilsin" demeyin"* buyurmuştur. Allah Teâlâ bununla, müslümanlara boyun eğen ve teslim olmak isteyen kimseleri kastetmiştir. Hak Teâlâ'nın, *"O gün (zalimler) Allah'a teslimiyetlerini, yani O'nun emrine teslim olmak istediklerini arzetmişlerdir"* (Nahl, 87) âyeti de bu manadadır. Âyetteki "selâm" kelimesi elif ile okunur ise, iki manaya gelir:

1) "Selâm"dan murad, müslümanların biribirlerini selamladıkları şeydir. Yani, "Sizi, bu selam ile selamlayan kimse hakkında "O, bu selamı ancak kendisini korumak maksadıyla söylemiştir" deyip de, malını (ganimet olarak) almak için hemen kılıcınızla ona saldırmayın, fakat kendinizi tutup onun izhâr etmiş olduğu şeyi, yani selamını kabul edin" demektir.

2) Bu; "sizden ayrılan ve size karşı savaşmayan kimseye, "Sen, mü'min (emniyette) değilsin" demeyin" manasındadır. Kelimenin bu manası "selâmet"den gelir. Çünkü ayrılıp bir kenara çekilen kimse, selamet istiyor demektir.

Keşşaf sahibi: "Mü'min kelimesi, mîm harfinin fethasıyla "mü'men"şeklinde de okunmuştur. Bu, "ona emân verdi" manasına gelen آمَنَهُ tabirindendir. Buna göre âyetin manası, "sana emân vermiyoruz" demeyin" şeklinde olur" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu Âyetin (Nisa 94) Nüzûl Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında birkaç rivayet vardır:

Usame'nin Bir Yahudiyi Öldürmesi

Birinci rivayet: Fedek'li **Mirdâs İbn Nehîyk,** müslüman olmuş ve kavminden, ondan başka kimse müslüman olma-

mişti. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Gâlib İbn Fudâle** komutasında gönderdiği bir seriyye, **Mirdâs**'ın kavmine gitmişti. Bütün kavim kaçmış, ama o, müslüman oluşuna güvenerek yerinde kalmıştı. Atlıları görünce, koyunlarını dağın bir oyuğuna çekti. Müslüman atlılar oraya ulaşıp tekbir getirince, o da tekbir alıp onların yanına indi ve "Lâilâhe illallah Muhammedur'Resûlullah. es-Selâmu aleykum" dedi. Fakat **Usâme İbn Zeyd** (r.a) onu öldürdü ve koyunlarını sürüp götürdü. Bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdikleri zaman O, çok kızdı ve *"Siz onu, yanındaki mala göz diktiğiniz için öldürdünüz"* dedi. Sonra bu âyeti **Usame**'ye okudu. **Usame** de, "Ya Resulellah benim için Allah'a istiğfar et" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "O, *"lâilahe illallah" demişken, bu nasıl olur?"* dedi. **Hz. Usame** (r.a): "Hz. Peygamber bu sözü tekrar edip durdu. Hatta keşke, daha önce müslüman olmamış olsaydım da o gün müslüman olmuş olsaydım" diye arzu ettim. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) benim için istiğfar etti ve *"Bir köle azâd et"* buyurdu" demiştir.

Bir Mü'mini Öldüren Muhallem'in Durumu

İkinci rivayet: Kâtil **Muhallem İbn Cüsame**'ye (yolda), **Âmir İbn el-Azbat** rastladı. **Âmir** onu, İslâm selamı ile selamladı. **Muhallem** ile **Âmir** arasında, cahiliyye döneminden bir kin vardı. Bundan dolayı **Muhallem** bir ok atıp onu öldürdü. Hz. Peygamber (s.a.s) (bu hadiseye) çok kızdı ve *"Allah sana mağfiret etmesin"* dedi. Bunun üzerinden yedi gün geçmeden **Muhallem** öldü. Müslümanlar onu gömdüler, fakat toprak onu üç kere dışarı attı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Hiç şüphesiz toprak, ondan daha şerlileri kabul eder. Fakat Cenâb-ı Allah (böyle yaparak) size, bu günahın kendi katında ne kadar büyük olduğunu göstermek istedi"* buyurup onun üzerine taş konulmasını emretti.

Üçüncü rivayet: Usame'nin başına gelen hadisenin bir benzeri de **Mikdâd İbnu'l-Esved**'in başına gelmiştir. O, şöyle demişti: "Ya Resulellah, ne buyurursun: Ben kâfirlerden birisiyle karşılaşsam, bunun üzerine o benimle vuruşsa ve benim iki elimden birisini kılıçla kesse; sonra da bir ağacı kendisine siper edinerek, "Allah için müslüman oldum" dese.. bundan sonra ben onu öldürebilir miyim?.." Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onu öldürme!"* deyince ben, "Ey Allah'ın Resûlü o benim elimi kesti!" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onu öldürme; eğer sen onu öldürürsen, muhakkak ki o, senin onu katletmenden sonraki menzilinde, yerinde; sen de, dediği kelimeyi söylemezden önceki menzilesinde yerinde olursun"* buyurdular.

Ebî Ubeyde'den rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Allah'ın Resûlü şöyle buyurdular: إِذَا أَشْرَعَ أَحَدُكُمُ الرُّمْحَ إِلَى الرَّجُلِ فَإِنْ كَانَ سِنَانُهُ عِنْدَ ثُغْرَةِ نَحْرِهِ فَقَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ فَلْيَرْفَعْ عَنْهُ الرُّمْحَ *"Sizden birisi mızrağını adama (kâfire) yöneltip, mızrağın keskin*

demir ucu da adamın boğazının çukuruna dayansa, bunun üzerine de adam, "Lâ ilâhe illallâh.." derse, o kişi mızrağı ondan çeksin."

Kaffâl (r.h) ise şöyle demiştir: "Bu rivayetler arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Belki de bu âyet, hâdiselerin hepsi meydana geldiği zaman nazil olmuş, böylece de her bir grup, âyetin kendisiye alâkalı olay hakkında nazil olduğunu zannetmiş olabilir." Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Zındıkın Tevbesinin Makbul Olması

Alimler, zındığın tevbesinin kabul edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Fukaha, tevbesinin kabul olunacağı görüşünü benimsemiş, bu görüşüne de birkaç yönden hüccet getirmiştir:

a) Bu âyet-i kerimede Allahu Teâlâ, zındık ile zındık olmayanı ayırdetmemiş, aksine bunu herkese vacip kılmıştır.

b) Cenâb-ı Hak, *"(Habibim) kafirlere söyle ki, eğer vazgeçerlerse, geçmiş (günahları) bağışlanacaktır"* (Enfâl, 38) buyurmuştur. Bu, bütün kâfir sınıflarını içine alan umûmi bir ifadedir.

c) Hiç şüphe yok ki zındığa da tevbe etmesi emrolunmuştur ve tevbe şartsız olarak kabul edilir. Çünkü Allah Teâlâ, *"O, kullarının tevbesini kabul edendir"* (Şura, 25) buyurmuştur. Bu, bütün günahları ve bütün mahlûkatı içine alan umûmî bir ifadedir.

BEŞİNCİ MESELE
Çocuğun İslâm'a Girmesi

Çocuğun müslüman olması, **Ebu Hanife**'ye göre kabule şayandır. **İmam Şafiî** ise, "Bu, sahîh olmaz" demiştir. **Ebu Hanife,** "Bu âyet, çocuğun müslümanlığının sahîh olduğuna delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Size (müslümanca) selam verene, "sen mü'min değilsin" demeyin"* buyruğu hem çocuk hakkında, hem de âkil bâliğ kimse hakkında umûmi bir ifadedir" demiştir.

İmam Şafiî ise: "Eğer çocuğun müslüman olması sahîh kabul edilseydi, onun mükellef kabul edilmesi gerekirdi. Çünkü şayet bu gerekmeseydi, o zaman bu, o çocuğun küfre girmesine bir izin olurdu ki bu caiz değildir. Fakat bu ona vacib de değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ *"Üç kişiden kalem (mesuliyyet) kaldırılmıştır: Bâliğ oluncaya kadar çocuktan(...)"*[60] buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

60) Tirmizî, Hudûd, 1 (4/32).

ALTINCI MESELE

Yahudi ve Hristiyanın İslâm'a Girme Şekli

Fakîhlerin çoğu şöyle demişlerdir: "Eğer bir yahudi veya bir hristiyan, "Ben mü'minim" veya "Ben müslümanım" dese bu kadarcık bir ifade ile, onun müslüman olduğuna hükmedilmez. Çünkü o kendisinin üzerinde bulunduğu şeyin İslâm; onun da iman olduğuna inanır. Şayet o kimse, "Lâ ilâhe illallah, Muhammedun Resûlullah" dese, bazılarına göre bunu söyleyenin müslüman olduğuna hükmedilmez; çünkü onların içinde, "Muhammed, bütün insanlara değil de, Araplara Allah'ın elçisidir" diyenler olduğu gibi, aynı şekilde onlardan, "muhakkak ki Muhammed bir hak peygamberdir, fakat bundan sonra da peygamber gelecektir" diyenler de bulunmaktadır. Bilakis o kimsenin, kendisinin üzerinde bulunduğu dinin bâtıl; müslümanlar arasında mevcut olan dinin ise hak din olduğunu itiraf etmesi gerekir. Allah en iyisini bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ "*.. dünya menfaatini arayarak.. İşte Allah'ın katında birçok ganimetler vardır*" buyurmuştur. **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "Dünya metâının tamamı ârazdır, geçicidir." Arapça'da mesela, râ harfinin fethasıyla olmak üzere şöyle denilir: اَلدُّنْيَا عَرَضٌ حَاضِرٌ يَأْخُذُ مِنْهَا الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ "Dünya (metâı), kendisinden itaatkârın da günahkârın da istifade edebildiği, elimiz altındaki geçici bir şeydir.". Râ harfinin sükûnuyla olmak üzere اَلْعَرْضُ kelimesi ise, dirhem ve dinarın dışındaki şeyler hakkında kullanılır. Dünya metâı, "âraz.." olarak isimlendirilmiştir. Çünkü dünya metâı ârızî olarak ortaya çıkar, sonra da zevâl bulur ve baki kalmaz... İşte kelamcıların, bekâ müddeti az olduğu için, "cevher'e muhalif olan "hâdis" leri "âraz" diye isimlendirmeleri de bundandır. Cenâb-ı Hakk'ın, فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ ifadesi, "Allah katında çok sevab bulunmaktadır" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, dünya metâını "âraz" olarak isimlendirmek suretiyle, onun hızlı bir biçimde yok olduğuna ve sona ermesinin daima yakın olduğuna dikkat çekmiştir. "*İşte Allah'ın katında birçok ganimetler vardır*" ifâdesiyle de, "*Bakî olacak iyi ameller ise, Rabbinin nezdinde sevabca da daha hayırlıdır; umutca da daha hayırlı*" (Kehf, 46) âyetinde de olduğu gibi, Allah Teâlâ'nın mükâfaatının daimîlik ve bekâ vasfıyla nitelenmiş olduğuna dikkat çekmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ "*Evvelce siz de böyle idiniz...*" buyurmuştur. Bu ifade, muhatapların, bu selâm veren kimselere teşbîh edilmiş olmalarını gerektirir. Ancak ifadede, bu benzerliğin hangi hususta meydana geldiği hususunda bir açıklama bulunmamaktadır. Bundan dolayı müfessirler, bu konuda birçok açıklama zikretmişlerdir:

1) Bundan murad şudur: "Siz İslâm'a ilk girdiğiniz zaman, ağzınızdan kelime-i şehadet işitildiği gibi, kalbinizin söylediğiniz bu şeye uygun olup olmadığı hususunda bir ilim elde etmeye bakılmaksızın, kanlarınız ve mallarınız korunmuştu. Binâenaleyh,

sizin de, İslâm'a girenlere size davranıldığı gibi davranmanız, sözün zâhirine itibar etmeniz ve, "O, öldürüleceği korkusuyla, kelime-i şehâdeti söyledi.." demememiz gerekir." Bu, ekseri müfessirin tercih ettiği görüştür ki, bunda bir müşkillik bulunmamaktadır. Çünkü onların, "Bizim imanımız, onların imanı gibi değildir; çünkü biz, kendi isteğimizle ve emre uyarak iman ettik. Onlarsa kılıç zoruyla iman ettiklerini söylediler. Daha nasıl bu ikisinden birisinin diğerine teşbih edilmesi mümkün olur" deme hakları bulunmaktadır?

2) **Saîd İbn Cübeyr** şöyle demektedir: "Bundan murad, "Bu davet edenin, imanını kavminden saklayıp gizlediği gibi, siz de imanınızı kavminizden saklıyorsunuz. Sonra Allah sizi azîz kılmak sûretiyle size lutfetti de, böylece siz dininizi izhâr ettiniz.. İşte siz de onlara, bu şekilde muâmele ediniz.." demektir." Bu ifadede bir müşkil bulunmaktadır. Çünkü imanı gizlemek, onlar hakkında umumî değildi.

3) **Mukatil:** "Bundan murad şudur: "Siz de hicretten önce kâfirler arasında bulunduğunuz zaman, Allah'ın Resûlünün ashâbından, "Lâ ilâhe illallâh!" kelimesiyle emân dilediğimiz gibi, siz de onlardan aynısını kabul ediniz..."

Birinci görüş hakkında söz konusu olan müşkillik, bu görüş hakkında da variddir. Bana göre, şöyle denilmesi doğruya daha yakındır: "Bir dinden başka bir dine geçen kimsede, işin başında, zayıf bir sebepten dolayı, az bir temayül bulunur. Sonraysa bu temayül, mükemmelleşip muhkemleşinceye kadar gittikçe kuvvet kazanır. Buna göre onlara sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Siz, daha işin başındayken, muhakkak ki sizde, birtakım zayıf sebeplerden dolayı İslâm'a olan temâyülünüz zayıf idi. Sonra Cenâb-ı Hak, bu temayülünüzü kuvvetlendirip, küfre karşı olan nefretinizi arttırmak suretiyle size ihsanda bulundu. İşte onlar da böyledir; onlarda böyle bir korkudan dolayı İslâm'a karşı zayıf bir temayül meydana gelmiştir. Binaenaleyh, onların bu imanını kabul ediniz. Zîra Allah Teâlâ, onların kalblerinde iman halâvetini kuvvetlendirip, göğüslerindeki o arzuyu arttıracaktır." İşte bana göre, bu konuda söylenmesi gereken söz budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ *"Allah size lutfetti"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Evvelce siz de böyle iken.."* tabiriyle ilgilidir. Yani, "Onların imanının, kalblerinde olan ile değil de, sırf dilleriyle söylediklerinden anlaşılması,veyahut da işin başında o iman,zayıf bir sebepten ötürü meydana gelmiş olup, daha sonra da, Allah'ın kalblerinizde iman nûrunu güçlendirmek ve o iman vesilesiyle o imanla amel etme ve o îmanı sevme hususunda size yardım etmek suretiyle size ihsânda bulunmuş olması hususunda, bu safhalardan geçmede sizin imanınız onların imanı gibidir" demektir.

b) Bu ifadenin, kendinden sonrasıyla bir alâkası olmayıp, kendinden öncekilerle ilgili olmasıdır. Bu böyledir, zira seriyyeye katılanlar, "Lâilâhe illallâh!" diyen kimseyi öldürüp, sonra da Cenâb-ı Hak, onları böylesi davranıştan nehyedip, bunun günah olduğunu da beyân edince, *"Allah size lutfetti"* buyurmuştur. Yani, "Bu kötü fiilden ötürü yapmış olduğunuz tevbeyi kabul etmek suretiyle, size lütuf ve ihsanda bulunmuştur" demektir. Cenâb-ı Hak, işin aslını araştırmayla ilgi emrini tekrarlayarak, فَتَبَيَّنُوا *"O halde iyice araştırın"* buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın araştırmayla ilgili emri tekrarlaması, böylesi bir fiilden iyice kaçınmanın gerekli olduğuna delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا *"Şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur ki, bundan murad, kalbde bulunanın aksini izhar edip, (başkalarını aldatmaktan) men etmek ve bu hususta tehditte bulunmaktır.

* *
*

لَّا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ۚ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً ۚ وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِّنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً ۚ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٩٦﴾

"Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın, (evlerinde) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler bir olamaz. Allah, mallarıyla, canlarıyla savaşanları, derece bakımından oturanlardan çok üstün kılmıştır. (Gerçi) Allah hepsine de cenneti va'adetmiştir. (Fakat) Allah, mücahidlere oturanların üstünde daha büyük bir mükâfaat va'adetmiştir. Kendinden dereceler, mağfiret ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir"

(Nisa, 95-96).

Bu Âyetin (Nisa, 95) Mâkabliyle Münasebeti

Bil ki, bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Daha önce de beyân ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hak, insanları cihada teşvik edince, bunun peşinden cihada dair hükümleri beyân buyurmuştur. Buna göre cihadın

hükümlerinin ilk çeşidi, müslümanların müslümanları öldürmekten sakındırmak, yanlışlıkla, kasıtlı olarak veya "şibh-i amd" sûretiyle öldürme hallerinde, durumun nasıl olacağını da beyan etmektir. İşte Allah Teâlâ bu hükümlerini bildirince, bunun peşinden başka bir hükmünü getirmiştir ki, bu da cihad eden kimsenin cihad etmeyene olan üstünlüğünü açıklamaya dair olup, o da bu âyettir.

b) Allah Teâlâ, kelime-i şehâdeti söyleyen kimseleri (inanarak söylemedikleri iddiasıyla) öldürmek gibi bir fiilin onlardan sadır olmasından dolayı onları azarlayınca, muhtemelen onların kalplerine şöyle bir fikir gelecekti: "Böylesi bir harama düşmemek için, iyisi mi cihada gitmemeli." İşte bu fikri gidermek için Allah, bu âyette mücahidin üstünlüğünü bildirerek bu şüpheyi izale etmiştir.

c) Allah Teâlâ, kelime-i şehâdet getiren bir kimseyi öldürmek gibi bir fiilin onlardan sadır olmasından dolayı onları azarlayıp kınayınca, bunun peşinden cihadın faziletini zikretmiştir. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Cihad yapan herkes, Allah'ın katında büyük bir derece elde etmiş olur. Binaenaleyh, dinde büyük bir mevki olan cihad makamına, böylesi yanılmalarla zarar vermemek için, bu dereceye nail olan kimseler bu gibi hatalardan sakınsınlar. Allah, en iyi bilendir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ *"özür sahibi olmaksızın"* tabirindeki غَيْرُ kelimesi, her üç harekeyle de okunmuştur. Mesela, اَلْقَاعِدُونَ kelimesinin sıfatı olduğu için, merfû okunur. Buna göre mana, "Özür sâhibi olmayıp oturan kimselerle, cihad edenler bir olmaz.." şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ *".. ihtiyacı olmayan hizmetçiler.."* (Nûr, 31) ifadesidir. Biz, غَيْرِ الْمَغْضُوبِ *"gazaba uğrayanlarınkine değil.."* (Fâtiha, 7) tabirinin tefsirinde, غَيْرُ kelimesinin marife bir kelimeye sıfat olabileceğini anlatmıştık.

Zeccâc şöyle demektedir: "Bu tabirdeki غَيْرُ kelimesinin, istisnâ cihetiyle de merfû olması caizdir. Buna göre mana, "Oturanlarla cihâd edenler bir olmaz. Ancak, özrü bulunanlara gelince bunlar, cihâd edenlerle bir olabilirler" şeklinde olur. Yani, "Özürleri, kendilerinin cihada çıkmalarına mâni olan kimseler müstesnâ..." demektir."

Nefyden sonra müstesnânın merfû olması hakkındaki sözümüz, O'nun مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ *"İçlerinden birazı müstesnâ olmak üzere..."* (Nisa, 66) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Nasb ile okunması hususunda da iki izah bulunmaktadır:

a) Bunun, اَلْقَاعِدُونَ *"oturanlar"* kelimesinden müstesnâ olmasıdır. Buna göre mana, "özrü bulunmayanlar hariç, oturanlar.. denk olmaz..." şeklindedir. Bu, **Ahfeş**'in tercihidir.

b) Bu kelimenin, hal olduğu için, mansûb olmasıdır. Buna göre mana, "sıhhatli iken oturanlarla cihad edenler bir olmaz.." şeklinde olur. Nitekim sen, جَاءَنِي زَيْدٌ غَيْرَ مَرِيضٍ dersin. Bu, "**Zeyd** bana, sıhhatli olduğu halde geldi" demektir. Bu ise, **Zeccâc** ve **Ferrâ**'nın görüşüdür. Bu, Hak Teâlâ'nın أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ *"Siz ihramlı olduğunuz halde avlanmayı helâl saymamak, size okunacak olanlar hariç olmak şartıyla, davarlar size helâl edildi"* (Maide, 1) âyeti gibidir. Bu kelimenin mecrûr okunmasına gelince bu, âyette geçen, الْمُؤْمِنِينَ "mü'minler.." kelimesinin sıfatı olması münasebetiyledir. İşte bu kıraatların vecihlerinin beyânı budur.

Sonra buradaki başka bir konu da şudur: **Ahfeş** istisnâ yaparak, bu kelimeyi mansub okumanın daha uygun olduğunu; zira bundan maksadın, savaşa gidemeyen bir topluluğun istisnâ edilmesi olduğunu söylemiştir. Bu âyet-i kerimenin tefsirinde şu rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ cihad edenlerin özürsüz olarak cihada katılmayanlardan üstün olduğunu beyân buyurunca, özürlü olan bir kısım, Hz. Peygamber'e gelerek, "Bizim halimizi görüyorsun.. Biz de cihada katılmayı çok arzuluyoruz. Acaba bizim için bir çare var mı?" dedi. Bunun üzerine, *"...özür sahibi olmaksızın..."* âyeti nazil oldu. Böylece Cenâb-ı Hak onları, savaşa özürsüz olarak katılmayanlardan istisnâ etti. Diğer âlimler de, merfû okunmanın daha uygun olduğunu, zira gayr kelimesinde aslolanın, onun sıfat olduğu; sıfat olması halinde de istisnadan elde edilmek istenen şeyin, bu durumda da elde edileceğini, çünkü her iki halde de, özür sahiplerinin, üstün kılındıkları kimselerden mücahidlerin istisnâ edildiklerini söylemişler, her iki takdirde de maksat hasıl olup, gayr kelimesinde aslolan da sıfat olmak olunca, merfû okumanın evlâ olacağını belirtmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Özürlü Olarak Cihada Katılmayanlar Cihad Sevabı Alırlar

Darar kelimesi ister körlük, ister kötürümlük, isterse hastalık veyahut da hazırlıksız olmak sebebiyle olsun, noksanlık anlamına gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin ifade ettiği nihai mana şudur: "Sağlam olduğu halde oturarak savaşa katılmayanlarla, Allah yolunda cihad edenler bir olmaz..."

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın *"Özür sahibi olmaksızın.."* ifadesinin, özürlü olarak oturup geride kalan mü'minlerin, cihad edenlerle müsavî olduklarına delâlet edip etmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu, buna delâlet etmez. Zira biz, gayr kelimesini sıfat manasına hamleder ve sıfatla yapılan tahsisin de, hükmü kendisinin dışında kalanlardan nefyettiğine delâlet etmediğini söylersek, böyle bir şey gerekmez. Yine biz, gayr kelimesini istisnâ mânasına alır, nefiyden yapılan istisnânın "isbât" ifade etmediğini söylersek, bu yine gerekmez. Ama, biz gayr lafzını istisnâ manasına alır, nefiyden yapılan istisnânın da isbât ifade ettiğini

söylersek, o zaman eşitliğin bulunduğuna hükmetmek gerekir. Bil ki, özürlü kimseler hakkındaki bu eşitlik, bunun başka bir şarta bağlı olduğunu söyleyenlere göredir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu. Tevbe suresinde zikretmiştir ki, bu da O'nun *"Allah ve Resûlü için nasîhat etmek şartıyla ne zayıflara, ne hastalara, ne de harcayacak bir şey bulamayanlara bir günah yoktur"* (Tevbe, 91) buyruğudur.

Bil ki böyle bir eşitliğin bulunduğunu söylemek, uzak bir ihtimal değildir. Hem naklî, hem de aklî delil bunun böyle olduğuna delâlet eder. Buna delâlet eden naklî deliller şunlardır: Hz. Peygamber (s.a.s) savaşlarının birinden dönerken: لَقَدْ خَلَفْتُمْ بِالْمَدِينَةِ أَقْوَامًا مَاسِرْتُمْ مَسِيرًا وَلاَ قَطَعْتُمْ وَادِيًا إِلاَّ كَانُوا مَعَكُمْ أُولَئِكَ أَقْوَامٌ حَبَسَهُمُ الْعُذْرُ *"Andolsun ki siz Medine'de, arkanızda bir topluluk bıraktınız. Yürüdüğünüz her yerde, kat ettiğiniz her vadide, onlar mutlaka sizinle beraberdi. İşte onlar, özürleri kendilerini engellemiş olan bir topluluktur"* (61) buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا مَرِضَ الْعَبْدُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ اُكْتُبُوا لِعَبْدِى مَا كَانَ يَعْمَلُهُ فِى الصِّحَّةِ إِلَى أَنْ يَبْرَأَ *"Kul hastalandığı zaman, Allah azze ve celle (meleklerine) şöyle der: "İyileşinceye kadar, o kuluma sıhhatli iken yapmakta olduğu şeyleri (aynen) yazınız"* (62) buyurmuştur. Bazı müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Ancak iman edip güzel güzel amellerde bulunanlar müstesna.. Çünkü onlar için (bitmez) kesilmez mükâfaat vardır"* (Tîn, 5-6) âyetinin tefsirinde şunu zikretmişlerdir: "İhtiyarlayan bir kimse hakkında, Allah Teâlâ onun için, ihtiyarlığından önce yapmış olduğu iyilikleri, eksiksiz olarak aynen yazar."

Yine bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ *"Mü'minin niyeti, amelinden hayırlıdır"* (63) hadisini açıklarlarken, "Ebedî yaşaması hâlinde mü'minin, iman ve salih amele devam etmeye niyetli olması, onun için, hayatında yaptığı amellerinden daha hayırlı olur" demişlerdir. Bu hususdaki aklî delil şudur: Bütün taat ve ibadetlerden maksad, marifetullah nuru ile kalbleri nurlandırmaktır. Binaenaleyh bu hususta cihad edenler ile oturup kalanlar arasında bir eşitlik söz konusu olursa, elde edilecek mükâfaatta da eşitlik söz konusu olur. Eğer cihada katılmayan kimse, bu nurdan daha fazla istifade edecek olursa, daha büyük mükâfaat elde etmiş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazan Malın Candan Önce Anılmasının, Bazan da Aksinin Sebebi

Birisi şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ, *"Şüphesiz ki Allah, mü'minlerin canlarını ve mallarını, kendilerine cenneti vererek satın almıştır.."* (Tevbe, 111) buyurmuş ve canları mallardan önce zikretmiştir. Tefsir etmekte olduğumuz âyette ise, *"Mallarıyla, canlarıyla savaşanlar.."* ifadesi ile, malları canlardan önce zikretmiştir. Bunun sebebi nedir?"

61) Buhârî, Megâzî, 81; Müslim, İmâre, 159 (4/1518).
62) Camiu's-Sağir, 1/35.
63) Keşfu'l-Hafâ, 2/324.

Cevap: Nefis (can), maldan daha kıymetlidir. Binaenaleyh satın alan, canı satın almaya daha istekli olduğuna dikkat çekmek için, onu önce zikreder. Satan kimse ise, canı satma hususunda daha fazla sıkıntıya dûçar olduğunu göstermek için, onu sonra zikreder ve onun satılıp harcanmasına ancak en son noktada razı olur.

Bil ki Allah Teâlâ mücahidler ile savaştan geri duranların eşit olamayacaklarını beyan buyurup, sonra da, bu eşitsizlik fazla veya noksan olma ihtimali taşıdığı için, bunu açıkça belirterek, فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً *"Allah mallarıyla, canlarıyla savaşanları, derece bakımından oturanlardan çok üstün kılmıştır"* buyurmuştur. Âyetteki "derece" kelimesinin mansûb oluşu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) O, başındaki harf-i cer hazfedildiği için mansubtur ve بِدَرَجَةٍ (bir derece ile) takdirindedir. Harf-i cer hazfedilince, fiil kendisine taalluk etmiş ve (mef'ûlü olarak) onu nasbetmiştir.

b) Buradaki "derece" kelimesi, "fazilet" manasına olup, bunun takdiri فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ فَضِيلَةً "Allah mücahidleri iyice üstün kılmıştır" şeklindedir. Bu, زَيْدٌ أَكْرَمَ عَمْرًا إِكْرَامًا "Zeyd, Amr'a çok çok ikrâm etti" denilmesi gibidir. Bu kelimenin nekire olarak getirilmesinin faydası ise, o derecenin büyüklüğünü ve önemini belirtmek içindir.

c) Bu kelime, temyiz olduğu için mansubtur.

Sonra Allah Teâlâ, وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنَى *"(Gerçi) Allah hepsine de cenneti vaadetmiştir.."* buyurmuştur. Bu, "savaşa katılmayanlar ile mücahidlerden herbirine Allah hüsnâ'yı (cenneti) va'adetmiştir" demektir. Fakihler şöyle demişlerdir: "Bu ifadede, cihadın farz-ı ayn değil, farz-ı kifâye olduğunu gösteren bir delil vardır. Zira Cenâb-ı Hak, cenneti mücahidlere va'adettiği gibi, savaştan geri duran müslümanlara da va'adetmiştir. Şayet cihad farz-ı ayn olsaydı, cihaddan geri duranlar, Allah Teâlâ'nın cenneti va'adettiği kimselerden olamazlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا *"(Fakat) Allah, savaşanlara oturanların üstünde daha büyük bir mükafaat va'adetmiştir. Kendinden dereceler, mağfiret ve rahmet (vermiştir). Allah gafûr ve rahimdir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyetteki أَجْرًا kelimesinin mansub oluşu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu kelime, âyetteki فَضَّلَ fiili ile mansubtur. Çünkü bu, Arapların آجَرَهُمْ أَجْرًا "Onlara tam tamına ücret verdi" tabirinde olduğu gibi

mef'ûl-ü mutlaktır. Âyetteki "derecat", "mağfiret" ve "rahmet" kelimeleri, أَجْرًا kelimesinden bedeldir.

b) Bu kelime, temyiz olduğu için mansubtur. "Derecât" ifadesi, atf-ı beyân; "mağfiret" ve "rahmet" kelimeleri ise, "derecât" kelimesi üzerine ma'tuftur.

İKİNCİ MESELE

Derece Kelimesinin Önce Müfred, Sonra Cemi Olmasının Sebebi

Birisi şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ, "derece" kelimesini önceki ifadede müfred, burada ise cemî olarak zikretmiştir? Buna şu şekillerde cevap verilir:

a) Önceki ifadede geçen "derece" kelimesi ile, sayı bakımından "tek bir derece" manası kastedilmeyip, derece cinsi kastedilmiştir. Cins isim olan müfred kelimelerin içine, o cinsin pek çok nev'i girer. İşte bu "ecr-i azîm", cennetteki yüksek makamlar," mağfiret ve rahmettir.

b) "Mücahid, mazeretinden dolayı savaştan geri kalandan bir derece; sağlam olduğu halde savaşa gitmeyenden ise derecelerle üstündür." Bu cevap, "Hak Teâlâ'nın, *"Özür sahibi olmaksızın.."* tabirinin, mücahidlerle, özürlü oldukları için savaşa katılmayanlar arasında bir eşitliğin olmasını gerektirmez" dediğimiz zaman, ancak o zaman geçerli olabilir.

c) Allah, mücâhidleri bu dünyada bir derece üstün kılmıştır. Bu da onların ganimet elde etmiş olmalarıdır. Ahirette ise onlar cennetin pek çok dereceleri ile, fazl-ı ilahî, rahmet-i ilahiyye ve mağfiret-i ilahiyye ile üstün kılınacaklardır.

d) Cenâb-ı Hak bu ifâdenin başında, *"Allah, savaşanlara, oturanların üstünde daha büyük bir mükâfaat va'adetmiştir"* buyurmuştur. Buradaki "mücahidler" kelimesi ile kastedilenlerin, sadece malı ve canı ile cihad edenler olması mümkün değildir. Aksi halde bu, önceki ifadenin aynen tekrarı olmuş olur. Binaenaleyh bununla kastedilenlerin, kayıtsız şartsız her hususta cihad eden kimseler olması gerekir ki bu her husus ile, nefisle, mal ile, kalb ile yapılan cihadlar gibi zahirî ameller kastediyorum. Bu cihad, en şerefli cihad çeşididir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ *"Küçük cihaddan büyük cihada (nefs ile mücahedeye) döndük"*[63] buyurmuştur. Bu cihadın neticesi, kalbi Allah'dan başka birşeye iltifat etmekten, Allah'a itaata iyice dalmaya çevirmedir. İşte bu makam, önceki makamdan daha büyük olduğu için, Cenâb-ı Hak birincinin faziletini bir derece, ikincinin faziletini ise pek çok derece kılmıştır.

64) Keşfu'l-Hafâ, 1/424.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Ebu Bekr Aleyhinde Bir Şiâ İddiası

Şî'a şöyle demiştir: "Bu âyet, **Hz. Ali İbn Ebu Talib'in, Ebu Bekir'**den daha faziletli olduğuna delâlet eder. Çünkü **Hz. Ali** daha fazla cihad yapmıştır. Binaenaleyh fazilet bakımından farklılığı meydana getiren şey, **Hz. Ebu Bekir'**in, savaşa katılmayanlardan; **Hz. Ali'nin** katılanlardan olmasıdır. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Fakat) Allah, savaşanlara, oturanların üstünde daha büyük bir mükâfaat va'adetmiştir"* ifâdesinden ötürü, **Hz. Ali'nin** daha faziletli olması gerekir."

Onlara şöyle cevap verilir: **Hz. Ali'nin** kâfirlere karşı bizzat savaşması, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat savaşmasından daha fazladır. Binaenaleyh bu âyetin hükmüne göre sizin, **Hz. Ali'nin** Hz. Peygamber'den üstün olduğunu söylemeniz gerekir. Bunu ise hiçbir akıllı söylemez. Eğer siz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirlere karşı cihadının, **Hz. Ali'nin**kinden daha büyük (fazla) olduğunu, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirlere karşı, deliller ve açıklamaları ortaya koymak ve onların şüpheleri ile dalâletlerini gidermek için cihâd ettiğini, bu cihadın ise, **Hz. Ali'nin** cihadından daha mükemmel olduğunu söylerseniz, o zaman biz deriz ki, o zaman aynı şeyin, tarafımızdan **Hz. Ebu Bekir** hakkında da söyleneceğini kabul edinlz. Bu böyledir, çünkü **Hz. Ebu Bekir** (r.a), daha işin başında hemen müslüman olunca, diğer insanların da müslüman olmaları hususunda sa'y ü gayret göstermiştir. Hatta **Osman İbn Affan, Talha, Zübeyr, Sa'd İbn Ebî Vakkas** ve **Osman İbn Maz'un** gibi zevat, onun vasıtasıyla müslüman olmuşlardır. O, canı ve malıyla, insanları iman etmeye ve Hz. Muhammed'i müdafaa etmeye bütün gücünü sarfederek çalışıyordu. Halbuki **Hz. Ali** o zaman henüz çocuktu; hiç kimse onun sözüyle müslüman olmamış ve Hz. Muhammed (s.a.s)'i müdafaa edememişti.

Hz. Ebu Bekr'in Cihadının Hz. Ali'ninkinden Üstünlüğü

Binâenaleyh **Hz. Ebu Bekir'**in cihadı, **Hz. Ali'**ninkinden şu iki yönden daha üstün olmuş olur:

a) **Hz. Ebu Bekir'**in cihadı, işin başında İslâmiyet son derece zayıf iken tahakkuk etmiştir. **Hz. Ali'**nin cihadı ise, Medine'de, savaşlarda zuhur etmiştir ki, İslam ise o zaman güçlü ve kuvvetli idi...

b) **Hz. Ebu Bekir'**in cihadı, dine davet hususunda olmuştur. Aşere-i Mübeşşere'nin önde gelenlerinin ekserisi ise, onun vasıtasıyla müslüman olmuşlardır. Cihadın bu türü ise, Hz. Muhammed'in yoludur, metodudur. Ama, **Hz. Ali'**nin cihadı ise, savaşmak ile tahakkuk etmiştir. Birinci çeşit cihadın ise daha fazla olacağında şüphe yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cennete Amel İle Girilmesi Hakkında Mu'tezile İddiası

Mu'tezile şöyle demiştir: "Âyet, cennet nimetlerinin ancak amel ile elde edileceklerini göstermektedir. Çünkü amel bakımından farklılık, sevab ve fazilet bakımından farklılığı gerektirince işte bu sevabın amel olduğuna delâlet etmiş olur. Hem amel, bir sevabı gerektirmeseydi, o zaman bu sevab (hak edilmiş) bir ecir değil, bir hibe, bağış olmuş olurdu. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak bu mükafaatı, "ecir" olarak adlandırmıştır. Binâenaleyh, bu şekilde hükmetmek bâtıl olur."

Mu'tezile'ye şöyle denebilir: "Amel, lizatihi değil de, Şâri-i Hakîm'in o ameli, o mükâfaatı gerekli kılmış olması sebebiyle mükâfaatın sebebidir. Evet, böyle demek niçin caiz olmasın?"

BEŞİNCİ MESELE

Nafile İbadetle Meşgul Olma, Evlenmekten Efdaldir

Şâfiîler şöyle demiştir: "Bu âyet, nafile (ibadetlerle) meşgul olmanın, evlenmekten, evlilikle meşgul olmaktan daha efdal olduğuna delalet etmektedir. Çünkü biz, Hak Teâlâ'nın, *"(Gerçi) Allah hepsine de cenneti va'adetmiştir"* buyruğuna dayanarak cihadın farz-ı kifaye olduğnu açıklamıştık. Şayet cihad farz-ı ayn olsaydı, o zaman, Allah tarafından cihada katılmayanlara da cennet va'adedilmezdi.

Bu sabit olunca, biz deriz ki, bir grup insan cihadı ifa ettiğinde, cihadın farziyyeti diğerlerinden düşer. Binâenaleyh buna rağmen, o diğerleri de bu cihada iştirak ederlerse, bu hiç şüphesiz nafile ibadetlerden olmuş olur. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, *"(fakat) Allah, savaşanlara, oturanların üstünde daha büyük bir mükâfaat va'adetmiştir"* buyruğu, yaptığı cihad ister farz, isterse mendub olsun, bütün mücahidlere şamildir. Halbuki nikâhla meşgul olan kimse, cihaddan geri kalmaktadır. Böylece, mendub olan cihadla iştigal etmenin, nikahla iştigal etmeden, evlenmeden daha efdal olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Mü'min Cemaata katılmayıp, Küfür Diyarında kalanların Cezası

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

"Öz nefislerinin zalimleri olarak canlarını alacağı kimselere melekler derler ki, "Ne işte idiniz?" Onlar: "Biz, yeryüzünde aciz idik" derler. Melekler de: "Allah'ın arzı geniş değil miydi? Siz de orada hicret edeydiniz ya" derler. İşte onlar yok mu, onların barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir! Erkeklerden, kadınlardan, çocuklardan za'f ve acz içinde bırakılıp da, hiçbir çareye gücü yetmeyen ve bir yol bulamayanlar müstesna... İşte onlar... Allah'ın kendilerini affedeceğini umabilirler. Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır"

(Nisâ, 97-99).

Allah Teâlâ cihad yapanların mükafaatlarından bahsedince, bunun peşinden cihada katılmayanlar ile, küfür diyarında kalmaya razı olanların cezasını zikretmiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ferrâ şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, تَوَفَّاهُمْ ifadesini, istersen tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا *"çünkü bizce birçok inekler birbirine benziyor"* (Bakara, 70) sözünde olduğu gibi mâzî kabul eder, böylece başına (muzari kabul edip de) bir tâ (ت) harfi getirmezsin... Bu durumda âyet, daha önce gelmiş geçmiş ve nesilleri tükenmiş muayyen bazı kavimlerin durumlarını haber vermiş olur. İstersen de bu kelimeyi, muzari kabul edersin. Buna göre kelamın takdiri, إِنَّ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ şeklinde olur. Böyle olması halinde, âyet bu sıfatı taşıyan herkes hakkında umûmî bir ifade olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Can Alan Allah mıdır Ölüm Meleği midir?

Bu âyette bahsedilen can alma hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, cumhurun görüşü olup, buna göre bu ifadenin manası, "Melekler, ölüm esnasında insanların ruhlarını alırlar" şeklinde olur.

Buna göre eğer, "Cumhurun bu görüşüne göre, bu ifadeyle, O'nun *"Allah (ölenin) ölümü zamanında, ...ruhlarını alır"* (Zümer, 42); *"...ölümü de dirimi de yaratandır"* (Mülk, 2) ve *"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz ölü iken, o sizi diriltti. Sonra sizi yine o öldürecek, tekrar sizi O diriltecek..."* (Bakara, 28) buyruklarıyla, Cenâb-ı Hakk'ın: *"De ki: "Size müvekkel olan ölüm meleği canınızı alacak..."* (Secde, 11) buyruğu nasıl birleştirilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Ölümü yaratan, Allah; bu işi yapmakla görevlendirilmiş olan reis, ölüm meleği, (Azrail'dir). Diğer melekler ise, Azrail'in yardımcılarıdır.

İkinci görüş: Bu ifadenin manası, "Onlar, o insanları cehennemde toplarlar" demektir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki Bazı İ'rab Meseleleri

Bu cümlenin başındaki إِنَّ edatının haberinin ne olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Haber, Cenâb-ı Hakk'ın قَالُوا لَهُمْ فِيمَ كُنْتُمْ ("Onlar onlara, "ne işte idiniz?" dediler") ifadesidir. Söz buna delâlet ettiği, (karîne bulunduğu) için, لَهُمْ (onlara) ifadesi hazfedilmiştir.

b) Haber, O'nun, *"İşte onlar yok mu, onların barınakları cehennemdir"* buyruğudur. Bu takdire göre, قَالُوا لَهُمْ "onlara.. dediler" ifadesi, *"öz nefislerinin zâlimleri olarak.."* ifâdesinin (i'rab bakımından) işgal ettiği yeri işgal eder; çünkü bu ifade de nekiredir...

c) Haber, hazfedilmiştir ki bu da, هَلَكُوا "helâk oldular.." cümlesidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, *"Ne işte idiniz?" dediler"* sözüyle açıklamıştır...

Hak Teâlâ'nın, ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ *"Öz nefislerinin zalimleri olarak.."* sözü hakkında da şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, hal olduğu için, nasb mahallinde olup, mana "Onlar nefislerine zulmederlerken melekler onların canlarını alırlar" şeklinde olur. Bu kelime, her ne kadar ma'rife bir kelimeye muzaf olsa dahi, hakikatte (marife) değil, nekiredir. Çünkü mana izafet olmaması haline göredir. Buna göre sanki, ظَالِمِينَ أَنْفُسَهُمْ denilmek istenmiştir. Ancak ne var ki Araplar bu gibi durumlarda, bir kolaylık olsun diye, nun harfini hazfederler. İsm-i fail, onunla ister hal, isterse istikbal manası murad edilsin, her ne

kadar lafız bakımından muzaf olsa bile, mana bakımından bazan ayrı olabilir, ayrı düşünülebilir (izafet manası olmayabilir). Bu, Cenâb-ı Hakk'ın هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا *Bu, bize yağmur verici bir buluttur''* (Ahkâf, 24), هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ *''Ka'be'ye ulaşmış bir kurbanlık olmak üzere..''* (Maide, 95) ve ثَانِيَ عِطْفِهِ *''yanını eğip bükerek..''* (Hacc, 9) tabirleri gibidir. Buralardaki bütün izâfetler lafzî olup, manevî değildir.

İKİNCİ MESELE

İslâm Diyarına Hicret Etmeyen Mü'minlerin Vebali

اَلظُّلْمُ kelimesiyle, bazan küfür murad edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Evladım, Allah'a şirk koşma. Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür''* (Lokman, 13) buyurmuştur.

Bazan bu kelimeyle günah kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Onlardan kimi, nefsine zulmedendir''* (Fatır, 32) buyurmuştur. Bu âyetteki öz nefislerine zulmedenler ifadesinden ne murad edildiği hususunda ise şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla, küfür diyarında müslüman olup, orada oturmaya devam ederek, İslâm diyarına hicret etmeyen kimseler kastedilmiştir.

b) Bu âyet, korktukları için mü'minlere iman ettiklerini söyleyip, kendi kavimlerinin yanına geldiklerinde de kâfir olduklarını ortaya koyan ve Medine'ye hicret etmeyen bir grup münafık hakkında nazil olmuştur. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyet ile bu gibi kimselerin, münâfıkları, küfürleri ve hicret etmeyişleri sebebi ile, kendi kendilerine zulmetmiş olduklarını beyan etmiştir.

Meleklerin Onları Sorguya Çekmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ *''Derler ki: ''Ne işte idiniz?''* buyruğu ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "Dininizle ilgili meselelerde nerede idiniz?" demektir.

b) Bu, "Muhammed ile mi, yoksa onun düşmanları ile mi savaşıyordunuz?" demektir.

c) Bu, "Niçin cihadı bırakıp, kâfirlerin diyarında oturmaya razı oldunuz?" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ, meleklerin, "Ne işte idiniz?" sorusuna cevap olarak münâfıkların, قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ *''Biz, yeryüzünde acizler (müstaz'aflar) idik''* dediklerini beyan etmiştir. Aslında cevap olarak onların, "Biz şunda idik veya şunda değildik" demeleri gerekirdi" (denilir ise), buna karşı şöyle cevap verilir: "Âyetteki "Ne işte idiniz?" ifadesi, hicret edebilecek güçte oldukları halde hicret etmedikleri için, onları dinî herhangi bir iyi işte olmamadan dolayı bir tevbih ve azarlamadır. Binâenaleyh onlar azarlandıkları hususta özür beyan ederek ve hicret

etmeye kâdir olamadıklarını belirterek, *"Biz, yeryüzünde acizler idik"* demişlerdi. Melekler ise onların ileri sürdükleri mazereti kabul etmeyip, aksine bunu onlarır yüzüne vurarak, أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا *"Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi? Siz de orada hicret edeydiniz ya!"* demişlerdir. Melekler bununla, şunu kastetmişlerdir: "Sizler, Mekke'den çıkıp dininizi açıkca yerine getireceğiniz beldelere hicret edebilirdiniz. Ama hicret edemediğinizden değil, aksine buna kâdir olduğunuz halde, kâfirler içinde oturup kaldınız." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onlara karşı tehdidini (va'îdini) göstererek فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا *"İşte onlar yok mu, onların barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir!"* buyurmuştur.

Daha sonra o, bu va'îdin hükmüne girenlerden bir istisna yaparak, إِلاَّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لاَ يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً *"Ancak erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan, za'af ve acz içinde bırakılıp da (müstaz'af olup da), hiçbir çareye gücü yetmeyenler müstesna.."* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, şâirin şu beytidir: وَلَقَدْ أَمُرُّ عَلَى اللَّئِيمِ يَسُبُّنِي *"Yemin olsun ki bana söven bir alçağa rastlarım."* Âyetteki لاَ يَسْتَطِيعُونَ *"güçleri yetmez"* ifâdesinin "hal" mahallinde olması mümkündür. Buna göre âyetin manası, "onların, bir çareye ve bir geçime kâdir olamayışları, ya hastalanmaları, ya da hicretlerine mani bir zorbanın sultası altında bulunmalarından dolayı olmuştur."

Bu Âyet Üzerine, Cündüb'ün Yola Çıkıp Yolda Vefatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ يَهْتَدُونَ سَبِيلاً buyurmuştur ki bu, *"Onlar yolu bilmezler ve onlara yol gösterecek birisini de bulamazlar"* demektir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyeti Mekke müslümanlarına gönderdiğinde, **Cündeb İbn Damre** (r.a), oğullarına "Beni Medine'ye götürün. Çünkü ben müstaz'aflardan değilim ve ben yolu bilmeyen birisi de değilim. Allah'a yemin olsun ki artık bu gece Mekke'de gecelemem" dedi. Bunun üzerine oğulları onu bir sedyeye koyup, Medine'ye doğru yola çıktılar. Bu zat, çok ihtiyar idi ve yolda öldü.

Eğer, "Allah Teâlâ niçin, çocukları va'îdin hükmüne girenlerden müstesna olanların içinde saymıştır? Çünkü bunları istisna etmek, ancak bunların bazı bakımlardan, va'îde müstehak olmaları halinde yerinde olur?" denilir ise, biz deriz ki: Bu va'îd, acizliğin bulunması halinde sâkıt olur. Acizlik ise bazan, (insanın hicrete) hazırlığı olmaması, bazan da henüz çocuk olması yüzünden olur. Binâenaleyh bu sebeple, buradaki "vildan" kelimesi ile çocuklar murad edilmiş olursa, bu istisna güzel ve yerinde olmuş olur. "Vildan" kelimesi ile, Allah ile kendileri arasındaki işlerde, kendilerine yükümlülük bindiği için akılları kemale ermiş "mürahik"lerin kastedilmiş olmaları caiz değildir. Yok eğer bu kelime ile, baliğ olmuş köle ve cariyeler kastedilmiş ise, o zaman bu soruya gerek kalmaz.

Allah ın Tevbe Edenleri Affetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ *"İşte onlar, Allah'ın kendilerini affedeceğini umabilirler"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şöyle bir soru var: Bu insanlar, hicretten aciz olduklarına, bir şeyden aciz olan, onunla mükellef olmayacağına ve onunla mükellef olmayanın, onu yapmadığı zaman bir cezayı hakketmeyeceğine göre, Cenâb-ı Hak niçin *"Allah'ın kendilerini affedeceğini umabilirler"* buyurmuştur? Halbuki af, ancak günah bulunduğu zaman söz konusudur. Hem عَسَى kelimesi de "ummak", "arzu etmek" manasına gelir. İşte bu kelime, onların affedilmelerinin kesin olmadığını gösterir?

Bu Affın İzahı, Bu Affı Yanlış Yorumlayanlar

Bunun birinci şıkkına şöyle cevap verilir: "Müstaz'af (aciz), bir çeşit zorluk olsa da, o şeyi yapmaya bazan kâdir olabilir. Halbuki bulunması halinde ruhsatın söz konusu olduğu acizliğin, böyle olmayan acizlikten ayırmak zor ve karışık bir meseledir. İnsan çoğu kez kendisinin hicret etmekten aciz olduğunu zanneder. Halbuki aslında böyle değildir. Özellikle vatanını terketme hususunda, bu daha belirgin bir şekilde görülür. Çünkü vatanını terketmek, insana güç gelir. İnsanın vatanını bırakmaktan fazlasıyla hoşlanmaması, bundan nefret etmesi sebebi ile insan bazan öyle olmadığı halde, kendisinin hicret etmekten aciz olduğunu zanneder. İşte bu sebepten ötürü, bu noktada affedilmeye daha çok ihtiyaç hissedilir.

Bunun ikinci şıkkına da şöyle cevap verilir: Bu soru şöyle idi: Âyette عَسَى kelimesinin kullanılmasının faydası nedir? Biz deriz ki: Bunun burada getirilmesinin faydası, hicret etmemenin, asla caiz olmayan ve taviz verilmemesi gereken bir iş olduğunu göstermektir. Hatta öyle ki acizliği apaçık ortada olan kimsenin bile, "Umulur ki Allah beni affeder" dediği bu işte, ya böyle olmayanların hali nice olur?" demektir. Bu izahı, bu soruya cevap olarak **Keşşaf sahibi** yapmıştır. Fakat evla olan, daha önce söylediğimiz şu izahtır: Vatanını terketme hususunda aşırı nefreti olduğu için insan, çoğu kez aslında böyle olmadığı halde, vatanını terketmekten aciz olduğunu zanneder. İşte bu sebepten ötürü, burada af, katiyyet ifade eden kelimelerle değil, عسى (umulur ki) kelimesi ile anlatılmıştır.

Kâne Fiilinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا *"Allah çok affedici ve çok bağışlayıcıdır"* buyurmuştur. **Zeccâc**, كَانَ (idi, oldu) fiili ile ilgili şu üç manayı vermiştir:

1) Cenâb-ı Allah, mahlûkatı yaratmazdan önce de, bu sıfatlarla mevsuf idi.

2) Allah, bütün insanlarda bu sıfatın bulunmasının yanında, kendisinin de böyle

olduğunu beyan etmektedir. Bu tabirden maksad, bunun, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mahlûkat hakkında icra ettiği bir âdetullahı olduğunu beyan etmektir.

3) Şayet Allah Teâlâ, إِنَّهُ تَعَالَى عَفُوًّا غَفُورًا "O, çok affedici ve çok yargılayıcıdır" demiş olsaydı, bu sadece, kendisinin böyle olduğunu haber verme olurdu. Ama, âyetteki gibi söyleyince, bu ifade, bu sıfatların, haber verdiği şekilde gerçekleşeceğini haber verme olur. Binâenaleyh bu ifade, Allah'ın doğru olduğuna, sözünün hak olduğuna ve yalandan uzak olduğuna daha fazla delalet etmiş olur. Alimlerimiz bu âyeti, Cenâb-ı Allah'ın, günahları, tevbe edilmese de bağışlayabileceğine delil getirerek şöyle demişlerdir: "Şayet burada bir günah söz konusu olmasaydı, o zaman bu konuda af ve mağfiretin bulunması imkânsız olurdu. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, affedip bağışlayacağını haber verdiğine göre bu, ortada bir günahın olduğunu gösterir. Sonra Allah Teâlâ, affedeceğine dair va'adini mutlak (şartsız) olarak zikredip, kişinin tevbe etmesi şartına bağlamamıştır. Binâenaleyh bu ifade, O'nun, günahları bazan tevbe edilmese de affedeceğine delalet eder.

* *
*

Allah Yolunda Hicret Eden, Bolluk Bulur

وَمَن يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ۚ وَمَن يَخْرُجْ مِن بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٠٠﴾

"Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek, barınacak birçok yerler ve genişlik bulur. Kim evinden, Allah'a ve O'nun peygamberine muhacir olarak çıkar da, sonra kendisine ölüm yetişirse, muhakkak ki ona mükâfaatını vermek Allah üzerine düşmüştür. Allah gafûr ve rahîmdir"

(Nisâ, 100).

Bil ki hicretin bu engeli iki türlüdür:

a) İnsanın kendi vatanında, bir çeşit rahat ve refahının bulunması... Bundan dolayı hicret edecek kimse, "Eğer vatanımı terkedersem sıkıntıya, güçlüğe ve geçim darlığına düşerim" der. İşte Cenâb-ı Hak, böyle düşünen kimseye *"Kim Allah yolunda*

hicret ederse, yeryüzünde gidecek, barınacak birçok yerler ve genişlik bulur'' demiştir. İnsana, hoşuna gitmeyen bir şeyi yaptığı zaman, رَاغَمْتُ الرَّجُلَ dersin. Bu fiilden olan "murağam" kelimesi, "toprak" manasına olan, اَلرَّغَامُ kelimesinden iştikâk etmiştir. Zira Araplar, رَغِمَ اَلْفُهُ (Burnu sürtüldü) diyorlar ve bununla, hoşuna gitmeyen bir şeyin, kişinin başına geldiğini kastediyorlar. Zira burun, son derece kibri gösteren bir uzuvdur. Toprak ise, son derece zelil oluşu ifade eden bir şeydir. Binâenaleyh Araplar bu tabiri zelil olmaktan kinaye kılmışlardır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Meşhur olan âyetteki "murağam"ın, onların vatanlarından ayrılıp, yurtlarından çıkmaları sebebi ile meydana gelmiş olmasıdır.

Bana göre bu hususta diğer bir izah şekli de şöyledir: Kim Allah yolunda, Allah rızası için bir başka beldeye hicret ederse, o beldede, vatanında kendileriyle birlikte yaşadığı düşmanlarının burnunun sürtünmesine sebep olacak hayır ve nimetler bulur. Çünkü vatanından ayrılıp, yabancı bir memlekete giden ve orada işleri yolunda olan bir kimsenin, bu durumu asıl vatanındaki insanlara ulaştığı zaman, onlar, ona karşı kötü davranmış olmalarından dolayı pişman olur ve binâenaleyh burunları sürtülmüş olur. "Murağam" kelimesini bu manaya hamletmek, yukarıda söylenen manaya hamletmekten doğruya daha yakındır. Allah en iyi bilendir.

Netice olarak sanki şöyle denilmektedir: "Ey insan, sen, "Hicret edersem sıkıntıya ve meşakkete düşerim" korkusu ile vatanından ayrılmaktan hiç hoşlanmıyordun. Korkma, çünkü bu hicretinde, düşmanlarının burunlarının sürtülmesine ve bol geçinmene sebep olacak yüce nimetleri ve büyük makamları Cenâb-ı Hak sana verecektir." Cenâb-ı Allah âyette, düşmanların burunlarının sürtüleceğini gösteren ifadeyi, güzel ve geniş geçimden önce zikretmiştir. Çünkü kendi kendine aşırı zulmetmiş olmaları sebebi ile, ailesini ve yurdunu bırakıp kaçan kimsenin düşmanlarının burunlarının sürtülmesine sebep olması bakımından (kaçtığı yerdeki elde ettiği) malı mülkü ile sevinmesi, bu mülkün daha iyi geçimine sebep olmasından ötürü duyacağı sevinçten daha şiddetlidir.

b) İnsanın hicret etmesine mani olan ikinci sebep, şöyle demesidir: "Eğer ben, şu maksadı elde etmek için yurdumdan çıkarsam, onu ya elde edebilirim, ya da edemem. Binâenaleyh evlâ olan, elde edip etmeyeceğim şüpheli olan bir şey yüzünden, şu mevcut refahımı zayi etmememdir." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu endişeye de, *''Kim evinden, Allah'a ve O'nun peygamberine muhacir olarak çıkar da, sonra kendisine ölüm yetişirse, muhakkak ki ona mükâfaatını vermek Allah'a aittir''* diye cevap vermiştir ki bunun manası açıktır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bazı alimler şöyle demişlerdir: Bundan maksad şudur: "Kim, Allah'a itaata niyetlenir, ama sonra onu tamamlayamazsa, Allah, o taatin tamamının mükâfaatını takdir edip ona yazar. Bu tıpkı, sıhhatli iken yaptığı taati yapamayan, böylece de kendisi için o amelin tamamının mükâfaatı takdir edilip yazılan hastanın durumuna benzer. Resûlullah'dan işte bu şekilde rivayet edilmiştir.

Diğer bazı alimler ise şöyle demişlerdir: O kimse için, hem niyyetinin mükâfaatı, hem de o amelden yapabildiği kadarının mükâfaatı verilir... Ama amelin tamamının mükafaatının verilmesi hususuna gelince, bu imkânsızdır.

Bil ki, birinci görüş daha evladır. Zira Cenâb-ı Hak bu âyeti burada, cihada teşvik etme sadedinde zikretmiştir. Bu böyledir, zira hicret arzusuyla sefere çıkan kimse, hicretinin mükâfaatını mutlaka elde eder. Teşvikin de, ancak böylesi bir manayla yapılacağı herkesin malumudur. Ama, âyetin manasının "O kimseye, yaptığı amelin miktarı kadar mükâfaat verilir..." şeklinde olduğunu söylemeye gelince, bu mana teşvike uygun bir mana değildir. Çünkü o kişi "herhangi bir iş yapan herkesin, yapmış olduğu o miktar amele terettüp eden mükâfaatı elde edeceğini" bilir. Bunun böyle olduğuna, Hz.Peygamber (s.a.s)'in, وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِىءٍ مَانَوَى *"Herkese, ancak niyet ettiği vardır"*(65) hâdisi de delalet etmektedir. Yine **Cündeb İbn Damre**, onunla ilgili hâdisede de rivayet edildiğine göre, ölümünün yaklaştığını hissettiğinde sağ elini sol eline vurmaya başlayarak, "Allah'ım, bu senin için; bu, Resûlün için... sana Resûlü'nün biat ettiği her hususta ben de biat ediyorum" dediği ve daha sonra öldüğü rivayet edilmiştir. **Cündeb**'in bu haberi ashaba ulaşınca, onlar "Medine'de ölseydi, daha hayırlı olurdu" dediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

İKİNCİ MESELE

Amel İle Cennete Girme Konusunda Mu'tezile İddiası

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, ibadetin, Allah'ın mükâfaat vermesini gerektirdiğine delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ, فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ *"Muhakkak ki ona mükâfaatını vermek Allah üzerine düşmüştür"* buyurmuştur. Bu tabir, üç bakımdan bizim görüşümüze delalet eder:

1) Allah âyette, وَقَعَ "düştü" kelimesini kullanmıştır. "Vücub"un hakiki manası da, düşmek ve sâkıt olmaktır. Nitekim Allah Teâlâ, *"(O kurbanlar) yanları üstü düşüp öldükleri vakit..."* (Hacc, 36) buyurmuştur.

2) Allah burada "ecr" (ücret) kelimesini kullanmıştır. "Ecr" ise, hak edilmiş olan bir menfaatten ibarettir. Müstahak olunmadan alınan şey için "ücret" denilemez, aksine "hibe" denilir.

---

65) Buhârî'nin ilk hadisinden.

3) Âyetteki *"Allah'ın üzerine"* tabiri vacib oluşu gösterir. Nitekim Hak Teâlâ, وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ *"Beytullah'a haccetmeleri Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"* (Âl-i İmran, 97) buyurmuştur."

Mezkur İddianın Reddi

Mu'tezile'ye şöyle cevap verilir: Biz, bunun Allah'a gerekli (vacib) olduğu hususunda ihtilâf etmiyoruz. Fakat bu vacib oluşun, Allah'ın va'adi, ilmi, fazlı ve ikramı olması sebebi ile olup, ama bunu yapmaması halinde mâbudiyetten çıkacağı bir haketme sebebi ile olmadığını söylüyoruz. Biz bunun delillerini daha önce zikretmiştik.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bir grup alim bu âyete dayanarak, savaşa giderken ölen gazinin, cihad mükâfaatı vacib olduğu gibi, ganimetten hissesinin de (ehline) verilmesi gerektiğini söylemişlerdir ki bu görüş zayıftır. Çünkü âyetin lafzı, "ücret" ile ilgilidir. Bir de ganimetten paya düşeni almak, ancak ganimeti elde etmekle mümkün olur. Çünkü bir şey, ancak elde edildikten sonra ganimet olur. Nitekim Allah Teâlâ, وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ *"Bilin ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz şeylerin beşte biri Allah'a ve Resûlüne, akrabalara, yetimlere; yoksullara ve yolda kalmışlara aittir"* (Enfal, 41) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا buyurmuştur. Bu, "Allah, savaşa çıkmayıp oturup kalanların günahını bağışlar ve cihadın ücretini tam olarak vererek mücahidlere rahmet eder" demektir.

* *
*

Seferde Namazı Kısaltma Ruhsatı

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾

"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur. Şüphesiz ki kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır"

(Nisa, 101)

Bil ki mücahidin muhtaç olduğu şeylerden birisi de, korku esnasında ve düşmanla savaşırken namazını nasıl eda edeceğini bilmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyette bu hususu zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vahidî, bu kelimenin قَصَرَ فُلَانٌ صَلَاتَهُ ve أَقْصَرَهَا ve قَصَّرَهَا (Falanca namazını kısalttı) şeklinde kullanıldığını, hepsinin geçerli olduğunu, **İbn Abbas** (r.a)'ın bu kelimeyi if'âl babından تُقْصِرُ ; **Zührî**'nin ise, tef'il babından تُقَصِّرُ şeklinde okuduğunu ve bu kıraatlerin, kelimenin her üç şekilde de kullanılabileceğine delil olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Namazı Kasr Etmenin (Kısaltmanın) Keyfiyeti

Bil ki, âyette geçen اَنْ تَقْصُرُوا *"kısaltmanızda.."* tabiri, bir hafifletmenin olduğunu ihsas ettirmektedir. Çünkü bu, kısaltmanın rekatın sayılarında ve adedinde mi, yoksa eda edilmesi keyfiyetinde mi olduğu hususunda sarih bir ifade değildir. Bu sebeple, âyet hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Rek'at Sayısı Bakımından Kısaltma Olması

Birinci görüş: Bu, cumhurun görüşü olup, bundan maksat, "'Namazın rekatlarının adetleri hususunda bir kısaltmadır" şeklindedir. Sonra bu görüşü benimseyenler de aralarında ihtilaf ederek şu iki görüşü öne sürmüşlerdir:

a) Bundan murad, müsafirin namazıdır. Zira, mukim iken dört rekat olarak kılınan her namaz, seferde iki rekat olarak kılınır. Buna göre bu kısaltma, öğle, ikindi ve yatsı namazları hakkında söz konusudur; ama, akşam ve sabah namazları kısaltılamazlar.

b) Bu âyetle, müsafirin namazı değil, korku namazı kastedilmiştir. Bu, **İbn Abbas, Ca'bir İbn Abdillah** ve bir kısım (sahabenin) görüşüdür. **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Allah, Peygamberimiz Muhammed (s.a.s)'in lisanı üzre mukimin namazını dört, müsafirin (yolcunun) namazını iki, korku namazını da bir rekat olarak farz kıldı." Bu iki görüş de bizim dediğimiz gibi, âyette bahsedilen kısaltmadan maksadın, rekat sayılarını azaltma olduğu görüşüne dayanmaktadır.

Rek'atların Eda Keyfiyetinde Kısaltma

İkinci görüş: Bu, kısaltmanın rekatların eda edilmesi hususunda olduğudur. Buna göre namazda, rüku ve sücud yerine ima ve işaretle yetinilir; namazda yürümek ve elbiseler kana bulaşmış olduğu zaman da namaz kılmak caiz olur. Bu, savaşın şiddetlendiği vakit kılınan namazdır. Bu görüş, **İbn Abbas** ve **Tavûs**'tan rivayet edilmiştir. Bunlar kendi görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde istidlal etmişlerdir: Düşmanın fitnesinden korkmak, iki rekatın bütün vasıfları tamamlanarak kılındığı

zaman da devam eder. Bu ancak, harb iyice şiddetlendiği zaman, korku da iyice arttığında olabilir... Bu görüş zayıftır, çünkü şöyle de denilebilir: Müsafirin namazının rekatları az olduğu zaman, o yolcu, düşmanının onun namaz kıldığını anlayamayacağı bir tarzda eda etmesi de mümkün olur. Ama, rekat sayıları çoğalıp süre uzayınca, o kimsenin bu namazını, düşmandan habersiz olarak kılması mümkün olmaz.

Bil ki, bu tabirin muhtemel olduğu manayı izah tarzı, bizim söylediğimiz gibi olup şöyledir: Âyette bahsedilen kasr (kısaltma), bir hafifletmeyi ihsas ettirmektedir.Hafifletme, rekatların bir kısmını kaldırmak suretiyle olabileceği gibi, ima ve işaretin, rüku ve sücud yerine geçmesiyle de mümkün olur.

Bil ki "kısaltmak" lafzını, rekatların bir kısmını eda etmemek manasına almak daha uygundur. Bunun delilleri ise şunlardır:

a) **Ya'la İbn Ümeyye**'den rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: **Ömer İbnu'l-Hattab**'a, "Biz kendimizi emniyette hissettiğimiz halde namazda nasıl kısaltma yaparız? Oysa ki Cenâb-ı Hak, *"... endişe edersenîz, namazları kısaltmanızda size bir yebal yoktur"* buyurmuştur!" dedim de, o "Senin şaşırdığın şeye ben de şaştım. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e sordum da O, صَدَقَةٌ تَصَدَّقَ اللّٰهُ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوا *"Bu, Allah'ın size bağışladığı bir sadakadır. Binâenaleyh, O'nun bağışını kabul ediniz"*[66] buyurdu" dedi. İşte bu, âyette bahsedilen kısaltmanın rekat sayıları hakkında bir kısaltma olduğuna ve âyetin onlar tarafından da böyle anlaşıldığına delalet eder.

b) Kısaltma, bir şeyin bir kısmını yapıp, onunla yetinmekten ibarettir. Ama başka bir şeyi yapmak, "kasr" (kısaltma) ve iktisar etme diye adlandırılamaz. Halbuki, imayı rüku ve sücud yerine ikame etmek; namazda yürümeyi ve kanlara boyanmış olduğu halde kanlı elbiselerle namaz kılmayı tecviz etmenin hiç biri, bir kısaltma olmayıp, aksine bunların hepsi yeni bazı hükümleri isbat etmek ve bir şeyi başka bir şeyin yerine geçirmek, ikame etmektir. Binâenaleyh, âyette bahsedilen kısaltmayı, bizim tefsir ettiğimiz şekilde anlamak daha uygun ve evla olur.

c) Hak Teâlâ'nın, مِنَ الصَّلٰوةِ *"namazları.."* tabirindeki مِنْ harf-i cerri ba'zıyyet ifade eder. Bu ise, namazın bir kısmıyla yetinmenin caiz olmasını gerektirir. Binâenaleyh, bu izahlarla âyette bahsedilen "kısaltma" işini, "rekatların bir kısmını kılmama" anlamına tefsir etmenin, onların zikretmiş olduğu "ima ve işaret" manasına hamletmekten daha evlâ olduğu sabit olmuş olur.

d) "Kısaltma" onların örfüne göre, rekatların sayılarını noksanlaştırma anlamına tahsis edilmiştir. İşte bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s) öğle namazını iki rekat olarak kıldırınca, **Zülyedeyn**, "Namaz mı kısaltıldı, yoksa sen mi unuttun?" demişti.

66) Müslim, Müsâfirin, 4 (1/478); Ebû Dâvûd, Sefer, 1 (2/3).

e) "Namazı değiştirme" manasındaki kısaltma, bu âyetten sonra zikredilen âyette geçmektedir. Binâenaleyh, bu âyetten maksadın, bir tekrar olmaması için namazın rekatlarını eksiltme anlamında bir kısaltma olması gerekir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Namazı Kısaltma Şafii'ye Göre Ruhsat, Hanefi'ye Göre Azimettir

Şâfiî (r.h), "kısaltma bir ruhsattır. Binâenaleyh, mükellef isterse namazı tam kılar, isterse kısaltır" derken, **Ebu Hanife**, "Kısaltma farzdır. Binâenaleyh, yolcu olan bir kimse, namazını dört rekat olarak kılar, ikinci rekatın başında tahiyyata oturmazsa, namazı fasid olur. Eğer ikisi arasında teşehhüd miktarı otururbut namazı tam olur..." demiştir. **Şâfiî** (r.h) görüşüne delil olarak şunları zikretmiştir:

Şafii'nin Delilleri

Birinci delil: Hak Teâlâ'nın, *"namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur"* buyruğunun zahiri, farz olmamayı ihsas ettirmektedir. Zira, farz olan namazları edada *"size bir vebal yoktur..."* denilemez. Aksine bu lafız ancak, o şeyle mükellef olmayı kaldırmak için kullanılır. Ama o şeyi, alettayin farz kılmak durumuna gelince, o vakit bu lafız bu hususta kullanılmaz. **Ebu Bekr er-Razî el-Cessas, Şâfiî**'nin bu görüşüne, "Bu âyette bahsedilen kısaltmadan maksat, "Rekatları azaltmak değil, aksine yapılması gereken şeyleri hafifletmektir" diyerek cevap vermiştir. Bil ki biz, delile dayanarak, âyeti **el-Cessas**'ın zikrettiği şeye hamletmenin caiz olmadığını beyan etmiştik. Böylece **Ebu Bekr er-Razî**'nin bu şekildeki cevabı sakıt olur.

Keşşaf sahibi, bu hususta bir başka cevap olarak da şunu zikreder: "İnsanlar namazlarını tam olarak kılmaya alışınca, çoğu kez onların gönüllerine, kısaltmada sanki bir noksanlığın bulunacağı düşüncesi gelir... İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların gönüllerini ferahlatmak için, kısaltmada bir günah bulunmadığını beyan etmiştir..." **Keşşaf**'a şöyle cevap verilebilir: "Böyle bir ihtimal onların gönüllerine ancak **Şâri-i Hakîm**'in onlara, "Bu kısaltma konusunda size ruhsat verdim" demesi durumunda gelebilir. Ama o, "Bu kısaltmayı size farz kıldım. Onu tamamlamayı size haram kıldım... Ve bunu, namazınızı bozan bir şey kabul ettim..." dediğinde, aklı olan hiç kimsenin gönlüne bu ihtimal asla gelmez. Binâenaleyh, sizin söylediğiniz bu söz, buraya hiç uygun düşmez.

İkinci delil: Rivayet olunduğuna göre **Hz. Aişe** (r.anha) şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlüyle beraber Medine'den Mekke'ye yönelmiştim. Mekke'ye geldiğimde, "Ya Resûlullah babam annem sana kurban olsun! Sen kısalttın ben tamamladım; ben oruç tuttum, sen ise tutmadın..." dedim. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü (s.a.s), *"Güzel*

yaptın ey Aişe...'' dedi ve beni kusurlu bulmadı." **Hz. Osman** (r.a) da hem tam kılıyor, hem de kısaltıyordu; sahabeden hiç kimse de onun bu hareketini yadırgamamıştı.

Üçüncü delil: Seferdeki bütün ruhsatlar, kesin ve kati olmak üzere değil, "yapılabilirlik" anlamında meşru kılınmıştır. İşte burada da böyledir.

Hanefilerin Delilleri

Hanefiler ise, birçok hadisle istidlâl etmişlerdir. Bunlardan bir tanesi **Hz. Ömer**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiş olmasıdır: *''Bu, Allah'ın size bağışladığı bir sadakadır. Binâenaleyh, O'nun bağışını kabul ediniz...''* Emrin zahiri, vücub ifade eder...

Yine **İbn Abbas**'tan, "Hz. Peygamber (s.a.s) sefere çıktığı zaman namazlarını iki rekat olarak kılardı..." dediği rivayet edilmiştir.

Hanefilerin bu görüşlerine de şu şekilde cevap verebiliriz: "Bu hadisler, namazları kısaltmanın meşru ve caiz olduğuna delalet eder. Ancak ne var ki söz, "Bundan başkası caiz olur mu?" konusundadır. Kur'an'ın lafzı, başkasının da caiz olacağına delâlet edince, buna hükmetmek daha evlâ olur. Allah en iyi bilendir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazıları, "Yolcunun namazı iki rekattır; bu tam bir namaz olup, kısaltma yapılmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde sefer namazı iki rekat olarak öylece devam ettirildi, ikamet halindeki namaza ise ilave yapılıp (dört rekat kılındı)" demişlerdir.

Bil ki, âyetin lafzı bu görüşün yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu böyledir, çünkü âyette bahsedilen "kısaltma"dan maksad, rekatların sayısını hafifletmek, azaltmaktır. Eğer iş onların dediği gibi olsaydı, bu kısaltma, seferî namazda olmaz, aksine bu mukîmin namazına yapılmış bir ziyade olmuş olurdu.

BEŞİNCİ MESELE

Zahirilere Göre Seferde Mesafe Anlayışı

Davud ez-Zahirî ve Zahirîler seferin azının da çoğunun da, bu ruhsatın caiz olması hususunda aynı durumda olduğunu iddia etmişlerdir. Cumhur-u fukaha ise, seferin mesafesi belli bir mikdara ulaşmadıkça, onun hakkında bu ruhsatın hasıl olmayacağını söylemişlerdir. Zahiriler bu âyeti delil getirip ve şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *''Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur''* beyanı, şart ve cezadan mürekkep bir cümledir. Şart, yeryüzünde yürümek; şartın cevabı ve cezası da, namazın kısaltılmasının caiz olmasıdır. Şart bulununca, bu şart ister uzun bir sefere çıkmak, isterse kısa bir sefere çıkmak olsun, cezanın da buna terettüp etmesi gerekir."

Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: Bu âyet, insan bir mahalleden bir mahalleye, bir evden bir eve geçtiği zaman, söz konusu ruhsatın bulunmasını gerektirir. Ancak biz buna şu iki şekilde cevap verilebileceğini söyleriz:

a) Bir mahalleden bir mahalleye geçmek hakkında eğer yeryüzünde sefer etmek (ضَرَبَ فِي ٱلْأَرْضِ) tabiri kullanılmıyorsa, bu problem ortadan kalkar. Ama, böyle ifade ediliyorsa, bu durumda biz şöyle deriz: "Müslümanlar, bunun itibara alınmayacağı hususunda icma etmişlerdir. Binâenaleyh bu icmanın delâletiyle bu âyete gelmiş olan bir tahsistir. Umumi ifade, tahsis edildikten sonra da bir hüccettir. Binâenaleyh âyetin, ister uzun ister kısa olsun, sefer hususunda muteber ve geçerli olmaya devam etmesi gerekir."

b) Âyetteki, *"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman..."* tabiri, bu ruhsatın hasıl olması için Cenâb-ı Allah'ın yeryüzünde seferi şart kıldığına delalet eder. Eğer yeryüzünde yürümek, mutlak manada bir yerden bir yere geçmenin adı olsaydı, bu intikal işi, daima mevcut olmuş olurdu. Çünkü insan, ömrü boyunca daima evden camiye, camiden çarşıya vb. intikal halindedir... Böyle bir şey daima bulunduğuna göre, bunun, o hükmün meydana gelebilmesi için bir şart kılınmış olması imkansız olurdu. Allah Teâlâ o hükmün bulunması için, yeryüzünde sefere çıkmayı şart kıldığına göre, anlıyoruz ki bu, mutlak manada bir yerden bir yere geçmekten farklı bir şey olup, "sefer", "yolculuk" diye isimlendirilen şeydir. Malumdur ki "yolculuk" yakın olan için de, uzak olan için de kullanılmaktadır. Binâenaleyh biz âyet-i kerime'nin, bu ruhsatın söz konusu olabilmesi için mutlak olarak sefere, yolculuğa delalet ettiğini anlıyoruz."

Cumhur-u Fukaha'ya Göre Seferde Asgari Mesafe

Fukahaya gelince onlar şöyle demiştir: Selef, seferin en azının muayyen bir mikdar olduğunda icma etmiştir. Bu meselede birçok rivayetin bulunması da buna delalet etmektedir:

1) **Hz. Ömer**'den rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: "Namaz, bir tam günlük yolculukta kısaltılır..." **Zührî** ve **Evzâî** de bu görüşü belirtmişlerdir.

2) **İbn Abbas** (r.a), "Sefer, bir gün bir geceyi aşarsa, namaz kısaltılır" demiştir.

3) **Enes İbn Malik**, "Seferde mu'teber olan mesafe beş fersahtır" demiştir.

4) **Hasan el-Basrî**, bunun iki gecelik bir mesafe olduğunu söylemiştir.

5) **Şa'bî, Nehâî** ve **Said İbn Cübeyr**, bunun Kûfe'den Medain'e kadar olan mesafe olup bunun da üç günlük yol olduğunu söylemişlerdir. Bu, aynı zamanda, **Ebu Hanife**'nin de görüşüdür. **Hasan İbn Ziyad, Ebu Hanife**'nin, bir kimse iki tam gün

ile, üçüncü günün ekserisini içine alan bir yere yolculuk yaparsa, onun namazı kısaltmasının caiz olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. **İbn Sumâ'a, Ebu Yusuf** ve **İmam-ı Muhammed**'den de aynı şeyi rivayet etmiştir.

6) **İmam Malik** ve **İmam Şâfiî**, bunun her biri dört fersah olan dört "berid"lik mesafe olduğunu söylemiştir. Her fersah ise, Hz. Peygamber'in dedesi olan **Haşim**'in ölçü birimi olan mil ile, üç mildir. Bu mil de, onikibin ayaktan ibaret olan, Badiye milinin miktarı kadar olup, dörtbin adım eder. Çünkü üç ayak bir adım eder.

Fukaha şöyle demişlerdir: İnsanların, bu değişik görüşlerde ihtilâf etmeleri, bu hükmün mutlak manada sefere bağlı olmadığı hususunda bir icma'nın bulunmasına delâlet eder. Zahirîler ise, "Fukahanın, böyle değişik görüşler beyan ederek ihtilaf etmeleri, bu meselede, sefer müddetini belirlemek için kuvvetli bir delil bulamadıklarını gösterir. Çünkü, eğer bu meselede, delaleti açık olan bir delil bulunmuş olsaydı, bu ihtilaf meydana gelmezdi. Diğer sahabenin bu meselenin hükmü hususunda susmaları, belki de ancak onlar bu âyetin, hükmün, mutlak manada sefere bağlanmış olduğuna delalet ettiğine inanmış oldukları içindir. Binâenaleyh bu hüküm, mutlak sefer hakkında, bu âyetin hükmüyle sabit olmuş olur. Hüküm Kur'an'ın âyetinde zikredilince, onların bu hususta içtihad ve istinbatta bulunmaya ihtiyaçları kalmaz... İşte bundan dolayı, bu meselede susmuşlardır.

Hanefi ve Şâfiîlere Göre Mesafe

Bil ki **Ebu Hanife**'nin taraftarları, sefer müddetini üç gün olarak belirleme hususunda, Hz. Peygamber'in, يَمْسَحُ الْمُسَافِرُ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ *"Müsafir (yolcu) üç gün mesh-eder"*(67) hadisine dayanmışlardır. Bu ise, üç gün mesh bulunmadığı zaman, o kimsenin müsafir olmamasını gerektirir, müsafir olmayınca da, sefer hususunda meşru olan ruhsat bulunmaz.

İmam Şâfiî'nin ashabı (r.a) ise, **Mücahid** ve **Atâ İbn Ebî Rabah**'ın, **İbn Abbas**'tan rivayet ettikleri şu hadise dayanmışlardır: Hz. Peygamber (s.a.s) يَا أَهْلَ مَكَّةَ لاَ تَقْصُرُوا فِي أَدْنَى مِنْ أَرْبَعَةِ بُرُدٍ مِنْ مَكَّةَ إِلَى عُسْفَانَ *"Ey Mekkeliler, dört "berid"lik mesafeden daha az, (mesela) Mekke'den Asfan'a kadar olan mesafeden daha az olan bir yolculuk esnasında namazlarınızı kısaltmayınız"* buyurmuştur.

Zahirîlerin Cumhura Karşı Cevapları

Zahirîler ise şöyle demişlerdir: "Buna mukabil olarak söylenecek söz, birkaç yöndendir:

---

67) İbn Mâce, Taharet, 86 (1/183-184).

a) Bu, Kur'an'ın umumi ifadesini haber-i vahid ile tahsis etme durumuna göredir. Bizce bu, iki sebepten dolayı caiz değildir:

1) Kur'an ve haber-i vahid, her birinin lafzının hükme delalet etmesi bakımından müşterektirler. Kur'an'ın metni kesin ve katidir; haber-i vahidin metni ise, zannîdir. Binâenaleyh Kur'an'ın delaleti, haber-i vahidin delaletinden daha kuvvetlidir. Zayıf olan delili, kuvvetli olan delile tercih etmek ise caiz değildir.

2) Hadis-i şerifte rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: إِذَا رُوِيَ حَدِيثٌ عَنِّي فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى فَإِنْ وَافَقَهُ فَاقْبَلُوهُ وَإِنْ خَالَفَهُ فَرُدُّوهُ *"Benden bir hadis rivayet edildiğinde, onu Yüce Allah'ın kitabına vurun. Eğer ona muvafakat ederse, onu kabul edin. Eğer ona muhalefet ederse, onu reddedin."* Bu, Allah'ın kitabına muhalif olarak gelen her hadisin reddolunacağını gösterir. Binâenaleyh seferle ilgili olan hadis, Kur'an'ın umumi ifadesine muhalif olarak geldiğine göre, kabul edilmemesi gerekir.

b) Bu gibi haberler kabul edilmez, çünkü bunlar, herkesin hükmünü bilmeye muhtaç olduğu bir hâdise hakkında gelmiş olan haber-i vahidlerdir. Binâenaleyh, bunların kabul edilmemesi gerekir. Biz, bunların hükmünü herkesin bilmeye muhtaç olduğunu söyledik, çünkü sahabenin çoğu, çoğu zaman, yolculukta ya da savaşta idiler.. seferde namazı kısaltma ruhsatı belli miktardaki bir yolculuğa mahsus olsaydı, ruhsat ifade eden bu sefer miktarını bilme hususundaki ihtiyaç, bütün mükelleflere şamil olan umumi bir ihtiyaç olurdu. Eğer durum böyle olsaydı, sahabe onu bilir, bilhassa Kur'an'ın zahirinin hilafına olduğu vakit, onu mütevatir olarak naklederdi. Durum böyle olmadığına göre, anlıyoruz ki bu haberler zayıf ve merduddurlar. İş böyle olduğu zaman, bunlar sebebiyle Kur'an'ın zahirini terketmek nasıl caiz olabilir?

c) Şâfiîlerin ve Hanefilerin delilleri, birbirine karşı ve zıddırlar. Deliller taaruz ettiklerinde sakıt olurlar. Binâenaleyh, Kur'ân'ın zahirine rücu etmek gerekir. İşte bu konudaki sözün tamamı budur."

Bence, bu konuda söylenecek şey şudur: إِذَا ve إِنْ edatları, sadece normal durumda, şartın peşinden cezâ ve cevap geleceğine delâlet ederler. Ama, bu şartın peşinden, bütün vakitlerde ceza ve cevabın gelmesi gerekmez. Bunun delili şudur: Bir kimse hanımına إِنْ دَخَلْتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ "Eğer eve girersen, sen boşsun" veya إِذَا دَخَلْتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ "Eve girdiğinde, sen boşsun" derse ve, kadın da bir kez eve girerse, talâk vâki olur. Fakat ikinci kez girdiğinde talâk vâki olmaz. Bu, إِذَا ve إِنْ kelimelerinin, kesinlikle umûm ifâde etmediklerini gösterir. Bu sabıt olunca, Zahirilerin bu âyetle istidlâl etmeleri de düşer... Çünkü âyet, yeryüzünde yolculuk etmenin peşinden sadece bir kere bu ruhsatın bulunacağını ifade eder. Bizce, sefer uzun olduğu zaman durum böyledir. Ama sefer kısa olduğu zaman, إِذَا kelimesinin ancak

umum ifade ettiğini söylememiz halinde bu kısa olan sefer de âyetin hükmüne dahil olur. Durumun böyle olmadığı sabit olduğuna göre bu istidlâl düşer. Bu sabit olunca da, müçtehidlerin, sefer hususunda muayyen bir miktarın bulunması gerektiğine dair söyledikleri delillerin, Kur'an'ın zahirine aykırı olmadığı ortaya çıkar; binâenaleyh bu deliller makbul ve sahihtirler. Allah en iyisini bilendir.

ALTINCI MESELE

إِنْ Edatının Müsbet Ve Menfi Cümlelerde Farklı Mânaya Gelmesi

Davud ez-Zahirî ve Zahirîler, namazın kısaltılmasının caiz oluşunun, korku haline has olduğunu iddia edip, şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Allah Teâlâ, bu hükmün, korkunun bulunması şartına bağlamış ve *"Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe edersenîz, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur"* buyurmuştur. Bir şarta bağlanan şey, o şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Binâenaleyh emniyet hali bulunduğunda, namazı kısaltmanın caiz olmaması gerekir. Zahirîler daha sonra şöyle demişlerdir: "Bir haber-i vahidle bu şartı gözardı etmek caiz değildir. Çünkü bu, Kur'an'ın haber-i vahid ile neshedilmesi demektir ki bu caiz değildir." Bu itiraz, bir kısım kimselere kuvvetli görünmüş, âyet hakkında zorlamalı ifadeler kullanmak suretiyle, bu tenkidden kurtulmaya çalışmışlardır. Bence bunda bir kapalılık yoktur. Çünkü biz, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer yasak edildiğiniz büyük (günah)lardan kaçınırsanız..."* (Nisâ, 31) âyetini tefsir ederken, إِنْ (Eğer) ve إِذَا (olduğu zaman) kelimelerinin, şart bulunduğu zaman, meşrutun (şart koşulan şeyin) da bulunacağını gösterdiklerini, fakat şart olmadığı zaman, meşrutun olmayacağına delalet etmediklerini anlatmış ve bunun doğruluğuna pek çok âyet ile istidlâl etmiştik.

Bu sâbit olunca biz deriz ki: Âyette ki, إِنْ خِفْتُمْ *"endişe edersenîz..."* ifadesi, endişe ve korku bulunduğu zaman namazı kısaltma ruhsatının da bulunacağını gerektirir, ama korku bulunmadığı zaman bu ruhsatın bulunmayacağını göstermez. Durum böyle olunca âyet, emniyet halinin bulunması hususunda menfi veya müsbet bir hüküm belirtmemektedir. Binâenaleyh emniyet halinde bu ruhsatın bulunduğunu söylemek, Kur'an'ın bahsetmediği bir hükmü, haber-i vahid ile ortaya koymak olur ki bu imkânsız değildir. İmkânsız olan, ancak Kur'an'ın delalet ettiği şeyin aksine bir hükmü, haber-i vahide dayanarak söylemektir ki biz bunu söylemiyoruz.

Yolculukta Korku Olmasa Da Namaz Kısaltıldığına Göre إِنْ Kaydının Manası

Buna göre şayet, "Hem emniyet hali, hem de korku halinde söz konusu olduğuna göre, bu hükmü korku ve endişe hali ile kayıtlamanın faydası nedir? " denilir ise, biz deriz ki: "Âyet, genel olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'in seferleri (yolculukları) hakkında nazil olmuştur. Bu seferlerin çoğu düşman korkusundan uzak ve halî değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, genel bir durum olması hasebi ile bu şartı zikretmiştir."

Namazı Kasretmeden Maksadın İmâ İle Kılma Olduğunu Söyleyenler

Alimlerden bazıları buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Âyette bahsedilen "kısaltmadan" maksad, namazda rüku ve secde yerine, îmâ ve işaret ile yetinmektir ki bu, korku çok şiddetli olduğu zaman kılınan namaz (salat-ı havf)dır. Bu namazın, korku zamanına has olduğunda bir şüphe yoktur. Çünkü emniyet zamanında bu şekilde namaz kılınamaz. Ama kılınması halinde haram da değildir, sahih de değildir." Allah en iyi bilendir.

Sonra Zahirilere şu da söylenebilir: Âyetin zahîri, namazı kısaltmanın ancak kâfirlerin fenalık yapmasından korkulduğu zaman caiz olmasını gerektirir. Fakat başka bir sebepten dolayı bir korku bulunduğunda, namazı kısaltmanın caiz olmaması gerekir. Eğer Zahiriler bunu kabul ederlerse, tenkidden kurtulurlar. Ama bunu kabul etmeleri uzak bir ihtimaldir. Eğer kabul etmezler ise, görüşlerinde bir çelişkiye düşmüş olurlar. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz..." buyurmuştur. Bu ifade, hükmün şartının, bu belli korku olmasını gerektirir.

Onlar şöyle diyebilirler: "Mutlak korkunun bu hüküm için yeterli olduğuna sahabe ve ümmetin, ya icmâı vardır, ya da yoktur." Eğer böyle bir icma varsa, o zaman biz deriz ki: İcmaın delaleti ile Kur'an'ın zahîri manasına muhalefet ettik. Bu icma da, kat'î bir delil olup, zannî bir delil ile, ona muhalefet etmek caiz değildir. Eğer bu hususta bir icma hasıl olmamış ise, bu soru düşer. Çünkü biz, namazın ancak, bu belli korku esnasında kısaltılabileceğini kabul ediyoruz. Allah en iyi bilendir.

Kâfirlerin Fitnesinin Manası

Cenâb-ı Hak, إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz..."* buyurmuştur. Buradaki "fitne" (fenalık) hususunda iki görüş vardır:

1) Siz, kâfirlerin, bütün namazda rükû ve secdelerinizi tamamlamanız hususunda size fırsat vermeyeceklerinden korkarsanız...

2) Eğer siz, kâfirlerin size düşmanlıkları sebebi ile, fenalık yapmasından korkarsanız... Netice olarak her türlü belâ, sıkıntı ve meşakkat bir fitnedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا *"Şüphesiz ki kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır"* buyurmuştur. Bu, "kâfirler ile sizin arasında meydana gelen bu düşmanlık, eskiden beri bulunan bir düşmanlıktır. Şu anda sizler, din hususunda onlara muhalif olduğunuzu ortaya koyduğunuz için, onların düşmanlığı arttı. Düşmanlıkları arttığı için de, sizinle savaşmaya, hatta güçleri yeterse sizi yoketmeye

niyetlenmiş ve yönelmişlerdir. Binâenaleyh eğer namazlarınız uzarsa, çoğu kez onlar sizi öldürmeye fırsat bulmuş olurlar. İşte bundan dolayı, namazlarınızı kısaltmanıza ruhsat verdim" demektir. Allah Teâlâ, أَعْدَاءً demeyip عَدُوًّ buyurdu. Çünkü "adüvv" kelimesinin müfredi de, cem'i de birdir. Nitekim Allah Teâlâ, *"İşte onlar benim muhakkak adüvvümdür. Fakat alemlerin Rabbi böyle değil"* (Şuarâ, 77) buyurmuştur.

* *
*

Korku Halinde Namaz (Salat-i Havf)

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ مَّعَكَ وَلْيَأْخُذُوٓا أَسْلِحَتَهُمْ
فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِن وَرَآئِكُمْ وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ أُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا
حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ
فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُم مَّيْلَةً وَٰحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم
مَّرْضَىٰٓ أَن تَضَعُوٓا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَٰفِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿١٠٢﴾
فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَٰمًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنتُمْ
فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

"Sen de içlerinde bulunup da kendilerine namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir kısmı seninle birlikte (namaza) dursun ve silahlarını (yanlarına) alsınlar. Bu suretle secde ettikleri zaman da arka tarafınızda bulunup (düşmana karşı dursunlar). (Bundan sonra) henüz namazını kılmamış olan diğer kısmı gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar, onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gâfil olsanız da üzerinize ani bir baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan dolayı bir eziyet (zorluk) olursa veya hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda, size bir vebal yoktur. (Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın. Şüphe yok ki Allah, kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırlamıştır. Artık namazı bitirdiğiniz vakit, ayakta, otururken veya yanlarınız üzerinde iken Allah'ı anın. Sükun ve emniyet haline

geldiğiniz vakit ise, namazı dosdoğru kılın. Çünkü namaz mü'minler üzerine, vakitleri belli bir farz olmuştur''

(Nisâ, 102-103).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyette namazın adet ve kemmiyet bakımından kısaltılması durumunu beyan edince, bu âyette de bu namazın keyfiyyet bakımından durumunu beyan buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu Namazın Mensuh Veya Peygamberimize Mahsus Olduğu Görüşü

Ebu Yusuf ile **Hasan İbn Ziyad**, korku namazının Hz. Peygamber'e has bir fiil olduğunu, başkası için caiz olmayacağını söylerken; **Müzenî** bunun, daha evvel bir hüküm olarak sabit olduğunu, sonradan neshedildiğini söylemiştir. **Ebu Yusuf**, görüşüne delil olarak şu iki hususu ileri sürmüştür:

a) Hak Teâlâ'nın, *''Sen de içlerinde bulunup da kendilerine namaz kıldırdığın vakit...''* buyruğunun zahiri, bu namazı kılmanın, içlerinde Hz. Peygamber'in bulunması şartına bağlanmış olmasını gerektirir. Çünkü إِذَا kelimesi şart manasını ifâde eder.

b) Namazın şeklini değiştirmek, delilin hilâfına bir hareket tarzıdır. Ancak ne var ki biz bunu, insanların Hz. Peygamber'in arkasında kılınan namazın faziletini elde etmeleri için Hz. Peygamber hakkında caiz gördük. Ama Hz. Peygamber'in dışında kalanlar hakkında ise böyle bir mana söz konusu değildir. Çünkü, ikincisinin peşinde kılınan namazın fazileti, tıpkı birincisinin peşinde kılınan namazın fazileti gibidir. Binâenaleyh, böyle bir durumda namazın şeklini değiştirmeye gerek kalmaz.

Ama, diğer fakihler ise şöyle demişlerdir: Bu hüküm, bu âyetin hükmüne göre Hz. Peygamber hakkında sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın *''O halde ona uyun...''* (En'am, 153) emrinden dolayı onun Peygamberin dışında kalanlar hakkında da sabit olması gerekir. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın, *''Onların mallarından sadaka al ki, bununla kendilerini temizlemiş olasın...''* (Tevbe, 103) buyruğu, ifade ettiği hükmün, kendisinden sonra ümmetinden hiç kimseye değil de, sadece Peygambere tahsis edilmiş olmasını gerektirmez.

Ebu Yusuf'un إِذَا lafzına tutunmasına da şu şekilde cevap verebiliriz: Bu إِذَا nın ifade ettiği mana, şart bulunduğu zaman, meşrutun da bulunmasıdır. Ama şart bulunmadığı zaman, meşrutun bulunmayacağı hususu kabul edilemez.

Ebu Yusuf'un, Peygamberin arkasında kılınan namazın faziletini elde etme gerekçesine tutunmasına gelince, bunun, namazın değiştirilmesinin mübah olması için bir illet olması caiz değildir. Çünkü fazileti talep etmenin, farzın terkini gerektirmesi

caiz değildir. Böylece **Ebu Yusuf**'un bu sözü de cevaplandırılmış olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Korku Halinde Namazın Eda Ediliş Şekli

Korku namazının kılınış şekilleri şöylece izah edilmiştir: İmam, cemaati ikiye ayırır. İkiye ayırmış olduğu bu kısımlardan birisine bir rekat namaz kıldırır.. Sonra, bir rekat namaz kılan kimselerin ne yapacakları hususunda şu görüşler bulunmaktadır:

a) Bu kısım, bir rekatın sonunda selam verir ve düşmanın karşısına geçerler. Diğer kısım gelir, imam onlara ikinci rekatı kıldırır ve selam verir. Bu, korku namazının imam için iki rekat, cemaat için ise bir rekat olduğunu ileri sürenlere göredir. Bu görüş, **İbn Abbas, Cabir İbn Abdullah** ve **Mücahid**'den rivayet edilmiştir.

b) İmam, o kısma iki rekat namaz kıldırır ve selam verir. Daha sonra, bu kısım düşmanın karşısına geçer; diğer grup gelir, imam onlara da son iki rekatı kıldırır... Bu da **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

c) İmam, ilk kısımla birlikte bir rekat namaz kılar; sonra imam, bu kısım diğer rekatı kılarak, teşehhüde oturup selam verinceye kadar ikinci rekatta ayakta bekler. Sonra selam veren bu kısım düşmanın karşısına geçer. Daha sonra ikinci kısım gelir, ikinci rekatta ayakta bekleyen imamla beraber, bir rekat namaz kılar. Sonra imam, ikinci kısım ikinci rekatı kılıncaya kadar teşehhüdde bekler. Daha sonraysa imam onlara selam verdirir. Bu, **Sehl İbn Ebi Husme**'nin görüşü olup, **İmam Şâfii**'nin de mezhebidir.

d) İmam, birinci kısma bir rekat namaz kıldırır, böylece bu kısımdakiler düşmanın karşısına geçerler; ikinci kısım gelir, imam onlara geriye kalan namazı kıldırır, böylece bunlar da düşmanın karşısına geçip giderler. Daha sonra ilk kısım geri gelerek, namazlarından geriye kalanı kıraat ile ifa ederek, düşmanın karşısına geçerler. Sonra da, ikinci kısım geri gelerek; geriye kalan namazlarını kıraatle ifa ederler. Aradaki fark şudur: İlk kısım namazın başına yetişmiştir; dolayısıyla bunlar, imamın arkasında namaz kılanlar hükmündedir. İkinci kısım ise, namazın başına yetişememiştir. Mesbuk, kaza ettiği rekatlar hususunda, yalnız başına namaz kılan gibidir. Bu, **Abdullah İbn Mesud**'un görüşü olup, **Ebu Hanife**'nin de mezhebidir.

Bil ki, korku namazıyla ilgili pekçok rivayet bulunmaktadır. Belki de Hz. Peygamber (s.a.s) bu namazı maslahata göre farklı zamanlarda, onlara bu şekillerde kıldırmıştır. Fukaha arasındaki ihtilaf ise, bu namaz şekillerinden hangisinin daha efdal ve âyetin zahirine daha fazla muvafık olduğu hususundadır.

Bu Konuda Vahidî'nin Hanefilerle Münakaşası

Vahidî (r.h), "Âyet, **Ebu Hanife**'nin aldığı rivayetlere aykırıdır" demiş ve bu hususu şu iki yönden izah etmiştir:

1) Allah Teâlâ, *"(Bundan sonra) henüz namazını kılmamış olan diğer kısmı gelip, seninle beraber namazlarını kılsınlar..."* buyurmuştur. Bu ifade, ilk kısmın, ikincisi geldiği zaman, namazını kılmış olduğuna delalet eder. Halbuki, **Ebu Hanife**'ye göre durum böyle değildir. O'na göre ikinci kısım, birinci kısım henüz namazda ve namazlarını bitirmemiş iken geliyor...

2) Hak Teâlâ'nın, *"seninle beraber namazlarını kılsınlar"* buyruğunun zahiri, ikinci kısmın namazının tamamının, imam ile beraber kılındığına delalet etmektedir. Çünkü senin mutlak olarak, "imamla birlikte namaz kıldım" şeklindeki sözün, senin imama, namazın tamamında yetişip, namazı onunla kıldığına delalet eder. Halbuki, **Ebu Hanife**'nin görüşüne göre durum böyle değildir.

Ebu Hanife'nin ashabı ise şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, *"Bu suretle secde ettikleri zamanda arka tarafınızda bulunsunlar..."* buyurmuştur. İşte bu ifade, ilk grubun namazı bitirmediklerine delalet etmektedir. Ne var ki onlar, bir rekat namaz kılıyor, sonra gözetlemede olan ikinci grubun arkasına geçiyorlar..."

Vahidî buna şu şekilde cevap vermiştir: "Bu söz, biz hem *"secde etme"*, hem de *"arkalarınızda olma"* ifadelerini aynı kısım için kabul ettiğimizde söz konusudur. Halbuki, durum böyle değildir. Âyetin ifade ettiği manalar, her iki kısım hakkındadır. Secde, birinci grup için; gözetlemeyi ifade eden, "arkalarında olma" ifadesi de ikinci kısma aittir." Allah en iyi bilendir.

Şimdi biz, âyetin tefsirine dönüyor ve şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hak, وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ *"Sen de içlerinde bulunup da, kendilerine namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir kısmı seninle birlikte (namaza) dursun"* buyurmuştur. Yani, "Ey Peygamber, hem savaşlarda hem de korktuklarında mü'minlerle beraber olur, onlara namaz da kıldırırsan onları iki kısma ayır. Onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da alsınlar... Böylece sen onlara namazlarını kıldır..." demektir. وَلْيَأْخُذُوا *"alsınlar"* ifadesindeki vav zamiri, ya namaz kılan, veyahut da bekleyen gruba racidir. Eğer bu zamirin, namaz kılanlara raci olduğu kabul edilirse; bu hususta ülemâ, "Onlar, kılıç ve hançer gibi, kendilerini namazdan alıkoymayacak silahlarını alırlar..." demiştir. Bu böyledir, zira böyle davranmak hem ihtiyatlı olmaya daha elverişli hem de düşmanın kendilerine saldırmasını daha fazla önleyici ve caydırıcıdır. Bu zamirin, namaz kılmayanlara raci olması halindeyse, söyleyecek herhangi bir şey yoktur. Bunun, her iki kısma verilen silah taşıma emri olması da mümkündür. Çünkü bu, ihtiyatlı olmayı daha çok sağlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ *"Bu suretle secde ettikleri zaman da, arka tarafınızda bulunsunlar..."* buyurmuştur. Yani, "Namaz kılmayanlar, sizi gözetlemek için, arkanızda bulunsunlar" demektir. Biz, korku namazında imamla beraber kılınan ilk rekatın emniyyet halinde kılınan namaz gibi olduğunu, farklılığın ise, sadece ikinci rekatta olabileceğini ve alimlerin bu hususlaki görüş ve mezheplerini zikretmiştik.

Daha sonra Allah Teâlâ, وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ *"(Bundan sonra) henüz namazını kılmamış olan diğer kısım gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar..."* buyurmuştur. Biz, bu âyetin de **Şâfiî**'nin sözünün doğruluğuna delalet ettiğini beyan etmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ *"Onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar..."* buyurmuştur. Allah Teâlâ uyanık olmayı, tedbirli olmayı savaşçının kullanabileceği bir alet gibi addetmiş, böylece de, o tedbir ile silahlarını, "almak" fiilinde birleştirmiş, böylece her ikisini de alınabilen bir şey kabul etmiştir. **Vahidî** (r.h), "Bu tabirde namaz kılarken korkan kimsenin, fikrinin bir kısmını, namazın dışındaki şeylerle meşgul edebileceği hususunda bir ruhsat bulunmaktadır" demiştir.

Namazda Tedbir ve Silah Alma Emri

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak, niçin ilk âyette, sadece *"silahlarını"* ; burada da, *"ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını"* kelimelerini zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Namazın başında, düşman müslümanların namazda olduklarını pek nadir olarak sezebilir; aksine, müslümanların savaşmak için kıyama durduklarını zanneder. Ama ikinci rekatta ise, kâfirler, müslümanların namazda olduklarını, daha fazla sezer ve hissederler. İşte bu durumda, onlara saldırmak için fırsat kollarlar. Bu sebeple de Cenâb-ı Hak, bu durumda daha fazla tedbir alınması gerektiğini belirterek, *"onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar..."* buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً *"O kâfirler arzu ederler ki, siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da, saldırarak üzerinize ani bir baskın yapsalar..."* buyurmuştur.

İbn Abbas ve **Cabir**'den şu rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), ashabına öğlen namazını kıldırmıştı. Müşrikler bunu gördüklerinde, hemen "Biz bunlara saldırmadığımız için, ne kadar yanlış bir iş yaptık!" demişler ve müslümanlar başka bir namazı eda ederlerken, artık saldırmaya karar vermişlerdi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, nebisini, bu âyet ile onların sırlarına muttali kılmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ *"Eğer size yağmurdan dolayı bir eziyyet (zorluk) olursa veya hasta olursanız, silahlarınızı koymanızda, size bir vebal yoktur"* buyurmuştur. Bu, "Kendisine ya yağmur isabet edip paslanıp körleneceği için; yahut kimi silahlar bez veya benzeri şeylerle kaplı olup, su ile ıslandığında onu taşıyana ağır geleceğinden; veyahut da, kişi hasta olup, silahını taşımak ona zor geleceğinden dolayı, silahı taşıması mümkün olmazsa, işte bu gibi hallerde o kimse silahını yere koyabilir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَخُذُوا حِذْرَكُمْ *"(Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın"* buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hak, mü'minlere, yağmur yağması veya hasta olmaları halinde, silahlarını yere bırakmalarına müsaade edince, düşmanlar, müslümanların silahlarını yere bırakmalarını ganimet bilip, onlara saldırma hususunda bir imkân ele geçirdikleri için, saldırmaya cür'et edemesinler diye, o müslümanlara ikinci kez uyanık olmalarını, korunmalarını ve iyice tedbirli olup sakınmalarını emretmiştir" demektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Silah Almanın Vacip Olup Olmadığı

Cenâb-ı Hakk'ın, âyetin başındaki *"silahlarını (yanlarına) alsınlar"* sözü bir emirdir. Emrin zahîri vücub ifade eder. Binâenaleyh bu, silahlarını yanlarına almalarının vacib olmasını gerektirir. Sonra bu husus, bir başka delil ile de güç kazanmıştır ki, bu delil Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer size yağmurdan dolayı bir eziyyet (zorluk) olursa veya hasta olursanız, silahlarınızı koymanızda, size bir vebal yoktur"* buyruğudur. Cenâb-ı Hak bu buyruğunda, silahları taşımamanın günah olmaması halini, bu aynı ayette belirtilen iki duruma tahsis etmiştir ki, işte bu, bu iki durumun dışında kalan hallerde silahı taşımama sebebiyle bir mes'uliyyet ve günahın bulunmasını gerektirir.

Bazı alimler, bunların silahlarını almalarının bir sünnet-i müekkede olduğunu söylemiştir, ama daha doğru olan, bizim beyan ettiğimiz gibi, bunun vacib olduğudur. Sonra bu hususta şart olan, kişinin, mümkün mertebe pis ve necis olan bir silahı taşımaması ve mızrağını da safın bir tarafına bırakmasıdır; netice olarak silahını, hiçkimsenin bir zarar görmeyeceği biçimde taşıması gerekir.

İKİNCİ MESELE

"**Nazm**" sahibi olan **Ebu Ali el-Cürcanî** şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın *"(Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın"* buyruğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in korku namazını, tedbirli ve düşmanın tuzağından gafil olmaksızın kılmasının caiz olduğuna delalet etmektedir. Kur'an'ın, esasen burada te'kid etmek istediği husus, "ihtiyatlı ve tedbirli olmak" keyfiyetidir. Çünkü o günde düşman, Zatu'r-rika denilen yerde bulunup, kıbleye

yönelik idi. Müslümanlar ise, kıbleyi arkalarına almışlardı. Onlar, kıbleye her döndüklerinde, düşmanlarını arkalarında bırakmış oluyorlardı. İşte bu sebeple müslümanların iki kısma ayrılmaları emredilmişti. Bir kısım düşmanla yüz yüze iken, diğer kısım peygamberle beraber kıbleye yönelmişlerdi. Ama Hz. Peygamber, Asefan ve Batn-ı Nahl'de bulunduğu zaman, ashabını iki kısma ayırmamıştı. Çünkü burada, düşmanın sırtı kıbleye doğru, müslümanların yüzü ise kıbleye dönük idi. Bu sebeple müslümanlar, namaz kıldıklarında da, düşmanı görüyorlardı. Bu sebeple de, sadece secde ederken, gözetlenmeye ve korunmaya ihtiyaç hissediyorlardı. Binâenaleyh, hiç şüphesiz birinci saf secde ederken, ikinci saf onları bekliyordu. Birinci saf secdeyi yapıp ayağa kalktığında geriye çekiliyor, ikinci saf ise öne geçerek secde ediyordu. Böylece de, birinci saf ayakta olarak, ikinci saffı gözetliyordu. İşte bu sebeple, bizim de bahsettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın *"(Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın"* emri bütün bu vecihlerin caiz olacağına delalet etmektedir. Âyetten muradın, bizim bahsetmiş olduğumuz şey olduğunun delili ise şudur: Şayet biz âyeti bu manaya almazsak, hem faydasız bir tekrar olacak, hem de Hz. Peygamber (s.a.s)'in Asefan ve Batn-ı Nahl'deki tatbikatı, Kur'an nassının hilafına olacak ki, bu caiz değildir. Allah en iyi bilendir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, tedbir almayı emretmiştir. İşte bu, kulun bir şeyi yapmaya, yapmamaya ve her çeşit tedbir almaya kâdir olduğuna delalet eder. Ki bu da, kulun fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığını gösterir. **Mu'tezile**'nin bu görüşüne de, "sizin bu görüşünüz, ilim ve sebep (dâî) meselesiyle çelişki teşkil eder" diyerek cevap veririz. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Gelmesi Kuvvetle Muhtemel Olan Tehlikelerden Kaçınmanın Farziyyeti

Âyet, düşmandan sakınmanın vacib olduğuna delalet eder. Binâenaleyh bu da, olması zann-ı galib ile beklenen her türlü zarardan sakınmanın vacib olduğuna delâlet eder. İşte bu metodla, hastalıklara ilaç ve el ile müdahale etmenin; vebadan ve yıkılmaya yüz tutmuş duvarın altında oturmaktan kaçınmanın vacib olduğu ortaya çıkar. Allah, en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا *"Şüphe yok ki Allah, kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırlamıştır"* buyurmuştur. Bu ifade hakkında şöyle bir soru yöneltilebilir: Allah Teâlâ'nın tedbir almakla ilgili emri, O'nun *"şüphe yok ki Allah, kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırlamıştır"* buyruğuna nasıl uygun düşer?

Cevap: Allah Teâlâ, düşmana karşı tedbir almayı emredince, bu, düşmanın çok güçlü kuvvetli olduğu vehmini vermiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, müslümanların kalbleri güç kazansın; tedbir almakla ilgili emrin düşmanın güçlü ve heybetli

olmasından ötürü değil, mü'minlerin kalblerine düşen korkudan dolayı olduğunu bilsinler de, böylece kendilerine yardım etmesi ve muvaffak kılması hususunda Allah'a yalvarıp yakarsınlar diye, kâfirleri hor hakir kılacağını, onları yardımsız bırakacağını ve kesinlikle onlara yardım etmeyeceğini haber vererek, bu vehmi izale etmiştir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"Ey iman edenler, bir düşman topluluğuna rastladığınız vakit sebat edin ve Allah'ı çok anın. Ta ki, umduğunuza kavuşasınız"* (Enfal, 45) âyetidir.

Ayakta, Oturarak ve Yanüstü Zikretmenin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ *"Artık namazı bitirdiğiniz vakit, ayakta, otururken veya yanlarınız üzerinde iken, Allah'ı anın..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "Korku namazını ifa ettiğinizde, bütün hallerde Allah'ı zikretmeye devam ediniz... Çünkü, korku ve düşmana karşı tedbir almak gibi içinde bulunduğunuz böyle haller, Allah'ı zikre devam etmeye ve O'na yalvarıp yakarmaya uygun hallerdir."

b) Burada bahsedilen "zikir"den murad, namazdır. Yani, "At koşturup kılıç sallamakla meşgul iken ayakta olarak; ok atmakla meşgul iken oturarak; çokça yaralanıp, böylece de yere düştüğünüzde, yan üstü yatarak namazlarınızı kılınız. Siz, harb sona erdiğinde, sükun ve emniyet içinde bulunduğunuzda ise, namazlarınızı dosdoğru kılın ve koşar vaziyette kılmış olduğunuz namazları kaza ediniz..." demektir. Bu mana, namaz vakti girdiğinde, koşar vaziyette iken savaşan kimseye, namazın farz kılınmış olması; savaşan kimseler emniyet ve sükun haline ulaştıklarında da daha önce kılmış oldukları namazı kaza etmelerinin gerekli olduğu şeklindeki **Şâfiî**'nin görüşüne delaleti açıktır.

Ancak ne var ki, bu görüşün benimsenmesi halinde bir müşkil ortaya çıkar ki, bu da âyetin takdininin, "Namazı bitirdiğinizde, namaz kılın..." şeklinde olmasıdır. Halbuki böyle bir şey uzak bir ihtimaldir. Zira, "zikir" lafzını namaz manasına almak mecazi bir ifade olup, zaruret olmadıkça da mecaza başvurulmaz.

Cenâb-ı Hak daha sonra, فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ *"Sükun ve emniyet haline geldiğiniz vakit ise, namazı dosdoğru kılın"* buyurmuştur. Bil ki, bu âyetten önce iki hüküm geçmiştir:

a) Namazın nasıl kısaltılacağı hükmü ki, bu yolcunun namazıdır.

b) Korku namazı...

Sonra Cenâb-ı Hakk'ın *"Sükun ve emniyet haline geldiğiniz vakit"* ifadesi, bu iki halin zıddı olan manaya muhtemeldir. Binâenaleyh, bu itminandan muradın,

insanın yolculuğunun sona ererek mukim olması ve bu manaya göre de takdirin, "Mukim olduğunuzda, namazı kısaltmaksızın tam olarak kılın!" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi; bu itminandan maksadın, insanın kalbinin sürekli endişe içinde kalmayıp, aksine korkunun zail olması sebebiyle gönlün sükuna ermesi gibi, kalbin de sükuna ereceği şeklinde olması da muhtemeldir. Bu takdire göre mana, "korkunuz gittiği zaman, namazınızı bildiğiniz hale göre dosdoğru kılın ve onun hal ve şeklinden hiçbir şeyi değiştirmeyin..." şeklinde olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, namazın kısımlarını iyice açıklayıp, önce yolcunun namazını, peşine korku namazını zikredince, bu âyeti إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا *"Çünkü namaz, mü'minler üzerine, vakitleri belli bir farz olmuştur"* buyruğuyla bitirmiştir. Bu ifadedeki "kitap" kelimesi ile "yazılmış şey" manası kasdedilmiştir. Buna göre sanki, مَكْتُوبَةً مَوْقُوتَةً denilmiştir. Sonra مَوْقُوتَةً kelimesinden, vakıf yapılınca "hâ" harfine dönüşen tâ harfi hazfedilmiştir. Bu tıpkı, masdar olan bir kelimenin, ism-i mef'ul manasına kullanılması gibidir. Burada masdar olan "kitap" kelimesi müzekkerdir. Âyette geçen "mevkut", "O namaz onlara belli vakitlerde yapılmak üzere" demektir. Nitekim, وَقَّتَهُ ve وَقَّتَهُ (Onun için bir vakit tayin etti) denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ (Mürselat, 11) âyeti, وَإِذَا الرُّسُلُ وُقِتَتْ şeklinde şeddesiz olarak da okunmuştur.

Namaz Vakitlerinin Bildirildiği Âyetler

Bil ki Allah Teâlâ, bu âyette namazların belli vakitler için farz kılındığını beyan etmiş, ancak bu vakitleri burada mücmel zikredip başka âyetlerde açıklamıştır. Bu âyetlerin sayısı beştir:

Birincisi: Allah Teâlâ, *"Namazlara ve orta namaza devam edin"* (Bakara, 238) buyurmuştur. Bu ifadedeki "namazlar" kelimesi, (en azından) üç namazın farz olduğuna delalet eder; *"Ve orta namaza..."* ifadesi ise, orta namazın o üç namazdan biri olmasına manidir. Aksi takdirde bu, (lüzumsuz) bir tekrar olmuş olurdu. Binâenaleyh namazların sayısının üçten fazla olması gerekir. Farz namazların dört tane olması caiz değildir. Aksi halde, namazlar içinde "orta" sayılacak bir namaz bulunmaz. Binâenaleyh *"orta namaz"*ın bulunabilmesi için, bunların sayısının beş tane olması gerekir. Âyet farz namazların beş tane olduğuna delalet ettiği gibi vitir namazının farz olmadığına da delalet eder. Aksi halde farz namazların sayısı, altıya çıkmış olur ki, bu durumda da "orta namaz" bulunamaz. Binâenaleyh âyet, farz namazların beş tane olduğuna delalet edip, bunların vakitlerine delalet etmemektedir.

İkincisi: Hak Teâlâ, *"Güneşin (zeval vaktinde) kayması anından, gecenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl. Sabah namazını da (öylece eda et)"* (İsrâ, 78) buyurmuştur. Binâenaleyh güneşin zeval vaktinde kaymasından, gecenin karanlığının

basmasına kadar olan zamanda kılınması gereken farz namaz, öğle ve ikindi namazlarıdır. Karanlığın basmasından fecr-i sadığa kadar olan zamanda kılınması gereken farz namaz, akşam ile yatsı ve fecir vaktinde kılınacak farz namaz ise sabah namazıdır. Bu âyet, öğle ile ikindi namazlarının, tek bir vakti; akşam ile yatsı namazlarının da tek bir vakti olduğu zannını vermektedir.

Üçüncüsü: Hak Teâlâ, *"Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tenzih edin (namaz kılın)"* (Rum, 17) buyurmuştur. Bundan murad, gündüzün iki ucunda olan sabah ve akşam namazıdır. Sonra Cenâb-ı Hak, *"Göklerde ve yerde hamd o (Allah'a) alddir. Gündüzün nihayetinde de, öğle vaktine vardığınız zaman da (Allah'ı tenzih et, namaz kıl)"* (Rûm, 18) buyurmuştur. Bu âyetteki عَشِيًّا ifadesi ile, tamamen geceleyin kılınan yatsı namazı kastedilmiştir; *"Öğle vaktine vardığınız zaman"* ifadesi ile de, tamamen gündüzün kılınan öğle namazı kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"akşama girerken, sabaha ererken..."* diyerek, gece kılınan namazı gündüz kılınan namazdan önce zikrettiği gibi, *"Gündüzün nihayetinde de, öğle vaktine vardığınız zaman da (namaz kılın)"* diyerek gece kılınan namazı gündüz kılınan namazdan önce zikretmiştir. Binâenaleyh böylece bu âyette zikredilen namazların sayısı dört olmuştur. İkindi namazına gelince, Cenâb-ı Hak onu, şeref ve kıymetini göstermek için, *"Asr'a yemin olsun ki..."* (Asr, 1) diye tek olarak zikretmiştir.

Dördüncüsü: Allah Teâlâ, *"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl"* (Hûd, 114) buyurmuştur. Âyetteki, *"Gündüzün iki tarafı"* tabiri, sabah namazı ile ikindi namazının farziyyetini gösterir. Çünkü her ne kadar sabah namazı gündüzün birinci (başlangıç) tarafı henüz meydana gelmeden ve ikindi namazı da gündüzün ikinci (son) tarafı henüz meydana gelmeden önce bulunuyor ise de, bu iki namaz, gündüzün iki ucunda yer almış gibidir. Âyetteki *"gecenin de yakın saatlerinde..."* tabiri, akşam ve yatsı namazlarının farziyetini gösterir. Bazı alimler bu âyeti, Vitir namazının vacib olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyette geçen "zülefen" (yakın saatler) kelimesi, çoğul bir kelimedir. Çoğul kelime en azından üç sayısını ifade eder. Binâenaleyh âyetteki *"gecenin yakın saatlerinde..."* ifadesi ile tam amel etmiş olmak için, gece kılınan namazların sayısının üç olması gerekir.

Beşincisi: Allah Teâlâ, *"Güneşin doğmasından evvel ve batmasından evvel Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısım saatlerinde de tesbih et"* (Tâhâ, 130) buyurmuştur. Âyetteki *"Güneşin doğmasından evvel ve batmasından evvel"* tabiri sabah ve ikindi namazlarına işarettir. Bu tıpkı, *"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl"* (Hûd, 114) âyeti gibidir. Bir önceki âyetteki *"Gecenin bir kısım saatlerinde..."* ifadesi de, akşam ve yatsı namazlarına işarettir ki bu, *"Gecenin de yakın saatlerinde"* tabiri gibidir. Vitir namazının vacib olduğunu söyleyenler, âyetteki *"gecenin de yakın saatlerinde"* tabirini delil getirdikleri gibi,

aynı hususta, *"gecenin bir kısım saatlerinde"* ifadesini de delil getirmişlerdir. Çünkü *"gecenin bir kısım saatleri"* tabiri, çoğul bir lafızdır ve bunun ifade ettiği en az sayı da üçtür. İşte, beş vakit namazın vakitlerini gösteren âyetler bunlardan ibarettir.

Namaz Vakitlerinde Bulunan Hikmetler

Bil ki farz namazların bu beş vakit ile belirlenmesi aklî bakımdan da son derece güzeldir. Bunun izahı şöyledir: Âlemde bulunan herşeyin beş mertebesi vardır:

a) Meydana gelme ve varlık âlemine girme mertebesi... Bu tıpkı, insanın doğup, belli bir zamana kadar büyümesidir. İşte bu müddet, neşv-ü nema (büyüyüp gelişme) çağı diye ifade edilir:

b) Bekleme (durma) safhası... Bu da, o şeyin artıp eksilmeden kemal üzere devam ettiği zamandır. İşte buna da gençlik çağı denir.

c) Olgunluk mertebesi.... Bu ise, insanda birtakım gizli noksanlıkların belirmeye başlamasıdır. İşte bu merhaleye de "olgunluk (kühûlet) çağı" denir.

d) İhtiyarlık mertebesi... Bu da, ölüp yok oluncaya kadar, insanda çok belirgin bir şekilde bazı noksanlıkların meydana çıkmasıdır. Bu merhale de "ihtiyarlık çağı" diye ifade edilir.

e) İnsanın, ölümünden sonra, bir müddet eser ve izlerinin devam edip, Kıyamet ile onların da tamamen yok olup kaybolması ve dünyada hiçbir eser ve haberinin kalmaması mertebesi...

İşte bu beş mertebe, ister insan, ister insan dışındaki canlı ve bitki olsun, bu alemde meydana gelen her varlık için söz konusudur. Mesela güneş için de, doğup batması sebebi ile, bu beş merhale meydana gelir. Çünkü güneş doğarken, hali, yeni doğan bir çocuğun hali gibidir. Sonra o, gitgide yükselir, ışıkları güçlenir ve gökyüzünün ortasına varıncaya kadar sıcaklığı iyece hissedilir. Böylece o, işte bu noktada bir saat kadar yürür ve ufka doğru inmeye başlar. İkindiye kadar, hemen hissedilemiyen noksanlıklar belirir. İkindiden itibaren ise, bu noksanlıkları iyice belirmeye başlar, hatta hem ışığı hem de ısısı iyice zayıflar. Sonra tamamen batana kadar, bu noksanlıklar artar. Battıktan sonra da bir müddet, batı ufkunda izleri sürer ki buna "şafak" (gurub) denir. Daha sonra bu izler tamamen kaybolur ve güneş, bu alemde hiç bulunmamış gibi olur. Güneş için bu beş merhale söz konusu olup, bunlar da sadece Allah'ın yapabileceği harikulâde şeyler olunca, Cenâb-ı Hak, bu beş halin her birinde ve herbiri için bir namaz farz kılmıştır.

Binâenaleyh güneşin doğmaya başlarken, gecenin o karanlığının zail olup, ışığın meydana gelmesi; adeta bir ölüm demek olan uykunun gidip, bir yeniden doğuş

demek olan uyanıklığın meydana gelmesi sebebi ile, gerçekleşen büyük nimete bir şükür olsun diye, sabah namazını; güneş gökte iyice yükselip, artık inmeye yüz tutunca, Yaratana ve ulvî ve süflî kütlelerin hallerini, birbirine zıt hallerin birinden diğerine çevirmeye kâdir olana ta'zim için de öğle namazını farz kılmıştır. Böylece güneş iyice yükselip en yüksek noktasına vardıktan sonra, aşağı doğru inmeye başlayıp, olgunluk çağına, yani kendisinde birtakım gizli noksanlıkların belirmeye başlaması merhalesine gelip, sonra da bu olgunluk çağı sona erip, ihtiyarlık çağı başlayınca, Allah ikindi namazını farz kılmıştır. **İmam Şâfiî**'nin, "İkindi namazının ilk vakti, herşeyin gölgesinin iki misli olduğu zamandır" demesi, ne kadar güzel ve isabetlidir. Çünkü artık bu vakitten itibaren, güneşte apaçık zayıflamalar belirmeye başlar. Baksana, öğle namazının ilk vaktinden, ikindi vaktine kadar olan zaman içinde, **Şâfiî**'nin görüşüne göre, herşeyin gölgesi ancak, kendisinin boyu kadar olur. Daha sonra az bir zamanda, gölgeler iki misli olur. Bu da, birşeyin gölgesinin kendisinin boyu kadar olduğu zamandan itibaren, güneşin, kendisinde apaçık birtakım noksanlıkların belireceği merhaleye girdiğini gösterir. Sonra güneş batınca, onun bu hali, insanın ölümüne benzer. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu durumda da akşam namazını farz kılmıştır. Daha sonra güneşin battığı yerdeki gurub kaybolup, güneşin izleri iyice silinip, dünyada hiçbir izi ve eseri kalmadığı zaman ise, Allah Teâlâ yatsı namazının kılınmasını farz kılmıştır. Binâenaleyh bu beş vakit içerisinde beş vakit namazın farz kılınmasının, aklî kanunlara ve hikmet düsturlarına da uygun olduğu sabit olur. Allah, kendi fiillerinin sırlarını en iyi bilendir.

* *
*

Düşmanı Takipde Gevşeklik Doğru Değildir

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ ۖ إِن تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ ۖ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

"(Düşmanınız olan) kavmi aramakta (takip etmekte) gevşek davranmayın. Siz acı duyuyorsanız şüphesiz ki onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar. Halbuki siz Allah'dan, onların ümid edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz. Allah alîm ve hakîmdir"

(Nisâ, 104).

Bil ki Allah Teâlâ, mücahidlerin bilmeye muhtaç oldukları bazı hükümleri zikredince, bir kere daha cihada teşvike dönmüş ve "savaşmak için kâfirleri arama hususunda gevşek davranmayın ve acizlik göstermeyin" buyurmuştur. Sonra müslümanların aleyhine bu hususta bir hüccet getirerek, *"Siz acı duyuyorsanız, şüphesiz ki onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar"* buyurmuştur. Bu tabir "Acı, sizinle onlar arasında ortak bir şeydir. Acı duyma korkusu, onların sizinle savaşmalarına mani olmadığına göre, nasıl olur da sizin onlara karşı savaşmanıza mani olur!" demektir.

Cenâb-ı Hak, bu hüccetini iyice ortaya koyma cihetine yönelerek, mü'minlerin savaşta müşriklerden daha fazla sabır göstermelerini ve sabır göstermede onlardan üstün gelmeleri gerektiğini beyan etmiştir. Çünkü mü'minler, ilahi mükâfaat ve cezayı, haşrı ve neşri (yeniden dirilişi) kabul ederler. Müşrikler ise, bunlara inanmazlar. Binâenaleyh haşrı ve neşri inkar ettikleri halde, müşrikler savaşta gayret gösterip, ciddiyet ortaya koyduklarına göre, ey savaşta kendileri için büyük bir mükâfaatın olduğunu, savaşmamaları halinde ise büyük bir cezanın söz konusu olduğunu kabul eden mü'minler, cihad hususunda daha fazla gayret ve ciddiyet göstermeye sizler daha lâyıksınız. İşte Hak Teâlâ'nın *"Halbuki siz Allah'dan, onların ümid edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz"* buyruğundan maksad budur. Âyette bahsedilen bu ümidden muradın, Allah'ın *"Çünkü Allah bu (dini), diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır"* (Saf, 9) ve *"Ey Peygamber sana da, senin izinde giden mü'minlere de Allah yeter"* (Enfal, 64) âyetlerinde va'adettiği şeylerin olması da muhtemeldir.

Bu hususta bir üçüncü mana da şöyle olabilir: "Ey mü'minler, sizler âlim, kâdir, semî ve basîr olan bir ilaha tapıyorsunuz. Binaenaleyh O'ndan sevap ümidi etmeniz yerinde ve güzel birşeydir. Müşriklere gelince, onlar cansız putlara tapıyorlar. Binaenaleyh onların, putlarından mükâfaat beklemeleri veya putların cezasından korkmaları doğru olmaz." A'reç, âyeti, hemzenin fethası ile "Elem duyduğunuz için gevşek davranmayın" manasında olmak üzere, اَنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ şeklinde okumuştur. Buna göre âyetteki, *"Çünkü onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar"* ifadesi, ta'lili (sebebi) göstermiş olur.

Sonra Allah Teâlâ, وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Allah alîm ve hakîmdir"* buyurmuştur. Bu, "Allah size mükellef tuttuğu, size emrettiği ve nehyettiği herşeyi, sırf gerek dininiz ve gerek dünyanız hususunda sizin faydanıza sebep olacağını bildiği için, mükellef tutmuş, emretmiş ve nehyetmiştir" manasına gelir.

* *
*

Hainlere Destek Olmayınız

إِنَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُن
لِّلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾ وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٠٦﴾

"Hakîkaten biz, sana kitabı, Allah'ın sana gösterdiği şey ile insanlar arasında hükmetmen için, hak olarak indirdik. Hainlere bir müdafaacı olma ve Allah'dan mağfiret iste. Çünkü Allah gafûr ve rahîmdir"

(Nisa, 105-106).

Âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ, münafıkların durumunu iyice anlatıp, sonra da bunun peşine cihad işini ve meselâ kâfir zannederek yanlışlıkla bir mü'mini öldürme, yolcu namazı ve korku namazı gibi, savaş ile ilgili bazı şer'î hükümleri getirince, sözü tekrar münafıklar konusuna döndürerek, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, hak hükmü bırakıp, bâtıl bir hükme sevketme çabasında olduklarını bildirmiş, böylece de Resûlü'nü bu işe muttalî kılıp, onlara iltifat etmemesini ve bu konuda onların sözlerini reddetmesini emretmiştir.

2) Allah Teâlâ, bu sûrede pek çok hüküm beyan edince, bilinen herşeyin, Allah'ın indirdiği vahiy ile bilinebildiğini ve milletinin rızasını elde etmek maksadı ile, peygamberinin bu hükümlerin hiçbirinden sapamayacağını beyân etmiştir.

3) Cenâb-ı Hak, kâfirlerle cihad etmeyi emredince, her nekadar emir böyle ise de, onlara hâinlik etmenin câiz olmayacağını, yapmadıkları bir işin onlara isnâd edilemeyeceği ve kâfirin küfrünün, o kâfire müsâmahayı mübah kılmayacağını, aksine insanın lehine olsun, aleyhine olsun, Allah'ın indirdiği hüküm ile hükmetmenin dinen vâcib olduğunu ve münâfık hoşnûd olsun diye, kâfire zulmetmenin uygun olamayacağını beyân buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin (Nisa, 105-106) Nüzul Sebebi

Müfessirler, bu âyetlerin çoğunun, **Tu'me İbn Ubeyrık** hakkında nâzil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra bu sebeb-i nüzûl hâdisesinin nasıl cereyan ettiği hususunda değişik rivayetler vardır:

1) **Tu'me** bir zırh çalmıştı. Bu zırh kendisinden istendiği zaman, bu hırsızlığı

yanudilerden birinin üzerine attı. Onun ile o yahudinin kavmı arasında davalaşma iyice kızışınca, Münafık **Tu'me**'nin sülalesi Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, bu dava hususunda kendilerine yardım etmesini ve bu hırsızlık işini yahudinin yaptığına hükmetmesini istediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, (onların sözüne güvenerek) bunu yapmak isteyince, işte bu âyet nazil oldu.

2) Birisi, **Tu'me**'ye bir zırh emânet etti, fakat o anda buna bir şahid yoktu. O adam, **Tu'me**'den zırhı isteyince, **Tu'me** inkâr etti.

3) Zırhı emanet eden bunu isteyince, **Tu'me** onu falan yahudinin çaldığını iddia etti.

Bil ki âlimler, "Bu âyet, **Tu'me** ve sülalesinin münafık olduklarına delâlet eder. Böyle olmasaydı onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den asılsız bir şeye yardım etmesini ve bu hırsızlığı, bir yalan ve iftira olarak o yahudiye isnad etmesini isteyemezlerdi" demişlerdir. Bunu, *"Onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar ve sana hiçbir şekilde zarar veremezler"* (Nisa, 113) âyeti de te'kid eder. Rivayet edildiğine göre, **Tu'me** daha sonra Mekke'ye kaçıp, irtidâd etmiş ve orada hırsızlık yapmak için bir duvarı delmiş ve derken o duvar üzerine göçmüş, böylece orada ölmüştür.

İKİNCİ MESELE

Ebu Ali el-Fârisî, şöyle demiştir: "Âyetteki, أَرَيكَ (Sana gösterdi) kelimesi, ya "Göz ile görmek" manasına gelen رَأَى fiilinden veya, iki mef'ûl alan رَأَى fiilinden, veyahut da "inad" manasına gelen رَأَى fiilinden başına bir hemze getirilerek yapılmıştır. Birincisinden olması bâtıldır. Çünkü bir hadisenin hükmü, göz ile görülen bir şey değildir. İkincisi de olmaz. Çünkü bu durumda, bu âyette fiil iki değil, üç mef'ûl alması gerekirdi. Halbuki burada bu fiilin iki mef'ûl aldığı biliniyor. Bu mef'ûllerden birisi "sana" manasındaki kâf harfidir. Diğeri ise, mukadder mef'ûldür. Bunun takdiri, أَرَاكَهُ اللّٰهُ "Onu, sana Allah gösterdi" şeklindedir. İlk ikisi bâtıl olunca, geriye sadece üçüncüsü kalır. Binaenaleyh bu kelime "inandı" manasına gelen رَأَى fiilinden elde edilmiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki bu bahsettiğimiz şeyler ile, âyetteki بِمَا أَرَيكَ اللّٰهُ tabirinin *"Allah'ın sana bildirdiği şeylerle.."* manasına geldiği sâbit olur. Cenâb-ı Hak bu bildirmeyi, "gösterme" ile ifade etmiştir. Çünkü hertürlü şek ve şüpheden uzak yakînî bir bilgi, kuvvet ve açıklık bakımından, görme gibidir. **Hz. Ömer** (r.a), "Hiç kimse, "Allah'ın bana gösterdiği ile hükmettim" demesin. Çünkü Allah Teâlâ, bu vasfı sadece Peygamberine vermiştir. Fakat bizden birisini görmesi (görüşü), ilim değil zan ifade eder" demiştir.

Peygamberimizin İçtihad ve Kıyas Yapması Hakkında

Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Muhakkik âlimler, "Bu âyet, Hz. Peygamber

(s.a.s)'in, ancak vahye ve nassa dayanarak hüküm verdiğine delâlet eder" demişlerdir. Bunu da iyice kavradığında biz diyoruz ki: Buna şu iki mesele dayanmaktadır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ancak nass ile hükmettiği sâbit olunca, onun içtihad yapmasının câiz olmayacağı sabit olmuş olur.

2) Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sadece nassa (vahye) dayanarak hüküm verdiğini göstermektedir. Allah'ın, *"O (Peygambere) uyun)"* (En'âm, 153) âyetinden ötürü de, ümmetinin hâlinin de böyle olması gerekir. Böyle olunca da, kıyas ile amel etmenin haram olması gerekir.

Buna şu şekilde cevap verilir: Kıyasın bir hüccet olduğuna delil bulunduğuna göre, kıyas ile amel etmek, gerçekte nass ile amel etmek gibi olur. Çünkü bunun takdiri şöyle olur: Sanki Cenâb-ı Hak, "Her ne zaman zann-ı gâlib ile bu iki şey arasında bulunan müşterek bir sebepten ötürü, hakkında söz edilmeyen meselenin hükmünün, hakkında nass bulunan meselenin hükmü gibi olduğuna karar verirsen, bil ki sana yüklediğim mükellefiyet, o zann-ı gâlibine göre amel etmendir" demektedir. Durum böyle olunca, kıyas ile amel etmek, bizzat nass ile amel etmek gibi olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا *"Hâinlere bir müdafaacı olma"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "hainlerden ötürü, günahsız kimselere davacı olma, yani münâfıktan ötürü, yahudiye hasım olma" demektir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî (r.h), "Senin hasmın, seninle davalaşandır. Bu kelimenin cem'i, "husemâ" şeklinde gelir. Bunun aslı, birşeyin ucu, köşesi, tarafı manasına olan اَلْخَصْمُ kelimesidir. "Hasm", açının bir tarafı, uçlardan birisi demektir. Davadaki iki tarafa da "hasm" denilmiştir. Çünkü bunlardan herbiri, hüccet ve dava bakımından iki uçtadırlar. خُصُومُ السَّحَابَةِ ifadesi de, bir bulutun kenarları demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Peygamber Günahtan Masum (Korunmuştur.

Peygamberlerin ismet sıfatına sahip olduklarını kabul etmeyenler, "Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir günahın sudûr ettiğini gösteriyor. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), hâin münafıktan ötürü, yahudiye hasım olup o münâfığı müdâfaa etmeyi istememiş olsaydı, bundan nehyedilmezdi" demişlerdir. Bunlara şöyle cevap verilir: Bir şeyi nehyetmek, nehye muhatab olan kimsenin, yasaklanan o şeyi yapmış olması manasına gelmez. Hatta bir rivayete göre **Tu'me**'nin sülâlesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, onu müdafaa etmesini ve o hırsızlık suçunu yahudinin yaptığına hükmetmesini isteyince, Hz.

Peygamber (s.a.s) hüküm vermek için vahyi beklemiş ve bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Âyette geçen bu nehyin maksadı ise, **Tu'me**'nin yalan söylediğine ve yahudinin o hırsızlık suçundan uzak olduğuna, peygamberin dikkatini çekmektir.

Mağfiret Emri, Günah İşlediğine Delil Olmaz

Buna göre eğer, "Böyle bir hatanın Hz. Peygamber (s.a.s)'den sâdır olduğuna, bu âyetten sonra gelen, *"Allah'tan mağfiret iste"* buyruğu delildir. Cenâb-ı Hak, Peygamberine mağfiret istemesini emrettiğine göre, bu emir ondan böyle bir hatanın sâdır olduğuna delâlet etmektedir?" denirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Belki de, zâhiren müslüman göründüğü için, o münafık **Tu'me**'ye yardım etmeye, Hz. Peygamber'in gönlü meyletmiştir. İşte bu kadarcık birşeyden dolayı, mağfiret istemesi emredilmiştir. Çünkü ebrârın hasenatı (iyilikleri), mukarreblerin seyyiatı (kötülükleri) mesâbesindedir.

2) Belki de münafık **Tu'me**'nin sülalesi, bu hırsızlığı o yahudinin yaptığına ve **Tu'me**'nin bu suçtan berî olduğuna şahidlik edip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların şehadetlerinden şüphelenmesini gerektiren birşey görülmeyince, Hz. Peygamber bunu yahudinin yaptığına hükmetmeye yönelmişti. Sonra Cenâb-ı Hak, Peygamberini, o şahidlerin yalancı olduklarına muttalî kılınca, O, böyle bir hükmün verilmesi halinde, bir hata olacağını anlamış, böylece de her ne kadar Allah katında mâzûr olsa da böyle bir hüküm vermesi halinde, hiç şüphesiz bir hata işlemiş olacağı için, buna niyetlenmiş olmasından dolayı Allah'tan mağfiret istemiştir.

3) *"Allah'tan mağfiret iste"* emrinden murad, "**Tu'me**'yi müdafaa eden ve onun hırsızlık suçundan uzak olduğunu ortaya koymak isteyen, o kimseler için, Allah'tan mağfiret iste" şeklinde olabilir.

* *
*

Hıyanet Edenlere Yardımcı Olunmaz

وَلَا تُجَٰدِلْ عَنِ ٱلَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾

"Kendilerine hâinlik etmiş kimselerden yana mücâdele etme. Çünkü Allah hâinlikte ileri gitmiş günahkârları sevmez"

(Nisa, 107).

Bu âyette geçen, *"Kendilerine hâinlik etmiş kimseler"*den maksad, **Tu'me** ile, **Tu'me**'nin hırsızlık yaptığını bildiği halde ona yardım eden akrabalarıdır. اِخْتَانَ , hiyanet etti manasınadır. Nitekim, hâinlik etti manasına, خَانَهُ ve اِخْتَانَهُ denilir. Biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın, عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ (Bakara, 187) âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Allah gerek **Tu'me**, gerekse onu müdafaa edenler hakkında, *"kendilerine hâinlik etmiş kimseler"* tabirini kullanmıştır. Çünkü, günah işlemeye yeltenen herkes, kendisini ilahî mükâfaata haram kılmış ve kendisini ilâhî cezaya düçar kılmış demektir. Bu sebeple, işte bu, kişinin kendisine bir hiyaneti olmuş olur. Bu mânadan dolayı, başkasına zulmeden kimse hakkında, "O, kendisine zulmetmiştir..." denilir.

Bil ki âyette çok şiddetli bir tehdit vardır. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber'in gönlü, bir nebze dahi olsa **Tu'me**'nin tarafına meyledip, **Tu'me** de Allah'ın ilm-i ezelîsinde fasık olunca, Allah Teâlâ, işte günahkâra bu kadarcık yardım etmeden dolayı, peygamberini azarlamıştır. Binaenaleyh, zâlimin zulmünü bilip de, sonra bu zulmünde ona yardımcı olan, üstelik bir de onu buna sevk edip, bu hususta onu iyice teşvik edenin hali kimbilir nice olur?

Şonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ اللّٰهَ لاَ يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَثِيمًا *"Çünkü Allah, hainlikte ileri gitmiş günahkârları sevmez"* buyurmuştur. Müfessirler, "**Tu'me**, zırhı çalmakla hiyânette bulunup, bu hırsızlığı yahudiye mal ederek bir günaha girince, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü Allah, hainlikte ileri gitmiş günahkârları sevmez"* buyurduğunu" söylemişlerdir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak, **Tu'me**'den tek bir hiyânet ve tek bir günah sâdır olduğu halde, niçin *"hainlikte ileri gitmiş günahkâr"* demiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Allah Teâlâ, bu adamın yapısında, birçok günaha ve hiyanete temayülü olduğunu biliyordu. Bundan dolayı, o insanın tabiatında bu meylin bulunması sebebiyle, mübalağaya delâlet eden bu sîgaları kullanmıştır. Nitekim bize nakledilen şu husus da buna delâlet eder: "**Tu'me**, bu hadiseden sonra Mekke'ye kaçarak irtidad etmiş ve hırsızlık amacıyla birisinin duvarını delerken, duvar üstüne uçmuş ve ölmüştür. Sonu böyle olan bir kimsenin, hain olduğu hususunda şüphe duyulmaz. Bir de **Tu'me**, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu hırsızlık suçunu kendisinden uzaklaştırıp bunu yahudiye yüklemesini istemiştir. Böyle bir şey, Hz. Peygamber'in peygamberliğini iptâl eder. Hz. Peygamber'in peygamberliğini iptal etmeye çalışan ve Onun, yalan ortaya koymasını, söylemesini isteyen kimse muhakkak ki kâfir olmuştur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, onu, hainlikte ileri gitmiş günahkâr olarak nitelemiştir."

Yine şöyle denilmiştir: Bir adamın bir günah işlediğine muttali olduğun zaman, bil ki o günahın başka kardeşleri de vardır. **Hz. Ömer** (r.a)'den şu rivayet edilmiştir: O, bir hırsızın elinin kesilmesini emredince, o hırsızın annesi ağlayarak gelir ve, "Bu,

onun ilk defa yapmış olduğu bir hırsızlıktır; binaenaleyh onu bağışla!" der. Bunun üzerine **Hz. Ömer**, "Yalan söylüyorsun; Allah, kulunu ilk suçuyla muâheze etmez" der. Bil ki, Allah Teâlâ bu tehdidini çokça hain ve çok günahkâr olan kimselere tahsis edince, bu, hiyâneti ve günahı az olan kimselerin bu tehdidin dışında kaldıklarına delâlet etmiş olur.

* *
*

Yapılan İşler İnsanlardan Gizlense de, Allaha Karşı Gizlenmez

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَىٰ مِنَ الْقَوْلِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

"İnsanlardan gizlerler de, Allah'dan gizleyemezler. Halbuki onlar, O'nun razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzdükleri zaman da O, onlarla beraberdi. Allah, yapacakları her şeyi kuşatıcıdır"

(Nisa, 108).

اَلْاِسْتِخْفَاءُ kelimesi Arapça'da "gizlenmek" manasına gelir. Nitekim, "Ondan saklandım, gizlendim" manasına olmak üzere, اِسْتَخْفَيْتُ مِنْ فُلَانٍ denilir. Ve mesela Cenâb-ı Hak da, وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ *"...gece (karanlığında) gizlenen..."* (Ra'd, 10) buyurmuştur. Yani, مُسْتَتِرٌ (gizlenen...) demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ tabirinin manası, "insanlardan gizlenip saklanıyor, Allah'tan ise gizlenmiyorlar.." şeklinde olur. **İbn Abbas** ise bu âyete, "İnsanlardan hayâ ediyorlar; Allah'tan ise hayâ etmiyorlar.." şeklinde mana vermiştir. **Vahidî**, "Bu, bir mana olup, tefsir değildir" demiştir. "Zira, insanlardan hayâ etmek, onlardan saklanmayı ve gizlenmeyi icâb ettirir. Ama, hayâ etmenin, gizlenmenin bizzat kendisi olduğunu söylemeye gelince, bu böyle değildir." Cenâb-ı Hak, وَهُوَ مَعَهُمْ *"O, onlarla beraberdi"* buyurmuştur ki, bu ifadeyle, ilim, kudret ve görme bakımından onlarla beraber olduğu murad edilmiştir. İnsanları günahtan alıkoymak için, işte bu ifade yeter. O'nun, إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَىٰ مِنَ الْقَوْلِ *"O'nun razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzdükleri zaman da.."* buyruğuna gelince bu, "onlar bu sözü kalblerinde gizliyor ve zihinlerinde ölçüp biçiyor, takdir ediyorlardı.." anlamındadır. Biz, تَبْيِيتٌ kelimesinin ne demek olduğunu, O'nun *".. onlardan bir güruh geceleyin.. kurarlar, düzerler.."* (Nisa, 81) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. Allah'ın hoşnut olmadığı söz ise, **Tu'me**'nin,

"Yahudiye, "zırhı o çaldı diye iftira atar ve, benim çalmadığıma dair yemin ederim. Böylece de Peygamber, kendi dininde olduğum için benim yeminimi kabul eder, yahudinin yeminini kabul etmez" şeklindeki sözüdür.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak, aslında kişinin kalbinde ve içinde bulunan bir mana olduğu halde, buradaki, "geceleyin akıldan geçirilen, içten kurulan" şeyi niçin "söz" olarak adlandırmıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Bize göre hakîkî manada söz, kişinin içinde bulunan mana demektir.İşte bu görüşe göre, herhangi bir müşkil söz konusu olmaz. Ama, kelam-ı nefsî'yi kabul etmeyenlere gelince, onların bu müşkile şu şekilde cevap vermeleri mümkündür: **Tu'me** ve onun sülâlesi, geceleyin belki de bir araya gelmiş, nasıl bir tuzak ve çare bulacaklarını düşünüp- taşınıp, tertib etmişlerdi.. İşte bu sebepten dolayı da Cenâb-ı Hak, onların bu sözlerini, *"razı olunmayan ve geceleyin planlanmış bir söz"* diye isimlendirmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا *"Allah, onların yapacakları her şeyi kuşatıcıdır"* buyruğuna gelince, bundan maksad, "onlar bu tuzak ve hilenin keyfiyyetini, her ne kadar insanlardan gizleseler de bu durum, Allah'ın ilminde apaçık olması itibariyle, onun ilahî bir tehdit olmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, bütün malûmatı çepeçevre kuşatmıştır; o malumattan hiçbir şey O'na saklı ve gizli değildir.

* *
*

Haksızların Kıyamette Avukatı Olabilir misiniz?

هَا أَنْتُمْ هَٰؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾

"İşte siz öyle kimselersiniz ki dünya hayatı uğrunda, onlardan yana mücadele ettiniz. Ya Kıyamet günü onlar hesabına Allah ile kim savaşacak, yahut onlara kim vekil olacak"

(Nisa, 109).

Âyetin başındaki هَا edatı tenbih; أَنْتُمْ هَٰؤُلَاءِ *"Siz öyle kimselersiniz"* ifadesi ise mübteda ve haberdir. جَادَلْتُمْ (mücadele ettiniz) tabiri de, أُولَاءِ kelimesinin haber

olduğunu gösteren bir cümledir. Nitekim sen cömert birisine, "Sen **Hatem-i Tâî**'sin, malınla cömertlik ediyor ve herkesi kendine tercih ediyorsun" dersin. أُولَاءِ kelimesinin, اَلَّذِى manasına gelen bir ism-i mevsûl, جَادَلْتُمْ tabirinin de bir sıla cümlesi olması mümkündür. Arapça'da "cidâl", iyice davalaşmaktan ibarettir. İp iyice, tam eğrildiğinde, جُدِلَ الْحَبْلُ ; sanki bükülerek kuvvetlendirilmiş olduğu için, kuvvetli adama رَجُلٌ مَجْدُولٌ ; kuşların en kuvvetlisi olduğu için de "doğan"a أَجْدَلُ denilir. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. Onun dışındakiler şöyle demişlerdir: "Cedelleşmeye ve çekişmeye, iki taraftan herbiri hasmını, görüşünden caydırmayı ve üzerinde olduğu halden kaydırmayı istediği için, "cidâl" denilmiştir."

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Bu âyet, zâhiren müslüman göründükleri için, **Tu'me** ve akrabalarını müdafaa eden bir grup mü'mine hitabdır. Binaenaleyh âyetin manası şöyledir. "Farzedin ki siz, bu dünyada **Tu'me**'yi ve akrabalarını müdafaa edip (kurtardınız). Peki ya âhirette Cenâb-ı Hak, onları azabı ile hesaba çektiğinde onları kim savunacak?" **Abdullah İbn Mes'ud** (r.a) âyeti, هَا اَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُ "İşte siz öyle kimselersiniz ki, ..ondan yana, yani **Tu'me**'den yana mücadele ettiniz" şeklinde okumuştur. Âyetteki, *"Ya kıyamet günü onlar hesabına Allah ile kim savaşacak?"* tabiri, azarlama ve bunu iyice kafalara yerleştirme manasında bir sorudur.

Sonra Allah Teâlâ, أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا *"Yahut onlara kim vekîl olacak?"* buyurmuştur. Bu ifade, bir önceki istifham üzerine ma'tuftur. Vekîl, bir şeyi muhafaza ve himaye işi kendisine verilmiş olan kimsedir. Binaenaleyh bu âyetin manası şöyle olur: *"Onlar Allah'ın azabından koruyacak ve himaye edecek kimdir?"*

* *
*

Bil ki Allah Teâlâ bu hususdaki va'îdini zikredince, bunun peşisıra onları tevbeye davet etmiş ve tevbe için üç çeşit teşvikte bulunmuştur:

Tevbe Eden Bağışlanır

Bunlardan **birincisi** şudur:

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُۥ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ ٱللَّهَ يَجِدِ ٱللَّهَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١١٠﴾

"Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder ve sonra Allah'tan mağfiret isterse o, Allah'ı gafûr ve rahîm bulacaktır"

(Nisa, 110).

Âyette geçen "kötülükten" murad, başkasını üzen birşeydir. Tu'me'nin zırhı çalıp, bu suçu yahudi üzerine atması gibi.. "Nefse zulmetmek"ten murad ise, yalan yere yemin etmek gibi, (zararı) insanın kendisine has olan şeylerdir. Allah Teâlâ, zararı başkasına dokunan günahı, سُوْءً "kötülük" kelimesi ile ifade etmiştir. Çünkü bu çoğu zaman, zararı başkasına bulaştırmak olur. "Zarar" da, peşin (hazır) olan kötülük demektir. Fakat insanın kendisini alâkadar eden günaha gelince, bu çoğu zaman peşin (hazır) bir zarar olmaz. Çünkü insan, kendisine zarar vermek istemez.

Bil ki bu âyet, şu iki hükmü göstermektedir:

a) Tevbe, ister küfür, ister kasten adam öldürme, isterse mal gasbetme nev'inden bir günahtan dolayı olsun, hertürlü günahtan ötürü yapılabilir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Kim bir kötülük yapar, yahud nefsine (kendisine) zulmederse.."* ifadesi bütün günahları içine alır.

b) Âyetin zahiri, sadece istiğfarda bulunmanın yettiğini göstermektedir. Bazı alimler, bu mağfiret talebinin, tevbe etme şartına bağlı olduğunu, zira günahta ısrar edildiği halde, yapılan istiğfarın fayda vermeyeceğini söylemişlerdir.

Âyetteki, يَجِدِ اللّٰهَ غَفُوْرًا رَحِيْمًا buyruğunun manası, غَفُوْرًا رَحِيْمًا لَهُ "O kimse Allah'ı, kendisi için mağfiret edici ve rahmet edici bulur" şeklindedir. Âyetten anlaşıldığından ötürü, "kendisi için" (لَهُ) kısmı hazfedilmiştir. Çünkü istiğfara teşvik, ancak bu mana ve kayıd murad edildiği zaman söz konusu olur.

* *
*

Günah, Allah'a Zarar Vermez

Tevbeye ikinci çeşit teşvik şudur:

وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾

"Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah herşeyi bilen, tam bir hüküm ve hikmet sahibi olandır"

(Nisa, 111).

Kesb, bir menfaati celbetmek veya bir zararı gidermekten ibarettir. İşte bu sebepten ötürü, Cenâb-ı Hakk'ı "kesb" sıfatıyla vasfetmek caiz değildir. Bu âyetten maksat, günahkâr kimseleri mağfiret talep etmeye teşvik etmektir. Buna göre, Allah Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir: "Yapmış olduğun bu günahın zararı, asla bana dönmez.. Çünkü ben, fayda ve zarardan münezzehim. Tevbe ve istiğfarının kabul olunması hususunda ümitsizliğe düşme." Allah, kişi tevbeye yöneldiğinde, onun kalbinde olanı bihakkın bilen, alîm ve hikmet sahibidir. Yani, "O'nun hikmeti ve rahmeti, tevbe edeni affetmesini iktizâ eder" demektir.

* *
*

İşlediği Suçu Başkasına Mal Edenin Vebali

Tevbeye üçüncü çeşit teşvik, şu âyettir:

وَمَن يَكْسِبْ خَطِيٓـَٔةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِۦ بَرِيٓـًٔا فَقَدِ ٱحْتَمَلَ بُهْتَٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ﴿١١٢﴾

"Kim bir hata veya bir günah işler de sonra onu bir suçsuzun (üstüne) atarsa, muhakkak ki o, bir iftirayı ve apaçık bir günahı da sırtına yüklenmiştir"
(Nisa, 112).

Alimler, bu âyette geçen "hatîe" ve "ism" kelimelerinin ne mana ifade ettiği hususunda şu açıklamaları yapmıştır:

a) "**Hata**", küçük günah; "**Ism**" kelimesi ise, büyük günahtır.

b) **Hata**, başkasını ilgilendirmeyen, sadece yapanı alâkadar eden günahtır. "**İsm**" ise, zulmetmek ve adam öldürmek gibi, başkasını da alâkadar eden günahtır.

c) **Hatâ**, ister kasten isterse hatâen olsun, yapılması uygun olmayan şeydir. "**İsm**" ise, kasten yapılan şeydir. Bunun kasden yapılan şey olmasının delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetten önceki *"Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur"* (Nisa, 111) buyruğudur. Böylece Allah, "**İsm**"in bir cezaya müstehak olmaya sebep olan bir şey olduğunu beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ يَرْمِ بِهِۦ بَرِيٓـًٔا *"Sonra onu bir suçsuzun (üstüne) atarsa.."* ifadesine gelince, buradaki بِهِۦ lafzındaki zamirin neye raci olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu zamir, âyette bahsedilen hatâ, günah kelimelerinden birine raci olup, mana, "Sonra zikredilen bu iki şeyden birini, bunlardan berî olan bir kimseye atarsa..." şeklinde olur.

2) Bu zamir, sadece "günah"a racidir. Çünkü bu ifade, zamire daha yakındır. Bu tıpkı zamirin, Hak Teâlâ'nın, وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا *"Onlar bir ticaret, yahut bir oyun, bir eğlence gördükleri zaman ona yönelip dağıldılar"* (Cuma, 11) âyetinde, "ticaret" kelimesine raci olması gibi..

3) Bu zamir, kesbetmeye racidir. Buna göre kelamın takdiri, يَرْمِ بِكَسْبِهِ بَرِيئًا "Sonra kesbini bir suçsuzun (üstüne) atarsa" şeklinde olur. Böylece, âyette geçen يَكْسِبْ fiili, masdarı olan "kesb"e delâlet etmiş olur.

4) Zamir, hata lafzının manasına râcidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kim bir günah işler, sonra da o günahı, onu işlememiş olan birisi üzerine atarsa" şeklinde olur. Allah Teâlâ, فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا *"Muhakkak ki o, bir iftirayı ve apaçık bir günahı da sırtına yüklenmiştir"* buyurmuştur. "Bühtân" kardeşinin yapmamış olduğu kötü bir işi yapmakla onu ittiham etmendir. Bil ki, iftira ve bühtanda bulunan kimse, hem dünyada iyice kınanır, hem de âhirette çetin bir azaba düçar olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki o, bir iftirayı yüklenmiştir"* buyruğu, bu kimsenin bu dünyada ne kadar büyük bir zemme düçar olduğuna; *"ve apaçık bir günah"* tabiri de âhirette büyük bir cezaya düçar olacağına bir işaret olur.

* *
*

Saptırmak İsteyenler Yalnız Kendilerine Zarar Verirler

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَّائِفَةٌ مِّنْهُمْ أَن يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا
أَنفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِن شَيْءٍ وَأَنزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُن تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

"Üzerinde Allah'ın lütf-u inâyeti ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir güruh muhakkak seni dahi şaşırtmayı düşünüp kurmuştu. Aslında onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar ve sana hiç bir şekilde zarar da veremezler. (Nasıl

yapabilirler ki) Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi ve bilmediklerini sana öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inayeti çok büyüktür''

(Nisa, 113).

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْلاَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَّائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ buyurmuştur ki, bunun manası, *''şayet Allah Teâlâ, nübüvvet demek olan fazlı ile, ismet demek olan rahmetini sana tahsis etmemiş olsaydı... onlardan bir güruh, muhakkak seni dahi şaşırtmayı düşünüp kurmuştu..''* demektir. Çünkü, Tu'me'nin sülâlesi, hırsızın Tu'me olduğunu biliyorlardı. Ama buna rağmen onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den onu savunmasını, onun lehine mücadele vermesini, hırsızlık fiilinden onun uzak olduğunu söyleyerek, bu hırsızlık hadisesini yahudiye isnâd etmesini istemişlerdi. Buna göre يُضِلُّوكَ lafzının manası, "Onlar, seni yanlış ve bâtıl olan bir hükme düşürmeye yeltenirler.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا يُضِلُّونَ اِلاَّ اَنْفُسَهُمْ buyurmuştur ki bu, *''Onlar, günah, haksızlık, yalan ve iftira ile şehadette bulunma hususunda birbirleriyle yardımlaşmaları sebebiyle, onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar. Onlar bu gibi amelleri yapmaya yeltenince, sapıtanların ameli gibi iş ve amelde bulunan kimseler olmuş olurlar ''* demektir.

Yüce Allah'ın, وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ *''Ve sana hiçbir şekilde zarar da vermezler''* buyruğuyla ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

a) **Kaffâl** (r.h): "Onlar, gelecekte sana hiçbir zarar veremiyecekler" şeklindedir" demiştir. Böylece Cenâb-ı Hak peygamberine, bu âyetinde, onların O'nu bâtıla düşürmek istemelerine mukabil, ismet sıfatını devam ettireceğini ve O'nu koruyacağını va'adetmiştir.

b) "Onlar, her ne kadar seni bâtıla düşürme hususunda sa'y ü gayret gösterseler bile, sen bâtıla düşmedin. Zira sen hükmetme işini, durumun zahirine binâ ettin. Zaten sen, hükümleri zahire göre vermekle emrolundun" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *''Nasıl yapabilirler ki Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi''* buyurmuştur.

Bil ki, şayet biz Cenâb-ı Hakk'ın, *''Ve sana hiçbir şekilde zarar veremezler''* buyruğunu, "Allah Teâlâ gelecekte de O'nu korumayı va'adetmiştir" şeklinde tefsir edersek, o zaman O'nun, *''(Nasıl yapabilirler ki) Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi''* ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın bu va'adini pekiştirmiş olur. Yani "O, sana kitap ve hikmeti indirip, sana, şeriatını insanlara tebliğ etmeni emredince, şüphelere ve sapıklığa düşmekten seni korumaması, hikmetine nasıl uygun düşer?" demektir.

Yok eğer biz bu âyeti, "Hz. Peygamber, hükümleri zâhire göre verme hususunda mâzurdur" şeklinde tefsir edersek, o zaman mâna, "O, sana kitabı ve hikmeti indirip, o kitapta, şeriatın hükümlerini zahire binâ etmeni vacib kılmıştır... Binaenaleyh, işleri zâhire bina etmen sana nasıl zarar verebilir?" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَعَلَّمَكَ مَالَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا *"Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inâyeti çok büyüktür"* buyurmuştur.

Kaffâl (r.h) bu ifâdenin, şu iki manaya gelebileceğini söylemiştir.

1) Bundan maksad, dinle ilgili olan şeylerdir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Halbuki, kitap nedir, iman nedir, sen bilmezdin"* (Şûrâ, 52) buyurmuş olduğu gibidir. Bu izaha göre âyetin takdiri, "Allah daha önce sen onlar hakkında hiç bir şey bilmezken, sana kitabı ve hikmeti indirmiş, seni bunların sırlarına muttali kılmış ve hakikatlarına vâkıf kılmıştır. Binaenaleyh, sana bunları yaptığı gibi, sonraki günlerinde de, hiçbir münafık, seni saptırmaya ve ayağını kaydırmaya muktedir olamıyacaktır" şeklinde olur.

2) Bundan maksad, "Allah Teâlâ sana, evvelki ümmetlerin haberleri hususunda bilemiyeceğin şeyleri öğretti" demektir. Bunun gibi sana, kendisiyle münafıkların çeşitli hile ve tuzaklarından sakınabileceğin onların çok çeşitli hile ve tuzaklarını öğretmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inâyeti çok büyüktür"* buyurmuştur ki, işte bu ifade, ilmin, üstünlük ve faziletlerin en şereflisi olduğuna delâlet eden delillerin en büyüklerindendir. Çünkü Allahu Teâlâ, insanlara pek az ilim vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* (İsrâ, 85) buyurmuştur. Bir şahsın, bütün mahlûkatın ilimlerinden olan payı, azdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* (İsra, 85) buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu azı büyük; dünyanın tamamını ise, az diye adlandırmıştır: Çünkü Cenâb-ı Hak, *"dünyanın faidesi pek azdır"* (Nisa, 77) buyurmuştur. İşte bu da, ilmin çok şerefli olduğuna delâlet eder.

★ ★
★

Hayr Gayesiyle olmaksızın Kulis (Fısıldaşma) Doğru Değildir

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّن نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَن
يَفْعَلْ ذَٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾

"Onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Bir sadaka vermeyi, ya bir iyilik yapmayı veya insanların arasını düzeltmeyi emredenler müstesna. Kim Allah'ın rızasını arayarak böyle yaparsa, Biz ona çok büyük bir mükâfaat vereceğiz"

(Nisa, 114).

Bil ki bu, Allah'ın razı olmayacağı sözü neceleyin konuşup düzdükleri zaman, hakkında fısıldaştıkları şeye bir işarettir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vahidî (r.h) şöyle demektedir: اَلنَّجْوٰى kelimesi, Arapça'da, iki kimse arasındaki sır anlamına gelir. Nitekim, نَاجَيْتُ الرَّجُلَ مُنَاجَاةً وَنِجَاءً "Adam ile fısıldaştım-fısıldaşmak-gizli konuşmak" denilmektedir. Yine, نَاجَيْتُهُ (Onunla fısıldaştım, gizli konuştum) manasında نَجَوْتُ الرَّجُلَ – اَنْجُو – نَجْوٰى denilir. اَلنَّجْوٰى kelimesi bazan münacaat yerinde olmak üzere masdar olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Herhangi üç kişi arasında bir fısıldaşma vaki olduğunda, muhakkak ki O (Allah), bunların dördüncüsüdür"* (Mücadele, 7) buyurmuştur; bazan da, karşılıklı fısıldaşan topluluk ve kavim anlamına gelir. Nitekim Allah Teâlâ, *"...Onlar gizli konuşurlarken.."* (İsrâ, 47) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, اِلاَّ مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ buyruğundaki مَنْ kelimesinin terkibteki yeri hususunda, nahivciler birtakım fikirler beyan etmişlerdir ki, bu görüşler, âyetteki نَجْوٰى kelimesinin manasına bina edilmiştir. Binaenaleyh, eğer biz, âyette geçen نَجْوٰى kelimesini sır manasına alırsak, o zaman مَنْ kelimesinin mahallinin mansub olması caizdir. Çünkü bu, bir şeyi, cinsinden olmayan şeyden istisnâ etmektir (İstisnâ-i munkatî). Binaenaleyh, bu istisnâ mansub olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı اِلاَّ اَذًى *".. ancak ezîyyet.."* (Al-i İmran, 111) ifâdesinde olduğu gibidir. Cinsinden yapılmayan istisnaları merfu okuyanlara göre de, bu kelimenin mahallen merfu olması da caizdir. Bu da, şairin tıpkı, اِلاَّ الْيَعَافِيرُ وَاِلاَّ الْعِيسُ *"Ceylanlar hariç ve kır develer müstesna..."* ifadelerinde olduğu gibidir.

Ebu Ubeyde, bu tabiri muzâfı hazfedilenler kabilinden kabul ederek şöyle demiştir: "Âyetin takdiri, اِلاَّ فِي نَجْوٰى مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ "Sadaka vermeyi emreden kimsenin fısıldaşması müstesnâ olup, bunda hayır vardır.." şeklindedir. Daha sonra buradaki muzaf (نَجْوٰى) hazfedilmiştir. Bu takdire göre مَنْ yerini tuttuğu için, takdir edilen ifâdedeki نَجْوٰى (fısıltı) kelimesinin yerinde olmuş olur.

Bu kelime hakkında şu iki vecih de caizdir:

a) Bu, âyette geçen مِنْ نَجْوٰيهُمْ *"fısıltılarından..."* kelimesinden bedel olmak üzere, mahallen mecrûrdur. Bu, senin tıpkı مَا مَرَرْتُ بِاَحَدٍ اِلاَّ زَيْدٍ "Ben Zeyd hariç hiç kimseye rastlamadım" demen gibidir.

b) Bu kelimenin, istisnâ olmak üzere, mahallen mansub olması da caizdir. Böyle olması da, tıpkı senin, مَاجَاءَنِي اَحَدٌ اِلاَّ زَيْدًا "Bana **Zeyd** hariç hiç kimse gelmedi" demene benzer ki, bu da bir cinsi aynı cinsten istisna etmektir (İstisnâ-i muttasıl).

Ama biz âyette geçen necvâ kelimesini karşılıklı fısıldaşan topluluk manasına alırsak, o zaman bu ifade, müstesnâ olduğu için mansûb olur. Çünkü bu da, aynı cinsin aynı cinsten istisnâsı olmuş olur (İstisnâ-i muttasıl).

مَنْ edâtının, şu iki sebepten dolayı, mahallen mecrûr olması da caizdir.

1) Bu lâfzı, فِي كَثِيرٍ "çoğunda.." kelimesine tabi kılmandır. Buna göre mana, "Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır bulunmamaktadır; sadakayı emredenlerin fısıldaşmaları müstesnâ, (bunda bulunur)" şeklinde olur. Bu, senin, لاَ خَيْرَ فِي الْقَوْمِ اِلاَّ نَفَرٍ مِنْهُمْ "Onlardan bir kişi hariç, toplumda hiçbir hayır yoktur" demen gibidir.

2) Bu kelimeyi, âyette geçen نَجْوٰى kelimesine tâbi kılmandır. Bu da senin, لاَ خَيْرَ فِي جَمَاعَةٍ مِنَ الْقَوْمِ اِلاَّ زَيْدٍ "**Zeyd** hariç, kavmin hiçbir cemaatinde bir hayır yoktur" demen gibidir. (Bu durumda), **Zeyd** kelimesini istersen فِي جَمَاعَةٍ kelimesine; istersen, مِنَ الْقَوْمِ kelimesine tabi kılarsın.. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu âyet, her ne kadar, o hırsızın (**Tu'me**) kavminin bir birleriyle fısıldaşmaları hakkında nazil olmuş ise de, bu âyet mana bakımından umûm ifâde eden bir âyettir. Buna göre mana, *"İnsanların, hakkında fısıldaşıp sohbete daldıkları sözlerden, sadece hayır işlerine dair olanlar makbûldür"* şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hayır işlerinin üç çeşit olduğunu belirtmiştir:

a) Sadakayı emretmek.

b) Marûf olan şeyi emretmek.

c) İnsanların arasını ıslâh etmek... Cenâb-ı Allah sadece bu üç kısmı zikretmiştir; zira hayır işi, ya bir menfaat ulaştırmak veya bir zararı gidermek şeklinde olur. Hayrı ulaştırmak da, ya maddi hayırlardan olur ki, bu meselâ mal vermektir; işte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"Bir sadaka vermeyi emredenler müstesnâ..."* ifâdesiyle işaret etmiştir. Yahut manevî hayırlardan olur ki bu da, nazarî kuvveti ilimlerle; amelî kuvveti de, güzel fiillerle mükemmelleştirmekten ibâret olup, her ikisi de marufu emretmekten ibarettir. İşte buna, Cenâb-ı Hak, *"...ya da bir iyilik yapmayı.."* ifadesiyle işaret etmiştir. Zararı gidermeye gelince, bu hususa da, Cenâb-ı Allah, اَوْ اِصْلاَحٍ بَيْنَ النَّاسِ *"...veya insanların arasını düzeltmeyi..."* ifadesiyle işaret etmiştir. Böylece, bütün hayırların bu âyette zikredilmiş olduğu sabit olmuş olur. Söylediğimizin doğruluğuna,

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, كَلَامُ ابْنِ آدَمَ كُلُّهُ عَلَيْهِ لَا لَهُ إِلَّا مَا كَانَ مِنْ أَمْرٍ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهْيٍ عَنْ مُنْكَرٍ أَوْ ذِكْرِ اللهِ *"Marûfu emretme veya münkerden sakındırma veyahut da Allah'ı zikretmek gibi hususlar hariç, insanoğlunun bütün sözleri, lehine değil, aleyhinedir"*(68) şeklindeki hadisi de delâlet eder. **Süfyan es-Sevrî**'ye, "Bu ne acaip hadis!" denildiğinde o, "Allahu Teâlâ'yı dinlemedin mi! Bak O, *"Onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur"* buyurmaktadır. İşte bu hadis, bu âyetin söylediğinin aynısını söylemektedir. Allah'ı dinlemedin mi? Zira O, *"Asra andolsun ki, muhakkak insan ziyandadır. Ancak iman edenlerle güzel amellerde bulunanlar, bir de birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesna..."* (Asr, 1-3) buyurmaktadır. İşte bu hadis, bu âyetin ifade ettiğinin aynısını bildirmektedir" dedi.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا *"Kim Allah'ın rızasını arayarak böyle yaparsa, biz ona çok büyük bir mükâfaat vereceğiz"* buyurmuştur ki, bu "Bu üç çeşit tâat, her ne kadar şerefli ve son derece yüce ise de, insan bunları, sırf Allah rızasını talep etmek ve O'nun rızasını kazanmak için yaptığı zaman bunlardan istifade edebilir. Ama, bunları gösteriş ve kahramanlık olsun diye yaparsa, bu durumda hüküm tersine döner, bütün bu tâatler en büyük kötülüklerden olmuş olur" demektir.

İşte bu âyet, zahirî amellerden elde edilmek istenen şeyin, niyetin ihlaslı olup olmadığı hususunda kalbin hallerini gözetmek ve sebepleri, Allah rızasının dışında kalan maksadlara yönelmekten arındırmak olduğuna delâlet eden delillerin en kuvvetlilerindendir. Bu âyetin benzerleri ise, *"Halbuki onlar, Allah'a, O'nun dininde ihlas erbabı olarak.. ibadet etmelerinden başka bir şeyle emrolunmamışlardı..."* (Beyyine, 5) ve *"Hakikaten insan için, kendi çalıştığından başkası yoktur"* (Necm, 39) âyetleriyle; Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ *"Muhakkak ki ameller, niyetlere göredir. (Onlara göre değerlendirilir)"* (69) hadisidir. Burada, şu iki soru hatıra gelmektedir:

Birinci soru: Allah Teâlâ'nın, ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ ifadesindeki ابْتِغَاءَ kelimesi niçin mansub getirilmiştir?

Cevap: Çünkü bu kelime, mef'ûlün leh'dir. Buna göre mana, "Allah'ın rızasını aramak için..." şeklindedir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, (önce) إِلَّا مَنْ أَمَرَ *"...emreden kimseler müstesnâ..."*; daha sonra da, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ *"Kim böyle yaparsa.."* buyurmuştur?

Cevap: Allah, hayrı emretmeyi zikretmiştir ki onu failine delil kılsın. Çünkü hayrı

---

68) İbn Mâce, Fiten, 12 (2/1315).
69) Buhârî'nin ilk hadisi.

emr(eden kimse), hayırlılar sınıfına dahil olunca, hayrı bizzat yapan kimselerin bu hayırlılar sınıfına girmeleri daha uygun ve evlâ olur. İşte bu وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ tabiriyle وَمَنْ يَأْمُرْ بِذٰلِكَ "Her kim bunu emrederse.." manasının kastedilmiş olması da caizdir. Böylece "emr" yerine, "yapmak" sözü kullanılmıştır. Çünkü emretmek de, fiillerden bir fiildir.

* *
*

Resulullah'a Muhalefetin Vebali

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾

"Kim, kendisine doğru yol besbelli olduktan sonra Peygambere muhalefet eder, mü'minlerin yolundan başkasına uyup giderse, onu döndüğü o yolda bırakırız. (Ahirette de) kendisini cehenneme koyarız. O, ne kötü bir yerdir!"

(Nisa, 115).

Bil ki bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti şudur: Rivayet olunduğuna göre **Tu'me İbn Ubeyrık,** Cenâb-ı Hakk'ın kendi sır perdesini yırttığını (meselenin içyüzünü ortaya koyduğunu) ve yahudiyi de hırsızlık töhmetinden arındırdığını görünce, dinden döndü; Mekke'ye gitti ve hırsızlık gayesiyle birisinin duvarını deldi... Derken duvar üzerine yıkıldı ve öldü. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

"Şikâk" ve "müşâkaka" kelimelerinin "iki şeyden herbirinin, işin bir şıkkında (tarafında) olması" veya "iki şeyden herbirinin, diğerine meşakkat ulaşmasına sebep olan bir işin fâili olması" manasına geldiklerini, Bakara sûresinde zikretmiştik.

Âyetteki, مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى *"Kendisine, doğru yol besbelli olduktan sonra.."* tabiri "İslâm dininin doğru olduğu, delil ile o kimseye besbelli olduktan sonra.." demektir. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Çünkü Allah'ın vahyettiği emir ile, ve hırsızlığını ortaya koyması ile, bu **Tu'me** nezdinde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğu âşikar olmuştu. Fakat buna rağmen o, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşman kesildi, muhalefetini açıkladı ve İslâm'dan döndü. Bu sebeple, **Tu'me**'nin bu hareketi, hidayet kendisine açıklandıktan sonra, muhalefetini ortaya koyması oldu.

Allah'ın, وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ buyruğu, "Muvahhidlerin dininden başka bir dine

tabi olursa.." demektir. Zira **Tu'me,** İslâm'ı bırakıp, putperestliğe tâbî olmuştur.

Daha sonra Allah Teâlâ, نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى *"Onu döndüğü o yolda bırakınız"* buyurmuştur. Yani, "Onu kendisi için tercih ettiği şey (yol) ile başbaşa bırakır ve tevekkül ettiği şeye, onu havale ederiz" demektir. Bazı âlimler bu âyetin, özellikle de mürtedler hakkında, "Seyf" âyeti [70] ile mensûh olduğunu söylemişlerdir.

Sonra Hak Teâlâ, وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ "Yani, *"onu cehenneme sokarız"* buyurmuştur. Bu ifadenin aslı, اَلصِّلَاءُ masdarına dayanır ki, "İyice kızışmış olan ateşe atmak" demektir. Âyetteki وَسَاءَتْ مَصِيرًا ifadesindeki "masîr" kelimesi, temyiz olarak mansubtur. Bu senin, فُلَانٌ طَابَ نَفْسًا وَنَصَبًّا عَرَقًا "Falanca tab' itibariyle güzeldir , falancadan ter boşandı" sözün gibidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bu Âyet İcmanın Delillerinden Biridir

Rivayet olunduğuna göre **İmam Şâfiî** (r.h)'ye, Kurân'da, "icmâ"nın delil olduğunu gösteren bir âyet sorulduğunda, o, Kur'ân'ı üçyüz defa okumuş, nihayet bu âyeti bulmuştur. **Şâfiî**'nin bunu delil getirişi şöyle izah edilir: Mü'minlerin yolunun dışında bir yola uymak haramdır. Binaenaleyh mü'minlerin yoluna uymanın vacib olması gerekir. Birinci mukaddimenin izahı şudur: Allah Teâlâ, "Peygambere muhalefet edip, mü'minlerin yolundan başkasına tâbî olanlar için, bir va'îd-i ilâhi'nin söz konusu olduğunu" belirtmiştir. Halbuki sadece peygambere muhalefet etmek de, böyle bir va'îdi gerektirir. Binaenaleyh eğer mü'minlerin yolundan başka bir yola uymak, böyle bir ilâhî tehdidi gerektirmemiş olsaydı, o zaman bu, tehdidde (va'îdde) herhangi bir tesiri olmayan şeyi, bu va'îdi tek başına gerektiren bir şeye katma olurdu ki , böyle birşey caiz değildir. Bundan dolayı, mü'minlerin yolundan başka bir yola ittiba etmenin haram olduğu sâbit olur. Bu sâbit olunca da, mü'minlerin yoluna uymanın vacib olması gerekir. Çünkü "mü'minlerin yoluna uymamak" ifadesi, "mü'minlerin yolundan başkasına uyma" manasını gösterir. Bu sebeple, mü'minlerin yolundan başkasına uymak haram olunca, mü'minlerin yoluna uymamanın da haram olması gerekir. Mü'minlerin yoluna uymamak haram olunca, onların yoluna uymak vacib demektir. Çünkü bu iki zıt tarafın (ihtimalin) dışına çıkılamaz.

İmdi şayet, "Biz, mü'minlerin yoluna uymamanın, mü'minlerin yolundan başkasına uyma manasına olduğunu kabul etmiyoruz. Zira ne mü'minlerin yoluna, ne de onların yolundan başkasına ittiba etmemek imkânsız değildir" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: "Uymak, başkasının yaptığının benzerini yapmak" demektir. Mü'min olmayanların işi, mü'minlerin yoluna uymamak olunca, mü'minlerin yoluna uymayan

70) Bu âyet, müşriklerle savaşa dair olan Tevbe, 5 âyetidir (ç).

herkes, mü'min olmayanların yaptığını yapmış olur. Binaenaleyh bu insanın, onlara uymuş olması gerekir."

Birisi şöyle diyebilir: "Uymak, başkasının yaptığının benzerini yapmak" değildir. Aksi halde şöyle denilmesi gerekir: "Peygamberler ve melekler, ümmetin her ferdi Allah'ın birliğine inandığı gibi, Allah'ın birliğini kabul etmiş olmaları bakımından, insanların bazılarına uymuşlardır. Halbuki böyle söylenilemeyeceği herkesin malumudur. Aksine "İttiba" (uyma), başkası, o fiili yaptığı için, onun fiilinin benzerini yapmaktan ibarettir. Durum böyle olunca, kim, mü'minlere uymanın gerektiği hususunda bir delil bulamadığı için, mü'minlerin yoluna uymayı bırakırsa, mü'minlere uymuş olmaz. Halbuki böylece bu şahıs, mü'minlerden başkasının yoluna tâbî olmuş olmaz." İşte bu, delilin aleyhine getirilen güçlü bir sorudur. Bu konuda, "**Kitabu'l-Mahsûl fî İlmi'l-Usûl**" adlı eserimizde bahsettiğimiz, birtakım başka incelikler de bulunmaktadır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Bu Âyet Hz. Peygamber'in Günahsızlığına Delildir

Bu âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün günahlardan masum (ismet sahibi, korunmuş) olduğunu göstermektedir. Bunun izahı şöyledir:

Eğer Peygamberden herhangi bir günah sudûr etmiş olsaydı, O'nun, bundan men edilmesi caiz olurdu. Başkasını, yaptığı bir işten men eden her insan, o başkasına muhalefet etmiş olur. Çünkü bunlardan herbiri, diğerinin bulunduğu tarafın aksi bir tarafta yer almıştır. Binaenaleyh şayet Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir günah sâdır olmuş olsaydı, O'na mutlaka muhalefet etmek gerektiği sabit olmuş olurdu. Halbuki O'na muhalefet etmek bu âyetle haram kılınmıştır. Binaenaleyh O'ndan bir günahın sâdır olmamış olması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet Sünnete Tâbi Olmanın Gerekçini Gösterir

Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bütün fiilleri hususunda uyulmasının vacib olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü ümmetin fiili, Peygamberin fiilinden başka olsaydı, o zaman iki taraftan herbirinin, fiil bakımından ayrı taraflarda olmaları gerekirdi. Böyle olması halinde de, arada bir muhalefet bulunmuş olurdu. Halbuki Hz. Peygamber'e muhalefet etmek haram kılınmıştır. Binaenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'e her fiilinde uymanın vacip olduğu ortaya çıkmış olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mefhum-u Muhalif, Zannî Delildir

Mütekaddimîn (önceki) âlimlerden bazıları "Her müçtehid, kendi usûlü (prensipleri) hususunda isâbet etmiştir. Bu, herbirinin inancının, inanılan şeye uygun olması manasında olmayıp, hata edenin günah işlemiş olmaması manasınadır" demişlerdir. Bu alimler, bu âyeti görüşlerine delil getirerek, şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, va'îdinin gerçekleşmesini, hidayetin apaçık belli olması şartına bağlamıştır. Bir şarta bağlı olan şey, şart olmadığı zaman söz konusu olmaz. Bu durum

da, hidayet belli olmadığı zaman va'îd-i ilâhinin bulunmamasını gerektirir?" Onlara şöyle cevap verilir: "Bu, mefhum(-u muhalife) sanılmadır. Mefhum-u muhalifi delil sayanlara göre, bu zannî bir delildir. Halbuki kâfirler için bir va'îdin söz konusu olduğuna delâlet eden delil, kât'îdir. Zira Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra, *"Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz..."* (Nisa, 116) buyurmuştur. Halbuki zannî delil kât'î delile karşı koyamaz.

BEŞİNCİ MESELE
Dinde Tahkik ve İsbatın Önemi

Âyet, dinin ancak delil, tefekkür ve istidlâl ile doğruluğunun ortaya konulabileceğine delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, va'îdini, hidayetin besbelli olmuş olması şartına bağlamıştır. Eğer hidayetin belli oluşu, dinin doğruluğu hususunda muteber bir şart olmasaydı, böyle bir şartın faydası olmazdı.

ALTINCI MESELE

Âyet, "hüdâ" (hidayet)'in, ilmin değil delilin ismi olduğunu göstermektedir. Çünkü eğer, "hüdâ" (hidayet), ilmin (bilmenin) ismi olsaydı, *"hidayetin (doğru yolun) besbelli olması"* ifadesi, birşeyin, yine kendisine nisbet edilmesi kabîlinden olurdu ki bu yanlıştır.

* *
*

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ
بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾ إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا ۖ وَإِنْ يَدْعُونَ
إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ اللَّهُ ۘ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾
وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَآمُرَنَّهُمْ
فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ ۚ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا
مُبِينًا ﴿١١٩﴾ يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ ۖ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ
جَهَنَّمُ ۖ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا ۚ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا

"Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimse için bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapmıştır. Onlar O (Allah'ı) bırakırlar da yalnız dişilere taparlar, (böylece) o çok inadcı bir şeytandan başkasına tapmış olmazlar. Allah onu rahmetinden kovdu. O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasîb edineceğim, onları behemehal saptıracağım, onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım, onlara kat'iyyen emredeceğim de davarların kulaklarını yaracaklar, onlara muhakkak emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler." Kim Allah'ı bırakarak şeytanı dost edinirse, şüphesiz açıktan açığa büyük bir ziyana düşmüştür. (Şeytan) onlara va'ad eder, onları olmayacak kuruntulara düşürür. Şeytanın kendilerine va'ad ettiği şeyler ise aldatmadan başka birşey değildir. İşte onlar (böyle). Onların varacakları yer cehennemdir. Oradan kaçacak bir yer de bulamayacaklardır. İman edip de sâlih ameller yapanlara (gelince), biz onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere, içlerinde ebedî kalıcı olarak sokacağız. İşte Allah'ın dosdoğru bir va'adi... Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir"

(Nisa, 116-122).

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ Âyetinin Tekrarındaki Faydalar

Bil ki bunlardan ilk âyet, bu surede bir kere daha geçmişti. Bu tekrarda şu iki fayda vardır:

Birinci fayda: Kur'ân-ı Kerim'de gerek va'ad, gerekse va'îd âyetleri, umûmî durum itibariyle birbirinden farklıdır. Allah Teâlâ, hiçbir va'id âyetini aynı lafız ile iki kere tekrar etmemiştir. Fakat bu âyeti, affına ve mağfiretine delâlet etsin diye aynı surede aynı lafız ile iki kere zikretmiştir. Âlimler tekrarın, manayı te'kidden başka hiçbir faydası olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. İşte bu da Allah Teâlâ'nın va'ad ve rahmet tarafını iyice te'kîd ettiğini gösterir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın va'adini, va'îdinden üstün tutmuş olduğunun ifadesidir.

İkinci fayda: Daha önce geçen âyetler, o zırh çalan kimse hakkında nâzil olmuştur. *"Kim, peygambere muhalefet ederse.."* (Nisa, 115) âyeti de, bu hırsızın mürted olduğu hususunda nâzil olmuştur. Binaenaleyh bu âyetin, geçen âyetlerle ilgisi ancak şu manada olması halinde güzel olur: "Şayet o hırsız mürted olmasaydı, rahmetimden mahrum olmazdı." Ancak ne var ki, o irtidâd edip Allah'a şirk koşunca, Allah'ın rahmetinden uzak kalan mahrum bir kişi olmuş olur. Allah Teâlâ işte bu hususu, şirkin kendi katında çok büyük bir günah olduğunu açıklayarak te'kîd etmiş ve, *"Kim Allah'a şirk koşarsa, muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapmıştır"* buyurmuştur. Bu, "Kim Allah'a şirk koşmaz ise, onun sapıklığı uzak bir sapıklık olmaz.

Hinaenaleyh böylece de, rahmetimden mahrum olmaz" demektir. İşte bu münasebetler, ister tevbe yapılsın, ister yapılmasın, âyetin gösterdiğine göre, şirk dışındaki günahların kesinlikle affedilebileceğine kat'î olarak delalet etmektedir.

Sonra Hak Teâlâ, şirkin pek büyük boyutlu bir sapıklık olduğunu bildirdikten sonra, إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلاَّ إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلاَّ شَيْطَانًا مَرِيدًا لَعَنَهُ اللَّهُ *"Onlar, yalnız dişilere taparlar, (böylece) o çok inadcı bir şeytandan başkasına tapmış olmazlar. Allah o şeytanı rahmetinden kovdu (lanetledi)"* buyurmuştur. Bu âyette yer alan إِنْ lafızları, olumsuz mana ifade ederler. Bunun bir benzeri de, وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلاَّ لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ *"Andolsun ki ehl-i kitaptan herbiri, ölümünden evvel, ona mutlaka iman edecektir"* (Nisa, 159) âyetidir. Âyette yer alan, يَدْعُونَ (çağırırlar, dua ederler) kelimesi, "ibadet ederler" manasınadır. Çünkü bir şeye tapan kimse, ona muhtaç olduğu zaman, ona dua eder. Bu âyetteki إِلاَّ إِنَاثًا *"Yalnız dişilere"* tabiri hakkında şu izahlar yapılmıştır.

"Dişilere Tapma"nın Manası

a) Bundan murad, onların putlarıdır. O müşrikler putlarını, dişi isimleri ile adlandırırlardı. Bu, tıpkı onların Lât, Uzza ve bir üçüncüsü olan Menat putları gibidir. Lât, "Allah" kelimesinin müennesi, Uzzâ, "Aziz" kelimesinin müennesidir. **Hasan el-Basrî**, "Araplardan her kabilenin, kendisine taptığı bir putu vardı. Onlar o putlarına, "Falancaoğullarının dişisi" derlerdi" demiştir. Bu izahın doğruluğuna, **Hz. Aişe** (r.anhâ)'nin, bu ifadeyi إِلاَّ أَوْثَانًا "yalnız putlara taparlar" şeklindeki kıraatı ile, **İbn Abbas** (r.a)'ın, إِلاَّ أُثُنًا "Yalnız putlara" şeklindeki kıraati de delâlet etmektedir. **İbn Abbas**'ın bu kıraatindeki, أُثُنًا kelimesi, tıpkı أَسَدٌ (aslan) kelimesinin أُسُدٌ (aslanlar) şeklinde cemî oluşu gibi, وَثَنٌ kelimesinin çoğuludur. Aslı وُثُنٌ olan bu çoğul kelimedeki zammeli vâv harfi, elife çevrilmiştir. Bu tıpkı, aslı وُقِتَتْ olan fiilin, âyet-i kerimede وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ şeklinde gelmesi gibidir. **Zeccâc**, أُثُنٌ kelimesinin aslının, أُثْنٌ olması, birinci zammenin peşisıra bir zamme getirilmiş olmasının caiz olduğunu söylemiştir.

b) Bu tabir, "Yalnız ölülere taparlar" manasındadır. Ölülerin, "dişiler" diye ifade edilmesinin şu iki şekilde izahı yapılabilir:

1) Ölü, (cansız) şeylerden haber vermek, dişilerden haber verme gibi olur. Bu, senin هٰذِهِ الْمَرْأَةُ تُعْجِبُنِي "Şu kadın benim hoşuma gidiyor" dediğin gibi, aynı sîga ile هٰذِهِ الْأَحْجَارُ تُعْجِبُنِي "Şu taşlar benim hoşuma gidiyor" demen gibidir.

2) Dişi, erkekten; ölü, diriden daha az değerdedir. İşte bundan dolayı cansız varlıklara "dişi" isimler vermişlerdir.

c) Müşriklerin bir kısmı meleklere tapıyor ve onların Allah'ın kızları olduklarını söylüyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Ahirete iman etmeyen o insanlar, meleklere dişi adı takarlar"* (Necm, 27) buyurmuştur ki bu, "yerin, göğün ve bu ikisi arasında

bulunan herşeyin yaratıcısına, dişi isimler verdikleri cansızları ortak koşandan, daha cahil kim olabilir?" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ يَدْعُونَ إِلاَّ شَيْطَانًا مَرِيدًا *"Halbuki o çok inadcı şeytandan başkasına tapmış olmazlar"* buyurmuştur. Müfessirler, bu putların herbirinin içinde, kendilerine hizmet (ibadet) eden insanları görüp, onlara konuşan bir şeytan bulunduğunu söylerlerken; **Zeccâc** bu âyetten sonraki, *"O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasîb edineceğim"* âyetinin delâleti ile, burada geçen şeytanın **iblis** olduğunu, hiç şüphesiz bu sözü iblisin söylediğini ve o putları tapanları görüp konuşanın da yine iblis olması ihtimalinin uzak olmadığını söylemiştir.

Âyette geçen "**merîd**" kelimesi, "taattan iyice uzak olma" manasında, "isyanda (azgınlıkta) ileri giden" demektir. Nitekim böylesi kimselere, "marid" ve "merîd" denilir.

Yine **Zeccâc**, üzerinde birşey olmayan dümdüz duvar manasında حَائِطٌ مُمَرَّدٌ yaprakları tamamen dökülmüş olan ağaç manasında شَجَرَةٌ مَرْدَاءُ ; sakal mahalli dümdüz ve parlak olduğu için, sakalı çıkmayan kimseye de أَمْرَدُ denildiğini; binaenaleyh taatten iyice uzak olan kimseye de, taattan iyice soyunmuş ve taatten kendisine birşey bulaşmamış olduğu için "merîd" ve "marîd" denildiğini söylemiştir.

Şeytanın Kullardan Nasib Edinmesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَعَنَهُ اللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا *"Allah onu rahmetinden kovdu. O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasîb edineceğim"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, bu âyetteki لَعَنَهُ اللَّهُ ve قَالَ لَأَتَّخِذَنَّ ifadelerinin, Allah'ın laneti ile bu kötü söz arasını birleştiren, "inadcı (merîd) şeytan" manasında olmak üzere, birer sıfat olduğunu söylemiştir. Bil ki burada şeytan, birtakım şeyleri iddia etmiştir. Bunlardan birincisi, şeytanın *"Celâlin hakkı için, kullarından muayyen (mefrûd) bir nasîb edineceğim"* sözüdür. Arapça'da fard, kesmek manasınadır. Nehrin bir kenarında olan koya da, اَلْفَرْضَةُ denilir. Yine yay üzerinde, kirişin bağlandığı çentiğe اَلْفَرْضُ ; Allah'ın mazeret yollarını kesmek için, kullarına farz ve mecbur kıldığı şeylere de فَرِيضَةٌ denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlara bir fariza (mehir) belirlemiş olursanız.."* (Bakara, 237) âyeti de böyledir. Bu, "malınızdan onlar için bir parça kesip ayırırsanız.." demektir.

Bunu iyice anladığına göre biz deriz ki, bu âyetin manası şöyledir: "Allah'ın laneti üzerine olasıca şeytan, bu durumda, "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir

miktar, bir pay edineceğim" dedi. İşte şeytanın kendisine pay edindiği o muayyen miktar, onun izinde gidip, vesveselerine uyan kimselerdir.

Bu âyetin tefsiri hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: مِنْ كُلِّ اَلْفٍ وَاحِدٌ لِلّٰهِ وَسَائِرُهُ لِلنَّاسِ وَلِإِبْلِيسَ *"Her bin kişiden biri Allah'ın, diğerleri de insanların ve iblisin (hissesidir)."*

Buna göre eğer, "Gerek naklî gerekse aklî delil, şeytanın ordusunun, sayıca Allah'ın taraftarlarından daha çok olduğunu göstermektedir. Bu hususta naklî delil, Allah Teâlâ'nın, *"birazınız müstesnâ, muhakkak şeytana uyup gittiniz"* (Nisa, 83); yine Allah Teâlâ'nın, şeytandan hikâye ederek buyurmuş olduğu, *"...Onun zürriyetini, birazı müstesnâ olmak üzere, behemehal kendime bendederim"* (İsra, 62) ve *"Dedi: "Senin izzetine andederim ki, ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlâsa erdirilmiş kulların müstesnâ..."* (Sâd, 82-83) âyetleridir. Hiç şüphe yok ki, ihlâslı olanlar azdırlar..

Aklî delil ise şudur: Fâsıklar ve kâfirler, ihlâslı mü'minlerden sayıca daha fazladırlar. Fâsık ve kâfirlerin, iblisin ordusu olduğunda şüphe yoktur.

Bu böyle olunca biz deriz ki, "**Nasîb** kelimesi, ekseriyeti teşkil eden kısmı içine almayıp, aksine daha azını içine aldığı halde, daha niçin şeytan, *"O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasîb edineceğim"* demiştir?"

Cevap: Bu farklılık ancak, beşer türüne göredir. Son derece çok oldukları halde melekler zümresi mü'minlere eklendiğinde, çoğunluk, ihlâslı mü'minler için söz konusu olur. Hem yine mü'minler, sayıca her ne kadar az iseler de, onların Allah katındaki makam ve mevkileri son derece büyüktür. Halbuki kâfirler ve fâsıklar, her ne kadar sayıca çok iseler de, onlar yok gibidirler, bir hiçtirler. İşte bu sebepten dolayı, iblisin taraftarlarına "nasîb" ismi itlâk edilmiştir.

Saptırma Konusunda Mu'tezile İddiasına Cevap

İkincisi, şeytanın "onları behemehal haktan saptıracağım" sözüdür. **Mu'tezile** şöyle demiştir: "Bu âyet, bizim usûl ve kaidelerimizden iki büyük esasa delâlet etmektedir:

Birinci esas: "Saptıran, şeytan olup, Allah değildir..." Sözlerine devamla şöyle derler: "Biz, âyetin, "saptıranın şeytân olduğuna" delâlet ettiğini söyledik." Çünkü şeytan bunu iddia etmiş, Allah Teâlâ da, onu bu hususta tekzîb etmemiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların hepsini muhakkak azdıracağım..."* (Sâd, 82), *"...onun zürriyetini, birazı müstesna olmak üzere behemehal kendime bendederim"* (İsra, 62) ve *"...andolsun ki, onlar (ı saptırmak) için senin doğru yolunda oturacağım"*

(A'raf, 16) âyetleridir. Hem Cenâb-ı Hak, o şeytanı, onu zemmetme sadedinde, *"İnsanları saptıran"* diye tavsif etmiştir. İşte bu da, Allah'ın bu saptırma işiyle tavsif edilmiş olmasına mânidir.

İkinci esas: "Ehl-i sünnet, "saptırmak, küfrü ve sapıklığı yaratmaktan ibarettir" dedikleri halde, biz saptırmanın, küfür ve sapıklığı yaratmaktan ibaret olmadığını söylüyoruz. Bunun delili ise, İblîsin, sapıklığı yaratmaya kâdir olamıyacağı hususunda icma'nın bulunmasının yanında, kendisini "saptırıcı" olarak vasfetmiş olmasıdır."

Mu'tezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verilir: Bu, iblisin sözüdür. Binaenaleyh bir delil olamaz. Hem bu meselede iblisin sözü, cidden kararsızdır. Bazen sırf kaderciliğe meyleder. Bu onun, *"ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım"* (Sâd, 82) ifadesinden anlaşılmaktadır. Bazan mutlak cebre temayül etmektedir. Bu da onun, رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي *"Ey Rabbim, beni azdırmış olduğun için..."* (Hicr, 39) sözünden anlaşılmaktadır. Bazan da bu hususta müteredddit olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü o, *"Ey Rabbimiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir. Kendimiz nasıl azmışsak, onları da öylece azdırdık"* (Kasas, 63) demiştir. Yani, "o kâfirler, bizim (biz şeytanların) onları azdırdığımızı söylemektedirler... O halde, bizi dinden kim uzaklaştırdı?" Binaenaleyh, bütün bunların âhirette, Allah'da son bulması gerekir.

Şeytanın Kuruntularla Oyalaması

Üçüncüsü: Onun, *"Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım.."* sözüdür. Bil ki, o, insanları saptıracağını iddia edince, *"Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım"* demiştir. Bu da, saptırması hususunda, insanların kalblerine kuruntular atmaktan daha kuvvetli bir çaresinin bulunmadığını ihsas etmektedir. Kuruntuları arzulamak ise, şu iki şeyi meydana getirir:

a) Hırs,
b) Tûl-i emel...

Hırs ve emel ise, birçok kötü ahlâkı gerektirirler. Bunlar, insanın özünden ayrılmayan iki şeydirler. Hz. Peygamber (s.a.s), يَهْرَمُ ابْنُ آدَمَ وَيَشِبُّ مَعَهُ اِثْنَانِ: اَلْحِرْصُ وَالْاَمَلُ *"İnsanoğlu ihtiyarladıkça, onda şu iki şey gençleşir: Hırs ve emeller..."*[71] buyurmuştur.

Hırs, dünya ve dinin korkularına binmeyi, onları sırtlanmayı gerektirir. Binaenaleyh, insanın bir şeye karşı olan hırsı şiddetlendiğinde, o şeyi bazan, ancak Allah'a isyân, insanlara da eziyyet etmek suretiyle elde edebilir.

---

71) Müslim, Zekât, 115 (II/724); Tirmizî, Zühd, 28 (IV/570).

Yine, kişi **tûl-i emel** peşinde koştuğunda, âhireti unutup, neredeyse tevbe edemeyip, kendisine de va'zü nasihatin hiçbir tesir edemeyeceği bir biçimde dünyaya batmış ve gömülmüş olur. Böylece onun kalbi bir taş gibi, hatta taştan daha katı bir hale gelir.

Davarların Kulaklarını Yarma Âdeti

Dördüncüsü: Şeytanın, *"Onlara kat'iyyen emredeceğim de, davarların kulaklarını yaracaklar"* sözüdür. "Betk" kelimesi "kesmek" anlamına gelir. Nitekim, "kesen kılıç" manasında سَيْفٌ بَاتِكٌ denilir. اَلتَّبْتِيكُ kelimesi ise, "parçalamak" demektir. **Vahidî** (r.h): "Burada bahsedilen "tebtîk"in manası, müfessirlerin ittifakıyla "Behîra" adını verdikleri develerin kulaklarını kesmektir. Bu böyledir, zira onlar, deve beş batın doğurup, beşincisinde erkek yavru doğurduğunda, o devenin kulağını diliyor ve ondan istifade etmeyi kendilerine haram kılıyorlardı" demiştir. Diğer âlimlere göre ise, bundan maksat şudur: "Onlar, putlara ibâdette dinî bir uygulama olsun diye, "en'âm" (deve, sığır, ve davar)'ın kulaklarını diliyor; aslında bir küfür ve fısk olmasına rağmen, bunu bir ibadet sayıyorlardı.

Allah'ın Yarattığını Değiştirme

Beşincisi: Şeytanın, *"Onlara muhakkak emredeceğim de, Allah'ın yarattığını değiştirecekler"* sözüdür. Müfessirler, bu hususta şu iki görüşü öne sürmüşlerdir:

1) "Allah'ın yarattığını değiştirmek"ten murad, O'nun dinini değiştirmektir. Bu, **Saîd İbn Cübeyr, Saîd İbnu'l-Müseyyeb, Hasan el-Basrî, Dehhâk, Mücâhid, Süddî, Nehaî** ve **Katâde**'nin görüşüdür. Bu görüşün izahı için şu iki şey söylenebilir:

a) Allah Teâlâ insanları, **Adem**'in sulbünden (sırtından) zerreler halinde çıkarıp, onları, "kendisinin onların Rabbi olup; onların da kendisine iman ettikleri hususunda, kendilerine" şahit tuttuğu gün, onları İslâm dini üzerine yaratmıştır. Binaenaleyh, kim (bundan sonra) küfre saparsa, böylece Allah'ın, insanları üzerine yarattığı fıtratı değiştirmiş olur. İşte bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَ يُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ *"Her doğan çocuk (İslâm) fıtratı üzerine doğar, ama onu ebeveyni, ya yahudî yapar, ya hristiyan yapar veyahut da mecusî yapar..."* [72] şeklindeki hadisinin ifade ettiği manadır.

b) Allah'ın dinini değiştirmekten murad, helalı harama, veyahut da haramı helâla çevirmektir.

72) Buhârî, Cenâiz, 80,93... ; Ahmed İbn Hanbel, II/233,275; 393.

2) Buradaki "değiştirme", zahire taalluk eden bütün halleri değiştirme anlamına alınır. Bu görüşte olanlar, birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

a) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Bundan murad, **Abdullah İbn Mesûd** (r.a)'un, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadistir: لَعَنَ اللّٰهُ الْوَاصِلاَتِ وَالْوَاشِمَاتِ *"Peruk takan ve taktıran; döğme yapan ve yaptıran kadınlara Allah lânet etmiştir."* (73) Bu böyledir; çünkü kadın, bu gibi şeyleri yapmak suretiyle, zinaya yol arar" demiştir.

b) **Enes, Şehr İbn Havşeb, İkrime** ve **Ebu Sâlih**'ten rivayet edildiğine göre, burada, Allah'ın yarattığını değiştirmenin manası hayvanı burmak, kulaklarını kesmek ve gözlerini çıkarmak demektir. İşte bundan ötürü **Enes**, koçları burmayı hoş karşılamıyordu. Araplar, içlerinden bir kimsenin deve sayısı bine ulaştığında, tohumluk olan devenin gözünü şaşı yapıyorlardı.

c) **İbn Zeyd**, bu değiştirmenin, erkeklerin kadın gibi davranmaları olduğunu söylemiştir. Ben derim ki, bu görüşe göre âyetin manasına sürtük kadınları da sokmak gerekir. Çünkü "tahannüs" (hünsâlık), kadına benzemeye çalışan erkek; اَلسَّحْقُ ise, erkeğe benzemeye çalışan kadın manasındadır.

d) **Zeccâc**, bazı kimselerin şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Teâlâ, en'âmı (deve, sığır ve davarları), bir kısmına binsinler, bir kısmının da etini-sütünü yesin içsinler diye, insanlar için yaratmıştır. İnsanlar ise onları, "bahîre", "saibe" ve "vasîle" diye, kendilerine haram kılmışlardır. Yine Cenâb-ı Hak, güneşi, ayı ve yıldızları, insanların yararına olarak ve onlardan istifade etsinler diye yaratmış, ama müşrikler bu varlıklara taparak, Allah'ın yarattığı şeyleri değiştirmiş (gayelerinden saptırmışlardır.) İşte bu konuda müfessirlerin söylediği sözler bunlardan ibarettir.

Bu noktada, âyetten bir mana çıkarma hususunda, aklıma şu şekilde bir başka izah daha gelmektedir. Şöyle ki: Bir şeye zarar ve hastalık şu üç şekilde gelir; karışma, noksanlaşma ve bâtıl olma (bozulma)... İşte bu nedenle şeytan (Allah ona lanet etsin), insanların çoğunu dinî hastalık ve zararlara düşüreceğini iddia etmiştir ki bu, onun *"Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım"* sözünden anlaşılmaktadır. Sonra bu hastalığın mutlaka, zikrettiğimiz karışma, noksanlaşma ve bozulma gibi bir şekilde olması gerekir. Karışma şekline gelince, şeytan buna, *"Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım"* sözü ile işaret etmiştir. Bu böyledir, çünkü kuruntulu kimselerin akl-ı fikri, birtakım şehevî ve gazabî istekleri elde etmek için, birçok ince manalar, hileler ve çok hassas yollar aramakla meşguldür. İşte bu, birşeyin karışması ile meydana gelen rûhî bir hastalıktır.

73) Buhârî, Büyû', 25; Müslim, Libas, 119 (III/1677).

Noksanlaşma ile meydana gelen hastalığa, şeytan, *"Onları katiyyen emredeceğim de davarların kulaklarını yaracaklar"* sözü ile işaret etmiştir. Bu böyledir, zira havanların kulaklarını dilmek, bir çeşit noksanlaştırmadır. Çünkü insanın aklı-fikri dünyayı elde etme peşinde olunca, âhireti istemedeki azmi zayıf ve isteği gevşek olur.

Bozulma ile meydana gelen hastalığa ise, şeytan, *"onlara muhakkak emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler"* sözü ile işaret etmiştir. Çünkü değiştirme, uzun müddet mevcut olan bir sıfatı bozup yok etme demektir. Halbuki dünyevî lezzetler peşinde devamlı koşan ve ruhî mutluluklardan yüz çeviren kimsenin kalbinde, dünyaya karşı bir istek, âhirete karşı ise bir nefret gittikçe artar ve çoğalır. Bu durum, o insanın kalbi tamamen değişinceye kadar devam eder. Böylece insan öyle bir noktaya gelir ki artık kalbinde âhiret duygusu kesinlikle yer almaz ve aklından dünya sevgisi hiç çıkmaz. Böylece de bütün hareketleri, duruşları, sözleri ve fiilleri hep dünya için olur. İşte bu da Allah'ın yarattığı şeyin değiştirilmesini gerektiren bir şeydir. Çünkü insanlar, bu maddî aleme bir yolculuk için gelmişlerdir. Aslında onlar ahiret alemine yöneliktirler. Fakat ahiret alemini unutup, mutlaka yok olup son bulacak olan, şu hissedilen (maddî) alem ile iyice ünsiyet (sevgi) kesbedince, işte bu da, gerçek manada bir yaratılışı değiştirme olmuş olur. Bu tıpkı, *"Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem (Allah) kendilerini kendilerine unutturmuş olanlar gibi olmayın"* (Haşr, 19) ve *"Şüphesiz gözler kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalbler kör olur"* (Hacc, 46) âyetlerinde, ifade edilen husus gibidir.

Şeytan Tarafında Yer Almanın Tehlikeleri

Bil ki Cenâb-ı Hak, insanları şeytana uymaktan sakındırmak için, şeytanın azdırıp saptırma yollarını, bizzat onun ağzından nakledince, وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا *"Kim, Allah'ı bırakarak şeytanı bir yâr edinirse, şüphesiz açıktan açığa büyük bir ziyana düşmüştür"* buyurmuştur. Bil ki hiç kimse, Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinmek istemez. Fakat insan, şeytanın emirlerini yerine getirip, rahman olan Allah'ın emirlerini yapmayınca, sanki şeytanı kendisine dost edinip, Allah'ın himayesini ve dostluğunu bırakmış gibi olur. Allah Teâlâ, *"Şüphesiz açıktan açığa büyük bir ziyana düşmüştür"* buyurmuştur; zira Allah'a itaat etmek, zarar ihtimallerinden uzak, devamlı ve çok büyük menfaatlar ihtiva eder. Şeytana itaat ise, kederlerle, üzüntülerle ve ezici elemlerle karışık ve sonlu olan üç menfaati ihtiva eder. Bu iki itaatın aynı olduğunu söylemek, aklen imkansızdır. Binâenaleyh kim şeytanın dostluğuna gönül verirse, şeytanın vereceği makam ve mevkilerin çok adi ve değersiz oluşları sebebi ile, en şerefli yüce makam ve mevkileri elden kaçırmış olur. Hiç şüphe yok ki bu, kesin ve apaçık bir ziyandır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلاَّ غُرُورًا *"(Şeytan) onlara vaad eder, onları olmayacak kuruntulara düşürür. Şeytanın kendilerine va'adettiği şeyler ise aldatmadan başka birşey değildir"* buyurmuştur. Bil ki önceki âyette, şeytanın emrinin esasının, insanın kalbine olmayacak kuruntular atmak olduğunu açıklamıştık. Hayvanların kulaklarını dilmek ve Allah'ın yarattığı şeyi değiştirmek ise, kalbe atılan bu kuruntuların netice ve eserlerindendir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, o kuruntuların bertaraf edilmesindeki esasa dikkat çekmiştir. Bu esas, o kuruntuların bir aldatmadan başka bir şey olmadıklarıdır. Aldanma, insanın bir şeyi faydalı ve lezzetli sanıp, sonra o şeyin en büyük elem ve zararları taşıdığının anlaşılmasıdır. Dünyanın her hali böyledir. Binâenaleyh her akıllının, dünyanın hiçbir şeyine iltifat etmemesi gerekir. Bunun misali şudur: Şeytan, insanın kalbine ömrünün uzun olacağını, dünyadan elde etmek istediği herşeyi elde edeceğini ve düşmanlarına hükümran olacağı düşüncelerini atar. Böylece o insanın kalbine, dünyanın bir devr-i daim olduğu ve binâenaleyh bugün başkasına müyesser olan şeyin ileride kendisine de müyesser olacağı fikri düşer. Fakat bütün bunlar bir aldanmadır. Zira insanın ömrü çoğu kez buna yetmez. Yetse bile, gayesine ulaşamaz. Ömrü yetip, en güzel bir şekilde gayesine ulaşsa bile, mutlaka o kimse ölürken en büyük keder ve pişmanlık içine düşer. Çünkü elde edilmek istenen şey ne kadar leziz ve hoş olur ve onunla ülfet ne kadar çok ve uzun süre olursa, onların insanı bırakıp ayrılması da o nisbette elemli ve gam ile pişmanlığın meydana gelmesinde de o nisbette tesirli olur. İşte böylece âyetin, bu konuda temel ve esas olan hususa dikkat çekmiş olduğu ortaya çıkmış olur.

Âyetle ilgili bir başka izah da şudur: Şeytan, insanlara kıyametin ve mesuliyetin olmadığını, binâenaleyh dünyevi lezzetleri tastamam tadmak için ellerinden geldiğince çalışmaları gerektiğini telkin etmektedir.

Sonra Allah Teâlâ, أُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ *"İşte onlar (böyle). Onların varacakları yer cehennemdir"* buyurmuştur. Bil ki aldanmanın, insanın zahiren güzel bulduğu bir şeyin insan için gerçekleşip, fakat onun iç yüzü ortaya çıkınca büyük elem duyacağı bir halden ibaret olduğunu açıklamıştık. Halbuki dünyevi lezzetlere iyice gark olup, Allah Teâlâ'ya isyana iyice batmak, her ne kadar o an için hoş ve güzel gelse bile, neticesi cehennem azabıdır, gazab-ı ilahîdir ve rahmet-i ilahiyyeden uzaklaşmadır. Binâenaleyh işte bu durum da, şeytanın va'adlerinin bir aldatma olduğuna dair, daha önce geçen delillere bir takviyedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا *"Oradan kaçacak bir yer de bulamayacaklardır"* buyurmuştur. Âyette geçen "mahîs", "kaçış ve kurtuluş yeri" demektir. **Vahidî** (r.h), bu tabirin şu iki manaya gelebileceğini söylemiştir:

1) "Onlar, mutlaka cehenneme gireceklerdir.

2) Kâfirlerin payı olan, cehennemde ebedi kalmayı ifade eder. Bu, uzak bir mana değildir. Çünkü âyetteki, "bulamayacaklar" fiili, daha önce bahsi geçen insanlarla ilgilidir ve bunlar haklarında, şeytanın, *"Celalin hakkı için, kullarından muayyen bir nasib edineceğim"* demiş olduğu kimselerdir. Zahir olan şudur ki, şeytanın hissesine (nasibine) düşenler, kâfirlerdir:

Mü'minleri Bekleyen Mükâfaat

Hak Teâlâ, vaîdini zikredince, bunun peşisıra va'dini getirerek وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا *"İman edip de salih ameller yapanlara (gelince), biz onları altlarından ırmaklar akan cennetlere, içlerinde ebedî kalıcı olarak sokacağız. İşte Allah'ın dosdoğru bir vaadi... Allah'dan daha doğru sözlü kim olabilir?"* buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ va'adini ifade eden âyetlerin çoğunda, خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا *"İçlerinde ebedî kalıcı olarak"* tabirine yer vermiştir. Eğer "hulûd", ebedi ve devamlı kalma manasında olsaydı, bu ifade de gereksiz bir tekrar olmuş olurdu. Halbuki tekrar aslın hilafıdır, yani asıl olan, tekrar yapılmamasıdır. Böylece biz, "hulûd"un devamlı kalma manasına değil, uzun bir süre kalma manasına geldiğini anlarız. Fakat Allah Teâlâ, va'îd ile ilgili âyetlerinde "hulûd"u zikretmiş, ebedî kalışı ise, sadece kâfirler hakkında kullanmıştır. İşte bu da, günahkâr mü'minlerin cezasının sona ereceğine bir delildir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا *"İşte Allah'ın dosdoğru bir va'adi"* buyurmuştur. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "Âyetteki iki kelime de mefûl-i mutlaktır. **Birincisi**, "müekkid li-nefsihi" olan mef'ul-i mutlaktır. Sanki وَعَدَ وَعْدًا "mutlaka va'adetti" denilmiştir. "Hak" kelimesi ise, "müekkid li-gayrihi" olan mef'ul-i mutlaktır ve حَقَّ ذٰلِكَ حَقًّا " Bu, kesin olarak bir hak oldu" demektir.

Sonra Allah Teâlâ, وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا *"Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"* demiştir. Bu üçüncüsü, beliğ bir te'kiddir. Bu te'kidlerin gayesi, şeytanın kendisine uyanlara, yalan va'adler ve asılsız kuruntulara dair söylemiş olduğu şeylere bir karşı koymadır. Bir de, kendisinden daha yalancı birisi bulunmayan şeytanın sözünden, Allah'ın va'adinin, kabul edilmeye daha lâyık ve tasdik edilmeye daha müstehak olduğuna dikkat çekmektir.

Hamza ve Kisaî, أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ifadesindeki sâd harfini zâ, (ز) harfine işmâm ederek okumuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de, kendisinden sonra bir dal bulunan bütün sakin sadların durumu da böyledir. Mesela, قَصْدُ السَّبِيلِ *"doğru yol.."* (Nahl, 9) ve فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ *"Şimdi sen ne ile emrolunuyorsan apaçık bildir"* (Hicr, 94) âyetlerinde

olduğu gibi... Âyette geçen, اَلْقِيلُ kelimesi, قَالَ (dedi) fiilinin masdarıdır. Nitekim, قَالَ – يَقُولُ – قَوْلاً – قِيلاً denilir. **İbnu's-Sikkît**, اَلْقِيلُ ve اَلْقَالُ kelimelerinin masdar değil, isim olduğunu söylemiştir.

* *
*

Felâh Temenni İle Değil, Yapılan İşlerle Olur

لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ وَلَا يَجِدْ لَهُۥ مِن دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾

"Ne sizin kuruntularınızla, ne de ehl-i kitabın kuruntularıyla (iş olup bitmiş) değildir. Kim bir kötülük yaparsa, ondan ötürü cezalandırılır ve o, kendisine Allah'tan başka ne bir yâr, ne de bir yardımcı bulamaz"

(Nisâ, 123).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلْأُمْنِيَّةُ kelimesi, اَلْمُنْيَةُ (arzu, istek, talep) kelimesinden olmak üzere أُفْعُولَةٌ vezninde bir kelimedir. Bu lâfızla alâkalı açıklamaların tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِيٓ أُمْنِيَّتِهِۦ *"Şeytan onun dileği hakkında fille (bir fitne) meydana) atmış olmasın..."* (Hacc, 52) âyetinin tefsirinde zikredilecektir.

İKİNCİ MESELE لَيْسَ bir fiildir ve mutlaka ona isnad edilecek olan bir ismin bulunmasını gerektirir. Bu isimle ilgili birkaç vecih vardır:

1) "Yukarıda zikredilmiş olan sevab, ve *"Biz onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağız"* (Nisâ, 122) âyetindeki va'ad, ne sizin kuruntularınızla ne de ehl-i kitabın kuruntularıyla değildir." Yani, "Onlar, kuruntularla gerçekleşmez, ancak iman ve amel-i salih ile gerçekleşir, kazanılır" demektir.

2) Dinin vaz'ı, sizin kuruntularınıza göre değildir.

3) Sevab ve ikab, sizin kuruntularınıza göre değildir.

Birinci mana daha uygundur. Çünkü, لَيْسَ fiilinin, daha önce zikredilmiş olan

bir şeye isnâdı (dayandırılması), zikredilmemiş olan birşeye dayandırılmasından daha münasiptir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ Âyetinin Muhatabı

لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ ifadesindeki hitab, kimleredir? Bu hususta iki görüş vardır:

1) Bu, putperestlere hitabtır. Onların kuruntuları da, ahirette bir haşr ve neşrin (yeniden dirilmenin) ve bir sevab ve ikabın olmayacağıdır. Onlar bunların olacağını kabul etseler bile, putlarının, Allah yanında kendilerine şefaatci olacağını söylüyorlardı. Ehl-i kitabın kuruntuları ise, *"Yahudi veya hıristiyan olanlardan başkası asla cennete girmeyecek"* (Bakara, 111); *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz"* (Maide, 18) bize azab etmez ve *"Sayılı günlerden (fazla), bize kat'iyyen cehennem dokunmayacak"* (Bakara, 80) demeleridir.

2) Bu hitab, müslümanlaradır. Onların kuruntuları ise, büyük günah işleseler bile, affolunacaklarını zannetmeleridir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, *"(Allah) ondan (şirkten) başka günahları, dileyeceği kimseler için bağışlar"* (Nisâ, 48) âyetinde de buyurduğu gibi, dilediğine af ve mağfiret eder.

Rivayet edildiğine göre müslümanlar ile ehl-i kitap birbirlerine karşı övündüler. Ehl-i kitap dedi ki: "Bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden; bizim kitabımız sizin kitabınızdan öncedir ve biz Allah'a sizden daha yakınız"; müslümanlar da, "Bizim peygamberimiz, hatemü'l-enbiya (peygamberlerin sonuncusu), kitabımız da bütün kitapların nasihi" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu âyeti indirdi.

Hak Teâlâ sonra, مَنْ يَعْمَلْ سُوءً يُجْزَ بِهِ *"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalanır"* buyurmuştur. Bu ifade hakkında birkaç meseleye bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın hiçbir günahı affetmediğine delalet etmektedir. Hiç kimse "Bu, küçük günahlar konusunda bir problem çıkarır. Zira onların affedildiği malumdur" diyemez. Böyle bir suale **Mu'tezile** şu iki şekilde cevap verir:

a) "Umumi lafız, tahsisten sonra hüccettir.

b) Küçük günah işleyen kimsenin, taatlarının sevabından, o günahın cezası miktarınca düşer. Böylece bu günahın cezası ona ulaşmış olur."

Bizim alimlerimiz ise "bu konudaki cevaplar, bellibaşlı yönleriyle daha önce Hak Teâlâ'nın, بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً (Bakara, 81) âyetinin tefsirinde geçmiştir" diyerek cevap vermişlerdir. Ancak ne var ki bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak burada şu vecihleri ilave etmek istiyoruz:

1) Bu cezadan muradın, insana bu dünyada ulaşan gamlar, kederler, hüzünler, elemler ve hastalıklar olması niçin caiz olmasın? Bu hususa hem Kur'an, hem de

hadisler delalet etmektedir. Kur'an'dan delil, şu âyettir: *"Erkek hırsızla, kadın hırsızın irtikab ettikleri şeye bir ceza olarak, ellerini kesin"* (Maide, 38). Bu âyette, elleri kesme, ceza olarak belirtilmiştir. Hadisden bunun delili de şudur: Rivayet olunduğuna göre, bu âyet nazil olunca, **Hz. Ebu Bekir Sıddık** (r.a), "Artık bu âyetten sonra kurtuluş nasıl umulur?" demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Ey Ebu Bekir, Allah sana mağfiret etsin. Sen hiç hastalanmadın mı, sana hiç sıkıntı isabet etmedi mi? İşte cezalandırılmanız budur"* buyurmuştur.

Hz. Aişe (r.anhâ)'den rivayet edildiğine göre, bir adam bu âyeti okumuş ve "Yaptığımız herşey sebebiyle cezalandırılacak olursak mahvolduk gitti..." demişti. Onun bu sözü Hz. Peygamber'e ulaşınca, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Mü'min dünyada, bedenine isabet eden (hastalıklar) ve kendisine sıkıntı veren şeyler ile cezalandırılır"* der.

Ebu Hureyre (r.a)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet nazil olduğu zaman ağladık, hüzünlendik ve dedik ki: "Ya Resûlallah, bu âyet-i kerime, bize (ümit ışığı) bırakmadı." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): أَبْشِرُوا فَإِنَّهُ لاَ يُصِيبُ أَحَدًا مِنْكُمْ مُصِيبَةٌ فِي الدُّنْيَا إِلاَّ جَعَلَهَا اللَّهُ لَهُ كَفَّارَةً حَتَّى الشَّوْكَةُ الَّتِي يَقَعُ فِي قَدَمِهِ *"Sevinin, müjdeler olsun size. Çünkü bu dünyada sizden birinin başına gelen her musîbeti, Cenâb-ı Hak o kimsenin günahlarına bir keffaret yapar. Hatta ayağına batmış olan bir dikeni bile"* (74) buyurdu.

2) Farzedelim ki bu ceza onlara Kıyamet günü ulaşsın. Fakat bu cezanın, kulun imanının ve taatlarının sevabının eksilmesi şeklinde meydana gelmesi niçin caiz olmasın? Kur'an, hadis ve akıl da buna delalet etmektedir. Kur'an'dan buna delil, *"çünkü iyilikler (hasenat), günahları (seyyiatı) giderir"* (Hûd, 114) âyetidir.

Hadisten bunun delili de şudur: **Kelbî**'nin **Ebu Salih**'den, onun da **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet ettiğine göre, **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu âyet nazil olunca, mü'minlere çok zor geldi. Bunun üzerine dediler ki: "Ya Resûlallah, hangimiz kötülük yapmadı ki? Bunun cezası nasıl olur, (buna nasıl dayanırız)?" Hz. Peygamber (s.a.s) de,

إِنَّهُ تَعَالَى وَعَدَ عَلَى الطَّاعَةِ عَشْرَ حَسَنَاتٍ وَعَلَى الْمَعْصِيَةِ الْوَاحِدَةِ بِعُقُوبَةٍ وَاحِدَةٍ فَمَنْ جُوزِيَ بِالسَّيِّئَةِ نُقِصَتْ وَاحِدَةٌ مِنْ عَشَرَةٍ وَبَقِيَتْ لَهُ تِسْعُ حَسَنَاتٍ فَوَيْلٌ لِمَنْ غَلَبَتْ آحَادُهُ أَعْشَارَهُ.

"Allah Teâlâ taata, on iyilik (sevabı); bir günaha karşılık ise tek bir ceza va'adetmiştir. Binâenaleyh kim yaptığı bir kötülükten dolayı cezalandırılırsa, (taatına) karşılık verilen) on sevabından biri eksiltilir ve kendisine geriye dokuz sevab kalır. Birleri, onlarına baskın çıkana yazıklar olsun!" buyurmuştur.

74) Buhârî, Merdâ, 2,3.

Aklî delile gelince bu du şudur: İmanın ve bütün taatlerin sevabı, mutlaka tek bir büyük günahın cezasından daha büyüktür. Adalet, çok olandan, az olanın miktarınca çıkarılmasını gerektirir. O zaman çok olandan geriye, mutlaka bir fazlalık kalır. Böylece de mü'min, bu fazlalık sebebi ile cennete girer.

3) Bu âyet-i kerime, sadece kâfirler hakkında nazil olmuştur. Söylediğimiz bu hususa delalet eden şey, Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetten sonra, *"Erkek veya kadın, kim mü'min olduğu halde, salih amellerden (birşey) yaparsa, işte onlar cennete girerler"* (Nisâ, 124) buyurmuş olmasıdır. Yetmiş yıl Allah'a itaat edip de, sonra bir damla içki içen mü'min, salih ameller işlemiş olan bir mü'mindir. Bu âyetin hükmüne göre, onun mutlaka cennete gireceğini söylemek gerekir. **Mu'tezile**'nin, "O, (böyle yapmakla) mü'min olmaktan çıkmıştır" sözü ise, büyük günah işleyen kimselerin de mü'min olabileceklerini gösteren delillerden dolayı, bâtıl ve yanlıştır. Nitekim şu âyetler buna delalet etmektedir: *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse aralarını bulup, barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecavüz ediyorsa..."* (Hucurat, 9). Bu âyette, diğer mü'minlere saldıran kimse, bu durumuna rağmen mü'min olarak isimlendirilmiştir. *"Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas yazıldı (farz kılındı)"* (Bakara, 178). Bu âyette kasden ve düşmanlıkla başka bir mü'mini öldüren kimse, mü'min olarak ifade edilmiştir. *"Ey iman edenler, tam bir sıdk-u hulusa malik bir tevbe ile Allah'a dönün"* (Tahrim, 8). Cenâb-ı Hak, bu kimseye tevbe etmesini emrederken de, o kimseyi mü'min olarak isimlendirmiştir. Böylece büyük günah sahibinin mü'min olduğu sabit olmuş olur. Büyük günah sahibi mü'min olunca, o zaman yüce Allah'ın, *"Her kim güzel ameller yaparsa..."* (Nisâ, 124) ifadesi, büyük günah sahibi olan mü'minin cennetliklerden olduğuna bir delil olmuş olur. Bu sebeple de Allah'ın *"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalanır"* buyruğunun, kâfirlere tahsis edilmiş olması gerekir.

4) Farzedelim ki bu âyet-i kerime, hem mü'minlere hem de kâfirlere şamil olmuş olsun... Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ondan başkasını, dileyeceği kimse için bağışlar"* (Nisâ, 116) âyeti bundan daha hususidir. Halbuki hâs ise, âmm'dan öncedir. Bir de, tefsiri tehdit ifade eden âyetlerin genel durumuna göre yapmak, va'ad ifade eden âyetlerin genel durumuna göre yapmaktan daha uygundur.Çünkü vaade vefa göstermek, bir kerem ve ihsandır. Amma vaîdi (cezayı) ihmal edip, onu târize hamletmek de bir cömertlik ve bir ihsandır.

İKİNCİ MESELE

Âyet, kâfirlerin şeriatın fer'î hükümlerinden de sorumlu olduklarına delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim bir kötülük yaparsa..."* buyruğu, bütün muharremâtı içine almaktadır. Binâenaleyh, bu ifadenin hükmüne, kâfirlerden sudûr eden ve İslam dininde haram kılınmış olan her şey dahildir. Sonra Allah'ın *"ondan ötürü*

cezalandırılır'' buyruğu, bütün bunların cezasının o kâfirlere ulaşacağına delalet etmektedir.

İmdi eğer, "Bu âyette bahsedilen cezanın, o kâfirlere bu dünyada ulaşan keder ve üzüntülerden ibaret olması niçin caiz olmasın?" denilirse biz deriz ki: Onlara, bu dünyada iken yapmış oldukları iyiliklerin karşılıkları mutlaka ulaşır. Çünkü, bu iyiliklerin karşılığını onlara ahirette ulaştırmak imkansızdır. Durum böyle olunca, işte bu, o kâfirlerin bu dünyadaki nimetlenmelerinin daha çok ve buradaki lezzetlerinin de daha tam olmasını gerektirir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ *"Dünya mü'minin hapishanesi, kâfirin ise cennetidir"*(75) buyurmuştur. Hal böyle olunca, "Onların yasaklanmış fiillerinin cezasının, bu dünyada onlara ulaşmış olmasını söylemek" imkansız olur. Binâenaleyh, bu cezanın onlara ahirette vasıl olacağına hükmetmek gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kulların Fiilleri Hakkında Mu'tezile İddiası ve Reddi

Mu'tezile şöyle demektedir: "Âyet, kulun kendi fiillerinin faili olduğuna delalet etmektedir. Yine âyet, kulun kötü amelleriyle, bir cezaya müstehak olduğunu ifade eder. Âyet, bu iki şeyin ikisine birden delalet edince, aynı zamanda Allah Teâlâ'nın, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığına da delalet etmiş olur. Bu, şu iki sebepten ötürü böyledir:

a) Bu amel, kula ait bir iş olunca, o işin Allah'ın fiili olması imkansız olur. Zira, yapılan tek bir şeyin (aynı anda) iki kudret sahibinin fiili olması imkansızdır.

b) Şayet o amel, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, o zaman o kul bu işten dolayı, kesinlikle herhangi bir cezaya müstehak olamazdı. Halbuki, böyle olması bâtıldır. Zira âyet, kulun, kendi amelinden ötürü bir cezaya müstehak olacağına delalet etmektedir."

Bil ki, bu tür görüşlere karşı yapmış olduğumuz istidlâller, bu kitabımızda defalarca geçmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا *"ve o, kendisine Allah'tan başka ne bir yâr, ne de bir yardımcı bulamaz"* buyurmuştur. **Mu'tezile**, "Bu âyet, şefaatin bulunmadığına delalet etmektedir" der. Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Biz, bu âyetin kâfirler hakkında olduğunu söylüyoruz.

b) Peygamberlerin ve meleklerin, isyankâr kimseler hakkındaki şefaatleri, ancak Allah'ın izni ve müsaadesine bağlıdır. Durum böyle olunca, hiç kimsenin Allah Subhanehu ve Teâlâ'dan başka, ne bir velisi ve ne de bir yardımcısı olamaz.

75) Müslim, Zühd, 1 (IV/2272).

Erkek Veya Kadın Mü'minler Cennete Girerler

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾

"Erkek veya kadın, salih amellerden (birşey) yaparsa, işte onlar cennete girerler. Bir çekirdeğin çukurcuğu kadar bile haksızlığa uğratılmazlar"

(Nisâ, 124).

Mesruk: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim bir kötülük yaparsa, ondan ötürü onunla cezalandırılır"* (Nisâ, 123) âyeti nazil olunca ehl-i kitap, müslümanlara "Biz ve siz aynıyız" dediler. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime, Cenâb-ı Hakk'ın *"İyilik yapan (bir insan) olarak, kendisini Allah'a teslim eden, İbrahim'in Allah'ı bir tanıyıcı dinine tâbi olan kimseden daha güzel dinli kimdir..."* (Nisâ,125) ifadesine kadar nazil oldu" demiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Kesir** ve **Âsım'ın ravisi Ebu Bekr**, yâ harfinin dammesi ve hâ harfinin fethasıyla olmak üzere, meçhul sîgasında يُدْخَلُونَ الْجَنَّةَ "Cennete girdirilirler" şeklinde okurlar. Yine aynı imamlar, Meryem (60.âyet) ile Mü'min (40.âyet) âyetlerini de böyle okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, bu suredeki bütün bu gibi yerleri, cennete girme fiilini insanlara nisbet ederek, yâ harfinin fethası ve hâ harfinin zammesi ile يَدْخُلُونَ (girerler) şeklinde okumuşlardır.

Her iki kıraat de güzeldir. Birincisi güzeldir, çünkü daha vecizdir ve أُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ "Onları cennete sokarım" şeklindeki sözün doğruluğuna delalet eder ve وَلَا يُظْلَمُونَ *"Haksızlığa uğratılmazlar"* tabirine de uygun düşer. İkinci kıraat ise, Hak Teâlâ'nın *"Siz ve zevceleriniz cennete girin"* (Zuhruf, 70) ve *"Selametle girin oraya"* (Kâf,34) âyetlerine uygun düşer. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE Alimler şöyle derler: "Âyetteki iki مِنْ arasındaki fark şudur: Birincisi, min-i teb'îziyye (bazı manasına)dir. Buna göre mana, "Kim salih amellerden bazısını (birşey) yaparsa" şeklinde olur. Çünkü hiçbir insan, salih amellerin hepsini yapamaz. Hatta bundan

murad, salih amellerden bir kısmını mü'min olarak yapan kimsenin, mükâfaata müstehak olacağıdır."

Bil ki bu âyet büyük günah sahibinin cehennemde ebedî olarak kalmaycağını, sonunda cennete geçeceğini gösteren dellillerin başında yer alır. Bu böyledir, çünkü biz, büyük günah sahiplerinin de mü'min olduğunu izah etmiştik. Bu sabit olunca deriz ki: Büyük günah sahibi namaz kılar, oruç tutar, haccını yapar ve zekatını verirse, bu âyetin hükmüne göre cennete girmesi; günahkârlarla ilgili va'îdi ilâhileri gösteren âyetlerin hükmüne göre ise, cehenneme girmesi gerekir. Bu durumda ya o, önce cennete girer, sonra cehenneme geçer ki bu ihtimal icmaen bâtıldır, ya da önce cehenneme girer, sonra cennete geçer ki, işte mecburen kabul edilecek olan doğru görüş budur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nakîr'in Manası Nedir?

"Nakîr", hurma çekirdeğinin çukurundaki, hurmanın kendisinden çıkıp bittiği noktadır. Buna göre mana, "Onlar, çekirdeğin o noktası kadar bile, amelleri hususunda haksızlığa uğratılmayacaklardır" şeklinde olur.

Buna göre şayet, "Başkaları da aynı durumda olduğu halde, Cenâb-ı Hak sadece, salih kimselerin zulme uğratılmayacağını söylemiştir? Nitekim Cenâb-ı Hak, (umumi bir hüküm olarak):

"Rabbin, kullarına zulümkar değildir" (Fussilet, 46) ve *"Allah, alemlere hiçbir zulüm etmek istemez"* (Âl-i İmran, 108) buyurmuştur" denilir ise, buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Haksızlığa uğratılmazlar"* ifadesinde bahsedilenler hem günah, hem de salih amel işlemiş olan kimseler olabilir.

b) Sevabı noksan olarak verilmeyen herkes, cezasının artırılmamasına daha lâyık olur. İşte, insanlar arasındaki hüküm budur. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu hükmü, insanlar arasında örf haline gelmiş olan şeye uygun olarak anlatmıştır.

* *
*

Hz. İbrahim'in Yüce Dinine Girmek

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۗ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا

İyilik yapan (bir insan) olarak, kendini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in hanif milletine tâbi olan kimseden daha güzel dinli kimdir? Allah İbrahim'i bir dost edinmiştir. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah herşeyi kuşatıcıdır''

(Nisâ, 125-126).

Bil ki Allah Teâlâ, kurtuluşun ve cenneti elde edişin gerçekleşmesini, insanın mü'min olmasına bağlayınca, imanı iyice izah etmiş ve onun şu iki bakımdan faziletini beyan buyurmuştur:

a) İman, Allah'a tam olarak ubudiyyeti, itaatı ve inkıyadı ortaya koymayı ifade eden bir dindir.

b) İman, **Hz. İbrahim** (a.s)'in de, üzerinde olduğu bir dindir. İşte bu iki faziletten her biri, İslâm dinine teşvik hususunda, başlıbaşına birer sebeptir.

Birincisine gelince, bil ki İslâm şu iki şey üzerine bina edilmiştir:

a) İtikad (inanç),

b) Amel (ibadet).. Cenâb-ı Hak, itikada bu âyette, *''Kendini Allah'a teslim eden...''* ifadesi ile işaret etmiştir. Bu böyledir. Çünkü İslâm, inkıyad ve teslimiyyettir. "Vech" (yüz), insanın en güzel uzvudur. Bundan dolayı insan, kalbi ile Rabbini tanır, O'nun rububiyyetini, kendisinin de ubudiyyetini (kulluğunu) ikrar ederse, kendisini Allah'a teslim etmiş olur. Cenâb-ı Hak, ibadeti de bu âyette, *''İyilik yapan (bir insan) ibadete de kasdederek''* ile işaret etmiştir ki, bu ifadenin içine, iyilik olan her fiili (ibadeti) yapıp, günahları terketme girer. Binâenaleyh sen, gerek bu veciz ifade ve gerekse bu ifadenin bütün maksad ve gayeleri ihtiva etmiş olduğunu iyice düşün.

Hem Cenâb-ı Hakk'ın, *''Kendisini Allah'a teslim eden...''* sözü, 'hasr'' (sadece) manasını ifade eder. Buna göre, "kendisini sadece Allah'a teslim eden, Allah'tan başkasına teslim etmeyen..." demektir. Bu durum da, mükemmel bir imanın, bütün

işlerin yaratıcıya havale edilmesi ve insanın kendi gücü ile kuvvetinin bir rolü olmadığını bilmesi halinde tahakkuk edeceğine bir dikkat çekmedir.

Yine bu ifadede, Allah'tan başkasından yardım isteyenlerin yanlış yolda olduklarına bir dikkat çekme vardır. Çünkü müşrikler putlardan yardım umuyor ve: "Bunlar, Allah yanında bize şefaatci olacaklardır" diyorlardı. Dehriyyun ve Tabiatcılar ise feleklerden, yıldızlardan, tabiattan ve benzeri şeylerden medet umarlar. Yahudiler, ahirette kendilerinden azabı defetme hususunda, peygamber soyu olduklarını; hristiyanlar ise, **Hz. İsa**'nın üç ilahdan üçüncüsü olduğunu söylüyorlardı. Binâenaleyh bütün dinler, Allah'tan başkasından medet ummuşlardır.

Mu'tezile'ye gelince, gerçekte bunlar da özlerini Allah'a teslim etmemişlerdir. Çünkü bunlar, mükâfaatı gerektiren taatı ve cezayı gerektiren masiyeti, insanın kendisinden bilirler. Binâenaleyh onlar, gerçekte sadece kendilerinden ummuşlar ve sadece kendilerinden korkmuşlardır.

Fakat tedbiri, tekvini, icadı ve yaratmayı Hak Subhanehu ve Teâlâ'ya havale eden ve O'ndan başka bir varedici ve müessirin olmadığına inanan ehl-i sünnete gelince, özlerini Allah'a teslim eden, tamamen Allah'ın fazl-u ikramına güvenen ve gözlerini O'ndan başka herşeyden çeviren kimseler, işte bunlardır.

İkincisine gelince, Hz. Peygamber (s.a.s), insanları **Hz. İbrahim** (a.s)'in dinine çağırmıştır. Binâenaleyh hiç şüphe yok ki, bütün insanlar nezdinde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in sadece Allah'a davet ettiği meşhurdur. Nitekim O, *"Ben, sizin Allah'a şirk koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım"* (En'am, 78) demiştir. Yine o, hiçbir feleğe ibadet etmeye, hiçbir yıldıza itaatta bulunmaya, hiçbir puta secde etmeye ve tabiattan medet ummaya davet etmemiştir. Aksine O'nun dini, Allah'a davet etmek ve Allah'tan başka hiçbir şeye iltifat etmemektir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in daveti de, sünnet olmak ve **Ka'be**'ye doğru namaz kılmak, onu tavaf etmek, sa'yda bulunmak, şeytan taşlamak, **Arafat**'ta vakfe yapmak (ihramdan çıkmak için) tıraş olmak gibi işlerde ve *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle (emirlerle) imtihan etmişti"* (Bakara, 124) âyetinde işaret edilen on kelime (emir) hususunda, **Hz. İbrahim**'in dinine yakındır (aynıdır). Hz. Peygamber (s.a.s)'in şeriatının, **Hz. İbrahim**'in şeriatına yakın olduğu sabit olup, **Hz. İbrahim**'in şeriatının herkesçe makbul olduğu bilinince, -çünkü Araplar, **Hz. İbrahim**'in soyundan oldukları ile öğündükleri gibi hiçbir şeyle öğünmezler-, yahudi ve hristiyanlar da **Hz. İbrahim** ile iftihar ederler, bütün bunlar nezdinde, Hz. Muhammed'in şeriatının da makbul sayılması gerekir.

Âyetteki *"Hanif"* kelimesi ile ilgili iki husus vardır:

1) Bunun, "Tâbi olunan şey"in hali olması caiz olduğu gibi *"tâbi olan kimse"*nin "hal"i olması da caizdir. Nitekim sen رَأَيْتُهُ رَاكِبًا "Onu binitli iken gördüm" dediğin

zaman, bu ifadede "binitli olanın, "hem görenin, hem de görülenin "hal"i olması mümkündür.

2) Hanif, "meyleden, sapan" demektir. Buna göre mana, "(İslam'ın dışındaki) bütün dinlerden meyleden, sapan" şeklinde olur. Çünkü Hak dinin dışında kalan, her din bâtıldır. Doğru olan, bu kelimenin, zahir ve batın herşeyden dönen manasına olmasıdır. Bu hususta sözün özü şudur: Bâtıl, her nekadar kendine zıd olan başka bir bâtıldan uzak ise de, bazan kendine denk olan diğer bir bâtıla yakın olur. Fakat hak, tekdir. Dolayısıyla hak, kendi dışındaki herşeyden meyletmiş, uzaklaşmış olur. Bu, tıpkı dairenin bütün yaylarından (noktalarından), eşit derece uzak olan merkez gibidir.

Buna göre şayet: "Bu âyetin zahiri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatının, **Hz. İbrahim**'in şeriatının aynısı olduğunu ifade eder. Böyle olması halinde de, Hz. Muhammed (s.a.s), müstakil bir şeriat sahibi olmamış olur. Halbuki sizler bunu söylemiyorsunuz" denilir ise, deriz ki: Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği dinin, birtakım ilave güzellik ve yeni faydaları ihtiva etmekle birlikte, **Hz. İbrahim**'in dinini de içine almış olması caizdir.

Allah'ın Hz. İbrahim'i Dost Edinmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً *"Allah, İbrahim'i bir dost edinmiştir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet-i kerimenin, kendinden öncesi (mâkabli) ile münasebeti hususunda iki izah şekli vardır:

1) **Hz. İbrahim** (a.s), din bakımından Allah'ın, kendisini bir dost edineceği kadar yüksek bir dereceye ulaşınca, O'nun ahlâk ve gidişatının örnek alınması münasip olmuştur.

2) Allah Teâlâ, **İbrahim** (a.s)'in milletini (dinini) zikredip, onu bir hanif (tevhid) dini olarak vasfedince, bunun peşinden *"Allah, İbrahim'i bir dost edindi"* demiştir. Bu, bu şeriatı bilip, bu mükellefiyetleri yerine getirmiş olduğu için, Allah'ın onu bir dost edindiğini iş'ar etmektedir. Bunu te'kid eden bir başka şey de, *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle (emirlerle) imtihan edip de, o bunları tamamen yerine getirince, "Seni insanlara önder (imam) yapacağım" buyurmuş"* (Bakara, 124) âyetidir. İşte bu da, Allah'ın, Hz. İbrahim'i insanlara önder kıldığına delalet eder... Çünkü **Hz. İbrahim**, bu emirleri eksiksiz yerine getirmiştir.

Bu sabit olunca biz deriz ki: Âyet, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, o şeriat ile amel etmiş olması sebebiyle Allah'ın bir dostu olmak gibi yüce bir mevkide bulunduğuna delalet edince, bu, bu şeriatla amel eden kimsenin, mutlaka dinî bakımdan en büyük bir

makamı elde edeceğine bir dikkat çekmek olur ki, bu da bu dine büyük bir teşvikin ifadesidir.

İmdi eğer: "Allah Teâlâ'nın, وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً *"Allah, İbrahim'i bir dost edinmiştir"* buyruğunun âyet içindeki yeri nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, i'rabta mahalli olmayan bir cümle-i itiraziyyedir. Bunun bir benzeri de, şairin şiirinde söylemiş olduğu şu ifadedir: وَالْحَوَادِثُ جَمَّةٌ *"Hâdiseler ise pekçoktur.."*

Cümle-i itiraziyyenin vazifesi ise, sözü tekid etmektir. Buradaki durum da, beyan etmiş olduğumuz gibi, aynı şekildedir.

İKİNCİ MESELE

Halîl Kelimesinin Manası:

Alimler, "**Halîl**" kelimesinin iştikakı hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) İnsanın dostu, işlerinin ve sırlarının içine karışan ve sevgisi, sevdiği kimsenin kalbinin cüzlerine giren kimsedir... Hiç şüphesiz bu, sevginin doruk noktasıdır...

Denildiğine göre, Cenâb-ı Allah, **Hz. İbrahim**'i en yüce melekût ile en aşağı melekûta muttalî kılıp, o da tekrar tekrar kavmini Allah'ı birlemeye davet edip onları yıldızlara, aya, güneşe ve putlara tapmaktan men ederek, kendisini ateşe; çocuğunu kurban olmaya, malını da misafirlere teslim edince, Allah O'nu insanlara imam ve onlara gönderilen bir resul kılmış; O'na, hem hükümdarlığın hem de peygamberliğin kendi soyundan olacağı müjdesini vermiştir. İşte bütün bu özelliklerden dolayı, Allah onu "**Halîl**" (dost) diye nitelemiştir. Çünkü, Allah'ın kulunu sevmesi, ona her türlü fayda ve menfaatleri ulaştırmayı istemesinden ibarettir.

b) "**Halîl**" dostluğunda sana muvafakat eden, uyandır. Ben de derim ki: Hz. Peygamber'in, تَخَلَّقُوا بِأَخْلاقِ اللَّهِ *"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız"* dediği rivayet edilmiştir. Binâenaleyh **Hz. İbrahim** bu konuda, kendinden öncekilerden hiçbir kimsenin ulaşamadığı bir makama ulaşınca, hiç şüphesiz Allah Teâlâ bu şerefi sadece ona tahsis etmiş gibi görünmektedir.

c) **Keşşaf sahibi** şöyle demektedir; "**Halîl** senin yolunda seninle birlikte hareket eden demektir. Bu, kumun üzerindeki yol manasına gelen, اَلْخَلُّ kelimesinden gelmektedir." **Keşşaf**'ın bu izahı, doğruya, (b) şıkkından daha yakındır. Veyahut da bu dostluk, **Hz. İbrahim**'in Allah'a son derece itaatkâr olup, bütün içi ve dışıyla Allah'ın hükmünden temerrüd etmeyip O'na isyan etmemesi manasına da hamledilebilir. Nitekim Cenâb-ı Allah bunu, *"Rabbi O'na, "Teslim ol" dediği zaman O, "Alemlerin Rabbine teslim oldum" demişti"* (Bakara, 131) âyetiyle haber vermiştir.

d) "**Halîl**" kendisinin kusur ve eksiğini kapattığını giderdiğin gibi, o da senin kusur ve eksiğini örten, giderendir. Bu görüş zayıftır, çünkü **İbrahim** (a.s) Allah ile dost

olunca, "O kusuru, eksiği kapatır, örter" denilmesi imkansız olur. İşte bundan da anlıyoruz ki, "**Halîl**" kelimesini bu şekilde tefsir etmek mümkün değildir.

Hz. İbrahim'e "Halîl" Denilmesinin Sebebi

Müfessirlere gelince onlar, bu lakabın nüzûlü, verilmesi hakkında birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1) Uşaklarının kendisine getirdiği kum un olunca, hanımı "Bu, senin Mısırlı dostundandır" der. Bunun üzerine **İbrahim** (a.s) de, *"Hayır, bilakis o, dostum olan Allah'tandır"* demişti.

2) **Şehr İbn Havşeb** şöyle demiştir: Bir melek bir insan suretinde yeryüzüne inmişti. Yumuşak ve hüzünlü bir ses ile Allah'ın ismini zikredince, **İbrahim** (a.s): *"Onu bir kere daha zikret"* dedi. Bunun üzerine o melek, "Onu bedava zikretmem" dedi. **Hz. İbrahim** de, *"Bütün malım senin olsun..."* deyince, bunun üzerine melek, birincisinden daha hazin bir sesle Allah'ın ismini andı, zikretti. **Hz. İbrahim** (a.s): *"Allah'ın adını üçüncü kez zikret, çocuklarım senin olsun..."* deyince, melek, "Sana müjdeler olsun, ben bir meleğim; senin malına ve çocuklarına ihtiyacım yok... Maksadım sırf seni imtihan etmek idi. Allah'ın zikrini duyabilmek için malını ve çocuklarını gözden çıkarınca, şüphesiz Allah seni bir "**Halîl**" edindi" dedi.

3) **Tavus**'un **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet ettiğine göre, Cebrail (a.s) ve melekler, **Hz. İbrahim**'in yanına, güzel yüzlü delikanlılar olarak girdikleri zaman, **Halilurrahman Hz. İbrahim** onları misafir zannederek, onlara besili bir buzağı keserek, bunu onlara sundu. *"Başında, Allah'ın ismini anmak, sonunda da Allah'a hamdetmek şartıyla, buyurun yeyin!"* dedi. Bunun üzerine Cebrail (a.s), "Sen Allah'ın dostusun, Halilullah'sın" dedi. Böylece bu vasıf, O'nun hakkında indirilmiş oldu...

Ben derim ki: Bu hususta, şöyle olan bir başka izah şekli daha vardır: Ruhun cevheri aydınlık, ışıklı ve yüce olup, cismanî lezzetler ve bedenî haller ile de irtibatı az olur; sonra böyle mukaddes ve yüce, şerefli cevhere, onun cismani bulanıklıklardan temizlenmesini ve parlaklığını artıracak ameller ve kudsî marifetler ve ilahî cilalar ile aydınlanmasını ve ışımasını artıracak fikirler de eklenirse, işte böyle bir insan kudsiyyet ve temizlik alemine dalar, cismî ve hissî bağlardan âzade olur. Sonra bu insanın bu şerefli halleri, Allah'tan başka hiçbir şey görmeyecek, Allah'tan başka hiçbir şey duymayacak, ancak Allah için hareket edecek, ancak Allah için duracak ve ancak Allah için yürüyecek bir hale gelecek kadar artar... İşte o zaman, Allah'ın celal nuru, O'nun bütün bedenî kuvvetlerine sirayet edip girer ve bu kuvvetlerin cevherlerinin arasına girer, kaybolur ve onların mahiyetlerine nüfuz eder... İşte böyle

bir insan, Muhabbetullah, onun bütün kuvvetlerine nüfuz edip girdiği için, gerçekten "**Halîl**" diye vasfedilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in duasındaki, اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا وَفِي عَصَبِي نُورًا *"Allah'ım, kalbime bir nur ver; kulağıma bir nur ver, gözlerime bir nur ver ve sinirlerime bir nur ver"* (76) sözüyle de buna işaret edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hristiyanlardan birisi şöyle demiştir: "Halîl isminin belli bir insana, onu yüceltmek ve teşrif etmek için verilmesi caiz olunca, onu yüceltmek ve şereflendirmek gayesiyle, aynı şekilde **İsa** için de **ibn** (oğul) isminin kullanılması niçin caiz olmasın?"

Buna şöyle cevap verilir: Bu ikisi arasındaki fark şudur: İbrahim (a.s)'in Halilullah oluşu, ileri derecede bir sevgiden ibarettir. Ve bu da, cins birliğini gerektirmez. Oğul kelimesine gelince, bu bir cins birliğini gösterir, iş'ar eder. Cenâb-ı Allah, mümkin varlıklarla aynı cinsten olmaktan ve sonradan meydana gelmiş olan varlıklara benzemekten yücedir.

Sonra Allahu Teâlâ, وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا *"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatıcıdır"* buyurmuştur.

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin, önceki âyetlerle irtibatı hakkında birkaç izah yapılmıştır:

1) Mananın şu şekilde olmasıdır: Cenâb-ı Allah, **Hz. İbrahim**'i, insanların birbirleriyle olan dostuklarında olduğu gibi, herhangi bir hususta ona muhtaç olduğu için dost edinmemiştir. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ın iken, bu O'nun hakkında nasıl düşünülebilir? Ve yine böyle bir zatın, zayıf bir beşere muhtaç olması nasıl düşünülebilir? O, **Hz. İbrahim**'i, ancak sırf lütfu, ihsanı ve keremi sebebiyle dost edinmiştir.

Bir de **Hz. İbrahim**, kulluk ve ubudiyette tam bir ihlâsa sahip olunca, muhakkak ki Allah Teâlâ bu şerefi O'na has kılmıştır. Sözün neticesi, **Hz. İbrahim**'in **Halilullah** olması, arada sanki bir cins birliği olduğu zannını uyandırır. İşte bundan dolayı Allah, bu cins birliği ve benzerlik zannını, bu âyet ile izale etmiştir.

2) Allah Teâlâ, surenin başından buraya kadar birçok emir, nehiy, vaad ve vaîd zikretmiştir. İşte burada da, kendisinin sonradan meydana gelen varlıkların ilahı, mevcudat ve mümkinatın var edicisi olduğunu beyan etmiştir. İşte böyle olan bir zat

76) Buhârî, Deavât, 10; Müslim, Müsafirin, 181 (1/526).

da, itaat olunan bir hükümdar olur. Binâenaleyh, akıllı olan herkesin o Hükümdar'ın buyruklarına boyun eğmesi ve emirleriyle nehiylerine inkıyad etmesi gerekir.

3) Allah Teâlâ, vaad ve vaîdini zikredip, bunları yerine getirmesi de, bütün kâinat ile mümkinata taalluk eden tam bir kudret ve itaatkâr ile isyankâr, iyi (muhsin) ile de kötü (musî) nazarında birbirine karışmayacak şekilde, bütün cüz'iyyat ve külliyata taalluk eden tam bir ilim olarak iki şeyin bulunmasıyla mümkün olunca, kudretinin kemalini, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır"* sözüyle; ilminin kemalini de, *"Allah her şeyi kuşatıcıdır"* sözüyle göstermiştir.

4) Allah Teâlâ **Hz. İbrahim**'i dostu olarak vasfedince, bu halinin yanısıra O'nun, kendisinin kulu olduğunu da beyan etmiştir. Bu böyledir, çünkü göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır.

Bu âyet, Allah Teâlâ'nın şu âyetleri kabilindendir: *"Göklerde ve yerde olan herkes, hiçbiri müstesna olmamak üzere, o Rahman'a mutlaka kul olarak gelecektir"* (Meryem, 94) ve *"Ne Mesih, ne en yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan asla çekinmezler..."* (Nisâ, 172). Yani, kudret sıfatındaki kemallerine, ilim ve hikmet sıfatındaki kuvvetlerine rağmen, melekler Allah'a ibadet etmekten geri durmayınca, insan olarak zayıflığına rağmen **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah'a ibadet etmekten kaçınması nasıl mümkün olabilir? Burada da böyledir. Yani, göklerde ve yerde olan her şey, O'nun teshiri (emri) ve uluhiyyetinin nüfuzu altında, O'nun mülkü olunca, "Allah'ın **Hz. İbrahim**'i dost edinmesi, O'nu Allah'a ibadet etmekten kurtarmıştır" denilmesi nasıl makul olabilir? İşte bütün bu izahların hepsi güzel ve yerindedir.

İKİNCİ MESELE

مَنْ دenilip, مَا فِي السَّمٰوٰتِ Kullanılmamasının İzahı

Cenâb-ı Hak, مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"Göklerde ne var, yerde ne varsa..."* buyurdu مَنْ "Göklerde kim var, yerde kim varsa.." buyurmamıştır. Çünkü burada, tüm varlık cinsini ifade etmek yoluna gitmiştir. Akla uygun olan, bir şey zikredilip, onunla da cins murad edildiği zaman, bunun مَا ile zikredilmesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah'ın Her Şeyi İhata Etmesinin Manası

"Allah her şeyi kuşatıcıdır" buyruğunun iki izahı vardır:
1) Bundan murad, ilim ile ihata etmek, kuşatmaktır.
2) Bundan murad, kudret ile kuşatmaktır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Size, henüz güç yetiremediğiniz daha diğer (ganimet)ler de..."* (Fetih, 21) buyurmuştur. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Bir kimse, "Allah Teâlâ'nın, *"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır"* buyruğu, O'nun kudretinin kemaline delalet edince, eğer biz, *"Allah her şeyi kuşatıcıdır"* tabirini de, Allah'ın kudretinin kemali manasına hamledersek, burada lüzumsuz bir tekrar yapılmış olur" diyemez. Çünkü biz diyoruz ki, âyetteki *"Göklerde ne var, yerde ne*

varsa hepsi Allah'ındır'' buyruğu ancak, Allah Teâlâ'nın kâdir ve göklerdeki ve yerdeki şeylerin maliki olduğunu ifade eder; ama göklerde ve yerdeki şeylerin dışında kalan ve bunlardan farklı olan hususlarda da Kâdir olduğunu ifade etmez. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, *''Allah her şeyi kuşatıcıdır''* buyurunca, bu ifade, bu gökler ve yer dışındaki nihayetsiz makdûrata (güç yetirilebilecek şeylere) kâdir olduğunu ve bütün kainat ve mümkinattaki kaza ve kader zincirinin ancak, O'nun icadı, tekvini ve ibdaı ile inkitaya erdiğini gösterir... İşte bu sözün açıklaması budur.

Fakat birinci görüş daha güzeldir: Çünkü biz, uluhiyyetin ve vaad ile vaîdi yerine getirmenin, ancak kudret ve ilmin birlikte bulunması ve kamil, mükemmel manada mevcut olmasıyla tahakkuk edeceğini, binâenaleyh bu ikisinin beraber zikredilmesi gerektiğini açıklamıştık... Kudret ilimden önce zikredilmiştir, çünkü usul ilminde de sabit olduğu gibi, Allah'ı bilmek, O'nun kâdir olduğunu bilmektir. Sonra, Allah Teâlâ'nın kâdir olduğunun bilinmesinin peşinden, O'nun alîm olduğu da bilinir. Çünkü bir fiil, meydana gelişiyle bir kudrete delalet eder ve kendisinde bulunan sağlamlık ve muhkemlik ile de, ilme delalet eder. Şüphe yok ki, birincisi ikincisinden önce gelir.

* *
*

Kur'ân Üslûbunun Mühim Bir Özelliği

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ
فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ
وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَن تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ
فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾

''Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: ''Allah onlara dair hükmünü size açıklıyor: Kitapda mallarını vermediğiniz ve kendilerîyle evlenmek istediğiniz öksüz kadınlar ve zavallı çocuklar hakkında ve öksüzlere karşı adaleti yerine getirmeniz hususunda size okunan âyetler, Allah'ın hükmünü açıklamaktadır''

(Nisâ, 127).

Bil ki, bu kerim kitabın tertibinde Allah Teâlâ'nın âdeti, en güzel bir biçimde vaki olmuştur. Bu da şudur: O, herhangi bir hüküm zikrettikten sonra, bunun peşinden vaad -vaîd, tergîb- terhib hususunda birçok âyet zikreder, bunları Allah'ın azametine, kudretinin celal ve ululuğuna ve uluhiyyetinin yüceliğine delalet eden âyetlerle karıştırır. Daha sonra da, tekrar hükümleri beyan etmeye döner. Bu, tertip çeşitlerinin en güzeli ve kalblerde tesir uyandırmaya en elverişli olanıdır. Çünkü, meşakkatli şeyleri yapmayı teklif etmek ancak, vaad ve vaîd ile birlikte bulunduğu zaman kabul edilebilir, kabul mevkiinde bulunur. Vaad ve vaîd ise kalbe ancak, kendisinden vaad ve vaîd sadır olan zatın kemalinin nihayetsizliğinin kati olarak bilinmesiyle tesir eder. Binâenaleyh bu tertibin, hak dine davete uygun olan tertiblerin en güzeli olduğu ortaya çıkar.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Allah Teâlâ bu surenin başında birçok şer'î hüküm ve mükellefiyet zikretmiş, bunların peşisıra kâfirlerin ve münafıkların hallerinin izahını getirip, bu hususu iyice ortaya koymuştur. Sonra, Allah'ın celalinin azametine ve kibriyasının kemaline delalet eden bu âyetleri getirmiştir. Bundan sonra yine hükümlerini açıklamaya dönerek, وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ *"Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: "Allah, onlara dair hükmünü size açıklıyor.."* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Fetva Kelimesi Hakkında

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "İstifta, fetva istemek manasındadır. Mesela Arapça'da اِسْتَفْتَيْتُ الرَّجُلَ فِي الْمَسْئَلَةِ فَأَفْتَانِي إِفْتَاءً وَفُتْيًا وَفَتْوًى *"Adamdan, mesele hakkında fetva sordum, o da bana tam olarak fetva verdi"* denilir. Bu fiilin masdarı **ifta** olup **fetva** ve **fütya** kelimeleri de ifta manasına kullanılan iki isimdir. Arapça'da, "Rüyasını tabir ettim" manasında اَفْتَيْتُ فُلَانًا فِي رُؤْيَا رَآهَا (falancaya, gördüğü bir rüya hakkında fetva verdim) denilir. Hak Teâlâ da, *"Yusuf, ey çok doğru sözlü! Yedi besili inek hakkında bize bir fetva ver.."* اَفْتِنَا (Yusuf, 46) buyurmuştur. "**İfta**" kelimesi, müşkil olan bir şeyi açıklığa kavuşturmak manasındadır. Kelimenin aslı, kuvvetlenen ve kemale eren genç manasındaki, اَلْفَتَى ve اَلْفَتِيُّ kelimesidir. Buna göre kelimenin manası şöyledir: "Sanki fetva veren kimsenin açıklaması ile, müşkil olan mesele kuvvet bulur ve güçlü kuvvetli olur."

İKİNCİ MESELE

يَسْتَفْتُونَكَ (Nisa, 127) Âyetinin Nüzul Sebebi

Alimler, âyetin sebeb-i nüzulü hakkında iki şey zikretmişlerdir:

1) Araplar, bu surenin baş kısmında da açıkladığımız gibi, kadınlara ve çocuklara mirastan hiçbir pay vermiyorlardı. İşte bu âyet-i kerime, onların da varis kılınması için nazil olmuştur.

2) Âyet-i kerime, kadınlara mehirlerini tam olarak verme hususunda nazil olmuştur. Yetim kız, bir adamın himayesinde bulunur, güzel ve zengin de olursa,

o adam onunla evlenir ve malını yerdi. Ama yetim kız çirkin ise, adam onunla evlenmek isteyen başkalarına mani olur ve kız ölünce de onun malına konardı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ Hakkında Muhtemel Tefsirler

Bil ki fetva isteme, kadınların kendileri hakkında değil, ancak onların bir halleri ve bir sıfatları hakkında olmuştur. Bu halin hangi hal olduğu âyette zikredilmemiş, bundan dolayı âyet mücmel olmuş ve hakkında fetva istenen hususu göstermemiştir.

Allah Teâlâ'nın, وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ *"Size kitapta okunup duran âyetler..."* ifadesi hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:

1) Buradaki مَا ism-i mevsulü, mübteda olduğu için mahallen merfudur. Buna göre ifadenin takdiri şöyledir: "De ki: "O kadınlara dair fetvayı Allah size veriyor ve kitapta okunan şeyler de size onlar hakkında fetva veriyor. Kitapta okunan bu şey şu âyettir: (وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى) *"Eğer yetim kızlar hakkında, adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız..."* (Nisâ, 3).

Sözün özü şudur: Müslümanlar, kadınların pek çok halleri hakkında soru sormuşlardı. Bu hallerden, hükmü açıklanmamış olanlar hakkında Allah Teâlâ'nın, onlara fetva vereceği zikredilmiş; daha önceki âyetlerde hükmü açıklanmış olanlarla ilgili olarak da okunmakta olan o âyetlerin müslümanlara fetva verdiği belirtilmiştir. Böylece Kur'an'ın o hükme delalet etmesi, kitap tarafından bir fetva verme kabul edilmiştir. Görmüyor musun ki meşhur mecazî ifadede, "Bize bu hükmü Allah'ın kitabı açıkladı" denilir. Bu denilebildiği gibi, "Allah'ın kitabı bize bu fetvayı verdi" de denilebilir.

2) Âyetteki وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ *"Size okunup duran"* ifadesi mübteda, فِي الْكِتَابِ *"kitaptır"* ifâdesi haberdir ve cümle, bir cümle-i mu'tarızadır. Buradaki "Kitap"dan maksad, Levh-i Mahfuz'dur. Bu ifadenin gayesi, onlara okunan âyetlerin durumunun yüceliğini belirtmek; yetimlerin hakları hususunda adaletli ve insaflı davranmanın, Allah katında riayet edilmesi ve gözetilmesi gereken büyük işler cümlesinden olacağına ve bunları ihlal edenlerin, Allah'ın yüceltip önemli kıldığı şeyi küçük görerek zulmetmiş kimse olacağına dikkat çekmektir. Kur'an'ın yüceltilmesine dair benzeri bir âyet de şudur: *"Şüphesiz o (Kur'an), nezdimizdeki ana kitapda (olan), çok yüce ve çok kıymetli bir kitaptır"* (Zuhruf, 4).

3) Bu ifade, kasem olduğu için mahallen mecrurdur. Sanki şöyle denilmektedir: "De ki: "Allah, o kadınlar hakkında fetva veriyor. Size Kitapta okunup duran (âyetlere) yemin olsun ki..." Kasem de, bir ta'zim (yücelik gösteren) ifadedir.

4) Bu tabir âyetteki, فِيهِنَّ kelimesindeki mecrur zamir üzerine atfedilmiştir. Buna göre mana şöyle olur: "De ki: "Allah, o kadınlar ve kitapta, yetim kadınlar (kızlar) hakkında okunan şeyler hususunda size fetva veriyor..."

Zeccâc şöyle demiştir: "Bu izah şekli, lafza ve manaya bakıldığında son derece uzak bir ihtimaldir. Lafza nazaran böyledir. Çünkü bu durumda açık isim, zamir üzerine atfedilmiş olur ki bu caiz değildir." Nitekim biz bu hususu تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ (Nisâ, 1) âyetinin tefsirini yaparken açıklamıştık. Manaya nazaran bunun uzak oluşuna gelince,çünkü bu görüş, Allah Teâlâ'nın bu meseleler hakkında fetva verdiğini ve kitapta okunup duran şeyler hususunda da fetva vermesini gerektirir. Malumdur ki burada kastedilen bu değildir. Maksad ancak, Allah Teâlâ'nın, onların sorduğu meselelerde fetva vermiş olduğu hususudur. Burada geriye iki soru kalmaktadır:

Birinci soru: Âyetteki, فِي يَتَامَى النِّسَاءِ sözü neye taalluk etmektedir?

Cevap: Biz deriz ki: Bu ifade, birinci izah şekline göre, يُتْلَى fiilinin sılasıdır. "O yetim kızlar hakkında size okunup duran" demektir. Diğer izah şekillerine göre ise, bu söz, فِيهِنَّ kelimesinden bedeldir.

İkinci soru: فِي يَتَامَى النِّسَاءِ sözündeki izafet, ne çeşit bir izafettir?

Cevap: Kufeliler şöyle demişlerdir: "Bu, فِي النِّسَاءِ الْيَتَامَى "Yetim kadınlar" manasındadır. Buna göre sıfat, mevsufuna izafe edilmiştir. Nitekim sen "yevmu'l-cum'a" (cuma günü) ve "hakke'l-yakin" (kat'î gerçek) dersin." Basralılar ise şöyle demişlerdir: "Sıfatın, mevsufuna izafe edilmesi caiz değildir. Binâenaleyh, مَرَرْتُ بِطَالِعَةِ الشَّمْسِ denilmez. Çünkü sıfat ile mevsuf, tek bir şeydir. Bir şeyin kendisine izafe edilmesi imkansızdır." Bu izah zayıftır. Çünkü mevsuf bazan, sıfat olmaksızın bulunabilir. Bu da mevsuf'un, sıfattan başka bir şey olduğuna delâlet eder.

Sonra Basralılar, bu görüşlerine bazı hükümler bina edip şöyle demişlerdir: "Âyette geçen kadınlar, yetimler değillerdir, yetimlerden başkalarıdır. Bu "kadınlar"-dan murad "yetimlerin anneleri" olup, yetim evlatları da kendilerine izafe edilmiştir. Âyet-i kerime'nin "**Ümmü Kuhha**" hakında inmiş olması da buna delalet eder. Çünkü bu hanımın yetimleri vardı."

Sonra Cenâb-ı Hak, اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ *"Kendileri için yazılmış olanı, kendilerine vermediğiniz (kadınlar)..."* buyurmuştur.

İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hak Teâlâ bununla, o kadınlar için âyette belirlenmiş mirası murad etmektedir." Bu izah, âyet-i kerimenin, yetimlerin ve çocukların miraslarının verilmesi hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin görüşüne göredir. Diğer alimlerin görüşüne göre ise, bundan maksad mehirdir.

Sonra Hak Teâlâ, وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ *"ve nikahlamalarını beğenip istemediğiniz (yetimler)"* buyurmuştur. **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "Bu tabir, hem istemek, hem de istememek manasına gelebilir. Eğer sen bunu isteme manasında alırsan, o takdirde mana وَتَرْغَبُونَ فِي اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ "ve kendilerini nikahlamayı istediğiniz.." şeklinde olur. Fakat bunu "istememe" manasına hamledersen, o takdirde mana, وَتَرْغَبُونَ عَنْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ "ve çirkin oldukları için nikahlamayı istemediğiniz..." şeklinde olur.

Ebu Hanife (r.h)'nin ashabı bu âyeti, baba ve dede durumunda olmayan kimselerin (akrabaların), yetim kızı evlendirmelerinin caiz olduğuna delil getirmişlerdir. Hanefilerin bu hususta, bu âyetten muradın, "Büluğa erdiklerinde, kendilerini (başkalarına) nikahlamayı arzu ettiğiniz..." şeklinde olabileceğine dair bir delilleri yoktur. Bizim görüşümüzün doğruluğuna delil ise şu rivayettir: **Kudame İbn Maz'un**, kardeşi **Osman İbn Maz'un**'un kızını **Abdullah İbn Ömer** (r.a) ile evlendirdi. Kıza **Muğire İbn Şu'be** de talib olmuştu. Kızın annesi de, (**Muğire**'nin) malının çokluğuna rağbet etmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldiler. **Kudame**, "Ben, onun amcası ve babası tarafından tayin edilmiş vasisiyim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"O henüz küçüktür ve ancak annesinin izniyle evlenebilir"* dedi ve o kız ile **Abdullah İbn Ömer**'in arasını ayırdı (nikahlarını iptal etti)." Bir de âyet-i kerimede, velilerin, yetim kızları nikahlama arzularını zikirden öte birşey bulunmamaktadır. Bu durum ise bunun caiz olduğuna delalet etmez.

Hak Teâlâ daha sonra وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ *"ve aciz küçük çocuklar hakkında"* demiştir. Bu kelime mecrur olup, يَتَامَى النِّسَاءِ kelimesi üzerine atfedilmiştir. Araplar cahiliyye döneminde çocukları ve kadınları mirascı saymıyorlardı. Onlar, çocukları ve kadınları değil de, sadece ağır ve güç işleri yapabilecek yaşa gelmiş olanları varis sayıyorlardı.

Cenâb-ı Hak sonra, وَاَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ *"Bir de yetimlere karşı adaleti ayakta tutmanızı..."* buyurmuştur. Bu kelime de (mahallen) mecrur olup, "el-mustaz'afin"-in üzerine ma'tuftur ve bunun takdiri şöyledir: "Kitapta size okunup duran (âyetler), yetim kadınlar, aciz küçük çocuklar ve yetimler için adaleti ayakta tutmanız hususunda size fetva vermektedir. Her ne hayır yaparsanız, muhakkak ki Allah onu hakkıyla bilicidir." Yani, ona karşı sizin mükâfaatınızı verir ve O'nun katında, yaptığınız hiçbirşey boşa gitmez.

* *
*

وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾

"Eğer bir kadın, kocasının nüşûzundan, yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, sulh edip, aralarını düzeltmelerinde ikisine de vebal yoktur. Sulh daha hayırlıdır. Zaten nefislere aşırı mal sevgisi verilmiştir. Eğer iyi geçinir ve ittika ederseniz, şüphesiz ki Allah, yapacağınız her şeyden haberdardır"

(Nisâ, 128).

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın, kadınlar hakkında daha önce bu surede geçmemiş olan hususlarda, vereceğini bildirdiği hükümler cümlesindendir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimlerden bazısı bu âyetin, Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ *"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse; ona aman ver.."* (Tevbe, 6) âyetiyle, وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا *"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse, aralarını (bulup) barıştırınız"* (Hucurat, 9) âyeti gibidir demiştir. Burada, اِمْرَأَةٌ lafzı, kendisini, خَافَتْ fiilinin tefsir etmiş olduğu bir fiil ile merfudur. Biraz önce yazdığımız âyetlerde de durum aynıdır. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Nüşûz (Serkeşlik) Yapan Eşler Karşısında Tutum

Alimlerden bir kısmı, buradaki, خَافَتْ fiilinin, "bildi"; bir kısmı ise, "zannetti" manalarına geldiğini söylemişlerdir ki, bütün bunlar gereksiz yere âyetin zahirini bırakmaktır. Aksine bu ifadeden maksat, korkunun bizzat kendisidir. Ancak ne var ki bu korku, korkunun bulunduğuna delalet eden emareler ortaya çıktığı zaman tahakkuk eder. Buradaki o emareler ise, erkeğin hanımına, "sen çirkinsin" veya "sen yaşlısın"; "genç ve güzel birisiyle evlenmek istiyorum" şeklinde sözler söylemesidir.

اَلْبَعْلُ kelimesi, "koca" anlamına gelmektedir. Bu kelimenin esas anlamı, "efendi, seyyid" demektir. Koca da, hanımı için, adeta bir seyyid ve efendi gibi olunca, bu isimle isimlendirilmiştir. Bu kelimenin cem'i اَلْبُعُولَةُ dür. Bu kelimeyle ilgili izah Cenâb-ı Hakk'ın, Bakara suresindeki وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ *"Kocaları, onları geri*

almaya daha layıktırlar...'' (Bakara, 228) âyetinin tefsirinde geçmişti. اَلنُّشُوزُ (geçimsizlik) her iki taraftan da olabilir ki bu, taraflardan herbirinin birbirlerinden hoşlanmamalarıdır. Bu kelime, yeryüzünde yükselmiş olan, yükselen anlamına gelen اَلنَّشْزُ kelimesinden iştikak etmiştir. Kadın hakkında erkeğin geçimsizliği, ondan yüz çevirmesi, yüzünü ekşitip dökmesi, cinsî münasebette bulunmaması ve âdab-ı muaşerete riayet etmemesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nüşûz Hakkındaki Âyetin Nüzul Sebebi

Müfessirler, âyetin nüzûl sebebi hakkında şunları söylemişlerdir:

1) **Said İbn Cübeyr, İbn Abbas**'tan bu âyetin **İbn Ebi's-Saib** hakkında nazil olduğunu rivayet etmiştir ki, bu zatın bir hanımı ve bu hanımından da çocukları var idi. Hanımı ihtiyar olduğu için, onu boşamak istedi... Bunun üzerine hanımı, ''Beni boşama, bırak çocuklarımın işleriyle meşgul olayım ve her ay pek az bir geceyi bana ayır...'' der. Bunun üzerine koca, ''Eğer iş bu şekilde olacaksa, bu benim için daha faydalı ve uygun olur '' der.

2) Bu âyet, **Sevde bint-i Zem'a** kıssası hakkında nazil olmuştur. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) onu boşamak isteyince[77], **Sevde**, Hz. Peygamber'den kendisini boşamamasını, sırasını da **Hz. Aişe**'ye tahsis etmesini istedi. Hz. Peygamber bunu uygun buldu da, onu boşamadı.

3) **Hz. Aişe**'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: ''Bu âyet, bir erkeğin yanında bulunup, erkeğinin de kendisi yerine başkasını almak istediği bir kadın hakkında nazil olmuştur. Bunun üzerine kadın, ''Beni tut (boşama) ve başkasıyla evlen, nafakam ve sıramdan da vazgeçiyorum, sana helal olsun'' der.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *''Nüşûzundan, yahut kendisinden yüz çevirmesinden''* ifadesindeki *''nüşûz''* kelimesinden murad, söz veya fiil bakımından sert davranmak, veyahut da her ikisini birden yapmaktır. *''İ'raz''*dan maksat ise, ''Hayır, şer, cedelleşme ve eziyyet vermek gibi'' hususlardan hiçbirini yapmayıp, sükut içinde bulunmaktır. Çünkü böylesi yüz çevirmeler, nefret ve hoşnutsuzluğun bulunduğuna daha fazla delalet etmektedir.

Âyetteki Farklı Kıraatlere Göre Manalar

Sonra Cenâb-ı Hak, فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا *''Sulh edip aralarını dü-*

77) Bu hususlaki rivayet İbn Kesir'de de yer alır.O eseri tahkik edenler, konu ile ilgili olarak şöyle diyorlar: ''Hz. Resûlullah'ın Hz. Sevde'yi boşamaya kalkması, son derece uzak bir ihtimaldir. Nitekim İbn Kesir'in serdettiği rivayetlerden, Hz. Peygamber'in böyle bir karar vermiş olduğu anlaşılmamaktadır. Sadece Kasım İbn Ebî Bizze hadisi vardır ki İbn Kesir'in de belirttiği üzere bu rivayet ''garib mürsel''dir (zayıftır)'' (İbn Kesîr, bu ayetin tefsirinde).

zeltmelerinde ikisine de vebal yoktur'' buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Asım, Hamza ve **Kisaî**, bu fiili "if'âl" babından olmak üzere yâ harfinin dammesi, lâmın kesresi ve elifin de hazfiyle أَنْ يُصْلِحَا; diğer kıraat imamları ise, bu fiili "tefâul" babından olmak üzere yâ ve sâd harflerinin fethası, sâd ile lâm arasına bir elif getirip sâd harfini de şeddeleyerek, أَنْ يَصَّالَحَا şeklinde okumuşlardır. يَصَّالَحَا ifadesinin aslı, يَتَصَالَحَا şeklinde olup, tâ harfi sakin kılınarak, sâd harfine idğam edilmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, إِذَّارَكُوا فِيهَا *''nihayet hepsi birbiri ardınca oraya girip toplandılar..''* (A'râf, 38) âyetidir ki, bunun aslı da, تَدَارَكُوا dur. Tâ harfi sakin kılınmış, sonra da, mahreç yakınlığından ötürü dâl'a çevrilmiş, dal harfi de, diğer dâl harfine idğam edilmiştir. Fiili okumak mümkün olsun diye, başına kesre olan bir vasl hemzesi getirilmiş, böylece kelime إِدَّارَكُوا olmuştur.

Bu açıklamaları iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu kelimeyi يَصْلِحَا şeklinde okuyanların izahı şudur: Çekişme ve muhalefet hakkında, "ıslâh" fiili kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ *''Kim vasiyyet edenin haksızlığa meylinden yahud günaha gireceğinden endişe edip de aralarını bulursa..''* (Bakara, 182) ve أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ *''veya insanların arasını düzeltmeyi..''* (Nisa, 114) buyurmuştur. Bu fiili, يَصَّالَحَا şeklinde,-ki bu, ekseri kıraat alimlerine göre tercih edilen kıraattir,- okuyanlara gelince, onlar şöyle demişlerdir: أَنْ يَصَّالَحَا kelimesinin manası, "uyuşmaları" şeklindedir ki, bu mana buraya daha uygundur..

Abdullah İbn Mes'ûd ise, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ صَالَحَا "Eğer anlaşırlarsa, kendilerine bir günah yoktur" şeklinde okumuştur. Bu kıraatta صُلْحًا kelimesi, mef'ûl-i mutlak olarak mansub kılınmıştır. Her ne kadar aslolan, تَصَالُحًا şeklinde gelmesi ise de, bu şekilde varid olmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا *''Allah sizi yerden ot gibi bitirdi''* (Nuh, 17) ve وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا *''ve yalnız O'na yönel''* (Müzzemmil, 8) âyetlerinde olduğu gibidir. Nitekim şair de, وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمِائَةَ الرِّتَاعَا *''Senin, semiz ve etli yüz hayvan bağışlamandan sonra...''* demiştir.

İKİNCİ MESELE

Eşlerin Sulh Olmaları Daha Hayırlıdır

Sulh, koca için bir hak olan şey hususunda olur. Kadının kocası üzerindeki hakkı ise, ya mihri, ya nafakası veyahut da sırasıdır. İşte bu üçünü, kocası ister kabul etsin, isterse etmesin, kadın kocasından talep edebilir. Ama cinsî münasebet böyle değildir. Çünkü koca, cinsî münasebette bulunmaya zorlanamaz...

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Bu sulh, kadını, mehrinin tamamını veya bir kısmını kocasına vermesinden veyahut ondan nafaka ve sıra külfetini düşürmesinden ibarettir ki, kadının böyle yapmasından maksadı, kocasının kendisini boşamamasını temine çalışmaktır. Binâenaleyh, bu hususta anlaşma yapılırsa caizdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالصُّلْحُ خَيْرٌ *"Sulh daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Elif-Lâmlı Müfred İsimler Umûmiyet İfade Eder mi?

Sulh kelimesi, başına harf-i tarif gelmiş olan müfred bir kelimedir. Başında harf-i tarif bulunan müfred kelimelerin umum ifade edip etmeyecekleri hususunda ihtilaf edilmiştir. Bizim, usul-i fıkıhta tercih ettiğimiz görüş, bu gibi kelimelerin umum ifade etmedikleridir. Biz bu hususta birçok delil zikrettik.

Ama böylesi kelimelerin umum ifade ettiğini söylersek, işte o zaman bu kelimeyi incelemek gerekir: Burada, daha önce geçmiş olan belli bir hadise vardır. Binâenaleyh bu kelimeyi, umumi manaya mı, yoksa o belli bir hadiseye mi hamletmek evlâdır? Doğru olan görüş, bunu daha önce geçmiş olan belli bir şeye hamletmenin daha evla olduğudur. Zira biz bu kelimeyi, eğer biz bunu söylemezsek ifadenin mücmel olacağı ve herhangi bir mana ifade etmeyeceği zaruretine binaen ancak o takdirde istiğrak manasına hamlederiz. Ama burada, daha önce geçmiş olan belli birşey bulununca, böyle bir mahzur, sakınca ortadan kalkmış demektir. Binâenaleyh bu kelimeyi, mahud olana hamletmek gerekir.

Sen bu mukaddimeyi de iyice anladığın zaman biz deriz ki: Kimi alimler *"Sulh daha hayırlıdır"* buyruğunu, istiğraka (umum manaya); kimi alimler ise bu ifadeyi, daha önce geçmiş olan belli ve bilinen şeye hamletmişlerdir. Yani, "Karı-koca arasını sulh etmek, onları birbirlerinden ayırmaktan daha hayırlıdır" demektir. Birinci görüşü benimseyenler, bu görüşlerine **Ebu Hanife** (r.h)'nin da dediği gibi, "Yadırganma ve istenmeme karşısında sulhun caiz olması..." meselesinde tutunmuşlardır. Ama biz ise, bu lafzın, daha önce geçmiş olan belli bir hadiseye hamledilmesinin daha uygun olduğunu beyan ettik. Böylece, onların bu şekildeki istidlâlleri sakıt olur. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, bu cümlenin cümle-i itiraziyye olduğunu söylemiştir. Hak Teâlâ'nın, *"Zaten nefislerinde aşırı (mal)* sevgisi hazırdır(verilmiştir)" ifadesi de böyledir. Ancak ne var ki bu ifade, elde edilmek istenen neticeyi te'kid eden bir itiraziyye cümlesidir. Binâenaleyh maksat meydana gelmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak önce, *"sulh edip, aralarını düzeltmelerinde ikisine de vebal yoktur"* buyruğuna yer vermiştir. Binâenaleyh, O'nun لَا جُنَاحَ (vebal yok) sözü, bu sulhün bir ruhsat olduğu zannını uyandırır. Bundaki gaye ise, günahın olmadığını beyan etmektir. Böylece Allah Teâlâ, bu sulhte bir günah ve bir vebal olmadığını beyan ettiği gibi,

bunda büyük hayır ve menfaatlerin bulunduğunu da göstermiştir. Çünkü karı ile koca, birşey üzerinde anlaştıklarında, bu anlaşma, onların ayrılmalarından veya geçimsizlik ile yüz çevirmeyi sürdürmelerinden daha hayırlıdır.

Allah Teâlâ, وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ *"Zaten nefislere aşırı mal sevgisi verilmiştir"* buyurmuştur. Bil ki, اَلشُّحُّ kelimesi, cimrilik demek olup, bu âyetin manası, "cimrilik, nefislerin ayrılmaz parçası (vasfı) kılınmıştır" yani "nefislere cimrilik damgası vurulmuştur" şeklindedir. Sonra bu ifadenin, kadının kendi hissesi ve hakkını verme hususunda cimrilik etmesi manasına olabileceği gibi, yüzünün çirkinliği, yaşının büyüklüğü ve beraber yaşamaktan bir tad alamama sebeblerine rağmen erkeğin, ömrünü o kadınla geçirmek için cimri davranmış olması manasına da olabilir.

Kadınlara İyi Davranma, Daha İleri Bir İyiliktir

Daha sonra Allah Teâlâ, وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا *"Eğer iyi geçinir ve ittika ederseniz, şüphesiz ki Allah, yapacağınız her şeyden haberdardır"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç izah vardır:

1) Bu, kocalara hitaptır. Yani, "Eğer siz, her ne kadar kendilerinden hoşlanmasanız ve mutlaka bir geçimsizliğin, yüz çevirmenin ve eziyet ile düşmanlığa götürecek bazı şeylerin olabileceğine inansanız bile, hanımlarınızla evliliğinizi sürdürmek sureti ile iyilikte bulunursanız, bilin ki Allah Teâlâ, yaptığınız bu iyilik ve ittikadan haberdardır ve bundan dolayı sizi mükâfaatlandıracaktır" demektir.

2) Bu, hem kocaya, hem karıya bir hitaptır. Yani, "ikinizden herbiri, diğerine iyilikte bulunur ve zulümden sakınırsa..." demektir.

3) Bu, karı ile koca dışındaki insanlara bir hitaptır. Yani, "Onların arasını sulh etme hususunda iyi davranır ve onlardan birine daha fazla meyletme (taraf tutma) hususunda Allah'dan ittika ederseniz..." demektir.

Sabır ve Şükür Hakkında Bir Lâtife

Keşşaf sahibi şunu nakletmiştir: "**İmran İbn Hattan el-Haricî**, insanoğlunun en çirkinlerinden idi, hanımı ise en güzel insanlardan biri idi. Hanımı bir gün ona baktı ve "Elhamdülillah" dedi. Bunun üzerine kocası, "Ne oldu?" deyince de, "Hem ben, hem de sen cennetliklerden olduğumuz için, Allah'a hamdettim. Çünkü sana, benim gibi bir kadın nasib oldu ve şükrettin. Bana da senin gibi bir adam nasib oldu ve sabrettim. Hiç şüphe yok ki Allah hem şükreden kullarına, hem de sabreden kullarına cennetini vaadetmiştir" demiştir."

* *
*

Kadınlar Arasında Adaleti Sağlamak

وَلَن تَسْتَطِيعُوٓا۟ أَن تَعْدِلُوا۟ بَيْنَ ٱلنِّسَآءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا۟ كُلَّ ٱلْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا
كَٱلْمُعَلَّقَةِ ۚ وَإِن تُصْلِحُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٢٩﴾ وَإِن يَتَفَرَّقَا يُغْنِ ٱللَّهُ
كُلًّا مِّن سَعَتِهِۦ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ وَٰسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾

"Kadınlar arasında adil olmaya hırs gösterseniz de, asla güç yetiremezsiniz. Binâenaleyh (birine) büsbütün meyletmeyin. Yoksa ötekini askıda gibi bırakmış olursunuz. Eğer (nefsinizi) ıslah eder, ittika ederseniz, iyice bilin ki Allah da gafûr ve rahîmdir. Eğer (koca ile karı) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah her birini, kendi genişliğinden (rahmetinden), ihtiyaçtan vâreste kılar. Allah'ın (lûtfu) geniştir ve O hakimdir"

(Nisâ, 129-130).

Bil ki, *"Kadınlar arasında adil olmaya hırs gösterseniz de, asla güç yetiremezsiniz"* buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bu, "Siz gönlünüzün meyli hususunda, hanımlarınız arasında eşit davranamazsınız. Bunu yapamayacağınıza göre, bununla mükellef olmazsınız" demektir. **Mu'tezile:** "Bu âyet, "teklif-i mâlâ yutak"ın olmadığına, olmasının caiz olmayacağına delalet eder" demiştir.

Biz bu müşkilin, "ilim ve sebepler" konusunda, onların aleyhine olduğunu zikretmiştik.

2) Bu, "Sizler, sözleriniz ve fiilleriniz bakımından, hanımlarınız arasında eşit davranamazsınız. Çünkü sevgi bakımından farklılık, sevginin neticesi olan şeylerde de farklılığa sebep olur. Zira sebepsiz olarak veya engelleyici bir sebebin bulunması durumunda bir fiilin meydana gelmesi imkansızdır" demektir.

Hanımlara Davranışta Hz. Peygamber'in Örnek Tutumu

Daha sonra Cenâb-ı Allah, فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ *"Binâenaleyh (hanımlarınızdan birine) büsbütün meyletmeyin"* buyurmuştur. Bu, "Siz, kalbinizdeki temayülde meydana gelen farklılıktan nehyedilmediniz. Çünkü bu sizin elinizde değildir. Ancak

söz ve fiilleriniz bakımından, farklı davranmaktan nehyolundunuz" demektir. **Şâfiî** (r.h) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hanımları arasında taksimatta bulunduğunu (nöbete riayet ettiğini) ve şöyle dediğini rivayet etmiştir: هَذَا قَسْمِي فِيمَا أَمْلِكُ وَأَنْتَ أَعْلَمُ بِمَا لاَ أَمْلِكُ *"Bu, gücümün yettiği hususta yaptığım taksimattır. (Ey Rabbim) sen, gücümün yetmediği şeyi çok iyi bilirsin."* (78)

Sonra Cenâb-ı Allah, فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ *"Yoksa ötekini askıda gibi bırakmış olursunuz"* buyurmuştur. Yani o öteki hanım, tıpkı askıda olan bir şey ne tam yerde, ne de tam havada olmadığı gibi, ne tam kocalı, ne de tam kocasız olmuş olur. **Ubeyy İbn Ka'b** (r.a), bu âyeti فَتَذَرُوهَا كَالْمَسْجُونَةِ "Yoksa ötekini, hapsedilmiş gibi bırakmış olursunuz" şeklinde okumuştur. Bir hadis-i şerifte de, مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَأَتَانِ يَمِيلُ مَعَ إِحْدَاهُمَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَحَدُ شِقَّيْهِ مَائِلٌ *"Kimin iki hanımı olur da, onlardan birisine daha fazla meylederse, o, Kıyamet günü bir tarafı meyl etmiş (felçli) olarak gelir"* (79) buyurmuştur.

Rivayete göre **Hz. Ömer** (r.a), Hz. Peygamber'in hanımlarına bir miktar mal gönderdi. Bunun üzerine **Hz. Aişe** (r.anha), "**Ömer**, bunu Resûlullah'ın bütün zevcelerine mi gönderdi?" diye sorunca, onu getirenler, "Hayır, bunu Hz. Peygamber'in Kureyşli hanımlarına gönderdi. Diğerlerine başka şey gönderdi" dediler. **Hz. Aişe** de, malı getirene, "Başını kaldır ve **Ömer**'e şöyle de: "Allah'ın Resûlü, gerek malı gerek kendisi hususundaki taksimatta, aramızda adil davranırdı" dedi. O adam gidip bunu **Hz. Ömer**'e söyledi. **Hz. Ömer** de, Peygamberin bütün hanımlarına aynı şeyi verdi.

Sonra Cenâb-ı Hak, *"Eğer taksimat hususunda adaletli davranmak sureti ile (nefsinizi) ıslah eder ve zulümden sakınırsanız, bilin ki Allah, kalbinizde hanımlarınızdan bazısına değil de, diğer bazılarına karşı meydana gelen meyili affedip mağfiret eder"* buyurmuştur. Bu ifadenin manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: *"Kalbinizdeki meyilleri düzeltir ve onları tevbe ile onarır (ıslah eder) ve gelecekte aynısını yapmaktan çekinir, ittika ederseniz, Allah bundan önce meydana gelen bu gibi meyillerden dolayı doğacak günahları bağışlar."* Bu mana, doğruya daha yakındır. Çünkü kalbteki meyil ve sevgi bakımından olan farklılık, insanın elinde olmayan birşey olunca, bu hususta mağfiret istemeye ihtiyaç olmaz.

Ayrılmanın Cevazı

Daha sonra Allahu Teâlâ, وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلاًّ مِنْ سَعَتِهِ *"Eğer (karı ile koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah herbirini, kendi rahmetinden, ihtiyaçtan vâreste kılar"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, karı ile kocanın istemeleri halinde, aralarında

78) Ebû Dâvûd, Nikâh, 38 (2/242); Dârimî, Nikâh, 25 (2/144).
79) Nesâî, Nisâ, 2 (7/63).

anlaşabileceklerini bildirdiği gibi; ayrılmayı isterlerse, bu âyetle bunun da caiz olduğunu beyan buyurmuş ve boşandıktan sonra, herbirini diğerinden müstağni kılacağını vaadetmiştir. Veyahut da bunun manası şudur: "Allah Teâlâ, onlardan herbirini, ilk eşinden daha hayırlı bir eş ile ve önceki hayatından daha iyi bir hayat ile, birbirinden müstağni kılar."

Allah'ın "El-Vâsi" İsminin Tefsiri

Sonra Hak Teâlâ, وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا *"Allah'ın (lütfu) geniştir ve O, hakîmdir"* buyurmuştur ki bunun manası şudur: "Allah Teâlâ, karı ile kocadan herbirini, rahmetinin genişliğinden ötürü birbirlerinden müstağni kılacağını vaadedince, kendisini "Vâsî" (geniş) diye tavsif etmiştir. Allah'ın, bu kelime ile tavsif edilmesi caizdir. Çünkü Allah Teâlâ rızkı geniş, fazlı geniş, rahmeti geniş, kudreti geniş ve ilmi geniş olandır. Binâenaleyh eğer O, kendisini bir hususta geniş (vâsî') olduğunu söylemiş olsaydı, bu genişlik, zikredilen o hususa has olurdu. Fakat Allah, kendi genişliğinden bahsedip, bunu belirli bir hususa nisbet etmeyince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın her türlü kemalâtta vâsî oluşunu gösterir.

Bu konunun aklen izahı da şöyledir: Varlıklar, ya vacib li-zatihî, yahut mümkin li-zatîhidirler. Li-zatihî vacib (vacibu'l-vûcud) olan tek bir tane olup Allah'u Teâlâ'dır. O'nun dışındaki herşey ise, li-zatihi mümkin olup, ancak vacib li-zatihi Allah'ın var etmesi ile varolmuşlardır. Durum böyle olunca, O'nun dışındaki herşey, ancak O'nun var etmesi ve yaratması ile var olmuşlardır. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Allah'ın ilmi, kudreti, hikmeti, rahmeti, fazlı, cömertliği ve keremi geniş olan zat olması gerekir. Âyetteki "hakîm" kelimesini **İbn Abbas** (r.a), "O, hükmünde ve vaz'u nasihatında hakîmdir" şeklinde; **Kelbî** ise, "O, kocaya, hanımını iyilikle tutması veyahut da güzellikle salıvermesi şeklindeki hükmünde hakîmdir" diye tefsir etmiştir.

* *
*

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ
وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ ۚ وَإِن تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا
حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ
أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾ مَّن كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِندَ اللَّهِ
ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır. Yemin olsun ki biz, sizden evvel kendilerine kitap verilenlere de, size de, "Allah'a saygılı olun" diye tavsiyede bulunduk. Eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır. Allah ganî ve hamîddir. Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır; vekîl olarak Allah yeter. Eğer o dilerse, ey insanlar, sizi giderir de (yerinize) başkalarını getirir. Allah buna hakkıyla kâdirdir. Kim dünya mükâfaatını isterse, (bilsin ki) dünyanın da âhiretin de mükâfaatı Allah yanındadır. Allah semî ve basîrdir"

(Nisa, 131-134).

Bu âyetlerin önceki âyetlerle münasebeti hususunda iki görüş vardır:

1) Cenâb-ı Allah, kendisinin, karı ile kocadan herbirini kendi genişliğinden zengin edeceğini ve kendisinin vâsî olduğunu beyan edince, kendisinin vâsî oluşunun bir tefsiri gibi olan şeye işaret buyurarak, وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır"* buyurmuştur. Yani, böyle olan herkesin, mutlaka kudretinin, ilminin, cömertliğinin, fazlının ve rahmetinin geniş olması gerekir.

2) Allah Teâlâ, yetimlere ve yoksullara adâletle davranmayı ve onlara ihsanda bulunmayı emredince, bu şeyleri, kulların amellerine ihtiyacı olduğu için emretmediğini, çünkü semâvat ve arzın mâliki olan yüce zâtın, son derece zayıf ve kusurlu olan insanın ameline muhtaç olmasının düşünülemiyeceğini; aksine bunu, insanların hem dünya hem de âhiretlerinde kendileri için en güzel olan şeyi görüp gözetmeleri gayesiyle emretmiş olduğunu beyan buyurmuştur.

Takva Emri Bütün Ümmetlere Verilmiştir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ *"Biz, sizden evvel kendilerine kitap verilenlere de, size de, "Allah'a saygılı olun" diye tavsiyede bulunduk"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyetten maksat şudur: Allah'tan ittikâ etme emri, bütün ümmetler için umûm bir yasa olup, kendisine herhangi nesh ve tebdîl ârız olmamıştır. Hatta bu, gerek evvelkiler, gerekse sonrakiler hakkında, Cenâb-ı Hakk'ın bir vasiyyeti, (emridir).

İKİNCİ MESELE Yüce Allah'ın مِنْ قَبْلِكُمْ *"sizden evvel"* tabiriyle ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu ifadenin başındaki مِنْ , daha önce geçen وَصَّيْنَا *"tavsiyede bulunduk"* fiiline taalluk etmektedir. Buna göre kelamın takdiri, وَلَقَدْ وَصَّيْنَا مِنْ قَبْلِكُمُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ "Yemin olsun ki biz, kendilerine kitap verilenlere sizden önce tavsiye etmiştik" şeklinde olur.

b) Bu مِنْ ، أُوتُوا fiiline taalluk etmektedir. Yani, "Sizden önce kendilerine kitap verilenlere bunu tavsiye ettik" demektir.

Âyetteki, وَإِيَّاكُمْ *"size de.."* sözü, *"kendilerine kitap verilenler"* sözü üzerine atfedilmiştir. Âyetteki "**Kitap**" kelimesi, cins isim olup, bütün semâvî kitapları ifade etmektedir. Kitap verilenlerden maksad, yahudi ve hristiyanlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ buyruğu, tıpkı senin أَمَرْتُكَ الْخَيْرَ "Sana hayrı emrediyorum" sözün gibidir.

Kisâî şöyle der: "Arapça'da أَوْصَيْتُكَ أَنِ افْعَلْ كَذَا وَأَنْ تَفْعَلَ كَذَا "Sana şöyle yap diye veya şöyle yapmanı tavsiye ettim" denilir. Yine أَلَمْ آمُرْكَ أَنِ ائْتِ زَيْدًا وَأَنْ تَأْتِيَ زَيْدًا "Sana **Zeyd**'e git diye veya **Zeyd**'e gitmeni emretmedim mi?" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ *"Müslümanların ilki olmam emrolundu"* (En'âm 14) ve إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلْدَةِ *"Ben ancak bu şehrin Rabb'ine ibadet etmekle emrolundum"* (Neml, 91) buyurmuştur.

Allah'ın "Ganî" ve "Hamîd" İsimlerinin İzahı

Sonra Cenâb-ı Allah, وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا *"Eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır. Allah ganî ve hamîddir"* buyurmuştur. Âyetteki, إِنْ تَكْفُرُوا *"Eğer kâfir olursanız"* sözü "Allah'dan ittika edin..." sözü üzerine atfedilmiştir. Buna göre mana, "Hem onlara, hem size takvayı emrettik. Hem onlara hem de size, "eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'a aittir" dedik" şeklindedir.

Bu âyetle ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, onların yaratıcısı, maliki ve onlara her türlü nimeti verendir. Binaenaleyh her akıllının, sevabını umarak ve azabından korkarak; O'nun emir ve yasaklarına boyun eğmesi gerekir.

b) Eğer sizler küfrederseniz, göklerde ve yerde kendisine ibadet edip, O'ndan korkan bütün mahlûkat Allah'ındır. Bununla beraber O, hem mahlukâtından, hem de onların yapacakları ibadetlerden müstağnidir. Nimetlerinin çokluğundan ötürü hamdolunmaya müstehaktır. Eğer hiç bir mahlukâtı O'na hamdetmezse, bilesiniz ki onlar hamdetseler de, hamdetmeseler de, O, zâtı gereği (aslında) mahmûd (hamde lâyık yegâne) varlıktır.

Burada وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ Sözünün Tekrarının Faydası

Daha sonra Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَىٰ بِاللّٰهِ وَكِيلًا *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır; vekîl olarak Allah yeter."*

Eğer "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır"* sözünün tekrar edilişindeki fayda nedir?" denilir ise, biz de deriz ki: "Cenâb-ı Mevlâ, bu âyetlerde şu üç hususu iyice izah edip ortaya koymak için, bu sözü üç kere tekrar etmiştir:

Birinci husus: Allah Teâlâ, *"Eğer (karı ile koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah herbirini, kendi genişliğinden, ihtiyaçtan vâreste kılar"* (Nisa, 130) buyurmuştur. Bundan murad, Allah'ın çok cömert ve lûtf-u ikram sahibi olmasıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun peşisıra *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır"* demiştir. Bundan maksad, Allah'ın cömertlik ve kereminin geniş olduğunu iyice ortaya koymaktır.

İkinci husus: Hak Teâlâ, *"Eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır"* buyurmuştur. Bundan murad, "Allah Teâlâ itaat edenlerin taatından ve günahkârların günahından münezzehtir. O'nun celâli, ne taatlarla artar, ne de isyan ve günahlarla noksanlaşır" manasıdır. İşte bundan dolayı, bu âyetin sonunda, *"Şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır"* buyurmuştur. Bundan maksad ise, Allah'ın zâtı gereği her şeyden müstağnî olduğunu (hiçbir şeye muhtaç olmadığını) ortaya koymaktır.

Üçüncü husus: Allah Teâlâ, *"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır; vekîl olarak Allah yeter. Eğer O dilerse, ey insanlar, sizi giderir de (yerinize) başkalarını getirir. Allah buna hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu, şu manayadır; "Allah hem yoketmeye, hem de varetmeye kâdirdir. Dolayısıyla, eğer O'na isyân ederseniz, bilin

ki, sizi tamamen yokedip, ortadan kaldırmaya ve kendisine ibâdet ve ta'zim ile meşgul olacak başka bir topluluğu getirmeye kâdirdir." Binaenaleyh bu sözün, bu âyette yer almasından maksad, Hak Teâlâ'nın herşeye gücünün yettiğini iyice ortaya koymaktır. Bu tek bir delil, birçok manaya delâlet edince, kendisi ile, o manalardan herbirine istidlâl olunsun diye, bunu burada zikretmek güzel ve yerinde olmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, bu delili, ikinci manaya istidlâl edilsin diye, ikinci kez; üçüncü bir manaya istidlâl edilsin diye de üçüncü kez zikretmiştir. İşte bu tekrar, delili bir defa söylemekten daha güzel ve daha uygundur. Çünkü delil zikredilince, hatıra medlûlü bilmeyi gerektiren şeyler gelir. Binaenaleyh bu medlûl ile elde edilen ilim, daha kuvvetli ve daha açık olmuş olur. Böylece bu tekrarın, son derece güzel ve mükemmel olduğu ortaya çıkmış olur. Hem, sen bu delili üç kez tekrar edip, her defasında da Allah'ın bir başka celâl sıfatının isbatını O'na dayandırdığın zaman, zihin Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasının, çok yüce birtakım esrâra ve gayelere delâlet ettiği hususunda gafletten uyanır. İşte o zaman da insan, göklerin ve yerin yaratılışında tefekkür edip, onların halleri ve sıfatları ile yaratıcının sıfatlarına istidlâl etme gayretine girer. Bu kerîm olan Kur'ân'ın genel ve esas maksadı, akılları ve fehimleri, Allah'dan başkası ile meşgul olmaktan kurtarıp, marifetullah'a gark olmaya sevketmek olup, bu tekrar da bu gayenin tahakkukunu ifade edip, onu kuvvetlendirince, hiç şüphesiz ki bu tekrar son derece güzel ve yerinde olmuştur.

Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا *"Allah buna hakkıyla kâdirdir"* demiştir. Bu, "Allah Teâlâ, her an ve her zaman herşeye kâdirdir. Zira O'nun herşeye kâdir oluşu, eğer sonradan olan birşey olsaydı, sonradan olan bu kudret başka bir kudrete muhtaç olurdu. O takdirde de teselsül gerekirdi.

Sonra Hak Teâlâ, مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ *"kim dünyâ mükâfaatını isterse, (bilsin ki) dünyanın da, âhiretin de mükâfaatı Allah yanındadır"* buyurmuştur. Bu, "Yaptıkları cihad ile, sadece ganimet elde etmek isteyenler hatalıdırlar. Çünkü Allah katında, hem dünya, hem âhiret mükâfaatı vardır. Bundan dolayı niçin o insan, âhiret mükâfaatına oranla, sanki bir hiç gibi olan dünyevî mükâfaatı istemekle yetinir? Eğer o, akıllı bir kimse olsaydı, âhiret mükâfaatını isterdi ve kendisine hem bu mükâfaat, hem de ona bağlı olarak, dünya mükâfaatı verilirdi" demektir.

Eğer, "Allah katında, insanın ister böyle bir isteği olsun, ister olmasın, hem dünya hem âhiret mükâfaatı olduğu halde, niçin şartın cevabının başına "fâ" gelmiştir?" denilir ise, biz deriz ki: Kelâmın takdiri şöyledir: فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَهُ إِنْ أَرَادَهُ اللَّهُ تَعَالَى "Eğer Allah isterse, o kimse için, hem dünyanın hem de âhiretin mükâfaatı Allah katındadır." Bu takdire göre, cevap (ceza), "Allah'ın irade etmesi" şartına bağlanmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا *"Allah, semî ve basîrdir"* buyurmuştur. Yani, Allah onların sözlerini duyar. Çünkü onlar, cihad yapmakla, ganimet elde etmekten başka bir gaye gütmezler. Yine Cenâb-ı Hak onların sadece ganimet elde etmek için yaptıkları savaşlarda say'u gayret gösterdiklerini görüp bilir. Bu ifâde, adetâ Allah'dan onları, bu gibi işlerden bir men etme manasındadır.

* *
*

Âdil Hakim Olma Vazifesi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا ۖ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَن تَعْدِلُوا ۚ وَإِن تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

"Ey iman edenler, adâleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şahidlik edenler olun. İsterse kendinizin veya ebeveyninizin ve yakın hısımlarınız aleyhine olsun. (İsterse onlar) zengin veya fakir bulunsun. Çünkü Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Artık siz, (hakdan) dönerek, hevânıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker veya (şahidlikten tamamen) yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"

(Nisa, 135).

Bu âyetle ilgili meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin mâkabli ile münasebeti hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) Daha önce kadınlardan, onların geçimsizliklerinden ve onlarla kocaları arasındaki sulhten bahsedilince, Cenâb-ı Hak bunların peşinden, hukûkullâhı ihyâ için, Allah'ın haklarını bihakkın edâ etme ve şahitlik yapmayla alâkalı emrini getirmiştir. Netice olarak sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Eğer nefsinin arzularını gerçekleştirmekle meşgul olursan, sen Allah'a değil, nefsine kul-köle olmuş olursun... Eğer Allah'ın emirlerini tahakkuk ettirmekle meşgul olursan, bu durumda sen, nefsinin değil Allah'ın bir kulu olmuş olursun..." Bu ikincisinin daha yüce ve

daha şerefli bir makam olduğunda hiç şüphe yoktur. Böylece bu âyet, daha önce geçen mükellefiyetleri bir te'kîd olmuş olur.

2) Allah Teâlâ, insanları dünya mükâfaatını isteme hususunda kusurlu davranmaktan men edip, onlara âhiret mükâfaatını istemeleri gerektiğini emredince, işte bunun peşinden bu âyeti zikretmiş ve insanın mutluluğunun mükemmelliğinin, onun sözünün Allah için, fiilinin Allah için, hareketinin Allah için ve sükûnunun da Allah için olmasında olduğunu beyân etmiştir. Böylece, bu şekilde davranan insan, insanlık mertebelerinin en üst noktasıyla meleklerin mertebelerinin ilk noktasına varmış kimselerden olur. Ama bu hüküm ters çevrildiğindeyse, o kimse, en son gayesi yiyecek bulmak olan hayvanlarla, yine en son gayesi canlılara eziyyet vermek olan vahşî hayvanlar gibi olur.

3) Bu surede, insanlara adâletle davranılması emri, daha önce geçmişti. Nitekim Allah, *"Eğer yetim kızlar hakkında adâleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız.."* (Nisa, 3) buyurmuştu... Yine Cenâb-ı Hak o insanlara, yetimlere mallarını verirken şahit tutmalarını da emretmiştir. Bundan sonra da onlara, canlarını ve mallarını Allah yolunda harcamalarını teklif etmiştir. Yine bu sûrede **Tu'me İbn Ubeyrik** hadisesiyle, sülalesinin yalan söyleyerek kendisini müdafaa etme ve haksızlıkla yahudinin aleyhinde şahitlik etme hususunda birleştiklerine yer vermiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, biraz önce tefsirini yaptığımız âyetlerde de, karı-koca arasında sulhün ikâmesini emretmiştir. Bütün bunların, Allah tarafından kullarına adâleti buhakkın yerine getirip, herkese, hatta kendi aleyhlerine dahi olsa, Allah için şahidler olmalarıyla ilgili bir emir olduğu malumdur. Binaenaleyh bu âyet, bu sûrede geçen her çeşit mükellefiyetin bir te'kîdi gibi olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

اَلْقَوَّامُ kelimesi اَلْقَائِمُ lafzının mübalağa sîgasıdır. اَلْقِسْطُ kelimesi ise, adâlet demektir. Binaenaleyh bu tabir, Allah Teâlâ tarafından bütün mükelleflere, gerek adaleti tercih etme, gerekse zulümden sakınıp ona meyletme hususunda çok dikkatli davranmalarıyla ilgili bir emirdir. Cenâb-ı Hak, شُهَدَاءَ لِلّٰهِ *"Allah için şahidlik edenler"* buyurmuştur. Yani, "Şehâdeti yerine getirmeyle emrolunduğunuz gibi, şehâdetiniz, kendinizin veya ecdadınızın veya akrabanızın aleyhine dahi olsa, onu Allah rızası için bihakkın yerine getirirsiniz" demektir. İnsanın kendi aleyhine şehâdette bulunması, şu iki şekilde izah edilmiştir:

a) Kendisi aleyhine ikrarda bulunması... Çünkü ikrar, bir hakkı yüklenmeyi icab ettirmiş olması bakımından, tıpkı şehâdet gibidir.

b) Bundan murad, "Şehâdet hem kendinizin, hem de akrabanızın aleyhine bir ağırlık, yük, vebâl olsa bile.." şeklindedir. Bu böyledir; zira kişi, zalim bir sultan veya

benzeri kişiler gibi kendisine zarar vermeleri beklenen kimselerin aleyhine şehadette bulunmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette geçen شُهَدَاءَ "şahidler" kelimesinin niçin mansub kılındığı hususunda şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu kelime, قَوَّامِينَ kelimesinden hal olduğu için...

b) كُونُوا emrinin ikinci haberi olduğu için...

c) قَوَّامِينَ lafzının sıfatı olduğu için...

DÖRDÜNCÜ MESELE

Adalet Emrinin Şehâdetten Önce Verilmesinin İzahı

Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı, adâleti bihakkın yerine getirmeyle ilgili emrini, şehâdeti yerine getirmeyle ilgili emrinden önce zikretmiştir:

a) İnsanların pek çoğunun âdeti, başkalarına marûfu emretmektir. Ama iş kendilerine varıp dayandığında, marûfu kendilerine de emretmeyi bırakırlar. Hatta kendilerinden en çirkin bir şey sudûr etmiş olsa dahi müsamaha görüp, çok güzel bir şeymiş gibi kabul görür. Ama aynı fiil başkalarından sudûr ettiğinde bu, münakaşa mevzûu olur. Binaenaleyh, Allah Teâlâ bu âyette, bu yolun kötü olduğuna dikkat çekmiştir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, insanlara ilk önce adâleti yerine getirmelerini emretmiş ve güzel yolun, insanın kendisini sıkıştırıp muaheze etmesinin, başkalarını sıkıştırıp muâheze etmesinden daha üstün olması olduğuna dikkat çekmek için, ikinci kez başkalarının aleyhine şehâdette bulunmayı emretmiştir.

b) Adaleti bihakkın yerine getirmek, başkalarından, yani üzerinde hak bulunan kimselerden zararı gidermekten ibarettir. Halbuki, kişinin kendi nefsinden zararı defetmesi, başkasından defetmesinden önce gelir.

c) Adâleti bihakkın yerine getirmek bir fiildir. Şehâdet ise, sözdür. Halbuki fiil, sözden daha kuvvetlidir.

İmdi şayet "Allah Teâlâ, شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"Allah şu hakîkatı, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığını, adâleti ayakta tutarak açıkladı.."* (Âl-i İmrân, 18) buyurmuş, böylece bu âyette şehadeti, adâleti yerine getirmekten önce zikretmiştir. Halbuki, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyette ise, adâleti yerine getirmeyi daha önce zikretmiştir. Binaenaleyh, aralarındaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Allah'ın şehâdeti, kendisinin mahlûkatın yaratıcısı olmasından; O'nun adâleti yerine getirmesi ise, o mahlûkat hakkında adâleti îfa edenleri görüp gözetmesinden ibarettir. Binaenaleyh, orada (Âl-i İmrân, 18) şehâdetin, adaleti îfa etmeden önce zikredilmiş olması gerekir. Ama kullar hakkında kullanılan, "adaleti bihakkın yerine

getirmek" buyruğu ise, kulun adâleti görüp gözetmesi ve zulme karşı koymasından ibarettir. İnsanın, böyle olmaması halinde, başkası hakkındaki şehadetinin makbul olmayacağı malumdur. Binaenaleyh, شَهِدَ اللّٰهُ (Al-i İmran, 18) ifâdesinde vacib olan, şehâdetin adâleti yerine getirmekten önce zikredilmiş olması; burada vacib olanın ise, şehadetin, adaleti bihakkın yerine getirmekten sonra olması olduğu sabit olmuş olur. Kim bu hususları iyice düşünür, tefekkür ederse, bu sırların, ancak bir ilahî teyid ile ulaşılması mümkün olan şeylerden olduğunu anlamış olur. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيرًا فَاللّٰهُ اَوْلَى بِهِمَا *"(İsterse onlar) zengin veya fakir bulunsun... Çünkü Allah, ikisine de (sizden) daha yakındır"* buyurmuştur. Yani, "Aleyhine şehâdet edilen kimse, ister zengin ister fakir olsun, zenginin rızasını elde etmek veya fakire acıma duyguları içinde, sakın şehâdeti gizlemeyin. Zira Allah, onların işlerine ve faydalarına olan işlere daha yakındır" demektir. İfadenin aslının فَاللّٰهُ اَوْلَى بِهِ "Muhakkak ki Allah, ona (onlardan her birine) daha yakındır" şeklinde olmasıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقِيرًا tabiri, "eğer bu iki şeyden birisi olursa.." manasındadır. Ancak ne var ki, (âyette) zamir lafza değil, manaya raci olmak üzere getirilmiştir. Yani "Allah, fakire de zengine de daha yakındır" demektir.

Ubeyy İbn Kâ'b ise, فَاللّٰهُ اَوْلَى بِهِمْ "Allah, onlara daha yakındır" şeklinde okumuştur ki, bu durumda zamir اَلْوَالِدَيْنِ (ana-babalar) ile وَالْاَقْرَبِينَ (akrabalar) kelimelerine racidir.

Abdullah İbn Mesûd, كَانَ fiilini tam bir fiil kabul ederek, إِنْ يَكُنْ غَنِيٌّ اَوْ فَقِيرٌ "Eğer bir zengin veya bir fakir bulunursa, olursa..." şeklinde okumuştur.

Daha sonra Allah Teâlâ, فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰى اَنْ تَعْدِلُوا *"Artık siz (hakdan) dönerek, hevanıza uymayın"* buyurmuştur. Bunun manası, "Adâletle vasfedilebilmeniz için, hevânıza tâbi olmayı terkediniz" şeklindedir. Bu hususta sözün özü şudur: Adalet, hevâ'ya uymayı bırakmaktan ibarettir. Kim, iki zıd şeyden birisini bırakırsa, muhakkak ki diğerini elde etmiş olur. Buna göre âyetin takdiri, "Adil olabilmeniz için, hevânıza uymayın. Yani, âdil olabilmeniz için, hevânıza uymayı bırakınız" şeklinde olur.

وَ اِنْ تَلْوٗا Kelimesinin İzahı

Daha sonra Cenâb- Hak, وَ اِنْ تَلْوٗا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا *"Eğer dilinizi eğip büker veya (şahidlikten tamamen) yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur.

Âyette iki kıraat bulunmaktadır: Cumhur, iki vâv ile olmak üzere, وَ اِنْ تَلْوُوا ; **İbn Amir** ve **Hamza** ise, وَاِنْ تَلْوٗا şeklinde okumuşlardır.

Bu ifadeyi, تَلْوُوا şeklinde okumanın şu iki izahı yapılabilir:

a) Bu kelimenin, def etmek ve yüz çevirmek manasına alınmasıdır. Ki bu Arapların, birisi bir kimsenin hakkını vermeyip onu oyaladığı zaman, لَوَاهُ حَقَّهُ şeklindeki sözlerinden alınmıştır.

b) Bu, kelimenin tahrif edip değiştirmek manasına alınmasıdır ki, bu da Arapların, bir kimse bir şeyi büktüğü zaman söylemiş oldukları, لَوَى الشَّيْءَ tabirinden alınmıştır. Bükülen bir şeye benzeterek, bir şey zorlaşıp çıkmaza girdiğinde اِلْتَوَى هٰذَا الْاَمْرُ denilmiş olması da bu manadadır.

Bu ifadeyi تَلْوُا şeklinde okumanın da şu iki izahı yapılabilir:

a) Bir şeye velâyet etmek, o şeye yönelip onunla meşgul olmak demektir. Buna göre mana, "Eğer ona yönelir, böylece onu tamamlarsanız; veyahut da ondan yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" şeklinde olur. Böylece Cenâb-ı Hak, iyilikle yönelen iyi kimseye, ihsanıyla; yüz çeviren kötü kimseye de, kötülüğüyle karşılık verendir. Netice olarak diyebiliriz ki: "Eğer o şehadeti yerine getirir veya onu yerine getirmekten yüz çevirseniz.." anlamındadır.

b) **Ferrâ** ve **Zeccâc**, تَلْوُا kelimesinin aslının, تَلْوُوا şeklinde olduğunu, sonra vâvın hemzeye çevrildiğini, sonra da hemze de hazfedilip, harekesi kendinden önceki sakine verilerek تَلْوُا şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bu mezkûr iki izah şeklinin en zayıfıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا *"Şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"* buyruğuna gelince, bu günahkârlar için bir tehdit ve va'îd; mü'minler ve itaatkârlar için ise va'addir.

* *
*

İmanda Devam ve Sebat Emri

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ ۚ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

"Ey iman edenler, Allah'a, O'nun peygamberine ve gerek o peygamberine âyet âyet indirdiği kitaba, gerek daha evvel indirdiği kitaba iman(da sebât) edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, âhiret gününü inkâr ederek kâfir olursa muhakkak ki o, uzak bir sapıklıkla sapıp gitmiştir"

(Nisa, 136).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifâde, bir önceki âyetteki, *"... adâleti titizlikle ayakta tutanlar olun..."* ifadesiyle ilgilidir. Çünkü insan, ancak bu âyette zikredilen şeylere imanda sâbit kadem olduğu zaman adâleti titizlikle ayakta tutabilir.

b) Allah Teâlâ bu sûrede birçok hüküm beyân edince, bunun peşisıra, imanı emreden bu âyeti zikretmiştir:

İKİNCİ MESELE

Bil ki Allah'ın, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ *"Ey iman edenler, Allah'a, O'nun peygamberine... iman edin"* emrinin zahiri, zaten mevcut olana sahip olma emrini vermektedir. Bil ki bu da imkansızdır. İşte bu sebepten dolayı müfessirler bu hususta birçok izahlar yapmışlardır. Bunların hepsi, iki esas görüşte toplanır:

1) Âyetteki, *"Ey iman edenler..."* ifadesinden murad, müslümanlardır. Sonra âyetin tefsirinde, bu görüş üzerine şöyle birçok görüşler bina edilmiştir:

a) Âyetin manası, "Ey iman edenler, imanda devam ve sebât ediniz" şeklindedir. Bu mananın neticesi ise şuna varır: "Ey geçmişte ve şu anda iman edenler! Gelecekte de iman edin..." Bunun bir benzeri de, *"Bil ki, "Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur.."* (Muhammed, 19) âyetidir. Halbuki Hz. Peygamber, bunu zâten biliyordu.

b) "Ey taklîd yoluyla iman edenler, istidlâl ve tahkik yoluyla iman edin..."

c) "Ey mücmel istidlâllerle iman edenler, tafsilatlı istidlâllerle de iman edin..."

d) "Ey tafsilî delillerle Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman edenler, Allah'ın azametinin künhüne aklınızın ulaşamayacağına iman ediniz.. Meleklerin halleri, kitapların sırları ve peygamberlerin sıfatları da böyle olup, akıllarımız, tafsilatlı bir biçimde onların künhüne ulaşamaz..."

e) Rivayet edildiğine göre, yahudi âlimlerinden bir grup Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip Ey Allah'ın Resûlü, biz sana, senin kitabına, **Musa**'ya, **Tevrat**'a ve **Uzeyr**'e iman ediyor, bunların dışındaki kitap ve peygamberi inkâr ediyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Bilakis, Allah'a, peygamberlerine, Muhammed'e, Allah'ın kitabı Kur'an'a ve O'ndan önceki bütün kitaplara iman ediniz..."* deyince, onlar: "Bunu yapmayız" dediler. Bunun üzerine, bu âyet-i kerime nazil oldu ve onların hepsi iman ettiler.

2) Âyetteki, *"Ey iman edenler"* hitabının muhatabı, müslümanlar değildir. Âyetin tefsirinde, bu görüş üzerine birkaç görüş bina edilmiştir:

a) Hitap, yahudi ve hristiyanlaradır. Buna göre âyetin manası, "Ey Musa'ya ve Tevrat'a; İsa'ya ve İncil'e iman edenler. Muhammed'e ve Kur'an'a da iman edin..." şeklindedir.

b) Hitap, münafıklaradır. Buna göre âyetin manası, "Ey dili ile iman edenler, kalbinizle de iman edin..." şeklindedir. Bu görüş, Cenâb-ı Hakk'ın *"Kalbleriyle inanmadıkları halde, ağızlarıyla "inandık" diyenler..."* (Maide, 41) âyeti ile te'yid edilir.

c) Bu ifade, gündüzün başlangıcında iman edip, sonunda kâfir olan kimselere hitaptır ve manası "Ey gündüzün başlangıcında iman edenler, gündüzün sonunda da iman edin" şeklindedir.

d) Bu âyet, müşriklere hitap olup manası, "Ey **Lât**'a ve **Uzza**'ya (putlara) iman edenler, Allah'a iman ediniz" şeklindedir. Alimlerin çoğu, birinci görüşü tercih etmişlerdir. Çünkü "mü'min" kelimesi, mutlak (kayıtsız) olarak kullanıldığında, ancak "müslümanlar" manasına gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Kesîr, İbn Amir ve **Ebu Amr,** âyetteki نَزَّلَ ve اَنْزَلَ fiillerini meçhul olarak, نُزِّلَ ve اُنْزِلَ (indirildi) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, fetha ile ve ma'lum olarak, نَزَّلَ ve اَنْزَلَ (Allah indirdi) şeklinde okumuşlardır. Bunu zammeli olarak okuyanların delili, لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ *"İnsanlara, kendilerine indirilen şeyi beyan edesin"* (Nahl, 44) âyetidir.

Cenâb-ı Hak, bir başka âyette, وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ *"Kendilerine kitap vermiş olduğumuz kimseler, O (Kur'ân'ın), Rabb'inden indirilmiş (bir kitap) olduğunu bilirler"* (En'âm, 114) buyurmuştur. Bunu fethalı olarak okuyanların delili, اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ *"Zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik"* (Hicr, 9) ve اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ *"Biz sana, zikri (Kur'ân'ı) indirdik"* (Nahl, 44) âyetleridir.

Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Her iki kıraat da güzel olmakla beraber, zammeli (meçhul) okunuş daha akıcı ve beliğdir. Nitekim Allah Teâlâ, وَقِيلَ يَا اَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ *"Denildi ki "Ey yeryüzü, suyunu yut (içine çek)"* (Hûd, 44) buyurmuş (ve meçhul sîga kullanmıştır.)

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, bu âyette dört şeye iman etmeyi emretmiştir. Birincisi, Allah'a; ikincisi, peygamberine; üçüncüsü, bu peygamberine indirdiği kitaba; dördüncüsü de daha önce indirilmiş olan kitaplara iman...

Hak Teâlâ beş çeşit de küfür zikretmiştir. Birincisi, Allah'ı inkar; ikincisi, meleklerini inkâr; üçüncüsü, kitaplarını; dördüncüsü, peygamberlerini; beşincisi de, ahireti inkâr...

Hak Teâlâ daha sonra, فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَعِيدًا *"Muhakkak ki, uzak bir sapıklıkla sapıp gitmiştir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: İmanın mertebelerinde, niçin peygamber kitaptan önce zikredilmiş, küfür hususunda da tersi olarak, kitap peygamberlerden önce gelmiş?

Cevap: Çünkü Yaratıcının bilgisinden, mutlaka nüzul mertebesinde, kitap, peygamberden öncedir; mahlûkattan yaratıcıya yükselme mertebesinde ise, peygamber kitapdan önce gelir.

İkinci Soru: Niçin imanın mertebelerinde, Allah'a, Peygamber'e ve kitaplarına olmak üzere üç husus; küfrün mertebelerinde de Allah'ı, melekleri, kitapları, peygamberleri ve ahireti inkâr olmak üzere beş husus zikredilmiştir?

Cevap: Allah'a, peygamberlerine ve kitaplarına iman bulununca, hiç şüphe yok ki bunlarla birlikte, meleklere ve ahirete iman da bulunmuş olur. Çünkü Allah'a, peygamberlerine ve kitaplarına iman ettiğini iddia eden bir kimsenin, melekleri ve ahiret gününü inkâr edip, melekler ve ahiret günü ile ilgili âyetleri te'vil ederek, başka bir manaya hamlettiğini ileri sürmesi pek nadirdir. İşte böyle bir ihtimal söz konusu olduğu için, Cenâb-ı Hak, melekleri ve kıyameti inkâr edenin, Allah'ı da inkâr etmiş olacağını açıkça belirtmiştir.

Üçüncü Soru: Onlar, **Tevrat**'ı ve **İncil**'i inkâr etmeyip, iman etmiş oldukları halde, ehl-i kitaba, nasıl *"Gerekse daha evvel indirdiği kitaba iman edin"* denilebilir?

Buna iki şekilde **cevap** verilir:

1) Onlar sadece, bu iki kitaba iman ediyorlar ama daha önce indirilmiş olan bütün kitaplara iman etmiyorlardı. İşte bundan ötürü, daha önce indirilmiş bütün kitaplara iman etmeleri emrolunmuştur.

2) Onların, önceki kitapların bir kısmını bırakıp, bir kısmına iman etmeleri doğru değildir. Çünkü iman yolu, mucizedir. Mucize, bütün semavî kitaplar için söz konusu olunca, onlardan bir kısmına iman etmemek, mucizeyi ta'n etmek olur. Mucizeyi ta'n etmek söz konusu olunca, bu mucizeden herhangi birşeyi tasdik etmek de imkânsız olur. Cenâb-ı Allah'ın şu âyetinde kastedilen mana da budur: *"(Onlar), "Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyen ve böylece (küfür ile iman) arasında bir yol tutmayı isteyenlerdir. İşte onlar, gerçek kâfirlerin taa kendileridir"* (Nisâ, 150-151).

Dördüncü Soru: Allahu Teâlâ niçin, وَالْكِتَابِ الَّذِى نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِى أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ *"Gerek o peygamberine âyet âyet indirdiği kitaba,gerek daha evvel indirdiği kitaba (iman edin)"* buyurmuş ve niçin (birinde نَزَّلَ diğerinde أَنْزَلَ fiilini kullanmıştır)?

Cevap: Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Kur'an, yirmi sene gibi bir zaman içinde, parça parça inmiştir. Halbuki, kendisinden önceki kitapların durumu böyle değildir."

Ben de derim ki, bu hususlaki sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın *"O, sana Kitabı hak (ve) kendinden evvelkileri (de) tasdik edici olarak (tedricen) indirdi. Bundan evvel de, Tevrat ile İncil'i indirmişti..."* (Âl-i İmran, 3-4) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Beşinci Soru: Hak Teâlâ'nın, وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ *"gerek daha evvel indirdiği kitaba iman edin"* ifadesindeki "kitap" sözü, müfred bir lafızdır. Binâenaleyh, bundan hangi kitaplar kastedilmiştir?

Cevap: Bu lafız, ism-i cinstir. Dolayısıyla, genel olarak bütün fertlere şamil olabilir. Umumi manaya da uygundur.

* *
*

İmanın Kıymetini Bilmeyip İnkâra Dönenlerin Durumu

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا
لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ۝ بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ۝

"Muhakkak ki, iman edip de sonra küfre sapanlar, sonra yine iman ederek küfre dönenler, sonra da küfürlerinde ileri gidenler (yok mu?) Allah onlara mağfiret edecek değildir. Onlara hidayet edecek de değildir. Münafıklara müjdele ki, onlara pek acıklı bir azab vardır"

(Nisâ, 137-138).

Bu âyetle ilgili meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, imanı emredip, ona teşvik edince, iman ettikten sonra yeniden küfre dönen kimsenin yolunun yanlışlığını beyan edip, böyle buyurmuştur. Bil ki bu âyet ile ilgili çeşitli izahlar yapılmıştır:

1) Bu âyette bahsedilenler, iman ettikten sonra, tekrar tekrar ve defalarca kâfir olanlardır. Bu durum, bu gibi insanların kalblerinde imanın yer etmemiş olduğunu gösterir. Çünkü eğer onların kalblerinde imanın bir ağırlığı, kıymeti olsaydı, onu en

ufacık bir sebeple bırakmazlardı. İmanında böyle bir ağırlık bulunmayan herkesin zahirî hali, Allah'a geçerli ve sahih bir şekilde iman etmemiş olduğunu gösterir ki işte Cenâb-ı Hakk'ın,*"Allah onlara mağfiret edecek değildir"* sözünden murad budur.

Bu âyet, "Eğer o kimse, sahih bir şekilde iman ederse, bu mûteber olmaz" manasında değildir. Aksine bundan murad, söylediğimiz şekilde, onların iman etmelerinin çok uzak ve şaşılacak bir şey olduğunu ifade etmektir. Tevbe eden, sonra tevbesinden dönen, sonra yeniden tevbe eden ve yine tevbesinden dönen fâsığın (günahkârın) da aynı şekilde, sebat etmesinin nerede ise umulmadığını görüyoruz. Çünkü çoğunlukla o, fâsıklığı üzere ölür. Burada da böyledir.

2) Bazı alimler şöyle demiştir: "Yahudiler **Tevrat**'a ve **Musa** (a.s)'ya iman ettiler. Sonra **Üzeyir** (a.s)'e inanmadılar. Daha sonra **Davud** (a.s)'a iman edip, **İsa** (a.s)'yı inkâr ettiler ve daha sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'in gelişi ile küfürlerini daha da artırdılar."

Âyet, Böyle Yapan Yahudiler Hakkındadır

3) Diğer bazı alimler ise şöyle demişlerdir: "Bunlardan murad münafıklardır. Buna göre, âyette bahsedilen birinci iman, onların müslüman olduklarını izhar etmeleridir. Bundan sonraki küfürleri ise, münâfıklıkları ve kalblerinin sözlerine uymamasıdır. İkinci imanları ise, müslümanlardan bir grupla karşılaştıkları her zaman, "biz inandık" demeleridir. İkinci küfürleri ise, liderlerinin yanına vardıklarında, "biz sizinle beraberiz. Biz o müslümanlarla sadece alay ediyoruz" demeleridir.

Küfürde ileri gitmelerinden maksad ise, müslümanlar hakkında her türlü hile ve tuzağı kurma hususundaki say-ü gayretleridir. "İman izhar etmek" (imanlı gibi görünmek) bazan, "iman" olarak adlandırılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Müşrik kadınları iman etmedikçe nikahlamayın"* (Bakara, 221) buyurmuştur.

Kaffal (r.h): "Bu âyetten murad, (iman ve küfrün) kaç kere olduğunu anlatmak değildir. Aksine bundan murad, onların müttereddid oluşlarını göstermektir. Nitekim Allah Teâlâ *"Onlar (iman ile küfür) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır. Ne onlara, ne de bunlara (tam olarak katılırlar)"* (Nisâ, 143) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, müteakiben, *"Münafıklara müjdele ki, onlara pek acıklı bir azab vardır"* buyurmuş olması da mananın böyle olduğuna delalet eder.

4) Alimlerin bir kısmı da şöyle demiştir: Burada kastedilenler, müslümanları şüpheye düşürmek isteyen böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın *"(Onlar), "iman edenlere indirilen (Kur'an'a), günün başında iman edin, sonunda da onu inkâr edin. Olur ki (mü'minler dinlerinden) dönerler" (dediler)"* (Âl-i İmran, 72) diye beyan ettiği üzere,

bazan iman etmiş gibi görünen ve bazan inkârlarını açıkça söyleyen bir grup ehl-i kitaptır.

Âyetteki, ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا ifadesi, *"Onlar, İslâm ile istihza ve alay edecek kadar küfürde ileri gittiler"* demektir.

İKİNCİ MESELE

Âyet, imandan sonra bazan küfrün olabileceğine delalet etmektedir ki, bu da, herşeyi insanın ölümü anındaki durumuna bağlayanların (muvâfât ehlinin) mezheblerinin yanlışlığını ortaya kor. Bunların görüşüne göre, kişinin müslümanlığının sahih olmasının şartı, ölürken müslüman olarak ölmesidir. Bunlar, âyetten çıkartılan bu manaya, "Biz bu âyetteki imanı, "iman izhar etme (mü'min olarak görünme)" manasına alıyoruz" diyerek cevap vermişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Küfür ve İmanın Artıp Eksilmesi

Âyet, küfrün artıp eksilebileceğine delalet etmektedir. Binâenaleyh imanın da aynı şekilde artıp eksilebilmesi gerekir. Çünkü bu ikisi, birbirinin zıddıdır. Binâenaleyh birisi farklılığı kabul ettiğine göre, diğeri de kabul eder. Bu görüşte olanlar, âyette geçen "küfrün artması" hususunu tefsir sadedinde, şu izahları yapmışlardır:

a) Onlar, küfürleri üzere ölürler.

b) "Onlar, kâfir iken yaptıkları günahlar sebebi ile, küfürde iyice ileri gittiler." Âyetin, bu manaya alınması halinde, kâfir iken işlenen günah, küfürde bir ziyadelik olunca, imanlı iken işlenen taatların da imanda bir ziyade olması gerekir.

c) Küfürde ileri gitmeleri, onların "Biz, mü'minlerle sadece alay ediyoruz" demelerinden dolayıdır. İşte bu, din ile alay etmenin, küfrün en ileri, en koyu derecesi olduğunu gösterir.

Bu Âyetteki Affedilmeyişin Açıklanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ *"Allah, onlara mağfiret edecek değildir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki soru vardır:

1) Bu âyette zikredilen hüküm ya tevbeden önceki hale, veyahut da sonraki hale bağlanmıştır. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü tevbeden önceki küfür, mutlak manada zikredilmemiştir. Bu durumda bu âyette zikredilen şartlar zayi olmuş olur. İkinci ihtimal de bâtıldır; küfür, tevbeden sonra bağışlanır; velev ki bu küfür bin kere dahi olmuş olsa... Binâenaleyh, her iki duruma göre de böyle bir soru gerekli ve yerinde olmuş olur.

Bu suale şu şekillerde cevap verebiliriz:

a) Biz, âyette geçen الَّذِينَ lafzını istiğraka (umum mana ifade etmeye) değil, aksine daha önce geçmiş olan malum kimselere hamlediyoruz. Binâenaleyh bu ifade ile, Allah'ın, küfürleri üzere öleceklerini ve kesinlikle o küfürden tevbe etmeyeceklerini bildiği birtakım muayyen kimseler kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, onlara mağfiret edecek değildir"* buyruğu, bu kimselerin küfürleri üzere öleceklerini haber veren bir ifade olmuş olur. Mananın bu şekilde verilmesi halinde, böyle bir soru ortadan kalkmış olur.

b) Bu ifade, genel duruma göre söylenmiş bir ifadedir. Çünkü, sık sık İslam'dan küfre geçen herkesin kalbinde, İslam'ın ağırlığı ve azameti yer etmemiş, tesir etmemiş demektir. Böyle bir insanın zahirî durumu, onun, izah ettiğimiz şekilde küfrü üzere öleceğinin emaresidir.

c) Bu ifadede zikredilen hüküm, küfürden tevbe etmeme haline bağlıdır. Bu takdire göre, âyette bahsedilen sıfatlar zayi olur diyenin sorusuna da, biz şöyle cevap veririz: Onların özellikle zikredilmiş olmaları, o kâfirlerin küfürlerinin çok fâhiş, hıyanetlerinin çok büyük ve Kıyamet günündeki cezalarının da çok şiddetli olduğuna delalet eder. Binâenaleyh bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ *"Hani biz, peygamberlerden misaklarını almıştık: Senden de, Nuh'tan da.."* (Ahzab, 7) buyruğu gibi olmuş olur. Cenâb-ı Hak bu âyette, Hz. Muhammed ile Hz. Nuh'u, makamlarının yüceliğini belirtmek için özellikle ve ayrıca zikretmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e, Mikail'e düşman olursa ..."* (Bakara, 98) âyetidir.

2) Hak Teâlâ'nın, لِيَغْفِرَ لَهُمْ ifadesindeki lam, te'kid için getirilmiş bir lamdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, onları mağfiret edecek değildir"* sözü, te'kidin nefyini ifade eder. Halbuki, böyle bir nefiy bu makama uygun düşmez. Buraya uygun düşen, ancak nefyin te'kididir. Binâenaleyh, bu konudaki izah nasıl olabilir?

Cevap: Te'kidin nefyi, "tehekküm" (80) (küçümseme) yoluyla zikredildiğinde, bundan maksat, nefyi iyice te'kid etmek olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا *"Onlara hidayet edecek de değildir"* buyurmuştur. Alimlerimiz bu ifadenin, "Cenâb-ı Hakk'ın kâfirleri imana hidayet etmediğine" delalet ettiğini söylemişlerdir. **Mu'tezile** ise aynı kanaatte değildir. **Mu'tezile**, alimlerimizin bu görüşüne, "Bu âyetin ifade ettiği mana, Cenâb-ı Hakk'ın "lütuf fiillerini artırmayacağı" veyahut da O, onları ahirette "cennete sevketmeyeceği, kılavuzlamıyacağı" manalarına hamledilmiştir" diyerek cevap vermişlerdir.

80) Ta'rizin dokunaklı olanına istihza, acı ve ağır istihzayı hâvi olanına ise tehekküm denir (ç).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا *"Münafıklara müjdele kî, onlara pek acıklı bir azab vardır"* buyurmuştur.

Bil ki, bir önceki âyetin münafıklar hakkında olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, o münafıkların küfürlerini bağışlamıyacağını ve onları cennete kılavuzlamıyacağını beyan buyurmuştur. Allah, o münafıkları mükâfaat yurdu (cennete) iletmiyeceği gibi, onları ceza çeşitlerinin en büyüğüne dûçar edeceğini de belirtmiştir ki, işte O'nun *"Münafıklara müjdele kî, onlara pek acıklı bir azab vardır"* buyruğundan murad edilen de budur. Hak Teâlâ'nın *"Müjdele..."* tabiri, tehekküm içindir. Nitekim Araplar, "Senin selamın dayak, senin kınaman (itabın) da kılıçtır" demektedirler.

* *
*

Mü'minler Yerine Kâfirleri Dost Edinenler

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيَبْتَغُونَ عِندَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ۝

"Onlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinenlerdir. İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Muhakkak kî, bütün izzet ve kudret Allah'ındır"

(Nisâ, 139).

Bu ifadenin başındaki الَّذِينَ kelimesi أُرِيدُ الَّذِينَ "şöyle şöyle olanları kastediyorum, murad ediyorum" manasında olmak üzere, zemm ve kınamadan dolayı mansub; veya هُمُ الَّذِينَ "onlar, şunlardır" manasında olmak üzere, merfudur. Müfessirler, bu âyette geçen الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ *"edinenler"* ifadesinden muradın münâfıklar, الْكَافِرِينَ *"kâfirleri.."* ifadesinden muradın da yahudiler olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü münafıklar, kâfirleri dost ediniyor ve birbirlerine, "Muhammed'in işi henüz tamamlanmadı, ne olup olmayacağı belli değil" diyorlar, müteakiben yahudiler de, bütün güç ve kudretin kendilerinde olduğunu söylüyorlardı.

İzzet Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَيَبْتَغُونَ عِندَهُمُ الْعِزَّةَ *"İzzeti insanların yanında mı arıyorlar?"* buyurmuştur.

Vahidî şöyle der: "Arapça'da "izzet", şiddet ve güç demektir. Sert ve kuvvetli toprağa عِزَازٌ denilmiş olması da, bu manadan dolayıdır. Yine, bir kimsenin hastalığı ilerleyip şiddetlendiğinde ve nerdeyse helak olacak dereceye geldiğinde قَدِ اسْتَعَزَّ الْمَرَضُ عَلَى الْمَرِيضِ ; yine keder ve hüzün şiddetlendiğinde عَزَّ الْهَمُّ denilir. Yine, şiddetlendi manasında olmak üzere, عَزَّ عَلَيَّ اَنْ يَكُونَ كَذَا "Onun şöyle olması, bana zor geldi, şiddetlendi..." denilir. Yine bir şey, o hiç bulunmayacak kadar azaldığı zaman عَزَّ الشَّيْءُ denilir; çünkü onu elde etmek arzusu şiddetlenmiştir... Yine, bir kimsenin gücü kuvveti, bir başkası ile arttığında, اِعْتَزَّ فُلَانٌ بِفُلَانٍ denilir. Sağılması güç olan koyuna da, شَاةٌ عَزُوزٌ ismi verilmektedir. Manaları birbirine yakın olduğu için اَلْعِزَّةُ kelimesi, şiddet manasından nakledilerek kuvvet manasına alınmıştır. Aziz, zelîlin aksine kuvvetli, karşı koyan, güçlü demektir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki münafıklar, yahudilerle birleşmek suretiyle güç ve kuvvet arıyorlardı.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا *"Muhakkak ki bütün izzet ve kudret Allah'ındır"* buyurmuştur. Buna göre eğer, "Bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın, *"Halbuki şeref, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, peygamberlerindir, mü'minlerindir"* (Münafikûn, 8) buyruğuna zıt gibi görünmektedir" denilirse, biz deriz ki:

Kâmil ve mükemmel kudret, Allah'a aittir. O'nun dışında kalan herkes ise, O'nun kudret vermesiyle kâdir, O'nun azîz kılmasıyla azîz, izzet sahibi olurlar. Binaenaleyh, gerek peygamber gerekse mü'minler için söz konusu olan izzet, ancak Allah'ın vermesiyle olmuştur. Bu sebeple durum iyice incelendiğinde, bütün izzetin, kudretin Allah'a ait olduğu ortaya çıkmış olur.

* *
*

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا
مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ
وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾

"O, size kitapta, "Allah'ın âyetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya kadar yanlarında oturmayın. Çünkü o zaman siz de, muhakkak ki onlar gibi (olursunuz)" diye

(bir âyet) indirmiştir. Allah muhakkak ki münafıkları da, kâfirleri de cehennemde toptan bir araya getirecek olandır''

(Nisâ, 140).

Müfessirler şöyle demişlerdir: Müşrikler meclislerinde, Kur'an'ı dillerine doluyor ve onunla alay ediyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *''Âyetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar Kur'an'dan başka bir sözle meşgul oluncaya kadar, kendilerinden yüz çevir''* (En'am, 68) âyetini indirmiştir. Bu âyet Mekke'de nazil olmuştur. Medine'deki yahudi alimleri de tıpkı müşriklerin yaptığı gibi yapıyorlardı. O yahudi alimleriyle oturanlar ve bu sözde, onlara muvafakat edenler ise, münafıklar idi... İşte bunun üzerine Allah Teâlâ münafıklara hitap ederek, وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا *''O, size kitapta, ''Allah'ın âyetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman...''* buyurmuştur. Ki bu ifadenin manası "Siz, onların, Allah'ın âyetlerine küfrettiklerini ve onunla istihzada bulunduklarını duyduğunuz zaman" şeklindedir. Ancak ne var ki âyette, سَمِعَ fiiline, آيَاتِ اللّٰه ifadesi "mef'ulün bih sarih" olmuştur; bundan maksat ise, istihzayı işitmektir... **Kisaî:** "Bu tıpkı, سَمِعْتُ عَبْدَ اللّٰهِ يُلَامُ "Abdullah'ı kınanır olduğu halde duydum" denilmesi gibidir" demiştir.

Bana göre bu hususta bir başka izah da şudur: "Siz, Allah'ın âyetlerine küfredilip onlarla alay edildiği bir halde, Allah'ın âyetlerini duyduğunuzda..." şeklindedir. Bu takdire göre, **Kisaî**'nin söylediğine ihtiyaç kalmaz. "İşte o zaman siz, onlar küfür ve istihzadan başka bir söze geçinceye kadar, onlarla beraber oturup kalkmayınız..." demektir.

Cenâb-ı Hak sonra, اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ *''Çünkü o zaman siz de, muhakkak ki onlar gibi (olursunuz)''* buyurmuştur.

Buna göre mana, "Ey münafıklar, sizler küfür hususunda, tıpkı o yahudi alimleri gibisiniz..." şeklinde olur.

Küfre Rıza Küfür, Günaha Rıza Günahtır

İlim erbabı şöyle demiştir: Bu, küfre razı olan kimsenin kâfir olacağına ve yine, dinî yönden hoş olmayan bir münkeri görüp de ona razı olan ve o münkeratı yapanların arasına karışan, bilfiil o münkeri yapmasa bile, günah bakımından yapanlardan bir farkı olmadığına delalet eder. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunda, اَلْمِثْلُ kelimesini zikretmiş olmasıdır. Bu, oturan kimsenin orada oturmaya razı olması halinde böyledir. Ama, onların sözlerine (içten) kızıp da, korkarak ve takiyye yaparak oturması halinde ise, durum böyle değildir. İşte bu incelikten dolayı biz diyoruz ki, yahudilerle oturup kalkan ve Kur'ân'ı ve Resûlullah'ı ta'n edip eleştiren o münafıklar

da, tıpkı o yahudiler gibi kâfirdirler. Ama Medine'de bulunup da daha once Mekke'de iken Kur'ân'ı ta'n eden kâfirlerle oturup kalkmış olan müslümanlar ise, imanları üzere devam etmişlerdir... Bu iki meesle arasındaki fark şudur: Münafıklar yahudilerle, kendi irade ve arzularıyla oturup kalkıyorlardı... Ama müslümanlar ise, zarurete binaen kâfirlerle birlikte bulunuyor, oturup kalkıyorlardı...

Sonra Cenâb-ı Hak, münafıkların, küfür bakımından kâfirler gibi olduklarını tahkik ifâde eden edâtla belirterek, إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا *"Allah muhakkak ki münafıkları da, kâfirleri de cehennemde toptan bir araya getirecek olandır"* buyurmuştur.

O, "Onlar, bu dünyada Allah'ın âyetleriyle istihza etmek hususunda bir araya geldikleri gibi, kıyamet gününde de, cehennemin azabında bir araya toplanacaklar, bir araya geleceklerdir" manasını kastetmiştir.

Cenâb-ı Hak, bu ifadede, esasen tenvinle olmak üzere, جَامِعٌ demek istemiştir. Çünkü bu cem işi, Allah'ın onları bir araya getirip cem etmesinden sonra olacaktır. Ancak ne var ki tenvin, lafızda bir hafiflik olsun diye hazfedilmiştir. Ama hakikatte (mana bakımından) bu kelimede tenvin murad edilmiştir ve vardır.

* *
*

Münafıkların Mü'minleri Gözetleyip Ona Göre Tavır Almaları

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا

"Onlar, hep sizi gözetleyip duranlardır. Onun için eğer Allah'dan size bir feth nasib olursa: "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Şayet kâfirlere bir hisse düşerse, (o zaman da onlara), "Biz size (yardım ederek) galib gelmenizi temin etmedik mi? Sizi mü'minlerden korumadık mı?" derler. Artık Allah, kıyamet günü aranızda hükmünü verecektir. Allah, kâfirlere, mü'minlerin aleyhinde olacak bir yol (ve imkanı) asla bahşetmez"

(Nisâ, 141).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ *"Onlar, hepsizi gözetleyip duranlardır"* buyruğu, ya اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ (Nisa, 139) sözünden bedeldir, yahud, اَلْمُنَافِقِينَ (Nisa, 140) kelimesinin sıfatıdır, veyahut da zemmolmak üzere mansubtur. Hak Teâlâ'nın يَتَرَبَّصُونَ sözü ise, "Onlar, meydana gelebilecek hayir ve şerri gözetirler... Bu durumda, eğer sizin yahudilere bir üstünlüğünüz söz konusu olursa, onlar size (mü'minlere), "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Yani, "Bize, ganimetten payımıza düşeni veriniz." Eğer yahudiler, müslümanlara karşı galib gelirlerse, onlar, "Biz size (yardım ederek) galip gelmenizi temin etmedik mi?" derler" demektir.

اَلَم نَستَحوِذ عَلَيكُم Tabirinin Tefsiri

Bir kimse bir kimseye üstün gelip, onu yendiğinde, اِستَحوَذَ عَلَى فُلَانٍ denilir. Bu tabirin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu tabirin, "Biz size galip gelmedik mi ve sizi öldürmek ve esir etmek imkanına sahip olmadık mı? Ama buna rağmen, işte bunlardan hiçbirisini yapmadık... Onları sizden uzaklaştırmak, onların kalblerini zayıflatacak (morallerini bozacak) şeyleri, onlara varmış gibi göstererek ve onların sizlere galib gelmelerine önem vermeyerek, sizi müslümanlara karşı korumadık mı? Binâenaleyh, elde ettiğiniz şeylerden, ganimetlerden bize düşen payı verin!" anlamında olmasıdır.

b) Bu ifadenin manası şöye olabilir: "Muhakkakk ki bu kâfirler ve yahudiler, İslam'a girmeye yeltenmiş, sonra münafıklar, kâfirleri ve yahudileri bundan caydırmışlar, onları İslam'dan alabildiğine nefret ettirmişler ve onlara, "Hz. Muhammed'in davası gittikçe zayıflayacak, sizinki ise kuvvetlenecektir" hissini vermişlerdir. Tesadüfen, o kâfir ve yahudilerin, müslümanlar üzerinde bir hükümranlığı söz konusu olduğunda münâfıklar, "Biz, İslam'a girmeniz hususundaki görüşünüze galip gelip baskın çıkıp da, sizi o İslam'a girmekten men etmedik mi? Size, O'nun davası zayıflayacak, sizin davanız ise güç ve kuvvet bulacak demedik mi? Binâenaleyh siz, bizim sözümüzün doğruluğunu şu anda müşahede ettiğinize göre, elde ettiğiniz ganimetlerden bizim hissemizi veriniz..." Netice olarak diyebiliriz ki münâfıklar, "Bu faydalı şeylere sizi iletip götüren biziz... Binâenaleyh, elde ettiğiniz şeylerden bizim hissemizi de verin!.." diyerek, yaptıklarını kâfirlerin başına kakıyorlardı.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak niçin, müslümanların zaferini "feth"; kâfirlerin başarısını ise, "hisse, nasib" diye adlandırmıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, mü'minlerin şanını yüceltmek, kâfirlerin hisselerini hakir görüp önemsememektir. Çünkü mü'minlerin zaferi, öylesine büyük bir iştir ki, bundan ötürü göklerin kapıları açılmış ve böylece de melekler, Allah'ın dostlarına fethi indirmişlerdir.

Kâfirlerin başarısı ise, değersiz, sona erici ve dünyada zemm, ahirette de cezadan başka bir izi ve eseri kalmayan bir nasibtir, hissedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Artık Allah, kıyamet günü, mü'minler ile münafıklar arasında hükmünü verecektir"* buyurmuştur. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, bu dünyada münafıkların öldürülmesini emretmemiş, aksine onların cezalarını ahirete ertelemiştir.

Allah'ın, Mü'minlere Karşı Kâfirlere Fırsat Vermemesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً *"Allah, kâfirlere, mü'minlerin aleyhinde olacak bir yol (ve imkanı) asla bahşetmez"* buyurmuştur. Bu ifadenin izahı hakkında iki görüş vardır:

a) Bu, **Hz. Ali ve İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. Buna göre bu ifadeden murad, bunun, kıyamet gününde böyle olmasıdır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyi, *"Artık Allah, kıyamet günü, aranızda hükmünü verecektir"* ifadesine atfetmiş olmasıdır.

b) Bundan muradın, bunun dünyada böyle olmasıdır. Ancak ne var ki bu, "delil bakımından" olma manasına tahsis edilmiştir. Buna göre mana, "Müslümanların delili herkesin deliline galibtir, üstündür... Hiç kimse, hüccet ve delil bakımından müslümanları mağlub edemez" şeklindedir.

c) Bu, delilin tahsis ettiği durumlar hariç, her şey hakkında genel bir hükümdür.

Şâfiî (r.h) bu âyete dayanarak birkaç mesele irad etmiştir:

1) Kâfir, müslümanın malına el koyup, o malı da daru'l-harbte koruduğu zaman, o, bu âyetin delaletiyle o malın maliki ve sahibi olamaz.

2) Kâfir kimse, bu âyetin delaletiyle, müslüman bir köleyi satın alamaz.

3) Bu âyetin delaletine göre, müslüman, (kısas yoluyla) zımmiye mukâbil öldürülemez.

* *
*

Münafıklar Aldattıklarını Sanırken Asıl Kendileri Aldanırlar

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ
النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ
وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾

"Münafıklar, (akıllarınca) Allah'ı aldatmak isterler. Halbuki O, kendi oyunlarını başlarına geçirendir. Onlar namaza kalktıkları vakit, üşene üşene kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı, ancak birazcık anarlar. Onlar, (küfr ile iman) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır. Ne onlara, ne bunlara (mal olurlar). Allah kimi şaşırtırsa, artık ona yol bulamazsın"

(Nisâ, 142-143).

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ *"Münafıklar, (akıllarınca) Allah'ı aldatmak isterler. Halbuki O, kendi oyunlarını başlarına geçirendir"* buyruğundaki "hud'a"nın tefsiri, Bakara suresindeki يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا (Bakara, 9) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Zeccâc bu âyetin tefsiri hususunda şöyle demiştir: "Onlar Allah'ı, yani Allah'ın Resûlünü aldatmak isterler. Yani, Allah'ın Resûlünün yüzüne karşı iman ettiklerini söyler, ama içlerinde küfürlerini muhafaza ederler. Bu ifade şekli, şu âyette olduğu gibidir: *"Gerçekte sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10).

Allah'ın وَهُوَ خَادِعُهُمْ *"O da onlara hud'a yapar"* buyruğu, "Onları, yaptıkları tuzaklarına karşılık cezalandırır" demektir. **İbn Abbas** (r.a), "Allah, onlara ahirette hud'a yapar. Çünkü orada, mü'minlere verdiği gibi, o münafıklara da bir nur verir. Derken onlar sırat köprüsüne geldiklerinde, nurları sönüverir ve karanlık içinde kalıverirler. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların hali, bir ateş yakanın hali gibidir ki o (ateş), çevresindekileri aydınlatınca Allah ışıklarını giderip, kendilerini karanlıklar içinde, görmez kimseler halinde bırakıvermiştir"* (Bakara, 17) âyetidir" demiştir.

Münafık Üşenerek Namaz Kılar

Sonra Cenâb-ı Hak, وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ *"Onlar namaza kalktıkları vakit, üşene üşene kalkarlar"* buyurmuştur. Yani onlar müslümanlarla birlikte namaza

kalktıklarında, ağırdan alarak yavaş yavaş kalkarlar. İşte Arapça'da اَلْكَسَلُ kelimesinin manası budur. Bu tembelliğin ve üşenmenin sebebi şudur: Onlar namaza, o esnada yavaş yavaş kalkıp giderler, kıldıkları namazdan bir sevap ummaz, kılmadıkları namazlardan bir ceza beklemezler. İşte bu bakımlardan, onları namaz kılmamaya götürecek olan sebep daha kuvvetlidir. Namaz kılmaya götüren sebep ise, sadece insanlardan çekinmeleridir. Onları namaz kılmaya götüren sebep, her ne zaman böyle olursa, onlardan çıkacak fiil, işte bu şekilde üşenme ve gevşeklikle yapılmış olur.

Keşşaf sahibi, buradaki كُسَالَى kelimesinin كَسْلاَنٌ kelimesinin cem'i olarak, kef'in zammesi veya fethasıyla okunduğunu ve bunun tıpkı, سَكْرَانٌ (sarhoş) kelimesinn cem'inin, sîn'in fethası ve zammesi ile سُكَارَى şeklinde olması gibi olduğunu söylemiştir.

Münafık Gösteriş Düşkünüdür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يُرَاؤُنَ النَّاسَ وَلاَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ اِلاَّ قَلِيلاً *"İnsanlara, gösteriş yaparlar. Allah'ı ancak birazcık anarlar"* buyurmuştur. Bu, "onlar namaza, dinin emri olduğu için değil, gösteriş ve desinler için kalkıp giderler" demektir.

Eğer, "ru'yet (görmek) masdarının, mufa'ale babındaki "mura'at" şekli ne demektir?" denilir ise, biz deriz ki: "Müra'i, insanlara yaptığı işin güzelliğini göstermeye çalışır, insanlar da onu görürler."

Münafık, Allah'ı Çok Az Hatırlar

Bu ifadedeki, *"Allah'ı ancak birazcık anarlar"* sözü hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Burada bahsedilen *"Allah'ı anma"*dan murad, namazdır. Buna göre ifade, "Onlar, çok az namaz kılarlar" demektir. Çünkü her ne zaman, yanlarında yabancı birisi (yani bir mü'min) bulunmazsa, namazı kılmazlar. Ama mü'minlerin yanında oldukları ve namaz vakti girdiği zaman, namaz kılmamak için zorlanırlar ve böylece de mü'minlerin gözlerinden kaybolurlar.

b) Bahsedilen, *"Allah'ı anma"*dan murad şudur: Onlar kıldıkları namazlar esnasında, Allah'ı çok az anarlar. İşte bu az olan anmaları da, mesela namazın tekbirleri gibi açıktan söylenmesi gereken hususlardır. Fakat namazdaki kıraat ve tesbih gibi, gizli (sessiz) okunan şeylere gelince, onlar bunları hiç söylemezler.

c) Bundan murad şudur: "Onlar ister namaz vakitleri olsun, ister olmasın, bütün zamanlarında, Allah'ı nadiren anarlar."

Keşşaf sahibi, "İşte bu şekilde, müslümanlıktan dem vuran bir çok insanla,

günler ve geceler boyu arkadaşlık yapıp beraber bulunsan, kendisinden ne bir tehlil (lâilahe illallah sözü), ne de bir tesbih duyamazsın. Ancak dünyevi işlerden bahsetmek bütün günlerini ve gecelerini alır ve bu sözlerden hiç ayrılmaz. Bunlardan birçoğunu işte böyle görürüz" demiştir.

d) **Katâde,** "Bu âyette إِلاَّ قَلِيلاً *"Ancak birazcık"* buyrulmuştur. Çünkü Allah onların anmalarını kabul etmemiştir. Allah'ın kabul etmediği şey, ne kadar çok olursa olsun, az; kabul ettiği şey de ne kadar az olursa olsun, çok sayılır."

Münâfık İki Sürü Arasında Bocalayan Şaşkın Koyundur

Sonra Cenâb-ı Hak, مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لاَ إِلَىٰ هَٰؤُلاَءِ وَلاَ إِلَىٰ هَٰؤُلاَءِ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً *"Onlar, (küfür ile iman) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır. Ne onlara, ne bunlara (mal olurlar). Allah kimi şaşırtırsa, artık ona yol bulamazsın"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki مُذَبْذَبِينَ kelimesi, ya يُرَاؤُنَ *(gösteriş yaparlar)* fiilinden veya *"Allah'ı ancak birazcık anarlar"* ifadesinden hâldir. Bunun "zemm"den ötürü mansub olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Münafıktaki Kararsızlığın Tahlili

"Müzebzebîn", "şaşkın olarak" demektir. Hakiki manada "müzebzeb", her iki tarafa da gidip gelen ve bir tarafta karar kılmayan demektir. Ancak ذَبْذَبَ fiilinde, ذَبَّ fiilinde bulunan "bu işi tekrar tekrar yapma" manası yoktur. Binâenaleyh manası, "O, her ne zaman bir tarafı tutsa ve yönelse, onu müdafaa eder.

Bil ki bunun sebebi şudur: Fiil, bir sebebe dayanır. Binâenaleyh fiile götüren sebep, dünyevî bir maksad olunca, hareket ve gidip gelme çoğalır. Çünkü bu dünyanın menfaatleri ve sebepleri değişkendir ve süratli bir şekilde değişir. Fiil, sebebine; sebep de maksada bağlı olup, maksad da çabuk çabuk değişince, insanın meyil ve isteğinde de değişikliklerin meydana gelmesi gerekir. Çoğu kez sebepler ve maniler birbiriyle çatışır. Bundan dolayı insan, şaşkınlığa ve tereddüde düşer. Ama yaptığı işteki gayesi, kalıcı hayır işleri yapmak ve manevi saadetleri kazanmak olan bu gayelerin, kalıcı ve değişikliklerden uzak şeyler olduğunu bilen kimseye gelince, şüphesiz böylesi insan, daha kararlı ve sebatlı olur. İşte bu manadan dolayı, Cenâb-ı Allah mü'minleri, "sebatlı" olarak tavsif etmiş ve *"Allah, iman edenlere daima sebat ihsan eder"* (İbrahim, 27); *"Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile mutma'in olur."* (Ra'd, 28) ve *"Ey mutma'in nefis..."* (Fecr, 27) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas bu kelimeyi, ikinci "zal"ın kesresi ile مُذْبِذِينَ şeklinde okumuştur ki, "onlar, kalblerini, dinlerini veya görüşlerini (iman ile küfür arasında) bocalatanlardır" manasına gelir. Bu, صَلْصَلَ ve تَصَلْصَلَ (dalgalı ses çıkardı) kelimelerinin aynı manaya gelmeleri gibi, bu da, تَذَبْذَبَ ile aynı manayadır. **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a)'un mushafında bu kelime, مُتَذَبْذَبِينَ şeklinde yer almıştır. **Ebu Cafer**'in, bu kelimeyi dâl ile, مُدْبَدِينَ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki, bu sanki şu manada olur: "Onlar, kâh şu yolda, kâh öteki yolda olurlar ve tek bir yolda durmazlar." اَلدَّبَّةُ yol manasında olup, hayvanların yürüdüğü yer demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki بَيْنَ ذٰلِكَ ifadesi, "küfür ile iman arasında" veya "kâfirlerle mü'minler arasında" manasındadır. ذٰلِكَ ism-i işareti ile, bir topluluğa işaret edilebilir. Bunun izahı, عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ (Bakara, 68) âyetinin tefsirinde geçmişti. Kâfirler ve mü'minlerden, *"Onlar mü'minleri bırakıp, kâfirleri dost edinenlerdir"* (Nisâ, 139) âyetinde bahsedilmiştir. Bu iki grup insanın bahsi yukarıda geçince, küfür ve imandan da bahsedilmiş gibi oldu.

Katâde âyetin, "Onlar, ne ihlâslı mü'min, ne de şirklerini açıkça ifade eden müşrik olmuşlardır" manasında olduğunu söylemiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Alimlerimiz bu âyeti, dindeki şaşkınlığın da, Allah'ın yaratması ile olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyetteki, "müzebzebin" ifadesi, onları bocalatan ve onları hayret ile şaşkınlıkta bırakan bir varlığın olmasını gerektirir. Bu, kulun iradesi ile olmaz. Çünkü tereddüd ve şaşkınlık verecek, birbirine zıd sebepler insanın kalbine geldiğinde, insan bu tereddüdü gidermeye çalışsa da, buna gücü yetmez. Ama kendine dönse ve kendi durumunu iyice düşünse, halinin, bizim söylediğimiz şekilde olduğunu anlar. Bu şaşkınlığa düşmesinin mutlaka bir sebebi (faili) olması gerektiği ve bunun da kendisi olmadığı sabit olduğuna göre, bunun yaratıcısının Allah Teâlâ olduğu sabit olur. Böylece de herşeyin Allah'dan olduğu ortaya çıkar.

Eğer, "Âyetteki, *"Ne onlara, ne bunlara (mal olurlar)"* ifadesi, o münafıkları, hem mü'minlerin hem de tam kâfirlerin yolunu bırakmış olmalarından dolayı zemmedilmeleri manasına gelir. Bu ise Allah Teâlâ'nın, onları, kâfirlerin yolunda olurlarsa, kınamayacağı manasına gelir ki caiz değildir?" denilir ise, biz deriz ki: "Kâfirlerin yolu, her ne kadar kötü ise de, münafıkların yolu daha kötüdür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Bakara suresinin başında kâfirleri iki âyette, münafıkları ise on küsur âyette kınamıştır. Bu da ancak, münafıkların yolunun kâfirlerinkinden daha kötü ve adi olmasından ileri gelmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ münafıkları, küfrü bıraktıkları için değil, fakat küfürden daha adi ve kötü bir yola dönmüş oldukları için kınamıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً *"Allah kimi şaşırtırsa, artık ona yol*

bulamazsın'' buyurmuştur. Alimlerimiz, bu âyeti kendi görüşlerine şu iki şekilde delil getirmişlerdir:

1) Allah Teâlâ'nın, bu ifadeyi *''Onlar (küfür ile iman) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır''* sözünün peşinden getirmesi, bu bocalatmanın Allah tarafından olduğunu gösterir. Aksi halde, bu ifadenin kendinden öncesi ile bir ilgi ve bağı kalmaz.

2) Bu, Allah Teâlâ'nın onları dinden saptırmış olduğu hususunda açık bir ifadedir. **Mu'tezile** ise şöyle der: "Bu âyette bahsedilen saptırma, Allah'ın, lûtuf fiillerini o kuldan çekip alması veya o kulun sapıtmış olduğuna hükmetmesi, veyahut da o kulu, Kıyamet günü cennetin yolundan saptırması manalarına gelir." **Mu'tezile**'nin bu izahlarına defalarca cevap vermiştik.

* *
*

Kâfirleri Dost Edinmeyin

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَن تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿١٤٤﴾ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ

''Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmeyin. Kendi aleyhinizde, Allah'a apaçık bir hüccet vermek ister misiniz?''

(Nisâ, 144).

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkları, bu iki gruptan hiçbirinde tam karar kılmayıp, kâh kâfirlere, kâh müslümanlara katılmakla ta'n edip kınayınca, bu âyette de müslümanlara, münafıklar gibi davranmayı yasaklamış ve *''Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmeyin''* buyurmuştur. Bunun sebebi şudur:

1) Medine'deki Ensar'ın yahudi **Kureyzaoğulları** içinde süt kardeşleri vardı, onlarla anlaşmalı idiler ve onlara karşı sevgi duyuyorlardı. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Kimi dost edinelim" diye sorunca, O da, *''Muhacirleri''* cevabını verdi. Bu sebeple bu âyet nazil oldu.

2) **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bu, mü'minleri, münafıkları dost edinmekten bir yasaklamadır. Sanki Cenâb-ı Hak, "Münafıkların huylarını ve yollarını size açıkça anlattım. Binâenaleyh onları dost edinmeyin" demektedir.

Sonra Allah Teâlâ, أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا *"Kendi aleyhinizde Allah'a apaçık bir hüccet vermek ister misiniz?"* buyurmuştur. Eğer biz bir önceki ifadeyi, Allah Teâlâ'nın, mü'minleri kâfirleri dost edinmekten nehyetmesi manasına hamledersek, bu ifade de, "Sizler, münafık olduğunuza dair, Allah'a apaçık bir hüccet vermek mi istiyorsunuz?" manasına gelir ki bu da, "Siz, Allah'ın dininin ehli olan Hz. Peygamber ve ümmeti için, böyle bir hüccet mi vermek istiyorsunuz?" demektir. Yok eğer, ilk âyeti, münâfıkları dost edinmekle ilgili kabul edersek, o zaman bu ifadenin manası, "münafıkları dost edinmeniz sebebiyle, cezalandırılmanız için, Allah'a, kendi aleyhinize bir hüccet mi vermek istiyorsunuz" şeklinde olur.

* *
*

Münafıklar Cehennemin En Alt Tabakasındadırlar

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾

"Şüphesiz münafıklar cehennemin en aşağı tabakasındadırlar. Onlar için kesinlikle bir yardımcı bulamazsın"

(Nisâ, 145).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Leys: "**Derk**, deniz ve benzeri bir şeyin en dip noktası manasınadır" demiştir. Buna göre, "derk-i esfel"den maksad, cehennemin en dip noktasıdır. Bu kelime aslında, "lâhîk olma, yetişip kavuşma" manasına gelen, "idrak" kelimesinden türemiştir. Yemeğin pişmesi, çocuğun büyümesi manasına gelen, "idraku't-taam" ve "idraku'l-gulam" ifadeleri de bu kökten dir. Binâenaleyh "derk", kendisine bir başka tabakanın ve katın eklendiği kısımdır. Bu kelimenin zahirî manası, cehennemin tabaka tabaka (kat-kat) olduğunu gösterir. Bu da, cehennemin en şiddetli tabakasının, en alttaki tabakası olduğunu gösterir.

Dahhâk, "Birşey üst üste yığıldığında, onun her katına "derece" denir. Birşey alt alta (aşağıya doğru) sıralanırsa, onun her katına da "dereke" denilir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve Asım'ın ravisi Hafs, râ harfinin sükunu ile, bu kelimeyi اَلدَّرْكُ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, râ'nın fethası ile اَلدَّرَكُ şeklinde okumuşlardır. **Zeccâc**, kelimenin bu iki okunuşunun da, اَلشَّمْعُ ve اَلشَّمَعُ (mum) kelimesi gibi, kullanılan iki şekil olduğunu, fakat râ'nın fethası ile olan okunuşun, daha çok kullanıldığı için, daha tercihe şâyan olduğunu söylemiştir. **Ebu Hâtim** ise, اَدْرَكٌ şeklindeki kullanılışın cem'-inin اَدْرَاكٌ olduğunu ve bunun, Arapların فَرَسٌ: اَفْرَاسٌ ve جَمَلٌ: اَجْمَالٌ (At, atlar ve deve, develer) kelimeleri gibi olduğunu; دَرْكٌ kelimesinin cem'inin ise, اَدْرُكٌ şeklinde olduğunu ve bunun da, فَلْسٌ – اَفْلُسٌ (fulus, fuluslar), كَلْبٌ – اَكْلُبٌ (köpek, köpekler) kelimeleri gibi cemîlendiğini söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbnu'l-Enbârî: "Allah Teâlâ, münafıkların cehennemin en aşağı tabakasında olduklarını bildirmiş, **Firavun** hanedanı hakkında ise, *"Firavun hanedanını, azabın en çetinine sokun"* (Mü'min, 46) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ikisinden hangisi daha çetin bir azab içindedirler? Münafıklar mı, yoksa **Firavun**'un hanedanı mı?" der ve kendi kendine şu cevabı verir: "Muhtemelen cehennem azabının en şiddetlisi, "derk-i esfel" (en alt tabakasında) olandır. İşte bu iki grup, orada birleşeceklerdir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Münafık, kâfirden daha çetin bir azab içinde olacaktır. Çünkü münafık, küfür açısından kâfir gibidir ve üstelik bu küfrüne, bir küfür çeşidi daha katmıştır. Bu da, İslam ile ve müslümanlar ile istihza etmesidir. Bir de onlar, kendilerini müslüman gösterdikleri için, müslümanların sırlarına muttali olabilmiş ve bunları kâfirlere haber vermişlerdir. İşte böylece münafıkların ahirette çekecekleri mihnet ve meşakkatler kat kat olmuştur. İşte bütün bu sebeplerden ötürü, Allah Teâlâ onlara, kâfirlerden daha fazla azab verecektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا *"Onlar için kesinlikle bir yardımcı bulamazsın"* buyurmuştur. Bu, münafıklar için bir tehdiddir. Alimlerimiz bu âyeti ehl-i salât'ın günahkârlarına şefaat edileceğine delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu tehdidi münafıklara has kılmıştır. Şayet aynı tehdid, münafık olmayanlar hakkında da söz konusu olsaydı, bu, nifaktan -sırf bir nifak olduğu için- bir men manasına gelmezdi. Bu, "hitap delili" ile yapılan bir istidlâl değildir. Aksine buradaki istidlâlin şekli şudur: Allah Teâlâ bu ifadeyi nifaktan men etme sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh eğer bu men nifak bulunmadığı halde olsaydı, o zaman bu, nifak sırf nifak olduğu için ondan men' manasında olmazdı."

* *
*

Münafıkların Kurtulmaları İçin Yapmaları Gereken İşler

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾

"Ancak tevbe eden; (hallerini) ıslah eden, Allah'a sımsıkı sarılan ve dinlerinde, Allah için halis olanlar müstesna. İşte (ancak) bunlar mü'minlerle beraberdirler ve Allah mü'minlere büyük bir mükâfaat verecektir"

(Nisâ, 146).

Bil ki bu âyette münâfıklar için çok sert tehdidler bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ, onlardan azabı kaldırmak için şu dört şeyi şart koşmuştur:

a) Tevbe etmeleri...

b) Hallerini düzeltmeleri... Kötülüklerden vazgeçip hallerini düzeltmek, iyi işlere yönelip, onları yapmaktan ibarettir.

c) Allah'a sımsıkı sarılmak... Bu da, yaptığı tevbe ile halini ıslah etmedeki maksadının, günü gün etme gayesi değil, Allah'ın rızasını talep olmasıdır. Çünkü onun maksadı, eğer menfaat elde edip, zararı gidermek olur ise, tevbesini ve halini ıslahını çabucak bozmuş olur. Fakat onun gayesi, Allah'ın rızasını ve ahiret mutluluğunu elde edip, Allah'ın dinine sımsıkı sarılma olduğunda, bu yolda sebat eder ve artık yolunu değiştirmez.

d) İhlas... Bunun sebebi şudur: Allah Teâlâ, onlara önce kötü şeyleri bırakmalarını; ikinci olarak da güzel şeyleri (hasenatı) yapmayı; üçüncü olarak bu bırakma ve yapmadaki gayelerinin Allah'ın rızasını talep olmasını; dördüncü olarak, bu rızayı talep edişlerinin halis olmasını ve bu gayeye, başka bir gayenin karışmamasını emretmiştir. Bu dört şart hasıl olunca, Cenâb-ı Hak, *"İşte (ancak) bunlar mü'minlerle beraberdirler"* buyurmuş, ama "İşte (ancak) bunlar mü'minlerdir" demeyiştir. Daha sonra Hak Teâlâ münâfıkların, mü'minlere katılmalarını sağlamak için, şeref ve kıymetini göstererek, mü'minlere verdiği mükâfaatı zikretmiş ve *"Allah mü'minlere büyük bir mükâfaat verecektir"* buyurmuştur. İşte bütün bu karîneler, münafığın Allah katındaki durumunun çok zor ve çetin olduğuna delalet etmektedir.

* *
*

İnanıp Şükredene Allah Azab Etmez

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِن شَكَرْتُمْ وَآمَنتُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

"Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niçin azab etsin ki... Allah şâkir ve alîmdir"

(Nisâ, 147).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, "Allah Teâlâ size, ne iç soğutup ferahlamak, ne fayda elde etmek ve ne de bir zararı defetmek için azab etmez? Bütün bunlar, O'nun hakkında düşünülemez. Çünkü O, zatı itibarı ile ihtiyaçlardan uzak, faydaları temin ve zararları defetme gibi birşeyden münezzehtir" demektir. Bundan kastedilen, mükellefleri iyi ameller işlemeye ve kötü amelleri terketmeye teşviktir. Binâenaleyh şimdi siz, eğer güzel işler yapıp, kötü işleri terkederseniz, Allah'ın, kerîm oluşuna rağmen size azab etmesi nasıl uygun düşer.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, bizim mezhebimize delalet etmektedir. Çünkü âyet, Allah Teâlâ'nın, mahlukatı onlara azab etmek ve cezalandırmak için yaratmadığına delalet etmektedir. Çünkü âyetteki, *"Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niçin azab etsin ki..."* buyruğu, Allah'ın hiç kimseyi, azab etmek için yaratmadığı hususunda açık bir hükümdür. Yine âyet-i kerime, şükrün ve imanın failinin kul olduğuna, bunların Allah'ın yaratması ile olmadığına delalet etmektedir. Aksi halde kelamın takdiri, "Sizde şükrü ve imanı yarattığı zaman, Allah niçin size azab etsin ki..." şeklinde olurdu. Malumdur ki bu mana, âyetin nazmına uygun değildir." **Mu'tezile**'nin bu sözlerine verilmiş olan cevabımız daha önce geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Büyük Günahın Affedilmesinin Delili

Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet-i kerime, Allah Teâlâ'nın, büyük günah sahibi olan kimseye azab etmeye-(bilé)ceğine delalet etmektedir. Çünkü biz bu âyetin, şükreden ve iman eden, sonra da içki içmeye ve zinaya yönelen kimse hakkında olduğunu farzediyoruz. Bundan ise, *"Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niçin azab etsin ki..."* ifadesinin delaleti ile, büyük günah sahibinin azaba uğratılmaması gerekir. **Mu'tezile** eğer, "Biz, büyük günah sahibinin

mü'min olduğunu kabul etmiyoruz" derlerse, biz de deriz ki: "Tefsirimizde, büyük günah sahibinin de mü'min olduğuna dair birçok izahlar zikrettik."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu Âyette Şükrün İmandan Önce Getirilmesinin Hikmeti

Âyette, şükrün imandan önce gelmesi hususunda üç izah şekli vardır:

1) Bu ifadede, bir takdim-te'hir bulunmaktadır. Bu, "Eğer iman eder ve şükrederseniz.." demektir. Çünkü iman, diğer bütün taatlardan önce gelir.

2) Biz, buradaki atıf vavının, tertib (sıra) ifade etmediğini söylersek, böyle bir sual ortadan kalkar.

3) Bunun bir üçüncü izahı da şöyledir: İnsan kendisine baktığında, yaratılışında ve düzenlenişinde büyük bir nimetin yatmakta olduğunu görür. Böylece de icmalî (genel) bir şükür ile Allah'a şükreder. Sonra kendisine nimet vereni tanıma hususundaki araştırmasını tamamlayınca, O'na iman eder ve tafsilatlı bir şekilde şükreder. Buna göre o genel şükür, imandan önce bulunmuş olur. Bundan dolayı Hak Teâlâ, şükrü imandan önce zikretmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا *"Allah, şâkir ve alîmdir"* buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, onlara şükrü emredince, o şükrün mükafaatını da, istiare yoluyla "şükür" diye ifade etmiştir. "Şâkir"(şükredici) kelimesi Allah Teâlâ hakkında "şükrün mükâfaatını veren" manasına; "alîm" olması da, "O bütün cüz'iyyatı (teferruatı, detayları) bilir. Binâenaleyh O'ndan, kesin olarak bir hata sâdır" olmaz manasına gelir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, şükredene mükâfaat verir, yüz çevireni de cezalandırır.

* *
*

Zulme Uğramayan, Alenen Kötü Söz Söylememeli

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظُلِمَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿١٤٨﴾

"Allah kötü sözün alenen söylenmesini sevmez. Ancak zulme uğrayan müstesna. Allah semî ve alîmdir"

(Nisâ, 148).

Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin, daha önceki âyetlerle ilgi ve münasebeti hususunda iki izah şekli vardır:

1) Allah Teâlâ, münafıkların örtüsünü (sırrını) açıp ifşâ ederek, onları rezil ve rüsvay edince ve rezil-rüsvay etmek rahîm ve kerîm olan bir zata uygun düşmeyince, Hak Teâlâ, bu konuda mazeretin yerini tutacak olan ifadeyi zikrederek, لاَ يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَنْ ظُلِمَ *"Allah kötü sözün alenen söylenmesini sevmez. Ancak zulme uğrayan müstesna..."* buyurmuştur. Yani, "Allah Teâlâ rezil-rüsvaylık ve çirkinlikleri açığa vurmayı sevmez. Ancak verdiği zarar büyük, hile ve tuzağı fazla olan kimseye karşı olursa, bu müstesna... İşte o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın, o kimsenin rezillik ve adiliklerini ortaya dökmesi caiz olur. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), اُذْكُرُوا الْفَاسِقَ بِمَا فِيهِ كَيْ يَحْذَرَهُ النَّاسُ *"İnsanlar kendisinden sakınsınlar diye, fasığın kötü hasletlerini (herkese) söyleyiniz"* (81) buyurmuştur. O münafıklar, müslümanlar hakkında çok büyük hile ve tuzak kurmuş, müslümanlara çok zulmetmiş ve onların vermiş oldukları zarar çok büyük olmuştur. İşte bu manadan ötürü, Allah Teâlâ, onların rezil ve rüsvaylıklarını zikretmiş, sırlarını ortaya dökmüştür.

2) Allah Teâlâ, önceki bir âyette (146.âyette), münafıkların, eğer tevbe eder ve ihlaslı olurlarsa, mü'min olacaklarını zikretmiştir. Binâenaleyh muhtemelen onlardan bazıları, nifaklarından tevbe etmiş ve tevbelerinde ihlaslı olmuştur. Ancak daha sonra bunlar, geçmişteki nifaklarından dolayı, bazı müslümanlar tarafından kınanmaktan kurtulamamışlardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, bu âyette, bu yoldan hoşlanmadığını, kötü sözün alenen söylenmesinden razı olmadığını, ancak kendisine zulmedip, nifakı üzere devam eden kimse (bu gibi sözlerin söylenmesinin) müstesna olduğunu, çünkü o kimsenin bundan rahatsızlık duymadığını beyan etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah, Kötü Söz Söyleyeni Murad Etmez

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, Hak Teâlâ'nın, kullarının çirkin fiilleri işlemelerini murad etmediğine ve kulların bu fiillerini yaratmadığına delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, "sevmesi", "murad etmesi ve istemesi" manasından ibarettir. Allah Teâlâ, *"Allah kötü sözün alenen söylenmesini sevmez"* buyruğuna göre, anlıyoruz ki Allah, bunu murad etmemektedir. Yine aynı şekilde eğer Allah, kulların fiillerinin yaratıcısı olmuş olsaydı, onları murad etmiş olurdu. Eğer onları murad etmiş olsaydı, sözün kötüsünü alenen söyleme fiilini yaratmayı da sevmiş olurdu. Bu ise âyetin ifade ettiğinin aksine bir durumdur." Buna şöyle cevap verilir: "Bizce, "Allah'ın bir şeyi sevmesi", kulun o fiiline mukabil sevap vermesi manasındadır. Bu izaha göre, "Allah Teâlâ o fiili murad etti, fakat sevmedi" demek doğru olur. Allah en iyi bilendir.

---

81) Keşfu'l-Hafâ, 1/106.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İlim erbabı şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, kötü sözü ister açıkça söylensin, ister söylenmesin, sevmez. Fakat bu âyette, "alenen söylenmesi" şartını zikretmiştir. Çünkü bu sözün meydana gelmiş olan keyfiyeti, bunu gerektirmiştir. Bu tıpkı, *"Ey iman edenler, Allah yolunda harbe çıktığınız zaman, (işleri) iyiden iyiye araştırınız"* (Nisâ, 94) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü hem yolculuk halinde, hem de mukîmlik halinde (meseleleri) iyiden iyiye araştırma vacibtir. İşte burada da böyledir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, إِلاَّ مَنْ ظُلِمَ *"Ancak zulme uğrayan müstesna.."* ifadesi ile ilgili olarak iki görüş vardır: Çünkü buradaki müstesna, ya istisna-i munkatî, ya da istisna-i muttasıldır.

Birinci Görüş: Bu, istisna-î muttasıldır. Bu takdirde, bu ifade iki şekilde izah edilir:

a) **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: "Bu, muzaf olan kelimenin hazfedilmiş olması çeşidinden bir ifadedir. İfadenin takdiri, إِلاَّ جَهْرَ مَنْ ظُلِمَ "Ancak zulme uğrayan kimsenin alenen söylemesi müstesna..." şeklindedir. Buradaki muzaf olan "cehr" kelimesi düşürülmüş, muzafun ileyh olan مَنْ onun yerine geçirilmiştir."

b) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Burada, "cehr" masdarı, ism-i fail manasında kullanılmıştır. Buna göre âyetin takdiri, "Allah, kötü sözü alenen söyleyeni (mücahiri) sevmez. Ancak zulme uğrayan müstesna" şeklindedir."

İkinci Görüş: Bu, istisna-i munkatîdır. Buna göre âyetin manası, "Allah Teâlâ, kötü sözün alenen söylenmesini sevmez. Fakat zulme uğrayan kimse, kendisine yapılan zulmü alenen söyleyebilir" şeklindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Zulme uğrayan kimse ne yapar? Bu konuda birkaç izah vardır:

1) **Katâde** ve **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, başkasının hoşlanmadığı şeylerin yüksek sesle söylenmesini sevmez. Ancak zulme uğrayan kimsenin böyle yapması müstesna... Çünkü o, kendisine zulmeden kimseye yüksek sesle beddua edebilir.

2) **Mücahid**: "Ancak mazlumun, kendisine zulmedenin zulmünü açıkça söylemesi müstesna..." demiştir.

3) Gizli ve saklı hallerin açıkça söylenmesi caiz değildir. Çünkü bu, insanların gıybete ve şüpheye düşmelerine sebep olabilir. Ama, zalim olan kimse hariç. Binâenaleyh, onun hırsızlık yaptığını, gasbettiğini söylemek suretiyle zulmünü izhar etmek caizdir. Bu, **Esamm**'ın görüşüdür.

4) **Hasan el-Basrî** de, "Kendisine zulmedenden intikam alması müstesna..." şeklinde tefsir etmiştir.

Hz. Ebu Bekr Ve Âyetin Onun Hakkında İnmesi

Bu âyetin **Hz. Ebu Bekir** (r.a) hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Çünkü bir kimse, O'nu defalarca kınamış, tenkid etmiş; buna rağmen O ise, hep susmuştu... En sonunda, **Hz. Ebu Bekir** o adama karşılık verince, Hz. Peygamber kalkar. Bunun üzerine, **Ebu Bekir**: "O, beni tenkid ederken sen oturuyordun. Ona karşılık verdiğimdeyse, sen kalktın" deyince, Hz. Peygamber şu cevabı verir: *"Muhakkak ki bir melek, senin namına ona cevap veriyordu. Sen ona karşılık verdiğin zaman, o melek gitti, onun yerine şeytan geldi... İşte şeytan geldiği zaman, artık ben oturmadım, kalktım."* İşte bu hadiseden ötürü bu âyet nazil oldu.

ALTINCI MESELE

Dahhâk, Zeyd İbn Eslem ve **Said İbn Cübeyr** gibi bir grup büyük sahabi, zı harfinin fethasıyla إِلاَّ مَنْ ظَلَمَ şeklinde okumuşlardır ki bu okuyuşa göre bu ifadenin şu iki izahı yapılabilir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"Allah, kötü sözün alenen söylenmesini sevmez"* buyruğu müstakil bir cümledir. O'nun, "Ancak, zulmeden müstesna..." sözü ise, yukardaki ifadeyle alâkası olmayan bir sözdür. Buna göre kelamın takdiri, "zulmedenler hariç; binâenaleyh onları bırakın, söylesinler" şeklindedir. **Ferra** ve **Zeccac**: "Kendisine zulmeden müstesna... Çünkü o, kendine zulmederek ve haddi aşarak alenen kötü söz söylemektedir" demişlerdir.

b) Buradaki istisnanın, istisna-i muttasıl olmasıdır ve takdiri, "Zulmeden kimse müstesna... Çünkü onun, kendisinin kötülüğünü açıkça söylemesi caizdir" şeklinde olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا *"Allah semî ve alîmdir"* buyurmuştur. Bu, müsaade edilen "alenî kötü söz söyleme" hususunda, sınırı aşmadan sakındırmadır. Yani "o kimse Allah'dan korksun, doğru olandan başkasını söylemesin, kimseye iftira etmesin. Çünkü o zaman, Allah'a isyan etmiş olur. Halbuki Allah, onun söylediklerini tamamen duyan ve gönlünde sakladıkları şeyleri hakkıyla bilendir" demektir.

* *

Hayır Kavramı

إِن تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَن سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

"Eğer bir hayrı açıklar veya onu gizlerseniz, yahut fenalığı affederseniz, şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcıdır, herşeye hakkıyla kâdirdir"

(Nisâ, 149).

Bil ki, sayısı çok olmasına rağmen hayırlar, bilhassa şu iki noktada toplanırlar:

1) Hakka karşı doğru olmak;

2) Halka karşı güzel ahlâklı olmak...

Halkı karşı olan hayırlar da bilhassa şu iki noktada toplanmıştır:

a) Halka faydalı olmak.

b) Onlardan zararı gidermek... Buna göre âyetteki, *"Eğer bir hayrı açıklar veya onu gizlerseniz"* (yani açıktan veya gizli olarak yaparsanız) buyruğu halka faydalı olma hususuna; *"yahut fenalığı affederseniz"* ifadesi de, onlardan zararı giderme hususuna işarettir. Binâenaleyh bütün hayırlar ve iyi işler bu iki ifadenin içine girmektedir.

Kul, Allah'ın Af Vasfı İle Muttasıf Olmalıdır

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا *"Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcıdır, her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) İntikam almaya kâdir olduğu halde, Allah her iki tarafı da affeder. Binâenaleyh sünnetullaha uymanız (ve sizin de affetmeniz) gerekir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

2) Allah Teâlâ, affeden kimseyi affeder ve ona mükâfaat vermeye kâdirdir.

3) **Kelbî** şöyle der: "Allah Teâlâ, senin günahlarını affetmeye, senin arkadaşını affetmenden daha kâdirdir."

★ ★
★

Allah İle Resûlünün Arasını Ayırmaya Çalışanlar

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ
نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾
أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾

"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr eden ve Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isteyen, "(Bunlardan) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyen ve böylece (küfür ile iman) arasında bir yol tutmayı murad eden kimseler (yok mu?) işte onlar gerçek kâfirlerin tâ kendileridir. Biz o kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırladık"

(Nisâ, 150-151).

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkların yollarından ve metodlarından bahsedince, sözü yahudi ve hıristiyanların yollarına ve onların biribirleriyle olan muhalefetlerine getirerek, bu surenin sonunda, bu hususlarda birçok şeyden bahsetmiştir.

Onların bâtıl yollarından birincisi, peygamberlerin bir kısmına inanıp, bir kısmına inanmamalarıdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler..."* buyurmuştur. Çünkü yahudiler, **Hz. Musa** ile **Tevrat**'a inanır, **Hz. İsa** ile **İncil**'i inkâr ederler. Hristiyanlar ise, **Hz. İsa** ile **İncil**'e inanır, Hz. Muhammed ile Kur'an'ı inkâr ederler ve *"Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isterler..."* Yani onlar, Allah'a iman ile peygamberlerine imanı biribirinden ayırmak isterler *"ve böylece (küfür ile iman) arasında bir yol tutmayı murad ederler."* Yani, hepsine birden iman ile hepsini birden inkâr arası orta bir yol tutmayı isterler. O yol da, peygamberlerin bir kısmına iman edip, bir kısmını inkâr etmektir.

Sonra Allah Teâlâ, أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا *"İşte onlar gerçek kâfirlerin taa kendileridir"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç meşele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin başındaki إِنَّ nin haberi hususunda iki görüş vardır:
a) Onun haberi mahzufdur. Sanki, "İşte böyle olanlar, bütün horluk ve hakirliği kendilerinde toplamışlardır" denilmektedir.

b) Onun haberi, *"İşte onlar gerçek kâfirlerin taa kendileridir"* ifadesidir.

Şu iki sebepten ötürü, birinci ihtimal daha güzel ve yerindedir:

1) Bu, daha beliğdir. Çünkü cevap (haber) hazfedilince, insanın zihnine, (böylesi insanlar hakkında) hertürlü kusur, horluk ve hakirlik gelir. Ama bu açıkça belirtilmiş olsaydı, zihin o zaman sadece belirtilen kusurla yetinirdi.

2) *"İşte onlar gerçek kâfirlerin taa kendileridir"* ifadesi, bir âyet başıdır. Binâenaleyh daha güzel olan, haber ile mübtedanın ayrı âyetlerde bulunmamasıdır.

İKİNCİ MESELE

Peygamberlerden Birini İnkâr Etmek, Küfre Götürür

Onlar iki sebepten dolayı gerçekten kâfirler idiler:

1) Bir insanın peygamber olduğunu gösteren delil, ancak mucizedir. Peygamberlik hususunda bir delil olduğu zaman o delil nerede varsa, orada peygamberliğin de olduğuna kesin inanmak gerekir. Eğer biz, bazı yerlerde bir sıdk (peygamberlik iddiasında doğruluk) olmaksızın mucizenin bulunabileceğini söylersek, mucize ile bir peygamberin doğruluğuna istidlâl etmek güçleşir ve o zaman bütün peygamberleri inkâr etmek gerekir. Binâenaleyh peygamberlerden birinin nübüvvetini kabul etmeyen kimsenin, hepsini inkâr etmiş olacağı sabit olmaktadır.

İmdi eğer, "Farzet ki bu, onların bütün peygamberleri inkâr etmiş olmalarını gerektirsin. Fakat bazı ilzamlar, bir insana yöneldiği zaman, bu insanın onu benimsemesi (kabul ediyor olması) gerekmez. Birisinin kâfir olduğunu söylemek başka, küfrü kabul etmek başka birşeydir. Bu insanlar bu küfrü kendileri için iltizam etmedikleri (kabul etmedikleri) zaman, binâenaleyh onların kâfir oldukları nasıl söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki: "Birisini küfür ile suçlamak (ilzam etmek), tefekküre ve düşünmeye ihtiyaç duyulacak kadar gizli olduğu zaman, bu hususdaki durum, sizin zikrettiğiniz gibidir. Ama ilzam, açık ve vazıh olunca, ilzam ile iltizam (küfür ile suçlama ve küfrü itiraf) arasında bir fark kalmaz."

2) Peygamberlerden birini kabul, eğer Allah'a tâat ve hükmüne inkıyad için ise, bütün peygamberleri kabulü gerektirir. Fakat bu, riyaset elde etmek arzusu ile ise, o takdirde bütün peygamberleri inkâr manasına gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki حَقًّا ifadesi hakkında iki izah şekli vardır:

1) Bu زَيْدٌ اَخُوكَ حَقًّا "**Zeyd** senin gerçekten kardeşindir" sözündeki gibi, mansubtur. Buna göre takdir: اَخْبَرْتُكَ بِهٰذَا الْمَعْنَى اِخْبَارًا حَقًّا "Ben sana bunu gerçek bir haber olarak haber verdim" şeklinde olur.

2) İfâdenin takdiri, اُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ كُفْرًا حَقًّا "İşte bunlar, gerçekten inkâr etmiş olan kâfirlerin taa kendileridir" şeklindedir. **Vahidî** bu görüşü tenkid ederek,

"küfür hiçbir surette "hak" (gerçekten) olamaz" demiştir. Buna şöyle cevap verilir: "Buradaki "hak" kelimesi ile, "kâmil, eksiksiz, tam" manası murad edilmiştir. Buna göre bu ifade, "İşte bu kimseler, kâmil, tam, kesin ve gerçekten küfre girmiş olan kâfirlerin taa kendileridir" manasındadır.

* *
*

İnanıp Amel Edenler, Kurtuluşa Ererler

Bil ki Hak Teâlâ vaîdinin (tehdidinin) peşinden vaadini zikrederek şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

"Allah'a ve peygamberlerine iman edip, onlardan birini diğerinden ayırmayanlara (gelince), Allah onların mükâfaatını kendilerine verecektir. Allah gafûr ve rahîmdir"

(Nisâ, 152).

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hak Teâlâ burada, tefrik etmek (arasını ayırmak), iki veya daha fazla şey arasında olacağı halde, وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ "onlardan hiçbirinin arasını ayırmayanlar" buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: أَحَدٌ kelimesi hem müfred, hem cemî, hem müennes, hem müzekker olabilen bir lafızdır. Ayrıca şu iki husus da buna delalet etmektedir:

a) Burada, istisnanın yapılabilir olması.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ *"Ey peygamber hanımları, siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz"* (Ahzab, 32) âyeti... Bunu anladığına göre, âyetin takdiri, وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اثْنَيْنِ مِنْهُمْ أَوْ بَيْنَ جَمَاعَةٍ "Onlardan ikisinin veya onların arasını ayırmayanlar" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Alimlerimiz, affın bulunduğu ve ihbatın da olmadığı hususunda bu âyete tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, Allah ve resûllerine iman eden kimselere, ecirlerini vereceğini vaadetmiştir. Bundan anlaşılan ise, Cenâb-ı Hakk'ın o kimselere, imandan ötürü ecirlerini vermiş olduğudur. Aksi halde bu âyet, iman etmeye teşvik etmez, buna elverişli olmazdı. Bu ise, ihbatın olmayacağına, keza affın ve cehenneme sokulduktan sonra oradan çıkarılmaya dair kesinkes hüküm vermeyi gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hafs'ın rivayetine göre, **Asım**, zamir Allah'a raci olmak üzere, fiili yâ harfiyle, diğerleri ise nûn harfiyle okumuşlardır. Nun ile okumak, şu iki bakımdan daha evlâdır:

a) Bu okuyuş, azamet ifade eder.

b) Böyle okumak, Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَعْتَدْنَا "Hazırladık..." ifadesine de uygun düşmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah, onların mükâfaatını kendilerine verecektir"* ifadesinin manası, "Her ne kadar geri bırakılmış ise de, Allah'ın vermesi mutlaka tahakkuk edecektir" şeklindedir. Bundan maksat, vaadi te'kid edip, onun muhakkak olacağını bildirmektir; yoksa onun sonraya kalacağı hususu değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا *"Allah gafûr ve rahîmdir"* buyurmuştur. Bundan murad şudur: Allah'u Teâlâ onlara, mükâfaat vereceğini vaadetmiş, bundan sonra da onlara, günahlarından vazgeçip, onları affederek bağışlayacağını haber vermiştir.

* *
*

Yahudilerin Bozuk Gaye İle Mucizeler İstemeleri

يَسْـَٔلُكَ أَهْلُ ٱلْكِتَـٰبِ أَن تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَـٰبًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ۚ فَقَدْ سَأَلُوا۟ مُوسَىٰٓ أَكْبَرَ مِن ذَٰلِكَ فَقَالُوٓا۟
أَرِنَا ٱللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّـٰعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ۚ ثُمَّ ٱتَّخَذُوا۟ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ ٱلْبَيِّنَـٰتُ
فَعَفَوْنَا عَن ذَٰلِكَ ۚ وَءَاتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَـٰنًا مُّبِينًا ﴿١٥٣﴾ وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ ٱلطُّورَ بِمِيثَـٰقِهِمْ وَقُلْنَا
لَهُمُ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا۟ فِى ٱلسَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَـٰقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾

"Ehl-i kitap, senin, üzerlerine gökten bir kitap indirmeni isterler. Nitekim onlar Musa'dan, daha büyüğünü istemişler ve "Allah'ı açıktan bize göster" demişlerdi. İşte zulümleri yüzünden onları yıldırım çarpmıştı. Bilahare kendilerine bunca açık âyetler ve deliller geldikten sonra da, buzağıyı (Tanrı) edinmişlerdi. Nihayet biz, bunları affetmiştik. Biz Musa'ya apaçık bir hüccet verdik. Misaka bağlanmaları için: "Tûr"u üzerlerine kaldırmış, onlara: "O kapıdan, hepiniz secdeye kapanır halde girin" demiş, cumartesi günü hakkında da "(Av yaparak) haddi aşmayın (diye) söylemiş, kendilerinden (bu hususlarda) ağır teminat almıştık"

(Nisâ, 153-154).

Gökten Yazılmış Kitap Getirmesini İstemeleri

Bil ki, yahudilerin cehaletlerinin ikinci çeşididir. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Eğer sen, Allah katından gönderilen bir peygamber isen, tıpkı Musa'nın, levhaları getirdiği gibi, sen de bize gökten bir kitap getir..." Onların şöyle talepte bulundukları da rivayet edilmiştir: Onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendilerine, gökten falancaya ve filancaya, kendisinin Allah'ın resûlü olduğuna dair bir kitap indirmesini istemişlerdir. Yine, "İnerken, kendisini bizzat görebileceğimiz bir kitap indir" şeklinde talepte bulundukları da rivayet edilmiştir. Onlar bu tür mucizeleri, Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmak için istemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber'in mucizeleri daha önce tahakkuk etmiş ve gerçekleşmişti. Binâenaleyh fazlasını istemek, işi yokuşa sürmek manasına gelirdi.

Vaktiyle Hz. Musa'yı Yahudilerin Üzmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَٰلِكَ *"Nitekim onlar Musa'dan daha büyüğünü istemişler..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, her ne kadar bu istek **Hz. Musa** zamanında onların ecdadlarından sâdır olmuşsa da (ki bu talepte bulunanlar yetmiş kişiden meydana gelen temsilciler (nakibler) idiler), bu istekte bulunmayı Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında bulunan yahudilere nisbet etmiştir. Çünkü bunlar da onların yolundan gidiyor, onların bu tür isteklerini kabulleniyor ve Hz. Muhammed'i güç durumda bırakma hususunda, onların adeta aynı tutumunu takınıyorlardı.

Bil ki bu âyetten maksat, onların huy edinmiş oldukları, peygamberleri zora sokma, sıkıntıya düçar etme ve hakkı kabul etmeme gibi huylarını ortaya koymaktır. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: **Hz. Musa**'ya gökten bir kitap inince, onlar bu kadarıyla yetinmemiş, aksine Hz. **Musa**'dan, bizzat o kitabın inişini görmeyi istemişlerdi. Bu da, onların kendilerine kitap indirilmesini istemelerinin, doğruya ulaşıp hakkı bulmak maksadıyla değil, aksine sırf inadları yüzünden olduğunu gösterir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ *".. Allah'ı açıktan bize göster" demişlerdi. İşte zulümleri yüzünden onları yıldırım çarpmıştı"*

buyurmuştur. Biz bu kıssayı, Bakara suresinde anlatmış, tefsir etmiştik. **Mu'tezile**'nin bu âyet ile ru'yetin olmayacağı hususunda istidlâl etmesine biz yine orada cevap vermiştik.

Yahudilerin Buzağıya Tapmaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ *"Bilahare kendilerine bunca açık âyetler ve deliller geldikten sonra da, buzağıyı (Tanrı) edinmişlerdi"* buyurmuştur. Bunun manası onların alabildiğine cahil olduklarını ve küfürde diretip ısrar ettiklerini beyan etmektir. Çünkü onlar, kendilerine **Tevrat** indirildikten sonra, Allah'ı açıkça görme talebiyle yetinmemiş, bilakis buna buzağıya tapma cürmünü de katmışlardır ki, işte bu onların, hakkı ve dini talep etmekten son derece uzak olduklarına delalet eder.

Beyyinât (Belgeler)den Maksad

O'nun, *"Bilahare kendilerine, bunca açık âyetler geldikten sonra..."* ifadesindeki الْبَيِّنَاتُ ifadesiyle birçok şey kastedilmiştir:

Birincisi: Allah Teâlâ, onlara gösterdiği yıldırımı, **beyyinat**, yani açık deliller kılmıştır. Çünkü "sâika" her ne kadar tek bir şey olsa dahi, o, Allah'ın kudretine, ilmine, kadîm olduğuna, cisim ve âraziara benzemediğine ve nübüvvet konusunda **Hz. Musa** (a.s)'nın sıdkına delalet etmiştir.

İkincisi: "Sâika"yı indirip böylece onları öldürdükten sonra, onları tekrar diriltmesidir.

Üçüncüsü: Onlar, **Hz. Musa**'nın, **Firavun** zamanında ortaya koyduğu mucizeleri müşahede ettikten sonra da buzağıya tapmışlardır. Bu mucizeler, **Hz. Musa**'nın asası, yed-i beyza, denizin yarılması ve diğer aşikâr mucizelerdir. Buna göre âyetin maksadı şudur: "Ey Muhammed! Onlar senden, kendilerine gökyüzünden bir kitap indirmeni istiyorlar. Bil ki onlar senden bunu sırf bir inad ve karşı koymak olsun diye istemişlerdir. Çünkü **Hz. Musa** onlara böyle bir kitabı ve diğer ezici ve kahir mucizeleri indirmiş; ama sonra onlar inadlaşarak, O'ndan, Allah'ı açıkça kendilerine göstermesini istemiş, böylece de buzağıya tapmaya yönelmişlerdi. İşte bütün bunlar onların cibilliyetlerinin karşı koyma, inadlaşma ve haktan uzaklaşma şeklinde olduğuna delâlet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَعَفَوْنَا عَنْ ذَٰلِكَ وَآتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُبِينًا *"Biz onların, buzağıya tapmalarından dolayı köklerini kazımayıp, bilakis onları affettik ve Musa'ya da apaçık bir hüccet verdik"* buyurmuştur. Yani, "**Hz. Musa**'nın kavmi, her ne kadar karşı koymuş ve inadlaşmada ileri gitmişlerse de, biz o **Musa**'ya yardım ettik ve O'nu

kuvvetlendirdik. Böylece **Musa**'nın işi, nübüvvet davası büyüyüp gelişti, hasmı ise gücünü ve kuvvetini kaybetti" demektir. İşte bu ifadede, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, o kâfirlerin, her ne kadar kendisine karşı inad edip direnseler bile, sonunda O'nun onlara hükümran olup, onları ezeceğine bir dikkat çekme ve işaret etme yoluyla bir müjde vardır.

Yahudilerin Diğer Saçmalıkları

Sonra Cenâb-ı Hak, onların diğer cahilliklerini ve bâtıl fikirlerindeki ısrarlarını nakletmiştir. Bunların birincisi şudur: Allah Teâlâ, onlardan almış olduğu "ahd" sebebiyle, Tûr'u (dağı) onların üzerine kaldırmıştır. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Onlar, dinden dönmeyeceklerine dair söz vermişlerdi. Sonra da, bu misaklarından vazgeçerek dinden dönmeye niyetlenmişlerdi... İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, korksunlar da, böylece ahidlerini bozmasınlar diye, onların üzerine dağı yükseltti.

b) Onlar **Tevrat**'ın hükümlerini kabulden kaçındılar da, onu kabullensinler diye, Cenâb-ı Hak, onların üzerine dağı kaldırdı. Buna göre âyetin manası, "Dini kabul edeceklerine dair söz versinler diye, onların üzerine dağı kaldırdık" şeklinde olur.

c) Onlar, dinden rücû etmeleri halinde, Allah Teâlâ, dilediği herhangi bir azab ile kendilerine azab etmesine dair söz vermişler, ahidde bulunmuşlardı. Binâenaleyh onlar, dinlerini terk etmeye yeltenince, Allah Teâlâ Tûr'u onların üzerine gölgeledi, yükseltti. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Misaka bağlanmaları için, "Tûr"u üzerlerine kaldırdık"* buyruğundan maksad budur.

Kapıdan Girişte Emre Aykırı Davranmaları

Bunların ikincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا *"..onlara, "o kapıdan, hepiniz secdeye kapanır halde girin" dedik"* ifadesidir. Bunun izahı Bakara suresinde geçmişti.

Cumartesi Hükmüne Muhalefetleri

Üçüncüsü ise, O'nun وَقُلْنَا لَهُمْ لاَ تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا *"Cumartesi günü hakkında da, "(Av yaparak) haddi aşmayın" (diye) söylemiş, kendilerinden (bu hususlarda) ağır teminat almıştık"* ifadesidir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

O'nun, *"Cumartesi günü hakkında da "(Av yaparak) haddi aşmayın"* buyruğu ile alâkalı şu iki izah yapılmıştır:

a) O günde, balık avlamak suretiyle haddi aşmayınız. **Vâhidî** şöyle demektedir: "Ona zulmetti ve haddi aştı" manasında olarak عَدَا عَلَيْهِ اَشَدَّ الْعِدَاءِ وَالْعَدْوِ وَالْعُدْوَانِ denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا *"Sonra onlar da, haddi aşarak Allah'a söverler"* (En'am, 108) âyeti de böyledir.

b) "Cumartesi günü sağa sola koşmayın, hareket etmeyin..." Buna göre لَاتَعْدُوا kelimesi, sıçramak, seyirtmek ve koşmak manasında olan اَلْعَدْوُ kelimesinden iştikak etmiş olur ki, bundan maksat, onları cumartesi gününde çalışmaktan, iş yapmaktan men etmektir. Buna göre sanki onlara Cenâb-ı Hak, "Bu günde yerinizden kıpırdamayınız, evlerinizde oturup kalınız... Çünkü ben Rezzak'ım..." demek istemiştir.

İKİNCİ MESELE

Nâfi, aynın sükûnu, dal harfinin de şeddesiyle لَاتَعْدُّوا şeklinde okumuş, لَا تَعْتَدُوا manasını murad etmiştir. Bu kıraatin delili ise Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ *"Andolsun, içinizden cumartesi günü haddi aşanları, muhakkak bilmişsizdir..."* (Bakara, 65) âyetidir. Bu âyette bizzat bu fiilin "ifteale" babı kullanılmıştır. Sonra mahreçleri yakın olduğu ve bir de dal harfinde cehr sıfatı ta harfinden daha fazla olduğu için, ta harfi dal harfine idğam edilmiştir. Nahivcilerin pek çoğu, ikincisi idğam edilip, birincisi de harf-i lîn olmadığı zaman, iki sakin harfi aynı anda bir kelimede kullanmayı hoş karşılamamışlardır. Mesela دَابَّةٌ ve شَابَّةٌ (canlı hayvan; genç) kelimeleri gibi... Bu nahivcilere, "kıraatçiler, med, harekeden bedel olur, diyorlar" denilir.

Verş, Nâfi'nin ayn harfinin fethası, dal harfinin de şeddesi ile لَا تَعَدُّوا şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Bu böyledir, zira ta harfi dal harfine idğam edildiğinde, tâ harfinin harekesi ayn harfine verilir. Diğer kıraat imamları ise, aslı üzere, dal harfinin dammesi, ayn'ın da sükunu ile, لَا تَعْدُوا şeklinde okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kaffâl (r.h): "Misak-ı galîz, son derece kuvvetli ahd, misak demektir" demiştir. Bu da **Tevrat** olduğunu iddia ettikleri kitaplarında açıkça yer almaktadır.

* *
*

Muhtelif Suçları Sebebiyle Yahudilerin Lanetlenmeleri

فَبِمَا نَقْضِهِم مِّيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِم بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۚ
بَل طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾ وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾
وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ ۚ
وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ ۚ مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾
بَل رَّفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

"(Fakat) onların o sağlam sözleri bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr ederek kâfir olmaları, peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve, "kalblerimiz perdelidir" demeleri sebebiyle(dir ki biz kendilerine lânet ettik). Hayır, Allah onların kalbleri üzerine, küfürleri yüzünden mühür basmıştır. Artık onlar, birazı müstesna olmak üzere, iman etmezler. Bir de onların inkâr ile kâfir olmaları, Meryem'in aleyhinde büyük iftira atıp söylemeleri ve "Biz, Allah'ın peygamberi, Meryem oğlu Mesîh İsa'yı öldürdük" demeleri sebebiyledir. Halbuki onlar onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine (öldürülen ve asılan adam, İsa) gibi gösterildi. Hakikaten O'nun hakkında ihtilâfa düşenler de, bu hususta bir şekk içindedirler. Onların buna ait hiçbir bilgileri yoktur, ancak zanna uymaktadırlar. O'nu yakînen öldürmemişlerdir. Bilakis Allah, O'nu, kendisine yükseltmiştir. Allah azîz ve hakîmdir"

(Nisâ, 155-158).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

فَبِمَا نَقْضِهِم Sözleriyle İlgili Ahidlerini Bozma Suçu

O'nun, فَبِمَا نَقْضِهِمْ *"(Fakat) onların o sağlam sözleri bozmaları sebebiyle.."* ifadesindeki "bâ" harf-i cerrinin müteallakının ne olduğu hususunda şu iki görüş eleri sürülmüştür.

a) Bunun müteallak, mahzuf olup, takdiri, فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ وَكَذَا لَعَنَّاهُمْ *"Onların, ahidlerini bozmaları, şunu ve şunu... yapmaları sebebiyle onlara lanet ettik, onlara gazabta bulunduk"* şeklindedir. Müteallakının hazfedilmiş olması, daha manalıdır. Çünkü hazfedilmesi durumunda zihin, hertürlü manayı düşünebilir. Hazfedilen müteallakın bu çeşit kelimeler

olduğunun delili ise, "Âyette bahsedilenlerin, zemm sıfatlarından" olmasıdır. Böylece bunlar, lânete ve gazaba delalet etmiş olurlar.

b) Bâ harfinin müteallakı, *"Yahudilerden bir zulüm sebebiyle, biz, (evvelce) kendileri için helal kılınmış olan temiz ve güzel şeyleri, üzerlerine haram ettik"* (Nisâ, 160) âyetidir. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. **Zeccâc**, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yahudilerden bir zulüm sebebiyle..."* âyetinin, *"...bozmaları sebebiyle"* (Nisâ, 155) ifadesinden bedel olduğunu iddia etmiştir.

Bil ki, birinci görüş daha münasiptir. Buna şu iki husus da delâlet etmektedir:

a) Hak Teâlâ'nın, فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ *"(Fakat) onların o sağlam sözleri bozmaları sebebiyle.."* buyruğu ile, فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا *"Bir zulüm sebebiyle.."* (Nisa, 160) ifadesi, birbirinden çok uzaktır. Binâenaleyh, onları birbirinden bedel kılmak uzak bir ihtimaldir.

b) Zikredilen o suçlar, hakikaten son derece büyüktür. Çünkü onların Allah'ı inkâr edip peygamberleri öldürmeleri ve "kalblerimiz perdelidir" diyerek, mükellefiyeti inkar etmeleri son derece büyük günahlardır. Büyük günahlara, büyük cezaların verilmesi gayet uygun düşer. Halbuki yenilen bazı şeyleri haram kılmak, hafif bir cezadır. Binâenaleyh, bunun o büyük suçlarla alâkalı kılınması, yerinde ve uygun değildir.

İKİNCİ MESELE

Alimler Cenâb-ı Hakk'ın, فَبِمَا نَقْضِهِمْ buyruğundaki مَا nın zaid, yani tezyin için olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre kelamın takdiri, فَبِنَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ şeklinde olur. Biz bu meseleyi, O'nun فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ (Al-i İmran, 159) âyetinin tefsirinde iyice incelemiştik.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Peygamberleri Öldürüp, Benliklerine Güvenmeleri

Allah Teâlâ bâ harfini, birkaç şeyin başına getirmiştir:

a) Ahdi bozmak...

b) Allah'ın âyetlerini inkâr etmek. Ki bundan maksat, onların mûcizeleri inkâr etmeleridir... Biz daha önce, "Herhangi bir resûlün herhangi bir mucizesini inkâr eden bir kimsenin, bütün peygamberlerin bütün mucizelerini inkâr etmiş olacağını" izah etmiştik. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, o yahudiler hakkında, *"Allah'ın âyetlerini (mucizelerini) inkâr ediyorlar"* hükmünü vermiştir.

c) Haksız yere (zulmen) peygamberleri öldürmek... Biz bu hususu da Bakara sûresinde (Âyet, 61) izah etmiştik.

d) Onların, *"Bizim kalblerimiz perdelidir"* demeleridir... **Kaffâl** bu hususta şu iki açıklamayı yapmıştır:

1) اَلْغُلْف kelimesi غِلَاف (perde, örtü, gılaf) kelimesinin çoğuludur. Kelimenin aslı ise, lâm harfinin harekesiyle غُلُف dür. Böylece lâm sâkin kılınarak, kelimenin telâfuzu kolaylaştırılmıştır. Bu tıpkı tâ ve sîn harflerinin sükûnuyla كُتْب (kitaplar) ve رُسْل (peygamberler) denilmesi gibidir. Buna göre mana, "Onlar, bizim kalblerimiz gılaflıdır" demişlerdir. Yani, "Bizim kalblerimiz ilim ile dolu olup, binâenaleyh bizim, bizde bulunanın dışındaki ilme ihtiyacımız yoktur" demektir. İşte böylece onlar, bu sözleriyle peygamberleri yalanlamışlardır.

2) غُلْف kelimesi, أَغْلَف kelimesinin çoğuludur. Bu kelime de, örtüyle örtülüp kapanmış demektir. Buna göre mana, "Onlar, "Bizim kalblerimiz örtüler içindedir. Binâenaleyh, sizin dediklerinizi anlamaz " demişlerdir" şeklinde olur. Bunun benzeri bir ifade de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, "Bizi kendisine da'vet edegeldiğin şeyden kalblerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, bizimle senin aranda bir perde vardır" dediler"* (Fussilet, 5) âyetinde naklettiği hususdur.

İnkârcılıkları Sebebiyle Kalblerinin Mühürlenmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ *"Hayır, Allah onların kalbleri üzerine, küfürleri yüzünden, mühür basmıştır"* buyurmuştur.

Eğer biz, geçen âyeti birinci manaya hamledersek, o zaman bu ifadenin manası, "Allah Teâlâ, onların, kalplerinin ilim kapları olduğu iddiasını yalanlamış ve kalblerini mühürleyip tıpaladığını; binâenaleyh, tebliğ ile beyânın tesirinin bu kalblere ulaşmayacağını beyân etmiştir" şeklinde olur. Bu mana, bizim mezhebimize uygun düşer. Ama, geçen âyeti ikinci manaya hamledersek, bu âyetin manası, "Allah Teâlâ onların kalblerinin örtüler ve kılıflar içinde bulunduğu iddialarının yalan olduğunu beyan etmiştir" şeklinde olur ki, bu da **Mu'tezile**'nin mezhebine uygun düşmektedir. Ancak ne var ki birinci izah şekli daha uygun ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, Allah onların kalbleri üzerine, küfürleri yüzünden, mühür basmıştır"* beyânına da mutabıktır.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا *"Artık onlar, birazı müstesnâ olmak üzere, iman etmezler"* yani "onlar, sadece **Hz. Musa**'ya ve **Tevrat**'a inanırlar" buyurmuştur. Bu, onların kendi iddia ve zanlarına göre, onlardan verilen bir haberdir. Yoksa herhangi bir peygamberin tek bir mucizesini bile inkâr edenin, hiçbir peygambere iman etmiş olamayacağını daha önce beyân etmiştik.

İnkârları ve Hz. Meryem'e İftira Atmaları

e) Cenâb-ı Hakk'ın, وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا *"Bir de onların inkâr ile kâfir olmaları, Meryem'in aleyhine büyük iftira atıp söylemeleri (sebebi ile)..."* ifade-

si... Bil ki onlar, Allah'ın babasız bir çocuk yaratmaya kâdir olduğunu inkâr ettikleri için, **Meryem**'e zina iftirasında bulunmuşlardı. Halbuki Allah'ın, buna kâdir olduğunu inkâr eden, kâfir olur. Çünkü bununla şöyle demiş olur: "Her doğan çocuk, hiç yoktan değil, bir babadan meydana gelmiştir." Bu söz ise, âlemin ve zamanın kadîm olduğuna inanmayı ve irade sahibi hür bir Tanrı'nın varlığına dil uzatmayı gerektirir. Bu yahudiler, hiç şüphe yok ki önce Allah'ın, babasız bir çocuk yaratmaya kâdir olduğunu inkâr etmişler, ikinci olarak da **Hz. Meryem**'e zina fiili nisbet etmişlerdir. Buna göre, Allah'ın, *"İnkârları ile kâfir olmaları (sebebi ile)"* sözüyle, onların kudret-i ilâhiyi inkârları; *"Meryem'in aleyhine büyük iftira atıp söylemeleri..."* ifadesiyle de, **Hz. Meryem**'e zina nisbet edişleri kastedilmiştir. İki şey birbirinden başka olunca, bunların birbiri üzerine atfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

Yahudilerin, **Hz. Meryem** hakkındaki bu iddiaları, büyük bir iftira kabul edilmiştir. Zira **Hz. İsa** (a.s) doğarken, **Hz. Meryem**'in her türlü kusur ve günahtan uzak olduğuna delâlet eden birçok keramet ve mucize zuhûr etmiştir. Meselâ, *"Hurma ağacını kendine doğru silk, üstüne derilip toplanmış taze hurma dökülecektir"* (Meryem, 26) âyetinde anlatılan husus ve **Hz. İsa** (a.s)'nın, henüz annesinden yeni doğmuş bir çocuk iken konuşması gibi... Binâenaleyh bu delillerin her biri, **Hz. Meryem**'in her türlü şüpheden uzak olduğunu kat'î olarak gösterir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, yahudilerin O'nun hakkındaki ta'nlarını "büyük bir iftira" olarak ifade etmiştir. Allah, aynı şekilde münafıkların **Hz. Aişe** (r.anha) hakkındaki ta'nlarını da *"Haşâ, bu, büyük bir iftiradır"* (Nûr, 16) diyerek, "büyük bir iftira" olarak tavsif etmiştir. İşte bu da, **Hz. Aişe** (r.anha)'yi ta'n eden Rafızîlerin, **Hz. Meryem**'e ta'n eden yahudiler gibi olduklarını gösterir.

Hz. İsa'yı Öldürdüklerini İddia Etmeleri

f) Hak Teâlâ'nın, وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ *"ve, "Biz, Allah'ın peygamberi, Meryem oğlu Mesîh İsa'yı öldürdük" demeleri sebebiyledir"* ifadesidir. İşte bu da, onların inkârlarının çok büyük olduğuna delâlet eder. Çünkü onlar, "Biz, bunu yaptık" demişlerdir. İşte bu söz, onların **Hz. İsa**'yı öldürmeye istekli olup, bu hususta çalışıp çabaladıklarına delâlet eder. Hiç şüphe yok ki bu kadarı bile, büyük bir küfürdür.

Eğer, "Yahudiler, **Hz. İsa**'ya inanmıyorlar, O'na düşmandırlar. O'nu bile bile öldürmek istemişler ve O'na, "sihirbaz kadının oğlu olan sihirbaz", "zinâkarın oğlu" demişlerdir. Binâenaleyh onlar niçin, *"Biz, Allah'ın peygamberi Meryem oğlu Mesîh İsa'yı öldürdük"* desinler?" denirse, buna iki şekilde cevap veririz:

1) Onlar, bunu istihza yollu söylemişlerdir. Nitekim **Firavun**, **Hz. Musa** hakkında *"Size gönderilen (bu) peygamberiniz mutlak delidir"* (Şuara, 27); Kureyş kâfirleri de

Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında, *"Ey kendisine zikir (Kur'ân) indirilen, hiç şüphesiz ki sen bir delisin"* (Hicr, 6) demişlerdir.

2) Allah Teâlâ'nın, **Hz. İsa** (a.s)'nın şanının, onların söylediklerinden yüce olduğunu belirtmek için, onların sözünü naklederken, kullandıkları kötü ifadeler (vasıflar) yerine, güzel vasıfları koymuş olması caizdir.

Hz. İsa'yı Öldürmüş Değildirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ *"Halbuki onlar, onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine, (öldürülen ve asılan adam İsa) gibi gösterildi"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, yahudilerin, **Hz. İsa**'yı öldürdükleri iddialarını nakledince, bu iddialarında yalanlamış ve *"Halbuki onlar, O'nu öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine, (öldürülen ve asılan adam, İsa) gibi gösterildi"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki sual bulunmaktadır:

Birinci Sual: Âyetteki, شُبِّهَ (gibi gösterildi) ifadesinin nâib-i faili nedir? Eğer sen bunun, "Mesîh" olduğunu söylersen, bil ki o, "müşebbeh" (benzetilen) değil, "müşebbehün bih" (kendisine benzetilen)dir. Yok eğer sen, bunun nâib-i failinin, öldürülen adam olduğunu söyleyecek olursan, bu nasıl olabilir ki, daha önce ondan hiç bahsedilmemiştir?

Buna şu iki şekilde **cevap** verilir:

1) Bunun nâib-i faili, لَهُمْ câr-mecrurudur. Bu tıpkı, خُيِّلَ إِلَيْهِ "Ona öyle gösterildi" sözünde olduğu gibidir. Buna göre sanki, "Fakat onlara, bir şüphe geldi" denilmiştir.

2) Bunun nâib-i fâili, öldürülen adama râcî olan mahzuf هُوَ zamiridir. Çünkü âyetteki *"Onlar onu öldürmediler"* buyruğu, bir başkasının öldürüldüğünü göstermektedir. Binâenaleyh öldürülen o başka adam, bu yolla adeta zikredilmiş gibidir. Bu sebeple de onun, شُبِّهَ (gibi gösterildi) fiilinin nâib-i fâili olması, güzel ve yerinde olmuş olur.

"Birinin Benzerinin Yapılması Safsataya Yol Açar" İtirazı

İkinci Sual: Eğer, "Allah, bir insanın şeklini, bir başkasına verebilir" denilmesi caiz olursa, bu safsata (şüphe ve karışıklık) kapısını açar. Çünkü o zaman, biz **Zeydi** gördüğümüzde, "Bel ki de o **Zeyd** değildir. O, kendisine **Zeyd**'in şekli verilmiş birisidir" denilir. Bu durumda da ne nikâh, ne talâk ve ne de mülkiyet, güvenilir bir şey olmaz. Yine bu mütevatir rivayetin de tenkid edilmesi neticesine götürür. Çünkü tevatür derecesine ulaşan haberler, en sonunda, elle tutulan gözle görülen bir şeye dayanmış olması şartıyla, kesin ilim ifade eder. Binâenaleyh bu tür şüphelerin

(yanılmaların), gözle görülen şeylerde de olabileceğini söylediğimizde, mütevatir habere de tenkid yönelmiş olur ki, bu bütün şeriatı cerhetme kapısını açar. Hiç kimse, "Bu, peygamberlerin zamanına mahsustur" diye, buna cevap veremez. Çünkü o zaman deriz ki, "Eğer bu söylediğiniz şey doğru olsaydı, hem aklî, hem de naklî delil ile bilinirdi. Binaenaleyh o aklî ve naklî delili bilmeyen herkesin, hissedilen şeylerin (maddî şeylerin) kat'î olduğunu söylememesi ve hiçbir mütevatir habere itimad etmemesi gerekir. Yine hem zamanımızda, mucize kapısı kapanmış ise de, keramet yolları açıktır." İşte bu durumda, zikredilen ihtimal bütün zamanlar için söz konusu olur. Velhasıl bu kapıyı açmak, mütevatir rivayeti kabul etmemeyi gerektirir. Bu ise, bütün peygamberlerin, peygamberliğini kabul etmemeye yol açar. Binâenaleyh işte bu, usulü (temeli) kabul etmemeye götüren, fer'î bir meseledir. Bundan dolayı kabul edilmez?

Buna şöyle **cevap** verilir: Bu hususta alimlerin şu gibi değişik izahları vardır:

Birinci İzah: Kelamcıların çoğu şöyle demişlerdir: "Yahudiler, **Hz. İsa** (a.s)'yı öldürmek istediklerinde, Cenâb-ı Hak, O'nu göğe kaldırdı. Bunun üzerine yahudilerin başkanları, halk arasında bir karışıklık çıkmasından korktular ve bir adamı yakalayıp öldürdüler, sonra da çarmıha gerdiler. Sonra halka O'nun **Mesîh İsa** (a.s) olduğu imajını verdiler. Halk **İsa** (a.s)'nın ancak adını biliyordu. Çünkü O, insanların içine fazla karışmazdı. İşte bu izaha göre, o soru zâil olmaktadır. Buna karşı, "Hristiyanlar, atalarından **Hz. İsa**'yı ölmüş olarak gördüklerini rivayet ettiklerini nakletmişlerdir" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: "Hristiyanlara göre tevatür, yalan üzerinde ittifak etme ihtimali de bulunan, az sayıda insandan meydana gelen bir topluluğa dayanır."

Hz. İsa'yı Öldürmek İsteyenin, Ona Benzetilerek Öldürülmesi

İkinci İzah: "Allah Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s)'nın şeklini, başka bir insana vermiştir." Bu izaha göre de değişik açıklamalar yapılmıştır:

a) Yahudiler, **Hz. İsa** (a.s)'nın, arkadaşları (havârileri) ile birlikte falancanın evinde olduğunu öğrenince, yahudilerin reisi olan **Yahûzâ**, avânesinden **Taytâyus** isminde bir adama, O'nun yanına girip, öldürmek için O'nu o evden çıkarmasını emretmişti. Bu adam, **Hz. İsa**'nın yanına girince, Cenâb-ı Allah **Hz. İsa** (a.s)'yı, evin tavanından göğe yükseltmiş ve **Taytâyus**'a, **Hz. İsa**'nın şeklini vermiş. Binâenaleyh yahudiler, onu **Hz. İsa** zannederek, çarmıha germiş ve öldürmüşlerdir.

b) Yahudiler, **Hz. İsa** (a.s)'yı takip için bir adam görevlendirdiler. **Hz. İsa** (a.s) dağa çıktı ve oradan göğe yükseltildi. Hak Teâlâ, o gözetleyici adama **Hz. İsa**'nın şeklini verdi ve yahudiler onu, "Ben, **İsa** değilim" dediği halde, öldürdüler.

c) Yahudiler, **Hz. İsa**'yı yakalamayı kafalarına koymuşlardı. **Hz. İsa**'nın yanında

on havarisi vardı. **Hz. İsa** (a.s) onlara, *"Kim, kendisine benim suretim verilmesi karşılığında, cenneti satın almak ister"* dedi. İçlerinden birisi, "Ben..." dedi. İşte bunun üzerine, Allah Teâlâ, ona **Hz. İsa** (a.s)'nın şeklini verdi. O, evden çıkarılıp öldürüldü. **Hz. İsa** (a.s) göğe kaldırıldı.

d) **Hz. İsa** 'nın havarilerinden olduğunu iddia eden bir münafık vardı. Bu münafık, yahudilere gidip **Hz. İsa** (a.s)'nın yerini onlara haber verdi. Bu adam, yahudilerle birlikte, **Hz. İsa**'yı yakalamak için içeri girdiklerinde, Allah Teâlâ, **Hz. İsa**'nın şeklini o adama verdi. Böylece bu adam öldürüldü ve çarmıha gerildi. İşte bütün bunlar, birbirine zıt olan ve birbirini nakzeden açıklamalardır. İşlerin hakikatini en iyi Allah bilir.

Hristiyanlar Hz. İsa'nın Akibeti Hakkında Kesin Bilgiye Sahip Değildirler

Sonra Cenâb-ı Allah, وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ *"Hakikaten onun hakkında ihtilafa düşenler de, bu hususta bir şekk içindedirler. Onların buna ait hiçbir bilgileri yoktur, ancak zanna uymaktadırlar"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hakikaten onun hakkında ihtilafa düşenler de..."* buyruğunda, bu ihtilafa düşenlerin kimler olduğu hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bunlar, hristiyanlardır. Bu böyledir, çünkü onların hepsi, yahudilerin **Hz. İsa**'yı öldürdükleri hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki hristiyan grupların en büyükleri üçtür: **Nestûriyye, Melkâniyye** ve **Ya'kûbiyye...**

Nestûriyye Mezhebinin İnancı

Nestûriyye, Hz. İsa'nın, manevi yönden (lâhût) değil, maddî (nâsût) bakımından çarmıha gerildiğini iddia etmiştir. Feylesofların ekserisi de, bu görüşe yakın görüşler rivayet ederek şöyle demişlerdir: Çünkü insanın, sadece beden heykelinden ibaret olmayıp, aksine onun bu bedene nisbet edilmiş ya şerefli bir cisim veyahut da onun zatında, mücerred ve ruhanî bir cevher olup, bu bedende faaliyette bulunduğu sabit olmuştur. Binâenaleyh, öldürülme hadisesi sadece bu beden heykeli üzerinde tahakkuk etmiştir. Ama hakikatte **Hz. İsa** (a.s) demek olan nefs üzerinde ise, öldürülme hadisesi cereyan etmemiştir.

"Her insan böyledir, o halde bunu **Hz. İsa**'ya tahsis etmenin manası nedir?" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: O'nun nefsi, kudsî, ulvî, semavî, ilahî nurlarla alabildiğine aydınlanmış ve meleklerin ruhuna iyice yaklaşmıştır. Nefs, her ne zaman böyle olursa O'nun, öldürülme ve bedeninin harab edilmesi sebebiyle, büyük acılar duyması düşünülemez. Çünkü böylesi bir nefs, bedenin zulmetlerinden ayrılıp,

göklerin enginliklerine ve celal aleminin nurlarına doğru yöneldiğinde, işte orada onun sevinci ve mutluluğu alabildiğine büyür, muazzam olur. Bütün bu hallerin her insan için tahakkuk etmediği, hatta **Hz. Adem**'in yaratılışından, Kıyametin zamanına kadar çok az sayıdaki şahıslar için tahakkuk ettiği malum olan bir keyfiyettir. İşte bu halin **Hz. İsa**'ya tahsis edilmesinin anlamı budur.

Melkâniyye Mezhebinin İnancı

"Öldürme ve haça germe işi, onun lâhûtuna ulaşmıştır. Fakat bu, doğrudan doğruya olmayıp ihsas ve şuur (hissetme) suretiyle gerçekleşmiştir" denmiştir.

Ya'kûbiyye Mezhebinin İnancı

Ya'kûbiyye ise, "öldürme ve çarmıha germe işi, iki cevherden meydana gelmiş tek bir cevher olan Mesîh'te meydana gelmiş, vukû bulmuşlardır" demişlerdir. İşte bu konuda hristiyan mezheplerinin izahı bundan ibarettir ki, Hak Teâlâ'nın, *"Hakîkaten onun hakkında ihtilafa düşenler de, bu hususta bir şek içindedir"* buyruğundan da bu kastedilmiştir.

İhtilafâ Düşenlerin Yahudiler Olması

İkinci Görüş: İhtilafa düşen bu kimseler yahudilerdir. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Yahudiler, **Hz. İsa**'ya benzeyen şahsı öldürünce, bu benzerlik öldürülen şahsın sadece yüzünde tahakkuk etmiş, **Hz. İsa**'nın bedeninin sureti, öldürülen bu şahsın bedeninde tahakkuk etmemiştir. Onlar bu şahsı öldürüp onun bedenine baktıklarında, "Yüzü, **İsa**'nın yüzü; ama beden, onun bedeni değil!" dediler.

b) **Süddî** şöyle demektedir: Yahudiler **Hz. İsa**'yı, on tane havarisiyle beraber bir evde hapsetmişlerdi... Derken yahudilerden bir adam **Hz. İsa**'yı çıkarıp öldürmek için içeri girdi... İşte tam o sırada Allah, **Hz. İsa**'nın sûretini, giren bu şahsın üzerine attı. **Hz. İsa** ise göğe kaldırıldı. Derken onlar o adamı yakalayıp **Hz. İsa** diye öldürdüler. Daha sonra da, "Eğer bu **İsa** ise, bizim içeri giren arkadaşımız nerede? Eğer bu arkadaşımız ise, **İsa** nerede?" demişlerdir ki, işte onların ihtilafı da bu şekilde cereyan etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Kıyasla Amel Etmeyi Caiz Saymayanlar Bu Âyeti Delil Sayarlar

Kıyası delil olarak kabul etmeyenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Kıyas ile amel etmek, zanna uymak ve ona tâbi olmak demektir. Zanna ittiba etmek ise, Allah Teâlâ'nın bunu bir zemm sadedinde zikretmiş olmasının delâletiyle, Allah'ın kitabında kınanmıştır, zem-

medilmiştir. Baksana, Allah Teâlâ burada, gerek yahudi gerekse hristiyanları zemmetme sadedinde, bununla, zanna tâbi olmakla vasfederek, *"Onların buna ait hiç bir bilgileri yoktur, ancak zanna uymaktadırlar"* buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, En'âm sûresinde kâfirleri kınarken, *"Onlar zandan başka bir şeye uymazlar, onlar ancak yalan söyleyen kimselerdirler"* (En'âm, 116) buyurmuştur. Aynı şekilde başka bir âyette de, *"Zan ise, muhakkak ki, zan, gerçek karşısında hiç bir şey ifade etmez"* (Necm, 28) buyurmuştur. Bütün bunlar, zanna tâbi olmanın kötü ve mezmum bir şey olduğuna delâlet eder.

Biz buna şöyle cevap veririz: Biz, kıyas ile amel etmenin, "zanna ittiba etmek olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü kat'î delîl, kıyas ile amel edilebileceğini gösterince kıyastan çıkarılıp elde edilen hüküm zannî değil, malûm ve bilinen bir hüküm olur. Bu kıyas mevzuunu anlatmak çok derin bir mevzu olup, ayrı bir inceleme konusudur.

Hz. İsa Öldürülmedi, Allah O'nu Göğe Kaldırdı

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ *"Onu yakînen öldürmemişlerdir. Bilakis Allah, O'nu, kendisine yükseltmiştir"* buyurmuştur. Bil ki bu tabir, şu iki manaya muhtemeldir:

a) Yakînî olan, öldürmemedir.

b) Yakînî olan, fiilin tahakkuk etmediğidir. Binâenaleyh, birinci ihtimale göre mana şöyle olur: Allah Teâlâ, onların, O'nu öldürüp öldürmedikleri hususunda şüpheye düştüklerini haber vermiş, daha sonra da Hz. Muhammed'e, yakînî olanın, onların O'nu öldüremedikleri haberini vermiştir.

İkinci takdire göre ise mana, "onlar, O'nu öldürdükleri hususunda şüphe etmişlerdir" şeklinde olur. Sonra Cenâb-ı Hak bunu, "Onlar öldürdükleri o şahsı, onun **Hz. İsa** olduğundan emin olmayarak; aksine onu öldürdüklerinde, onun **Hz. İsa** mı değil mi olduğu hususunda şüpheye düşerek öldürmüş olduklarını" haber vererek te'kid etmiştir. Birinci ihtimal daha uygundur; çünkü Cenâb-ı Hak bu ifadeden sonra, *"Bilakis Allah, onu kendisine yükseltmiştir"* buyurmuştur ki, böyle bir söz ancak, öldürmeme kesîn ve yakînî bir durum arzettiği zaman doğru olur.

Allah'ın O'nu Göğe Yükseltmesi

Hak Teâlâ'nın, بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ *"Bilakis Allah, onu, kendisine yükseltmiştir"* buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Amr ve **Kisâî**, lam harfini ra harfine idğam ederek; diğerleri ise idğamsız olarak okumuşlardır. **Ebû Amr** ile **Kisâî** kıraatinin delili, lâmın mahrecinin râ harfine yakın olması ve râ'da bulunan tekrîr sıfatının, lâmdakinden daha kuvvetli olmasıdır. İşte bundan dolayı, râ harfinin lâm harfine idğamı caiz değildir. Çünkü daha noksan olan, kendisinden daha fazla ve güçlü olana idğam edilemez... Diğerlerinin delili ise, gerek lâm, gerekse râ harfinin ayrı ayrı iki kelimede bulunmasıdır... İşte bu sebeple evlâ olan, idğam etmemektir.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ Cihette Olmaktan Münezzehtir

Müşebbihe, Allah Teâlâ'ya bir cihet nisbet etme hususunda O'nun bu, *"Bilakis Allah, onu, kendisine yükseltmiştir"* âyetini delil getirmişlerdir.

Buna şöyle cevap veririz: "Buradaki yükseltme ile, kendisinde, Allah'ın hükmünün dışındaki hükümlerin geçerli olmadığı bir yere yükseltme murad edilmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ *"Halbuki (bütün) işler ancak Allah'a döndürülür"* (Bakara, 210) âyeti gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Kim evinden, Allah'a ve O'nun peygamberine muhacir olarak çıkıp da..."* (Nisâ, 100) buyurmuştur. Ki hicret ise, Medine'ye yapılıyordu. **Hz. İbrahim** de, *"Ben, dedi, doğrusu Rabbime gidiciyim"* (Saffât, 99) demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. İsa'nın semaya yükseltildiği bu âyetle sabittir. Bu âyetin bir benzeri de, Allah'ın, Âl-i İmrân sûresindeki, *"Şüphesiz ki seni öldürecek olan benim, seni kendime yükseltip kaldıracak, seni küfredenlerin içinden tertemiz çıkaracak..."* (Âl-i İmrân, 55) âyetidir. Bil ki Allah Teâlâ, bu izah ettiği şeylerin hemen peşinden, **Hz. İsa**'ya pekçok belâ ve sıkıntıların ulaştığını, O'nun da **Hz. İsa**'yı kendisine yükselttiğini zikredince, bu beyân, **Hz. İsa**'nın kendisine yükseltilmesinin mükâfaat bakımından cennetten ve o cennetteki maddi lezzetlerden daha büyük olduğuna delalet etmiştir. İşte bu âyet sana, manevi mutluluklar bilgisinin kapısını açmaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا *"Allah, azîz ve hakîmdir"* buyurmuştur. Buradaki izzetten maksat, kudretinin; hikmetten maksat da ilminin kemali ve mükemmelliğidir. İşte böylece Cenâb-ı Hak bu buyruğu ile **Hz. İsa**'nın dünyadan göklere doğru yükseltilmesinin, her ne kadar bir beşere imkansız gelse dahi, bunun, kendi kudretine ve hikmetine nisbetle imkansız olamayacağına dikkat çekmiştir. Bunun bir benzeri de O'nun, *"Kulunu, bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren (Zât-ı ecell ve a'lâ) münezzehtir..."* (İsrâ, 1) âyetidir. Çünkü İsrâ, her nekadar Hz. Muhammed'in kudretine nisbetle imkansız ise de, Hak Subhanehu'nun kudretine nisbetle çok kolay ve basittir.

Ehl-i Kitab'ın Ölmeden Önce Hz. İsa'ya İnanmaları

وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾

"Ehl-i kitaptan hiçbiri hariç olmamak üzere, ölümünden evvel, andolsun, O'na mutlaka iman edecek, O da kıyamet günü kendileri aleyhine bir şahid olacaktır" (Nisâ,159).

Bil ki Cenâb-ı Hak, yahudilerin rezaletlerini, hal ve hareketlerinin çirkinliğini zikredip, onların **Hz. İsa**'yı öldürmeyi kafalarına koyduklarını belirtip bu maksatlarını elde edemediklerini; **Hz. İsa**'nın en büyük mertebe ve makamı elde etmiş olduğunu açıklayınca, **Hz. İsa**'ya son derece düşman olan o yahudilerden her birinin, ancak O'na iman ettikten sonra dünyadan göçeceklerini beyân ederek, وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ *"Ehl-i kitaptan hiçbiri hariç olmamak üzere, ölümünden evvel, andolsun, O'na mutlaka iman edecek..."* buyurmuştur.

Bil ki, bu ifadenin başındaki إِنْ nefy (olumsuzluk) yani, مَا manasındadır.

Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَإِنْ مِنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا *"Sizden hiçbiriniz müstesnâ olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır"* (Meryem, 71) âyeti gibidir. Buna göre kelamın takdiri, وَمَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ *"Ehl-i kitaptan herkes, O'na mutlaka iman eder"* şeklinde olur. Sonra biz, yahudilerin ekserisinin, öldürken **Hz. İsa**'ya iman etmediklerini müşahede ediyoruz.

İşte biz, buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) **Şehr İbn Havşeb**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Haccac,** "Ben bu âyeti okuduğumda, bu âyetten ötürü gönlümde bir şey, (bir istifham) kalmıştı. Çünkü ben, yahudilerin boynunu vuruyor, ama onlardan böyle bir şey duyamıyordum" demişti. Bunun üzerine, ben de, "Yahudiye ölüm gelip çattığında, melekler onun yüzüne ve dübürüne vurarak şöyle derler: "Ey Allah'ın düşmanı, **Hz. İsa** sana peygamber olarak geldi de, sen onu tekzib ettin." Bunun üzerine ölen o yahudi de, "Ben, O'nun Allah'ın kulu olduğuna iman ettim" der. Yine melekler ölmek üzere olan hristiyana, "**Hz. İsa,** sana peygamber olarak geldi, ama sen onun, "Allah ve Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettin" derler. O hristiyan da, "O'nun, Allah'ın kulu olduğuna (şimdi) iman ettim" der. Böylece ehl-i kitap, **Hz. İsa**'ya iman etmiş olurlar, ama onlara bu imanları fayda vermez" dedim. Bunun üzerine **Haccac** doğrulup oturdu ve "Bunu kimden

naklettin?" deyince, "Bana, bunu **Muhammed İbn Ali İbn el-Hanefiyye** anlattı" dedim. **Haccac** da, bir dal ile toprağı çizmeye başlayarak, "Yemin olsun ki sen bunu, saf ve temiz bir kaynaktan almışsın" dedi.

İbn Abbas (r.a)'ın, bu âyeti bu şekilde tefsir ettiği ve **İkrime**'nin ona şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer ehl-i kitap, damdan düşse veya yansa veyahut da yırtıcı bir hayvan tarafından yenilse de mi, böyle olur?" **İbn Abbas** (r.a), "O, bunları düşerken, havada iken söyler ve canı çıkmadan ona iman eder" demiştir. **Übeyy İbn Ka'b**'ın 'Onlardan herbiri, ölümlerinden önce **İsa**'ya iman edecekler" manasında olmak üzere إِلاَّ لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ şeklindeki kıraati de buna delâlet eder. Çünkü "herbiri" kelimesinde de "çoğul" manası vardır.

Keşşâf sahibi de şöyle der: "Allah'ın, ölümden önce ehl-i kitabın **Hz. İsa**'ya iman edeceklerini haber vermesindeki mana şudur: "Onlar her ne zaman **Hz. İsa**'ya mutlaka iman etmeleri gerektiğini bilirlerse, **Hz. İsa**'ya imanlarının kendilerine fayda vereceği bir zamanda O'na iman etmeleri, kendilerine fayda vermeyeceği bir zamanda iman etmelerinden daha evlâdır."

b) Âyetteki, قَبْلَ مَوْتِهِ ifadesi "**Hz. İsa**'nın ölümünden önce" manasındadır. Buna göre bu âyetten murad, "**Hz. İsa** (ahir zamanda) inerken, mevcut olan bütün ehl-i kitap, mutlaka O'na iman ederler" manasıdır.

Bazı kelamcılar şöyle demişlerdir: "Bu, **Hz. İsa**'nın gökten yere inmesine mânî değildir. Ancak ne var ki O, mükellefiyetler dönemi artık bittiği zaman veyahut da bilinmiyecek bir şekilde iner. Çünkü, mükellefiyetin devam ettiği zaman ve kendisinin **Hz. İsa** olduğu bilinecek bir şekilde inerse, bir peygamber olarak inmiş olur. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s)'den sonra, başka peygamber yoktur. Yahut O, bir peygamber olarak inmez ki bu, peygamberler hakkında caiz olmayan bir şeydir." İşte böyle bir müşkil bence zayıftır. Çünkü peygamberlerin sonu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderilmesiyle noktalanmıştır. Dolayısıyla Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildiğinde, peygamberlik müessesesi sona ermiş olur. **Hz. İsa**'nın, dünyaya indikten sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine tâbi olması uzak bir ihtimal sayılmaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا *"O da Kıyamet günü kendileri aleyhine bir şahid olacaktır"* buyurmuştur. Denildi ki, **Hz. İsa** (a.s), yahudilerin kendisini yalanlayıp, kendisine ta'n ettiklerine; hristiyanların ise kendisini Allah'a şirk koştuklarına şahidlik eder. Aynı şekilde her peygamber, ümmetine karşı şahiddir.

* *
*

Zulümleri Sebebiyle Yahudilere Bazı Helallerin Haram Kılınması

فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَأَخْذِهِمُ
الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾

"Yahudilerden olan bir zulüm sebebi ile, biz (evvelce) kendileri için helal kılınan temiz ve güzel şeyleri onlara haram ettik ve bir de onların bir çok insanı Allah yolundan alıkoymaları, nehyolundukları halde ribâ (faiz) almaları ve halkın mallarını bâtıl yolla yemeleri sebebi ile (haram kıldık). Onlardan kâfir olanlara, pek acı veren bir azab hazırladık"

(Nisâ, 160-161).

Bil ki Allah Teâlâ, yahudilerin rezil işlerini ve kâfirlerin çirkin fiillerini açıklayınca, bunun peşisıra, onlara hem dünyada hem ahirette, ne kadar şiddetli davrandığını anlatmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın onlara bu dünyada şiddetli davranması şöyle olmuştur: Hak Teâlâ, daha önce kendilerine helal olan leziz ve helal şeyleri haram kılmıştır. Nitekim O, bir başka âyette, *"Biz yahudilere bütün tırnaklı (hayvanları) haram ettik. Sığır ve koyunun iç yağlarını da üzerlerine haram kıldık. Bunların sırtlarına veya bağırsaklarına yapışan, yahud kemiğe karışan yağlar müstesnâ... Bunu, onlara zulümlerinden dolayı ceza olarak yaptık. Biz elbette sâdıklarız"* (En'âm, 146) buyurmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, onlara bu kadar şiddetli davranmasını gerektiren ve adeta bunun sebebi olan hususu beyân etmiştir. Şöyle ki:

Bil ki bütün günahlar, şu iki kısımda toplanır:

a) İnsanlara haksızlık (zulüm) etmek...

b) Hak dinden yüz çevirmek... Cenâb-ı Hak, mahlukata zulmetmeye, *"Bir çok insanı, Allah yolundan alıkoymaları (sebebi ile)..."* ifadesi ile işaret etmiştir. Sonra onlar, bununla beraber, mal kazanmaya son derece hırslıdırlar. Bundan dolayı bazan, kendilerine yasak olduğu halde faiz ile, bazan da rüşvet yoluyla mal elde ederler. Cenâb-ı Hak buna da *"Halkın mallarını bâtıl yolla yemeleri sebebi ile..."* ifadesi ile işaret etmiştir. Bunun bir benzeri de, *"(onlar) alabildiğine yalanı dinleyenler ve haram yiyenlerdir"* (Mâide, 42) âyetidir. İşte bu dört şey, Allah'ın onlara hem dünyada hem de âhirette şiddet göstermesine sebep olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, dünyada şiddetli davranması, daha önce de bahsedildiği gibi, leziz ve helal şeyleri onlara haram

kılmasıdır. Âhirette şiddetli davranması ise, *"Onlardan kâfir olanlara, pek acı veren bir azab hazırladık"* âyeti ile anlatılan hususdur.

* *
*

İslam'a İman Eden Yahudiler

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirler ile cahil yahudilerin yolunu anlatınca, mü'min yahudilerin yolunu da anlatarak şöyle buyurmuştur:

لَٰكِنِ ٱلرَّٰسِخُونَ فِى ٱلْعِلْمِ مِنْهُمْ وَٱلْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَٱلْمُقِيمِينَ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱلْمُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱلْمُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

"Fakat onlardan, ilimde râsih olanlar ve mü'minler, hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) iman ederler. (Onlar), namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlardır. İşte onlara biz, çok büyük bir ecir vereceğiz"

(Nisâ, 162).

Bu âyetle ilgili, meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki burada bahsedilen kimselerden murad, ilimde iyice derinleşmiş ve ilmi kökleşmiş olan **Abdullah İbn Selâm** (r.a) ile onun arkadaşlarıdır. Bunlar gerçekte şu şekilde istidlal eden kimselerdir: Mukallid, şüpheye düşürülmek istendiğinde şüpheye düşer. Ama istidlâl ederek birşeye inanan, kesinlikle şüpheye düşürülemez. Binaenaleyh âyette bahsedilen *"ilimde râsih olanlar"* dan maksad, istidlâl edenler; *"mü'minler..."*den maksat ise istidlâl edenlerden iman edenler veyahut da mü'min, muhacir ve ensardır. Âyette, "Rasihûn" kelimesi mübteda, يُؤْمِنُونَ *"iman edenler"* kısmı ise haberdir.

Âyetteki, وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ *"namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenler"* ifadeleri hakkında şu üç görüş söylenmiştir:

Birinci Görüş: Hz. Osman (r.a) ile **Hz. Aişe** (r.anha)'nin, "Mushafta, (imla bakımından) bir lahn (hata) vardır. Araplar onu dilleriyle düzeltecekler (doğru

okuyacaklardır)" dedikleri rivayet edilmiştir. Bil ki bu görüş, son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu mushaf, Resûlullah (s.a.s)'dan tevâtür yolu ile nakledilip gelmiştir. Binâenaleyh, onda nasıl bir hata bulunabilir.

İkinci Görüş: Bu görüş Basralılara ait olup, buna göre, اَلْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ *"Namazı dosdoğru kılanlar.."* ifadesi, namazın faziletini göstermek için, medh üzere mansubtur. Basralılar şöyle derler: Mesela sen, مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الْكَرِيمِ "Kerîm olan **Zeyd**'e uğradım" dediğin zaman, buradaki "kerîm" lâfzını **Zeyd**'in sıfatı olarak mecrûr okursun. Bu lafzı, اَعْنِي "kastediyorum" kelimesini, takdir ederek (var sayarak ve onun mef'ûlü olarak) اَلْكَرِيمَ der, mansûb kılarsın. İstersen هُوَ الْكَرِيمُ "O, kerîmdir" takdirinde düşünerek, merfu da okuyabilirsin. Buna göre, meselâ, جاءَ نِي قَوْمُكَ الْمُطْعِمِينَ فِي الْمَحِلِّ وَالْمُغِيثُونَ فِي الشَّدائد denilir ki, bunun takdiri, جاءَنِي قَوْمُكَ اَعْنِي الْمُطْعِمِينَ فِي الْمَحِلِّ وَهُمُ الْمُغِيثُونَ فِي الشَّدائد "bana senin kavmin (akrabaların geldi). Yani, yurtlarında yedirip içirenleri kastediyorum. Onlar, sıkıntılar gelince de yardımcı olanlardır" şeklindedir. İşte âyetin takdiri de, اَعْنِي الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَهُمُ الْمُؤْتُونَ الزَّكَوةَ "Yani namazı dosdoğru kılanları kastediyorum. Hem onlar zekatlarını da verirler..." şeklindedir."

Kisâî bunu tenkid eder ve şöyle der: "Herhangi bir ifadeyi medh üzere mansub okumak, ancak söz tamamlandıktan sonra mümkün olur. Halbuki burada söz henüz tamamlanmamıştır. Çünkü âyetteki لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ *"Fakat onlardan, ilimde râsih olanlar.."* ifadesinin haberi henüz gelmemiştir ve o ifadenin haberi, *"İşte onlara biz, çok büyük bir ecir vereceğiz"* kısmıdır."

Kisâî'ye şöyle cevap verilir: Bu ifadenin, أُولٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ *"İşte onlara biz, çok büyük bir ecir verceğiz"* kısmında tamamlandığını kabul etmiyoruz. Çünkü buradaki haberin يُؤْمِنُونَ *"İman ederler..."* kısmı olduğunu açıklamıştık. Hem, mübteda (isim) ile haber arasına "medh" sokarak, cümle-i i'tiraziyye yapmak niçin mümkün olmasın ki?.. Bunun imkânsız oluşunun delili nedir? Binaenaleyh Basralıların bu âyet hakkındaki görüşü itimada şayandır.

Üçüncü Görüş: Bu, **Kisâî**'nin görüşüdür ve buna göre âyetteki وَالْمُقِيمِينَ "(mukîmîn)" kelimesi âyette geçen بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ *"Sana indirilen (Kur'ân'a)"* ifadesindeki مَا ism-i mevsûlü üzerine atfedilmiştir. Buna göre mana şöyle olur: "Onlar, hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) ve namazlarını dosdoğru kılanlara iman ederler." Sonra وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَوةَ *"zekatı verenler.."* ifadesi de, وَالْمُؤْمِنُونَ (mü'minun) üzerine atfedilmiştir. Namazlarını dosdoğru kılanlardan murad, peygamberlerdir. Çünkü onlardan herbirinin şeriatında namaz mevcuttur. Çünkü Cenâb-ı Hak, Enbiya sûresinde, bazı peygamberleri zikrettikten sonra, *"Kendilerine, hayırlı işler yapmayı ve namaz kılmayı vahyettik..."* (Enbiya, 72) buyurmuştur.

*"Namazlarını dosdoğru kılanlar.."*dan muradın, Cenâb-ı Hakk'ın *"saf saf"* diye tavsif ettiği melekler olduğu da rivayet edilmiştir. Saf saf olan melekler, Allah'ı tesbîh edenlerdir. Onlar, hiç bıkmadan, gece gündüz Allah'ı tesbih ederler. Binaenaleyh âyetteki, *"Hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) inanırlar"* ifadesi ile, meleklerin kitaplara iman etmiş oldukları; *"namazı dosdoğru kılanlara" (inanırlar)"* ifadesi ile de, peygamberlere inandıkları anlatılmıştır.

Dördüncü Görüş: Abdullah İbn Mes'ûd'un mushafında, bu kelime vavlı olarak, اَلْمُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ "Namazı kılanlar" şeklinde yer almıştır. Bu, aynı zamanda **Malik İbn Dinar el-Cühderî** ve **İsa es-Sakafî**'nin de kıraatidir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki âlimler üç kısımdır:
1) Allah'ın sadece hükümlerini bilenler..
2) Allah'ın hem zatını, hem de sıfatlarını bilenler...

3) Hem Allah'ı, hem de O'nun hükümlerini bilenler.. Birinci kısım, Allah'ın hükümlerini, tekliflerini ve kanunlarını bilen alimlerdir. İkinci kısım, Allah'ın zâtı ile O'nun hakkında vacip, câiz ve mümtenî olan sıfatları bilenlerdir. Üçüncü kısım ise, "ilmi ile âmil olanlar" diye anlatılan âlimlerdir ki, alimlerin en büyükleri bunlardır. İşte bu üç kısma, Hz. Peygamber (s.a.s), جَالِسِ الْعُلَمَاءَ وَخَالِطِ الْحُكَمَاءَ وَرَافِقِ الْكُبَرَاءَ *"Alimlerle otur. Hikmetli kimselere karış ve büyüklerle arkadaş ol"* [82] hadisi ile işaret etmiştir.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: "Allah Teâlâ onları "ilimde kök salan kimseler (rasihûn)" olarak tavsif etmiş ve bunu izah ederek, öncelikle onların, Allah'ın hükümlerini bilip, onlara göre amel ettiklerini beyan etmiştir. Onların, Allah'ın hükümlerini bilmeleri, *"(Onlar) hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) iman ederler"* ifadesi ile; bildikleri hükümlerle amel etmeleri ise, *"namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenlerdir"* tabiri ile anlatılmıştır. Allah Teâlâ, en şerefli tâat oldukları için, burada özellikle namazı kılma ve zekatı vermeden bahsetmiştir. Çünkü namaz, bedenî ibadetlerin en şereflisi, zekat da mal ile yapılan ibadetlerin en şereflisidir. Hak Teâlâ onların, Allah'ın hükümlerini bilip, onlarla amel ettiklerini anlattıktan sonra, onların Allah'ı bildiklerini de beyan etmiştir. En kıymetli bilgi, mebde' ve meâd, (ilk yaratılış ve âhiret) bilgisidir. Bundan dolayı mebde' bilgisi âyette, *"Allah'a inanırlar"* sözü ile, meâd (âhiret) bilgisi de, *"ve âhiret gününe inanırlar"* sözü ile anlatılmıştır. Cenâb-ı Hak, bu üç kısmı izah edince, âyette bahsedilenlerin, Allah'ın hükümlerini bilip, onunla amel eden kimseler oldukları ve Allah ile âhireti bilip inandıkları ortaya çıkmış olur. Bu ilim ve bilgiler bulununca da,

82) Muvatta, İlim, 1; Keşfu'l-Hafâ, 1/329.

onların ilimde kök salmış (rasihûn) oldukları anlaşılmış olur. Çünkü insanın kemal ve mertebe bakımından, bundan daha yüksek olması mümkün değildir.Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu kimselerden, *"İşte onlara biz, çok büyük bir ecir vereceğiz"* diye bahsetmiştir.

* *
*

Nübüvvet İle Mu'cizenin Münâsebeti

إِنَّآ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعْدِهِۦ ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَٰرُونَ وَسُلَيْمَٰنَ ۚ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَٰهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةٌۢ بَعْدَ ٱلرُّسُلِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾

"Nûh'â ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz ve İbrahim'e, İsmâil'e, İshâk'a, Ya'kub'a, Onun evladlarına, İsâ'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettiğimiz ve Davud'a Zebur'u verdiğimiz gibi, sana da şüphesiz vahyettik. Öyle peygamberler (gönderdik ki), kıssalarını sana anlattık. Yine öyle peygamberler (yolladık ki), sana onların kıssalarını haber vermedik. Allah Musa'ya da konuştu. (Biz), peygamberleri, müjdeciler ve inzar ediciler olarak (gönderdik). Tâ ki peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın. Allah aziz ve hakimdir"

(Nisa, 163-165).

Bu âyetle ilgili, birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki, Allah Teâlâ yahudilerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendilerine gökyüzünden (toptan) bir kitap indirmesini istediklerini nakledip, bundan sonra da onların bunu, yol göstermesini, hidâyet etmesini istedikleri için değil de, inad ve bâtılda ısrâr için talep ettiklerini anlatarak, onların birçok rezalet ve çirkin fiillerini de nakledip, söz de bu hususa gelip dayanınca, şu anda o şüpheye cevap vermeye başlayarak: إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ *"Musa ve ondan sonraki peygamberlere vahyet-*

tiğimiz gibi.. Sana da şüphesiz vahyettik'' buyurmuştur ki, bu ifadenin anlamı şudur: "Sizinle biz: **Nuh, İbrahim, İsmail** ve bu âyette zikredilenlerin tamamının nübüvveti ile, Allah Teâlâ'nın onlara vahyettiği hususunda ittifak ettik. Onların, Allah'ın nebîleri ve resulleri olduğunu bilmenin yolu, ancak, onların ellerinden mû'cizelerin meydana gelmesi, zuhûr etmesidir. Onlardan her birinin belirli mu'cizeleri vardır. Allah Teâlâ onlardan herbirine, **Hz. Musa**'ya indirdiği gibi, toptan bir kitap da indirmemiştir. Binaenaleyh, onlara tek bir kerede kitap indirilmemiş olması, onların nübüvvetlerine zarar vermeyip, aksine nübüvvetlerinin isbatı hususunda, ellerinde ve üzerlerinde tek bir çeşit mu'cizenin zuhûru kâfi gelince, biz, böyle bir şüphenin yok olduğunu ve yahudilerin bu mu'cizeyi istemede ısrar etmelerinin bâtıl olduğunu anlamış oluruz. Bu konuda sözün özü şudur: Medlûlün isbâtı, delilin sübutuna dayanır. Delil tam olup tahakkuk da edince, başka bir delil istemek, fazlasını istemek olup, bu konuda inad izhar etmek, işi yokuşa sürmek, faydasız münakaşa olur... Halbuki Hak Subhanehü ve Teâlâ, istediğini yapar, dilediği hükmü verir. Binaenaleyh, hiç kimsenin O'na, "Niye şu resûle şu mu'cizeyi, ötekine de başka bir mu'cizeyi verdin?" diye itiraz etme hakkı yoktur. Burada zikredilen cevap, Hak Teâlâ'nın, *''Biz, dediler, sana kattiyyen inanmayız. Ta ki, bizim için şu yerden bir pınar akıtasın (...)'' De ki; ''Fe sübhanellah! Ben (Allah'ın) resûlü bir beşerden başkası mıyım ki?''* (İsra, 90-93) âyetlerinde verilmiş olan cevabın aynısı olur. Yani, "Sen peygamberlik iddiasında bulundun. Resûlün, mutlaka sıdkına delâlet eden bir mu'cizesinin bulunması gerekir. Ki, bu da tahakkuk etmiştir. Ama, senden istenen her şeyi gerçekleştirmen, peygamberliğin şartlarından değildir." İşte bu, yahudilerin izhar etmiş oldukları şüpheler hususunda itimada şayan bir cevap olup, bu âyetten asıl maksad da işte budur.

İKİNCİ MESELE

Vahy Bazan "İlham" Manasında Kullanılır

Zeccâc, "Vahyetmek, gizlice bildirmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا *''Derken mescidinden kavminin karşısına çıkıp, onlara: ''Sabah-akşam tesbihte bulunun'' diye işâret verdi''* (Meryem, 11) buyurmuştur. Yani onlara îma ile işaret etmiştir.. ve yine, Allah Teâlâ, وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ *''Hani havarilere: ''Bana ve resûlüme iman edin'' diye ilhâm etmiştim...''* (Maide, 111); وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ *''Rabb'in bal arısına... diye vahyetti (ilham etti)''* (Nahl, 68); وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى *''Musa'nın annesine, ''onu emzir...'' diye vahyettik''* (Kasas, 7) buyurmuştur. Bu üç âyette geçen vahy kelimesiyle, ilhâm etmek manası kastedilmiştir" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, bu âyette söze, önce **Hz. Nuh**'tan bahsederek başlamıştır. Çünkü **Hz. Nûh,** Allah'ın hükümlerini, helâl ve haramlarını kendisi vasıtasıyla ilan ettiği ilk peygamberdir. Daha sonra Hak Teâlâ, *''... ondan sonraki*

peygamberlere..'' buyurmuştur. Daha sonra ise, *''... meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e, Mikail'e...''* (Bakara, 98) ifadesinde olduğu gibi, daha üstün oldukları için, bazı peygamberleri hassaten zikretmiştir.

Bil ki, bu âyette zikredilen peygamberler, **Musa** (a.s) hariç, oniki tanedir; Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'yı bu peygamberlerle beraber zikretmemiştir. Bunun sebebi şudur: Çünkü yahudiler, şöyle demişlerdir: "Ey Muhammed, eğer sen peygamber (nebi) isen, **Musa**'nın **Tevrat**'ı tek bir defada getirmesi gibi, sen de bize semadan tek bir seferde bir kitap getir!" Bunun üzerine Allahu Teâlâ, onların bu şüphesine şu şekilde cevap vermiştir: Burada zikredilen oniki peygamberin hepsi, nebî ve resûldürler. Ancak ne var ki, onlardan hiçbirine, **Tevrat** gibi, toptan olarak bir kitap verilmemiştir. Âyette, bu peygamberlerin tâdâd edilmesinden murad bu olunca, **Hz. Musa** onlarla berâber zikredilmemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, âyette zikredilen peygamberler bahsini, وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا *''ve Davud'a da Zebur'u verdik...''* ifadesiyle bitirmiştir. Yani, "Sizler, **Zebûr**'un Allah katından olduğunu tasdik ediyorsunuz. Sonra **Zebur, Tevrât**'ın **Hz. Musa**'ya levhalar içinde bir defada indirilmesi gibi, **Davud**'a levhalar içinde ve bir defada indirilmemiştir" demektir. Böylece bu kitabın, **Tevrât**'ın indirilmiş olduğu şeklin dışında başka bir biçimde indirilmiş olmasının, o kitabın Allah'ın katından olduğu gerçeğini zedelemeyeceğine delâlet etmiş olur. İşte bu, çok güzel ve güçlü bir ilzamdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Zebûr'un Manası

Dilciler şöyle demektedirler: **"Zebûr,** kitap demektir. O halde her kitap bir zebûrdur. **Zebur,** "feûl" kalıbında olup, tıpkı "resûl", "rekûb" (binmek, binilen); "halûb" (bol sütlü, sütü bol; sağılan..) kelimeleri gibi, mef'ûl manasındadır. Kelimenin aslı, yazdım manasına gelen زَبَرْتُ (yazdım) kelimesidir. Biz, bu hususdaki açıklamaları, جَاءُو بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ *''Ve o apaçık mu'cizeleri, sahifeleri ... getirenler...''* (Al-i İmran, 184) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

BEŞİNCİ MESELE

Hamza, Kur'ân'ın her yerinde, zâ harfinin zammesi ile زُبُرٌ ; diğer karaat imamları ise, fethayla زَبُرٌ şeklinde okumuşlardır. **Hamza**'nın delili şudur: **Zubûr,** aslında masdar olup, sonra ism-i mef'ûl manasında kullanılmıştır. Bu, Arapların tıpkı, ضَرْبُ الْأَمِيرِ (emîrin dövdüğü kimse) ve نَسْجُ فُلَانٍ (falancanın dokuduğu şey) sözleri gibidir. Böylece bu "zubûr" kelimesi, isim olmuştur. Sonra da bu kelime, tıpkı شَهِيدٌ kelimesinin شُهُدٌ (şehid, şahid) şeklinde cemilenmesi gibi, zübur (زُبُرٌ) şeklinde cemilenmiştir. Masdar mef'ûl yerine getirilince, kitap kelimesinin كُتُبٌ şeklinde cemilenmesi, çoğul olması gibi, cemi yapılması caiz olur. Bu manaya göre zubûr kitap, zubur (زُبُرٌ) kelimesi de kitaplar manasınadır. Diğer imamların kıraatine gelince bu daha evladır. Çünkü bu daha meşhur olup, bu şekilde kıraat daha fazladır.

Sonra Allahu Teâlâ, وَرُسُلاً قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلاً لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ *"Öyle peygamberler (gönderdik ki), kıssalarını sana anlattık. Yine öyle peygamberler (yolladık ki), sana onların kıssalarını haber vermedik"* buyurmuştur..

Bil ki, burada geçen رُسُلاً kelimesinin mansub oluşu, قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ *"Kıssalarını sana anlattık"* ifadesinin tefsir ettiği mahzûf bir fiilden ötürüdür. Buna göre mana şöyledir: "Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, bazı peygamberlerin hallerini anlatmış, çoğu peygamber ise, tafsilatlı bir şekilde anlatılmamıştır."

Allahu Teâlâ sonra, وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا *"Allah, Musa'ya da konuştu"* buyurmuştur. Bundan murad ise şudur: Allah, bütün nebî ve resûlleri göndermiştir... Ve, sadece de, **Hz. Musa** ile konuşmuştur. Bu şerefin sadece **Hz. Musa** (a.s)'ya tahsis edilmesinden, diğer peygamberlerin nübüvvetini ta'n etmek gerekmez. Aynı şekilde, sadece **Musa** (a.s)'ya **Tevrât**'ın bir defada indirilmiş olması, Allah Teâlâ'nın kendilerine bu şekilde kitap indirmemiş olduğu peygamberlerin ta'n ve tenkîd edilmesini de gerektirmez.

İbrahim ve **Yahya İbn Vessâb**'ın bu ifadeyi, كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى **"Musa,** Allah ile konuştu" şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. Bazıları da, كَلَّمَ اللَّهُ ifadesinin anlamı: "Allah, **Musa**'yı mihnet tırnakları ve fitne pençeleriyle yaraladı.." şeklindedir" demişlerdir ki, bu tefsir bâtıldır.

Sonra Allah Teâlâ, رُسُلاً مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا *"(Biz), peygamberleri, müjdeciler ve inzâr ediciler olarak (gönderdik). Ta ki peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebileceklerî bir bahâneleri olmasın. Allah, azîz ve hakîmdir"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki رُسُلاً kelimesinin mansûb olmasıyla ilgili birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) **Keşşâf sahibi,** "En uygun olan vecih, onun medh üzere mansub olmasıdır" demiştir.

2) Bu kelime, daha önce geçmiş olan رُسُلاً kelimesinden bedel olmak üzere mansûb kılınmıştır.

3) Bu ifâdenin takdiri, أَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلاً "Biz onlara, onları peygamber olarak vahyettik..." şeklinde olabilir. Bu durumda kelime, hâl olmak üzere mansûbtur. Allah, en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Peygamberlerin Vazifesi Hakkında Yahudilere Cevap

Bil ki, bu söz de, yahudilerin şüphesine bir cevaptır. Bu şöyle izah edilir: Peygamber göndermekten maksat, insanları, Allah'a kulluk ile meşgul olmaları mukabilinde müjdeleyip, kulluktan yüz çevirmeleri halinde de, onları uyarmaktır. İşte peygamber göndermenin esas maksadı budur. Bu maksat hasıl olunca, gaye kemâle ermiş, amaç tamamlanmış olur. Bu esas maksat, bu matlûb ve gayenin izahını ihtiva eden kitabın indirilmesiyle (inzal) hasıl olur.

Kitabın Parça Parça İndirilmesinin Faydası

Malumdur ki, bu gâyenin durumu, o kitabın levhalar üzerinde yazılı olup olmamasıyla, bir defada veyahut da parça parça nazil olmasıyla değişmez. Hatta, "Kitabın parça parça, (müneccemen) indirilmesi, insanların menfaatine daha elverişlidir" denilirse, bu daha evfâdır. Çünkü kitap bir defada indirilirse, mükellefiyetler (bir anda) çoğalmış olur, hep birden mükellefe yöneltilmiş olur ki, bu durumda onu kabul edip yapmak insanlara zor ve ağır gelir. İşte bu sebepten dolayı, **Musa** (a.s)'nın kavmi, inadda ısrâr etti ve bu mükellefiyetleri kabûl etmedi. Ama kitap, peyderpey ve parça parça indirildiği zaman böyle olmaz. Aksine, mükellefiyetler azar azar, kısım kısım iner ve o zaman, topluluk (daha kolay) inkıyâd ve itaat eder. Bu cevabın özü şudur: Peygamberler göndermekten ve kitaplar indirmekten maksat, i'zâr (özür kapısını kapatmak) ve inzâr etmek, korkutmak, sakındırmaktır. Bu maksat, kitap bir defada indirilse de indirilmese de tahakkuk eder. Binaenaleyh yahudilerin, kitabın bir defada indirilmesini teklif edip istemeleri, yanlış bir tekliftir. Bu, aynı zamanda bu şüpheye verilmiş son derece güzel bir cevaptır.

Sonra Cenâb-ı Hak âyet-i kerimeyi, *"Allah, aziz ve hakîmdir"* sözüyle tamamlamıştır. Bu, "O yahudilerin, peygamberden istedikleri şey, Allah'ın kudreti için çok kolay bir şeydir. Ama siz ey yahudiler, bunu inadınızdan, inâd ederek istediniz. Allahu Teâlâ azîzdir... Ve O'nun izzeti, işi yokuşa sürenin talebine icabet edilmemesini gerektirir. Aynı şekilde O'nun hikmeti, Allah bunu yapsa bile, onların bu inadlarında devam edeceklerini bildiği için, bunu yapmamasını, icabet etmemesini gerektirir. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, **Hz. Musa**'ya bu şerefi vermiş, buna rağmen kavmi, ona karşı kibir, inâd ve ısrarlarını sürdürmüşlerdir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimlerimiz bu âyeti, Allah Teâlâ'yı bilmenin vacip olmasının, ancak nakil yoluyla sabit olduğu hususuna delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: Çünkü Allah Teâlâ'nın, *"ta ki, Peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın.."* buyruğu, peygamber gönderilmeden önce, tâat ve ibâdetleri terk etme

hususunda, insanların lehine bir hüccet ve bir bahane bulunduğuna delâlet etmektedir. Bunun bir benzeri de, *"Biz bir resul göndermedikçe, (hiçbir kimseye ve kavme) azâb edici değiliz"* (İsra, 15) ve *"Eğer biz onları daha evvel azab ile helâk etmiş olsaydık, muhakkak diyeceklerdi ki: "Ey Rabb'imiz, bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillete ve rüsvaylığa uğramadan evvel, âyetlerine tâbi olsaydık ya!"* (Taha, 134) âyetleridir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kulun Mazereti Konusunda Mu'tezile İddiasına Cevap

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, kulun, Rabb'ine karşı bazan hüccet getirdiğine delâlet eder. Ehl-i sünnetin, "Allah'a hiçbir surette itiraz edilmez! O, dilediğini, dilediği şekilde yapar..." şeklinde beyan etmiş olduğu görüşü, bir şey olmayıp, kıymet ifade etmez. Çünkü, *"Ta ki, peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın.."* ifadesi, peygamberlerden önce, insanların Allah'a karşı bir hüccet ve delillerinin (mazeret kapılarının) olmasını gerektirir ve bu da, ehl-i sünnetin görüşünün yanlışlığını ortaya koyar..."

Buna şöyle **cevap** verilir: Âyetteki, *"Tâ ki, peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri (hüccetleri) bulunmasın"* ifadesinden murad, "Allah'a karşı insanlar için, sizin "kendi aranızdaki hüccete benzeyen bir hüccet ve delil olmasın..." demektir.

Mu'tezile, bir de şöyle demiştir: "Bu ayet, aynı zamanda "teklif-i mâlâ yutâk"ın caiz olmadığına delâlet eder. Çünkü, peygamberler göndermemek, bir mazeret olmaya elverişli ve uygun olunca, kudret ve imkânın olmaması bir mazeret olmaya haydi haydi elverişli olur..." Bunun cevabı, ilim ile muârazadır. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Vahyin Asıl Şahidi Allah Teâlâ'dır

لَٰكِنِ ٱللَّهُ يَشْهَدُ بِمَآ أَنزَلَ إِلَيْكَ أَنزَلَهُۥ بِعِلْمِهِۦ ۖ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾

"Lâkin Allah, sana indirdiğine şahidlik eder, onu bilerek indirmiştir. Melekler de şahidlik ederler. Zaten şahid olarak, Allah yeter"

(Nisa, 166).

Bu âyette iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, لٰكِنِ kelimesiyle söze başlanmaz. Çünkü o, daha önce geçmiş olan sözle ilgili bir "istidrâk" için olup, (muayyen bir hususu açıklamak için getirilmiştir). Hakkında istidrak yapılan hususla ilgili olarak iki görüş bulunmaktadır:

a) Bütün bu âyetler, *"Ehl-i kitap, senin, üzerlerine gökten bir kitap indirmeni isterler.."* (Nisa, 153) âyetindeki hususa bir cevaptır. Onların bu sözü, bu Kur'ân'ın, onlara gökten indirilmiş bir kitap olmadığı manasını ihtiva etmektedir. Sanki şöyle denilmiştir: "Onlar her ne kadar Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muhammed (s.a.s)'e gökten indirilmiş bir kitap olmadığını iddia ediyorlarsa da, Allah Teâlâ; onun, Hz. Muhammed'e semâdan indirilmiş bir kitap olduğuna şehadet eder.."

b) Cenâb-ı Allah, *"Sana da şüphesiz vahyettik"* buyurunca, yahudiler, "Biz senin için buna şehadet etmiyoruz" dediler. Bunun üzerine de O, *"lâkin Allah sana indirdiğine şahidlik eder..."* âyetini göndermiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın bu şahitliği, O'na Kur'ân'ı indirmesi sebebiyle bilinip anlaşılmaktadır. Zira Kur'ân lâfız yönünden fesahatta, şeref yönünden manada öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, gerek öncekiler gerek sonrakiler onun benzerini getirmekten âciz kalmışlardır. Böylece bu, bir mucize olmuştur. Mucize izhar etmek ise, (peygamberlik) iddiasında bulunanın sâdık ve doğru sözlü olduğu konusunda bir şehâdet olmuş olur. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın şehâdeti ancak, O'nun Kur'ân'ı indirmiş olması vasıtasıyla bilinince, O, *"Fakat, Allah sana indirdiği ile şahidlik eder.."* buyurmuştur. Yani, "Sana indirmiş olduğu bu Kur'ân vasıtasıyla, peygamberlik hususunda senin lehine şehâdet eder.." demektir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ *"O, bunu kendi ilmiyle indirmiştir"* buyurmuştur. Bunda iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

بِعِلْمِهِ (Kendi İlmiyle) İndirmenin Taşıdığı Nükte

Allahu Teâlâ, *"sana indirdiği ile şahidlik eder ki"* buyurunca, o bu indirmenin sıfatını beyan etmiştir. Bu da, Allah'ın onu, tam bir ilim ve bir hikmet-i bâliğa ile indirmiş olmasıdır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, bunu bilerek (kendi ilmiyle) indirmiştir"* sözü, şöyle diyen kimsenin sözü yerine geçmiştir: كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ وَقَطَعْتُ بِالسِّكِّينِ "Kalemle yazdım, bıçak ile kestim..." Buna göre buradaki *"O, bunu kendi ilmiyle indirmiştir"* buyruğundan murad, Kur'ân'ı güzelliğin zirvesi ve kemalin de en son derecesiyle vasfetmektir. Bu, fazlın ve ilmin mükemmelliği ile meşhur bir adam hakkında, o bir kitap tasnif edip, onu yazarken de iyiden iyiye incelemede bulunduğu zaman söylenilen, "O bu kitabı ancak, ilminin

ve fazlının kemaliyle tasnif edip yazmıştır" sözü gibidir. Yani "O adam, bütün ilimlerini, bu kitabın tasnifinde bir vasıta edinmiştir" demektir. Bu, bu tasnifin son derece asil ve güzellikle vasfedildiğine delalet eder ki, bu âyette de böyledir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın İlim Sıfatı

Alimlerimiz şöyle demişlerdir: Bu âyet, Allah Teâlâ'nın bir ilminin olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü bu âyet, ilmi Allah'a izafe ederek, ilmillah demektedir. Eğer Allah'ın ilmi Allah'ın zâtının kendisi olmuş olsaydı, o zaman bir şeyin kendi nefsine izafe edilmiş olması gerekirdi. Bu ise muhaldir.

Meleklerin Nübüvvete Şahitliklerinin Manası

Sonra Cenâb-ı Hak, وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ *"Melekler de şahitlik ederler"* buyurmuştur. Hz. Muhammed'in peygamber olduğu, meleklerin de onun lehinde şehadet etmesiyle de bilinir. Çünkü Hz. Muhammed'in elinden mu'cizenin zuhûr etmesi, Allahu Teâlâ'nın O'nun nübüvvetine şehadet ettiğine delâlet eder. Allah O'na bu şekilde şehadette bulununca, hiç şüphesiz melekler de aynı şekilde buna şehadette bulunmuş olurlar. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de meleklerin, söz bakımından Allah'ın önüne geçemiyecekleri sabit olmuştur (Enbiya, 27). Buna göre maksat şudur: Sanki şöyle denilmiştir: "Ya Muhammed, eğer o yahudiler seni tekzib ediyorlarsa, sen onların bu hareketine aldırma.. Çünkü bu hususta, seni hem âlemlerin ilahı olan Allah, hem de yedi kat göğün melekleri tasdik ediyorlar. Kendisini hem âlemlerin Rabb'inin, hem de arş, kürsî ve yedi kat göğün tüm meleklerinin tasdik ettiği bir kimse, o en adi insanların -ki bunlar yahudilerdir- tekzîbine iltifât etmez.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا *"Hakiki şahid olarak Allah yeter"* buyurmuştur ki bu, كَفَى اللَّهُ شَهِيدًا takdirindedir (yani buradaki bâ harfi zâiddir). Benzeri hususta izah, daha önce geçmişti.

* *
*

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا
لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا
وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

"Gerçekten o inkâr eden ve (insanları) Allah yolundan alıkoyanlar, şüphesiz

uzak bir sapıklıkla sapmışlardır. Gerçekten o inkâr eden ve zulmedenleri Allah asla affedecek değildir ve onları ancak ebedî kalıcı oldukları cehennemin yoluna hidayet eder. Bu, Allah'a pek kolaydır''

(Nisa, 167-169).

Bil ki bu âyette bahsedilen hususlar, daha önce bâhsi geçmiş olan yahudilerin sıfatlarından bazılarıdır. Bundan maksad, onların hem Hz. Muhammed (s.a.s)'i, hem de Kur'ân'ı inkâr ettikleri ve başka insanları Allah'ın yolundan alıkoyduklarını ifade etmektir. İnsanları Allah yolundan alıkoymaları da, *''Eğer Muhammed bir peygamber olsaydı, Tevrat'ın Hz. Musa'ya toptan indirilmiş olması gibi, kitabını (Kur'ân'ı) gökten bir defada getirirdi''*; "Allah Teâlâ, **Tevrat'ta, Hz. Musa**'nın şeriatının kıyamete kadar değişmeyeceğini ve neshedilmeyeceğini bildirmiştir" ve "peygamberler, ancak **Hz. Harûn** ve **Hz Davûd**'un soyundan gelir" gibi sözleri ile insanların kalplerine attıkları şüphelerle olmuştur.

Cenâb-ı Hak, قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا *''Şüphesiz derin bir sapıklığa batmışlardır''* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü en ileri derecedeki sapık, kendisinin hakkı (doğruyu) bulduğuna inanmış olarak saptan kimsedir. Sonra bu insan, sapıklığını mal ve makam elde etme vesilesi yapar ve bütün gayretini, başkalarını da aynı sapıklığa sokmak için harcar. İşte şüphesiz bu insan, sapıklığın son sınırına dayanmıştır. Cenâb-ı Allah bundan dolayı, bu gibi kimseler hakkında, *''Şüphesiz (onlar), derin bir sapıklığa batmışlardır''* buyurmuştur. Allah, onların nasıl saptımış olduklarını anlatınca, bunun peşisıra onlara yönelik va'îdini, "Hz. Muhammed'in peygamberliği ile ilgili (Tevrat'taki haberleri) gizlemek sureti ile Hz. Muhammed'e ve kalplerine şüphe atmak suretiyle cahil halka, *''zulmeden ve inkâr eden o insanları Allah asla affedecek değildir''* diye beyan etmiştir.

Bil ki biz, eğer âyetteki, *''Gerçekten o inkâr eden ve zulmedenler..''* ifadesini, daha önce zikri geçmiş olan belirli kimseler manasına hamledersek, buradaki tehdîd için herhangi bir şart takdir etmeye ihtiyaç hissetmeyiz. Çünkü âyetteki tehdid ve va'îdin, Allah'ın küfür üzere öleceğini bildiği birtakım topluluklarla ilgili olduğunu söylüyoruz. Yok eğer biz bu ifadenin, bütün umumî kâfirler hakkında olduğunu söyler isek, o zaman bu va'îd için, tevbe etmemiş olma şartını takdir ederiz.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ *''Onları ancak cehennem yoluna hidayet eder (sevkeder)''* buyurmuş ve daha sonra خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا *''onlar orada ebedî kalıcı olarak''* buyurmuştur ki bu, "Allah onları kıyamet günü, cennete değil, aksine cehenneme iletir" demektir. وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا *''Bu, Allah'a pek kolaydır.''* Âyetteki "hâlidîn" kelimesi, hal olduğu için mansubtur ve bunun âmili وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ *''Onları hidayet edecek değildir''* ifadesidir. Çünkü bu, "onları ebedî

olarak cezalandıracağım'' demektir. Âyetteki ''ebeden'' kelimesi ise, zarf olduğu için mansub kılınmıştır. *''Bu Allah'a pek kolaydır''* ifadesi, ''O'nun için hiçbir şey imkansız değildir. Binaenaleyh sonsuza kadar o kâfirlere azabları ve elemleri o kâfirlere bir bir vermeye kâdirdir. Fakat bu, başkası için imkansızdır.

* *
*

Mü'minlere Gelen Hak Peygamber

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ ٱلرَّسُولُ بِٱلْحَقِّ مِن رَّبِّكُمْ فَـَٔامِنُوا۟ خَيْرًا لَّكُمْ ۚ وَإِن تَكْفُرُوا۟ فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

''Ey insanlar, hiç şüphesiz, Rabb'inizden size hak ile bir peygamber gelmiştir. O hâlde, kendi hayrınıza olarak (O'na) iman edin. Eğer inkâr edip kâfir olursanız, (biliniz ki) göklerde ve yerde olan herşey Allah'ındır. Allah alîm ve hakîmdir''

(Nisa, 170).

Bil ki Allah Teâlâ, yahudilerin (ortaya attıkları) şüpheye birçok bakımdan cevap verip, yollarının yanlışlığını açıkladıktan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine davet eden, o yahudiler ile diğer insanları da içine alan umûmî bir tarzda hitap buyurarak, *''Ey insanlar, hiç şüphesiz, Rabb'inizden size hak ile bir peygamber gelmiştir''* buyurmuştur.

Burada bahsedilen ''hak'' konusunda iki görüş vardır:

1) ''O, hak ile yani Kur'ân ile geldi'' demektir. Kur'ân, bir mu'cizedir. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in Rabb'inden hak ile gelmiş olması gerekir.

2) ''O, Allah'a ibâdete ve Allah'dan başkasından yüz çevirmeye davet ile gelmiştir (yani bunu yapmıştır).'' Akıl, bunun hak (davet) olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh bu, Hz. Muhammed'in, Rabb'inden hak ile gelmiş olmasını gerektirir.

Sonra Hak Teâlâ, فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ *''O halde kendi hayrınıza olarak, (O'na) imân edin''* buyurmuştur. Yani, ''O halde imân ediniz. Bu imanınız sizin için, içinde bulunduğunuz (küfür) halinden elbette hayırlı olur. Yani, ''Kâfirlikten daha güzel bir sondur'' demektir. Yok eğer inkâr eder kâfir olursanız, hiç şüphesiz Allah'ın sizin imanlarınıza ihtiyacı yoktur. Çünkü O, göklerin ve yerin mâliki ve hâlikıdır. Böyle olan

bir varlık, hiçbirşeye muhtaç olmaz. Bundan murad, şu mana da olabilir: "Çünkü göklerde ve yerde olan herşey Allah'ındır. Böyle olan zat, eğer inkâr ederseniz, size şiddetli azab indirmeye kâdir olur." Yine bu ifadenin, "Eğer siz Allah'ı inkâr ederseniz, bilin ki göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur, emrine ve hükmüne boyun eğen ve ibâdet eden nice kulları vardır" manasında olması da muhtemeldir.

Sonra Allah Teâlâ, وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا *"Allah alîm ve hakîmdir"* buyurmuştur. Yani Allah alîmdir; mü'min ve kâfir kullarının amellerinden hiçbiri O'na gizli kalmaz; hakîmdir; onlardan hiçbirinin amelini boşa çıkarmaz ve mü'min ile kâfiri, günahkâr ile iyi kulu birbirine denk tutmaz. Bu, şu âyette ifade edildiği gibidir: *"Yoksa biz, iman edip de salih ameller yapanları, yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi sayacağız? Yahut müttakîleri fâcirlerle bir mi tutacağız?"* (Sâd, 28).

* *
*

Hristiyanları, Aşırılıktan İstikamete Davet

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ
عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ
وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ
لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾ لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ
وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾
فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ
اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾

"Ey ehl-i kitap! Dininiz hususunda haddi aşmayın. Allah'a karşı, ancak hak (doğru) olan şeyi söyleyin. Meryem oğlu Mesih İsa, Allah'ın sadece peygamberi ve kelimesidir. O kelimeyi Meryem'e bırakmıştır. O, Allah tarafından (gelen) bir

ruhtur. 'Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin ve "Allah üçtür" demeyin. Kendinizin hayrına olarak (bu sözden) vazgeçin. Allah, ancak bir tek tanrıdır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde olan herşey O'nundur. Hakiki vekil olarak Allah yeter. Ne Mesîh ne de mukarreb melekler, Allah'a ibadet etmekten asla kaçınmazlar. Kim O'na kulluk etmekten kaçınır ve kibirlenmek isterse, (bilsin ki) Allah onların hepsini huzurunda toplayacaktır. Fakat iman edip salih ameller işleyenlere gelince, Allah onlara hem mükâfaatlarını eksiksiz ödeyecek, hem de fazl-ı ilahisinden (hakettiklerinin) fazlasını verecektir. Ama büyüklenerek ibadetten kaçınan o kimseleri, pek acıklı bir azaba uğratacak, onlar Allah'tan başka, kendileri için ne bir dost ne bir yardımcı bulamayacaklardır"

(Nisâ, 171-173).

Bil ki Allah Teâlâ, yahudilerin şüphelerini cevaplayınca, bundan sonra bu âyette, hristiyanlarla konuşmuştur. Buna göre kelamın takdiri şöyledir: "Ey hristiyanlardan olan ehl-i kitap! Dininizde haddi aşmayın; yani, Mesîh'e tazimde ileri gitmeyin!" Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Allah yahudilerin, Mesîh'i ta'n etme hususunda ileri gittiklerini nakletmişti. İşte hristiyanlar da, O'na ta'zim ve saygı hususunda ileri gidiyorlar. Her iki tarafın maksatları da kınanmış ve mezmumdur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, hristiyanlara, *"dininiz hususunda haddi aşmayın"* demiştir.

O'nun, *"Allah'a karşı, ancak hak (doğru) olan şeyi söyleyin"* buyruğu ise, "Allah'ı, insanın bedenine veya ruhuna girip, onlarla birleşmekle vasfetmeyin ve O'nu böyle durumlardan tenzih ediniz" demektir. Allah Teâlâ hristiyanları aşırı gitmekten men edince, onları hak yola iletmek istemiştir ki, bu da, **Meryem'in oğlu İsa Mesîh**'in, Allah'ın resûlü ve O'nun kulu olduğu hakikatidir.

Hz. İsa'nın "Allah'ın Kelimesi" Olmasının İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, *"وَكَلِمَتُهُ أَلْقَىٰهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ" "Ve, O'nun kelimesidir. O kelimeyi, Meryem'e bırakmıştır. O, Allah tarafından (gelen) bir ruhtur"* ifadesine gelince, bil ki biz, bu âyette, كَلِمَتُهُ ifadesini, O'nun *"Ey Meryem, Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor. Adı İsa, (lakabı) Mesîh..."* (Âl-i İmran, 45) âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Bu ifadenin manası, "**Hz. İsa**, vasıtasız ve nutfe bulunmadan, Allah'ın emri ve kelimesi ile vücud bulmuştur" demektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Gerçekten Allah katında İsa'nın durumu Adem'in hali gibidir. Allah O'nu (Adem'i) topraktan yarattı. Sonra O'na, "ol" dedi, O da oluverdi"* (Âl-i İmran, 59) âyetinde bahsettiği husus gibidir.

Ruh Kelimesinin Manaları

O'nun, وَرُوحٌ مِنْهُ *"O, Allah tarafından (gelen) bir ruhtur"* buyruğuna gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bir şeyi, son derece temiz ve nezih olmakla vasfettikleri zaman, insanların adeti, "O, bir ruhtur" demek şeklinde cereyan etmektedir. Binâenaleyh **Hz. İsa**, babanın nutfesinden tekevvün etmeyip, **Cebrail** (a.s)'in üflemesinden meydana gelince, haliyle O, "Ruh" olarak vasfedilmiştir.

"Allah tarafından"(مِنْهُ)sözünden maksat ise, ona bir şeref ve üstünlük kazandırmaktır. Bu tıpkı, "Bu, Allah tarafından gönderilen bir nimettir" denilmesi gibidir ki, bundan maksat da, o nimetin tam ve kusursuz ,şerefli olduğunu beyan etmektir.

b) **Hz. İsa**, dinî hayatları bakımından, insanların hayat bulmalarının sebebidir. Böyle olan herkes, "Ruh" diye vasfedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak'da Kur'ân'ı tavsif ederken وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا *"İşte biz, sana da böylece emrimizden bir ruh bahşettik"* (Şûrâ, 52) buyurmuştur.

c) *"O, Allah tarafından (gelen) bir ruhtur"* ifadesinin manası, "O, O'ndan bir rahmettir" demektir. Hak Teâlâ'nın, *"bunları kendinden bir ruh ile desteklemiştir"* (Mücâdile, 22) âyetinin tefsirinde; burada geçen "ruh" kelimesi de, *"Allah'tan olan bir rahmet"* şeklinde açıklanmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اِنَّمَا اَنَا رَحْمَةٌ مُهْدَاةٌ *"Ben, ancak (âlemlere) hediye edilmiş bir rahmetim"*(83) buyurmuştur. **Hz. İsa** da, dinleri ve dünyaları hususunda faydalarına olan şeylere iletip götürmesi cihetiyle, Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir rahmet olunca, gayet tabiî olarak, "O'ndan bir ruh" olarak isimlendirilmiştir.

d) Arapça'da "ruh" kelimesi, üflemek manasına gelir. Çünkü ruh ile rîh (اَلرِّيحُ) (rüzgâr), birbirlerine yakın olan iki kelimedir. Buna göre "ruh", **Hz. Cebrail**'in üflemesinden ibaret olup, مِنْهُ (o'ndan) sözü de, "Cebrâîl tarafından yapılan bu üflemenin, Allah'ın emri ve müsaadesiyle olduğunu gösterir. Binâenaleyh, bu üfleme sanki, Allah'tan olmuş olur" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا *"Biz bundan dolayı ona ruhumuzdan üfledik"* (Tahrim, 12) âyeti gibidir.

e) Ruh kelimesi, tenvinli (nekire) olup buradaki tenvin ta'zim ifade eder. Buna göre mana, "Kudsî, yüce ve şerefli ruhlardan bir ruh" şeklinde olur. O'nun مِنْهُ sözü ise, onu teşrif ve tazîm için, o ruhu kendisine izafe etmeyi ifade etmektedir.

---

83) Dârimî, Mukaddime, 3 (1/9).

Allah'a ve Resûllerine İnanıp Teslisten Vazgeçin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ *"Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin"* buyurmuştur ki bu, "İsa, Allah'ın peygamberlerinden birisidir. Binâenaleyh, diğer peygamberleri tasdik edip onlara iman ettiğiniz gibi, O'na da iman edin; O'nu tanrılaştırmayın" demektir.

Sonra Allah Teâlâ, وَلاَ تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ *"ve, "Allah üçtür" demeyin. Kendinizin hayrına olarak (bu sözden) vazgeçin"* buyurmuştur.

Bu ifadeyle ilgili de, iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifadenin manası, "Allah (c.c), cevheriyle tek, asılları itibâriyle (ekânîm) de üçtür, demeyiniz" şeklindedir.

Bil ki, hristiyanların bu hususlaki tutum ve görüşleri, cidden meçhul ve kapalıdır. Bundan anlaşılan şudur: Onlar, üç sıfatla tavsif edilmiş bir zatın varlığını kabul ediyorlar. Ancak ne var ki onlar, bu üç şeye "sıfat" deseler bile, bunlar hakikatte birer zâttırlar. Bunun delili şudur: Onlar bu sıfatların bizatihî, hem **İsa** hem de **Meryem** ile birleşmesini (onlara hulûl etmesini) tecviz ediyorlar. Eğer bu, bu manaya gelmeseydi, onlar bu sıfatların başka bir varlığa hulûl etmesini ve başka bir seferde de o varlıktan ayrılmasını caiz görmezlerdi. Binâenaleyh, onlar her ne kadar bunları sıfat diye adlandırsalar bile, ancak ne var ki onlar gerçekte, bizatihî kendi kendine kaim olan müteaddid zâtlar kabul etmişlerdir ki, bu katıksız bir küfürdür. İşte bu manadan dolayı Cenâb-ı Hak, *"ve, "Allah üçtür" demeyin... Vazgeçin"* buyurmuştur. Ama biz "üç" lafzını, "onlar üç sıfat kabul ediyorlar" manasına alırsak, bunun kabul edilmemesi mümkün değildir. Biz nasıl böyle demiyelim ki! Zira biz, "O kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan, Melik, Kuddûs, Selâm, Alîm, Hayy, Kadîr, Murîd vd. olan bir Allah'dır" diyor, bu lafızların herbirinden ayrı ayrı manalar anlıyoruz. "Sıfatların teaddüdü"nün bundan başka bir manası yoktur. Binâenaleyh, sıfatların teaddüd ettiğini söylemek bir küfür olsaydı, o zaman bütün Kur'ân'ın reddi ile, aklın da reddedilmesi gerekirdi. Çünkü Allah'u Teâlâ'nın "âlim olmasından anlaşılan mananın, O'nun kâdir veya hayy olmasından anlaşılan manadan başka olduğunu zarurî olarak biliyoruz.

İKİNCİ MESELE O'nun ثَلٰثَةٌ (üçtür) ifadesi, mahzuf bir mübtedânın haberidir. Sonra alimler, bu mübtedânın ne olduğu hususunda, şu şekilde ihtilafa düşmüşlerdir:

1) Bu, bizim zikrettiğimiz husustur ki, وَلاَ تَقُولُوا اَلاَقَانِيمُ ثَلٰثَةٌ "Asıllar (ekânîm) üçtür", demeyiniz" şeklindedir.

2) **Zeccâc** şöyle demektedir: "İlahlarımız üçtür" demeyiniz. Bu böyledir, çünkü

Kur'ân-ı Kerim, hristiyanların, "Allah, **Mesîh** ve **Meryem** üç ilahtırlar" dediklerine delâlet etmektedir.(84) Bunun delili ise, *"Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, İnsanlara "Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz" diyen sen misin?"* (Mâide, 116) âyetidir.

3) **Ferrâ**, هُمْ ثَلٰثَةٌ "Onlar üçtür, demeyiniz" demiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"üçdür", diyecekler"* (Kehf, 22) sözü gibidir. Bu böyledir, çünkü **Hz. İsa** ve **Meryem**'in, bu ibarede, Allah ile beraber zikredilmesi, o ikisinin de iki ilah olduğu zannını uyandırır. Özet olarak diyebiliriz ki dünyada, hristiyanların mezhebi kadar, akıldan daha uzak ve daha bozuk başka bir mezhep görmemekteyiz.

Sonra Cenâb-ı Hak, اِنْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ *"Kendinizin hayrına olarak, (bu sözden) vazgeçin"* buyurmuştur. Biz, bu ifadedeki خَيْرًا kelimesinin niçin mansub kılınmış olduğunu فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ *"o halde, kendi hayrınıza olarak (O'na) iman edin"* (Nisâ, 170) âyetinin tefsirinde anlatmıştık.

Allah'ın Çocuğu Olamaz

Daha sonra Allah Teâlâ "tevhîd" i, *"Allah, ancak bir tek tanrıdır"* buyruğu ile te'kîd etmiş, sonra kendisini, çocuğu olmak keyfiyetinden de, *"O, herhangi bir çocuğu bulunmaktan münezzehtir"* diyerek tenzih etmiştir. Biz, Allah Teâlâ'nın, bir çocuk edinmekten münezzeh olduğunun delillerini hem Âl-i İmran, hem de Meryem sûrelerinde iyice anlatmış ve izah etmiştik.

Hasan el-Basrî, hemzenin kesresi, nûnun da ref'i ile إِنْ يَكُونُ şeklinde okumuştur ki, manası, سُبْحَانَهُ مَا يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ "O'nu, çocuğu olmaktan tenzih ederiz" demektir. Bu takdire göre söz, iki cümleden meydana gelmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ *"Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur"* buyurmuştur. Bil ki Allah (c.c), kendisini, çocuğu olmaktan tenzih ettiği her yerde, kendisinin, göklerde ve yerde bulunan şeylerin Melîk'i ve Mâlik'i olduğundan bahsetmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Meryem sûresinde de, *"Göklerde ve yerde olan herkes, müstesnâ olmamak üzere, o Rahman'a (Allah'a) mutlaka kul olarak gelecektir"* (Meryem, 93) buyurmuştur. ki, buna göre bu ifadenin manası, "Göklerin ve yerin ve bu ikisinde bulunan şeylerin mâliki olan bir kimse,

84) Hristiyan mezheplerinden bazıları, tarihte Hz. Meryem'i açıkça tanrılaştırmışlardır. Katoliklik ise ona verdiği sıfatlarla, Kur'ân nazarında Meryem'i tanrılaştırırlar ("Tanrının annesi" sıfatı, ona dua edip yalvarmaları, onun göğe yükselip hayatta olduğunu kabullenmeleri gibi sıfatlar bunu gösterir). Fakat Meryem'in tanrılaştırılması başka, onun teslîsin üç unsurundan biri sayılması daha başka bir şeydir. Kur'ân'ın, Meryem'i teslîsin bir unsuru saydığı kesinlikle varid değildir. Mâide, 116 âyeti buna delâlet etmez (Bu hususta geniş bilgi için bkz. S.Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyyet, İst., 1987, S.350-353).

İsa ve **Meryem**'in de mâlikidir. Çünkü, **İsa** ile **Meryem** de, göklerde ve yerde bulunanlar cümlesindendir. **İsa** ve **Meryem**, gerek zât ve gerekse sıfatları bakımından, kendileri dışında kalanlardan daha büyük değillerdir. Binâenaleyh O, **İsa** ve **Meryem**'den daha büyük olanların Mâliki olunca, **İsa** ve **Meryem**'in de haydi haydi mâliki olur. **İsa** ve **Meryem**, O'nun mülkü, memlûkü olunca, daha nasıl **İsa** ve **Meryem**'in Allah'ın oğlu ve zevcesi oldukları düşünülebilir?" şeklindedir.

Vekîl Olarak Allah Yeter

Sonra Cenâb-ı Allah, وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلاً *"Hakîkî vekîl olarak Allah yeter"* buyurmuştur. Bunun manası, "Allah Teâlâ, mahlûkatın işlerini deruhte ve sonradan meydana gelmiş varlıkları muhafaza etme hususunda kâfî ve yeterlidir. Binâenaleyh, O'nun yanında başka bir ilahın bulunduğunu söylemeye ihtiyaç ve gerek yoktur" demektir. İşte bu ifade, kelamcıların, "Hak Teâlâ, bütün mâlûmatı bildiğine ve bütün makdûrata kâdir olduğuna göre, O, ilâh olmak bakımından yeter... Biz, O'nunla beraber başka bir ilahın bulunduğunu kabul edersek, bu (ikinci) ilâh, kendisinde hiçbir fonksiyonun bulunmadığı muattal bir ilâh olmuş olur ki, böyle olmak bir noksanlıktır. Nâkıs ve eksik olan ise ilâh olamaz?" şeklindeki sözlerine bir işaret olmuş olur.

İsa Allah'a Kul Olmaktan Geri Kalmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلاَ الْمَلٰئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ *"Ne Mesîh ne de mukarreb melekler, Allah'a ibadet etmekten asla kaçınmazlar"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İstinkâf Kelimesinin Manası

Zeccâc, لَنْ يَسْتَنْكِفَ tabiri, لَنْ يَأْنَفَ (büyüklenmeyecek, burun kıvırmayacak..) anlamına gelir. Arapça'da bu, parmağınla yanağındaki göz yaşını silip kuruttuğun vakit söylemiş olduğun نَكَفْتُ الدَّمْعَ tabirine dayanmaktadır. Buna göre, لَنْ يَسْتَنْكِفَ lafzının manası, "Asla kederlenmeyecek, asla imtinâ edip kaçınmayacak..." şeklindedir" demiştir.

Ezherî ise şöyle demektedir: "**Münzirî**'nin şöyle dediğini duydum: **Ebu'l-Abbas**'a, "istinkâf"ın ne demek olduğu sorulduğunda, onun şöyle dediğini duydum: Bu, اَلنَّكَفُ (ennekefu) kelimesinden gelmektedir. Nitekim, مَا عَلَيْهِ فِي هٰذَا الاَمْرِ مِنْ نَكَفٍ وَلاَ وَكَفٍ "Bu hususta, ona bir sorumluluk ve mesûliyyet terettüp etmez" denilir. Buna göre اَلنَّكَفُ kelimesi, bir kimseye kötü bir sözün söylenmesi; اِسْتَنْكَفَ kelimesi de, o kimsenin o kötü sözü, kendisinden def etmesi, savması, onu kabul etmemesi, anlamlarına gelir.

İKİNCİ MESELE

Hz. İsa Hakkında Necran Hristiyanlarının İddiası

Rivayet olunduğuna göre **Necrân**'dan gelen heyet Allah'ın Resûlüne şöyle demiştir: "Niçin bizim arkadaşımızı... ayıplıyorsun?" Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Arkadaşınız kimdir?"* deyince, onlar; "**İsa**'dır" dediler. Hz. Peygamber, *"Ne dedim ki?"* deyince de, onlar "Sen O'nun Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu söylüyorsun" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"O'nun, Allah'ın kulu olması bir ar ve noksanlık değildir"* deyince, işte o zaman bu âyet-i kerime nazil oldu. Ben de diyorum ki: Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah'ın kulu olduğuna kesin delil getirip, onun Allah'ın oğlu olması caiz olmayınca, işte bundan sonra Cenâb-ı Hak, onların şüphelerini hem nakletmeye, hem de bu şüpheleri cevaplamaya işaret etmiştir. Bu böyledir, çünkü onların, **Hz. İsa**'nın Allah'ın oğlu olduğunu isbat hususunda ileri sürdükleri delilleri onun gaybden haber vermiş olması, ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi gibi harikulâde şeyler yapmış olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki: "Mesîh, bu kadar ilim ve bu kadar kudret ile, Allah'ın kulu olmaktan katiyyetle istinkâf edip kaçınmaz. Çünkü mukarreb melekler, gerek gaybî bilme ve gerekse kudret bakımından, **İsa**'dan daha üstündürler. Çünkü onlar, Levh-i Mahfuz'a muttalidirler. Ve yine onlardan sekiz tanesi, o muazzam büyüklükteki arşı taşımaktadırlar. Sonra melekler, gerek ilimleri, gerekse kudretleri bakımından bu kadar mükemmel olmalarına rağmen, kesinlikle Allah'a kulluktan kaçınmamış, istinkâf etmemişlerdir. Binâenaleyh, daha nasıl olur da **Mesîh**, bu kadar az ilmi ve kudretiyle, Allah'a kulluk arzetmekten istinkâf edebilir?" demek istemiştir. Âyeti, bizim zikrettiğimiz bu hususa hamlettiğimiz zaman, işte bu âyetler, birbirleriyle son derece mükemmel bir tenasüb, bir uyum ve bir benzerlik içinde bulunurlar. Binâenaleyh, âyeti bu manaya hamletmek daha uygun olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Meleklerin İnsanlardan Üstün Olup Olmadığı

Mu'tezile bu âyetle, meleğin beşerden daha üstün olduğu hususunda istidlâlde bulunmuştur. Biz, onların bu âyetle istidlâlde bulunmalarını, Cenâb-ı Hakk'ın *"Hani meleklere: "Ademe secde edin" demiştik..."* (Bakara, 34) âyetinin tefsirinde zikretmiş ve onların bu istidlâllerine pekçok yönden cevap vermiştik. Biz, burada da şunu diyoruz: Biz, meleklerin, beşerden daha fazla gayba muttali oldukları hususu ile, meleklerin, bu âlemde tasarrufta bulunma kudretlerinin beşerinkinden daha fazla olduğunu kabul ediyoruz... Hem nasıl böyle olmasın ki? Çünkü **Cebrail**'in, **Lût Kavmi**'nin şehirlerini tek bir kanadının tek bir tüyü ile kökünden söküp attığı söylenmektedir.

Bizim tartışmamız ancak, meleklerin taatlerinin mükâfaatının mı, beşerin taatlerinin sevabının mı daha çok olacağı hususundadır. Bu âyet ise, kesinlikle buna delâlet etmemektedir. Çünkü hristiyanlar, gaybden haber verip harikulâde şeyleri yapmış olması sebebiyle **Hz. İsa**'nın uluhiyyetini isbata kalkışmışlardır. Binâenaleyh,

bu âyette, bu şüpheyi iptal etmek için meleklerin zikredilmiş olması, meleklerin, ancak gerek ilim gerekse kudret bakımından beşerden daha üstün olmaları halinde doğru olur. Biz de, bunun böyle olduğunu söylüyoruz. Ama, bu âyetten maksadın, taatlere verilecek mükâfaatın çokluğu bakımından meleklerin **Mesîh**'ten üstün olduğu manasının kasdolunduğunun söylenmesine gelince, bu, burayla bir münasebet arzetmeyip, buraya uygun düşmez. Böylece bu istidlâlin ancak, insanlar nizâ ve tartışmaktan uzaklaşamadıkları için, zihinlerde kuvvet kazanmış olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetle ilgili bir soru vardır ki, o da şudur: Bu âyette geçen "melekler" sözü, **Mesîh** sözüne atfedilmiştir. Buna göre âyetin takdiri, وَلاَ الْمَلٰئِكَةُ الْمُقَرَّبِونَ فِى اَنْ يَكُونُوا عَبِيدًا لِلّٰهِ "Allah'ın kulları olmaları hususunda, mukerreb melekler de..." şeklinde olur. Bu ise caiz değildir.

Buna, şu iki şekilde cevap verilir:

a) Bundan murad, "Mukarreb meleklerden hiçbirisi de..." şeklindedir.

b) Bu ifadeden maksadın, "Kul olmaktan mukarreb melekler de istinkâf etmezler" şeklinde olmasıdır. Böylece îcâz üslûbuyla ve de, عَبْدًا لِلّٰهِ *"Allah'ın kulu..."* ifadesi de delâlet ettiği için اَنْ يَكُونُوا عَبِيدًا لِلّٰهِ (Allah'ın kulları olmaktan) sözü hazfedilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Ali İbn Ebî Tâlib (r.a), ism-i tasgir sîgasıyla, عُبَيْدَ اللّٰهِ şeklinde okumuştur.

ALTINCI MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Mukarreb melekler de.."* ifadesi, meleklerin tabakalarının, derece ve fazilet bakımından birbirinden farklı olduğuna delâlet eder. Buna göre meleklerin en büyükleri, meselâ **Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail** ve **Hamele-i Arş**'tır. Biz, bunların tabakalarını, Bakara sûresinde, Hak Teâlâ'nın وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ (Bakara, 30) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَ يَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعًا *"Kim O'na kulluk etmekten kaçınır ve kibirlenmek isterse, (bilsin ki) Allah, onların hepsini huzurunda toplayacaktır"* buyurmuştur. Bu, "Kim Allah'a ibadet etmekten istinkâf edip, bu hususta tekebbür ederse, bilsin ki Allah onları kendi huzurunda haşredecektir", yani "Allah, Kıyamet gününde onları, kendileri için hiçbir şey yapamaz bir vaziyette huzurunda toplayacaktır" demektir.

Bil ki Allah-u Teâlâ, o istinkâf edip büyüklenenleri haşredeceğini söyleyip, ama onlara ne yapacağını söylemeyerek, aksine ilk önce itaatkâr mü'minlerin mükâfaatın-

dan bahsedip, فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ *"Fakat iman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, Allah onlara hem mükâfaatlarını eksiksiz ödeyecek, hem de fazl-ı ilahisinden (hak ettiklerinin) fazlasını verecektir"* buyurmuş, sonunda da istinkâf edip tekebbür edenlerin cezasına yer vermiş ve, وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا *"Ama büyüklenerek ibadetten kaçınan o kimseleri, pek acıklı bir azaba uğratacak, onlar Allah'tan başka, kendileri için ne himaye eden bir dost, ne de bir yardımcı bulamayacaklardır"* buyurmuştur. Bu ifadenin manası açık olup, hiçbir zorluk yoktur.

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin mükâfaatını, istinkâf edip büyüklenenlerin cezasından önce zikretmiştir. Çünkü onlar, önce Allah'a itaat edenlerin mükâfaatını görüp, bundan sonra da, kendilerinin ikab ve cezalarını görünce, bu onlar için son derece şiddetli bir acı ve hasret sebebi olmuştur.

* *
*

Size Rabbinizden Bir Burhân ve Nûr Gelmiştir

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾
فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ
إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾

"Ey insanlar, gerçekten size Rabbinizden bir burhân gelmiştir. Size, apaçık bir nûr göndermişizdir. İşte Allah'a iman edip de, O'na sarılanlar (yok mu?) Onları, kendisinden bir rahmetin ve lûtf-u inayetin içine sokacak ve onları, kendisine (giden) dosdoğru bir yola götürecektir"

(Nisâ, 174-175).

Bil ki Allah Teâlâ, bütün münafık, kâfir, yahudi ve hristiyanların aleyhine deliller getirip, onların hertürlü şüphesini cevaplayınca, hitabı umumîleştirerek, bütün insanları, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeye davet etmiş ve يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ *"Ey insanlar, gerçekten size Rabbinizden bir burhân gelmiştir"* buyurmuştur. Burhân, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Allah, bu âyette O'nu, "Burhân" diye nitelendirmiştir, çünkü hakkın hak, bâtılın bâtıl olduğunu

göstermek üzere burhân (delil) ortaya koymak O'nun sanatıdır. Âyette geçen, "Nur-u Mübin" (apaçık bir nûr) de Kur'ân-ı Kerim'dir. Allah Teâlâ, Kur'ân'ı, kalbe iman nûrunun düşmesine sebep olduğu için "Nûr" diye isimlendirmiştir.

Cenâb-ı Hak, bütün âlemlerce, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bir peygamber, Kur'ân-ı Kerim'in de hak bir kitap olduğu iyice anlaşılınca, bundan sonra insanlara, Hz. Muhammed'in şeriatına sarılmalarını emredip, buna karşılık onlara mükafaat vaadederek, فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ *"İşte Allah'a iman edip de, O'na sarılanlar yok mu..."* buyurmuştur. Allah'a imandan maksad, Allah'ın varlığına (zatına), sıfatlarına, fiillerine, hükümlerine ve isimlerine imandır. *"O'na sarılmak"*'tan murad, "imanda kendilerini sebat ettirmesi, şeytanın yoldan çıkarmasına karşı kendilerini koruması, kendilerini ilahî rahmet ve fazlına girdirmesi ve sırat-ı müstakîme iletmesi hususlarında Allah'a sarılmaları, güvenmeleridir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara şu üç şeyi, yani rahmet, fazl ve hidayetini vaadetmiştir.

İbn Abbas, buradaki "rahmet"in, cennet; "fazl"ın, Allah'ın onlara, hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kulağın duymadığı lütuflarda bulunması; "sırat-ı müstakime hidayet etmesi"nin de dosdoğru dine hidayet manasına olduğunu söylemiştir.

Ben derim ki: Rahmet ve fazl, cennette verilecek olan mükâfaat ve saygı manalarına hamledilmiştir. Fakat bu âyetteki hidayet ile beşer ruhlarında, kudsiyet ve kibriyâ âleminin nurlarının tecelli etmesi sayesinde meydana gelen saadetler kasdedilmiştir. İşte bu, rûhî bir mutluluktur. Cenâb-ı Hak bunu, rûhî mutlulukların, cismânî lezzetlerden daha kıymetli olduğuna dikkat çekmek için, ilk ikisinden sonra zikretmiştir.

* *
*

Kelâlenin Mirası

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ
مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِن لَّمْ يَكُن لَّهَا وَلَدٌ فَإِن كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِن كَانُوا
إِخْوَةً رِّجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَن تَضِلُّوا وَاللَّهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

"(Habibim) senden fetva isterler. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayanın

mirası hakkındaki hükmü (şöyle) açıklar: Eğer, çocuğu olmayan bir erkek ölür, geride onun bir tek kızkardeşi kalırsa terikesinin yarısı o (kızkardeşindir). Eğer (geride kalan) , erkek kardeş ise, o, çocuksuz ölen kızkardeşinin terikesine vâris olur. Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), iki kızkardeş ise, erkek kardeşin terikesinin üçte ikisini alırlar. Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), erkek ve kız kardeşler ise, o zaman erkek için dişinin hissesinin iki katı vardır. Allah size şaşırırsınız diye, (hükümlerini) açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir''

(Nisâ, 176).

Bil ki Allah Teâlâ, sûrenin sonu başına uygun düşsün diye, bu sûrenin evvelinde mallarla ilgili hükümlerden bahsetmiş ve sonunu aynı mevzu ile bitirmiştir. Sûrenin ortası ise, hak dine ters düşmüş olan fırkalarla tartışmayı ihtivâ etmektedir.

Ehl-i ilim şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, "**Kelâle**" hakkında iki âyet indirmiştir. Birincisi, kış mevsiminde inmiştir ve bu sûrenin baş kısmında yer alır. Diğeri ise, yazın inmiştir ve bu âyettir. Bundan dolayı, bu âyete "sayf (yaz) âyeti" denir. "**Kelâle**"-nin, hem vâris olan, hem de vâris olunan için kullanıldığını daha önce anlatmıştık. Binâenaleyh eğer bu kelime, vâris olan için kullanılır ise, "**Kelâle**", ölenin babası ile çocuğu dışındaki mirascılarıdır. Eğer bu kelime vâris olunan için kullanılır ise, "**Kelâle**", ebeveyninden biri ile hiçbir çocuğu kendisine vâris olmayan ölen kimse demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, *''Eğer çocuğu olmayan bir erkek ölür, geride onun bir tek kızkardeşi kalırsa, terikesinin yarısı o kızkardeşindir''* buyurmuştur. Bu âyetteki اِمْرُؤٌ kelimesi, hemen sonra gelen fiilin açıkladığı, aynı kök ve manadaki (mahzuf) bir fiilin fâili olarak merfû kılınmıştır. Âyetteki لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ *''çocuğu olmayan''* ifadesi sıfat olduğu için mahallen merfudur. Bunun takdiri, اِنْ هَلَكَ اِمْرُؤٌ غَيْرُ ذِى وَلَدٍ "çocuğu olmayan bir erkek ölürse" şeklindedir.

Bil ki âyetin zâhirinde üç kayıt ve şart bulunmaktadır:

1) Âyetin zâhiri, ölenin çocuğu olmaması şartıyla, kızkardeşin, mirasın yarısını almasını, ama çocuk bulunduğu zaman, mirasın yarısını almamasını gerektiriyor. Halbuki durum böyle değildir. Aksine kızkardeşin, mirasın yarısını alabilmesinin şartı, ölenin erkek çocuğunun olmamasıdır. Eğer ölen erkeğin kız çocuğu bulunursa, o zaman kızkardeş, yine malın yarısını alır.

2) Âyetin zâhiri, ölen kimsenin çocuğu olmaması şartı ile, kızkardeşin, mirasın yarısını alacağını gösterir. Halbuki durum böyle değildir. Aksine bunun şartı, ölenin ne bir çocuğunun ne de babasının geride kalmamış olmasıdır. Çünkü kızkardeş, baba varken, icmâya göre vâris olamaz.

3) Âyetteki *"Geride o erkeğin bir kızkardeşi olursa"* ifadesinden maksad, ana-baba bir veya baba bir kızkardeştir. Çünkü ana bir kız ve erkek kardeşin, mirastaki hükmünü Cenâb-ı Allah, bütün alimlerin ittifâk ettikleri gibi, bu sûrenin başlarında yer alan kelâle âyetinde bildirmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ يَرِثُهَا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ *"Eğer (geride kalan) erkek kardeş ise, o, çocuksuz ölen kızkardeşinin terikesine vâris olur"* buyurmuştur. Yani "Erkek kardeş, ölen kızkardeşin çocuğu mevcut olmadığı zaman, bütün terikesine vâris olur. Bu, ana-baba bir veya baba bir erkek kardeş olur ise böyledir. Ama, ana bir erkek kardeş olursa, mirasın tamamını alamaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَاِنْ كَانُوا اِخْوَةً رِجَالاً وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ *"Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), iki kızkardeş ise, erkek kardeşin terikesinin üçte ikisini alırlar. Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), erkek ve kızkardeşler ise, o zaman erkek için, dişinin hissesinin iki katı vardır"* buyurmuştur. İşte bu ifade, zikredilen kızkardeşin, ana bir kızkardeş olmadığına delâlet eder.

Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk** (r.a), bir hutbesinde şöyle demiştir: "Dikkat ediniz, Allah Teâlâ'nın, Nisâ sûresindeki ferâiz ile ilgili âyetlerin ilki, çocuk ve baba hakkındadır. İkincisi ise, zevc, zevce ve ana bir kızkardeşler hakkındadır. Cenâb-ı Hakk'ın Nisâ sûresi'nin sonunda getirdiği âyet ise, ana-baba bir kız ve erkek kardeşler hakkındadır. Enfâl sûresinin sonundaki mirasla ilgili âyet ise, ulül-erhâm hakkındadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا *"Allah size, şaşırırsınız diye, (hükümlerini) açıklıyor"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

1) Basralılar, burada bir muzafın mahzûf olduğunu ve bunun takdirinin ise يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ كَرَاهَةَ اَنْ تَضِلُّوا "Allah size (hükümlerini) sapmanızı hoş görmediği için, açıklıyor" şeklinde olduğunu, ama muzaf olan "kerahet" kelimesinin hazfedildiğini ve bunun tıpkı وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ *"Köye, yani ahalisine sor"* (Yusuf, 82) âyetindeki gibi olduğunu söylemişlerdir.

2) Kûfeliler, bu ifadede nefy harfinin hazfedilmiş olduğunu ve bunun takdirinin يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ لِئَلاَّ تَضِلُّوا "şaşırmayasınız, sapıtmayasınız diye, Allah size (hükümlerini) açıklıyor" şeklinde olduğunu ve bunun tıpkı اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولاَ *"Allah gökleri ve yerleri, yıkılırlar diye, yani yıkılmasınlar diye, tutmaktadır"* (Fâtır, 41) âyetindeki gibi olduğunu söylemişlerdir.

"**Nazm**" adlı eserin sahibi **el-Cürcânî** ise, âyetin, "Allah size, sapıklığı, onun sapıklık olduğunu bilesiniz ve ondan kaçınasınız diye açıklıyor" manasında olduğunu söylemiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"Allah her şeyi hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Binâenaleyh O'nun açıklamaları gerçek, bildirdikleri doğrudur.

Bil ki bu sûrede, çok dikkate değer bir incelik vardır. O da şudur: Sûrenin başı, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmelliğini anlatmaktadır. Çünkü Allah bu sûreye, *"Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan Rabbinize saygılı olun"* (Nisâ, 1) diye başlamıştır. İşte bu ifade, O'nun kudretinin sonsuzluğuna delâlet eder. Sûrenin sonu ise, Allah'ın ilminin mükemmelliğini anlatmaktadır. Bu da O'nun, *"Allah her şeyi hakkıyla bilendir"* âyetidir. Rubûbiyyet, ulûhiyyet, celâl ve izzet işte bu iki sıfat ile kâimdir. Bu iki sıfattan dolayı, insanların, Allah'ın emir ve yasaklarını tutup, bütün mükellefiyetleri kabul etmeleri gerekir.

Musannif F. Râzî der ki: "Bu sûrenin tefsirini, 595 (hicrî) senesinin Cumade'l-âhire ayının 12. Çarşamba günü tamamladım."

* *
*

MÂİDE SÛRESİ

●

Bu sûre
yüzyirmi âyettir ve
Medîne'de nâzil olmuştur.

●

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ ۚ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ ۗ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ﴿١﴾

"Ey iman edenler, akidlerinizi (sözlerinizi) yerine getirin. Siz ihramlı olduğunuz halde, avlanmayı helal saymamak şartıyla ve size (aşağıda) okunacak olanlar müstesna hayvanların (etleri) helal kılındı. Şüphesiz Allah, dilediğine hükmeder"

(Mâide, 1).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Akdi Yerine Getirmenin Manası ve Önemi

Arapça'da (aynı manada olmak üzere) وَفَى بِالْعَهْدِ ve أَوْفَى بِهِ (Ahdinde durdu) denilir. وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ *"Ahidlerini yerine getirenler"* (Bakara, 177) âyeti de böyledir.

"Akd", birşeyi birşeye çok sıkıca ve sağlamca bağlamak demektir. Buna göre **"ahd"** , ilzâm (mecbur kılma); **"akd"** ise iltizam, yani o mecburiyeti çok sağlam bir şekilde kabul etmek demektir. İman, Allah'ın zâtını, sıfatlarını, hükümlerini ve fiillerini bilip tanımaktan ibaret olup, bütün mükellefiyet, emir ve yasakları hususunda Allah'a inkıyadın bütün mahlûkâta vacib oluşu da O'nun hükümlerinden birisi olunca, âyette geçen akid, imanın kendisinin gerçekleşmesinde nazar-ı itibara alınan şeylerden birisi olmuş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ *"Ey iman edenler, akidlerinizi yerine getirin"* demiştir. Bu "Ey Allah'a inkıyâd ve itaatı göstermede, çeşitli akid ve ahidlere iman etmeyi kabul etmiş kimseler, o akidlerinizi yerine getiriniz" demektir. Allah Teâlâ, bu âyette

de olduğu gibi, kullarına olan buyruklarını, "akidler" diye ifade etmiştir. Çünkü O, bu akidleri, tıpkı birşeyin birşeye sağlam bir iple bağlanması gibi, kullarına bağlamıştır.

Bil ki Cenâb-ı Allah, bu tekliflerini, hem bu âyette, hem de *"Fakat (Allah), kalblerinizin akdettiği (azmettiği) yeminler yüzünden sizi hesaba çeker"* (Mâide, 89) âyetinde olduğu gibi, bazan "akidler" diye; bazan da, *"Siz bana karşı olan ahdinizi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yerine getireyim"* (Bakara, 40) ve *"Karşılıklı anlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve yeminlerinizi bozmayın"* (Nahl, 91) âyetlerinde olduğu gibi, "ahidler" diye adlandırmıştır. Netice olarak diyebiliriz ki Cenâb-ı Hak bu âyette, hem yapmak hem de yapmamak açısından mükellef tuttuğu şeylerin yerine getirilmesini emretmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bir Nezir Meselesinde Hanefi İle Şâfiî Arasındaki Fark

Şâfiî (r.h) şöyle der: "Bir kimse, bayram günlerinde oruç tutmayı veya çocuğunu kesmeyi nezretse, bu nezir hükümsüz olur." **Ebû Hanife** (r.h) ise, tam aksine bu nezrin sahih bir nezir olduğunu söylemiştir. **Ebû Hanife**'nin delili şudur: Bu kimse, oruç tutmaya ve çocuğunu kesmeye nezr etmiştir. Binâenaleyh bu kimsenin oruç tutması ve kesmesi gerekir. Bu iki cümleden birincisinin izahı şöyledir: Bu kimse bayram gününde oruç tutmaya ve çocuğunu kesmeye nezretmiştir. Halbuki bayram günü oruç tutmak, hem oruç tutma, hem de o orucun bayram gününde olmasından meydana gelmiş bir mahiyettir. Çocuğu kesme de, hem kesme fiilinden, hem de o kesmenin çocuk üzerinde olmasından meydana gelmiş bir iştir. Mürekkeb bir işi yapan kimse, o mürekkeb (birleşik şeyi) meydana getiren parçalardan her birini yapmış demektir. Binâenaleyh bayram günü oruç tutmayı veya çocuğunu kesmeyi kendisine gerekli kılan kimse, hiç şüphesiz oruç tutmayı ve kesme işini iltizâm etmiş olur. Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: *"Akidlerinizi yerine getirin"* (Mâide, 1); *"Niçin yapmayacağınız şeyleri söylersiniz"* (Saf, 2) ve *"(onlar), nezirlerini yerine getirirler"* (İnsân, 7) âyetleri ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in فِي بِنَذْرِكَ *"Adağını yerine getir"* hadis-i şerifinden dolayı, o kimsenin oruç tutması ve kesme işini yerine getirmesi gerekir. Velhasıl o kimse, orucunun bayram günü olması ve kesme işinin çocuk üzerinde tahakkuk etmesi bakımından, bu nezrini lağv etmiş, hükümsüz kılmıştır. Fakat umumî lafız, tahsisten sonra hüccettir. (Binâenaleyh o, bayram günleri dışında orucunu tutar ve kesme işini de, kurban olabilecek bir hayvan üzerinde ifa eder.) **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: "Bu, günah olan bir işi nezretmektir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَا نَذْرَ فِي مَعْصِيَةِ اللّٰهِ *"Allah'a karşı mâsiyet olan bir hususta nezir yapılamaz"*[85] hadis-i şerifinden ötürü, bu bir lağv (hükümsüz) nezir olur."

85) Nesâî, Eymân, 41 (7/26); Müsned, 4/433.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Alış-verişte Meclis Muhayyerliği Meselesinde Farklı İçtihadlar

Ebû Hanife (r.h), alış-verişte meclis muhayyerliğinin olmadığını ileri sürerken, **İmam Şâfiî** (r.h), bunun olduğunu söylemiştir. **Ebû Hanife**'nin delili şudur: "Alış-veriş yapılıp kesinleşince, âyetteki *"akidlerinizi yerine getirin"* emrinden ötürü, artık onu bozmanın haram olması gerekir." **Şâfiî**'nin delili ise şudur: O, âyetin bu umûmî hükmünü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْمُتبايعانِ بِالْخِيَارِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مَالَمْ يَتفرّقا *"Alış-veriş yapan iki kişiden her biri, bulundukları o yerden (meclisten) ayrılmadıkları müddetçe, muhayyerdirler (isterlerse, bu alış-verişi feshedip bozabilirler)"*(86) hadisi ile tahsis etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Üç Talâkı Birden Verme Konusunda Farklılık

Ebû Hanife (r.h), üç talak hakkının hepsini birden kullanmanın haram olduğunu söylerken; **Şâfiî** (r.h), bunun haram olmadığını söylemiştir. **Ebû Hanife**'nin delili şudur: "Hak Teâlâ'nın *"(Farz olan iddet) son buluncaya kadar, nikah akdini bağlamaya azmetmeyin..."* (Bakara, 235) âyetinden ötürü, nikah da bir akiddir. Binâenaleyh, *"akidlerinizi yerine getirin"* âyetinden ötürü de, o akdi bozmanın haram olması gerekir. Bu ifade ile, icmâya dayanılarak, bir talak verme (yani üç talaktan birini kullanma) hakkında amel edilmemiştir. Binâenaleyh âyetin hükmünün, birden fazla talakta, devam etmesi gerekir. **Şâfiî** (r.h), âyetin bu umumî hükmünü şu kıyas ile tahsis etmiştir (sınırlamıştır): "Eğer cem (yani üç talakı birden vermek) haram olmuş olsaydı, (verilmesi halinde) geçerli olmazdı. Halbuki bu geçerlidir. Binâenaleyh, bu haram değildir."

Yiyecekler Konusunda İnsanların Mükellefiyetleri

Allah Teâlâ, أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ *"Hayvanların (etleri) size helal kılındı"* buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ önceki ifade ile, bütün mükelleflere, tekliflerinin hepsini kabul etmelerinin gerektiğini iyice beyân edince, küllî ve esas kâide mesâbesinde olan bu hükümden sonra mufassal olarak tekliflerini saymaya başlamış ve önce yiyeceklerin helal ile haram olanlarını zikredip, *"Hayvanların (etleri) size helal kılındı"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
"Behîmetu'l-En'âm" Tabirinin İzahı

Alimler şöyle demişlerdir: "Aklı olmayan her canlı, "behîme"dir. Bu, Arapların, birisine bir şey güç geldiğinde söyledikleri اِسْتَبْهَمَ الْأَمْرُ عَلَى فُلَانٍ ve "yolu kapalı" manasında söyledikleri هَذَا بَابٌ مُبْهَمٌ sözlerinden alınmıştır. Daha sonra bu isim, karada ve denizde yaşayan her dört ayaklı hayvan hakkında

86) Müslim, Büyû, 43 (3/1163).

kullanılmıştır. Âyette geçen "en'âm", deve, sığır ve davar demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"En'âm'ı da (Allah sizin için) yaratmıştır. Bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu maddeler ve nice nice faydalar vardır... Atları, katırları ve merkebleri de (sizin için) yarattı"* (Nahl, 5-8) buyurmuş ve böylece "en'âm" ile "at, katır ve eşeğin" farklı olduğunu belirtmiştir. Yine Cenâb-ı Allah, *"Ellerimizin yaptıklarından, kendileri için onca en'âmı yarattığımızı, bu sayede onlara mâlik olmuş bulunduklarını görmüyorlar mı? Biz onları, kendilerine itaatkâr kıldık. İşte binecekleri bunlardan ve yiyecekleri bunlardandır"* (Yâsin, 71-72) ve *"En'âm'dan, yük taşıyacak, (tüyünden) döşek yapılacak olanları yaratan da O'dur. Allah'ın size rızık yaptığı şeylerden yiyiniz... (Allah) sekiz çift (yarattı): Koyundan bir çift, keçiden bir çift, deveden bir çift, sığırdan bir çift"* (En'âm, 142-144) buyurmuştur.

Vâhidî (r.h): "En'âm" sözüne, tırnaklı hayvanlar girmez. Çünkü bu kelime, "yumuşak basma" manasına gelen, نَعُومَةُ الْوَطْءِ tabirinden alınmıştır" demiştir.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Âyetteki بَهِيمَةُ الْاَنْعَامِ hakkında, şu sorular sorulmuştur:

1) "Behîme", bir cins; "en'âm" ise "tür"dür. Buna göre, bu tabir tıpkı "Hayvanü'l-insan" (insan olan canlı) denilmesi gibidir ki, bu sonra getirilmesi gerekenin, önce getirilmesi demektir?

2) Eğer Allah Teâlâ, "Sizin için en'âm helal kılındı" demiş olsaydı, bu da aynı manayı ifade ederdi. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bir başka âyetteki وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ *"Karşınızda okunan (hayvanlar) müstesnâ, en'âm size helal kılındı"* (Hacc, 30) buyruğudur. Binâenaleyh bu âyette, "behîme" kelimesinin ilaveten getirilmesinde ne fayda vardır?

3) Allah Teâlâ, "behîme" lafzını müfred, "en'âm" lafzını ise cemî olarak getirmiştir. Öyle ise bunun faydası nedir?

Birinci soruya, şu iki şekilde **cevap** veririz:

1) Bu ifadede, gerek "behîme", gerek "en'âm" kelimeleri ile aynı şey murad edilmiştir. Binâenaleyh "behîme"nin, "en'âm"a izâfesi, beyân içindir. Bu tür izâfet مِنْ (den, dan) manasındadır. Meselâ خَاتَمُ فِضَّةٍ (gümüş'den olan yüzük, gümüş yüzük) gibi. Binâenaleyh âyetteki bu izafet, اَلْبَهِيمَةُ مِنَ الْاَنْعَامِ "En'âm'dan olan behîme" demektir. Veyahut da bu izafet, te'kid içindir. Tıpkı bizim نَفْسُ الشَّيْءِ وَذَاتُهُ وَعَيْنُهُ "O şeyin kendisi, bizzat aynısı" dememiz gibi...

2) "Behîme" ile birşey, "en'âm" ile de başka birşey murad edilmiştir. Bu takdirde şu iki izah yapılabilir:

a) "Behîmetü'l-en'âm" tabirinden maksad, ceylan, vahşi sığır ve benzeri hayvanlardır. Sanki Araplar, geviş getirme ve köpek dişleri olmama bakımından, "en'âm'a benzeyen behâim cinsi hayvanları kastetmişlerdir. Böylece "behîme" kelimesi, aradaki bu benzerlikten ötürü, "en'ân"a muzaf kılınmıştır.

b) Buradaki "behîme"den maksad, "en'âm"ın karnındaki yavrularıdır. Nitekim rivayet olunduğuna göre, **İbn Abbas** (r.a), bir sığır kesilip, karnından bir cenin çıkınca, onun kuyruğundan tutarak, "Bu, en'âm'ın behîmesidir" demiştir. **İbn Ömer** (r.a)'in de, "Bu, en'âm'ın ceninleridir. En'âm'ın kesilmesi bunun da kesilmesi yerine geçer" dediği rivayet edilmiştir. Bil ki bu izah, **İmam Şâfiî** (r.h)'nin, "Cenin, annesinin kesilmesi ile kesilmiş sayılır" şeklindeki görüşünün doğruluğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE

Mecusilerin Hayvan Kesmeye İtirazlarına Cevap

Seneviyye şöyle demişlerdir: "Hayvanları kesmek, onlara eziyet etmek demektir. Eziyet verme ise, kabîh (kötü) bir iştir. Kabîh olan işe, Rahîm ve Hakîm olan ilah razı olmaz. Binâenaleyh hayvanları kesmenin, Tanrının hükmü ile helal ve mübah olması imkânsızdır. Bunun doğruluğunu gösteren birşey de şudur: Bu hayvanlar, kendilerini müdafaa edemezler. Onlar kendilerine eziyet edene karşı, sözle müdafaa da yapamazlar. Eziyet vermek kabîhtir. Fakat böylesine âciz ve çaresiz varlıklara eziyet etmek daha kabîhtir."

Bil ki bütün müslüman fırkalar (mezhepler), bu şüphe yüzünden birçok değişik gruplara ayrılmışlardır. Bu cümleden olarak **Mükremiyye** [87], şöyle demiştir: "Biz, hayvanların kesilirken acı duyduğunu kabûl etmiyoruz. Cenâb-ı Hak onlardan, kesilmenin acısını kaldırmıştır. Bu, zarûri ve mecbûri olan şeylerdeki diretip sabretme gibidir."

Mu'tezile ise, "Biz, eziyetin ve acı vermenin, mutlak olarak (kayıtsız-şartsız) kabîh olduğunu kabul etmiyoruz. Bu ancak daha önce işlenmiş bir cinayete ve bir bedele karşılık olmadığı zaman kabîh olur. İşte burada Allah Teâlâ, bu hayvanlara, âhirette kıymetli karşılıklar verecektir. Binâenaleyh bu kesme, zulüm olmaktan çıkar. Sözümüzün doğruluğuna, güzel olduğu akıllarımızca da anlaşılan şu husus da delâlet eder: "Sıhhatli olmak için, kan aldırma sıkıntısına katlanmak güzeldir. Bundan dolayı, büyük bir menfaat için, bu azıcık sıkıntıya katlanmak güzel olunca, kesme ile ilgili durum da aynı olur."

Ehl-i sünnet de şöyle demiştir: "Hayvanların kesilmesi hususundaki müsaade, Allah tarafından, kendi mülkünde yapılmış bir tasarruftur. Bir mal sahibi, kendi malında

87) Mükremiyye, Haricîlerden bir koldur. Mükrem İbn Abdullah el-İcîî tarafından kurulmuştur. Namazı terkedenleri kâfir sayarlar (ç).

asarrufâtta bulunduğu zaman ona itiraz edilmez." Bu konu çok uzundur ve usûl ilminde anlatılmıştır. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bazı kimseler, *"Hayvanların (etleri) size helal kılındı"* âyetinin mücmel olduğunu söylemişlerdir. Çünkü helal kılma, ancak fiillere nisbet edilir. Burada ise, zatlara (bizzat hayvanlara) nisbet edilmiştir. Bundan dolayı bunu zâhirine göre almak imkânsızdır. Bu sebeple, burada bir fiil takdir etmek gerekir. Halbuki takdir edilecek olan herhangi bir fiil, takdir edilmeyecek olanlardan daha tercihe şayan değildir. Binâenaleyh bu "helal kılma"dan muradın, o hayvanların derileri veya kemikleri veya yünleri veyahut da etlerinden istifade etmek olabileceği gibi, onları yemek suretiyle onlardan istifade etmek de olabilir. Şüphesiz ki âyetin lafzı, bütün bunlara muhtemeldir. Binâenaleyh âyet bu bakımdan mücmeldir. Ancak Hak Teâlâ'nın, *"En'âm'ı da o yaratmıştır ki bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu maddeler ve nice nice menfaatler vardır. Onlardan yersiniz de..."* (Nahl, 5) âyeti, أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ *"Hayvanlar size helal kılındı"* buyruğu ile, bu hayvanlardan bütün sayılan bakımlardan, istifade edilebileceğine delâlet eder.

Bil ki Allah Teâlâ, *"Hayvanların (etleri) size helal kılındı"* buyurunca, bunun peşisıra şu iki istisnâyı yapmıştır:

1) إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ *"Size (aşağıda) okunacak olanlar müstesna..."* Bil ki bu istisnânın zâhirî manası mücmel(biraz kapalı)dır. Halbuki mücmel bir ifadeyi, mufassal bir ifadeden istisnâ etmek, istisnâ edilmeyen kısmı da mücmel hale getirir. Fakat müfessirler bu istisnâdan muradın, bu âyetten sonra gelecek olan, *"Ölü, kan, domuz eti, Allah'dan başkası adına kesilen hayvan, (henüz canı çıkmadan yetişip kestikleriniz dışındaki) boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan aşağı yuvarlanmış, süsülmüş (boynuzla veya tosla vurulmuş), vahşî hayvanlarca yaralanmış olup da ölen hayvanlar ve dikili taşlar (putlar) adına kesilen hayvanlar size haram kılınmıştır"* (Mâide, 3) âyetinde sayılan şeyler olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun izahı şöyledir: Hak Teâlâ'nın *"Hayvanlar size helal kılındı"* buyruğu, bu hayvanların bütün bakımlardan insanlara helal olmasını gerektirir. İşte bundan dolayı bunu Cenâb-ı Hak, "Bu hayvanlar, eğer ölü, boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan aşağı yuvarlanmış, süsülmüş veya yırtıcı hayvanlarca parçalanmış, yahut da Allah'dan başka birisinin adına kesilmiş olurlar ise, işte o zaman haramdırlar" diye açıklamıştır.

İhramlı Olana, Karada Avlanma Yasağı

2) Hak Teâlâ, غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ *"İhramlı olduğunuz halde, avlanmayı helal saymamak şartı ile"* diye, ikinci istisnâyı yapmıştır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, "en'âm'ın behîmesini" helal kılınca, o hayvanların av olanları ile olmayanları arasındaki farkı zikretmiştir. Böylece biz, onlardan av olanların ihramsız olduğumuz zaman helal olduğunu, onlardan av olmayan diğer hayvanların ise, ihramlı iken de ihramsız iken de helal olduklarını anlamış olduk.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *"İhramlı olduğunuz durumda..."* ifadesi, "hacc ile umreniz veyahut da ıkisinden birisi sebebi ile ihrâma girmiş iseniz..." demektir. Tıpkı, أَجْنَبَ فَهُوَ مُجْنِبٌ وَجُنُبٌ "Cünüp oldu ve o cünüptür" denilmesi gibi. أَحْرَمَ بِالْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ (Hacc ve Umre için ihrama girdi); فَهُوَ مُحْرِمٌ وَحُرُمٌ "O, ihramlıdır" denilir. حُرُمٌ kelimesi, hem müfred, hem cemidir. Nitekim, قَوْمٌ جُنُبٌ denildiği gibi, قَوْمٌ حُرُمٌ "İhramlı kavim" de denilir. Cenâb-ı Hak da وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا *"Eğer cünüb olduysanız, temizlenin (gusledin)"* (Maide, 6) buyurmuştur.

Bil ki biz, أَحْرَمَ الرَّجُلُ dediğimiz zaman, bu, iki manaya gelir: **Birincisi**, şu yukarıda verdiğimiz (ihrama girme) manasıdır. **İkincisi** ise, "O adam Harem bölgesine girdi" manasıdır. Buna göre, âyetteki وَأَنْتُمْ حُرُمٌ ifadesi, her iki manaya da gelir. Bu sebeple, hacc veya umre sebebiyle ihrama giren kimsenin avlanması haram olduğu gibi, Harem bölgesine girenin de avlanması haramdır. İşte fukahânın görüşü budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki âyetin zâhiri, avlanmanın, ihrama giren kimse için haram olduğunu gösterir. Bu âyetin bir benzeri de, *"İhramdan çıktığınız zaman (isterseniz) avlanın"* (Mâide, 2) âyetidir. Çünkü, إِذَا (zaman) kelimesi şart manası ifade eder. Bir şeye şart ile bağlı olan, o şart bulunmadığı zaman mevcut olmaz. Fakat Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde, ihramlı olana haram kılınanın deniz avı değil, sadece kara avı olduğunu beyân ederek, *"Deniz avı yapmak ve onu yemek size ve yolcu olana bir fayda olmak üzere helal kılındı. Kara avı ise, ihramlı olduğunuz müddetçe haram kılındı"* (Mâide, 96) buyurmuştur. Binâenaleyh bu âyet, o mutlak manadaki âyetleri açıklar.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki غَيْرَ kelimesi, *"Sizin için helal kılındı"* ifadesinden "hâl" olarak, mansub kılınmıştır. Bu tıpkı senin, أُحِلَّ لَكُمُ الطَّعَامُ غَيْرَ مُعْتَدِينَ فِيهِ "Bu yemek, aşırı gitmeyerek (yemeniz) halinde size helaldir" sözün gibidir. **Ferrâ**,"bu ifadenin أُحِلَّ لَكَ الشَّيْءُ لاَ مُفْرِطًا فِيهِ وَلاَ مُتَعَدِّيًا "Aşırı gitmemek ve haddi aşmamak şartıyla bu şey sana helal kılındı" sözün gibi olduğunu" söylemiştir. Buna göre âyetin manası, "İhramlı iken, avlanmayı helal görmeniz müstesnâ, size hayvanlar helal kılındı. Çünkü bu size, ihramlı iken helal değildir" şeklinde olur.

Hüsnün Kaynağı Allah'ın Emridir

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ *"Şüphesiz Allah, dilediğine hükmeder"* buyurmuştur ve bu, "Allah Teâlâ, bütün hallerde en'âm'ı mübah kılmış, ama avlanılmalarını bazı hallerde mübah kılmıştır. Binâenaleyh birisi, hükmü önce tafsil edip, sonra tahsis etmenin sebebi nedir? der ise, ona cevaben, "Allah, herşeyin maliki ve yaratıcısıdır. Bundan dolayı O'nun hükmüne hiç itiraz edilemez" denir." manasındadır. İşte alimlerimizin, "Allah'ın mükellef kılmasının güzel (hasen) oluşunun sebebi, rububiyyet ve ubûdiyyettir" şeklindeki sözlerinin manası budur. Yoksa bunun sebebi, **Mu'tezile**'nin dediği gibi, kulların maslahatına riayet değildir.

* *
*

Allah'ın Şeâirine Hürmet Ediniz

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝

"Ey iman edenler, Allah'ın şeâirine, haram olan aya, kurbanlık hediyelere, (onlardaki) gerdanlıklara ve Rablerinden hem bir ticaret, hem de bir rıza arayarak Beyt-i Haram'a ziyaret niyet edip gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin. İhramdan çıktığınız vakit, (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir kavme karşı beslediğiniz kin, sakın sizi haddi aşmaya sevketmesin. Birr ve takva hususunda birbirinizle yardımlaşın, günah işlemek ve haddi aşmak hususunda yardımlaşmayın. Allah'a saygılı olun. Şüphesiz ki Allah, cezalandırması şiddetli olandır"

(Mâide, 2).

Bil ki Allah Teâlâ, birinci âyette ihramlı olana, avlanmayı haram kılınca, bu âyette de, Allah'ın tekliflerine (emirlerine) muhalefet etmeyi yasaklayarak, aynı şeyi te'kid etmiştir ve يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ *"Ey iman edenler, Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin (onları helal saymayın)"* buyurmuştur.

Şeâir Kelimesinin Manası

Bil ki "**Şe'âir**", cemî bir kelimedir. Çoğu alimler onun, "**Şaîre**" kelimesinin cem'i olduğunu söylemişlerdir. **İbn Fâris** ise bunun müfredinin "şî'are" olduğunu söylemiştir. Şaîre, müş'ire manasınadır. Müş'ire, "bildiren"; iş'âr ise "bildirmek" manasınadır. Binaenaleyh bildiren herşey, iş'ar etmiştir. Birşeye alem kılınan veya birşeyle alametlendirilen her şeye şaîre denilebilir. Mekke'ye gönderilen kurbanlık hayvanlar da "şe'âir" diye adlandırılırlar. Çünkü bu hayvanlar, kendilerinin kurbanlık olduklarını gösteren alametlerle süslenmişlerdir.

Müfessirler, âyetteki "şe'âir"den ne kasd edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta iki açıklama yapılmıştır:

a) Âyetteki, *"Allah'ın şe'âirine hürmetsizlik etmeyin (onları helal saymayın)"* emri, "Allah'ın, kullarına farz ve vacib kıldığı şeylerden ve şe'âirden herhangibirini ihlâl etmeyin" demektir. Buna göre, "Allah'ın şe'âiri", bütün mükellefiyetleri içine alan umûmi bir tabir olup, muayyen bir şeye tahsis edilmemiştir. **Hasan el-Basrî**'nin, "Allah'ın şe'âiri, O'nun dini demektir" şeklindeki sözü de, bu görüşe yakın bir sözdür.

b) "Bundan maksad belli bazı mükellefiyetlerdir." Bu görüşe göre de, şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu "İhramlı iken size haram kılınan avı, kendinize helal saymayınız" demektir.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Müşrikler, Kâ'be'yi ziyaret ediyor, oraya kurbanlıklar götürüyor, hacc mekânlarına saygılı davranıyor ve kurban kesiyorlardı. Müslümanlar, bu işleri değişik yapmak isteyince, Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir."

3) **Ferrâ**: "Bütün Araplar Safa ile Merve'yi haccın şe'âirinden (mukaddes mekânlarından) kabul etmiyor ve oraların arasında sa'y etmiyorlardı. İşte Allah Teâlâ bunun üzerine, "Haccın herhangibir menasikini bırakmayı helal saymayın. Bütün menâsiki tastamam ve eksiksiz yapın" demiştir" der.

4) Bazı alimler de, şe'âirin, kurbanlık olduğu bilinsin diye hörgücüne (keserek) işaret yapılmış olan kurbanlık develer olduğunu söylemişlerdir. Bu, **Ebû Ubeyde**'nin de görüşüdür. **Ebû Ubeyde**: "Bunun delili, *"Biz, kurbanlık develeri, sizin için Allah'ın şe'âirinden kıldık"* (Hacc, 36) âyetidir" demiştir. Bence bu görüş zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Allah'ın şe'âiri"* ifadesini zikrettikten sonra bunun üzerine وَالْهَدْيَ *(ve kurbanlık hedîyelere)* tabirini atfetmiştir. Halbuki mâtufun, mâtufun aleyhden başka birşey olması gerekir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَلاَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ *"Haram olan aya da..."* buyurmuştur. Bu, "Haram olan ayda savaşmak sureti ile, o haram ayları helal saymış olmayın" demektir.

Bil ki âyette geçen "haram ay", Arapların mukaddes kabul edip, savaşmadıkları ay demektir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Gerçekten ayların sayısı, Allah katında Allah'ın kitabında onikidir ve bunlardan dördü, haram aylardır"* (Tevbe, 36) buyurmuştur. İşte bu sebeple haram ayların, zi'l-kade, zi'l-hicce, muharrem ve recep olduğu söylenmiştir. Buna göre âyette "haram ay" tabirinin müfred kelime cins ifade etmek için kullanılabildiğine göre, bütün bu dört aya bir işaret olması caizdir. Yine bununla, sadece recep ayının kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü recep ayının haramlığı diğerlerine göre daha fazladır.

Hedy Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ الْهَدْىَ *"Kurbanlık hedylere de..."* buyurmuştur Vâhidî: "Hedy, Beytullah'a (orada kesilmek üzere) gönderilen deve veya sığır veyahut da davardır. Bu kelimenin müfredi, هَدْيَةٌ lafzıdır. Bu müfredin هِدْيَةٌ şeklinde olduğu söylenmiştir. Her ikisinin cem'i de هَدْىٌ şeklindedir" demiştir.

Nitekim Şair: حَلَفْتُ بِرَبِّ مَكَّةَ وَالْمُصَلَّى / وَاَعْنَاقِ الْهَدْيِ مُقَلَّدَاتِ *"Mekke'nin, orada namaz kılanın Rabb'ine ve gerdanlık takılmış kurbanlıkların boyunlarına yemin ettim..."* demiştir. Bu âyetin bir benzeri de, هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ *"Ka'be'ye ulaşmış bir hedy (kurbanlık) olarak..."* (Maide, 95) ve ...وَالْهَدْىَ مَعْكُوفًا *"(Onlar) hedylerin, mahalline ulaşmasına mânî olanlardır"* (Fetih, 25) âyetleridir.

Kelaid Kelimesinin Tefsiri

Sonra Allah Teâlâ, وَلاَ الْقَلاَئِدَ *"(Onlardaki) gerdanlıklara da..."* buyurmuştur. Kalâid, "kılâde" kelimesinin cem'idir ve kılâde, deve ve onun dışındaki kurbanlıkların boynuna bağlanan şeydir ki bu meşhurdur. Bu kelimenin tefsiri hususunda şunlar söylenmiştir:

1) Bundan murad, boynuna gerdanlık (alâmet) takılmış kurbanlıklardır. Bu kelime, o hayvanlar kurbanlıkların en kıymetlisi oldukları için, iyice itina gösterilmesi için, اَلْهَدْىَ (kurbanlıklar) kelimesine atfedilmiştir. Bu tıpkı, وَمَلٰئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ *"Meleklerine... ve Cibrîle ve Mikâîle..."* (Bakara, 98) denilmesi gibidir. Buna göre sanki, "o kurbanlıklardan, özellikle gerdanlık takılmış olanlarına hürmetsizlik etmeyin" denilmektedir.

2) Bu, hedyin (kurbanların) kendisine hürmetsizlik etmekten iyice sakındırmak için, hedy şöyle dursun, onların kalâidine (gerdanlıklarına) bile hürmetsizliği yasaklama manasınadır. Bu tıpkı, وَلاَ يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ *"(O mü'min kadınlar), zînetlerini göstermesinler"* (Nûr, 31) âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak burada, kadınlara zînet yerlerini göstermeyi iyice nehyetmek için, zînetini göstermeyi bile nehyetmiştir.

3) Bazı alimler şöyle demişlerdir: Araplar, cahiliye döneminde haram ayların dışında, her zaman savaşırlardı. Bu ayların dışında, kime tesadüf edilse, hemen tepelenirdi. Fakat eğer o kimse, devesini veya sığırını, Harem-i Şerif'in ağaçlarının kabuğu ile alâmetlendirmiş ise veya Kâ'be'yi ziyaret için ihrama girmiş ise, bu müstesnâ. İşte o zaman ona kimse sataşmazdı. Bu sebeple Allah müslümanların bunu pekiştirmelerini emretmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ demiştir. Yani, "Mescid-i Haram'ı ziyaret niyeti ile gelen topluluklara da hürmetsizlik etmeyin" demektir. **Abdullah İbn Mes'ûd** (r.a), bunu izafet ile, وَلاَ آمِّي الْبَيْتِ الْحَرَامِ şeklinde okumuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا *"Rablerinden hem bir ticaret (fazl), hem de bir rızâ arayarak..."* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Humeyd İbn Kays el-A'rec, âyetteki fiili, mü'minlere hitap olmak üzere "tâ" ile تَبْتَغُونَ (ararsınız) şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "fazl" ve "rıdvan" (rıza) hakkında iki izah şekli vardır:

1) Bu, "Hacc yaparken, kendileri için mübah bir ticaret yapmak suretiyle Rablerinden bir fazl arayarak..." demektir. Şu âyet de bunun gibidir: *"Rabbinizden bir fazl aramanızda size bir vebal (günah) yoktur"* (Bakara, 198). Alimler bu âyetin, müslümanların hacc mevsimi günlerinde yaptıkları ticaret hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu, "Onları ticaret yapmaktan men etmeyin. Onlar ancak dünya ve ahiretlerini yoluna koymak için Beytullah'a yönelmişlerdir. Onların fazl-ı ilâhiyi istemeleri dünyaları için, rıdvan-ı ilâhiyi taleb etmeleri de âhiretleri içindir" demektir.

İlim ehli şöyle demiştir: Müşrikler, yapmış oldukları haccları ile, her ne kadar nâil olamasalar da rıdvan-ı ilâhiyi elde etmeyi kastediyorlardı. Yine onlar hakkında, bu yöneliş sebebi ile bir nevi hürmetin meydana gelmesi de uzak ihtimal değildir.

2) Fazl-ı ilahîden murad, sevap; rıdvan-ı ilahîden maksad ise, Allah'ın onlardan razı olmasıdır. Bu böyledir, çünkü cahiliye müşrikleri her nekadar fazl-ı ilahi ve rıdvana nail olamasalar da, bu fiilleri ile her ikisini istemiş olduklarını zannediyorlardı. Binâenaleyh onların zanlarına göre, bu şekilde anlatılması caizdir. Nitekim Hak Teâlâ, **Hz. Musa**'nın **Samirî**'ye şöyle dediğini nakletmiştir: وَانْظُرْ إِلَى إِلَهِكَ *"Üstüne düşüp taptığın tanrına bak, biz onu yakacağız"* (Tâhâ, 97) ve ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ *"Tat o azabı, çünkü sen, çok ulu ve çok şerefli idin"* (Duhan, 49) buyurmuştur. (Burada maksad "Senin ilah zannettiğin şeye bak" ve "sen kendi iddiana göre çok ulu ve çok şerefli idin" demektir.)

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu Âyetteki Hükmün Mensuh Olup Olmadığı

Alimler ihtilaf etmişler ve bir kısmı şöyle demiştir: "Bu âyet mensuhtur. Çünkü âyetteki, *"Allah'ın şeâirine ve haram olan aya hürmetsizlik etmeyin"* ifadesi, haram aylarda savaşın haramlığını gerektirir. Bu ise, *"Müşrikleri, nerede bulursanız öldürün"* (Tevbe, 5) âyeti ile neshedilmiştir. Âyetteki, *"Beyt-i Haram'a ziyaret niyet edip gelenlere hürmetsizlik etmeyin"* ifadesi de, müşrikleri Beytullah'dan men etmenin haramlığını gerektirir. Bu da, Hak Teâlâ'nın, *"Bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar"* (Tevbe, 28) âyeti ile neshedilmiştir. Bu, **İbn Abbas, Mücahid, Hasan Basrî** ve **Katâde** gibi pek çok müfessirin tercih ettiği görüştür. **Şâ'bî** "Mâide süresinde, sadece bu âyet neshedilmiştir" demiştir.

Diğer bir grup müfessir ise "Bu âyet mensuh değildir" demişlerdir. Bunların iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Allah Teâlâ, bu âyette bize Kâ'be'yi ziyaret niyetiyle gelen müslümanları korkutmamamızı emretmiş ve bize, kurbanlık develeri sevkeden kimselerin develerine, eğer o kimseler müslüman iseler, el koymamamızı emretmiştir. Bunun delili ise, âyetin baş ve son kısmıdır. Âyetin baş kısmı, *"Allah'ın şe'âirine hürmetsizlik etmeyin"* buyruğudur. "Allah'ın şe'âiri" deyimi ancak, müslümanların yaptıkları ibadet ve taatlara uygun düşer, kâfirlerinkine değil... Âyetin son kısmı, *"Rablerinden hem bir fazl, hem de bir rıza arayarak..."* ifadesidir. Bu da ancak kâfirlere değil, müslümanlara uygundur.

b) **Ebu Müslim el-İsfehânî** şöyle demiştir: "Bu âyet ile kastedilenler, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki kâfirlerdir. Tevbe sûresinin nüzûlü ile, müşriklerle olan ahid (anlaşma) sona erince, bu yasak da sona ermiş ve *"Bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar"* (Tevbe, 28) âyetinin ifade ettiği hükme (yani Kâ'be'den onları men etme hükmüne) bağlanmak gerekmiştir.

İhramdan Çıkınca Avlanma Mübahtır

Sonra Allah Teâlâ, وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا *"İhramdan çıktığınız vakit, (istersenız) avlanın"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade إِذَا اَحْلَلْتُمْ şeklinde de okumuştur. Nitekim Arapça'da ihramdan çıkan bir kimse için حَلَّ الْمُحْرِمُ ve اَحَلَّ الْمُحْرِمُ denilir. Yine buradaki فَاصْطَادُوا kelimesi, fâ harfinin kesresi ile, فِاصْطَادُوا şeklinde de okunmuştur. Bunun, cümlenin başında olması halinde hemzenin kesresinden bedel olduğu söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE Bu ifade غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ *"Siz ihramlı olduğunuz halde, avlanmayı helal saymamak şartı ile..."* (Mâide, 1) ifadesine bağlıdır. Yani, "Avlanmanın helallığına mani olan şey, ihramlı olmak olunca, işte ihram hali ortadan kalkınca, bu yasağın da kalkması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Buradaki "avlanın" emri, zâhiren, her ne kadar vacip oluşu gösteriyor ise de sadece mübah oluşu ifade etmektedir. Hak Teâlâ'nın فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَوٰةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ *"Artık o (cuma) namazı kılınınca, yeryüzüne dağılın, Allah'ın fazlından arayın"* (Cum'a, 10) âyeti de (aynı şekilde) mübahlığı gösterir. Bunun bir benzeri de, bir insanın, "Fiatını ödemediğin sürece bu eve girme. Fiatını ödersen oraya gir" demesidir. Bu söz, "Onun fiatını ödediğin zaman, o eve girmen mübah olur" demektir. Sözün özü şudur: Biz, bu âyetteki emrin, başka bir delil sayesinde, vacib oluşu ifade etmediğini öğrendik. Allah en iyi bilendir.

Bir Kavme Olan Kininiz Sizi Haksızlığa Sevketmesin

Sonra Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ *"Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir kavme beslediğiniz kin, sakın sizi haddi aşmaya sevketmesin. Birr ve takva hususunda birbirinizle yardımlaşın, günah işlemek ve haddi aşmak hususunda yardımlaşmayın."*

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bu ifade, *"Allah'ın şeâirine, haram olan aya, kurbanlık hedylere, (onlardaki) gerdanlıklara ve Rablerinden hem bir ticaret, hem de bir rıza arayarak Beyt-i Haram'a niyet edip gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin..."* buyruğu üzerine atfedilmiştir. Yani, "Sizi Mescid-i Haram'dan men ettikleri için, bir kavme olan düşmanlığınız, sizi haddi aşmaya ve böylece de onları Mescid-i Haram'dan men etmeye sevketmesin. Çünkü bâtıldan ötürü haddi aşmak caiz değildir. Buna göre insanların, düşmanlık ve haddi aşma hususunda birbirlerine yardım ederek, bir insan diğerine karşı haddi aştığında, onun da misliyle mukabele yaparak haddi aşması doğru değildir. Fakat yapılması gereken, iyilik ve takva hususlarında yardımlaşmadır. İşte bu âyetten kastedilen budur."

İKİNCİ MESELE **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: جَرَمَ fiili, bazan bir mef'ul bazan da iki mef'ul alması bakımından, كَسَبَ (kazandı) fiili gibidir. Nitekim sen, كَسَبْتُهُ (Onu kazandı) manasında,

جرم ذنبًا (Bir günah işledi); ve كَسَبْتُهُ إِيَّاهُ (Sadece onu kazandım)" manasında, جَرَمْتُهُ ذَنْبًا (Onu bir günah olarak işledim) dersin. Yine Arapça da fiilin, müteaddi olan fiilin başına hemze getirilip (اَفْعَلَ babına nakledilmesi) ile, iki mef'ul alır hale getirilir. Mesela اَجْرَمْتُهُ ذَنْبًا "Ona bir günah işlettirdim" denilir. Bu, اَكْسَبْتُهُ ذَنْبًا (Ona bir günah kazandırdım) sözü gibidir. Nitekim **Abdullah İbn Mes'ud** (r.a)'un, yâ harfinin zammesi ile, وَلاَ يُجْرِمَنَّكُمْ şekilindeki kıraatı da buna göredir. Her iki kıraate göre de, fiilin birinci mef'ulü muhatab zamiri, ikinci mef'ûl ise اَنْ تَعْتَدُوا ifadesidir. Binaenaleyh âyetin manası, "Sizi Mescid-i Haram'dan men ettiler diye bir topluluğa olan kininiz, size haddi aşma günahını işletmesin ve sizi buna sevketmesin" şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Şeneân" Kelimesinin İzahı

اَلشَّنَآنُ kelimesi, buğz, kin manasınadır. Arapça'da شَنَأْتُ اَلرَّجُلَ اَشْنَؤُهُ شَنْاً وَمَشْنَأً وَشَنْأَةً وَمَشْنَأَةً وَشِنْاً وَشَنَاً lafızları kullanılarak kin duygusu ifade edilir. Yine, munsarif olarak, رَجُلٌ شَنْآنٌ "Buğzeden erkek" ve اِمْرَأَةٌ شَنْآنَةٌ "Buğzeden kadın" denilmektedir; gayr-i munsarif olarak da, شَنْآنُ denilir. Çünkü فَعْلاَنُ vezni bazan sıfat, bazan da masdar olarak kullanılır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Amir, Âsım'ın ravisi Ebu Bekr ve **Nâfi'in ravisi İsmail** birinci nûnun cezmiyle شَنْآنُ ; diğerleri ise, fethasıyla شَنَآنُ şeklinde okumuşlardır. Fetha ile okumanın masdar olarak bu kelimenin benzerlerinin çokça kullanılmasından dolayı daha güzel olduğu söylenebilir. Meselâ, ضَرَبَانُ (vurmak), سَيَلاَنُ (akmak), غَلَيَانُ (kaynamak, kızgınlık) ve غَشَيَانُ (örtmek) kelimeleri gibi. Bu kelime nûnun sûkûnuyla okunduğundaysa, genel olarak vasıf, sıfat olarak kullanılmıştır. **Vâhidî** şöyle der: Bu kelimenin masdar olarak kullanıldığı yerlerden birisi de, onların, لَوَيْتُهُ حَقَّهُ لَيًّا *"Onun hakkını inkâr ettim, yadırgadım"* demeleridir. **Ebu Ubeyde**'nin görüşüne göreyse, kelime شَنَانٌ şeklindedir. Nitekim **Ebu Ubeyde, Ehvas**'a ait şu mısrayı nakletmiştir:

وَاِنْ غَابَ فِيهِ ذُو الشَّنَانِ وَفَنَّدَا *"kin sahibi olan kimse, onu ayıplayıp, yalanlasa da.."*

Buna göre, ذُوا الشَّنَانِ tabiri hemzesiz olarak, tahfifle okunmuştur. Arapların tıpkı hemzeyi hazfedip harekesini kendinden önceki harfe vererek, اِنِّي ظَمَانُ (Ben susamışım), فُلاَنٌ ظَمَانُ (falanca susamıştır) demeleri gibi.

BEŞİNCİ MESELE

İbn Kesir ve **Ebu Amr**, şart ve cezâ olmak üzere, elifin kesresiyle اِنْ صَدُّوكُمْ "eğer sizi men ederlerse"; diğerleri ise elifin fethasıyla, أَنْ صَدُّوكُمْ (sizi men etmeleri) şeklinde okumuşlardır ki, bu لأَنْ صَدُّوكُمْ "Sizi, men ettiler diye" demektir. **Muhammed İbn Cerir et-Taberî**, bu ikinci okuyuşun tercih edilen kıraat olduğunu, çünkü onların, o müslümanları Mescid-i Haram'dan alıkoymalarının, Mekkelilerin Hudeybiye günü Allah'ın Resûlü ile ashabını umreden men etmeleri hadisesi olduğunu; bu sûrenin

ise, Hudeybiye'den sonra nazil olduğunu, binâenaleyh bu alıkoymanın, hiç şüphesiz bu âyetin nüzûlünden önce olması gerektiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Allah'a saygılı olun. Şüphesiz ki Allah cezalandırması şiddetli olandır"* buyurmuştur. Bu ifadeden maksad, tehdit ve vaîddir. Yani, "Allah'a saygılı olun da, O'nun haramlarından herhangi birisini helal saymayın; çünkü Allah, hiç kimsenin, cezalandırmasına tahammül edemeyeceği derecede cezalandırması şiddetli olandır" demektir.

* *
*

Yenilmesi Haram Olan Başlıca Onbir Çeşit Et

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ
وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ
ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ
وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ
فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣﴾

"Ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan -(henüz canı üstünde iken yetişip) kestikleriniz müstesnâ olmak üzere - boğulmuş, vurulmuş, yukardan yuvarlanmış, süsülmüş, canavar parçalamış olup da ölenler, dikili taşlar üzerinde boğazlananlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram edilmiştir. Bunlar yoldan çıkıştır. Bugün kâfirler dininizden umudlarını kestiler. Artık onlardan korkmayın, Benden korkun. Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı (verip ondan) hoşnud oldum. Kim son derece açlık halinde çaresiz kalırsa, günaha meyil maksadı olmaksızın (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah gafûr ve rahîmdir"

(Mâide, 3).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, sûrenin baş kısmında, *"... davarlar(ın etleri) size helal edildi"*

(Mâide, 1) buyurmuş, sonra da siz mü'minlere okunmakta olan, bazı şeylerin istisnâ tutulduğunu zikretmiştir. İşte burada ise Hak Teâlâ, bu umûmi hükümde müstesnâ tutulan şekilleri zikretmiştir ki, bunlar onbir nevidir.

Leş Eti

Birincisi: "Meyte"dir. Müşrikler mü'minlere: "sizler, kendi öldürdüğünüzü yiyor, ama Allah'ın öldürdüğünü yemiyorsunuz" diyorlardı. Bil ki "**meyte**"nin haramlığı akla da uygundur. Çünkü kan pek latif bir cevherdir. Binâenaleyh hayvan kendi kendine öldüğünde, damarlarındaki kan tıkanır kalır ve kokuşup bozulur. Bundan dolayı onu yemek, büyük zararlara sebebiyet verir.

Akan Kan

İkincisi, "kan"dır. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "Onlar bağırsakları kan ile dolduruyor ve onu kızartarak misafirlerine ikram ediyorlardı. İşte Allah Teâlâ, bunu onlara haram kıldı."

Domuz Eti

Üçüncüsü, domuz etidir. Ehl-i ilim şöyle der: "Gıda, onu yiyen kişinin özünden bir parça haline gelir. Binâenaleyh gıdayı alan kimse için gıdalandığı şeyde bulunan özelliklerden birtakım huy ve sıfatların meydana gelmiş olması gerekir. Domuz, şehevî şeylere karşı son derece istekli ve arzulu olarak yaratılmıştır. Bundan dolayı, aynı özellikleri almasın diye, insana domuz etini yemek haram kılınmıştır. Koyun ise, son derece selim bir hayvandır. İşte bundan dolayı, sanki koyun bütün kötü huylardan uzak bir varlıktır. Binâenaleyh onun etini yeme sebebi ile insanda, insanî hallere uymayan yabancı bir özellik teşekkül etmez."

Allah Adı İle Kesilmeyen Hayvan Etleri

Dördüncüsü, Allah'dan başkası adına kesilen hayvanlardır. Âyette geçen أَهَلَّ "sesi yükselti" manasınadır. İnsan haccda telbiye yaptığında (Lebbeyk... dediğinde), أَهَلَّ فُلَانٌ بِالْحَجِّ denilişi de bu manadadır. Yine çocuk, doğarken ağladığı zaman, اِسْتَهَلَّ الصَّبِيُّ tabiri de bu köktendir. Müşrik araplar, bir hayvan keserken, "Lât ve Uzza'nın adı ile..." deyip, kesiyorlardı. Cenâb-ı Allah bunu haram kıldı.

Boğularak Ölen Hayvan

Beşincisi, boğularak ölen hayvandır. Nitekim فَاخْتَنَقَ خَنَقَهُ **(O, onu boğdu, o da** boğuldu) denilir. Binâenaleyh خَنْقٌ ve اِخْتِنَاقٌ boğazı sıkmaktır. Bil ki hayvanın boğulması birkaç şekilde olur:

a) Cahiliyye Arapları, koyunu boğup öldürüyor ve etini yiyorlardı.

b) Hayvanın, avcının tuzağına düşüp boğulması...

c) Hayvanın, bir ağacın iki dalı arasına başını sokup, orada boğularak ölmesidir. Velhasıl her ne şekilde boğulursa boğulsun, o hayvanı yemek haramdır. Bil ki boğulan hayvan, meyte sayılır. Çünkü hayvan ölüp, kanı akmaz ise, kendi kendine ölmüş meyte (laşe) olmuş olur.

Darbe İle Vurulup Öldürülen Hayvan Eti

Altıncısı, birşey vurularak öldürülen hayvandır. Bu, ölünceye kadar dövülen hayvan demektir. Nitekim birisi, hayvana ölünceye kadar vurduğunda, وَقَذَهَا وَ اَوْقَذَهَا (Onu vurup öldürdü) denilir. Bunduk ve benzeri birşeyle vurulup hemen ölen hayvan da, bu hükümdedir. Çünkü bu, meyte ve boğulan hayvan mesâbesindedir. Zira bu da ölmüş ve kanı akmamış bir hayvandır.

Yukarıdan Yuvarlanıp Ölen Hayvanın Eti

Yedincisi, yukarıdan aşağı yuvarlanarak ölmüş hayvandır. "Müteredde", neticesi ölüm olan bir yere düşmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O düştüğü, yani cehenneme yuvarlandığı* (اِذَا تَرَدّٰى) *zaman, malı ona fayda vermez"* (Leyl, 11) buyurmuştur. Arapça'da da فُلَانٌ تَرَدّٰى مِنَ السَّطْحِ "Falanca tepeden (çatıdan) düştü" denilir. Binâenaleyh "müteredde", dağ ve benzeri yüksek bir yerden düşüp ölen demektir. Bu hayvanlar da meyte sayılır, çünkü bundan da ölürken kanı akmamıştır. Bu ifadenin hükmüne, ok isabet edip de dağdan yuvarlanıp ölen hayvanlar da dahildir. Onların eti de haramdır. Çünkü onun, ok sebebi ile mi, yoksa yuvarlanma sebebi ile mi öldüğü bilinemez.

Süsülerek Ölen Hayvan Eti

Sekizincisi, süsülerek ölen hayvanlardır. Bu, ölünceye kadar süsülmüş hayvan demektir. Bu, mesela iki davarın, ikisi de veyahut da sadece birisi ölünceye kadar boynuzlaşması ve toslaşmasıdır. Böyle ölen hayvanlar da meyte hükmündedir. Çünkü bunlar da kanları akmadan ölmüşlerdir.

Bil ki bu dört kelimeye, yani "munhanika", "mevkûze", "müteredddiye" ve "natîha" kelimelerine, (mahzûf) müennes bir mevsûfun sıfatı olmalarından dolayı, tâ-i te'nis dahil olmuştur. O müennes mevsûf ise, اَلشَّاةُ (koyun) kelimesidir. Sanki bu âyette şöyle denilmektedir: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الشَّاةُ الْمُخْنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَ... "Size, boğulmuş, vurulmuş davar haram kılındı." Davar, insanların çoğunun yediği hayvan olduğu için,

özellikle koyun zikredilmiştir. Çünkü sözler, genel duruma ve ekseriyete göre söylenir ve bununla umum (bütün) kastedilir.

Faîle Veznindeki Sıfatların Özelliği Hakkında

Buna göre şayet, "Aslı "mentûha" olduğu halde, niçin "natîha" şeklinde söylenmiş ve sonuna tâ getirilmiştir? Halbuki bu gibi yerlerde, tâ-i te'nis hazfedilir. Bu tıpkı Arapların, كَفٌّ خَضِيبٌ (Kınalanmış el), لِحْيَةٌ دَهِينٌ (Yağlanmış, kokulanmış sakal) ve عَيْنٌ كَحِيلٌ (sürmelenmiş göz) sözleri gibidir?" denilir ise biz deriz ki: "Fa'ile" vezninde olan kelimelerden, tâ-i te'nis, kelime kendinden önce geçen bir mevsûfa sıfat olduğu zaman hazfedilir. Binâenaleyh eğer mevsuf zikredilmeksizin sıfat zikredilir ise, o zaman tâ-i te'nis, mevsufun yerine geçmek üzere getirilir. Mesela sen, tâ-i te'nis ile, رَأَيْتُ قَتِيلَةَ بَنِي فُلَانٍ "Falanca oğullarının katilesini gördüm" dersin. Çünkü sen, eğer "katile" kelimesine tâ-i te'nis getirmez isen, o katilin erkek mi, kadın mı olduğu bilinmez. İşte bu sebepten ötürü, "natiha" kelimesinin sonuna tâ-i te'nis getirilmiştir. Çünkü bu kelime, mahzuf olan müennes bir kelimenin, yani "eş-şâtû" kelimesinin sıfatıdır.

Canavarın Parçaladığı Hayvanın Eti

Dokuzuncusu: Âyetteki, وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ *"canavar parçalamış olup da ölenler... (henüz canı üstünde iken yetişip) kestikleriniz müstesna..."* ifadesi ile anlatılanlardır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلسَّبُعُ kelimesi, azı dişi bulunan, insana ve hayvanlara saldırarak, onları parçalayan hayvanlara verilen addır. Meselâ aslan ve onun benzeri hayvanlar gibi... Âyetteki bu kelimeyi, sükun ile okumak da caizdir. Nitekim bu, سَبْعٌ ve سَبُعَةٌ şeklinde de kullanılır. **Ebû Amr**'dan gelen bir rivayette, bu kelime bâ harfinin sükûnu ile okunmuştur. **İbn Abbas** (r.a), âyeti وَأَكِيلُ السَّبُعِ "Canavarların yediği (parçaladığı)" şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE **Katâde** şöyle demiştir: "Cahiliyye Arapları, yırtıcı hayvanlar birşeyi yaralayıp öldürüp, bir kısmını yediğinde, geriye kalanı yerlerdi. İşte Cenâb-ı Hak, bunu yasaklamıştır. Âyette bir hazif vardır ve takdiri şöyledir: وَمَا أَكَلَ مِنْهُ السَّبُعُ "Yırtıcı hayvanın bir kısmını yediği hayvan..." Çünkü "yırtıcının yediği" tamamen bitmiş olur. Dolayısı ile o şeye bir hüküm taalluk etmez. Hüküm ancak, onun yemeyip geriye bıraktığı kısım için gereklidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Tezkiye Kelimesinin Manası

Arapça'da "zeka", birşeyi "tamamlamak" demektir. Anlayış manasında olan "zekâ" da, anlayışı tam olan demektir. اَلذَّكَاءُ فِي السِّنِّ (Yaştaki zeka) da böyledir (yani yaşın tamam olması manasındadır). Yine, جَرْيُ الْمُذَكِّيَاتِ غِلاَبٌ "Yaşlı atların koşması, birbirinin ileri geçmesini istemek şeklinde olur" denilir. Yaşın tamam olmasının manası, gençliğin bitmesi (tamamlanması)"demektir. Yaş bundan az veya çok olduğu zaman, لَهُ الذَّكَاءُ فِي السِّنِّ "O, yaşta kemale (zekaya) ermiştir" denilmez. Yine, ateşi iyice alevlendirdiğin zaman ذَكَّيْتَ النَّارَ denilir.

اِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ İstisnasının İzahı

Sen bu temel kaideyi iyice kavradığın zaman biz deriz ki: اِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ ifadesindeki istisnâ hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür.

Birinci görüş: Bu, Hak Teâlâ'nın, وَالْمُنْخَنِقَةُ "boğulmuş" sözünden وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ *"canavar parçalamış olan"* sözüne kadar geçen ifadelerin tamamından istisnâdır. Bu, **Hz. Ali, İbn Abbas, Hasan el-Basrî** ve **Katade**'nin görüşüdür. Buna göre, sen o hayvanda hareket eden bir göz, veya hareket eden bir kuyruk veyahutta yere vuran bir ayak görür de onu kesmek için yetişebilirsen, kes onu. Çünkü o helaldir. Zira, onda hayattan bir nişane ve alâmet olmasaydı, bu haller meydana gelmezdi. Binâenaleyh, sen, o hayvanı bu haller üzere bulduğuna göre, bu onda hayatiyyetin tamamen bulunduğuna delâlet eder.

İkinci görüş: Bu istisna, Cenâb-ı Hakk'ın sadece وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ *"canavar parçalamış olan..."* sözüne hastır.

Üçüncü görüş: Bu istisnâ, istisnâ-i munkatı'dır. Buna göre sanki, "Fakat bu sayılanların dışında kestiklerinize gelince, onların etleri helaldir" denilmek istenmiştir.

Dördüncü görüş: Bu, haram kılınan şeylerden değil, haram kılmaktan istisnadır. Yani, "Yukarıda sayılanlar size haram kılınmıştır. Ancak, sizin kesmeniz haram değildir. Zira bu, size helaldir" demektir. Bu taktire göre de istisnâ, istisnâ-i munkatı' olur.

Putlara Kesilen Hayvanların Etleri

Bu âyette zikredilen, haramlardan **onuncusu** da, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ *"...ve, dikili taşlar üzerinde boğazlananlar"* ifadesidir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette yer alan اَلنُّصُبِ kelimesi hem cemi hem de müfred olmaya muhtemeldir. Eğer biz bunun cemi olduğunu söylersek, o takdirde bu kelimenin müfredi hakkında şu üç görüş zikredilebilir:

a) Bu kelimenin müfredi, نِصَابٌ kelimesidir. Buna göre, bizim نِصَابٌ ve اَلنُّصُبِ şeklindeki sözümüz, حِمَار ve حُمُر (eşek, eşekler) sözümüz gibi olur.

b) Bunun müfredi, اَلنَّصْبُ kelimesidir. Buna göre bizim نَصْبٌ ve نُصُبٌ dememiz, سَقْفٌ ve سُقُفٌ (tavan, tavanlar) رَهْنٌ ve رُهُنٌ (rehin, rehinler) sözümüz gibidir. Bu, **İbnu'l-Enbarî**'nin görüşüdür.

c) Bu kelimenin müfredi, اَلنَّصْبَةُ (alâmet, işaret) kelimesidir. Nitekim **Leys**, اَلنُّصُبُ kelimesi, اَلنَّصْبَةُ kelimesinin cem'idir ki, اَلنَّصْبَةُ kelimesi de, bir topluluk, bir kavm için dikilen alâmet demektir'' demiştir. Ama, biz اَلنُّصُبُ kelimesinin müfred, cemisinin ise اَلْأَنْصَابُ kelimesi olduğunu söylersek, bu durumda bizim نُصُبٌ ve اَلنِّصَابُ şeklindeki sözümüz اَلطُّنُبُ ve اَلْأَطْنَابُ (çadır ipi, çadır ipleri...) dememiz gibi olur. **Ezherî, ''A'şâ,** وَلاَ النُّصُبَ الْمَنْصُوبَ لاَ تَسْكُنَنَّهُ لِعَاقِبَةٍ وَاللَّهَ رَبَّكَ فَاعْبُدَا kelimesini müfred kabul ederek, *''sakın, sonrasında elde edeceğin bir menfaatten dolayı, dikili taşa perestiş etme!.. Ancak, Rabb'in olan Allah'a ibâdet et...''* demiştir'' demektedir.

İKİNCİ MESELE

"Nüsub" Tabirinden Maksad Putlar Değildir

Bazı âlimler, bu âyette geçen اَلنُّصُبُ kelimesinin putlar olduğunu söylemişlerdir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ifade, وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ *''Allah'tan başkası adına boğazlanan...''* ifadesine atfedilmiştir ki, bu, putların adına kesmek demektir. Ma'tûf'un, matûfûn aleyhten başka olması gerekir.

İbn Cüreyc de şöyle demektedir: اَلنُّصُبُ kelimesi, putlar demek değildir. Çünkü asnâm (putlar), şekillendirilmiş ve nakışlanmış taşlardır. Âyette bahsedilen اَلنُّصُبُ ise, cahiliyye çağı Araplarının, Kâ'be'nin etrafına dikmiş oldukları taşlardır. Araplar, o taşların yanında putları için kurbanlar keser, kestikleri o hayvanın kanını o taşlara sürer ve o hayvanın etini o taşların üzerine koyarlardı. Bunun üzerine müslümanlar, ''Ya Resûlallah, cahiliyyedekiler, Beyt'e, kan ile tazimde bulunuyorlardı. Binaenaleyh, o Beyt'e saygı göstermeye biz daha layık ve müstehakız'' deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)bunu yadırgamadı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *''Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez''* (Hacc, 37) âyetini indirmiştir.

Bil ki, gerek وَمَا ذُبِحَ ifadesinin başındaki مَا edâtı, (gerekse, وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ ifadesinin başındaki, مَا edâtı), ref mahallindedirler. Çünkü bunlar, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ *''Ölü.. size haram edilmiştir''* cümlesindeki اَلْمَيْتَةُ kelimesine atfedilmişlerdir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ *"dikili taşlar üzerinde boğazlananlar..."* tabiri hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) "Dikili taşlara" ta'zim inancıyla, ibadet hissiyle kesilenler..."

b) "Dikili taşlardan ötürü kesilenler..." Çünkü lâm ile alâ harf-i cerleri (birbirleri yerine kullanılabilirler). Nitekim Cenâb-ı Hak, فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ *"Artık sağcılardan selam sana.."* (Vakıa, 91) buyurmuştur. Yani, فَسَلَامٌ عَلَيْكَ مِنْهُ "Ondan senin üzerine selam.." demektir. Yine o, وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا *"Eğer kötülük edersenız, kendinize kötülük (etmiş olursunuz)"* (İsrâ, 7) buyurmuştur. Yani, فَعَلَيْهَا demektir.

Fal Okları Çekip Şans Oyunu Oynamak

Onbirincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ *"..ve fal oklarıyla kısmet aramanız..."* ifadesidir. **Kaffâl** (r.h) şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu işi de, yenilen şeyler arasında zikretmiştir. Çünkü bu, cahiliyyedekilerin icad ettiği ve yenilen şeyler hakkında yaptıkları şeye uygun düşen şeylerdendir. Bu böyledir, zira dikili taşlar için kesilen kurbanlar, kurbanlıklar, Beyt'in yanında kesiliyordu. Fal oklarıyla kısmet talep etme işini de, Beyt'in yanında yapıyorlardı. Çünkü onlar da, Beyt'in yanında bulunuyorlardı. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Onlardan birisi yolculuğa çıkmak veya savaşmak yahut ticaret yapmak, ya da evlenmek veyahut da önemli herhangi bir iş yapmak istediklerinde, kısmet ve fal oku çekiyorlardı. Onlar, bu okların bir kısmına, "Bana, Rabbim emretti"; bazısına, "Beni, Rabbim nehyetti" diye yazmışlar, bir kısmını da boş bırakmışlardı. Emir yazılı ok çıkarsa, o kişi o işi yapar; nehiy yazılı ok çıkarsa yapmazdı... Eğer, boş ok çıkarsa, yeniden ok çekerdi... Fal okları çekmek suretiyle kısmet talep etmenin manası ise, o okları çekerek, o işin hayır mı şer mi olduğunu öğrenmeyi talep etmektir.

b) **Müerric** ve dilcilerin çoğu şöyle demişlerdir: "Buradaki "kısmet arama", nehyedilmiş olan bir kumardır."Ezlam" da, kumar okları (fal okları) demektir." Birinci görüş, alimlerin çoğunun tercih ettiği görüştür.

İKİNCİ MESELE

Ezlam Kelimesinin İzahı

"Ezlam", fal okları manasına gelir ve müfredi "zelem"dir. Bu, **Ahfeş**'in görüşüdür. Fal okları böyle isimlendirilmiştir. Çünkü bunlar birbiriyle denkleştirilmişlerdir. Yine zayıf ve az ilgili olduğu zaman, birisi için رَجُلٌ مُزْلِمٌ ve اِمْرَأَةٌ مُزْلِمَةٌ denilir. İnce ve yapılışı ile boyu çok güzel olduğu zaman, fal oku için قِدْحٌ مُزْلِمٌ ve مَا أَحْسَنَ مَازَلَمَ سَهْمَهُ قِدْحٌ زَلَمٌ denilir. Yine birisi oklarını birbirine denk yaptığı zaman,

"Oklarını ne güzel düzenlemiş!" denilir. Sığırın ayaklarına da, güzellik ve incelik bakımından fal oklarına benzediği için, "ezlam" denilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكُمْ فِسْقٌ *"Bunlar fisktır"* buyurmuştur. Bu tabir hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, sadece "fal okları ile kısmet arama"ya işarettir.

b) Bu, daha önce geçen, müşriklerin helal ve haram kılışlarının hepsine işarettir. "Binaenaleyh kim bu hususta, Allah'a karşı gelerek muhalefette bulunursa kâfir olur" demektir.

Tefe'ülün Hükmü

Eğer, "Birinci görüşe göre, niçin fal okları ile kısmet arama, fısk kabul edilmiştir? Hz. Peygamber (s.a.s), tefe'ülü sevmez miydi? Bu da, bir çeşit tefe'ül (bir çeşit uğur sayma)dır. Binâenaleyh bu, niçin fasıklık sayılmıştır?" denilir ise, biz deriz ki: **Vahidî**: "Bu, gaybı öğrenmeyi istemek manasına geldiği için haram kılınmıştır. Bu ise, Hak Teâlâ'nın, *"Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez"* (Lokman, 34) ve *"Göklerde ve yerde gaybı, Allah'dan başka kimse bilmez"* (Neml, 65) âyetlerinden dolayı haramdır" demiştir.

Ebu'd-Derdâ (r.a) da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: مَنْ تَكَهَّنَ اَوْ اِسْتَقْسَمَ اَوْ تَطَيَّرَ طِيَرَةً تَرُدُّهُ عَنْ سَفَرِهِ لَمْ يَنْظُرْ اِلَى الدَّرَجَاتِ الْعُلٰى مِنَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Kim kehanette bulunur veya fal okları ile kısmet arar veya birşeyi kendisini yolculuktan alıkoyacak bir uğursuzluk sayarsa, Kıyamet günü cennetteki yüksek dereceleri göremez."*(88)

Birisi şöyle diyebilir: "Eğer, bilinen emare ve ipuçlarına dayanarak, zann-ı galibe göre hareket etmek, gaybı bilmeyi isteme manasına gelseydi, rüyaları tabir etme ilmi de, gayb bilme isteği veyahut küfür sayılırdı. Çünkü bu da, gaybı bilmeyi istemek demektir. Yine tefe'üle tutunmak (iyi ve güzel bir şeyi uğurlu saymak) da, bir küfür olurdu. Çünkü bu da, gaybı bilmeyi istemek demektir. Yine kendisine ilham geldiğini iddia eden ehl-i kerametin de kâfir sayılmaları gerekirdi." Malumdur ki bunların böyle olduğunu söylemek yanlıştır. Yine geçen iki âyet (Lokman, 34) ve (neml, 65), ilim (bilme) hakkındadırlar. Halbuki fal okları ile kısmet arayanların bunu yapmakla kesin bir bilgi değil, zayıf bir zan elde ettiklerini kabul ediyoruz. Binâenaleyh fal okları ile kısmet arayanlar, bu iki âyetin hükmüne girmezler.

Birkısım diğer alimler de şöyle demişlerdir: "Onlar o fal oklarını, putlarının yanında bulunduruyorlar ve çektikleri okların üzerinde çıkan "yap" veya "yapma" emrinin,

88) Mecma'u'z-Zevâid, 5/118.

putlarının irşadı ve yardımı ile olduğuna inanıyorlardı. İşte bundan dolayı, fal oku çekmek bir küfür ve fâsıklık sayılmıştır." Bence bu, daha evlâ ve doğruya daha yakın olan görüştür.

Cenâb-ı Hak, اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ *"Bugün kâfirler dininizden umudlarını kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun"* buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ, geçen kısımda helal ve haram kıldığı hayvanları sayınca, o sözü *"Bunlar, yoldan çıkıştır"* diyerek bitirmiştir ki bundan maksad, mükellefleri böyle amellerden sakındırmaktır. Sonra Allah Teâlâ, mü'minleri koyduğu hükümlere sımsıkı ve mümkün olduğu kadar tam bir şekilde sarılmaya teşvik etmiş ve *"Bugün kâfirler dininizden umudlarını kestiler. Artık onlardan korkmayın"* buyurmuştur. Bu, "Müşriklerin, şeriat ve dininiz hususunda size muhalefet etmelerinden korkmayınız. Çünkü ben size kâhir bir devlet ve büyük bir kuvvet nasip ettim. Binâenaleyh onlar, sizin yanınızda zelil ve mağlupturlar. Onlar, sizi ezme ve size hükümran olma hususunda ümitsizliğe düşmüşlerdir. Durum böyle olunca onlara iltifat etmeyip, Allah'a itaata yönelmeniz ve O'nun kanunları ile amel etmeniz gerekir" demektir.

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Bugün kâfirler dininizden umudlarını kestiler"* ifadesi hakkında şu iki görüş vardır:

1) Bundan maksad, (bu âyetin nazil olduğu) o aynı gün değildir. Binâenaleyh "Onlar o günden bir-iki gün önce ümidsiz değillerdir" denilemez. Bu, dilcilerin örfüne göre söylenmiş bir sözdür. Bunun manası şöyledir: "Şu anda sizin, artık kâfirlerin yağcılığına ihtiyacınız yoktur. Çünkü artık siz, hiçbir düşmanınızın, işinizi zayıflatacak bir ümid ve arzuya düşemeyeceği bir durumdasınız. Bunun bir benzeri de insanın, "Ben dün genç idim, ama bugün ihtiyarım" demesi gibidir. Bunu söyleyen kimse, "dün" ifadesi ile, içinde bulunduğu günden bir önceki günü; "bugün" ifadesi ile de içinde bulunduğu günü kastetmemiştir.

2) Bundan maksad, âyetin nazil olduğu gündür. Âyet bir cum'a günü nazil olmuştur. Âyet hicrî onuncu yıl, Veda haccının arefe günü ikindi sonrasında nazil olmuştu. O esnada Hz. Peygamber (s.a.s), kulağı yarık devesi üzerinde Arafat'da vakfe yapıyordu.

Hak Teâlâ'nın اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ *"kâfirler dininizden umudlarını kestiler"* buyruğu ile ilgili olarak da iki görüş vardır:

1) Onlar, Cenâb-ı Hak bu şeyleri haram kıldıktan sonra, artık bu habis ve pis şeyleri helal kılmanızdan ümidlerini kesmişlerdir.

2) Onlar, dininizde size galip gelme hususunda ümidsizliğe düşmüşlerdir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu dini diğer dinlere üstün getireceğini vaadetmiştir. Bu da Cenâb-ı Allah'ın, *"Çünkü o, bunu diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır"* (Saf,9) âyeti ile beyan ettiği husustur. Böylece Allah o vaad ve yardımını gerçekleştirmiş, korkuyu tamamen gidermiş ve kâfirleri, daha önce galip iken mağlup, kâhir iken makhûr duruma sokmuştur. İşte evlâ olan bu görüştür.

İKİNCİ MESELE
Takiyye Yapmak Gerekir mi?

Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Bu âyet, korku duyulduğunda "takiyye" yapılabileceğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu dinin kanunlarını ve onunla açıkça amel etmeyi emretmiş, ama bunu kâfirlere karşı bir korkunun bulunmaması şartına bağlamıştır ki, bu korku bulunduğu zaman, açıktan amel edilmeyeceğini gösterir."

Şûra ve Meşveret Üzerinde İzahlar

Sonra Cenâb-ı Hak اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ اَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا *"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı (verip ondan) hoşnud oldum"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Dinin Bugün Tamamlanması, Öncekine Noksanlık Verir mi?

Bu âyetle ilgili bir soru vardır. O da şudur: Âyetteki, *"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim"* ifadesi, dinin bundan önce noksan olması manasına gelir ki bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ömrünün çoğunu üzerinde geçirdiği dinin, nâkıs bir din olduğunu ve mükemmel dini ancak ömrünün sonunda kısa bir zaman için yaşadığı manasına gelir.

Bil ki müfessirler, böyle bir müşkilden kurtulmak için âyeti şu şekillerde izah etmişlerdir:

a) "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizin dininizi kemale erdirdim"* buyruğundan maksat, müslümanlardan korkularını izale etmek ve onların düşmanlarına kâdir olduğunu göstermektir. Bu tıpkı bir padişahın, düşmanını iyice yenip kahrettiği zaman, "işte bugün mülkümüz (devletimiz) mükemmel hale geldi" demesi gibidir." Bu izah zayıftır. Çünkü o padişahın mülkü, zaten düşmanını yenmeden önce eksik idi.

b) "Bugün, helal ve haramı öğrenme hususunda mükellef olduğunuz şeylerden, ihtiyaç hissettiklerinizi size tamamladım." Bu izah da zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ, o günden önce, müslümanların muhtaç oldukları şer'î kanunları onlara tamamen vermemiş ise, bu açıklamanın, ona ihtiyaç duyulduğu zamandan sonra yapılması demektir ki caiz olmaz.

c) Bu, **Kaffâl**'ın söylediği ve tercihe şayan olan şu görüştür: "Din, kesinlikle nâkıs (eksik) olmaz. Aksine o, her zaman kâmil (tam)dır. Yani Allah katından inen kanunlar her zaman, o vakit için yeterlidir. Fakat Cenâb-ı Hak, dini göndermeye başladığı ilk vakitlerde, o gün için mükemmel olan şeyin, sonrası için mükemmel olmayacağını ve onda bir uygunluğun kalmayacağını biliyordu. İşte bu sebeple, bir hüküm geldikten sonra neshedilmiş veya yok iken gelip dine ilave edilmiş. Ama peygamberliğin son zamanlarında Allah Teâlâ şeriatı tam ve kâmil hale getirmiş ve onun kıyamete kadar devam etmesine hükmetmiştir. Binâenaleyh şeriat-ı İslam, her zaman kâmil olmuş demektir. Ancak başlangıçtaki mükemmellik, belli bir zamana kadar olan mükemmelliktir, son zamanındaki ise Kıyamete kadar sürecek bir mükemmelliktir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Kıyası Kabul Etmeyenler ve Edenler

Kıyası kabul etmeyenler, "Âyet, kıyas yapmanın bâtıl olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü âyet, Allah'ın, bütün hâdiseler hakkında hüküm vermek için nass koymuş olduğunu gösterir. Zira eğer, bazı şeylerin hükmü açıklanmamış olsaydı, din kemâle ermemiş olurdu. Herşey hakkında nass bulunduğuna göre, kıyas eğer o nassa uygun bir şekilde yapılacak ise, bu abes ve manasız bir iş olurdu. Eğer nassın hilâfına kıyas yapılacak olursa, bu da bâtıl olur" demişlerdir.

Kıyası kabul edenler buna şöyle cevap vermişlerdir: "Âyette bahsedilen, dinin kemâle erdirilmesinin manası şudur: Allah Teâlâ, herşeyin hükmünü beyan etmiştir. Fakat bunların bir kısmını nass ile, bir kısmını da, hükmünün bilinmesinin yolunun kıyas yapmak olduğunu belirterek beyan etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, hadiseleri iki kısma ayırmıştır: Birincisi, hükümlerini nass ile belirttiği hadiseler; ikincisi ise, hükümleri, birinci kısma kıyas edilerek elde edilebilecek hadiselerdir. Hak Teâlâ, kıyas yapmayı ve mükelleflerin kıyasa göre amel etmelerini emredince, bu bir nevi bütün hükümleri açıklamak gibi olmuştur. Durum böyle olunca, işte bu dini kemale erdirme olmuş olur."

Kıyası kabul etmeyenler, buna karşı şöyle demişlerdir: "Hakkında nass olmayan bir hadisenin hükmünü, hakkında nass bulunan bir hadisenin hükmüne benzetmeyi gerektiren yol, ya kesin delillere dayanır, ya da dayanmaz. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, onun doğruluğunda münakaşa edilmez. Çünkü biz, yakînî (kesin) mukaddimelere (öncüllere) dayandırılan kıyasın, bir hüccet olduğunu kabul ediyoruz. Ancak ne var ki böylesi kıyasta isabet eden, bir kişi olur, isabet edemeyen ise, ikâba müstehak olur ve kâdînin o hususlaki hükmünü nakzetmiş olur. Siz ise bunu söylemiyorsunuz. Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, bu herkesi, onun Allah'ın dini olup olmadığını tam bilmeksizin, zann-ı galibe göre birşeye hükmetmeye muktedir

ve yetkili kılmak olur. Malumdur ki böyle birşey, dini kemale erdirmek olmaz. Aksine bu insanları, zanlar ve bilgisizlikler tehlikesine atmak olur."

Kıyası kabul edenler de şöyle demişlerdir: "Her müçtehid, zann-ı (galibine) göre amel etmekle mükellef kılınınca ve her mükellef de, kendisinin kat'î olarak Allah'ın hükmü ile amel ettiğine inanınca, işte o zaman, böyle bir soru ortadan kalkar."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Râfizîlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, dini değiştirmekten artık ümid kestiklerini açıklamış ve bunu da, *"Artık onlardan korkmayın, benden korkun"* beyanı ile te'kid etmiştir. Binâenaleyh **Hz. Ali İbn Ebû Talib** (r.a)'in imamlığı (halifeliği) hususunda, itaat edilmesi vacip olacak şekilde gerek Allah'dan, gerek Resûlullah tarafından kesin bir nass bulunsaydı, bu nassı gizlemek veya değiştirmek isteyen, bu âyete göre, artık bu işten ümidini kesmiş olurdu. O zaman da sahabeden hiçbirinin, öyle bir nassı inkâra, değiştirmeye veya gizlemeye güç yetirememesi gerekirdi. Ama durum böyle olmayıp, aksine böyle bir nassın zikri dahi geçmediğine ve kendisinden ne bir eser, ne bir haber olmadığına göre, biz böyle bir nassın mevcudiyetini iddia etmenin bir yalan olduğunu ve de **Hz. Ali**'nin hilafetine dair bir nassın bulunmadığını anlamış oluruz."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ashab-ı Âsâr (hadisciler) şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyetin nüzulünden sonra, ancak seksenbir veya sekseniki gün yaşadı ve İslâm dininin ahkâmında bu âyetten sonra kesinlikle ne bir ziyade, ne bir nesih, ne de bir değişiklik vaki olmamıştır. Böylece bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, âdetâ vefatının yaklaştığını haber verme gibi olmuştur ve bu bir gayptan haber vermedir. Bu da, bir mucizedir. Bunu te'kid eden bir husus da rivayet edilen şu hususdur: Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyeti ashaba okuduğu zaman, onlar, **Hz. Ebû Bekir** (r.a) hariç, son derece sevinmiş ve büyük bir sevinç göstermişlerdir. **Hz. Ebû Bekir** (r.a) ise ağlamış. Ona, niçin ağladığı sorulunca, "Bu âyet, Resûlullah'ın vefatının yakın olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü kemâlden sonra zeval bulunur" demiştir. Binâenaleyh bu hâdise, bu âyet vesilesi ile, kendisinden başkasının vâkıf olmadığı bir sırra (manaya) vâkıf olduğu için, **Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk** (r.a)'in ilminin mükemmelliğine bir delil olur.

BEŞİNCİ MESELE

Dinin Mahiyeti

Alimlerimiz şöyle derler: "Bu âyet, dinin ancak Allah'ın yaratması ve var etmesi ile olduğunu göstermektedir. Bunun delili Allah'ın, dinin kemale erdirilmesi işini kendisine nisbet ederek, *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim"* buyurmasıdır. Dinin Allah tarafından kemâle erdirilmesi ancak, dinin aslı (kendisi) de Allah'dan olursa, söz konusudur."

Bil ki biz, "Din, amel etmekten ibarettir" veya, "Din, ma'rifetten (Allah'ı tanımaktan) ibarettir" veyahut da, "Din, inanç, ikrar ve amelin toplamından ibarettir" dediğimizde, bunların hepsi aynı manaya gelir. Binâenaleyh, bu konudaki istidlâl açık ve zâhirdir.

Mu'tezile'ye gelince, onlar bunu, dinin beyan edilmesinin ve hükümlerinin açıklanmasının kemale erdirilmesi (iyice yapılması) manasına hamletmişlerdir. Şüphe yok ki onların bu manaları, hakikatten mecâza sapmadır.

Sonra Hak Teâlâ, وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي *"Üzerinizdeki nimetimi tamamladım"* buyurmuştur ki bu, "Din ve şeriatı kemale erdirmek suretiyle, size olan nimetimi tamamladım" demektir. Sanki o, şöyle buyurmaktadır: "Bugün sizin dininizi kemale erdirdim ve bu kemale erdirme vesilesi ile de size olan nimetimi tamamladım. Çünkü İslam nimetinden daha tam ve mükemmel başka bir nimet daha yoktur."

Bil ki bu âyet-i kerime, imanın yaratıcısının da Allah olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü biz, İslâm dininin bir nimet olduğunu söylüyoruz. Her nimet, ancak Allah'dandır. Binâenaleyh, İslâm dininin de Allah'dan olması gerekir. Biz ancak, şu iki sebepten ötürü İslam'ın bir nimet olduğunu söyledik:

a) Ümmet-i Muhammed'in dilinde meşhur olan şu sözleridir: "İslam nimetinden dolayı Allah'a hamdolsun."

b) Allah Teâlâ bu âyette, *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım"* buyurmuş, böylece buradaki nimeti müphem olarak zikretmiştir (hangi nimet olduğunu belirtmemiştir). Bu nimet ile, daha önce zikredilen dinin kastedilmiş olduğu açıktır.

Eğer, "Nimeti tamamlama" ifadesi ile, müslümanları, düşmanlarına üstün ve kâhir bir duruma getirmiş olma, ya da bu şeriatı kendisine hiçbir neshin yol bulamayacağı bir hale getirmiş olmanın murad edilmiş olması niçin caiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: "Bunlardan birinci ihtimal, zaten Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bugün kâfirler dininizden umudlarını kestiler"* ifadesi ile anlaşılmaktadır. Âyetteki bu ifadeyi, aynı manaya hamletmek bir tekrar olmuş olur. İkinci ihtimale gelince, İslam dinini ayakta tutma, bir nevi nimetin tamamlanması olunca, dinin aslının da muhakkak olarak bir nimet olması gerekir. Binâenaleyh İslam dininin bir nimet olduğu sabit olmaktadır.

Bu sabit olunca biz deriz ki: "Her nimet Allah'dandır. Bunun delili, *"Size ulaşan her nimet Allah'dandır"* (Nahl, 53) âyetidir. Bu iki mukaddime sabit olunca, İslam dininin de Allah'ın yaratması ve var etmesi ile meydana geldiğine kesin olarak hükmetmek gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا *"Size din olarak İslâm'ı*

(verip ondan) hoşnud oldum'' buyurmuştur ki bu, "İslam dini, Allah katında beğenilen ve râzî olunan dindir" demektir. Bunun böyle olduğunu, *''Kim İslam'dan başka bir din ararsa, (bu din) ondan asla kabul edilmeyecektir''.* (Âl-i İmran, 85) âyeti de desteklemektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *''Kim son derece açlık halinde çaresiz kalırsa, günaha meyil maksadı olmaksızın (haram olan etlerden yiyebilir). Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir''* buyurmuştur.

Bu ifadeler, daha önce zikredilmiş bulunan, Allah'ın haram kıldığı yiyeceklerle ilgili ifadelerdendir. Yani, "Bu sayılan şeyler, her ne kadar haram kılınmışlarsa da, zaruret halinde helal olurlar" demektir. Cenâb-ı Allah'ın *''Bunlar yoldan çıkıştır''* sözünden buraya kadar geçen sözler ise, bu arada bulunmuş olan itiraziyye ifadeleridir. Bundan maksat ise, zikredilmiş olan haram kılmanın manasını te'kid etmektir. Çünkü, bu pis şeyleri (habâis) haram kılmak, kâmil olan dinin, tam olan nimetin ve Allah katında razı olunan İslam'ın cümlesindendir.

Âyette geçen اُضْطُرَّ kelimesinin manası, "Kendisi bulunduğunda leş yemekten kaçınılması mümkün olmayan bir zarar, sıkıntı isabet ettiği zaman" demektir. اَلْمَخْمَصَةُ kelimesi ise, "açlık" anlamındadır.

Dilciler şöyle demişlerdir: اَلْخَمْصُ ve اَلْمَخْمَصَةُ kelimeleri, açlık esnasında karında hiçbir yemeğin bulunmamasıdır. Kelimenin aslı, karnın çekilip büzülmesi anlamına gelen, اَلْخَمْصُ kelimesidir. Bu manada olmak üzere رَجُلٌ خَمِيصٌ وَ خَمْصَانٌ "Aç, karnı içeri çekilmiş adam" ve وَامْرَأَةٌ خَمِيصَةٌ وَ خَمْصَانَةٌ "Aç, karnı içeri çekilmiş karı" denilmektedir. Bu kelimelerin çoğulu خَمَائِصُ ve خَمْصَانَاتٌ (karnı aç erkekler ve karnı aç kadınlar) şeklinde gelir.

Mütecanif Kelimesinin İzahı

Âyette geçen غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ tabiri, "günaha kastetmeksizin, âmden günah işlemeyi istemeksizin" demektir. اَلْمُتَجَانِفُ kelimesinin aslı ise meyletmek anlamına gelen اَلْجَنَفُ kelimesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Bununla beraber, kim vasiyyet edenin haksızlığa meylinden, yahud günaha gireceğinden endişe edip de..''* (Bakara, 182) buyurmuştur. Buradaki جَنَفًا kelimesi, işte مَيْلًا (meyledererek) anlamındadır. Buna göre غَيْرَ مُتَجَانِفٍ ifadesi, "günaha meyletmeksizin, "ona sapmaksızın.." demektir. Buradaki غَيْرَ kelimesinin, فَتَنَاوَلَ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ "Ve de, meyletmeksizin (o haram kılınmış şeylerden) alırsa.." manasında olmak üzere, mahzuf mukadder bir fiilden hâl olarak nasbedilmesi caiz olabileceği gibi, buradaki اُضْطُرَّ fiili ile de nasbedilmiş olması da

caizdir. Bu durumda, yukarıda takdir edilmiş olan fiil, فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَتَنَاوَلَ... "Her kim, bir günaha meyletmeksizin çaresiz kalır da (haram kılınmış o şeylerden) alırsa..." şeklinde sonraya bırakılmış olur.

Burada geçen, اَلْإِثْمُ (günah) kelimesinin manası, Iraklılara göre, o kimsenin açlığını gidermenin üzerinde olarak, haz ve lezzet duymak için o şeylerden yemesi; Hicazlılara göreyse, o kimsenin, o yolculuğuyla âsî ve günahkâr olmasıdır. Biz, bu hususta ki izahı Bakara sûresinde فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ (Bakara, 173) âyetinin tefsirinde iyiden iyiye yapmıştık.

Cenâb-ı Hakk'ın فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Muhakkak ki Allah çok affeden ve ihsanı bol olandır"* ifadesi, "Muhakkak ki Allah onları, onların, çaresiz kalıp yemeleri halinde, haram olanı yemelerinden dolayı hasıl olan günahlarını bağışlar ve yemeye ihtiyaç duydukları bir sırada bu haram kılınmış olan şeyleri, onlara helal kılmış olması bakımından da kullarına karşı çok merhametlidir" demektir.

* *
*

Temiz Yiyecekler Helal Kılındı

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْ ۖ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ ٱلطَّيِّبَٰتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ ٱلْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ ٱللَّهُ ۖ فَكُلُوا۟ مِمَّآ أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَٱذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهِ ۖ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ۝٤

"Kendilerine neyin helal edildiğini sana sorarlar. De ki: "Bütün iyi ve temiz şeyler size helal edilmiştir." Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden de yeyin ve üzerine besmele çekin. Allah'tan korkun. Çünkü Allah, hesabı pek çabuk görendir"

(Mâide, 4).

Âyetteki, *"Kendilerine neyin helal edildiğini sana sorarlar. De ki: "Bütün iyi ve temiz şeyler size helal edilmiştir"* cümlesi de, yukarıda zikredilmiş olan yemek ve yiyecek şeylerle ilgilidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "Buradaki يَسْأَلُونَكَ sözü "Sana diyorlar, söylüyorlar' manasındadır. İşte bundan dolayı مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ *"kendilerine neyin helal edildiğini..."* ifadesi gelmiştir. Sanki şöyle denilmektedir: "Onlar sana, "Bizim için ne helal

kılındı?" diyorlar." Ancak ne var ki âyette, onların sözü aynen nakledilerek, مَاذَا أُحِلَّ لَنَا "Bize ne helâl edildi..." denilmemiştir." Bil ki bu görüş zayıftır. Çünkü, eğer bu, onların sözünü aynen nakletmek üslûbunda olsaydı, onlar مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ "onlara ne helâl edildi?" demiş olurlardı. Malumdur ki, bu yanlış ve asılsızdır. Çünkü onlar böyle demezler; bilâkis ancak, مَاذَا أُحِلَّ لَنَا "Bize ne helal edildi?" derler. Doğrusu bu, onların sözlerini aynen aktarmak olmayıp, bilakis hâdisenin keyfiyyetini beyân etmektir.

İKİNCİ MESELE

Vahidî şöyle demiştir: Eğer sen مَاذَا ifadesini bir isim kabul edersen, o takdirde o, mübtedâ olarak mahallen merfûdur. Haberi de ...أُحِلَّ "helâl kılındı" cümlesidir. Ama sen arzu edersen, مَا edâtını tek başına isim kabul edersin ki, haberi de ذَا olur. ...أُحِلَّ cümlesi ise, ذَا edâtının sıla cümlesi olur. Çünkü bu ifâde, مَا الَّذِى أُحِلَّ لَهُمْ "kendilerine helal kılınan şey... nedir?" takdirindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cahiliyye dönemindeki Araplar, "Bahîra", "Sâibe", "Vasîle" ve "Hâm..." adını verdikleri etleri temiz ve helal olan hayvanları, kendilerine haram kılıyorlardı. Onlar, aslında bu hayvanların temiz olduklarına hükmediyorlar, ancak ne var ki, birtakım zayıf şüphelerden dolayı onları yemenin haram olduğunu söylüyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, temiz ve leziz olan her şeyin helal olduğunu zikretmiş ve bu âyetini *"De ki: "Allah'ın kulları için çıkarmış olduğu nimeti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş?"* (A'râf, 32) ve *"onlara temiz şeyleri helal, murdar şeyleri de haram kılıyor"* (A'râf, 157) âyetleriyle te'kid etmiştir.

Bil ki, اَلطَّيِّبُ kelimesi, Arapça'da, lezzetli ve hoş olan anlamına gelmektedir. Kendisine müsaade edilen helâl de leziz ve hoş olan şeye teşbih edilerek, "**tayyib**" olarak adlandırılmıştır. Çünkü bu iki şey, zarar vermeme hususunda müşterektirler. Binaenaleyh, âyette geçen اَلطَّيِّبَاتُ kelimesiyle, helâl kılınmış olan şeylerin murad edilmiş olması mümkün değildir. Aksi halde âyetin takdiri, قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الْمُحَلَّلَاتِ "De ki: "Size, helal kılınmış olan şeyler helal kılındı..." şeklinde olur ki, bunun bozuk ve zayıf, tutuk bir ifade olduğu malumdur. Binâenaleyh, âyette geçen اَلطَّيِّبَاتُ kelimesini, leziz olan ve arzu edilen şeyler manasına hamletmek gerekir. Böylece âyetin takdiri, "Size, leziz ve arzu edilen, iştah uyandıran her yiyecek helal kılınmıştır" şeklinde olur.

Bil ki, lezzet ve hoşa gitme hususunda ölçü, fıtratı selim ve ahlâkı da güzel olan kimselerdir. Çünkü bedevî Araplar, bütün canlıları yemeyi hoş buluyorlardı. Bu âyetlerin manası, *"Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur"* (Bakara, 29) âyetiyle de güçlenir. Zira bu âyet, yeryüzünde bulunan her şeyden faydalanmanın mümkün olmasını gerektirir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak bu umumu tahsis ederek, *"murdar*

şeyleri de haram kılıyor'' (A'râf, 157) buyurmuştur. Allah, pek çok âyetinde; leziz ve temiz olan şeylerin mübah olduğu hususunu açıkça belirtmiştir.

Binâenaleyh bu husus, haram ve helal olan yiyeceklerin bilinmesi konusunda kendisine müracaat edilen bir temel olmuş olur.

Bu yiyeceklerden birisi, at etinin, **Şâfiî** (r.h)'ye göre mübah olmasıdır. **Ebû Hanîfe** (r.h) ise, at etinin mübah olmadığını söylemiştir. **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: "At eti, leziz ve güzeldir. Bunun böyle olduğu zarûrî olarak bilinmektedir. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın, *''Bütün iyi ve temiz şeyler size helal edilmiştir''* buyruğundan dolayı at etinin helal olması gerekir..."

Besmelesiz Boğazlamanın Hükmü

Bunlardan birisi de şudur: **Şâfiî** (r.h)'ye göre besmelesiz kesilen hayvanın eti mübahtır. **Ebû Hanîfe**'ye göre ise haramdır. **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: Bu, leziz ve hoş şeydir... Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *''Bütün iyi ve temiz şeyler size helâl edilmiştir''* âyetinden ötürü helal olması gerekir. **Şâfiî** (r.h)'nin bu iki meselede de görüşünün doğruluğuna, bir önceki âyette geçen إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ *''tezkiye ettikleriniz müstesnâ olmak üzere''* (Mâide, 3) istisnâsı da delâlet etmektedir. Çünkü Allah,"müzekkâ" olma halini istisnâ etmiştir. Tezkiye (zeka = ذَكَاةٌ)nin ise gerdanlık ile göğüs arasında kalan kısımda olacağı açıklanmıştır. Bu kısım, atta da mevcuttur. Bu sebeple, atın da kesilebilenler arasına girmesi ve Hak Teâlâ'nın إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ *''kestikleriniz müstesnâ olmak üzere''* ifadesinin umumi olmasından dolayı, helal olması gerekir.

Besmelesiz kesilen hayvana gelince, o hayvanda da zekâ (tezkiye) işi tahakkuk etmiştir. Çünkü biz, besmelenin unutularak terkedilmesi halinde de, hayvanın müzekkâ olduğu hususunda ittifak ettik. İşte bu durum da, Allah'ın bizzat lisan ile zikredilmesinin, zekâ işinin mahiyetinden bir cüz olmadığına delâlet eder. Durum böyle olunca, besmelesiz tezkiye işi de mümkün olmuş olur. Binâenaleyh, tezkiye olduğu durumda biz de sizinle aynı hükmü paylaşıyoruz. Tezkiye işi tahakkuk ettiğinde o hayvan, Hak Teâlâ'nın إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ *''... tezkiye ettikleriniz müstesnâ olmak üzere''* ifadesinin hükmüne girmiş olur.

Bunlardan birisi de, ehlî eşeklerin etinin, **İmam-ı Mâlik** ile **Bişr el-Müreysî**'ye göre mübah olmasıdır. Onlar, işte bu iki âyetle istidlâl etmişlerdir. Ancak ne var ki biz, bunun haram kılındığı hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'den Hayber gününde O'nun ehlî eşeklerin etini haram kıldığına dair habere dayanmaktayız.

Daha sonra Allah, وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ

"Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden de yeyin" buyurmuştur. Bu ifade hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Burada bir hazf bulunmakta olup, takdiri şöyledir: أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَصَيْدُ مَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ "Bütün iyi ve temiz şeyler ile, Allah'ın size öğrettiğinden öğretip de yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdikleri avlar size helal kılınmıştır." Buna göre takdir edilmiş olan صَيْدُ (av) kelimesi hazfedilmiştir ki, sonraki kelamın kendisine delâlet etmesiyle, sözde murad edilen mana da budur. Sonraki kelam ise, فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ لَكُمْ *"Onların size tutuverdiklerinden yeyin"* ifadesidir.

b) Hak Teâlâ'nın, وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ *"Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz..."* ifadesi mübteda, haberinin ise فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ لَكُمْ *"Size tutuverdiklerinden de yeyin"* ifadesi olduğu söylenebilir. Bu takdire göre söz, bir hazf ve takdim yapmadan da doğru olabilir.

İKİNCİ MESELE

Cevarih (Avcı Hayvanlar) Tabirinin İzahı

Âyette geçen الْجَوَارِحِ "avcı hayvanlar" kelimesi hakkında da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bunlar, parçalayıcı kuşlar ve hayvanlardır. Bu kelimenin müfredi الْجَارِحَةُ lafzıdır. Bu hayvanlara "cevârih" adı verilmiştir. Zira bunlar, "bir iş yapıcıdırlar" (kevâsib); çünkü bu kelime, bir iş yapılıp kesbedildiği zaman, Arapların söylemiş olduğu جَرَحَ وَاجْتَرَحَ "yaptı, işledi..." kelimelerinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ *"kötülükleri işleyenler..."* (Câsiye, 21), yani "kesbedip kazananlar" ve وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ *"Gündüzün de ne elde ettiğinizi bilir"* (En'âm, 60) buyurmuştur. Yani, مَا كَسَبْتُمْ "ne kesbettiğinizi..." demektir.

b) "Cevârih", yaralayan hayvan demektir. Bu görüşte olanlar, bir av hayvanının avını yakalayıp da ondan kan akıtmazsa, o hayvanı yemenin helal olmayacağını söylemişlerdir (mutlaka yaralayıp kan akıtması gerekir).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Av Hayvanının Köpek Olması Şart Değildir

İbn Ömer, Dahhâk ve **Süddî**'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Köpeklerin dışında kalan diğer hayvanların avladığı av, yetişilerek kesilmezse, o hayvanı yemek caiz olmaz." Bu zatlar, Cenâb-ı Hakk'ın, مُكَلِّبِينَ *"öğretip yetiştirerek (baktığınız köpekler)"* ifadesine tutunarak, "Tahsis, bu hükmün o şeye mahsus olduğuna delâlet eder" demişlerdir.

Cumhûrun iddiası ise şudur: Hak Teâlâ'nın مُكَلِّبِينَ *"Öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların..."* ifadesine pars, yırtıcı kuşlardan doğan, atmaca ve kartal gibi hayvanların avladığı her şey dahildir.

Leys ise şöyle demektedir: "**Mücahid**'e, doğan, şahin, kartal ve pars gibi hayvanlar ile, avcı olan diğer yırtıcı kuşlardan sorulduğunda, o "Bütün bunlar "cevârih"tir" cevabını vermiştir."

Cumhur birinci görüşte olanların, Allah'ın مُكَلِّبِينَ *"öğretip yetiştirerek (baktığınız köpekler)"* ifadesine tutunmalarına şu şekilde cevap vermişlerdir:

1) Âyette geçen مُكَلِّبٌ (mükellip), avı sahibine yakalayıp tutması için, "cevârih"i öğretip yetiştiren kimse demektir. Bu kelimenin "kelb" (köpek) kelimesinden iştikak etmesi ise, terbiye etme işinin genelde köpekler üzerinde tahakkuk etmesinden ibarettir. Binâenaleyh bu lafız, cinsindeki çokluk ve kesretten dolayı, "kelb" kelimesinden iştikak etmiştir.

2) Her yırtıcı hayvan, "kelb" diye isimlendirilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَللّٰهُمَّ سَلِّطْ عَلَيْهِ كَلْبًا مِنْ كِلاَبِكَ فَأَكَلَهُ الأَسَدُ *"Allah'ım, sen ona köpeklerinden bir köpek musallat et! Bunun üzerine de onu arslan yedi"* (89) hadisi de buna delâlet eder.

3) Bu kelime, alışkanlık manasında olan, "kelb" kelimesinden iştikak etmiştir. Nitekim Arapça'da, bir kimse bir şeye çok düşkün olduğu zaman كَلِبَ بِكَذَا "Aklı ona takılıp kaldı" denilir.

4) Farzet ki, âyette bahsedilen, köpeğin avladığı avın mübah olduğu hususu olsun. Ancak ne var ki, özellikle bu hususun zikredilmiş olması bunun dışında kalan durumların mübahlığını nefyetmez. Ok atma veya ağ ve tuzak kurmanın caizliği de bunu gösterir. Halbuki bunlar da âyette zikredilmiş değillerdir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Avcı Hayvanın Eğitilmesi

Âyet, "cevârih"le, avcı hayvanlarla avlanmanın, bu hayvanların bu hususta terbiye edilmiş olmaları halinde helal olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden de yeyin..."* buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, **Adiyy İbn Hâtim**'e, "Terbiye edilmiş ve öğretilmiş köpeğini ava salıverip de, Allah'ın ismini anarsan, (onun tuttuğu hayvandan) ye!" demiştir.

Şâfiî (r.h), köpeğin ancak şu hususlar tahakkuk ettiği zaman öğretilmiş olacağını söylemiştir: Onu ava saldığında, giderse; avını yakaladığında, onu tutmakla beraber ondan yemezse; onu çağırdığında sahibine icabet ederse; onu isteyip yanına çağırdığında, sahibinden kaçmazsa... Binâenaleyh, hayvan bunları defalarca yaparsa, o zaman o öğretilmiş, terbiye edilmiş sayılır.

Şâfiî (r.h) bu hususta belirli bir sınır çizmemiş, aksine, "sahibi, zann-ı galibince

89) Sünenü'l-Beyhakî, 5/211.

"bu öğrendi" dediği zaman, onun öğretilmiş ve terbiye edilmiş olduğuna hükmedilir" demiştir. Çünkü bir şey (isim), nass ve icmâ ile bilinemeyince, o hususta örfe başvurmak gerekir. Bu, rivayetlerin en zâhirinde (azharu'r-rivâyât) de, **Ebû Hanife**'nin görüşüdür. **Hasan el-Basrî** (r.h), köpeğin tek bir defada da muallem, öğretilmiş olacağını söylemiştir. **Ebû Hanife**'den gelen bir başka rivayette de, köpeğin bu işi iki defa tekrar etmesiyle öğretilmiş olacağının anlaşılmış olacağı hususu varid olmuştur ki bu aynı zamanda, **Ahmed İbn Hanbel** (r.h)'in görüşüdür. **İmam Ebû Yusuf** ile **İmam Muhammed** (r.h)'den, köpeğin öğretilmiş olup olmadığının, üç defa denenmesiyle anlaşılacağı rivayeti varid olmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Köpeklere av öğreten kimselere, "kellab" ve "mükellib" denilir. Buna göre "mükellib", "av avlamayı öğreten" demektir. Bu tıpkı, talim ve terbiyede bulunan kimselere, muallim ve müeddib denilmesi gibidir. **Keşşaf sahibi**, bu kelimenin, şeddesiz olarak ve kâf harfinin de sükûnuyla مُكْلِبِينَ (müklibîn) şeklinde okunduğunu, zira, if'âl kalıbı ile tef'îl kalıbının, müştereklik arzettiklerini söylemiştir.

ALTINCI MESELE

مُكَلِّبِينَ kelimesi, عَلَّمْتُمْ "öğrettiniz" kelimesinden hal olarak mansubtur.

İmdi şayet, عَلَّمْتُمْ ifadesi sebebiyle kendisine ihtiyaç duyulmadığı halde, bu hal cümlesinin getirilmesi nedendir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun faydası, bu hayvanları terbiye eden kimsenin, bu hususta çok derin bilgiye sahip olduğunu; bu hususta tecrübeli olduğunu ve öğretme işiyle vasfedilmiş olduğunu belirtmek içindir. *"Öğretip yetiştirdiğiniz"* ifadesi, ikinci hal veya müste'nef (yeni) bir cümledir ki bundan maksad, o hayvanları terbiye etmenin şart olduğunu iyice göstermektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ *"Size tutuverdiklerinden de yeyin"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Avcı Hayvanın Avı Yaralaması Veya Ondan Yemesi

Ava giden köpek, terbiye edilmiş olup, avı yakalayıp yaralar ve öldürürse avcı da o hayvana yetiştiğinde av ölmüş olur ise, onun eti helaldir. Çünkü o köpeğin yaralayışı, o av hayvanını kesme gibidir. Diğer terbiye edilmiş avcı hayvanlar ile ok ve mızrak hakkındaki hüküm de böyledir. Fakat o köpek, avı yakalayıp, ona çullanarak, yaralamaksızın ağzı ile öldürür ise, bazı alimler, o bir meyte (leş) olduğu için yenilemiyeceğini; diğer bazı alimler ise, bu durumun âyetteki *"size tutuverdiklerinden de yeyin"* ifadesinin muhtevasına gireceğini söylemişlerdir. Bütün bunlar, o köpek, yakaladığı avdan yememiş olduğu zaman söz konusudur.

Eğer avcı hayvan, yakaladığı avdan yerse, işte alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. **İbn Abbas** (r.a), **Tâvûs, Şa'bî, Atâ** ve **Süddî**'ye göre, bunun yenilmesi helâl değildir. Bu, **İmam-ı Şâfiî**'nin, konu ile ilgili görüşlerinin en açığıdır. Bu görüştekiler şöyle demişlerdir: "Çünkü bu durumda o hayvan, avı kendisi için yakalamıştır. Halbuki âyet, avın, hayvan onu sahibi için tuttuğu zaman helâl olacağını göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Adiyy İbn Hâtim**'e söylediği şu sözü de, buna delâlet eder:

إِذَا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ فَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ فَإِنْ أَدْرَكْتَهُ وَلَمْ يَقْتُلْ فَاذْبَحْ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنْ أَدْرَكْتَهُ وَقَدْ قَتَلَ وَلَمْ تَأْكُلْ فَكُلْ فَقَدْ أَمْسَكَ عَلَيْكَ وَإِنْ وَجَدْتَهُ قَدْ أَكَلَ فَلاَ تُطْعِمْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنَّمَا أَمْسَكَ على نفسه

"Köpeğini ava saldığın zaman, besmele oku. Eğer yakaladığı ava, onu öldürmeden yetişirsen, onu besmele okuyarak kes. Eğer o ava, köpeğin onu öldürüp, henüz onu yememiş olduğu halde yetişir isen, onun etini ye. Çünkü o, o avı senin için tutmuştur. Yok eğer o köpek, avladığı şeyden yemiş olduğu halde bulur isen, ondan yeme. Çünkü o, o avı kendisi için tutmuştur." (90)

Selmân el-Fârisi, Sa'd İbn Ebu Vakkâs, İbn Ömer ve **Ebû Hureyre** (r.anhüm), o köpek avladığından yemiş olsa bile, o etin helal olduğunu söylemişlerdir. Bu, **İmam-ı Şâfiî**'nin ikinci görüşüdür.

Alimler, şahinin tuttuğu avdan yemesi halinde, o avın hükmünün ne olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre bazıları, şahin ile köpek arasında bu bakımdan bir fark olmadığını söylemişlerdir. Binâenaleyh eğer şahin, avladığı hayvandan birşey yer ise, o yenilmez. Bu görüş, **Hz. Ali** (r.a)'den rivayet edilmiştir.

Sa'id İbn Cübeyr, Ebû Hanife ve **Müzenî** ise, kuşlardan olan avcı hayvanların, tuttukları avdan yeyip geriye bıraktıklarının yenilebileceğini, köpeğin yediği avından geriye kalanın ise yenilemiyeceğini söylemişlerdir. Onlara göre bu ikisi arasındaki fark şudur: Avdan yememe konusunda, döverek terbiye etmek mümkündür. Fakat şahini aynı yolla terbiye mümkün değildir.

İKİNCİ MESELE

Avdan Yeme Meselesi

Âyetteki, مِمَّا أَمْسَكْنَ *"tutuverdiklerinden"* ifadesindeki مِنْ harf-i cerrinin, hangi manaya geldiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, min-i zâidedir (asıl mana yönünden etkisi yoktur) ve tıpkı, كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ *"Mahsul verdiği zaman, onun mahsulünü yeyin"* (En'am, 141) âyetindeki مِنْ gibidir.

90) Müslim, Sayd, 1-3 (3/1529-1530).

b) Bu, min-i teb'iziyye (ondan bir kısmı) manasınadır. Buna göre de şu iki izah yapılmıştır:

1) Avın tamamı yenilmez. Çünkü eti yenilir, kemikleri, kanı ve tüyü yenilmez.

2) Bu ifade, "Avcı hayvanların, kendisinden bir parça yedikten sonra, geriye sizin için bıraktıkları avlardan yeyiniz" demektir. Çünkü âyet, köpeğin, yakaladığı avdan yemiş olması halinde de, arta kalanın helalliğini göstermektedir. Zira o köpeğin, avdan yemesi, o avı sahibi için tutmuş olmasına mani değildir. Çünkü tutma, "köpeğin avını tutup, sahibi yanına gelinceye kadar, onu bırakmaması" demektir. İşte bu hal, köpek ondan yemiş olsa da, yemese de mevcuttur.

Av Hayvanı Üzerine Besmele Çekme Gereği

Sonra Cenâb-ı Hak وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ *"ve üzerine besmele çekin"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu görüşler vardır:

1) Bu, "Köpeğini av üzerine salıverdiğinde besmele çek" demektir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ وَذَكَرْتَ اسْمَ اللَّهِ فَكُلْ *"Köpeğini, besmele çekerek av üzerine saldığında yakaladığından ye"* (91) buyurmuştur. Buna göre âyetteki, عَلَيْهِ "üzere" kelimesi, مَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ *"yetiştirdiğiniz avcı hayvanlar"* ifadesi ile alâkalıdır. Yani, "Bu hayvanları ava salarken, besmele çekin" demektir.

2) Bu عَلَيْهِ kelimesi مَا أَمْسَكْنَ *"tutuverdikleri"* ifadesi ile alakalıdır. Yani, o avcı hayvanların tuttukları avları, ölmeden kesmeye yetişebilirseniz, onların üzerine besmele çekerek onları kesin" demektir.

3) Bu ifade, o avları yeme işi ile ilgilidir. Yani, "o avları yerken, besmele çekin" demektir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Ömer İbn Ebû Seleme**'ye سَمِّ اللَّهَ وَكُلْ مِمَّا يَلِيكَ *"Besmele çek ve (yemeğin) önünde olan kısmından ye"* demiştir.

Bil ki **Şâfiî** (r.h)'ye göre, besmele kasten (bile bile) çekilmeksizin kesilen hayvanın etini yemek helâldir. Binâenaleyh biz bu ifadeyi, üçüncü manaya hamledersek, söylenecek söz yoktur. Fakat âyeti birinci ve ikinci manalara hamleder isek, bu âyet ile besmelenin kasten terkedilmemesini ifade eden nassları birleştirmek için, âyetteki emrin, mendubluk manasına olduğu anlaşılır. Biz bu meseleyi, inşaallah وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ (En'âm, 121) âyetinin tefsirinde açıklayacağız.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"Allah'tan ittika edin.*

91) Müslim, Sayd, 1,3 (3/1529-1530).

(*Çünkü Allah hesabı pek çabuk görendir*'' buyurmuştur. Bu, ''Helal ve haram kıldığı şeyler hususunda, Allah'ın emrine ters düşmekten sakının'' demektir.

* *
*

Din Hususunda Olduğu Gibi Dünya Hususunda da Temiz Olan Her Şey Mübahtır

اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبٰتُ وَطَعَامُ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ حِلٌّ لَّكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ
وَالْمُحْصَنٰتُ مِنَ الْمُؤْمِنٰتِ وَالْمُحْصَنٰتُ مِنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذَآ اٰتَيْتُمُوْهُنَّ اُجُوْرَهُنَّ
مُحْصِنِيْنَ غَيْرَ مُسٰفِحِيْنَ وَلَا مُتَّخِذِيْٓ اَخْدَانٍ وَمَنْ يَّكْفُرْ بِالْاِيْمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهٗ
وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ۝

''Bugün size (bütün) iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helaldir ve sizin yemeğiniz de onlara helaldir. Mü'minlerin hür ve iffetli kadınları ile, sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları, namuskâr, zinaya sapmamış ve metresler edinmemiş olmanız şartıyla, onların mehirlerini verirseniz, size helaldir. Kim imanı inkâr eder ise, mutlaka ameli boşa gitmiş olur ve o âhirette hüsrâna uğrayanlardan olur''

(Mâide, 5).

Bil ki Allah Teâlâ, geçen âyette iyi ve temiz şeyleri helal kıldığını haber vermiştir. Allah'ın, böyle buyurmasının gayesi, bu hükmü haber vermektir. Hak Teâlâ daha sonra, bu âyette tayyibatı helal kıldığını tekrar beyan etmiştir. Bunu söylemesinin gayesi şudur: O, *''Bugün, sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım''* (Mâide, 3) buyurmuş ve dini kemale erdirdiği gibi, din ile ilgili bütün hususlarda ve aynı şekilde dünya ile ilgili bütün hususlarda da nimetini tamamladığını beyan etmiştir. Tayyibatı (iyi, temiz ve hoş şeyleri) helal kılma, bu nimetlerdendir. İşte bu tekrarın gayesi bu inceliği göstermektir.

Ehl-i Kitabın Kestiği Hayvanın Eti Helaldir

Sonra Allah Teâlâ, وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ *"Kendilerine kitap verilenlerin yemeği, sizin için helaldir"* buyurmuştur. Âyetteki "yemek"ten maksad, şu üç şeydir:

1) Bu, ehl-i kitabın kestikleri hayvanlardır. Yani ehl-i kitabın kestikleri (helal) hayvanların etlerini yememiz helaldir. Kendilerinden cizye kabul edilme hususunda Mecûsilere de ehl-i kitap muamelesi yapılırsa da kestikleri hayvanın etinin yenilmesi ve kadınları ile evlenme konusunda, onlara böyle davranılmaz.(92)

Hz. Ali (r.a)'nin, Benî Tağleb kabilesinin hristiyanlarını bu âyetin hükmünden istisnâ tuttuğu ve "Onlar aslında hristiyan değiller. Onlar, hristiyanlıktan sadece, içki içmeyi almışlardır" dediği rivayet edilmiştir. **İmam-ı Şâfiî** de bu görüşü benimsemiştir.

İbn Abbas (r.a)'ın, Arap hristiyanlarının kestikleri hayvanların hükmü sorulduğunda, "Bunda bir beis yoktur (yenilebilir)" dediği rivayet edilmiştir ki, **Ebû Hanife** (r.h)'de bu görüşü benimsemiştir.

2) Maksad ekmek, meyve ve yenilmesi için kesilmesi gerekmeyen yiyeceklerdir. Bu görüş, Zeydiyye imamlarının bazısından nakledilmiştir.

3) Bundan murad, ehl-i kitabın bütün yiyecekleridir.

Alimlerin çoğu, birinci görüştedir. Onlar bu görüşü şunlardan dolayı tercih etmişlerdir:

a) "Kesilen hayvanlar", kesenin fiili ile yiyecek haline dönüşen şeylerdir. Binâenaleyh âyetteki, *"kendilerine kitap verilenlerin yemeği"* tabirini, "kestikleri hayvanlar" manasına hamletmek daha münasiptir.

b) Kesilen hayvanların dışında kalan yiyecekler, ehl-i kitabın olmazdan önce de, olduktan sonra da zaten helaldirler. Binâenaleyh, bunları ehl-i kitabın yiyeceği olarak ifade etmenin bir manası yoktur.

c) Bu âyetten önceki âyet, av hayvanları ile kesilen hayvanların hükmünü açıklıyordu. Binâenaleyh bu âyeti de, kesilen hayvanlarla ilgili kabul etmek daha uygun olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ *"Sizin yemeğiniz de onlara helaldir"* buyurmuştur. Yani, "Ehl-i kitaba, yemeğinizden yedirmeniz helaldir." Çünkü kestiklerimizden, onlara yedirmemizi Cenâb-ı Hakk'ın haram kılması da imkansız değildir. Yine, bu hususun zikredilmesindeki diğer fayda da şudur: Onlarla kız alıp

92) Bunun hikmeti şudur: Mecusiler boğazlayıp kan akıtmıyorlardı. Evlenme konusunda ise, kızkardeş gibi birinci derecede mahrem akrabalarla evleniyorlardı. Ehl-i Kitap ise mahremi haram bilmektedir (ç).

vermemizin mübah olması, her iki tarafta da söz konusu değildir. Halbuki kesilen şeylerin mübah olması, her iki tarafta da mevcuttur. İşte bundan dolayı pek yerinde olarak Allah bu iki nev'i birbirinden ayırmaya dikkat çekmek için, bu ifadeyi zikretmiştir.

Namuslu Mü'min Kadınlarla Evlenmek Mübahtır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ *"Mü'minlerin hür ve iffetli kadınları ile..."* buyurmuştur. Âyette geçen الْمُحْصَنَاتُ 'nın kim olduğu hususunda da, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bunlar, hür kadınlardır.

b) Bunlar, iffetli kadınlardır. İkinci mananın alınması halinde, cariyelerle evlenmek de bu tabirin hükmüne dahil olur.

Birinci mana şu sebeplerden dolayı daha uygundur:

1) Cenâb-ı Hak, bundan sonra, *"onların mehirlerini verirseniz"* buyurmuştur. Halbuki, cariyenin mihri, kendisine değil, bilakis efendisine verilir.

Biz, وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلاً اَنْ يَنكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ (Nisâ, 25) âyetinin tefsirinde, cariyelerle evlenmenin, ancak şu iki şart tahakkuk ettiğinde helal olacağını beyan etmiştik:

a) Hür kadınla evlenebilecek mali güce sahip olamama...

b) Zinaya ('anet) düşme korkusu...

3) Helallığın iffetlilere tahsis edilmesi, (daha önce) zina yapmış olan kadınlarla evlenmenin haram olduğuna açıkça delâlet etmektedir. Halbuki, bunlarla evlenmenin haram olmadığı sabittir. Ama, biz âyette bahsedilen *"Muhsanât"* lafzını hür kadınlar manasına alırsak, o zaman cariyelerle evlenmenin haram kılınmış olması gerekir ki, işte biz de, bazı şart ve kayıtlar koyarak bunu söylüyoruz.

4) Biz, اِحْصَانٌ kelimesinin, تَحَصُّنٌ kelimesinden türediğini, "korunmak, namuslu olmak" sıfatının hür kadın hakkında, cariye hakkında kulanıldığından daha çok olduğunu; çünkü cariyenin, iffetli olsa bile, hür kadının aksine, her halükârda dışarı çıkmaktan, ötede beride dolaşmaktan ve insanlarla bir arada bulunmaktan hâlî olamayacağını beyan etmiştik. Binâenaleyh, "muhsanât" kelimesini, hür kadınlar diye tefsir etmenin, başka bir mana ile tefsir etmekten daha münasip olduğu sabit olur.

Ehl-i Kitap Kadınla da Evlenmek Mübahtır

Hak Teâlâ sonra, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Fukahânın çoğu, zımmî olan yahudi ve hristiyan kızlarıyla evlenmenin helal olduğu görüşünü benimsemişler ve bu hususta bu âyeti delil getirmişlerdir.

Bu Evliliği Caiz Görmeyenler

Ama **İbn Ömer** (r.h) bunu helal saymamış, *"Allah'a eş tanıyan kadınlarla, onlar iman edinceye kadar evlenmeyin.."* (Bakara, 221) âyetini buna delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Ben, ehl-i kitap kızın, "Benim Rabbim İsa'dır" demesinden daha büyük bir şirk bilmiyorum."

Bu görüşte olanlar, onların, *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları (da size helal kılındı)"* ifadesini delil getirmelerine karşı, şu cevapları vermişlerdir:

1) Bundan murad, onlardan iman eden kadınlardır. Zira bazı kimselerin aklına, yahudi bir kadın, iman ettiğinde onunla bir mü'minin evlenip evlenemeyeceği sorusu gelmiş olabilir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyetle bunun caiz olduğunu beyan etmiştir.

2) **Atâ**'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, o esnada müslüman kadınların sayısı az olduğu için, ehl-i kitabın kadınları ile evlenilmesine müsaade etmiştir. Fakat şimdi, mü'min kadınların sayısı artmış olduğu için, buna ihtiyaç kalmamış ve bundan dolayı da o müsaade kalkmıştır.

3) Allah Teâlâ'nın *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin"* (Mümtehine, 1) ve *"Ey iman edenler, kendi (dindaşlarınızdan) başkasını sırdaş edinmeyin"* (Âl-i İmran, 118) âyetleri gibi, kâfirlerden uzak durmanın gerektiğini gösteren âyetler (vardır). Bir de böyle bir evlilik olduğunda, çoğu zaman aradaki sevgi ve muhabbet gittikçe kuvvetlenir ve bu hal kocanın, hanımının dinine meyletmesine sebep olabilir. Çoğu zaman bunların çocuğu olduğunda da, o çocuk anasının dinine meyleder. Bütün bunlar, hiç gerek yok iken, insanın kendisini tehlike ve zarara atması demektir.

4) Cenâb-ı Hak, bu âyetin sonunda *"Kim imanı inkar ederse, mutlaka ameli boşa gitmiş olur"* buyurmaktadır. İşte bu ifade, kâfir kadınlarla evlenmekten müslümanları nefret ettiren en önemli ifadelerden biridir. Binâenaleyh şayet âyetteki,

Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları (da size helal kılındı)" buyruğundan maksad, ehl-i kitap kadınları ile evlenmenin helallığı manası olsaydı, bunun peşisıra *"Kim imanı inkâr ederse..."* ifadesinin gelmesi bir tenâkuz gibi olurdu ki bu caiz değildir.

İKİNCİ MESELE
Ehl Kitaptan Olan Cariye İle Evlenmenin Hükmü

Eğer biz bu âyetteki, "Muhsanat" kelimesi ile, hür kadınların kastedilmiş olduğunu söyler isek, o takdirde ehl-i kitaptan olan cariyeler âyetin hükmüne girmez. Yok eğer biz, bu kelime ile iffetli kadınların kastedildiğini söylersek, o zaman ehl-i kitaptan olan (iffetli) cariyeler de, âyetin hükmüne dahil olmuş olur. İşte bundan dolayı, bu meselede **İmam-ı Şâfiî** ile **Ebû Hanife** arasında ihtilaf vardır.

Şâfiî'ye göre, ehl-i kitaptan olan cariyelerle evlenmek caiz değildir. Çünkü bu cariyelerde, hem küfür hem de kölelik gibi iki büyük eksiklik mevcuttur. **Ebû Hanife** (r.h)'ye göre ise, ehl-i kitaptan olan cariyelerle evlenilebilir. O, âyette geçen "muhsanat" kelimesi ile, iffetli kadınların kasdedilmesine göre, bu âyetle istidlâl etmiştir ki bu hususta açıklamamız daha önce geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kitabiye Kadının Zimmi Veya Harbi Olması

Sa'id İbnü'l-Müseyyeb ile **Hasan el-Basrî**, *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları!.."* tabirine hem zımmî, hem de harbî ehl-i kitap kadınlarının girdiğini binâenaleyh hepsi ile evlenmenin caiz olduğunu söylemişlerdir. Fukâhanın ekserisi ise, bu hükmün sadece, zımmî olan ehl-i kitap kadınlarına has olduğu kanaatindedirler. Bu, **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Çünkü o, "Ehl-i kitabın kadınlarından bize helal olanlar olduğu gibi, haram olanlar da var" der ve *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a inanmayanlar ile, kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"* (Tevbe, 29) âyetini okur. "Binâenaleyh cizye verenlerin (zımmîlerin) nikahı helâl, vermeyenlerinki ise haramdır" der.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Zaruri Durumda Mecusinin Kestiğini Yemenin Hükmü

Alimler, mecûsilerin, cizye kabulü hususunda ehl-i kitap muamelesine tabi tutulurken, kestiklerini yeme ve kadınları ile evlenme konusunda, bu statüde sayılmamaları hususunda ittifak etmişlerdir.

İbnü'l-Müseyyeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir müslüman hasta olur da, bir mecûsiye, Allah'ın adını anarak bir hayvanı kesmesini emrederse, (o hayvanın etini yemesinde) bir beis yoktur."

Ebu Sevr ise: "Eğer o müslüman bunu sıhhatli iken emretmiş olsa, yine de (bunun etini yemede) bir beis yoktur" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE
Ehl-i Kitap Yasının Devam Edip Etmemesi

Fakîhlerin bir çoğu şöyle der: "Kur'ân nâzil olmadan önce, Tevrat ve İncil'e göre amel eden ehl-i kitabın kadınlarının nikahı helâldir. Bunun delili, *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları..."* âyetidir. Bu âyetteki أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden önce"* ifadesi, Kur'ân nâzil olduktan sonra, önceki kitaplarına göre amel etmeye devam edenlerin, kitabın hükmünden çıkmış olacaklarına delâlet eder.

Daha sonra إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ *"Onların mehirlerini verirseniz.."* buyurulmuştur. Ehl-i kitab'ın kadınlarının helâl olmasının, mehirlerinin verilmesi şartına bağlanması, mehrin çok önemli bir vecibe olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh mehrini vermemeye niyetlenerek bir kadınla evlenen kimse, sanki zina yapmış olur. Mehire, âyette "ücret" denilmesi de, mehrin herhangi belirli bir miktar ile sınırlandırılamayacağını gösterir. Bu, icarlarda (kiralamalarda), asgari ücretin belirlenememesi gibidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلاَ مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ *"namuskâr, zinaya sapmamış ve metresler edinmemiş olmanız şartıyla..."* buyurmuştur.

Şa'bî şöyle demiştir: "İki türlü zina vardır:

a) Sifâh, alenî (açıktan açığa) zina etmek,

b) Metres tutmak... Bu da, gizlice zina etmek demektir. Allah Teâlâ bu âyette her ikisini de haram kılmış ve kadınlardan, "ihsan" (evlenme) yoluyla istifade etmeyi mübah kılmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ *"Kim imanı inkâr eder ise, mutlaka ameli boşa gitmiş olur"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ehl Kitap İle Müşrik Farkı Dünyaya Hasr

Bu cümlenin daha önceki kısımla münasebeti hakkında iki görüş vardır:

1) Bundan maksad, daha önce zikredilen mükellefiyet ve hükümler hususunda bir teşviktir. Yani, "Her kim Allah'ın hükümlerini ve mükellefiyetlerini inkâr ederse, muhakkak ki hem dünyada, hem âhirette hüsrâna uğrar ve eli boş çıkar" demektir.

2) Kaffâl şöyle demiştir: "Bu ifade, "Ehl-i kitap için, her nekadar dünyada kadınlarıyla evlenme ve kestiklerinin mübah olması gibi bir meziyetleri var ise de bu durum, âhiret halleri ile oradaki mükâfaat ve ceza hususunda, müşriklerle onları birbirinden ayırmamaktadır. Bilakis Allah'ı inkâr eden herkesin dünyada yaptığı amelleri boşa çıkar ve o kimse âhirette kesinlikle hiçbir mutluluk ve saadete ulaşamaz" manasındadır."

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Kim imanı inkâr eder ise, mutlaka ameli boşa gitmiş olur"* buyruğunda bir müşkil bulunmaktadır ve bu da şudur: Küfür (inkâr) ancak, Allah'ı ve peygamberi inkâr olarak düşünülür. İmanı inkâr etmek imkânsızdır. İşte bu sebepten dolayı, müfessirler ihtilaf ederek, bu ifadeyi şu şekillerde tefsir etmişlerdir:

a) **İbn Abbas** (r.a) ve **Mücahid:** *"Kim imanı inkâr eder ise..."*, "Kim Allah'ı inkâr ederse..." manasındadır. Böyle bir mecâz, güzel ve yerindedir. Çünkü Allah Teâlâ, imanın da Rabb'idir. Birşeyin Rabbi olan, bazan mecazen o şey ile ifade edilebilir" demişlerdir.

b) **Kelbî,** *"Kim imânı inkâr ederse..."* ifadesi, "Kim Allah'tan başka ilah olmadığına şehadeti inkâr ederse" demektir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, kelime-i tevhid'i "iman" kabul etmiştir. Çünkü kelime-i tevhide iman vacip olunca, onun ayrılmaz gereklerine iman etmek de, şeriatın emri olmuş olur. Birşeyin isminin, o şeyin lâzımına (gereği olan şeye) verilmesi, meşhur bir mecaz şeklindedir" demiştir.

c) **Katâde** şöyle der: "Bir grup müslüman, "Onlar bizim dinimizde olmadıkları halde, ehl-i kitabın kadınları ile nasıl evleniriz?" demişlerdi. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi. Buna göre bu, "kim, Kur'ân'da inenleri inkâr ederse, ameli boşa gider.." demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı, "imân" diye adlandırmıştır. Çünkü Kur'ân, mutlaka iman edilmesi gereken herşeyin açıklamasını ihtiva eder."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mürtedin Amellerin Boşa Gidip Gitmemesi

Amellerin boşa gideceğini kabul edenler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim imânı inkâr ederse, mutlaka ameli boşa gider"* âyeti ile, "O kimsenin inkârının cezası, daha önce iman etmiş olmasından doğan mükâfaatı siler götürür" manası kastedilmiştir. İhbâtı (amellerin boşa gideceğini) kabul etmeyenler ise, "o inkâr ettiği imandan sonra insanın yaptığı ameller, işbu inkârı sebebi ile bâtıl ve zayidir. Çünkü o kimse, imandan vazgeçtikten sonra yaptığı işleri, imandan daha iyi işler olduklarına inanarak yapmıştı. Halbuki durum böyle olmayıp, aksine onlar zâyi ve bâtıl olunca, o yaptığı ameller aslında bâtıl olmuş olur. İşte, فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ *"Mutlaka ameli boşa gider"* buyruğundan maksad budur" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"ve o, âhirette, hüsrana uğrayanlardandır"* ifadesi, bahsedilmeyen bir şarta bağlıdır. Bu da, o kimsenin, inkârı üzere ölmesidir. Çünkü eğer o insan inkârından tevbe eder ve imana döner ise, âhirette hüsrana (ziyana) uğrayanlardan olmaz. Bu ifadede zımnen böyle bir şartın oluşunun delili,

Hak Teâlâ'nın, *"İçinizden kim dininden döner (irtidad eder) ve kâfir olarak ölürse bu (gibilerin) yaptığı (iyi) işler dünyada da âhirette de boşa gitmiştir..."* (Bakara, 217) buyruğudur.

* *
*

Rubûbiyyet ve Kulluk Ahdi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ
وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا
وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا
مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم
مِّنْ حَرَجٍ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۝٦

"Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınıza meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayınız. Eğer cünüp olduysanız, gusledin. Eğer hasta iseniz veya bir yolculukta iseniz veya biriniz tuvaletten gelmiş ise, yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin. Binâenaleyh (niyet ile), ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allah size bir güçlük vermeyi istemez. Fakat sizi iyice temizlenmeyi ve size olan nimetini tamamlamayı diler. Umulur ki şükredersiniz"

(Mâide, 6).

Bil ki Allah Teâlâ, Mâide sûresine, *"Ey iman edenler, akidlerinizi yerine getirin..."* diye başlamıştır. Çünkü Rab ile kul arasında, rububiyyet ve ubudiyyet ahdi vardır. Bundan dolayı, *"Akidlerinizi (sözlerinizi) yerine getirin"* buyruğu ile, Allah Teâlâ, kullarından ubûdiyyet (kulluk) ahdini yerine getirmelerini istemiştir. Sanki şöyle denilmektedir:

"Ya Rabbena, ahd iki çeşittir: Senden yana olan rubûbiyyet ahdi; bizim

tarafımızdan da ubudiyyet ahdi. Binâenaleyh sen, rububiyyet ve ihsan ahdini önceden yapmaya daha layıksın..." İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Evet, ben ilk önce rubûbiyyet ve ikram ahdimi yerine getiriyorum"* demiştir. Dünyevî faydaların, münhasıran şu iki şeyde toplanıp, onlara varıp dayandığı herkesçe malumdur:

a) Yeme-içme lezzeti...

b) Evlilik lezzeti...

Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak subhanehû, yeme-içme ve evlilikle ilgili helal ve haram olan şeyleri iyice beyan ederek ortaya koymuştur. Yenilen şeylere duyulan ihtiyaç, evliliğe duyulan ihtiyacın üzerinde olduğu için, haliyle Allah Teâlâ, yenilen şeyleri, nikah edilenlerden önce zikretmiştir. Allah tarafından yapılan bu açıklama tamamlanınca O, sanki şöyle demek istemiştir: "Dünyada iken elde edilmek istenilen fayda ve lezzetlerle ilgili şeyler konusunda rubûbiyyet ahdimi bihakkın yerine getirdim... Binâenaleyh, ey kulum sen de, dünyada iken kulluk ahdini yerine getirmekle meşgul ol!"

ABDEST

İmandan sonra en büyük taat namaz olup, namazı kılmak da ancak temizlikle mümkün olunca pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, önce abdestin şartlarıyla işe başlayarak, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ *"Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Namazdan Önce Abdest Alma

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ *"...namaza kalkacağınız zaman..."* ifadesiyle bizzat kıyâmın kendisi murad edilmemiştir. Şu iki şey bunun delilidir:

a) Eğer bu ifadeden maksat bu olsaydı, o zaman abdestin namazdan sonra alınması gerekirdi ki, bunun böyle olması ise, icmâen bâtıldır.

b) Alimler, bir kimsenin namaza kalkmadan önce abdestte yıkaması gereken uzuvları oturarak veya yan üstü yatarak yıkaması halinde, o kimsenin abdest alma görevini yerine getirdiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Aksine bu ifadeden maksat, "namaza kalkmak için kollarınızı sıvayıp, namaz kılmayı murad ettiğinizde..." demektir. Bu ifade, her ne kadar mecaz olsa da, ancak ne varki bu, herkes tarafından bilinen meşhur bir mecazdır. Şu iki şey de bunun delilidir:

1) Kesin bir irade, fiilin meydana gelmesinin sebebidir. Sebebin ismini müsebbebe (neticeye, sonuca) vermek ise, meşhur olan bir mecazdır.

2) Hak Teâlâ'nın, اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ *"Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler..."* (Nisâ, 34) âyetidir. Buradaki "kıyam"dan maksad, "ayakta dikilmek" manasına olan kıyam değildir. Nitekim, فُلَانٌ قَائِمٌ بِذٰلِكَ الْاَمْرِ "Falanca, bu işi hakkıyla yerine getirmektedir" denilir ve yine Cenâb-ı Hak da, قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"...adâleti ayakta tutarak..."* (Âl-i İmran, 18) buyurmuştur. Yine bundan murad da, kesinlikle ayakta dikilip durmak değildir. Aksine bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, o fiili irade etmesi, onu hazır hale getirmesi ve onu varlık âlemine girmeye elverişli bir duruma getirmesi demektir. İşte Allah'ın, اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ buyruğu da böyledir. Ki buna göre lafzın manası, "Namazı edâ etmek ve onu ifa etmekle meşgul olmak istediğinizde..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Abdest almayı ifade eden emir, namaz ile ilgili emre tâbidir. Abdest almak, kendi başına müstakil bir mükellefiyet değildir."

Bu görüşte olanlar, şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا *"namaza kalkacağınız zaman,... yıkayınız"* ifadesi şart ve ceza cümlesidir. Bu cümlede şart olan, "namaza kalkmak"; ceza ise "yıkama" emridir. Şart edatıyla bir şarta bağlanan husus, o şartın bulunmaması, o şart halinde vücud bulamaz. İşte bu da, abdestle ilgili emrin namazla ilgili olan emre tâbi olmasını gerektirir...

Diğer bazı alimler de şöyle demişlerdir: Abdest almaktan maksat, temizliktir. Temizlik ise, gerek Kur'ân, gerekse hadisin delâletiyle, bizatihî maksûd olan bir şeydir. Bu hususun Kur'ân'dan delili, Allah'ın, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetin sonundaki وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ *"Fakat, sizi iyice temizlemeyi... diler"* buyruğudur.

Bu hususun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in بُنِيَ الدِّينُ عَلَى النَّظَافَةِ *"Din, temizlik üzerine kurulmuştur"* (93) ve اُمَّتِي غُرٌّ مُحَجَّلُونَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Kıyamet gününde ümmetimin abdest azaları (elleri, alınları ve ayakları), almış oldukları abdestten dolayı pırıl pırıldır"* (94) hadisleridir. Bir de abdest almanın, günahların bağışlanmasına vesile olduğu hususunda varid olmuş olan pekçok haber vardır. Allah en iyi bilendir.

93) Keşfu'l-Hafâ, 1/288.
94) Buhârî, Vudû', 3; Müslim, Tahâret, 34-35 (1/216).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Her Namaz İçin Ayrı Abdest Gerekir Diyen Zâhirler

Davud ez-Zahirî, "Her namaz için abdest almak vacibtir" derken, fukahânın ekserisi, bunun vacip olmadığını söylemiştir. Davud, bu âyetle şu iki yönden istidlâl etmiştir:

a) Âyetin lafzının zahiri, buna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ *"Namaza kalkacağınız zaman..."* ifadesinden, ya tek bir kıyam ve tek bir namaz murad edilmiştir; böyle olması halindeyse bundan murad, bu hususun ya hususî, ya da umumî olduğudur... Birinci ihtimal, şu sebeplerden dolayı bâtıldır:

1) Böyle olması halinde, âyet mücmel olur. Çünkü o bir kerreyi tayin etme hususu, âyette yer almamaktadır. Binaenaleyh âyeti, onu mücmel kılacak bir manaya hamletmek, onu âdeta faydasız bir hale getirmek demektir. Bu ise, aslolan şeyin hilafına bir durumdur.

2) Bu ifadeden istisnâ yapılması doğru olur. İstisnâ ise, yapılmaması halinde, o hükme dahil olacak olan şeyleri dışta bırakmak için yapılır. Böyle olması ise, ifadenin umûmî olmasını gerektirir.

3) Ümmet-i Muhammed, abdestle ilgili emrin bu âyette ne tek bir şahsa, ne de tek bir defaya hasredilmediği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu ihtimal bâtıl olunca, âyeti "her namaza kalktığında..." şeklinde umûmî bir manaya hamletmek gerekir. Çünkü âyet, şayet bu manaya hamledilmezse, o zaman bu âyet, Allah'ın ne murad ettiğine delâlet etmesi hususunda diğer başka delillere muhtaç olur ki, bu durumda âyet tek başına mücmel olur. Halbuki biz bunun, aslolanın hilafına bir durum olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh yaptığımız bütün bu izahlarla, âyetin zahirinin, namaza her kalkışta abdest almanın farz olduğuna delâlet ettiği sabit olmuş olur.

b) Biz, umûmî manayı, lafzın işaretinden elde etmekteyiz. Bu böyledir, çünkü namaz, Mabûd'a hizmetle meşguliyyettir. Hizmetle meşgul olmanın, kulun güç yetirebileceği ileri derecedeki saygıyla yapılmış olması gerekir. Kulun, bu hizmeti son derece temiz olması halinde yapmış olması, Allah'a karşı duyulan ta'zîm ve saygının şekillerinden birisidir. Her namaza kalkışta abdesti yenilemenin son derece mükemmel bir temizlik olduğunda şüphe yoktur. Bir vasfın peşinden hükmün zikredilmiş olmasının, o hükmün, kendisine uygun bir vasfa bağlanmış olduğuna delâlet ettiği malumdur. Bu ise, vasfın umûmî olmasından dolayı, hükmün de umumî olmasını gerektirir. Binâenaleyh, her namaza kalkışta abdest almanın farz olması gerekir."

Davud ez-Zâhirî sözüne devamla şöyle der: "Şaz kıraatlerde, إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ وَأَنْتُمْ مُحْدِثُونَ "Abdestsiz iken namaza kalktığınızda..." şeklinde bir okuyuş yer almıştır" denilemeyeceği gibi, hükmün aksine, "haber-i vâhid bulunduğu için, âyetin zâhirini

terkediyoruz" şeklinde bir söz de söylenemez. Çünkü şaz kıraatler, kesinlikle merduddur. Zira biz,tevatürle nakledilmeyen bir Kur'ân'ın varlığını kabul edersek,o zaman Kur'ân'ın tamamına ta'n edilir ve âdeta şöyle denilir: "Kur'ân, şu andakinden daha fazlaydı. Ancak ne var ki, bu fazlalıklar nakledilmemiştir!" Bir de, abdestin hallerini bilmek, "umûm-u belvâ'nın en büyüklerinden ve kendisini, herkesin bilmeye muhtaç olduğu şeylerin en önemlilerindendir. Binâenaleyh, eğer bu şaz kıraat Kur'ân olmuş olsaydı, onun şazlar içinde kalması imkansız olurdu."

Haber-i vâhide temessük etmek hususunda da, **Davud ez-Zahirî**, "Bu, Kur'ân'ın haberle neshedilmesini gerektirir ki, bu caiz değildir" demiştir.

Abdest Bozulmadıkça Yenilemek Gerekmez Diyen Cumhurûn Delilleri

Fukahânın ekserisinin delilleri ise şunlardır: إِذَا lafzı, umûm ifâde etmez. Bunun delili şudur: Bir kimse hanımına, إِذَا دَخَلْتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ "Eve girdiğinde, sen boşsun" dese, hanımı da bir kere eve girse, boş olmuş olur. Daha sonra hanımı ikinci kez eve girse, hanımı ikinci kez boş olmaz. İşte bu misal, إِذَا kelimesinin umûm ifâde etmediğine delâlet eder. Yine, efendi kölesine,إِذَا دَخَلْتَ فَادْخُلْ عَلَى فُلَانٍ وَقُلْ لَهُ كَذَا وَكَذَا "Çarşıya girdiğinde, falancanın yanına var ve ona şöyle şöyle de!" dediğinde, bu ifade, kölenin bu işi tek bir defada yapmasını anlatmaktadır.

Bil ki, talak meselesinde **Davud**'un mezhebi iyice bilinmemektedir. Belki de o, umûmîliğe tutunup onu iltizam etmiştir. Yine **Davud** şöyle diyebilir: "Biz, bu âyetteki إِذَا kelimesinin umûm ifade ettiğine işaret ettik. Çünkü, Kur'ân'da varid olan mükellefiyetlerin temeli, tekrara dayanır. Halbuki, sizin zikretmiş olduğunuz misallerde durum böyle değildir. Çünkü zâhirî ipuçları, bu misallerdeki emrin temelinin tekrara dayanmadığına delâlet etmektedir."

Ekseri fukahâ, kendi görüşlerinin doğruluğuna, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında rivayet edilen şu haberle istidlâl etmişlerdir : "O, her namaz için abdest alıyordu... Fetih günündeyse böyle yapmadı... O günde O, bütün namazları tek bir abdestle kılmıştı..." **Ömer** (r.a) de, "Bu hususta kendisine "niçin böyle yaptın? " dediğinde o, *"Yâ Ömer, bunu bilerek yaptım..."* dediğini" söylemiştir.

Davud buna şöyle cevap vermiştir: Biz, haber-i vâhidin, Kur'ân'ı neshetmediğini söylemiştik.Bir de, bu haber Hz. Peygamber (s.a.s)'in her namaz için yeniden abdest aldığına delâlet eder. Bu, bunun bize de vacip olmasını gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Resûle uyun..."* (En'âm, 153) buyurmuştur. Geriye ise şöyle denilmesi kalır: Bu haberde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Fetih günü bunu terkettiği hususu varid olmuştur. Binâenaleyh biz diyoruz ki, deliller arasında bir teâruz vâki olunca, tercih şu birkaç bakımdan bizden yanadır:

1) Farzet ki, her namaz için abdest yenilemek vacip değil, ama mendup olsun... Görünen o ki, Hz. Peygamber (s.a.s), Fetih günü taatleri arttırmış, eksiltmemişti. Çünkü bu gün, üzerine nimetin tamamlanmış olduğu gün idi. Allah tarafından nimetin arttırılmasına, taatlerin de arttırılması uygun düşer, eksiltilmesi değil...

2) Hiç şüphe yok ki, bizim görüşümüz daha ihtiyatlıdır. Binâenaleyh bizim görüşümüz, Hz. Peygamber'in دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَالاَ يَرِيبُكَ *"Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyene geç"* (95) hadisinden dolayı, daha çok tercihe şayandır.

3) Kur'ân'ın zâhiri, haber-i vâhidden evlâdır.

4) Kur'ân'ın, bizim görüşümüze delâleti, lafzîdir. Rivayet ettiğiniz haber-i vâhidin sizin görüşünüze delâleti ise, fiilîdir. Lafzî delâlet fiilî delâletten daha güçlüdür. Çünkü lafzî delâletin fiilî delâlete ihtiyacı yoktur. Oysa ki bunun aksi söz konusu değildir. İşte bu meselede söylenebilecek şeyler bunlardır. Allah en iyi bilendir.

Meşhur olan görüşü isbat hususunda en güçlü delil, şöyle denilmesidir: Eğer her namaz için yeni bir abdest almak vacip olsaydı, abdesti vacip kılan şey, namaza kıyam etmek, kalkmak olur ve bundan başka bir şeyin, abdestin vacip oluşunda bir tesiri olmamış olurdu. Fakat bu yanlıştır. Çünkü Allah Teâlâ bu âyetin sonunda, *"...veya biriniz tuvaletten gelmiş ise yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız o zaman tertemiz bir topraktan teyemmüm edin"* buyurmuş ve def-i hâcet yapan ile cima yapana, su bulamamaları halinde, teyemmümü vacip kılmıştır. Bu, bunlardan herbirinin su bulunduğu zaman su ile temizlenmenin vacip oluşunun bir sebebi olduğuna delâlet eder. Bu da, abdestin vacip oluşunun, bazan namaza kalkmanın dışındaki başka bir sebeple olmasını gerektirir. İşte bu, bizim söylediğimiz şeye delâlet etmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Abdestli Olmak Namazın Şartıdır

Alimler bu âyetin, abdestin, namazın sıhhatinin bir şartı olduğuna delâlet edip etmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. En sahih olan görüşe göre âyet iki bakımdan buna delâlet etmektedir:

1) Allah Teâlâ, namaz kılma işini, su ile temizlenmeye bağlamış, sonra su bulunmadığı zaman, namazın ancak teyemmüm ile sahih olabileceğini beyan etmiştir. Eğer bu bir şart olmasaydı, böyle bir şey doğru olmazdı.

2) Allah Teâlâ, namazı ancak abdest ile beraber emretmiştir. Binâenaleyh, abdestsiz olarak namaza gelen kimse, emrolunduğu şeyi terketmiş olur. Emrolunduğu şeyi terkeden de, ikâba müstehak olur. Mükellefiyet içinde bulunmanın manası da

95) Keşfu'l-Hafâ, 1/406 (Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, Darimî ve Müsned'den).

ancak budur. Bu sabit olunca, bu âyetin muktezasınca, abdestin, namazın sıhhatinin bir şartı olduğu ortaya çıkar.

BEŞİNCİ MESELE
Abdest Alırken Niyetin Hükmü

Şâfiî (r.h), "Niyet, abdest ve guslün sıhhatli olmasının bir şartıdır" demiştir. **Ebu Hanife** (r.h) ise, bunun böyle olmadığını söylemiştir. Bil ki bunlardan her biri, bu âyetin zâhirî manasıyla istidlâl etmişlerdir.

İmam-ı Şâfiî (r.h)'ye gelince o şöyle demiştir: "Abdest, emrolunan bir şeydir. Emrolunan her işe, niyet edilmesi gerekir. Binâenaleyh, abdestte de niyet edilmesi gerekir. Bu sabit olunca, niyetin abdestin bir şartı olması gerekir. Çünkü bu ikisi arasında bir fark bulunduğunu söyleyen yoktur. Biz ancak, *"namaza kalkacağınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınıza meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın"* buyruğundan ötürü, abdestin emrolunduğunu söyledik. Hiç şüphe yok ki, âyette ki, "yıkayın, ...meshedin..." sözleri birer emirdir; ve biz, Allah Teâlâ'nın *"Onlar ancak, Allah'a O'nun dininde İhlas erbabı... olarak ibadet etmekle... emrolunmuşlardı"* (Beyyine, 5) âyetinden dolayı, emrolunan bir şeyi yaparken niyet etmek gerektiğini söyledik... Bu âyetteki (Beyyine, 5) لِيَعْبُدُوا ifâdesinin başındaki lam, açık bir biçimde talîl ve sebep göstermektedir. Fakat Allah'ın hükümlerini bir illete bağlamak imkansızdır. Bundan dolayı bu lamı, bâ harfi anlamına hamletmek gerekir. Çünkü harf-i cerlerin birbirleri yerine kullanıldığı bilinmektedir. Buna göre bu âyetin takdiri (Beyyine, 5) وَمَا أُمِرُوا إِلاَّ بِأَنْ يَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ *"Onlar ancak, dini İhlasla sadece O'na tahsis ederek, Allah'a ibadet etmekle emrolundular"* şeklindedir. İhlas ise, halis ve katıksız niyetten ibarettir. Hâlis niyet muteber olunca, niyetin aslı, gayesi de muteber olur. Biz bu delil ile ilgili sözümüzü, Beyyine 5 âyetinin tefsirinde iyiden iyiye anlattık. Bu hususta daha fazla ikna olunmak isteyen kimse oraya müracaat etsin. Binâenaleyh, zikrettiğimiz bu açıklamalarla, her abdestin emrolunan bir iş olduğu ve her emrolunan işin de niyet ile olması gerektiği sabit olmuş olur. Böylece her abdeste niyet edilmesinin vacib olduğu katiyyet kazanmış olur. Bu konuda söyleyebileceğimiz en son söz şudur: Bizim, "Emrolunan her şeyin niyet ile olması vacibtir" sözümüz bazı durumlara mahsustur. Fakat biz, bu mukaddimeyi, nassın umûmî manasıyla tesbit ettik. Umûmî delil ise, tahsis edilen hususun dışında hüccettir...

Ebû Hanife (r.h)'ye gelince o da bu âyeti, niyyetin, abdestin sıhhati için şart olmadığı hususuna delil getirmiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah bu âyette, dört uzvun yıkanmasını vacib kılmıştır, niyet etmeyi vacib kılmamıştır. Halbuki, abdest için niyetin vacib olduğunu söylemek, nassa bir ilave yapmadır. Nassa bir ilave yapmak ise bir neshtir; Kur'ân'ın da haber-i vâhid veya kıyas ile neshedilmesi ise caiz değildir.

Biz buna şöyle cevap veririz: "Biz, "Abdest alırken niyet etmeyi, Kur'ân'ın delâleti ile vacib saydığımızı" beyân etmiştik.

ALTINCI MESELE
Abdestte Tertibin Hükmü

İmam-ı Şâfiî (r.h): "Abdestin sahih olabilmesi için, tertib (uzuvların sıraya göre yıkanması) şarttır" demiştir. **İmam Mâlik** ve **Ebû Hanîfe** (r.h) ise, bunun böyle olmadığını söylemişlerdir. **İmam Şâfiî** (r.h) kendi görüşüne şu birkaç bakımdan, bu âyetle istidlâl etmiştir:

1) Âyetteki, *"Namaza kalkacağınız zaman, yüzlerinizi... yıkayınız"* (فَاغْسِلُوا) emri abdeste yüzü yıkamakla başlamanın vacib olmasını gerektirir. Çünkü فَاغْسِلُوا *"yıkayınız"* ifadesindeki fâ harfi, takibiyye fâ'sıdır. Yüzü yıkamada tertib vacib olunca, diğer uzuvları yıkamada da tertib vacib olur. Çünkü bunlar arasında bir fark bulunduğunu söyleyen yoktur.

Eğer bu görüşte olmayanlar, "Takibiyye fâ'sı, bu amellerin hepsinin başına birden gelmiştir; binâenaleyh bu söz, şöyle denilmesi yerine geçmiş olur: "Namaza kalktığınızda, bu işlerin tamamını yapın!" derlerse, biz deriz ki:

Takibiyye fâ'sı sadece فَاغْسِلُوا kelimesinde; yani yüzü yıkama işinin başında gelmiştir. Çünkü bu fâ harfi, yüzün yıkanması ifadesinin hemen başına gelmiştir. Sonra bu fâ, yüzü yıkama ifadesinin başına gelmesi vasıtasıyla, diğer amellerin de başına gelmiştir. Buna göre fâ harfinin, yüzün yıkanması ifadesinin başına gelmesi asıldır. O amellerin hepsinin başına gelmesi ise, yüzün yıkanması ifadesinin başına gelmesine tâbi ve bağlıdır. Yüzün öncelikle yıkanmasının vacib oluşu ile, bütün amellerin vacib oluşu arasında bir aykırılık bulunmamaktadır. Bundan dolayı biz buradaki fâ harfinin, hem asıldaki, hem de ona tâbi olandaki manasını nazar-ı itibare aldık... Siz ise bu manayı, asılda ilgâ edip, asla tâbi olanda nazar-ı itibare aldınız. Binâenaleyh bizim görüşümüz daha evlâdır.

2) Biz şöyle deriz: Âyette, önce yüz zikredilmiştir. Binâenaleyh, *"dosdoğru hareket et"* (Hûd, 112) âyetinden ve Hz. Peygamber'in اِبْدَؤُا بِمَا بَدَأَ اللّٰهُ بِهِ *"Allah'ın başladığından başlayınız"* [96] hadisinden dolayı, onunla, yüzle başlamak gerekir. Bu hadis, her ne kadar Safâ ile Merve arasında sa'y etmek vecibesi hakkında varid olmuş ise de, itibar, lafzın umumiliğinedir, sebebin hususiliğine değildir.

Bu konuda söylenecek en son söz şudur: "Bu, her ne kadar bazı durumlara tahsis edilmiş ise de, malumdur ki, umumî olan delil, tahsis edilen hususun dışında hüccettir."

96) Tirmizî, (Hacc, 38 (3/216); Ebû Dâvûd, 56 (2/184).

3) Allah Teâlâ bu uzuvları, ne his ve duyu itibariyle muteber olan bir tertibe göre, ne de şeriatta muteber olan bir tertibe göre zikretmiş değildir... Bu da, âyetteki tertibin vacib olduğunu gösterir.

Birinci mukaddimenin izahı şöyledir: Hisse göre muteber olan tertibte, başta başlanıp ayaklara doğru inilir veya ayaktan başlanıp başa doğru çıkılır. Âyetteki tertip ise böyle değildir.

Şeriatta muteber olan tertibe gelince bu, yıkanacak iki uzvu beraberce zikredip, bunlardan meshedilecek olanı ise tek başına zikretmektir. Âyet ise böyle değildir. Çünkü Hak Teâlâ, meshedilen uzvu, yıkanılan uzuvların arasına derc etmiştir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Bu da, tertibin vacib olduğuna delâlet eder. Bunun delili şudur: Sözdeki tertibe riayet etmemek hoş karşılanmaz... Binâenaleyh, Allah'ın kelâmını böyle birşeyden tenzih etmek gerekir. Muhtemel olduğu durumda, bununla amel edilmemesi bu tertibin vacib olduğuna dikkat çekmek içindir. Binâenaleyh amel, bu durumun dışında asla uygun olarak kalır...

4) Abdestin vacib kılınışının manası, aklen anlaşılamaz. Bu, abdestin alınmasının, nassta varid olduğu şekilde vacib olmasını iktiza eder.

Birinci hususun izahı birkaç yöndendir:

a) Hades (abdesti bozan şey) bedenin bir yerinden çıkar, ama abdestte bedenin başka yerlerini yıkamak gerekir. Bu, makul bir şey değildir.

b) Allah Teâlâ'nın, *"'müşrikler ancak bir necistir"* (Tevbe, 28) âyetinden dolayı, abdest bozan kimsenin uzuvları temizdir. Çünkü إِنَّمَا edâtı, hasr ifâde eder. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: اَلْمُؤْمِنُ لاَ يَنْجَسُ حَيًّا وَلاَ مَيِّتًا *"Mü'min, diri iken de ölü iken de pis olmaz..."* (97) Zaten temiz olanı temizlemek imkânsızdır.

c) Şeriat, teyemmümü abdestin yerine koymuştur. Şüphe yok ki teyemmüm, (suyla) temizlenme ve abdest almanın zıddıdır.

d) Şeriat, yıkama yerine, mestler üzerine mesh etmeyi koymuştur. Malumdur ki mesh kesinlikle, o uzvu temizleme manasını ifade etmez.

e) Bulanık ve kokuşmuş su, temizliği ifâ etmektedir. Gül suyu ise, temizlik ifade etmez. Böylece bununla, abdestin manasının aklen anlaşılmayacağı sabit olur. Bu sabit olunca da, bu hususta nassa itimat etmek vacib olur. Çünkü zikredilen bu tertibin ya sırf teabbüd sebebiyle, ya da bizim bilmediğimiz gizli hikmetten dolayı muteber olması muhtemeldir. İşte bu sebepten dolayı, biz namazın rükünleri ile ilgili olarak

97) Buhârî, Gusül, 23-24; Müslim, Hayz, 115 (1/282).

zikredilen muteber tertibe riayeti vacib kabul ettik. Öyle ise tertibe riayet, abdestte daha evlâdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kitabı Kur'ân'da, namazın rükünlerini tertipli (sıralı) bir şekilde zikredip, bu âyette de abdest uzuvlarını bir sıra ile zikredince ve namazın rükünlerinde tertip (sıraya riayet) vacib olunca, abdestte tertibe riayet daha evla olur."

Ebû Hanîfe (r.h) ise, bu âyeti, kendi görüşüne şöyle diyerek delil getirmiştir: "Âyetteki atıf vavı, tertibi (sıralamayı) ifade etmez. Binâenaleyh âyet, tertibin vacib olduğunu göstermemiş olur. Eğer biz, tertibin vacib olduğunu söyler isek, bu âyete bir ilave yapılması demek olur ki, bu bir nesihtir. Böyle (kıyas ile) nesih yapmak caiz değildir."

Ebû Hanîfe'ye cevabımız şudur: Biz, âyetin, abdestte tertibe riayetin vacib oluşuna delâletinin ondaki vavın tertibi ifade etmesi bakımından değil, başka cihetlerden olduğunu açıklamıştık. Allah en iyisini bilendir.

YEDİNCİ MESELE

Abdestte Uzuvları Peşpeşe Yıkamanın Hükmü

Şâfiî (r.h) kavl-i cedidine (daha sonraki görüşüne) göre, abdest uzuvları kurumayacak şekilde, uzuvları peşpeşe yıkamak, abdestin sahih olmasının şartı değildir. Bu aynı zamanda, **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin de görüşüdür. **İmam Mâlik** (r.h) ise, bunun şart olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ, bu uzuvları yıkamayı bize farz kılmıştır. Şüphe yok ki bunların farz oluşu, peşpeşe yapılmasının vacib oluşu ile, aralıklı ve bekleye bekleye yıkanmasının vacib oluşu arasında müşterektir. Cenâb-ı Hak âyetin sonunda, bu kadar bir işin, tahareti tahakkuk ettirdiğine hükmederek, *"Fakat (Allah) sizi iyice temizlemeyi diler"* buyurmuştur. Binâenaleyh, uzuvların peşpeşe yıkanması suretinde alınmamış olan abdestin de, temizliği gerçekleştirdiği ortaya çıkmış olur. İşte bu sebepten dolayı, böylesi bir abdest ile kılınan namazın caiz olduğunu söylüyoruz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), مِفْتَاحُ الصَّلٰوةِ الطُّهَارَةُ *"Namazın anahtarı, taharettir"* (98) buyurmuştur.

SEKİZİNCİ MESELE

Abdestin Sona Ermesi

Ebû Hanîfe (r.h), (def-i hacetin) iki yolu dışında kalan herhangi bir şeyin abdesti bozacağını söyler. **İmam Şâfiî** (r.h), bunların abdesti bozmayacağını söylemiştir. **Ebû Hanîfe** (r.h) bu âyeti görüşüne delil getirerek, "Âyetin zâhiri, daha önce de belirttiğimiz gibi, her namaz için yeni bir abdest almayı gerektirir. Fakat bedenden pis birşey çıkmadığı müddetçe, âyetin zâhirine göre amel edilmez. Binâenaleyh, bedenden pis bir şey çıktığında, âyetin zâhirine göre amel edilmesi gerekir" demiştir.

98) Tirmizî, Taharet, 3 (1/9).

Şâfiî (r.h) ise, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kan aldırdığı va kan alınan yeri yıkama işinden başka birşey yapmaksızın namaz kıldığı" rivayetine dayanmıştır.

DOKUZUNCU MESELE
İstihaze Kanının Abdesti Bozup Bozmaması

İmam Mâlik (r.h), devamlı alışkan olmaması şartıyla (def-i hacetin) iki yolunun dışında, bedenden çıkan şeylerin abdesti bozacağını söylemiş ve buna istihaze kanını misal vermiştir. **Rebî'a** ise şöyle demiştir: "İstihaze (özür) kanı da abdesti bozar. Bizim delilimiz, âyetin umumî oluşudur."

ONUNCU MESELE
Namazda Sesli Gülmenin Abdesti Bozup Bozmaması

Ebû Hanife (r.h), rükû ve secdesi olan namazlarda sesli olarak gülmenin abdesti bozacağını söylerken, diğer imamlar, bunun abdesti bozmayacağını söylemişlerdir. **Ebû Hanife** (r.h), açıkladığımız gibi, bu hususta âyetin umumî oluşunu delil getirmiştir.

ONBİRİNCİ MESELE
Kadınlara Dokunmanın Bozup Bozmaması

Şâfiî (r.h), kadınlara dokunmanın abdesti bozduğunu söylerken; **Ebû Hanife**, bunun abdesti bozmayacağını söylemiştir. **İmam Şâfiî**, bu hususta âyetin umumî manasına dayanmış ve bu umumî mananın, âyetteki أَوْ لَٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ *"yahut da kadınlara dokunmuşsanız"* ifadesinin zâhiri ile te'kid edildiğini söylemiştir. **Ebû Hanife**'nin delili ise, haber-i vâhid ve kıyastır. Binâenaleyh haber-i vâhid ve kıyas, âyete zıt olarak gelemez.

ONİKİNCİ MESELE
Avret Mahalline Dokunma

Şâfiî (r.h), insanın avret mahalline dokunmasının, abdesti bozacağını söylerken; **Ebû Hanife** (r.h), bunun abdesti bozmayacağını söylemiştir. **İmam Şâfiî**'nin delili, âyetin umumî olan manasıdır. Bu umumî mana, Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ *"Kim, avret mahalline dokunur ise, abdest alsın"*(99) hadis-i şerîfi ile te'kid edilmiştir. **Ebû Hanife**'nin bu hususta delil getirdiği hadis ise, âyetin umumî manasının aksinedir.

ONÜÇÜNCÜ MESELE
[Bedenindeki Necaseti Gidermek İçin Abdest] Böylece Tercih Bizim Lehimizdedir

Bir kimsenin bedeninde veya yüzünde bir pislik bulunur da, onu (ve diğer uzuvları) yıkarsa ve bu yıkaması ile de, abdestsizlikten kurtulmaya niyet ederse, onun aldığı abdest sahih olur mu?

Bu meselenin, alimlerimizin kitaplarında söz konusu edildiğini görmedim. Ben diyorum ki: Bu, abdest için yeterlidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, âyetteki *"yıkayınız"* emri ile, yıkamayı emretmiştir. Bu adam da, bunu yerine getirmiştir. Binâenaleyh abdest

99) Tirmizî, Taharet, 61 (1126); İbn Mâce, Taharet, 63 (1/161-162).

alma mükellefiyetinin ondan sakıt olması gerekir. Çünkü bu insan, serinlenme ve temizlenme ihtiyacı duyduğu zaman, eğer bunu yerine getirirken abdeste de niyet ederse, abdesti sahih olur. Bu olayda da durum aynıdır. Hem, Hz. Peygamber (s.a.s), لِكُلِّ امْرِىءٍ مَا نَوَى *"Herkese, niyet ettiği şey vardır"* (100) (yani niyetine göre mükâfaat verilir) buyurmuştur. Bu insan da abdeste niyet etmiştir. Öyle ise, niyet ettiği işin, gerçekleşmiş olması gerekir. Allâh en iyi bilendir.

ONDÖRDÜNCÜ MESELE
Oluktan Gelen Su İle Abdest Niyetiyle Yıkanma

Bir kimse, bir oluğun altında dursa, oluktan üzerine su aksa ve böylece abdest almaya niyet etmiş olsa, abdest almış olur mu olmaz mı?

Bu hususta şöyle denilebilir: Bu sahih olmaz. Çünkü o, abdest uzuvlarını yıkamakla emrolunmuştur. Yıkamak ise bir fiildir ve o adam bunu yapmamıştır.

Şöyle de denilebilir: "Onun abdesti sahihtir. Çünkü yıkamak, neticesi yıkanmış olmaya varan bir işten ibarettir. Binâenaleyh oluğun altında durmak, neticesi yıkanmış olmaya varan bir iştir. Öyle ise bu durma, bir nevi yıkamadır.

ONBEŞİNCİ MESELE
Abdesten Sonra Derinin Soyulması

Birisi, abdest uzuvlarını yıkayıp sonra derisi soyulsa, şüphe yok ki o derinin altında kalan kısım yıkanmamıştır. Yıkanmış olan, sadece o soyulmuş olan deridir.

ONALTINCI MESELE
Abdeste Islatma Değil, Suyu Akıtma Gerekir

"Yıkamak", suyu uzuv üzerinde akıtmaktan ibarettir. Bundan dolayı bir kimse, abdest uzuvlarını ıslatsa, fakat suyu üzerinden akıtmasa bu abdest için yeterli olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak, suyun uzuvlar üzerinde akıtılmasını emretmiştir. Ama cünüplükten dolayı gusülde, bunun yeterli olma ihtimali vardır. Bu ikisi arasındaki fark şudur: Abdestte emredilen şey yıkama işidir ve bu ancak suyu abdest azaları üzerinde akıtma ile meydana gelir. Cünüplükte emredilen ise temizliktir ve, *"Fakat (Allah) sizi iyice temizlemeyi diler"* âyeti ile ifâde edilmektedir. Bu temizlik de, bedeni sadece ıslatma ile hasıl olmaktadır.

ONYEDİNCİ MESELE
Karla Abdestin Durumu

Eğer insan kar alıp bunu yüzüne sürse, eğer hava sıcak ise ve karı eritiyor ve böylece karın suyu akıyor ise, bu şekilde alınan abdest caiz olur. Yok eğer hava böyle sıcak değil ise, caiz olmaz. **İmam Malik** ve **Evzâ'î**, bunun caiz olacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz, âyetteki *"yıkayınız"* ifâdesinin, yıkama işinin emredilmiş olmasını gerektirmektedir. Halbuki bu şekilde (erimeyen) karı sürmek, "yıkama" diye isimlendirilmez. Binâenaleyh bunun caiz olmaması gerekir.

---

100) Buhârî'nin ilk hadisi.

ONSEKİZİNCİ MESELE

Uzuvların Üç Kere Yıkanmasının Hükmü

Abdest uzuvlarını üç defa yıkamak farz değil, sünnettir. Farz olan bir defa yıkamaktır. Bunun delili işe şudur: Allah Teâlâ, yıkamayı emrederek, *"yüzlerinizi ve ... ellerinizi yıkayın"* buyurmuştur. Yıkamak ise, tek bir defa yıkanmakla hasıl olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu kadar yıkamaya, temizliğin meydana gelişini ve tahakkuk edişini dayandırarak, *"Fakat sizi iyice temizlemeyi... diler"* buyurmuştur. Böylece, tek bir defa yıkamanın da abdestin sahih olması hususunda yeterli olduğu sabit olmuştur. Sonra bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu rivâyet edilen şu hususla da güç kazanır: O, abdest uzuvlarını birer kere yıkayarak abdest almış, sonra da, *"Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, namazı, ancak kendisiyle kabul edeceği (asgarî) bir abdesttir"* buyurmuştur.

ONDOKUZUNCU MESELE

Misvak Kullanma

Misvak kullanmak sünnettir. **Dâvud ez-Zahirî**, bunun vacip olduğunu ve fakat yapılmaması halinde namaza zarar vermeyeceğini belirtmiştir. Bizim delilimiz şudur: Âyet-i kerimede misvaktan bahsedilmemiştir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, *"Fakat sizi iyice temizlemeyi... diler"* buyurarak, temizliğin teşekkül ettiğine ve bulunduğuna hükmetmiştir. Temizlik tahakkuk edince, namaz da kılınabilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهَارَةُ *"Namazın anahtarı, temizliktir"*(101) buyurmuştur.

YİRMİNCİ MESELE

Abdeste Besmele İle Başlama

Abdeste başlarken besmele çekmek sünnettir. **Ahmed İbn Hanbel** ile **İshak**, bunun vacip olduğunu, kişinin kasten terketmesi halinde, abdest temizliğinin bâtıl olacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Abdeste başlarken besmele çekme hususu, âyet-i kerimede belirtilmemiştir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, tahâretin tahakkuk ettiğine dair hüküm vermiştir. Bu delilin izahı biraz önce geçmişti. Sonra bu husus, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu haberle de kuvvet kazanır: O, مَنْ تَوَضَّأَ فَذَكَرَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ كَانَ طَهُورًا لِجَمِيعِ بَدَنِهِ وَمَنْ تَوَضَّأَ وَلَمْ يَذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ كَانَ طَهُورًا لِأَعْضَاءِ وُضُوئِهِ *"Kim abdest alır ve besmele çekerse, bu abdest onun bütün bedenini temizlemiş olur. Kim de besmele çekmeksizin abdest alırsa, bu onun (sadece) abdest uzuvlarını temizlemiş olur."*

YİRMİBİRİNCİ MESELE

Abdesten Önce El Yıkama

Fakîhlerin bir kısmı, abdest almadan önce ellerin yıkanmasının farz olduğunu söylemişlerdir. Bize göreyse, bunu yapmak farz olmayıp sünnettir. Bu hususta âyet-i kerimeden yapacağımız istidlâl, misvâk ve besmele çekme hususunda yapmış olduğumuz istidlâl gibidir.

(101) Tirmizî, Taharet, 3 (1/9).

YİRMİİKİNCİ MESELE
Yüzün Sınırı

Uzunluk olarak yüz, alnın alanının başlangıcından, çenenin sona erdiği yer ile; en olarak da, kulaktan kulağa kadar olan kısım arasında kalan yüzeydir. "**Vech**" (yüz) lafzı, müvâcehe (yüzleşmek, yüzyüze gelmek) lafzından alınmadır. Binâenaleyh, bu kısımların tamamının yıkanması vaciptir.

YİRMİÜÇÜNCÜ MESELE
Gözlerin Yüzden Sayılıp Sayılmaması

İbn Abbas (r.a), gözlerin içinin yıkanmasının farz olduğunu söylerken, onun dışında kalan alimler, bunun farz olmadığını belirtmişlerdir. **İbn Abbas**'ın delili şöyledir: Hak Teâlâ'nın, *"yüzlerinizi yıkayın"* ifâdesinden ötürü, yüzün tamamını yıkamak farzdır. Göz, yüzün bir cüz'üdür. Binâenaleyh, onu da yıkamak farzdır. Fukahânın delili ise şöyledir: Allah Teâlâ, bu âyetin sonunda, *"Allah size bir güçlük vermeyi istemez"* buyurmuştur. Gözlerin içine suyu girdirmedeyse, bir zorluğun bulunduğu hususunda asla şüphe yoktur. Allah en iyi bilendir.

YİRMİDÖRDÜNCÜ MESELE
Ağız ve Burnu Yıkamanın Hükmü

Şâfiî (r.h)'ye göre, hem abdest hem de gusülde, ağza ve burna su vermek farz değildir. **Ahmed İbn Hanbel** ile **İshâk** (r.h)'a göreyse, bu her ikisinde de farzdır. **Ebû Hanife** (r.h)'ye göreyse, bu gusülde farz, abdestte ise farz değildir. Bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ, yüzü yıkamayı farz kılmıştır. "Yüz" ise, insanın görebildiği kısımdır. Halbuki, burnun ve ağzın içi, (ilk bakışta) görülmez. Dolayısıyla, bu kısımlar yüzden sayılmaz.

Bu sabit olunca biz deriz ki, suyu âyet-i kerimede bahsedilen dört uzva ulaştırıp onları yıkamak, Hak Teâlâ'nın وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ *"Fakat sizi iyice temizlemeyi... diler"* buyruğundan dolayı, temizliğin tahakkuk ettiğini ifâde eder. Temizliğin bulunması da, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, namazın kılınabileceğini ifâde etmektedir.

YİRMİBEŞİNCİ MESELE
Kulakla Sakalbaşı Arasındaki Kısım

Ebû Hanife, İmam Muhammed ve **Şâfiî** (r.h)'ye göre, sakal başıyla kulak arasında kalan beyaz (kılsız, kıl bulunmayan) kısmı yıkamak farzdır. **Ebû Yusuf** (r.h) ise, bunun farz olmadığını söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Bu kısım, yüze aittir. Yüzün ise, âyet-i kerimeye göre yıkanması farzdır. Bir de, yüzde kıllar bitmeden (sakal gürleşmeden) önce, o kısmın yıkanmasının farz olduğunda ittifak etmiştik... Binâenaleyh, kılların onunla yüzün arasına geçmesi, tıpkı alında olduğu gibi, oranın yıkanmasının farz olmasını düşürmez. Zira, kaşlar bitmeden önce, alnın da yıkanması vacip idi. Binâenaleyh, kaşlar bitince de o kısmı yıkamak yine farzdır.

YİRMİALTINCI MESELE
Sakal Altını Yıkama

Şâfiî (r.h), seyrek sakalın altına suyu ulaştırmanın farz olduğunu; **Ebû Hanîfe** ise farz olmadığını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ'nın, *"yüzlerinizi.. yıkayın"* emri, yüzün yıkanmasını gerektirir. Yüz, alın cephesinden çeneye kadar uzanan derinin, sathın adıdır. Hak Teâlâ'nın *"Allah size bir güçlük vermeyi istemez"* buyruğuyla amel edilerek, sakalın sık ve gür olması halinde, "yüzünüzü yıkayın" ifâdesiyle amel edilmemiştir. Ama, sakal seyrek olunca, böyle bir zorluk söz konusu olmaz. Böylece de âyet, seyrek sakalın altını yıkamanın farz olduğuna delâlet etmiş olur.

YİRMİYEDİNCİ MESELE

Sakalın, gerek uzunluk bakımından gerekse en bakımından, yüzün sınırlarını aşan kısmını yıkamak farz mıdır?

Bu hususta **Şâfiî** (r.h)'nin iki görüşü bulunmaktadır:

a) Bu kısmı yıkamak farzdır.

b) Farz değildir... Bu ikinci görüşü, aynı zamanda **İmam Mâlik, Ebû Hanîfe** ve **Müzenî**'nin de görüşüdür. **Şâfiî** (r.h)'nin delili şudur: Biz, sık ve gür sakalın altındaki deriye suyun ulaştırılmasının farz olmadığı hususunda anlaştık... Biz, bu teklifi böylece düşürdük; çünkü biz, sakalın görünen kısmını, yüz olması hususunda, yüzün derisinin yerine koyduk. Sakalın dışı, yüz olarak adlandırılınca ve yüzün de, Hak Teâlâ'nın *"yüzlerinizi... yıkayın"* emrinin delâletiyle, tamamının yıkanması farz olunca, bu delilin hükmü gereği sakalın görünen bütün kısmına suyu ulaştırmak, yıkamak gerekir.

YİRMİSEKİZİNCİ MESELE
Kadında Biten Sakal

Kadının sakalı bitse, velevki bu sakal çok sık ve gür dahi olsa, yüzünün derisine suyu ulaştırması farzdır. Bu böyledir, zira âyetin zahiri, yüzün yıkanmasının farz olduğuna delâlet etmektedir. Yüz, alnın başlangıcından çenenin nihayetine kadar uzayan deriden ibarettir. Biz, zorluğu kaldırmak için, bu hükümle erkekler hakkında amel etmeyi terkettik. Halbuki, kadının sakalının bitmesi nadirattandır. Binâenaleyh, kadın hakkında bu hükmün olduğu gibi kalması gerekir.

Bil ki beş yerde sık ve gür kılların dibine suyu ulaştırmak farzdır. Buralar, alt dudak ile çenenin arasında kalan kısım; kaşlar, bıyıklar, sakal başları ve uzun kirpikler... Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"yüzlerinizi... yıkayın"* emri, yüzün derisinin tamamını yıkamanın farz olduğuna delâlet etmektedir. Zorluğu gidermek için, sık ve gür sakal hususunda, bu ifâdenin hükmüne göre amel edilmemiştir. Halbuki, sayılan bu yerlerdeki kıllar seyrektir. Binâenaleyh, suyu deriye ulaştırma hususunda bir zorluk bulunmamaktadır. Bu sebeple hükmün, aslı üzere kalması gerekir.

YİRMİDOKUZUNCU MESELE
Kulakları Yıkama

Şa'bî şöyle der: "Kulakların ön kısmı, yüzden sayılır. Binâenaleyh, yüz ile beraber o kısmın da yıkanması farz; kulakların arka kısmı ise baştan sayılır; binâenaleyh, bu kısmın da meshedilmesi gerekir. Bize göre kulak, kesinlikle yüzden değildir. Çünkü yüz, kendisiyle karşı karşıya gelinen kısımdır. Kulak ise böyle değildir."

OTUZUNCU MESELE
Dirsekleri Yıkama

Cumhûr-u ulemâ şöyle der: Elleri dirseklerle beraber yıkamak farzdır. **İmâm Mâlik** ve **Züfer** (r.h)'e göreyse, dirsekleri yıkamak farz değildir. Bu ihtilâf, Cenâb-ı Hak 'ın, *"Her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayınız"* ifâdesi hakkında da aynısıyla söz konusudur. **İmam Züfer**'in delili şudur: إِلَى (-e, -a kadar) kelimesi, intihâ-i gâye içindir. Bir hükme gâye kılınan şey ise, o hükmün dışında kalır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra geceye kadar orucu tamamlayın"* (Bakara, 187) âyetinde de durum aynıdır. Binâenaleyh, dirseklerin yıkanmasının farz olmaması gerekir. Bu görüşe şu iki bakımdan cevap verilmiştir:

a) Bir şeyin sınırı, sınırlanan şeyden bazan hissedilen (görülen) bir sınırla ayrılır: İşte burada sınır, sınırlanandan hariç kalmış olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı *"Sonra geceye kadar orucu tamamlayınız"* (Bakara, 187) âyetinde de böyledir. Çünkü gündüz, geceden gözle görülür bir biçimde ayrılır. Zira, aydınlığın karanlıktan ayrılması hissedilir, görülür. Bazan ise bu, bu şekilde olmayabilir. Bu senin tıpkı, "şu elbiseyi (kumaşı) şu uçtan şu uca kadar sattım" demen gibidir. Çünkü elbise (kumaşın) ucu, tarafı, kumaştan hissî bir çizgiyle ayrılmaz...

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, dirseğin, dirsekten bileğe kadar olan kısımdan ayrılması için muayyen bir mafsal yoktur. Durum böyle olunca, (bu iki nokta arasında kalan kısımlardan) bir cüz'ün yıkanmasının farz kılınması, diğer cüz'ün yıkanmasından daha evlâ değildir. Binâenaleyh, dirseklerin tamamının yıkanmasının farz olduğuna hükmetmek gerekir.

b) Biz, dirseklerin yıkanmasının farz olmadığını kabul edelim, ancak ne var ki dirsek, kemiğin en ucundaki kısmın adıdır. Çünkü bu kısım, kendisine dayanılan kısımdır. Kemiğin ucunu öte geçen kısmın yıkanmasının farz olmadığı hususunda bir münakaşa yoktur. **Zeccâc** bu cevabı tercih etmiştir. Allah en iyi bilendir.

OTUZBİRİNCİ MESELE
Kolu Kesik Olanın Abdesti

Adamın kolları kesik olursa, bu durumda eğer, kesilen kısım dirseklerden (bileklere doğru) aşağı olursa, dirseklerden kalan kısmı yıkamak farzdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* emri,

ellerin dirseklerle beraber yıkanmasının farz olmasını gerektirir. Binâenaleyh, kesilmek sûretiyle dirseklerin bir kısmı sâkıt olunca, bu âyetin hükmüne göre, geriye kalan kısmı yıkamak farz olur. Ama, dirseklerin üstünden kesilmişse, o kimseye bu uzvunu yıkaması farz değildir. Çünkü, teklifin mahalli mevcut değildir. Şayet, kollar tam dirsekten kesilmiş olursa, **Şâfiî** (r.h), "Kemiğin ucuna suyu dokundurmanın farz olduğunu" söylemiştir. Bu böyledir zira, dirsekleri yıkamak farz olup, dirsek de iki kemiğin karşı karşıya gelmesinden ibaret olunca ve de suyu iki kemiğin birbirine rastlaştığı yere dokundurmak farz olunca, suyu ikinci kemiğin ucuna değdirmek, (orayı yıkamak) da muhakkak ki farz olur.

OTUZİKİNCİ MESELE
Sağ Uzuvdan Başlamak

Sağı sola takdim etmek, farz değil mendûptur. **Ahmed İbn Hanbel**, bunun farz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ, ellerden ve ayaklardan bahsetmiş, fakat burada sağın sola takdim edileceğinden bahsetmemiştir. İşte bu da, farz olanın, elleri (onlarla beraber kolları) her ne şekilde olursa olsun yıkamak olduğuna delâlet eder. Allah en iyi bilendir.

OTUZÜÇÜNCÜ MESELE
Abdestte Avuçtan Dirseğe Doğru Su Verilir

Sünnet olan, suyun avuç içinden dirseklere doğru akacak bir biçimde avuç içine dökülmesidir. Binâenaleyh, şayet su, dirsekler üzerine dökülse ve böylece de avuçlara doğru akıverse, işte bu durumda bazı alimler bunun caiz olmayacağını söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"ve dirseklere kadar ellerinizi..."* buyurmuş, böylece dirsekleri,yıkamanın son noktası, "gâye"si kılmıştır. Bu sebeple dirsekleri, yıkamanın başlangıcı kabul etmek, âyetteki durumun aksine bir hareket olur. Binâenaleyh, caiz olmaması gerekir. Cumhûr-u fukâhâ ise, "Bu hareketin, abdestin sıhhatine zarar vermeyeceğini, ama ne var ki bunun sünneti terketmek olduğunu" söylemişlerdir.

OTUZDÖRDÜNCÜ MESELE

Şayet her dirsekten de, iki kol ve iki el çıksa, Hak Teâlâ'nın *"ve dirseklere kadar ellerinizi..."* ifâdesinin umûmî olmasından dolayı, her iki el ve kolu yıkamak farz olur. Bu tıpkı, bir elde beş parmaktan fazla parmağın bulunması haline benzer. Bu durumda da, bu âyetin hükmüne göre, o ilâve parmakları da yıkamak farzdır.

OTUZBEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"dirseklere kadar..."* ifâdesi, emredilenin değil, emrin sınırlanmasını gerektirir. Yani, Hak Teâlâ'nın, *"yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* buyruğu, her iki eli, dirseklerle birlikte yıkamayı emretmektedir. Binâenaleyh, yıkamanın farz oluşu, bu sınırla sınırlanmıştır. Bu sebeple farz olan sadece bu kadarı yıkamaktır. Ama, bizzat yıkama işi, bu sınırla sınırlandırılmamıştır. Çünkü, (Kıyamet gününde

abdest uzuvlarının daha parlak olması için), uzuvların daha fazla yıkanması sünnet-i müekkede olduğu, haberlerle sabit olmuştur.

OTUZALTINCI MESELE
Başın Meshedilmesi

Şâfiî (r.h) başa meshetme hususunda farz olan miktarın, "başına meshetti" denilecek kadar az bir miktar olduğunu söylerken, **İmâm Mâlik**, başın tamamının; **Ebû Hanîfe** (r.h) ise, başın dörtte birinin meshedilmesinin farz olduğunu söylemişlerdir. **Şâfiî**'nin delili şudur: Bir kimse şayet مَسَحْتُ الْمِنْدِيلَ "Mendile silindim" dediğinde, bu kimsenin bu sözü, o kimse ancak mendilin tamamıyla silindiği zaman doğru olur. Ama bu kimse şayet, مَسَحْتُ يَدَيَّ بِالْمِنْدِيلِ "Ellerimi mendille sildim" derse, onun bu ifâdesinin doğruluğu için, onun iki elini, bu mendilin cüzlerinden herhangi birisiyle silmiş olması kâfidir.

Bu sabit olunca, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın: وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ *"ve başlarınıza meshedin..."* emriyle amel etmiş olmak için, eli başın cüzlerinden bir cüze dokundurmak yeterlidir. Sonra bu cüz, bu miktar, âyette belirlenmemiştir. Binâenaleyh, şayet biz bunu, muayyen bir miktarla takdir edilmesini vacip kılarsak, bu miktarın tayin edilmesi, ancak bu âyete mugayir olan başka bir delil ile mümkün olur. Böyle yapılması halindeyse âyet mücmel olmaya doğru yönelmiş olur ki, bu aslolanın hilâfına bir haldir. Şayet biz, meshetme konusunda, meshin, başın cüzlerinden herhangi birisine yapılması kâfidir dersek, o zaman âyet mübeyyen ve açık, müfid olmuş olur. Âyeti, kendisiyle beraber bir mâna ifâde eden ve mübeyyen olan bir anlama hamletmenin, âyeti mücmel hale getirecek mânaya hamletmekten daha evlâ olduğu malumdur. Binâenaleyh, bizim söylediğimiz görüşü benimsemek daha uygun olur. İşte bu, âyetten elde edilmiş olan güzel bir istinbattır.

OTUZYEDİNCİ MESELE
Sarık Üzerine Meshetme

Sarık üzerine meshetmekle yetinmek caiz değildir. **Evzâî, Sevrî** ve **Ahmed İbn Hanbel** ise, bunun caiz olacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Âyet, başa meshetmenin farz olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki sarığa meshetmek, başa meshetmek demek değildir. Bunlar, Hz. Peygamber'in, sarığına meshettiği rivâyetine dayanmışlardır.

Bunların bu deliline karşı bizim cevabımız da, "Belki de, Hz. Peygamber, farz olan miktarı başına, geriye kalan kısmı ise sarığına meshetmiştir" şeklinde olur.

OTUZSEKİZİNCİ MESELE
Ayakların Yıkanması Ve Meshedilmesi

Alimler, ayakların meshedileceği veya yıkanacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir:

Kaffâl, bu âyetin tefsiri hususunda **İbn Abbas, Enes İbn Mâlik, İkrime, Şa'bî** ve **Ebû Cafer Muhammed İbn Ali**

el-Bakır'dan ayakları meshetmenin farz olduğu hükmünü nakletmiştir ki bu, Şia'nın İmâmiyye kolunun mezhebidir.

Fukahâ ve müfessirlerin cumhûru ayakların yıkanmasının farz olduğunu söylemişlerdir. **Dâvûd el-İsfehanî**, hem yıkamanın hem de meshetmenin farz olduğunu söylemiştir ki bu görüş, Zeydiyye imamlarından **en-Nasır Lilhakk**'ın görüşüdür.

Hasan el-Basrî ve **Muhammed İbn Cerîr et-Taberî** ise, mükellefin (kulun), yıkama ile meshetme arasında muhayyer bırakıldığını söylemişlerdir.

Ayaklara meshetmenin farz olduğunu söyleyenlerin delili, Hak Teâlâ'nın, وَأَرْجُلَكُمْ ifâdesiyle ilgili şu iki meşhur kıraata dayanmaktadır. Binâenaleyh **İbn Kesir, Hamza, Ebû Amr** ve **Ebû Bekr'in ravisi Asım**, cer ile olmak üzere وَأَرْجُلِكُمْ şeklinde; **Nâfi, İbn Âmir** ve **Hafs** rivâyetine göre **Asım** ise nasb ile وَأَرْجُلَكُمْ şeklinde okumuşlardır. Buna göre biz deriz ki, bu kelimeyi cer ile okumak, bunun بِرُؤُسِكُمْ kelimesine matuf olmasını gerektirir. Binâenaleyh, başa meshetmek farz olduğuna göre, ayaklara da meshetmek farzdır.

Buna göre şayet, "Bu şairin; جُحْرُ ضَبٍّ خَرِبٍ *"Kelerin bozulmuş deliği"* ve كَبِيرُ أُنَاسٍ فِي بِجَادٍ مُزَمَّلِ *"İnsanların büyüğü, nakışlı elbiseler içindedir; (ona bürünmüştür)"* ifâdelerinde olduğu gibi, civardan, yakınlıktan ötürü meksûr kılınmıştır, denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Bu şu bakımlardan bâtıldır:

a) Civâra göre meksûr kılmak, bazan şiir zarûretinden dolayı mecbur kalınarak yapılan hatalardan sayılmıştır. Halbuki, Allah'ın kelâmını bundan tenzih etmek gerekir.

b) Civârdan dolayı kesreye, şairin tıpkı جُحْرُ ضَبٍّ خَرِبٍ ifâdesinde olduğu gibi, iltibastan (karşılıktan) emin olunulduğu zaman ancak başvurulur... Zira, bu ifâdedeki خَرِبٍ kelimesinin, ضَبٍّ kelimesinin değil, جُحْرُ kelimesinin sıfatı olduğu, zarurî olarak bilinen bir husustur. Halbuki bu âyette, iltibâstan emin olmak söz konusu değildir.

c) Civârdan dolayı kelimeyi meksûr kılmak, ancak atıf harfi olmadığı zaman söz konusudur. Ama atıf harfi bulunduğu zaman, Araplar böyle demez.

Nasb ile okuyanlar da, bunun, ayakları meshetmeyi gerektirdiğini söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"...ve başlarınıza meshedin..."* ifâdeşindeki, بِرُؤُسِكُمْ *"başlarınıza"* ifâdesi, mahallen mansûptur. Ancak ne var ki, kelimenin başında harf-i cer bulunduğu için kelime mecrûr kılınmıştır. Binâenaleyh, أَرْجُلَكُمْ kelimesini, بِرُؤُسِكُمْ kelimesine atfettiğinde, أَرْجُلَكُمْ kelimesinde, بِرُؤُسِكُمْ kelimesinin mahalline atfedilmesi halinde nasb; zâhirine atfedilmesi halinde ise, cer caizdir. Bu, nahivcilerce çok iyi bilinen meşhur bir yoldur.

Bu sabit olduğu zaman biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın وَأَرْجُلَكُمْ *"ayaklarınızı"* ifâdesinde, nasbın âmilinin وَامْسَحُوا *"meshediniz"* emri olabileceği gibi, bu âmilin فَاغْسِلُوا *"yıkayınız"* emri de olabileceği ortaya çıkmıştır. Ancak ne var ki, bir mamûl üzerinde iki âmil amel etmeye kalkışınca, o mamûle daha yakın olanı amel ettirmek evlâ olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَرْجُلَكُمْ sözündeki nasbın âmilinin, وَامْسَحُوا *"meshediniz"* emri olması gerekir. Binâenaleyh, lâmın nasbıyla وَأَرْجُلِكُمْ şeklinde okumanın da ayaklar üzerine meshetmeyi gerektirdiği sabit olmuş olur. İşte bu, ayakları meshetmenin farz olduğu hususunda âyetle yapılan istidlâlin izah şeklidir. Sonra, bu görüşte olanlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: Hadislere dayanarak, bu hususu savuşturmak da caiz değildir. Çünkü bu haberlerin tamamı, âhad haberlerdir. Halbuki âhad haberlerle Kur'ân'ın neshi caiz değildir.

Bil ki buna ancak şu iki bakımdan cevap vermek mümkündür:

a) Pek çok hadis, ayakları yıkamanın farz olduğunu ifâde etmektedir. Yıkama, meshe de şamildir, ama meshetme, yıkamaya şamil olmaz. Binâenaleyh abdestte ayakları yıkama, daha ihtiyatlı davranıştır. Bu sebeple bunu yapmak gerekir. Bu izaha göre, abdestte ayakları yıkamanın, ayakları meshetme yerini tuttuğunu kesin olarak söylemek gerekir.

b) Ayakları yıkamadaki farz oluş, topuklara kadar yıkama ile sınırlıdır. Böyle bir sınırlama meshde değil, ancak yıkamada söz konusudur.

Ayakların Meshedilmesini Benimseyenler

Ayakları meshetmenin farz olduğunu söyleyenler, bu cevaplara karşı şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

1) "Topuk", ayak mafsalının altında kalan kemikten ibarettir. Buna göre, ayakların üst kısmına mesh vaciptir.

2) Bu görüştekiler, topukların, bacağın iki yanından çıkan iki kemik çıkıntısından ibaret olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat onlar ayakların bu topuğa kadar olan dış kısmına meshetmenin farz olduğunu söylemişlerdir. İşte bu durumda, geriye bir soru kalmaz.

OTUZDOKUZUNCU MESELE

Fakîhlerin çoğunun görüşü şudur: "Kâ'beyn (topuk), ayağın iki tarafındaki iki çıkıntı kemikten (aşık kemiklerinden) ibarettir." İmamiyye ve ayakların meshinin farz olduğunu söyleyen herkes şöyle demişlerdir: "Topuk, sığır ve davarın topuğu (inciği) gibi, bacak ile ayağın mafsalı (ayrılma yeri) olacak şekilde, bacak kemiğinin alt ucuna yerleştirilmiş yuvarlak bir kemiktir." Bu, **Muhammed İbn Hüseyin**'in de görüşüdür. **Esmaî** de,

bu görüşü tercih eder ve "Ayağın iki tarafındaki bu iki çıkıntıya "mincem" denilir" der. Bunu, **Kaffâl** tefsirinde, bu şekilde rivayet etmiştir.

Yıkamak Gerekir Diyen Cumhûrun Delilleri

Cumhûrun bir çok delili vardır:

1) Eğer topuk, İmâmiyye'nin söylediği mânada olsaydı, o zaman her ayakta tek bir topuk olması ve âyette وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكِعَابِ "ve topuklara kadar ayaklarınızı..." denilmesi gerekirdi. Nitekim her elde sadece bir dirsek bulunduğu için, âyette Cenâb-ı Hak, وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ *"dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* buyurmuştur.

2) Bacak ile ayağın mafsalındaki (içerdeki) yuvarlak kemik, ancak cerrah doktorların bilebileceği, görünmeyen bir şeydir. Halbuki ayağın iki tarafındaki o iki kemik çıkıntısı, (aşık kemikleri) herkesçe bilinen ve görünen bir şeydir. Bütün herkesin mükellef olduğu şeylerin dayanağının, gizli ve saklı bir şey değil, açık olması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in اَلْصِقُوا الْكِعَابَ بِالْكِعَابِ *"(Ey cemaat, saf yaparken) topukları topuklara iyice yapıştırın"* dediği rivayet edilmiştir. Şüphe yok ki bundan murad, bizim söylediğimiz husustur.

3) "Ka'b", yükselme ve çıkıntı mânalarından alınmıştır. Memeleri tomurcuklanan kız çocuğuna جَارِيَةٌ كَاعِبٌ denilmesi de bu mânadan dolayıdır. Çıkıntılı olan herşeye "ka'b" denilmesi de bundan dolayıdır.

İmâmiyye'nin delili ise şudur: "Ka'b", bütün hayvanların ayaklarında bulunan belli bir kemiğin adıdır. Binâenaleyh insanlar hakkında da, bunun aynı kemik olması gerekir. Yine ayak ile bacak arasındaki yere (mafsala) da ka'b denir. Mızrağın boğum yerlerine de, bu mânada ku'ûb denilir. Ayağın ortasında da mafsal vardır. Binâenaleyh buna da ka'b denmesi gerekir."

İmâmiyye'nin iddiasına: "Zahirî tekliflerin dayanağının, zahirî (görünen) bir şey olması gerekir. Bizim söylediğimiz topuk da, daha görünürdedir. Binâenaleyh ka'bın (topuğun), bu olması gerekir" diye cevap veririz.

KIRKINCI MESELE

Mestler Üzerine Meshetmeyi Kabul Etmeyenler

Müçtehidlerin çoğu, mest üzerine meshetmenin caiz olduğunu söylerken, Şia ve Haricîler bunu kabul etmemede ittifak etmişler ve şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: "Hak Teâla'nın وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ *"Başlarınızı meshedin ve aşık kemiklerine kadar ayaklarınızı..."* ifâdesi, ayakları ya yıkamayı, ya da meshetmeyi gerektirir. Halbuki mest üzerine mesh, ayakları ne yıkamak ne de meshetmektir. Binâenaleyh âyetin ifâdesinin hükmüne göre, bunun caiz olmaması gerekir. Sonra mest üzerine meshetmenin caiz olduğunu söyleyenler, o hususdaki

hadislere dayanıyorlar. Fakat, Kur'an'a dayanmak, hadise dayanmaktan daha uygundur.

Bunun delili şunlardır:

a) Kur'ân-ı Kerim'in, haber-i vâhid ile neshedilmesi caiz değildir.

b) Bu âyet, Mâide sûresindedir. Halbuki müfessirler, *"Ey iman edenler, Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin, (helal saymayın)..."* (Mâide. 2) âyeti dışında bu sûrede, neshedilen başka bir âyet olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bazı müfessirler, bu âyetin mensûh olduğunu söylemişlerdir. Durum böyle olunca, ayakları yıkamanın farz oluşunun, (mest üzerine mesh hükmü ile) mensûh olduğu söylenemez.

c) Mest üzerine mesh edilebileceğine dair hadisler, eğer bu âyetin inmesinden önce söylenmiş iseler, o zaman bu haber-i vâhidler, Kur'ân ile neshedilmiş olurlar. Eğer aksi söz konusu olur ise, o zaman haber-i vâhid Kur'ân'ı neshetmiş olur. Hiç şüphesiz ki birinci ihtimal, şunlardan dolayı daha uygundur:

1) Mütevatir olan Kur'ân'ı, haber-i vâhide tercih etmek, bunun tersini yapmaktan daha evlâdır.

2) Âyete göre amel etmek, daha ihtiyatlıdır.

3) Rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: إِذَا رُوِيَ لَكُمْ عَنِّي حَدِيثٌ فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ فَإِنْ وَافَقَهُ فَاقْبَلُوهُ وَإِلاَّ فَرُدُّوهُ *"Size, benden bir hadis rivayet edildiğinde, onu Allah'ın kitabına arzedin (onun ışığında inceleyin), eğer ona uyarsa alın, aksi halde onu reddedin."* İşte bu hadis-i şerif de, Kur'ân'ın haber-i vâhidin önüne geçirilmesini gerektirir.

4) **Muaz İbn Cebel** (r.a) hadisi de, Kur'an'ın, hadisden önce nazar-ı itibara alınmasını gerektirir.

d) Alimler, bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Mesela **Hz. Aişe** (r.anhâ)'den şu rivayet edilmiştir: "İki ayağımın kesilmesi, mest üzerine mesh vermemden bana daha sevimlidir." **İbn Abbas** (r.a)'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eşek derisine meshetmem, mest üzerine meshetmemden daha evlâdır." **İmam Mâlik** ise, kendisinden gelen iki rivayetten birine göre, mest üzerine mesh vermeyi caiz görmemiştir. Halbuki **İmam Mâlik**'in ilm-i hadis'de, âdeta doğan bir güneş gibi olduğunda bir münakaşa yoktur. Binâenaleyh eğer o, bu hususdaki hadislerin zayıf olduğunu bilmeseydi, hiç böyle birşey söylemezdi. **İmam Mâlik**'ten gelen ikinci rivayete göre ise, o, mukîm (yolcu olmayan) kimsenin, mest üzerine mesh vermesini mübah saymamış, yolcunun ise, bir sınırı olmaksızın, dilediği kadar mest üzerine mesh verebileceğini söylemiştir.

İmam Şâfiî, İmam Ebû Hanife ve fukâhânın çoğu, mestlerini giydikten sonra, abdesti bozulduğu andan itibaren, misafirin (yolcunun), üç gün üç gece mest üzerine mesh verebileceğini söylemişlerdir.

Hasan el-Basrî, bu müddeti, yolcunun mestlerini giyindiği andan itibaren başlatır. **Evzâî** ve **Ahmed İbn Hanbel** ise, yolcunun ayaklarına meshetme müddetini abdestin bozulduğu andan itibaren başlatmışlardır. İşte fukâhâ arasında mevcud olan böylesine bir ihtilaf da, mest üzerine meshetme ile ilgili hadislerin, "meşhur" ve "mütevatir" derecesine ulaşmadığını gösterir. Durum böyle olunca, bu hadisler, birbiri ile çeliştikleri için, düşmelerine hükmetmek gerekir. İşte bu durumda da, Allah'ın kitabının zâhirine göre amel etmek gerekir.

e) Mest üzerine meshetmenin câiz olduğunu bilmeye olan ihtiyaç, herkes için söz konusu olan umûmî bir ihtiyaçtır. Binâenaleyh şayet bu, meşrû bir hüküm olsaydı, bunu herkes bilir ve bu "mütevatir" derecesine çıkardı. Böyle olmadığına göre, bu hadislerin zayıflığı ortaya çıkar. İşte mest üzerine meshi câiz görmeyenlerin görüşleri bunlardan ibarettir.

Mest Üzerine Meshi Kabul Eden Fakîhlerin Delilleri

Fakihler ise şöyle demişlerdir: Mestler üzerine meshin caiz olduğu görüşü bazı sahabe tarafından ileri atılmış, diğer sahabelerin ise bunu yadırgamadıkları görülmüştür. Binâenaleyh bu, sahabenin bir icmâı olmuş olur. Bu sebeple bu, bu hususta söylenilen en kuvvetli görüştür. **Hasan el-Basrî**, "Ashab-ı Resûlullah'dan yetmiş kadarı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mestleri üzerine meshettiğini rivayet ettiler" demiştir. **İbn Abbas** (r.a)'ın, mest üzerine meshi kabul etmediğini ise **İkrime** rivayet etmiştir. **İbn Abbas** (r.a)'ın kendisine **İkrime**'nin sözü sorulunca, "O, bana iftira etmiş" demiştir. **Atâ** şöyle der: "**İbn Ömer**, mest üzerine mesh konusunda, diğer sahabîlerin görüşüne muhalefet ediyordu. Fakat ölmeden önce, onların görüşüne gelmiştir."

Hz. Aişe (r.anhâ)'ye gelince, rivayet edildiğine göre **Şureyh İbn Hânî'**, "**Hz. Aişe**'ye mest üzerine mesh meselesini sorduğumda o, "Git ve **Hz. Ali**'ye sor. Çünkü o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün yolculuklarında, Hz. Peygamber ile birlikte idi" dedi. Ben de gidip bunu **Hz. Ali**'ye sorduğumda o, "meshet" dedi" demiştir. İşte bu da, **Hz. Âişe**'nin, yukarıda bahsedilen görüşünden döndüğüne delâlet eder.

KIRKBİRİNCİ MESELE

Kolları ve Bacakları Kesik Olanların Abdesti

İki kolu ve iki ayağı kesik olan bir adamdan, abdestte bunları yıkama farziyyeti düşer. Böyle bir insanın vazifesi, abdest alırken sadece yüzünü yıkaması ve başını meshetmesidir. Eğer bu adamın yanında, kendisine abdest aldıracak veya teyemmüm etmesine yardım edecek birisi bulunmaz ise, bu adamdan abdest alma

farziyeti tamamen düşer. Çünkü âyetteki, *"Başlarınızı meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın"* emri, hiç şüphesiz bunları yapabilme şartına bağlıdır. Böyle bir kudret bulunmadığı zaman, abdest alma mükellefiyeti düşer. İşte abdest âyeti ile ilgili meselelerin tamamı bundan ibarettir.

Cünüp Olanlar Gusletsinler

Cenâb-ı Hak وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا *"Eğer cünüp olduysanız, gusledin"* buyurmuştur.

Zeccâc, bu âyetteki فَاطَّهَّرُوا ifadesinin aslının, فَتَطَهَّرُوا şeklinde olduğunu, fakat hem tâ, hem tî harfleri aynı mahreçden çıktığı için, "tâ"nın "tî"ye idgam edildiğini, bu idgamdan sonra kelimenin başının sâkin kaldığını, okunabilmesi için başa bir hemze-i vaslın getirildiğini ve böylece اِطَّهَّرُوا şeklini aldığını söylemiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, küçük temizliğin (abdestin) nasıl yapılacağını bildirince, bundan sonra da büyük temizliğin nasıl olduğunu zikretmiştir. Bu büyük temizlik de, cünüplükten dolayı gusletmektir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cünüplüğün iki sebebi vardır:

1) Menînin akmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ *"Su (gusül), ancak sudan (menînin akmasından) dolayı gerekir"* (102) demiştir.

2) İki iltikay-ı hıtaneyn (sünnet mahallerinin) birleşmesi... **Zeyd İbn Sâbit, Mu'az İbn Cebel** ve **Ebû Sa'idi'l-Hudrî** (r.anhüm), guslün ancak meni aktığı zaman farz olduğunu söylemişlerdir. Bizim (buna karşı) delilimiz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا الْتَقَى الْخِتَانَانِ وَجَبَ الْغُسْلُ *"(Erkek ile kadının) sünnet mahalleri birleştiği zaman, gusül gerekir"*(103) hadis-i şerifidir.

Bil ki erkeğin sünnet mahalli (hıtânı), sünnet olurken kesilen derinin altında kalan yerdir. Kadının sünnet mahalline (hıtânına) gelince bil ki, onun sünnet mahallinin iki tarafı, şu üç şeyle çevrilidir:

---

(102) Müslim, Hayz. 80 (1/269).

(103) Tirmizî, Tahâret. 80 (1/180).

a) Fercin en iç kısmındaki, erkeğin cinsel organının girdiği, hayz kanının çıktığı ve çocuğun doğduğu deliktir.

b) Tıpkı erkeğin cinsel organındaki delik gibi, bu deliğin üzerinde bulunan ve sadece idrarın çıktığı delik.

c) İdrarın çıktığı deliğin üstünde, kadının sünnet mahalli vardır. İşte burada, tıpkı horozun ibiği gibi, dimdik duran ince bir deri vardır. Kadının sünneti, bu derinin kesilmesidir. Binâenaleyh "haşefe" (erkeğin sünnet mahalli), kadının cinsel organı içine girip görünmediğinde; erkeğin sünnet mahalli ile kadının sünnet mahalli birleşmiş olurlar.

İKİNCİ MESELE

Gusl Bütün Bedenin Yıkanmasıdır

Âyetteki فَاطَّهَّرُوا (gusledin, temizlenin) emri, herhangi bir uzva has olmaksızın, genel olarak temizlenmeyi emirdir. Binâenaleyh bu, bütün bedeni temizleme hususunda bir emir olmuş olur. Bir de taharet-i suğra (küçük taharet, abdest), sadece bazı uzuvlara ait olunca, Cenâb-ı Hak, âyette bu uzuvları belirleyerek zikretmiştir. Bundan dolayı, gusûl hususunda her hangi bir uzuv belirlemediğine göre, bunun, bütün bedeni temizleme hususunda bir emir olduğu anlaşılır.

Bil ki bu temizleme, gusüldür. Nitekim Cenâb-ı Allah bir başka yerde, *"Cünüp iken de, yolcu olmanız müstesnâ, gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın"* (Nisâ, 43) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Gusülde delk, yani ovmak farz değildir. **Mâlik** (r.h) ise, bunun farz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz, âyetteki *"gusledin (temizlenin)"* emrinin, sadece bedeni temizleme hususunda bir emir oluşudur. Bedeni temizleme hususunda ise, ovalama nazar-ı dikkate alınmaz. Bunun delili ise şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, cünüplükten nasıl temizlendiği sorulduğunda O, أَمَّا أَنَا فَأُحْثِي عَلَى رَأْسِي ثَلَاثَ حَثَيَاتٍ خَفِيفَاتٍ مِنَ الْمَاءِ فَإِذَا أَنَا قَدْ طَهُرْتُ *"Bana gelince, ben başıma hafif üç avuç su dökerim. Bakarım ki temizlenmiş..."*[104] buyurmuş ve böylece ovalamaksızın da temizliğin olacağını göstermiştir. Binâenaleyh bu da temizlenmenin ovmaya bağlı olmadığına delâlet eder.

(104) İbn Mâce, Taharet, 95 (1/190-191) (Benzeri bir hadis).

DÖRDÜNCÜ MESELE
Cünüb, Kur'ân'a Dokunamaz

Cünübün Mushaf'a (Kur'ân'a) dokunması câiz değildir. **Davûd ez-Zâhiri** ise, bunun câiz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz, âyetteki *"gusledin (temizlenin)"* ifadesidir. Bu ifâde, cünübün temiz olmadığına delâlet eder. Aksi halde bu, temiz olana temizlenmeyi emretme olur ki, câiz değildir. Bundan dolayı cünüp temiz olmadığına göre, *"O (Kur'ân'a), ancak temiz olanlar dokunabilir"* (Vâkıa, 79) âyetinden dolayı, Kur'ân'a dokunması câiz değildir.

BEŞİNCİ MESELE
Gusülden Önce Abdestin Hükmü

Guslederken, önce bir abdest almak farz değildir. **Ebû Sevr** ve **Dâvud ez-Zâhiri** bunun farz olduğunu söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Âyetteki, *"gusledin (temizlenin)"* sözü, bir temizlenme emridir. Temizlenme ise, yıkanmakla meydana gelir, abdest almaya bağlı değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bana gelince, ben başıma üç avuç su dökerim. Bakarım ki temizlenmişim..."* buyurmuştur.

ALTINCI MESELE
Gusülde Ağzı ve Burnu Yıkama

İmam Şâfiî (r.h), guslederken ağza ve burna su vermenin farz olmadığını söylerken, **Ebû Hanîfe** (r.h), bunun farz olduğu görüşündedir.. **Şâfiî**'nin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bana gelince, ben başıma üç avuç su dökerim. Bakarım ki temizlenmişim..."* hadis-i şerifidir. **Ebû Hanîfe**'nin ise hem âyetten, hem de hadisten delili vardır. Âyetten delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"gusledin (temizlenin)"* emridir. Bu ifâde, cünüp kimselerin kendilerini temizlemeleri hususunda bir emirdir. İnsanın kendisini temizlemesi ise, ancak her tarafını temizlemesi ile olur. Bu ifâde ile, temizlenmesi mümkün olmayan iç organlar hakkında amel edilmemiştir. Ama ağız ile burun içinin temizlenmesi mümkündür. Öyle ise, bu iki yerin, âyetin hükmüne girmiş olması gerekir. Onun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, بُلُّوا الشَّعْرَ وَانْقُوا الْبَشَرَةَ فَإِنَّ تَحْتَ كُلِّ شَعْرَةٍ جَنَابَةً *"Kıllarınızı iyice ıslatın ve cildinizi iyice temizleyiniz. Zira, her kılın dibinde cünüblük vardır"* (105) sözüdür. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, بُلُّوا الشَّعْرَ *"Kıllarınızı iyice ıslatın"* emrine burnu yıkama da girer. Çünkü burnun içinde kıllar vardır. Yine Hz. Peygamber'in, *"cildinizi iyice temizleyiniz"* emrine, ağzın içinin derisi de girer.

YEDİNCİ MESELE
Saçların Dibini Yıkama

İnsanın başındaki saçlar, eğer örülmüş ve birbirine bağlanmış ise, duruma bakılır. Eğer bu, suyun başın derisine ulaşmasına mâni ise, o örgülerin açılması gerekir. **İmam Mâlik**, "Bu örgüleri açmak farz değildir" demiştir. Eğer bu örgüler, suyun başın derisine ulaşmasına mâni olmaz ise, onları açmak farz değildir. **Nehâî** ise, bu durumda da bunun farz olduğunu söylemiştir.

(105) İbn Mace, Taharet, 106 (1/196); Tirmizî, Taharet, 78 (1/178) (Benzeri bir hadis).

Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ'nın, *"gusledin (temizlenin)"* ifâdesi, suyu bedenin her parçasına ulaştırmaktan ibarettir. Binâenaleyh baştaki saçların, birbiri ile örgülü ve bağlı olması, eğer suyun geçmesine mâni olacak şekilde ise, bu mâninin ortadan kalkması için, onları çözmek gerekir. Eğer mâni değil ise, onları çözüp açmaya gerek yoktur. Çünkü maksad hasıl olur. Bu sebeple de, onları çözmeye ihtiyaç yoktur.

SEKİZİNCİ MESELE
Gusülde Azaları Sıra İle Yıkama

Alimlerin ekserisi, gusülde bir tertibin (sıranın) olmadığı görüşündedirler. **İshâk** ise, gusle bedenin en üstünden başlamanın farz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ'nın *"gusledin (temizlenin)"* emri, mutlak mânada bir temizlenme emridir. Bu ise, suyun bütün bedene ulaştırılması ile gerçekleşmiş olur. Binâenaleyh temizlenme gerçekleşince, bunun, insanın sorumluluktan kurtulabilmesi hususunda yeterli ve kâfî olması gerekir.

Teyemmüm

Cenâb-ı Hak, وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْجَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْلَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا *"Eğer hasta iseniz veya bir yolculukta iseniz, veya biriniz tuvaletten gelmiş ise, yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman temiz bir toprak ile teyemmüm edin"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hasta, Teyemmüm Edebilir

Hasta da teyemmüm edebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak âyette, *"Eğer hasta iseniz veya bir yolculukta iseniz..."* demiştir. Şöyle denilemez: "Teyemmümün caiz olması için, suyun bulunmaması şarttır. Çünkü teyemmümü, suyun bulunamayışı mübah kılar." Çünkü bu şartın, hastayı da içine almasının bir mânası yoktur. Âyetteki, *"Su da bulamamışsanız"* ifâdesi, sadece yolcu ile ilgilidir.

İKİNCİ MESELE
Teyemmüm Bakımından Hastalık Nevileri

Üç çeşit hastalık vardır:
1) (Su kullanılması halinde) büyük zarar vermesinden ve öldürmesinden korkulan hastalık... İşte böyle bir hastalıkta, hastanın teyümmüm etmesi, bütün imamlara göre câizdir.

2) (Su kullanılması halinde) zarar vermesinden ve öldürmesinden korkulmayan hastalık... İşte böylesi hastanın teyemmüm etmesinin câiz olmayacağını **Şâfiî** söylemiştir. **İmam Mâlik** ve **Dâvûd ez-Zâhiri** ise, bu hastanın da teyemmüm edebileceğini söylemişlerdir. Bunların delili, âyetteki *"eğer hasta iseniz"* ifadesinin, her türlü hastalığa şamil olmasıdır.

3) (Su kullanılması halinde) artmasından ve iyileşmesinin gecikmesinden korkulan hastalık... **İmam Şâfiî**'nin, bu hususlaki iki görüşünden daha sahîhine göre,

böylesi hasta da (su bulduğu halde) teyemmüm edebilir. **İmam Mâlik** ve **Ebû Hanîfe** de aynı görüştedirler. Bunun delili, âyetteki *"eğer hasta iseniz..."* ifadesinin umûmî oluşudur.

Bir dördüncü çeşit de (su kullanılması halinde), organlarda herhangi kötü bir iz bırakmasından korkulan hastalıktır. İşte böylesi bir hastalığa tutulanın, **İmam Şâfiî**, kavl-i cedîdinde[106], teyemmüm edemeyeceğini, kavl-i kadîminde (önceki görüşünde) ise, teyemmüm edebileceğini söylemiştir ki "teyemmüm edebilir" görüşü daha sahihtir. Çünkü âyete daha uygundur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Teyemmümle Abdest Birlikte Olabilir mi?

Suyun kullanılmasına mâni olan hastalık, bedenin bir kısmında bulunur, diğer kısımlarında bulunmaz ise, bu durumda **Şâfiî** (r.h): "O kimse, suyun zarar vermeyeceği kısımlarda suyu kullanır, sonra da teyemmüm eder" derken; **Ebû Hanîfe** (r.h): "Eğer bedenin çoğu yeri sağlam (hastalıksız) ise, o hasta sağlam yerleri yıkar. Teyemmüm de etmez. Eğer onun bedeninin çoğu yeri yara olur ise, teyemmüm etmesi kifayet eder" demiştir. **Şâfiî** (r.h)'nin delili, ihtiyata sarılmaktır. **Ebû Hanîfe** (r.h)'nin delili ise şudur: "Allah Teâlâ, hastalığı teyemmüm etme sebeplerinden biri saymıştır. Binâenaleyh hastalık kişinin organlarından birinde görüldüğünde o, hasta sayılır. Öyle ise bu kimse, âyetin hükmüne girer.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Teyemmüm Uzvunun Sargılı Olmasının Hükmü

Bir kimse teyemmüm edilecek yerlere, suyun oraya işlemesine mani olacak biçimde bir sargı sarsa, bu sargının açılması halinde kişinin ölmesinden de endişe edilmezse, **Şâfiî** (r.h) şöyle der: "Toprak o uzva ulaşsın diye, teyemmüm ederken, o sargı bezini açması gerekir." Alimlerin ekserisi ise, bunun farz olmadığını söylemiştir. **Şâfiî**'nin delili, ihtiyata riayettir. Cumhûrun delili ise, teyemmümde, hükmün kolaylık ve meşakkati giderme (ref'ul-harec) üzerine bina edilmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi"* (Hacc, 78) buyurmuştur. Binâenaleyh, sargı bezinin açılmasını gerekli görmek, bir zorluk ve güçlüktür. Bu sebeple farz olmaması gerekir.

BEŞİNCİ MESELE
Kısa Yolculukta Teyemmüm

Kısa yolculukta da teyemmüm caizdir. **Şâfiî** alimlerinden bazı müteahhirûna göreyse, bu caiz değildir. Alimlerimizin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, أَوْ عَلَى سَفَرٍ *"veya yoluculukta iseniz"* sözü mutlak bir ifade olup, burada yolculuğun uzun veya kısa oluşu hususunda bir tafsilat yoktur. Bir kimse şöyle diyebilir: Biz, "Âyet-i kerimede "sefer" kelimesi mutlak olduğu için, hem uzun hem de kısa yolculuk

(106) İmam Şafii'nin Bağdad'da ikamet ederken yaptığı ictihadlara mezheb-i kadîm, 199 yılında Mısır'a hicret edip oradaki şartlara göre gözden geçirip sahibolduğu içtihadlara da mezheb-i cdîd denir. O 204'de vefat etmiştir. (ç).

ruhsatın sebebidir" dediğimizde, o zaman bizim, âyet-i kerimede hastalık lafzı mutlak olarak geçtiği için, "Hafif veya ağır hastalığın da ruhsat sebebi olduğunu" söylememiz gerekir.

Kısa yolculuğun teyemmümü mübah kıldığına başka bir delil de, **İbn Ömer** (r.a)'den rivâyet edilen şu husustur: "**İbn Ömer**, cemaatinden ayrıldı. Ve derken Medine'ye yakın bir yere geldi. Bu sırada ikindi vakti girmişti. Bunun üzerine abdest almak için su aradı. Bulamayınca da teyemmüm etmeye başladı. Bunun üzerine kölesi ona: "Medine'nin duvarları sana bakıp duruyorken, sen teyemmüm mü ediyorsun?" deyince, **İbn Ömer** : "Oraya kavuşuncaya kadar yaşayabileceğimi biliyor muyum?" dedi. Böylece teyemmüm edip namazını kıldı. Güneş, henüz dipdiri ve bembeyaz iken Medine'ye girdi, fakat namazını iâde etmedi.

ALTINCI MESELE
İhtiyaç Miktarı Su Varsa Teyemmüm Caizdir

Yanında su olmakla beraber susuz kalacağından endişelenen yolcunun, Hak Teâlâ'nın, âyetin sonundaki *"Allah size bir güçlük vermeyi istemez"* buyruğundan dolayı teyemmüm etmesi caizdir.

Bir de, malına zarar verdiği zaman, abdestin farziyyeti sâkıt olur. Bunun delili şudur: Bu kimse, çok bir para mukabilinde su bulduğu zaman, onun o suyu satın alarak abdest alması farz değildir. (Malına zarar verdiği zaman teyemmüm etmesi caiz olduğuna göre), kendisine zarar verdiği zaman, teyemmüm etmesi haydi haydi caiz olur.

YEDİNCİ MESELE
Mahdut Suyun Hayvanlara Verilip Teyemmüm Edilmesi

Yanında su bulunan yolcuyla, ölümle yüzyüze gelmiş olan susuz başka canlılar, hayvanlar bulunsa, bu kimsenin teyemmüm etmesi caizdir. Çünkü o suyu o canlılara harcaması farzdır. Çünkü canlıların hakkı, namazdan önce gelir. Baksana, bir çocuk veya bir kör, boğulma veya yanma tehlikesiyle yüzyüze geldiğinde, namazın kesilerek yarım bırakılması caizdir. Bu böyle olunca, bu su, adeta yokmuş gibi kabul edilir. Böylece de yanında su bulunan bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın *"su da bulamamışsanız..."* ifâdesinin hükmüne dahil olmuş olur.

SEKİZİNCİ MESELE
Su Satın Alma Külfeti Halinde Teyemmüm

Kişinin kendi yanında su bulunmasa, bu su başkasında olsa ve o suyu da ancak aşırı bir fiatla satın alması mümkün olsa, bu durumda bu kimsenin teyemmüm etmesi caizdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dinde üzerinize hiç bir güçlük de yüklemedi"* (Hacc, 78) buyruğu, o kimseden, aşırı ve pahalı bir biçimde su satın alma külfetini kaldırır. Bu durumda da o, suyu bulamayan kimse hükmünde olmuş olur da, böylece de, Allah'ın *"su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin"* emrinin hükmüne girmiş olur. Su, dengi bir parayla satılıp, ancak ne var ki kişi bu parayı

bulamadığı veya bu suyu alabilecek parası olup da, o paraya fazla ihtiyacı olduğu zaman da durum aynıdır. Ama, dengi bir parayı bulup ve o paraya da, zarurî olacak derecede bir ihtiyacı olmazsa, bu durumda o kimsenin suyu satın alması farz olur.

DOKUZUNCU MESELE
Hediye Edilen Su İle Teyemmüm Gerekmez

Bir kimseye su hibe edildiğinde teyemmüm etmesi caiz midir? Alimlerimiz, "Bu kimsenin teyemmüm etmesi caiz olup, onun, o suyu kabul etmesi farz değildir." Çünkü hibeden dolayı yapılmış olan minnet, başa kakma daha zor ve maşakkatlidir" demişlerdir. Ben bunlara şaşıyorum. Bunlar bu kadar zorluğu, teyemmüm edebilmenin sebebi kabul ediyorlar da, hastalıkta acının artma korkusunu ve endişesini niçin teyemmüm sebebi saymıyorlar?

ONUNCU MESELE

Bir kimseye kova ve ip emanet olarak verildiğinde, işte bu durumda, ekseri alimler şöyle demişlerdir: Bu kimsenin teyemmüm etmesi caiz değildir. Çünkü bu emanetten dolayı söz konusu olan başa kakma azdır, cüz'îdir. Böylesi bir kimse, güçlüğe düşmeden suyu bulmuş demektir. Binâenaleyh, bu kimsenin teyemmüm etmesi caiz değildir. Zira Yüce Allah'ın *"su da bulamamışsanız..."* ifadesi, teyemmümün caiz olabilmesi için, suyu bulamamanın şart koşulmuş olduğunun delilidir.

ONBİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ *"veya biriniz tuvaletten gelmiş ise..."* ifâdesi, kaza-i hâcetten kinâyedir. Ulemânın ekserisi, hadisler de kendisine delâlet ettiği için, ister devamlı olsun, isterse arasıra olsun, bedenin iki yolundan (uzvundan) çıkan her şeyi de, bu ifâdenin içinde görmüşlerdir.

ONİKİNCİ MESELE
İstincanın Hükmü

Şâfiî (r.h), ister su ile, isterse taşla olsun istinca yapmanın farz olduğunu söylerken; **Ebû Hanife** (r.h) bunun farz olmadığını söylemiştir. **Şâfiî**'nin delili, Hz. Peygamber'in *"üç taş ile istincâ etsin"* ifadesidir. **Ebû Hanife**'nin delili ise şöyledir: Allah Teâlâ, *"veya biriniz tuvaletten gelmiş ise, yahut da kadınlara dokunmuş ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"* buyurarak, tuvaletten gelindiğinde, abdest almayı veya teyemmüm etmeyi farz kılmış, ama "hades" yerini, mahallini yıkamayı farz kılmamıştır. Bu da, istincanın farz olmadığına delâlet eder.

ONÜÇÜNCÜ MESELE
Erkeğin Kadına Dokunması Abdeste Zarar Verir mi?

Şâfiî (r.h)'ye göre, kadına dokunmak abdesti bozduğu halde, **Ebû Hanife** (r.h)'ye göre kadına dokunmak abdesti bozmaz.

ONDÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"yahut da kadınlara dokunmuşsanız..."* ifâdesinin zâhiri, dokunan kimsenin abdestinin bozulduğuna delâlet eder. Ama, dokunulanın abdestinin bozulması ise, âyetten çıkarılmayıp, aksine hadisten ya da kıyas-ı celîden çıkarılmıştır.

Abdest Suyunun Özelliği

Hak Teâlâ'nın, *"...ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele vardır ki bu meseleler de şu iki kısımda toplanmıştır:

a) Temizleyen suyun ne olduğu hususundaki söz;

b) Teyemmümün nasıl olacağı hususundaki sözümüzdür.

Kaynatılmış Su İle Abdest

Birinci nev' ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kaynatılmış su ile abdest almak caiz olup, mekrûh değildir. **Mücâhid** ise, bunun mekruh olduğunu söyler. Bizim delilimiz şu iki hususdur:

1) Allah Teâlâ'nın, *"yüzlerinizi yıkayınız"* emridir. Yıkamak, suyu uzuv üzerinde akıtmaktan ibarettir. Bu kimse de bunu yapmıştır; binâenaleyh, abdest alma mükellefiyetini yerine getirmiş sayılır.

2) Allah, *"... bu durumda su da bulamamışsanız"* buyurmuş, teyemmümün yapılabilmesini, suyu bulamama şartına bağlamıştır. Burada ise, su bulunmaktadır. Binâenaleyh, teyemmüm edilmemesi gerekir.

İKİNCİ MESELE

Güneşte Isıtılmış Su İle Abdest

Alimlerimiz şöyle der: Bir kabın içinde su ısıtılmak istenip de o su ısıtıldığında, onunla abdest almak mekrûhtur. **Ebû Hanife** ve **Ahmed İbn Hanbel** ise, bunun mekrûh olmadığını söylemişlerdir. Alimlerimizin delili, **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edilen şu haberdir: Hz. Peygamber (s.a.s), مَنِ اغْتَسَلَ بِمَاءٍ مُشَمَّسٍ فَأَصَابَهُ وَضَحٌ فَلَا يَلُو مَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ *"Bir kimse güneşte ısıtılmış suyla yıkanır da, böylece ona bir alaca hastalığı isabet ederse, o kimse suçu ancak kendisinde bulsun"* buyurmuştur. Bazı alimlerimiz ise, "Bu, şeriat açısından değil, ama tıp açısından mahzurludur" demişlerdir.

Ebû Hanife (r.h)'nin delili şudur: Cenâb-ı Hak, *"yüzlerinizi yıkayın"* emriyle yıkamayı istemiştir. Bu da bir yıkamadır; bu sebeple o da kâfidir. Bir de, suyu bulan kimsenin teyemmüm etmesi yeterli değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Müşriklerin Suyunu Kullanmak

Müşriğin kullandığı suyun artanıyla abdest almak mekrûh olmadığı gibi, müşriklerin kaplarında bulunan su ile abdest almak da mekrûh değildir. **Ahmed** ve **İshâk**, bunun caiz olmadığını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ, yıkanmayı emretmiştir. O insan da, bunu yerine getirmiştir ve o kimse suyu bulmuş olduğu için, teyemmüm edemez. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir müşrik kadının su kabından abdest aldığı ve yine **Hz. Ömer** (r.a)'in, bir hristiyanın kırbasındaki sudan abdest aldığı rivayet edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Deniz Suyu İle Abdest

Deniz suyu ile abdest almak caizdir. **Abdullah İbn Amr İbn As** (r.a) ise bunun câiz olmadığını söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: "Allah Teâlâ yıkanmayı emretmiştir. Denizin suyu ile yıkanan da, bunu yapmıştır ve teyemmüm edilebilmesinin şartı, suyun bulunamamasıdır. Deniz suyunu bulan da, su bulmuş demektir.

BEŞİNCİ MESELE
Meyve Suyu İle Abdest

İmâm Şâfiî (r.h): "Hurma (meyve) suyu ile abdest almak caiz değildir" derken; **Ebû Hanife** (r.h), bunun yolculukta câiz olacağını söylemiştir. **Şâfiî**'nin delili şudur: "Allah Teâlâ, *"su da bulamamışsanız, teyemmüm edin..."* buyurmuş ve böylece su bulunmadığı zaman, teyemmüm etmeyi farz kılmıştır. **Ebû Hanife** ise: "(Meyve suyu) bulan kimsenin, teyemmümü terketmesi caizdir, hatta vâciptir. Bu kimse hurma (meyve) suyu ile abdestini alır" demiştir. Halbuki bu, âyetin aksinedir. Eğer onlar (Hanefîler), cinlerle ilgili kıssaya (hadiseye) tutunmuşlar ise, biz deriz ki, (bahsedilen) bu şeyin çoraklığını gidermek için içine hurma sıkılan bir su olduğu söylenmiştir. Bir de cinlerle ilgili bu hâdise, Mekke'de geçmiştir. Halbuki Mâide Sûresi, Kur'ân'ın en son nâzil olan sûresidir. Binâenaleyh bu sûredeki âyetin, o hâdise(nin ifâde ettiği hükmü) neshetmiş olması daha uygundur.

ALTINCI MESELE

Evzâî ve **Esamm**, temiz olan her türlü sıvı ile, abdest alınıp gusledilebileceğini söylemişlerdir. Alimlerin çoğu ise, bunun câiz olmayacağı görüşündedirler. Ekseriyetin delili şudur: "Allah, su bulunmadığı zaman, teyemmüm edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Halbuki diğer sıvılarla abdest almanın câiz olduğunu söylemek, bu hükmü iptal eder."

Evzâî ve **Esamm** ise şöyle istidlâl etmişlerdir: "Âyetteki, *"yüzlerinizi yıkayın.."* emri, mutlak mânada bir yıkama emridir. Uzuvlar üzerinde sıvı bir şeyi akıtmak da yıkama sayılır. Nitekim şâir: فَيَا حُسْنَهَا إِذْ يَغْسِلُ الدَّمْعُ كُحْلَهَا *"Gözyaşı, sürmesini yıkadığı zaman, ey o (sevgilinin) güzelliği" (sen onun güzelliğini, ah, göz yaşı onun sürmesini yıkadığı zaman görsen)"* demiştir. "Yıkama", su ve diğer sıvılar arasında

müşterek bir mânanın (şeyin) ismi olduğuna göre, âyetteki *"yıkayınız"* buyruğu, her türlü sıvı ile abdest alınabileceğini göstermiş olur." Biz, buna karşı deriz ki, bu mutlak (kayıtsız-şartsız) bir emirdir. Bizim, zikrettiğimiz delil ise mukayyeddir. Mutlakı, mukayyed üzerine hamletmek vâciptir.

YEDİNCİ MESELE
Rengi Değişmiş Olan Su

İmam Şâfiî (r.h): "Zağferân ile iyice rengi değişmiş olan suyla abdest almak câiz değildir" derken, **Ebû Hanîfe** (r.h), bunun câiz olduğunu söylemiştir. **Şâfiî**'nin delili şudur: "Böyle sular, mutlak mânada "su" diye adlandırılamaz. Binâenaleyh böyle bir su bulan, sanki su bulmamış gibidir. Bu sebeple, onun teyemmüm etmesi gerekir."

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şöyledir: "Bu şekildeki bir suyu bulan da, su bulmuş sayılır. Çünkü içindeki zağferan yüzünden, rengi değişmiş olan su, belli bir sıfatı olan sudur. Binâenaleyh onda, suyun kendisi hiç şüphesiz mevcuttur. Bu sebeple, böylesi suyu bulan da, su bulmuş olur. Binâenaleyh teyemmüm etmesinin câiz olmaması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"su da bulamamışsanız, teyemmüm edin"* buyurarak, teyemmümün câiz oluşunu, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır.

SEKİZİNCİ MESELE
Kokmuş Su

Uzun süre beklediği için, özelliği bozulan ve kokuşan su, şer'an hem temiz, hem de temizleyicidir. Bunun delili, âyetteki, *"su da bulamamışsanız, teyemmüm edin"* ifâdesidir. Cenâb-ı Allah, bu buyruğu ile, teyemmüm edilebilmesini, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır. Bu kokuşmuş olan su da, bir sudur. Bundan dolayı böyle bir su var iken, teyemmümün câiz olmaması gerekir.

DOKUZUNCU MESELE
Abdestte Kullanılmış Suyun Durumu

İmam Mâlik ve **Dâvûd ez-Zâhirî**, abdestte kullanılmış olan su, hem temiz, hem de temizleyici olarak kalır. **İmâm Şâfiî** de, kavl-i kadîminde bu görüştedir. O, kavl-i cedîdinde ise, bu suyun temiz ama temizleyici olmadığını söylemiştir ki **İmam Muhammed** de bu görüştedir.

Ebû Hanîfe (r.h)'den nakledilen rivayetlerin çoğuna göre, o, bu suyun necis (pis) hükmünde olduğunu söylemiştir. **İmâm Mâlik**'in delili şudur: Teyemmüm, su bulamamaya bağlanmıştır. Bu da, *"su da bulamamışsanız, teyemmüm edin"* âyetinin hükmüdür. Müsta'mel (abdestte kullanılmış) suyu bulan da, su bulmuş sayılır. Binâenaleyh, bu kimsenin teyemmüm etmesinin câiz olmaması gerekir. Teyemmümü câiz olmayınca da, o kimsenin, o su ile abdest alması câizdir. Çünkü bu ikisinin birbirinden farklı olduğunu söyleyen yoktur. Yine Cenâb-ı Hak, *"Biz gökten temizleyici bir su indirdik"* (Furkân, 48) buyurmuştur. Bu âyette geçen "tahûr" (çok temizleyici) kelimesi, ضَحُوكٌ (çok gülen), قَتُولٌ (çok öldüren), أَكُولٌ (çok yiyen) ve شَرُّبٌ (çok içen)

kelimeleri gibi, (temizleme) fiili kendisinde tekrar tekrar meydana gelen şey demektir. Tekrar ise, ancak kullanılmış su, temizlikte tekrar kullanılabildiği takdirde söz konusu olur.

ONUNCU MESELE

Suyun, İçine Düşen Pislikle Necis Olması

İmam Mâlik şöyle demiştir: "Suyun içine bir pislik düşse ve su o pislik yüzünden değişmese (bozulmasa), az da olsa, çok da olsa o su, hem temiz, hem temizleyicidir." Bu, Sahâbe ve Tâbiî'nin çoğunun görüşüdür.

İmam Şâfiî (r.h) ise, "Eğer o su, iki "kulle"[107] (iki büyük küp)den daha az olur ise, bu necâsetin düşmesi ile pis olur" demiştir.

Ebû Hanîfe (r.h) de: "O suyun kabının yüzeyi, on zirâ [108] eninde ve on zirâ boyunda bir alandan daha az olur ise, bununla pis olur" demiştir.

İmam Mâlik'in delili şudur: "Allah Teâlâ bu âyette teyemmümü, suyun bulunamamasına bağlamıştır. Hakkında ihtilaf ettiğimiz şu suyu bulan kimse de, su bulmuş sayılır. Binâenaleyh o kimsenin teyemmüm etmesinin câiz olmaması gerekir."

Bu konuda söylenecek son söz şudur: "Suyu bulmuş olma" mânası, özelliği değişmiş az bir su bulunduğu zaman da söz konusudur. Fakat biz deriz ki: "Âmm (genel mefhum), tahsîs edilen hususların dışında delildir." Keza Allah Teâlâ'nın *"yüzlerinizi yıkayın"* sözü, mutlak mânada bir yıkama emridir. Gerek su dışındaki diğer sıvılarla gerekse içine düşen pislik yüzünden özellikleri değişmiş az miktardaki sular hakkında bu emirle amel edilmemiştir. Bu, bunların dışındaki sular hakkında, delil olarak kalır."

İmam Mâlik de şöyle der: "Bu âyet ile yaptığımız istidlâl, Hz. Peygamber (s.a.s)'in خُلِقَ الْمَاءُ طَهُورًا لاَ يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ إِلاَّ مَا غَيَّرَ طَعْمَهُ أَوْرِيحُهُ أَوْ لَوْنَهُ *"Su, temizleyici olarak yaratılmıştır, onu hiçbir şey kirletemez (pisletemez). Ancak tadı, kokusu veya rengi değişmiş olanlar müstesnâ..."*[109] hadîs-i şerîfi ile de kuvvet bulur. Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ لَمْ يَحْمِلْ خَبَثًا *"Su, iki kulle miktarına ulaştığı zaman, pisliği taşımaz (yani pislenmez)"* [110] hadis-i şerifi ile de tezad teşkil etmez. Çünkü Kur'ân, haber-i vâhidden, sözün mantûku (söylenen hali) mefhumundan (ondan zımnen anlaşılan mânadan) daha evlâdır."

---

(107) Kulle, 250 rıtl (rıtl, 460.8 gr.) ve daha fazla su alabilen küp demektir (ç).
(108) Zirâ yaklaşık 64 cm'lik bir ölçü birimidir (ç).
(109) Benzeri hadis: İbn Mace, Taharet, 76 (1/175).
(110) Ebu Davud Taharet, 33 (1/17).

ONBİRİNCİ MESELE

Cünüp kimsenin yıkandığı sudan artakalan kısımla, abdest almak caizdir. **Ahmed** ve **İshâk**, onunla tek başına kalırsa, kadının yıkandığı sudan arta kalanla abdest almanın caiz olmayacağını söylemişlerdir. Bu, **Hasan el-Basrî** ve **Saîd İbnu'l-Müseyyeb**'in görüşüdür. Bizim delilimiz, Cenâb-ı Hakk'ın *"su da bulamamışsanız, teyemmüm edin"* emridir." Bu suyu bulan kimse, su bulmuş demektir. Binâenaleyh, teyemmüm etmesi caiz değildir. Ona bu caiz olmayınca, o suyla abdest alması caizdir. Çünkü bu ikisi arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur.

ONİKİNCİ MESELE

Vahşi Hayvanların Artığı

Vahşi hayvanların artığı olan sular, temiz ve temizleyicidir. Eşeğin artığı da böyledir. **Ebû Hanife** (r.h) ise bunun necis, pis olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Bu artık suyu bulan kimse, su bulmuş demektir. Binâenaleyh, teyemmüm etmesi caiz değildir. Çünkü, âyetteki *"yıkayınız"* emri yukarıda da bu iki veçhin izahı geçtiği üzere bütün sulara şamildir.

ONÜÇÜNCÜ MESELE

Su, iki "kulle" miktarına ulaştığında ve de ona, onun özelliklerini bozmayan bir pislik düştüğünde, **İmam Şâfiî** (r.h)'ye göre, bu su temiz ve temizleyici olarak kalır. **Ebû Hanife** (r.h)'ye göre ise, o su pis olur. Bizim (Şâfiîlerin) delilimiz şudur: Böyle bir suyu bulan da su bulmuştur. Bundan dolayı teyemmüm etmesi caiz olmaz. Çünkü kişi, yıkamayla emrolunmuştur. Bu emri de yerine getirmiştir. Binâenaleyh, mükellefiyetten çıkmış olur.

ONDÖRDÜNCÜ MESELE

İçinde yaprakların parçalanmış olduğu su ile ilgili olarak, alimlerin pekçok açıklamaları vardır. Fakat bu âyet, o suda mutlak mânada su adı devam ettikçe, onun temiz ve temizleyici olduğuna delâlet eder. Özet olarak, bu âyet-i kerime kendisinde mutlak anlamda su ismi sürdükçe, her suyun temiz ve temizleyici olduğuna delâlet eder.

Teyemmümle İlgili Meseleler

İkinci Nev': Bu âyetten çıkarılan meselelerin **ikinci nev'i** de, teyemmümle ilgili meselelerdir:

BİRİNCİ MESELE

Teyemmümde Niyet Şarttır

İmam Şâfiî, Ebû Hanife ve müçtehidlerin çoğu (r.h), "Teyemmümde niyet etmek lâzımdır" demişlerdir. **İmam Züfer** (r.h) ise, bunun vacip olmadığını söylemiştir. Bizim delilimiz Cenâb-ı Hakk'ın, *"...teyemmüm edin"* emridir. Çünkü teyemmüm, "kastetmek, niyetlenmek" anlamından ibarettir. Binâenaleyh bu ifâde, niyetin gerekli olduğuna delâlet etmektedir.

İKİNCİ MESELE
Teyemmümde Kolların Sınırı

İmam Şâfiî ve Ebû Hanîfe: "Ellerin dirseklere kadar teyemmüm edilmesi farzdır" demişlerdir. **Hz. Alî ve İbn Abbas** (r.a)'dan, ellerin bileklere kadar teyemmüm edileceği rivâyet edilmiştir. **İmam Mâlik**'den de, iki bileğe kadar teyemmüm edileceği; **Zührî**'den de koltuk altlarına kadar teyemmüm yapılacağı rivayet edilmiştir. Bizim delilimiz şudur: El, şu uzvun koltuğa kadar olan adıdır. Binâenaleyh, âyetteki *"...yüzlerinize ve ellerinize sürün"* emri, elleri koltuklara kadar meshetmeyi gerektirir. Biz, pazuların bulunduğu kısım hakkında bu nass ile amel etmedik, çünkü biliyoruz ki teyemmüm abdestten bedeldir. Teyemmümün dayanağı ise, hükmü hafifletmektir. Bunun delili ise, abdestte dört uzvu temizlemenin, teyemmümde ise, iki uzvu temizlemenin vacip olmasıdır. Bu mâna, teyemmüm âyetinin sonundaki, *"Allah size bir güçlük vermeyi istemez"* ifadesiyle de kuvvet kazanır. Binâenaleyh, kollarda pazuların bulunduğu yerlere, abdest alırken itibar edilmediğine göre, bunlara teyemmümde itibar edilmemesi daha evlâdır. Bu delil ile, iki pazuları nassın zâhir hükmünün dışına çıkınca, geriye dirseklere kadar iki el kalmaktadır. Velhasıl Allah Teâlâ, teyemmümle ilgili olarak elleri, iki dirsek ile kayıtlamamıştır. Çünkü teyemmüm abdestten bedeldir ve iki elin de abdestte dirseklerle sınırlandırılması, bu sınırlamanın teyemmümde de yapılmasına gerek bırakmamıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Teyemmüm Edilecek Kısımlar

Teyemmümde, o iki uzvu (elleri ve yüzleri) tamamen kaplamak farzdır. **Hasan İbn Ziyâd, Ebû Hanîfe**'den, "Uzuvların ekseri kısmı teyemmüm edilirse, bu caiz olur" görüşünü nakletmiştir. Biz (Şâfiîlerin) delili şudur: *"ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün..."* Yüz ve el, bu iki uzvun tamamının adıdır. Bu emir ancak, bu ikisi kaplama mesh edilirse yerini bulur.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Siz, Cenâb-ı Hakk'ın وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ emrindeki bâ harfinin teb'îz için olduğunu söylemiştiniz. Bu âyette de böyledir..."

DÖRDÜNCÜ MESELE

İmam Şâfiî (r.h)'ye "Teyemmüm yapan kimse elini yere koyup eline hiçbir toz bulaşmadığı zaman, bu kâfi gelmez" demiştir. Bu, **Ebû Yusuf** (r.h)'un da görüşüdür. **İmam Mâlik** ve **Mâlik** (r.h) ise, bunun kâfi geleceğini söylemişlerdir. Bizim delilimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ buyruğudur. Buradaki مِنْهُ (ondan) lafzı, bu topraktan herhangi bir miktar sürünmeye delâlet eder. Nitekim, فُلَانٌ يَمْسَحُ مِنَ الدُّهْنِ "Falanca, yağdan sürünmektedir" diyen kimse bu mânayı murad etmektedir. Biz bu hususu, Nisâ sûresindeki (Âyet, 43) teyemmümle ilgili âyetin tefsirinde iyice izah ettik. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE
Teyemmümde Kullanılacak Maddeler

Şâfiî (r.h): "Teyemmüm, ancak halis ve katıksız toprak ile caiz olur" demiştir. Bu, **Ebû Yusuf** (r.h)'un da görüşüdür. **Ebû Hanife** (r.h) "Toprak, ufatılmış tuğla, kireç, alçı ve "zırnîh"(111) ile teyemmüm yapılırsa caizdir" demiştir.

Biz Şâfiîlerin delili, şu rivâyettir: **İbn Abbas**, âyette geçen اَلصَّعِيدُ kelimesi, "toprak" anlamına gelir. Yine, teyemmüm de, mânası akıen anlaşılmayan bir temizliktir. Binâenaleyh, bu hususta gelmiş olan nass ile yetinmek, ona göre amel etmek gerekir. Açıklayıcı nass, toprak hakkında varid olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), اَلتُّرَابُ طَهُورُ الْمُسْلِمِ وَلَوْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ عَشْرَ حِجَجٍ *"Toprak, on yıl su bulamasa dahi müslümanı temizleyicidir"* ve وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَتُرَابُهَا طَهُورًا *"Yeryüzü bana mescid ve toprağı da temizleyici kılındı"*(112) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

ALTINCI MESELE

Şayet bir kimse rüzgârın önüne dursa, rüzgâr da onun üzerine toz-toprak savursa; o adam eliyle teyemmüm uzuvlarını ister sıvazlasın isterse sıvazlamasın, **Şâfiî** (r.h)'nin mezhebinin zâhirine göre, bu teyemmüm için kâfi değildir... Bazı muhakkik âlimler, "Bu kâfidir, çünkü toz o adamın uzuvlarına ulaşıp, sonra o adam da eliyle uzuvları üzerindeki tozları sıvazlayınca, bu kimse böylece uzuvları üzerindeki temiz toprağı kullanmaya niyet etmiş olur. Bu da, teyemmüm için kâfi olur..." demişlerdir.

YEDİNCİ MESELE
Başkasının Teyemmüm Ettirmesi

Kabûle şayan görüş şudur: Eğer insana, bir başkası teyemmüm yaptırırsa, bu sahihtir. "Bu sahih olmaz, çünkü âyetteki *"teyemmüm ediniz"* ifadesi, bu işi insanın kendisine emirdir. Halbuki böyle yapıldığı zaman bu emir yerine getirilmemiştir" diyenler de olmuştur.

SEKİZİNCİ MESELE
Teyemmümün Vakti

İmam Şâfiî (r.h): "Teyemmüm ancak, namaz vakti girdikten sonra caiz olabilir" derken, **Ebû Hanife** (r.h): "Namaz vaktinden önce de caiz olur" demiştir.

Biz Şâfiîlerin delili şudur: Allah Teâlâ, *"Namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız, teyemmüm edin"* buyurmuştur. Namaza kalkmak ise, ancak vaktin girmesinden sonra olur.

DOKUZUNCU MESELE

Adam ayağını toz kaldıracak kadar yere vursa, **Ebû Hanife** (r.h): "Bu adamın, kalkan toz ile teyemmüm etmesi caizdir" demiştir. **Ebû Yusuf** (r.h) ise, bunun caiz olmadığını söylemiştir. **Ebû Yusuf**'un delili şudur: Allah Teâlâ, *"temiz bir toprak ile teyemmüm*

(111) Zırnîh: Şeffaf, kolay ufalanır bir madde olup kireçle karıştırıldığında tüyleri giderir. Bileşikleri zehirlidir (ç).

(112) Müsned, 1/98, 158.

edin'' buyurmuştur. Yerden ayrılan, yükselen toz için, "temiz toprak" tabiri kullanılmaz. Binâenaleyh, bunun yeterli olmaması gerekir.

ONUNCU MESELE

Âyetteki, *''temiz bir toprak ile teyemmüm edin''* ifâdesinden dolayı, pis bir toprak ile teyemmüm etmek caiz değildir. Çünkü pis olan, temiz olmaz...

ONBİRİNCİ MESELE

Su Aranmadan Teyemmüm Edilmez

İmam Şâfiî (r.h), şöyle demiştir: "Yolcu, yakınında su bulamadığı zaman, sağdan soldan su aramadıkça, teyemmüm etmesi caiz olmaz. Eğer oralarda bir vadi var ise, vadiye iner; bir dağ bulunuyorsa, dağa çıkar." **Ebû Hanife** (r.h) de, "O yolcu, zann-ı gâlibince su bulunmadığını hissederse, onun su araması gerekmez" demiştir.

Biz Şâfiîlerin delili şudur: Allah Teâlâ, *''su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin''* buyurmuş ve teyemmümün yapılabilmesi için, kişinin suyu bulamamış olmasını şart kılmıştır. Suyu bulamamak ise, daha önce onu aramış olmaya bağlıdır. Binâenaleyh bu ifade, teyemmümden önce, suyu aramanın gerekli olduğuna delâlet eder.

ONİKİNCİ MESELE

Suyu aramak, ancak namaz vakti girdikten sonra sahihtir. Eğer insan, namaz vaktinden önce suyu aramış ise, namaz vakti girdikten sonra da tekrar suyu araması gerekir. Fakat o kimse, durumun değişmediği ve daha önceki gibi su bulamayacağı hususunda kesin bir bilgi sahibi olmuşsa, o zaman müstesnâ...

Bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ, *''...namaza kalkacağınız zaman, ...su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin''* buyurmuştur. *''Namaza kalkacağınız zaman...''* ifâdesi, namazın vaktinin girmesinden ibarettir. Binâenaleyh, *''...su da bulamamışsanız''* ifâdesinin, namaz vakti girdikten sonra su bulamamak mânasında olması gerekir. Namaz vakti girdikten sonra su bulamamak ise, namaz vakti girdikten sonra su arama işinin yapılmasına bağlıdır. Binâenaleyh, su aramanın namaz vakti girdikten sonra yapılması gerektiğini anlıyoruz.

ONÜÇÜNCÜ MESELE

Teyemmüm Hem Abdest Hem de Gusül Yerine Geçebilir

Teyemmümün, abdeste bedel olarak caiz olduğu hususunda bir ihtilâf bulunmamaktadır. Fakat, cünüp kimse hakkında, gusle bedel olarak teyemmümün caiz olmasına gelince, **Hz. Ali** ve **İbn Abbas** (r.h)'tan, bunun da caiz olduğu rivâyeti gelmiştir. Fakîhlerin çoğunun görüşü de böyledir. **Hz. Ömer** ve **İbn Mesûd**'un ise, bunu caiz görmedikleri rivayet edilmiştir. Bizim delilimiz şudur: Bu hüküm, ya sadece cimâdan dolayı olan cünüplüğe hastır,

veyahut da daha umûmî bir cünüplük söz konusu olup, cimâdan dolayı olan cünüplük de buna dâhildir. Şu halde âyetteki, *"yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"* ifâdesinden dolayı, teyemmümün gusle bedel olarak caiz olması gerekir.

ONDÖRDÜNCÜ MESELE
Aynı Teyemmümle Birden Fazla Farzın İfası

İmam Şâfiî (r.h): "Teyemmüm eden kimse abdesti bozacak bir şey yapmamışsa, abdestli iken yaptığı gibi bir teyemmümle iki vakit farz namaz kılamaz"; **Ahmed İbn Hanbel** ise: "Bir teyemmümle, istediği kadar kaza namazını kılar, fakat iki vakit farz namazı kılamaz" demişlerdir.

Şâfiî'nin delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namaza kalkacağınız zaman, ...eğer cünüp olduysanız, gusledin. Eğer hasta iseniz veya bir yolculukta iseniz veya biriniz tuvaletten gelmiş ise yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız o zaman teyemmüm edin"* âyetidir. Bu âyetle şu şekilde istidlâl edilmiştir: Bu ifâdenin zahiri, su bulunduğu zaman, her namaz kılındığında yeniden abdest almayı; su bulunmadığı zaman ise, yeniden teyemmüm etmeyi gerektirir. Hz. Peygamber'in fiiliyâtından, tatbikatından dolayı, abdest hakkında, bu ifâdenin zahirine göre amel edilmemiştir. Binâenaleyh bu hükmün, teyemmüm hakkında âyetin zahirine göre kalması gerekir.

ONBEŞİNCİ MESELE

Şâfiî (r.h): "Vaktin evvelinde su bulamayan, fakat vaktin sonunda su bulacağı ümidini taşıyan kimsenin, vaktin evvelinde teyemmüm etmesinin caiz olduğunu söylerken, **Ebû Hanîfe** (r.h), aksine bu kimsenin namazını, vaktin sonuna kadar tehir edebileceğini belirtmiştir.

Şâfiî'nin delili şöyledir: Allah *"namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız..."* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Namaza kalkacağınız zaman"* ifâdesinden, namaza kalkma mânası murad edilmeyip, aksine bundan, namaz vaktinin girmesi mânası murad edilmiştir. İşte bu da, namaz vakti girdiğinde su bulamayan kimsenin, teyemmüm etmesinin caiz olduğuna delâlet etmektedir.

ONALTINCI MESELE
Su Bulunınca Teyemmüm Bozulur

Teyemmüm ettikten sonra ve namaza başlamadan önce su bulan kimsenin, teyemmümü geçersiz olur. **Ebû Mûsa el-Eşarî** ve **Şa'bî**, teyemmümün bâtıl olmayacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz, *"Ey îman edenler, namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız... teyemmüm edin"* âyetidir. Cenâb-ı Hak bu âyette, teyemmümle namaz kılmanın caiz olabilmesini, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır. Teyemmüm ettikten sonra ve namaza başlamadan önce su bulan

kimse hakkında, bu şart ortadan kalkar. Binâenaleyh, o teyemmüm ile namaza başlamasının caiz olmaması gerekir.

ONYEDİNCİ MESELE

Bir kimse namazını bitirdikten sonra su bulsa, bu kimsenin namazını iâde etmesi gerekmez. **Tâvûs**, namazı iâde etmenin gerekli olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız... teyemmüm edin"* buyurmuş, teyemmümle namaz kılabilmeyi, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır. Nitekim böyle de olmuştur. Binâenaleyh bu teyemmümün o kişiden, o mükellefiyetin sâkıt olmasına sebep olması gerekir. Çünkü emredilen şeyi yerine getirmek makbuliyet için yeterlidir.

ONSEKİZİNCİ MESELE

Namazda İken Su Görenin Yapması Gereken

Namaz kılarken su gören kimsenin, namazı bozması gerekmez. Bu görüş, **İmâm Mâlik** ve **Ahmed İbn Hanbel**'in görüşüdür. **Ebû Hanîfe** ve **Sevrî** ise bunun aksini söylemişlerdir ki, bu da **Müzenî** ve **İbn Şüreyh**'in tercih ettiği görüştür. Bizim delilimiz şudur: Suyu bulamama, âyetin de kendisine delâlet ettiği gibi, teyemmümle namaz kılmanın caiz olmasını gerektirir. Binâenaleyh, bu kimsenin namazı, bu hükme göre tahakkuk etmiş, yapılmıştır. Bu sebeple, namaz kılarken su bulan kimse hakkında biz şöyle deriz: Bu kimse, namazı bâtıl olmadığı sürece, suyu kullanmaya kâdir değildir. Suyu kullanamayan kimsenin ise, namazı bâtıl olmaz. Binâenaleyh, bunlardan her biri diğerine dayanır. Böylece bu, bir "devr" (devr-i fasit) olur; bu ise bâtıldır. Allah en iyi bilendir.

ONDOKUZUNCU MESELE

Yanında Su Olduğunu Unutup Teyemmüm Edenin Durumu

Yükünde suyun bulunduğunu unutup da, teyemmüm ederek namaz kılan, sonra da suyun bulunduğunu hatırlayan kimseye, **Şâfiî** (r.h)'nin iki görüşünden birine göre, namazı iâde etmek gerekir. Bu, **Ahmed İbn Hanbel** ile **Ebû Yusuf**'un görüşüdür. Diğer görüşüne göreyse, bu kimsenin, namazını iâde etmesi gerekmez. Bu da, **İmam Mâlik** ve **Ebû Hanîfe**'nin görüşüdür. **Şâfiî**'nin ikinci görüşünün delili şudur: Bu kimse, suyu kullanmaktan âcizdir. Nitekim suyu bulamama, suyu kullanmaktan âciz olmanın sebebi olduğu gibi, unutmak da, suyu kullanmaktan âciz olmanın sebebidir. Binâenaleyh, bu kimsenin de, suyun bulunduğunu unuttuğu için, suyu kullanmaktan âciz olduğu sabit olur. Böylece de bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, *"...su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin"* ifâdesinin hükmüne dâhil olmuş olur. **Şâfiî**'nin ilk görüşünün delili de, "O kimse, unutmaktan dolayı mâzur değildir" şeklindedir.

YİRMİNCİ MESELE

Denkler arasında dengi kaybolan kimse hakkında da aynı ihtilâf söz konusudur. Evlâ olanı, namazını iâde etmemesidir.

YİRMİBİRİNCİ MESELE

Yükünde su bulunduğunu unutup, sonra da su arayarak, onu da bulamadığı için, teyemmüm edip böylece de namaz kılan; daha sonra da o suyu bulan kimse hakkında âlimlerin ekserisi, namazını iâde etmesinin farz olduğu görüşünü beyân etmişlerdir. Çünkü bu kimsenin mazereti zayıftır. Bazıları da, iâde etmesi farz değildir demişlerdir. Çünkü bu kimse suyu iyice araştırıp da bulamadığında, suyu kullanmaktan âciz olmuş demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"...su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"* ifâdesinin hükmüne dâhil olur.

YİRMİİKİNCİ MESELE

Bir kimse, teyemmümle namaz kılıp, sonra da yanıbaşında, suyunu kullanabilmesi mümkün olan bir kuyuda su bulsa, bu durumda bakılır. Eğer o kimse namazı kılmadan önce orada su olduğunu bildiği halde unutmuşsa, bu kimse, adeta yükünde su bulunduğunu unutan kimse gibi olur. Eğer orada su olduğunu kesinlikle bilmiyor idiyse, bu durumda yine bakılır: Eğer o kuyu üzerinde, oranın kuyu olduğuna dair açık bir işaret var ise, bu kimsenin namazını yeniden kılması gerekir. Eğer böyle bir işaret yok ise, namazını iâde etmez. Çünkü o bu durumda, suyu kullanmaktan aciz kimse durumundadır. Böylece bu kimse Cenâb-ı Hakk'ın, *"...su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin"* buyruğunun hükmüne girmiş olur.

İşte bu âyetten çıkarılan fıkhî meseleler hakkındaki sözün tamamı budur. Bunların tamamı yüz mesele olup, bunları, yanımızda muteber fıkıh kitaplarından hiçbirinin bulunmadığı ve kalbimin de, kâfirlerin müslüman ülkeleri istilâ etmiş olmaları sebebiyle, karmakarışık olduğu bir dönemde yazdım. Kâfirlerin şerlerini def etme hususunda bize yetmesini ve O'nun nasslarından O'nun hükümlerini çıkarmamız hususunda çekmiş olduğumuz bu sıkıntıyı, hasenâtımızın seyyiâtımıza üstün gelmesine sebep kılmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ederim... Çünkü Allah, kendisinden bir şeyler arzu olunan en azîz ve kendisinden bir şeyler istenilen en kerîm varlıktır.

Hak Teâlâ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *"Allah size bir güçlük vermeyi istemez. Fakat sizi iyice temizlemeyi ve size olan nimetini tamamlamayı diler. Umulur ki şükredersiniz"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın İrade Sıfatı Hakkında Çeşitli Anlayışlar

Âyet, Allah Teâlâ'nın, irâde sâhibi olduğunu göstermektedir. Bu âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri bir husustur. Fakat onlar, Allah'ın irâde sâhibi oluşunun izâhı üzerinde ihtilaf etmişlerdir. **Hasan en-Neccâr**, "Allah, "mağlup edilemez ve birşeyi yapmaya zorlanamaz" mânasında, irâde sahibidir" demiştir. Bu izaha göre, Allah'ın irâde sahibi oluşu, selbî bir sıfattır. Bazı âlimler,

"İrâde, Allah'ın subûtî bir sıfatıdır" demişler ve kendi aralarında değişik görüşlerle ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan bâzıları, "Allah'ın kendi fiillerini irâde etmesi Allah'ı o fiilleri yapmaya sebep olması mânasına; başkalarının fiillerini irâde etmesi ise, Allah'ın o fiilleri emretmeye sebep olması mânasına gelir" demişlerdir. Bu görüş, Mu'tezile'den **Câhiz, Ebû Kâsım el-Ka'bî** ve **Ebu'l-Huseyn el-Basrî**'nin görüşüdür.

Diğerleri ise, Allah'ın irade sıfatının, ilim sıfatına zâid bir sıfat olduğunu ifade edip "biz buna "dâî" (sebep) diyoruz" demişlerdir. Sonra bunlardan bir kısmı da, Allah'ın, zâtı gereği irâde sâhibi olduğunu söylemişlerdir ki, bu, **Hasan en-Neccâr**'dan rivayet edilen ikinci görüştür.

Diğer bazı âlimler de, Cenâb-ı Hakk'ın bir irâde ile irade ettiğini söylemişlerdir. Bizim âlimlerimiz, Allah'ın kadîm bir irâde sıfatı ile irade ettiğini söylemişlerdir. Basralı Mu'tezilîler, Cenâb-ı Hakk'ın muhdes (sonradan olan) bir irâde ile irâde ettiğini; Kerrâmiyye ise, zâtı ile kâim (birlikte bulunan), muhdes (sonradan olma) bir irâde ile irade ettiğini söylemişlerdir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
Tâkat Haricinde Mükellef Tutma Hakkında

Mu'tezile şöyle der: "Âyet, "teklîf-i mâlâ yutâk"ın (güç yetirilemeyecek şeyle mükellef tutmanın) olamayacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allah-u Teâlâ, *"Allah size, dinde hiçbir güçlük yüklemedi"* (Hacc, 78) diye haber vermiştir. "Teklîf-i mâlâ yutâk"ın, güçlüklerin en çetini olduğu malumdur."

Alimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Malum olan şeyin hilafı imkansız olduğuna göre, bizi ilzam ettiğiniz şey sizi de ilzam eder."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Zarar İzale Olunur

Bil ki bu âyet, şeriatta çok önemli bir asıldır. Bu asıl kâide şudur: "Zararlı şeylerde aslolan, onun meşrû (helal) olmamasıdır." Bunun böyle olduğuna, şu âyet de delâlet eder: *"Allah size, dinde hiçbir güçlük yüklemedi"* (Hacc, 78). Hak Teâlâ'nın *"Allah size kolaylık diler, güçlük dilemez"* (Bakara, 185) âyeti de buna delâlet eder. Keza şu hadisler de bunu gösterir: لاَ ضَرَرَ وَلاَضِرَارَ فِي الإِسْلاَمِ *"İslam'da zarar verme ve zarara zararla karşılık verme yoktur"*(113). Aklen de, zararların uzaklaştırılmasının güzel ve yerinde kabul edilmesi, buna delâlet eder. Binâenaleyh şeriatta da durumun aynı olması gerekir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) مَارَآهُ الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللهِ حَسَنٌ *"Müslümanların güzel ve hoş saydıkları şey, Allah katında da güzel ve hoştur."*(114) "Faydalı olan şeylerde, aslolan mübahlıktır" kâidesini şu şekilde izah ederiz:

(113) Keşfu'l-Hafa, 2/365.
(114) Keşfu'l-Hafa, 2/188.

a) Cenâb-ı Hak, *"Allah, yeryüzünde olan herşeyi sizin için yarattı"* (Bakara, 29) buyurmuştur.

b) Allah, *"Bugün size bütün tayyibât (iyi ve temiz nimetler) helâl kılındı"* (Mâide, 5) buyurmuştur. Biz, daha önce, "tayyibât"tan muradın, lezîz ve kendisinden istifâde edilen şeyler olduğunu açıklamıştık. Bu iki temel kâide, böyle sâbit olunca, kıyâsı kabul etmeyenler şöyle demişlerdir: "Şeriatta kıyâs yapmaya kesinlikle ihtiyaç yoktur. Çünkü meydana çıkan her hadisenin hükmü geniş olarak, eğer kitap ve sünnette zikredilmiş ise, hüküm işte odur. Eğer böyle olmaz ise bu durumda bakarız, hükmedeceğimiz şey, zararlı bir şey ise, "zararlı şeylerde aslolan haramlıktır" delilinden hareket ederek, onun haram olduğunu; yok o faydalı ve menfaatli bir şey ise, faydalı şeylerin mübah olduğuna delâlet eden delillerden hareket ederek, onun mübah olduğunu söyleriz. Hiç kimse, hiçbir kıyâs ile, bu iki temel kâideyi zedeleyemez. Çünkü bu iki temel düstura ters olarak yapılacak kıyâs, aslında nassa karşı yapılmış bir kıyâs olur ki kabul edilmez. Binâenaleyh yapılacak kıyâs geçersiz olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Burada "Temizlemek"den Maksad

Âyetteki, *"Fakat (Allah) sizi iyice temizlemeyi diler"* buyruğundaki, "temizleme"nin ne olduğu hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir:

1) **Ebu Hanife**'nin talebelerinden rey taraftarı olanların çoğu "İnsandan, abdesti bozan birşey çıktığında, uzuvlar hükmî bir necaset ile pislenmiş olurlar. Binâenaleyh âyette bahsedilen "temizleme", işte bu hükmî necaseti gidermektir" demişlerdir. Bizce bu, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Bunun uzak olduğuna şunlar delâlet eder:

a) Cenâb-ı Hak, *"Müşrikler ancak bir pisliktir"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Âyette geçen إِنَّمَا (ancak) kelimesi, hasr (sadece) mânası ifâde eder. Bu da mü'minin hiçbir uzvunun pis olmadığını gösterir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), اَلْمُؤْمِنُ لاَ يَنْجَسُ حَيًّا وَلاَ مَيِّتًا *"Mü'min, ölü iken de, diri iken de pis değildir"* (115) buyurmuştur. İşte bu hadis, geçen o âyetle birlikte, sanki onların sözlerinin yanlış olduğunu gösteren bir nassdır.

c) Ümmet, abdestsiz kimsenin bedeninin ıslak olması ve elbisesinin vücuduna yapışması halinde, o elbisenin pis olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Hatta birisi, o ıslak elbiseyi alıp giyse ve onunla namaz kılsa, namazı bozulmaz. İşte bu da, abdestsiz mü'minin bedeninin pis olmadığına delâlet eder.

d) Eğer abdestsizlik, abdest azalarından o dört uzvun pis olmasını gerektirseydi

(115) Buhari, Gusül, 23, 24; Müslim,Hayz, 115 (1/282).

ve o dört uzvu temizlemek, bütün uzuvları temizlemiş olmayı gerektirseydi, o zaman abdestin, şeriatların değişmesine göre, değişmemesi gerekirdi. Malumdur ki durum böyle değildir.

e) Bir yerden pisliğin çıkması, nasıl bedenin başka yerlerinin pis olmasını gerektirir?

f) Cenâb-ı Allah'ın, *"...Fakat (O) sizi iyice temizlemeyi diler"* buyruğu teyemmümün peşisıra zikredilmiştir. Halbuki teyemmümün kirlenmeyi artırdığı, temizliğe ve nezâfete ters olduğu ve hiçbir pisliği gidermediği açıkça bilinen birşeydir.

g) Mest üzerine meshetmek, ayakları yıkamanın yerini tutar. Halbuki meshin, ayaktaki kirlerden hiçbir şeyi gidermediği malumdur.

h) Giderilmesi istenen, eğer maddi bir şey (pislik) ise, zaten duyularımız, onun bâtıl olduğu neticesine varır. Eğer ârazî (görülmeyen) bir şey ise, bunu gidermek imkânsızdır. Çünkü ârazların (sıfatların), bir yerden başka bir yere geçmesi imkânsızdır. İşte yaptığımız bütün bu izahlar ile, o fakîhlerin söyledikleri bu sözün gerçekten uzak bir söz olduğu sâbit olur.

2) Âyette geçen "temizleme"den maksad, kalbin, Allah'a itaat hususunda başkaldırma, diretme ve isyân sıfatından temizlenmesidir. Çünkü inkâr ve günah, ruh (kalp) için birer pisliktir. Zira pislik, giderilmesi, yok edilmesi ve uzaklaştırılması istenen birşey olduğu için "necâset" diye isimlendirilmiştir. İnkâr ve günah da böyledir. Binâenaleyh inkâr ve günah da, ruhdaki bir takım pislikler olmuş olurlar. Maddi pislikleri gidermek, "tahâret" diye ifâde edildiği gibi, bozuk inanç ve kötü huyları gidermek de "tahâret" diye ifâde edilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Müşrikler, ancak bir pisliktir"* (Tevbe, 28) buyurmuş ve onların inançlarını da "pislik" saymıştır.

Ve yine Cenâb-ı Hak, *"Ey ehl-i Beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi iyice temizlemek ister"* (Ahzâb, 33) buyurmuş, böylece ehl-i beyt'in günahlardan uzak kalmasını, onlar için bir "temizleme" kabul etmiştir. Yine O, **Hz. İsa** (a.s) hakkında, *"şüphesiz ki seni öldürecek ve nezdime yükseltip, kâfirlerden (kurtarıp) temizleyecek olan benim"* (Âl-i İmrân, 55) buyurmuş ve böylece **Hz. İsa**'yı, kâfirlerin tenkidlerinden ve tasarruflarından kurtarışını, onun için bir "temizleme" saymıştır.

Bunu iyice kavradığın zaman, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, kullarına o belli uzuvlara o uzuvlar temiz olmalarına rağmen su ulaştırıp yıkamalarını emredince, kul bu mükellefiyette aklı ile anlayabileceği bir faydanın bulunduğunu bilemez. Binâenaleyh kul, bu mükellefiyetleri kabul edip, onlara uyunca, bu inkiyadı, sırf kulluğunu ortaya koymak ve Allah'ın rubûbiyyetine boyun eğmek için olur. Böylece de bu inkıyâd, kulun

kalbinden isyân izlerini tamamen siler ve bu bir nevî (manevî) bir temizlik olmuş olur. Bu sebeple, bu amellerin "temizlik" diye adlandırılması hususundaki en doğru izah budur. İşte bu husus, mü'minin abdest alırken, yüzünü, ellerini ve ayaklarını yıkayıp başına meshettiğinde, bu uzuvlarının günahlarının döküldüğünü ifâde eden pek çok hadis ile de kuvvet kazanır.

Bil ki anlattığımız bu kâide, **Şâfiî** (r.h)'nin mezhebinde muteber bir kâide olup, temizlik konusundaki hilafiyyat meselelerinin çoğu buna dayanır. Allah en iyi bilendir.

Nimetleri Tamamlamak Ne Demektir?

Cenâb-ı Allah وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ *"ve size olan nimetini tamamlamayı diler"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu söz, sûrenin başından buraya kadar bahsedilen şeylerin tamamı ile ilgilidir. Zira Allah Teâlâ, sûrenin başında yiyeceklerden lezîz ve hoş olanlar (tayyibât) ile kadınları mübah kılarak kullarına in'am ettiğini belirtmiş, bundan sonra da abdestin farz oluş keyfiyetinden bahsetmiştir. Binâenaleyh sanki o, bu ifâdede şöyle demek istemiştir: "Ben, önce dünya nimetlerinden, ikinci olarak da din nimetlerinden bahsederek, nimetlerimi (saymayı) tamamladım.

b) Bundan murad, "Yolculuk ve hastalık halinde teyemmüme ve mükellefiyeterinizi hafifletmeye müsaade ederek, size olan nimetlerimi tamamladım. Binâenaleyh sizler bununla, Kıyamet gününde de, günahlarınızı affedip, kötülüklerinizi bağışlamak suretiyle cezanızı hafifleteceğime istidlâl edin" mânasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *"Umulur ki şükredersiniz"* buyurmuştur. Burada geçen لَعَلَّ (belki, umulur ki) kelimesi ile ilgili izahımız, لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (Bakara, 21) âyetinin tefsirinde geçti. Allah en iyi bilendir.

* *
*

Allah'ın Üzerinizdeki Nimetini ve Ahdini Hatırlayın

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا
وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ۝٧

"Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve "Dinledik, itaat ettik" dediğiniz zaman, onun sizden aldığı o ahdini hatırlayın. Allah'a saygılı olun. Şüphe yok ki Allah, göğüslerin sahip olduğu (sırları) bilir"

(Mâide, 7).

Bil ki Allah Teâla, geçen mükellefiyetlerden bahsedince, bunun peşinden, kullarının kabul etmeleri ve boyun eğmeleri gereken misâkı zikretmiştir.

Bunun iki sebebi vardır:

Allah'ın Nimeti

Birinci Sebep: Allah'ın, kullarına olan nimetlerinin çokluğudur... İşte bu, *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın"* emrinden anlaşılmaktadır. Malumdur ki 'nimetin çokluğu", kendisine nimet verilenlerin nimet verene hizmet etmekle meşgul olmalarını, O'nun emir ve yasaklarına uymalarını gerektirir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah, *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın"* buyurmuş, "Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırlayın" diye kelimeyi çoğul getirmemiştir. Çünkü bundan maksad, Allah'ın nimetlerinin sayısının ne kadar olduğunu düşünme değil, aksine O'nun nimetlerini bir "cins" olarak düşünmektir. Çünkü bu cins nimet, Allah'dan başkasının veremeyeceği bir nimettir. Binâenaleyh kim hayat, sıhhat, akıl, hidayet, belâlardan koruma ve hem dünyevî, hem de uhrevî her türlü hayrı nasîp etme gibi nimetleri vermeye kâdir olabilir? İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın nimetinin cinsi, O'ndan başkasının veremeyeceği bir cins nimettir. Buna göre âyetteki, *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın..."* emrinden maksad, O'nun nimetinin, başkasının nimetinden farklılığını düşünmeyi sağlamaktır. Zira bu, mümtaz bir nimettir. Bu farklılık da, başkasının böyle bir nimet vermeye kâdir olamayışıdır. Malumdur ki, nimet her ne zaman bu şekilde olursa, ona karşı şükrü edâ etmenin gerekliliği, o nisbette tam ve mükemmel olur.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın Nimetlerinin Unutulmasının Sebebi

Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın"* emri, verilmiş olan nimetlerin unutulmuş olduğunu ihsâs ettirmektedir. Binâenaleyh o nimetlerin bu kadar çok olmasına ve her zaman, her an bize peşpeşe verilmesine rağmen, unutulmuş olması nasıl düşünülebilir? Buna şu şekilde cevap verilir: O nimetler çok ve peşpeşe olmaları sebebi ile, alışılmış bir hal alırlar. Bundan dolayı da çokça verilmesi ve görülmesi, bir nevî unutulma sebebi olur. İşte bundan ötürü, muhakkik

âlimler, "Allah çok zâhir olduğu için, bâtındır" demişlerdir. Bu onların, "Çok zâhir olması sebebi ile akıllardan perdelenen ve nûrunun mükemmelliği sebebi ile akıllara görünmeyen O yüce zâtı tenzih ve takdis ederiz" sözlerinin ifâde ettiği mânadır.

Allah'ın Ahdi

İkinci Sebep: İnsanların, Cenâb-ı Hakk'ın yüklediği mükellefiyetlere boyun eğmelerini gerekli kılan sebeplerden birisi de, Allah'ın onları bağladığı (onlardan almış olduğu) ahdidir. "**Muvâsaka**", kişinin akid yaparak, sağlam bir şekilde bağlandığı anlaşma demektir. İşte bu âyet, sûrenin başındaki *"Ey îman edenler, bağlandığınız ahidleri yerine getirin..."* (Mâide, 1) âyetine benzer. Müfessirler bu âyette bahsedilen "**Mîsâk**" hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Bundan maksad, Allah'ın Resûlü (s.a.s) ile iyi ve kötü anlarda O'nu dinleyip itaat edeceklerine dâir O'nunla sababe arasında geçen anlaşmadır. Bu mesele Hz. Peygamber (s.a.s)'in, başlangıçta (hicretten az önce) ensar ile; daha sonra Şecere-i Rıdvan [116] altında genel olarak bütün mü'minlerle ve bu ikisi dışında muhtelif zamanlarda mü'minler ile bîatlaşmasıdır. Cenâb-ı Hak, işte peygamberinin aldığı bu mîsakı kendisine izafe etmiştir. Bu tıpkı, *"Gerçekten sana bîat edenler, ancak Allah'a bîat etmiş olurlar"* (Fetih, 10) ve *"Kim Peygambere itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir"* (Nisâ, 80) âyetlerinde buyurulduğu gibidir. Allah, daha sonra o insanların, bu mîsakı kabul edip, o mükellefiyetleri üstlenerek *"Dinledik ve itaat ettik"* dediklerini belirterek, bu hususu te'kid etmiştir. Sonra da o insanları, o ahid ve mîsaklarını bozmamaları için korkutup sakındırarak: *"Allah'a saygılı olun. Şüphe yok ki Allah, göğüslerin sahip olduğu (sırları) bilir"* buyurmuştur. Bu, "Ahidlerinizi bozmayın ve içinizden onu bozmaya niyetlenmeyin. Çünkü böyle bir niyet kalbinize ve aklınıza gelirse, Allah onu bilir ve cezasını verme bakımından O yeter" demektir.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu, İsrâiloğullarının, "Tevrat'a ve Tevrat'ta bulunan herşeye inandık" dedikleri zaman, Allah'ın onlardan almış olduğu mîsâktır (sözdür). Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderileceği müjdesi, Tevrat'ta yer alan hususlardan biri olduğuna göre, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i kabul etmeleri gerekirdi."

3) **Mücâhid, Kelbî** ve **Mukâtil** de, bu mîsâk'ın, Cenâb-ı Hakk'ın insanları Hz. **Adem**'in sulbünden çıkarıp, kendilerini yine kendilerine şâhid tutarak, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* (A'râf, 172) dediği zaman almış olduğu mîsaktır. Eğer, "Bu görüşe göre olan ahd ve mîsakı insanlar hatırlamıyorlar. Öyle ise, onlardan bu mîsakı

(116) Şecere-i Rıdvan, Hudeybiye'de Hz. Peygamber (s.a.s)'in sahabeden altında biat aldığı ağaç.

muhafaza etmeleri nasıl istenebilir?" denirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ bunun böyle olduğunu haber verdiğine göre, bunun olmuş olduğunu kesinkes söylemek ve inanmak gerekir. İşte bu durumda da Allah'ın insanlara, bu ahde vefâ göstermelerini emretmesi güzel ve yerinde olmuş olur.

4) **Süddî**, "Bu ahidden maksad, Allah Teâlâ'nın birliğini ve dinî ahkâmının mâkuliyetini gösteren aklî ve naklî delillerdir" demiştir. Kelamcıların çoğunun tercih ettiği görüş de budur.

* *
*

Allah İçin Adaleti Gerçekleştirin ve Doğru Şahitlik Yapın

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ كُونُوا۟ قَوَّٰمِينَ لِلَّهِ شُهَدَآءَ بِٱلْقِسْطِ ۖ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَـَٔانُ
قَوْمٍ عَلَىٰٓ أَلَّا تَعْدِلُوا۟ ۚ ٱعْدِلُوا۟ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۖ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرٌۢ
بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

"Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adâletle şâhidlik edenler olun. Bir kavme olan kininiz, sizi adâlet yapmamaya sevk etmesin. Adaleti uygulayın ki, bu takvaya en yakın olan şeydir. Allah'a saygılı olun. Şüphesiz ki Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdârdır"

(Mâide, 8).

Bu ilahî buyruk da önceki âyetlere bağlı bir ifâde olup, bundan maksad, insanları, mükellef oldukları şeylere boyun eğip, onları yerine getirmeye teşviktir.

Bil ki mükellefiyetler ne kadar çok olsa da, şu iki ana grupta toplanırlar:

a) Allah'ın emirlerine saygı duymak...

b) Mahlûkâta (insanlara) karşı şefkatli olmak... Buna göre âyetteki, *"Allah için hakkı ayakta tutanlar (olun)"* emri, birinci kısma, yani Allah'ın emrine saygı duymaya işarettir. Allah için "kavvâmûn" (ayakta olmak, ayakta tutmak) olmanın mânası, kulluğu ortaya koyup, Rubûbiyyete saygı duyma gibi, yerine getirilmesi gerekli olan

heryerde hakkı Allah için ayakta tutmak demektir. Âyetteki, *"adaletle şâhidlik edenler olun"* buyruğu da insanlara şefkatli olmaya işarettir.

Bu ifâde ile ilgili iki görüş vardır:

a) **Atâ**, "Şahitlik ederken sevdiklerinin ve akrabalarının tarafını tutma, düşmanların ve muhaliflerinin lehine olacak şahâdetini de onlardan esirgeme" demiştir.

b) **Zeccâc**, "Bunun mânası, "Allah'ın dinini açıklamak suretiyle adaletle şâhidlik edenler olun" demektir. Çünkü şâhid, şâhidlik ettiği hususu açıklayan kimsedir" demiştir.

Bir Tarafa Duyduğunuz Kin Sizi Adaletten Uzaklaştırmasın

Cenâb-ı Hakk'ın وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ اَلاَّ تَعْدِلُوا *"Bir kavme olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevketmesin"* demektir. Bu ifadenin takdiri, اَلاَّ تَعْدِلُوا فِيهِمْ "Onlar hakkında adalet yapmamanıza sebep olmasın" demektir. Fakat sözden anlaşıldığı için, فِيهِمْ (onlar hakkında) lafzı hazfedilmiştir. Bu âyetle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu emir, herkes için olup, manası "Herhangi bir kavme olan kininiz, sizi, onlara zulmetmeye ve onlara karşı haddi aşmaya götürmesin, aksine size kötülük etseler ve sizi korkutsalar da veya size iyilik etseler de, onlar hakkında âdil olunuz" demektir. İşte bu umûmî bir hitap olup, Allah Teâlâ'nın, herkese adalet ve insafla hükmetmelerini, haksızlık, zulüm ve eziyeti bırakmalarını emretmesi mânasına gelir.

b) Bu emir, kâfirlere karşı davranışla ilgilidir. Çünkü bu âyet, Kureyş kâfirleri, müslümanların **Mescid-i Haram**'a girmelerine mâni oldukları zaman nazil olmuştur. Eğer, "Bu müslümanların müşriklere zulmetmeleri nasıl anlaşılacak? Zaten müslümanlara onları öldürüp, çoluk çocuklarını esir ve cariye etme, mallarını alma emri verilmiştir?" denirse, biz deriz ki: Müslümanların, müşriklere pek çok yönden zulmetmeleri mümkündür. Meselâ:

a) Kâfirler müslüman olduklarını açıkça söyledikleri halde, müslümanlar bunu kabul etmeyerek (zulmedebilirler).

b) Babalarını üzmek için, henüz mükellef olmayan küçük çocuklarını öldürerek (zulmedebilirler).

c) Onlara "müsle" (çeşitli organlarını keserek işkence) yapmak suretiyle (zulmedebilirler).

d) Onlara, verdikleri sözü ve anlaşmayı bozarak (zulmedebilirler). Birinci açıklama daha uygundur.

Sonra Allah Teâlâ, اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى *"Adaleti uygulayın, bu takvaya en yakındır"* buyurmuştur. O, mü'minleri önce, bir topluluğa olan kinlerinin kendilerini adaletsizliğe sevketmesinden nehyetmiş, sonra da yeni bir cümle ile, bu hususu te'kid etmek için, adâletle davranmalarını açıkça emretmiş, daha sonra da adâletli olmalarının sebebini, *"Bu, takvaya en yakın olan şeydir"* diye belirtmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Affetmeniz, takvaya daha yakındır"* (Bakara, 237) âyetidir. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah vardır:

a) "Allah'a âsî olmaktan (sakınmaya), daha yakın ve uygundur" demektir.

b) "Allah'ın azabından ittikaya (korunmaya) daha uygun ve yakındır." Bu ifâdede, Allah düşmanı kâfirlere karşı, adaletle davranmanın vacip olduğu hususunda, önemli bir uyarı vardır. Binâenaleyh Allah dostu ve sevgilisi mü'minlere karşı adaletle davranmanın vacip oluşunun derecesi artık buna kıyas edilmelidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, itaatkâr kullarına bir vaad, günahkâr kullarına bir va'îd olarak, وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ *"Allah'a saygılı olun, şüphesiz ki Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. Bu, "Allah herşeyi bilendir. Binâenaleyh hiçbir haliniz O'na saklı kalmaz" demektir.

* *
*

İman Edip İyi İşler Yapanların Mükâfaatı

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِيمٌ ۝٩ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيٰتِنَا اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَحِيمِ ۝١٠

"Allah, iman eden ve salih ameller işleyenlere, "Onlar için bir mağfiret ve çok büyük bir mükâfaat var" diye vaadetti. İnkâr edip, âyetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar da alevli ateşe arkadaş olacaklardır"

(Mâide, 9-10).

Cenâb-ı Hak, mü'minlere olan vaadini *"İman eden ve salih ameller işleyenlere, "Onlar için bir mağfiret ve çok büyük bir mükâfaat var"* diye beyan etmiştir. Mağfiret, günahları affedip, cezasını düşürmektir. Nitekim Allah, *"İşte Allah, bunların*

kötülüklerini, iyiliklere çevirir'' (Furkan, 70) buyurmuştur. "Çok büyük bir mükâfaat" ifâdesi ise, onları ecirlendirmektir. Hak Teâlâ'nın bu buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ önce, *''Allah, iman eden ve salih ameller işleyenlere vaadetti''* buyurmuştur. Buna karşı sanki, "Onlara neyi vaadetti?" denilmiş de Cenâb-ı Hak *''Onlar için bir mağfiret ve çok büyük bir mükâfaat var''* cevabını vermiştir.

b) Bu ifâdenin takdiri, "Allah iman edip salih ameller işleyenlere vaadde bulundu ve onlara, "Sizin için mağfiret ve büyük bir mükâfaat vardır" dedi" şeklindedir.

c) Âyetin başındaki وَعَدَ (vaadetti) fiili, قَالَ (dedi) manasındadır. Buna göre âyetin mânası, "Allah, iman eden ve salih amel işleyenler hakkında, "Onlar için mağfiret ve ecr-i azîm vardır" dedi" şeklindedir.

d) *''Onlar için bir mağfiret ve ecr-i azîm vardır''* sözü, وَعَدَ fiilinin mef'ul-ü bihidir. Yani, "Allah, onlara bunları vaadetti" demektir.

Eğer, "Cenâb-ı Hak, önce vaadedilen şeyi haber vermiş olsaydı, bu daha kuvvetli olurdu. Niçin o, önce vaadettiğini haber vermiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun, Allah'ın vaadi olduğunu haber vermek daha güçlüdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu vaadi, kendisine nisbet ederek, "Allah vaadetti" buyurmuştur. İlah, herşeye kâdir olan, herşeyi bilen ve hiçbir şeye muhtaç olmayandır. Gerçek ilahın böyle oluşu, vaadinden dönmesini imkânsız kılar. Çünkü vaadden dönmek, ya vaad unutulduğu için bilmemeden ötürü olur, ya vaadini yerine getiremediği için âcizlikten ötürü olur, yahut o şahsın sözünü tutmasının cimriliği mani olduğundan ötürü veyahut da vaadedenin kendisinin o şeye muhtaç olmasından ötürü olur. Binâenaleyh gerçek tanrı (ilah), bütün bunlardan münezzeh ve berî olduğuna göre, vaadinden cayması imkânsız olur. Böylece de, O'nun vaadettiğini bildirmek, bizzat va'dettiği şeyi haber vermekten daha güçlü ve kuvvetli olur. Hem sonra bu vaad haberi, insana ölümünden önce ulaştığı için, ölüm sekerâtı esnasında onun için bir sürûr ve sevinç kaynağı olur da, böylece ölümün şiddeti ona hafif gelir. Öldükten sonra ise, bu vaad sebebi ile, kabir karanlığında kalışı ve kıyametin dehşeti ile karşılaştığı Arasat meydanında bekleyişi, ona kolay gelir.

Allah Teâlâ bundan sonra kâfirlere karşı olan vaîdini beyan ederek, *''İnkâr edip, âyetlerimizi yalanlayanlar(a gelince), onlar da alevli ateşe arkadaştırlar''* buyurmuştur. Bu âyet, cehennemde ebedî kalışın, sadece kâfirler için olduğunu kesin olarak ifâde eden bir nasstır. Çünkü, *''Onlar da alevli ateşe arkadaş olacaklardır''* sözü, hasr (sadece) mânası ifâde eder. Arkadaşlık (dostluk), ayrılmamayı gerektirir. Nitekim, "Devamlı çölde bulunan, oradan hiç ayrılmayanlar" mânasında, "ashâb-ı sahrâ" denilir.

Hz. Peygamber'e Suikast Tertipleyenler

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ
أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

"Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani bir gürûh size ellerini uzatmaya yeltenmişti de, O (Allah), bunların ellerini sizden çekmişti, Allah'dan ittikâ edin. Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler"

(Mâide, 11).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin (Maide 11) Nüzûl Sebebi

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şu iki rivayet vardır:

1) İslâm'ın ilk yıllarında müşrikler gâlip, müslümanlar ise mağlup idiler. Andolsun ki müşrikler devamlı müslümanlara zarar vermeyi, onları öldürmeyi ve mallarını mülklerini yağmalamayı istiyorlardı. Allah Teâlâ ise, İslamiyyet kuvvet kazanıp, müslümanların şevketi ve gücü artıncaya kadar, müşriklerin bu isteklerine mânî olmuştur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani müşrik olan bir gürûh, sizi öldürmek, mallarınızı yağmalamak ve yurtlarınızdan sürmek için, ellerini size uzatmışlardı da, Allah, lütfu ve rahmeti gereği, onların ellerini, sizin üzerinizden çekmişti. İşte böylesi büyük nimetler, Allah'a isyan etme ve O'na karşı gelmeden geri durmanızı gerektirir. O halde Allah'dan korkun ve mü'minler sadece Allah'a güvenip dayansınlar, tevekkül etsinler. Yani Allah'a itaata devam edinlz. O'na itaat hususunda, hiç kimseden korkmayınız"* demiştir.

2) Bu âyet, belli bir hâdise hakkında nâzil olmuştur. Bu belli hâdise hakkında şu rivayetler zikredilmiştir:

a) **İbn Abbas** (r.a), **Kelbî ve Mukâtil** şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Amiroğullarına bir seriyye (askerî birlik) göndermişti. O seriyyenin bütün mensupları, üç kişi dışında, Bi'r-i Ma'ûne (Ma'ûne Kuyusu) denilen yerde, tamamen öldürülüp şehid olmuşlardı. Üç kişiden birisi, **Amr İbn Umeyye ed-Damrî** idi. Bu ve diğer bir müslüman, beraberce, başlarına geleni haber vermek için Hz. Peygamber'e gelmek üzere yola çıktılar. Derken bunlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine emân (güvence) vermiş olduğu Süleymoğulları kabilesinden iki kişiye rastladılar ve emânları

olduğunu bilmedikleri için, onları öldürdüler. Süleymoğulları da öldürülen o iki şahsın diyetini istemek için Hz. Peygamber'e geldiler. Hz. Peygamber (s.a.s), beraberinde **Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman** ve **Hz. Ali** olarak, Medine'den çıkıp yahûdî Nadiroğulları kabilesine geldi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), hem biribirleriyle savaşmama, hem de diyetler hususunda yardımlaşma konusunda, Nadiroğulları ile anlaşmalı idi. İşte bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, *"Ashabımdan birisi, taraftmdan emânı olan iki adam öldürmüş. Öldürülen o iki şahsın diyetini vermem gerekiyor. Sizin bu diyete yardım etmenizi istiyorum"* dedi. Onlar, "Otur, sana yemek yedirelim ve istediğini verelim" dediler. Daha sonra Hz. Peygamber ve yanındakileri öldürmeyi kurdular. Bunun üzerine **Cebrâil** (a.s) inerek, durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdi. Hz. Peygamber, beraberindeki Sahâbe ile birlikte derhal kalkıp dışarı çıktılar. Yahûdîler de, "Tencerelerimiz kaynıyor" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, onlara niyetlendikleri iş ile ilgili olarak kendisine vahiy geldiğini bildirdi." **Atâ**, o yahûdilerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üstüne bir değirmen taşı veya bir kaya atma hususunda birbiriyle istişâre ettiklerini söylemiştir. Hatta o kayayı attıkları, ama **Cebrâil** (a.s)'in onu tuttuğu rivayet edilmiştir.

b) Diğer âlimler şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bir yerde konaklamıştı. Müslümanlar yanından ayrılmışlardı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in silahı ağaçta asılı idi. Derken bir bedevî Arap geldi, Resûlullah'ın kılıcını alıp kınından çıkardı ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in başına gelip, "Seni benim elimden kim kurtarabilir?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), üç kere *"Allah, Allah, Allah"* dedi. **Cebrâil** (a.s), kılıcı o bedevînin elinden düşürdü. Kılıcı Hz. Peygamber (s.a.s) alıp, *"Şimdi, seni benim elimden kim kurtaracak?"* deyince, o, "hiç kimse" cevabını verdi. Sonra Resûlullah (s.a.s) ashabına seslenerek, durumu onlara haber verdi, o bedevîyi de cezalandırmadı." İşte bu iki rivayete göre, âyetteki *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün..."* emrinden maksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, müşriklerin şerlerini ve kötülüklerini defetmiş olması sebebi ile Allah'ın, mü'minlere olan nimetini hatırlatma olur. Çünkü eğer müşriklerin (ve yahûdilerin) bu kötü niyetleri gerçekleşmiş olsaydı, hiç şüphesiz bu, büyük belâ ve sıkıntı olurdu.

c) Rivayet olunduğuna göre müslümanlar, "Asefân" denilen yerde, öğle namazını cemaatle kılıyorlardı. Namazlarını bitirince, müşrikler nedâmet duyarak, "Keşke onlar namazda iken, işlerini bitirseydik" dediler. Bunun üzerine müşriklere, "müslümanların bundan sonra kılacakları bir namaz vardır ki, bu namazı onlar çocuklarından ve babalarından daha fazla severler" denildi. Bu sözü söyleyenler, bununla ikindi namazını kastediyorlardı. Müşrikler de, müslümanlar ikindi namazını kılarken, onların işini bitirmeye niyetlendiler. **Cebrâil** (a.s), bunun üzerine, korku halindeki namaza dair hükümleri ifâde eden âyetleri getirdi.

İKİNCİ MESELE

Birisi birisine sövüp kötü söylediğinde, بَسَطَ اِلَيْهِ لِسَانَهُ "O, dilini ona uzattı"; yine birisi birisini yakaladığında, بَسَطَ اِلَيْهِ يَدَهُ "o, elini ona uzattı" denilir. Binâenaleyh, âyette geçen "el uzatma"nın mânası, birşeye elini uzatıp yakalamak demektir. Baksana, Arapların فُلَانٌ مَدِيدُ الْبَاعِ ve فُلَانٌ بَسِيطُ الْبَاعِ (Falanca, satıcıya elini uzatıyor) sözleri aynı mânayadır. Buna göre âyetteki, فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ tabiri *"Allah, onların ellerinin size ulaşmasına mâni oldu"* demektir.

* *
*

İsrailoğullarından Alınan Ahid

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا ۖ وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ ۖ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۚ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾

"Andolsun ki Allah İsrâiloğullarından mîsâk (söz) almıştı. Biz, içlerinden oniki nakib (kefil) seçmiştik. Allah demişti ki: "Ben, muhakkak sizinle beraberim: Eğer namazı kılar, zekatı verir, peygamberlerime inanır, onlara destek olursanız ve Allah'a güzel bir borç verirseniz, mutlaka sizin günahlarınızı örterim (bağışlarım) ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Artık içinizden kim, bu (mîsakdan) sonra kâfir olursa, muhakkak ki o, dosdoğru yoldan sapmış olur"

(Mâide, 12).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin Mâkabliyle Münasebeti

Bil ki bu âyetin, önceki âyetlerle ilgisi hakkında birkaç izah vardır:

1) Allah Teâlâ, yukarıda geçen âyette *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve: "Dinledik, itaat ettik" dediğiniz zaman, onun sizi bağladığı o ahdini hatırlayın"* (Mâide, 7) diye mü'minlere hitap etmiş, sonra şimdi

de, İsrâiloğullarından mîsâk aldığını, fakat onların bu mîsakı bozduklarını ve buna uymadıklarını zikretmiştir. Binâenaleyh, "Ey mü'minler, bu kötü huy bakımından o yahûdiler gibi olmayın ki, başlarına gelen lânet, zillet ve meskenet hususunda da onlar gibi olmayasınız" demek istemiştir.

2) Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani bir güruh size ellerini uzatmaya yeltenmişti de..."* buyurup ve biz de, bazı rivayetlerde bu âyetin yahudiler hakkında nazil olduğunu ve onların Resûlullah'a bir suikasd peşinde olduklarını zikretmiştik. İşte Allah bu âyeti (Mâide, 11) zikredince, bunun peşinden o yahudilerin kepazeliklerini ve onların devamlı olarak ayıplarını ve de mîsaklarını bozduklarını anlatmıştır.

3) Önceki âyetlerden maksat, mükellefleri, mükellefiyetlerini kabul etme ve diretip âsî olmayı bırakmaya bir teşviktir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlar, mükellefiyetler ve mecbur tutulma hususunda adetullahın sadece onlara has olmadığını, aksine bunun bütün kullarına uygulamış olduğu bir âdeti olduğunu bilsinler diye, onları mükellef kıldığı gibi, müslümanlardan önceki ümmetleri de mükellef tuttuğundan bahsetmiştir.

İKİNCİ MESELE

Nakîb Kelimesinin İzahı

Zeccâc, *"en-nakîb"* kelimesinin, faîl vezninde bir kelime olup, bu kelimenin aslının "geniş delik" demek olan "en-nakbu" kelimesinden geldiğini söylereyerek, sözüne şöyle devam etmiştir: Nitekim hallerini ve sırlarını adeta delerek ortaya koyduğu, izhar ettiği için, فُلَانٌ نَقِيبُ الْقَوْمِ *"Falanca, o topluluğun nakîbidir"* denilir. "Faziletleri" mânasına, menakıb kelimesi de bu köktendir. Çünkü bu faziletler ancak, çok iyi bir araştırma neticesinde ortaya konulur. Yine, "delme işinde, sonuna yaklaştım, sonuna vardım" mânasında, نَقَبْتُ الْحَائِطَ "duvarı iyice deldim" denilir. "Uyuz" anlamına gelen "**en-nukbetu**" kelimesi de bu mânadandır. Çünkü bu da, cildi delip vücuda iyice nüfuz eden bir hastalıktır. Çünkü uyuza yakalanan deve, katranla sıvanıp boyanır. Böylece de, o katranın tadı ve kokusu, devenin etine nüfuz eder. Yine, dizden aşağı kısımları olmayan kısa pantalona da, "**en-nukbetu**" denilir. Çünkü pantalonun bacakları kısaltılarak, bacaklar iyice meydana çıkmış ve böylece bacaklar iyice ortaya çıkmıştır. Yine, havlama sesi yükselmesin diye boğazı delinmiş olan köpeğe de, كَلْبٌ نَقِيبٌ denilir. Bunu, müsafirler kapılarını çalmasın, kimse misafir olmasın diye, Arapların cimrileri yapardı.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, "**nakîb**" kelimesi, faîl vezninde bir kelimedir. Faîl vezni ise, hem fâil hem de mef'ûl mânasına gelebilir. Binâenaleyh, eğer bu kelime fâil manasına alınırsa, bu, "durumu iyice araştırılan kavmin hallerini ortaya koyan, bilen" anlamına gelmiş olur. **Ebû Müslim**, bu kelimenin "mef'ûl" anlamında olduğunu söylemiştir. Yani, "(**Hz. Musa**) onları bilerek, tanıyarak, hallerine iyice vâkıf olarak seçmiştir" demektir. Bunun bir benzeri de, dövülmüş kimseye darîb;

öldürülmüş kimseye de katîl denilmiş olmasıdır. **Esamm** bu kelimeye, "Bunlar, kavmin işlerinin ve maslahatlarının yerine getirilmesi kendilerine bırakılmış ve isnad edilmiş olan kimselerdir" mânasını vermiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İsrailoğulları, oniki kabile idi. Böylece Allah-u Teâlâ, her bir kabileden, kendilerinin temsilcisi olan ve haklarında hüküm verecek olan bir kimse seçmiş idi. **Müçahid, Kelbî** ve **Süddî** ise şöyle demişlerdir: "Nakîbler, **Hz. Musa** (a.s)'nın savaşması emredilen zorbaların bulunduğu şehre gönderilmişlerdi, tâ ki onların durumlarını öğrenerek dönüp peygamberleri olan **Hz. Musa**'ya bildirsinler. Onlar oraya varınca, orada çok büyük cüsseli ve çok güçlü kuvvetli kimseler gördüler. Böylece de onlardan korkarak geriye dönüp, durumu kendi kavimlerine anlattılar... Halbuki **Hz. Musa**, onlara, gördüklerini kavimlerine anlatmalarını yasaklamıştı. Böylece, **Yehûza**'nın kabilesinden olan **Ka'leb İbn Yûfennâ** ile **Efrasîm İbn Yûsuf**'un kabilesinden olan **Yûşe İbn Nûn** hariç, hepsi ahidlerini bozup sözlerinde durmadılar. İşte bu iki kişi, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında *"Allah'ın, kendilerine nimet ettiği iki kişi... dedi"* (Mâide, 23) buyurduğu kimselerdir.

Ahdini Tutanların Mükâfatı

Cenâb-ı Hak, وَقَالَ اللَّهُ لَئِنْ مَعَكُمْ لِإِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ *"Allah demişti ki: "Ben, muhakkak sizinle beraberim. Andolsun ki eğer namazı kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onlara destek olursanız ve Allah'a güzel bir borç verirseniz, mutlaka sizin günahlarınızı örterim (bağışlarım) ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette bir hazf bulunup, takdiri ise, وَقَالَ اللَّهُ لَهُمْ إِنِّي مَعَكُمْ "Allah onlara dedi ..." şeklindedir. Ancak ne var ki o ifâde, söz o kimseler hakkında olduğundan hazfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Ben, muhakkak sizinle beraberim"* sözü kime hitaptır? Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu, nakîblere, temsilcilere hitaptır. Yani Allah nakîblere, "Ben sizinle beraberim" dedi" demiştir.

b) Bu, İsrailoğullarının tamamına bir hitaptır. Bu iki mâna da muhtemel olmakla beraber birincisi daha münasiptir. Çünkü zamir, kendinden önce zikredilenlerin en yakın olanına ait olur. Âyette geçen en yakın merci ise, nakîblerdir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Hitâp, *"Allah demişti ki: "Ben, muhakkak sizinle beraberim"* ifâdesinde tamamlanmıştır. Buna göre mâna, "Ben, ilmim ve kudretim ile sizinle beraberim. Binâenaleyh, sizin sözlerinizi duyar, fiillerinizi görür, kalblerinizdekini bilir ve hak ettiğiniz mükâfaatı da size ulaştırmaya kâdir olurum..." şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, muhakkak sizinle beraberim"* buyruğu terğib ve terhîb hususunda nazar-ı dikkate alınacak çok önemli bir mukaddimedir.

Yüce Allah bu küllî ve umumî mukaddimesini vazedince, bundan sonra şart cümlesini getirmiştir. Şart, şu beş şeyden meydana gelmektedir: Ki bunlar, Hak Teâlâ'nın, *"eğer namazı kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onlara destek olursanız ve Allah'a güzel bir borç verirseniz..."* buyruğunda zikredilen hususlardır. Bu şartın cezâsı ise, O'nun, *"mutlaka sizin günahlarınızı örterim (bağışlarım)..."* ifadesidir ki, işte bu, cezanın kaldırılmış olduğuna; yine O'nun *"...ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım"* cümlesidir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın kullara sevap vereceğine ve mükâfaat ulaştıracağına bir işarettir.

Bu âyet hakkında birkaç soru bulunmaktadır:

Peygamberlere İman, Neden Namaz ve Zekâttan Sonra Getirildi?

Birinci Soru: "Cenâb-ı Hak, daha önce zikredilmesi gerekirken, peygamberlere iman etme hususunu, namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermek ifâdesinden sonra zikretmiştir, niçin?"

Cevap: Yahudiler, namaz kılıp zekât verdikleri için, mutlaka kurtulacaklarını zannediyorlardı. Ama ne var ki onlar bazı peygamberleri ısrarla yalanlamaya devam ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, maksat hâsıl olsun diye, namazın kılınıp zekâtların verilmesinin yanında, mutlaka bütün peygamberlere inanmanın gerekli olduğunu beyân buyurmuştur. Aksi halde, bütün peygamberlere iman etmeden, namaz kılıp zekât vermenin, kurtuluşa nâil olmada herhangi bir tesiri olamaz.

Ta'zîr ne Demektir?

İkinci Soru: Âyette geçen ta'zîr kelimesinin manası nedir?

Cevap: Zeccâc şöyle der: "Arapça'da اَلْعَزْرُ kelimesi, reddetmek, geri çevirmek anlamındadır. Buna göre, عَزَّرْتُ فُلاَنًا ifâdesinin mânası, "o kimseye, kendisini kötülükten koruyacak, men edecek şeyi yaptım" demektir. İşte bundan dolayı, ekserî alimler, Allah'ın وَعَزَّرْتُمُوهُمْ tabirinin mânasının, "siz onlara yardım ettiniz..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu böyledir. Zira herhangi bir kimseye yardım eden bir kimse, o kimseden düşmanlarını men etmiş, kovmuştur." **Zeccâc** sözüne devâmla,

"Şayet "ta'zîr", "tevkîr" (büyük tanımak...) mânasında olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ (Fetih, 9) ifâdeleri bir tekrar olmuş olurdu."

Üçüncü Soru: Hak Teâlâ'nın, *"ve Allah'a güzel bir borç verirseniz..."* ifâdesi, *"zekâtı verirseniz..."* ifâdesinde mündemiçtir. O halde bu ifâdeyi yeniden zikretmenin hayda ve mânası nedir?

Cevap: *"Zekâtı verirseniz..."* sözünden maksat, farz olanlar; *"ve Allah'a güzel bir borç verirseniz..."* ifâdesinden maksat da, mendûb olan sadakalardır. Sadakalar da, dinî bakımdan mertebelerinin çok yüce ve kıymetli olduğuna dikkat çekmek için, ayrıca zikredilmiştir.

Ferrâ şöyle der: "Şayet Cenâb-ı Hak, وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ إِقْرَاضًا حَسَنًا *"ve Allah'a güzel bir borç verme ile borç verirseniz..."* demiş olsaydı, bu da doğru ve güzel olurdu. Ancak ne var ki, isim de bazan, masdar yerine kullanılabilir. Bunun misâli, Cenâb-ı Hakk'ın, فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ *"Bunun üzerine Rabbi onu iyi bir rıza ile kabul etti"* (Âl-i İmrân, 37) âyetidir. Cenâb-ı Hak burada, بِقَبُولٍ demiş, ama بِتَقَبُّلٍ dememiştir. Yine Cenâb-ı Hak, وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا *"onu güzel bir nebât gibi büyüttü"* (Âl-i İmrân, 37) buyurmuş, ama إِنْبَاتًا حَسَنًا dememiştir.

Daha sonra Allah, فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ *"Artık içinizden kim, bu (misaktan) sonra kâfir olursa, o, muhakkak dosdoğru yoldan sapmış olur"* buyurmuştur. Yani, Allah'ın kendilerine meşrû kılmış olduğu din demek olan, müstakîm yoldan sapmış olur" demektir.

Buna göre eğer, "Bundan önce küfreden kimseler de, mutlaka dosdoğru yoldan sapmış olur" denilirse, biz deriz ki: Evet; amma şu var ki bundan sonra sapma, daha açık ve daha büyük bir cürüm ve sapış olur. Çünkü küfrün çirkinliği, inkâr edilen nimetin büyüklüğü nisbetinde artar. Binâenaleyh, nimet arttığında, o nimeti inkâr etmenin kabahati de o nisbette artar ve had noktaya ulaşır.

* *
*

Allah'a Sadık Kalmayan Yahudilerin Düştükleri Durum

فَبِمَا نَقْضِهِم مِّيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ
عَن مَّوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَىٰ خَائِنَةٍ مِّنْهُمْ إِلَّا
قَلِيلًا مِّنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

"Onlar, (verdikleri) o kat'î teminatı çözüp bozdukları içindir ki biz kendilerini rahmetimizden kovduk, kalplerini kaskatı yaptık. Onlar, kelimeleri konulan yerlerinden değiştirirler. Onlar nasihat ve ihtar edildikleri şeylerden bir kısmını unutup terk ettiler. İçlerinden birazı müstesnâ olmak üzere sen onlardan daima bir hainliğe muttali olup duracaksın. Sen yine onların suçundan geç, aldırış etme. Şüphe yok ki Allah, iyilik edenleri sever"

(Mâide, 13).

Cenâb-ı Hak, فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ *"Onlar, (verdikleri) o katî teminatı çözüp bozdukları içindir ki, biz kendilerini rahmetimizden kovduk"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ahdi Bozmalarının Manası

Onların ahidlerini, misaklarını bozmaları hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Peygamberleri yalanlayıp onları öldürmek;

b) Hz. Muhammed'in vasıflarını gizlemek;

c) Bu ikisinin tamamını beraberce yapmak...

İKİNCİ MESELE

Lanete Uğrayıp Kalplerinin Katılaşması

Bu ifâdede yer alan "lânet"in ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) **Atâ**: "Biz onları rahmetimizden çıkardık, kovduk";

2) **Hasan el-Basrî** ve **Mukâtil**: "Biz onları çevirdik, böylece onlar maymun ve domuz haline geldiler";

3) **İbn Abbas** ise: "Biz onlara cizye vermelerini farz kıldık" şeklindedir" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ

"Kalplerini kaskatı yaptık. Onlar kelimeleri konulan yerlerinden değiştirirler" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve Kisaî, elifsiz ve faîle vezninde olarak, yâ harfinin şeddesiyle قَسِيَّةً ; diğer kıraat imamları ise, elif ile şeddesiz olarak قَاسِيَةً şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin, قَسِيَّةً şeklinde okunması halinde şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelimenin, قَاسِيَةً anlamında olmasıdır.. Ancak ne varki, قَسِيَّة kelimesi, قاسية kelimesinden daha beliğdir. Bu tıpkı, قَادِرٌ – قَدِيرٌ ، عَالِمٌ – عَلِيمٌ ve شَاهِدٌ – شَهِيدٌ denilmesi gibidir. قدير kelimesinin قادر 'den daha beliğ olması gibi قَسِيَّة kelimesi de, قَاسِيَةً kelimesinden daha beliğdir.

b) Bu kelime, Arapların bozuk ve adî mânasına gelen ve "şakiyyun" vezninde olan دِرْهَمٌ قَسِيٌّ "bozuk, sahte para" ifâdesinden alınmıştır. **Keşşâf sahibi**: "Arapların bu sözünün de, "kasvet"ten geldiğini; çünkü katıksız altın ve gümüşün yumuşak olduğunu; içinde başka maddeler bulunan altın ve gümüşün ise kuru ve sert olduğunu" söylemiştir. Bu kelime, kendisinden sonraki harfin harekesine uyularak kâf harfinin kesresiyle قِسِيَّةً şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz *"Kalplerini kaskatı yaptık"* ifâdesinin, "Biz, o kalpleri, Hakk'ı kabul etmekten uzak, delillere ittibâ etmekten çevrilmiş yaptık, kıldık" şeklinde olduğunu; **Mu'tezile** ise bu ifâdenin, "Biz o kalplerin kaskatı olduğunu haber verdik" şeklinde olduğunu, nitekim فُلَانٌ جَعَلَ فُلَانًا فَاسِقًا وَعَدْلاً "Falanca, falancanın fâsık ve âdil olduğunu haber verdi" denildiğini söylemişlerdir.

Kitabın Kelimelerini Değiştirir ve Yanlış Mâna Verirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu kaskatı oluşun neticelerinden bazılarını zikrederek, *"Onlar kelimeleri konulan yerlerinden değiştirirler"* buyurmuştur. Âyette bahsedilen bu tahrif işi, "bâtıl, yanlış tefsir ve te'viller yapma" mânasına olabileceği gibi, kelimeleri değiştirme mânasına da gelebilir. Ama biz, daha önce de, birinci ihtimalin evlâ olduğunu beyân etmiştik (Nisâ, 46'da). Çünkü mütevatir olarak nakledilen bir kitabın kelimelerinin değiştirilmiş olması söz konusu olamaz.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ *"Onlar, nasihat ve ihtar edildikleri şeylerden bir kısmını unutup terk ettiler"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), "Onlar, kitapları (**Tevrat**'ta) emrolundukları şeylerden bir kısmını unuttular, terkettiler, o da Hz. Muhammed (s.a.s)'e imandır" demiştir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَلاَ تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ *"Sen, onlardan dâima bir hâin-*

liğe muttalî olup duracaksın'' buyurmuştur. Buradaki "hiyânet" (hainlik) ile ilgili iki izah vardır:

a) Âyette geçen "hâine" kelimesi, masdardır. Böyle masdarların, "kâfiye" ve "âfiye" gibi, benzeri çoktur. Nitekim Allah, *''Onlar, tâğiye ile helâk edildiler''* (Hâkka, 5), yani "tuğyanları (azgınlıkları) sebebi ile helâk edildiler"; *''Onun vukûunda bir kâzibe, yani bir yalan yoktur''* (Vâkıa, 2); ve *''Orada bir lâğiye, yani bir lağiv (boş söz) işitmezler''* (Gâşiye, 11) buyurmuştur. Araplar, devenin böğürmesini ve koyunun melemesini kastederek سَمِعْتُ رَاغِيَةَ الْإِبِلِ وَثَاغِيَةَ الشَّاةِ "Devenin râğiyesini ve koyunun sâğiyesini duydum" derler. **Zeccâc**, عَافَاهُ اللّٰهُ عَافِيَةً "Allah ona âfiyet versin" denildiğini söylemiştir.

b) Âyette geçen "hâine" kelimesi, bir sıfat (ism-i fâil)dır. Buna göre mâna, "Sen onlardan dâima hâin bir grup, hâin bir kimse ya da hâin bir işe muttalî olup duracaksın" şeklindedir. Bu kelime ile "hâin" mânasının murad edildiği, sonundaki "tâ"nın ise, tıpkı "allâme"; ve "nessâbe" kelimelerinde olduğu gibi, mübalağa için getirildiği söylenmiştir. **Keşşâf sahibi** bu ifâdenin, عَلَى خِيَانَةٍ مِنْهُمْ şeklinde kıraat edildiğini de söylemiştir.

Sonra Allah إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ *''içlerinden birazı müstesnâ...''* buyurmuştur ki bunlar, **Abdullah İbn Selâm** ve arkadaşları gibi, iman eden yahudilerdir. Âyette bahsedilen bu az sayıdaki müstesnâ kimselerin, küfürleri üzere kaldıkları hâlde, ahidlerine vefâ gösteren ve sözlerinde hâinlik etmeyen kimselerin de olabilecekleri söylenmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ *''Sen yine onların suçundan geç, aldırış etme...''* buyurmuştur. Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu âyet, Seyf âyeti [1] ile mensuhtur. Çünkü bu ifâde, kâfirleri affetmeyi ve onları bağışlamayı söz konusu etmektedir. Binâenaleyh bunun, Seyf âyeti ile neshedildiğinde şüphe yoktur.

b) Bu âyet mensûh değildir. Bu görüşe göre, âyetin şu şekilde iki izahı vardır:

1) Bu, "onların günahkârından vazgeç, daha önce yaptıkları şeylerle onları hesâba çekme" demektir.

2) Biz, âyette geçen, *''içlerinden birazı müstesnâ''* ifâdesini, "onlardan küfürleri üzere devam eden (ama ahdinde duran) kâfirler" mânasına aldığımız zaman, bu âyeti şöyle anlarız: Bu, Allah'ın, ahidlerinde (sözlerinde) durdukları müddetçe, onların küçük günahlarının bağışlamasını, Hz. Peygamber (s.a.s)'ine bir emridir.

Sonra Allah Teâlâ, إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *''Şüphe yok ki Allah, iyilik edenleri*

(117) Müfessirlerin ıstalahında Seyf âyeti Tevbe, 5 âyetidir. (ç).

(muhsinleri) sever'' buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

a) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demektedir: "Bu, "Affettiğin zaman, muhsin (iyilik etmiş) olursun. Muhsin olursan da, Allah seni sever" demektir.

b) Âyetteki "muhsinler"den murad, *''içlerinden pek azı müstesnâ...''* ifâdesi ile kastedilen kimselerdir. Bu kimselerin, içlerinden istisnâ edildikleri kimseler ise, Allah'a verdikleri ahdi bozanlardır. Birinci görüş daha evlâdır. Çünkü bu görüşe göre, âyetteki *''şüphe yok ki Allah, muhsinleri sever''* ifâdesi, Hz. Peygamber'le ilgilidir. Zira affetmesi ve bağışlaması emrolunan, odur. İkinci görüşe göre ise, bu ifâde Hz. Peygamber (s.a.s)'den başkası ile ilgili olur. Binâenaleyh birinci görüş daha evlâdır.

* *
*

Hristiyanların da, Kitaplarının Bir Kısmını Terketmeleri

وَمِنَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ إِنَّا نَصَٰرَىٰٓ أَخَذْنَا مِيثَٰقَهُمْ فَنَسُوا۟ حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُوا۟ بِهِۦ
فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ ٱلْعَدَٰوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ۚ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ ٱللَّهُ
بِمَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

''Biz nasârayız'' diyenlerden de misaklarını almıştık. Neticede onlar da kendilerine verilen nasihatlardan bir kısmını unutup terkettiler. Biz de aralarına, kıyamet gününe kadar düşmanlık, kin ve buğz yerleştirdik. Allah, onlara yapmış oldukları şeyleri tek tek haber verecektir''

(Mâide, 14).

Bu âyet ile, Allah'a verdikleri mîsâkları (sözleri) bozma hususunda, hristiyanların da tıpkı yahûdiler gibi olduğu kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, *''Biz nasârâyız'' diyenlerden...''* buyurdu, fakat "hristiyanlardan..." demedi. Çünkü onlar, Allah'a yani Allah'ın dinine yardım ettiklerini iddiâ ederek, kendilerine "nasâra" (yardımcılar) ismini vermişlerdir. İşte bunlar, **Hz. İsâ** (a.s)'ya, *''Biz Allah'ın yardımcılarıyız''* diyenlerdir. Binâenaleyh bu isim, gerçekte bir medh-ü senâ ismidir. İşte bu sebeple, Allah onların bu medh sıfatının kendilerinde olduğunu iddiâ ettiklerini, ama kendi katında, bu sıfatla mevsûf olmadıklarını beyân etmiştir. Âyetteki أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ ifâdesi "Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeleri **İncil**'de yazılı idi" mânasına gelir. Âyetteki

حَظًّا (bir kısım) kelimesinin nekire olarak getirilmesi, bununla bir tek kısmın kasd-edildiğini gösterir ki, bu kısım, işte bizim söylediğimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman hususudur. Cenâb-ı Allah, onlara emrettiği birçok şeyi terketmiş olmalarına rağmen, bilhassa tek "bir hisse"yi terketmelerinden bahsetmiştir. Çünkü bu, en büyük ve en mühim kısımdır.

Hak Teâlâ'nın, فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ buyruğu *"Aralarına düşmanlık, kin ve buğz yerleştirdik" demektir. Nitekim birisinin gönlü birisine takılıp aklını ona* taktığında, أَغْرَى فُلَانٌ بِفُلَانٍ denilir. Yine birşeyi bir şeye yapıştıran şeye de اَلْغِرَاءُ (zamk) denilir.

Âyetteki, بَيْنَهُمْ (aralarına) ifâdesi hakkında şu iki mâna verilmiştir:

a) Yahûdiler ile hristiyanlar arasında...

b) Hristiyanların değişik grupları arasında... Çünkü bu gruplar, Kıyamete kadar birbirlerini tekfir ederler. Bunun bir benzeri ifâde de, *"(O Allah), sizi birbirinize katıp, kiminizden kiminin hıncını çıkarmaya kâdirdir"* (En'am, 65) âyetidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah onlara, yapmış oldukları şeyleri tek tek haber verecektir"* ifâdesi, onlara karşı bir va'îd(tehdid)dir.

* *
*

Ehl-i Kitabın Gizlediklerini Açıklayan Son Peygamber

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ
تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ
مُبِينٌ ﴿١٥﴾ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ
مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

"Ey ehl-i kitap, size, Kitap'dan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklayan, bir çoğunu da affeden peygamberimiz gelmiştir. Size, Allah'dan bir nûr ve apaçık bir kitap gelmiştir. Allah, rızâsına uyanları, onunla selamet yollarına hidayet

eder ve onları, izni ile, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp, sırat-ı müstakîme ulaştırır''

(Mâide, 15-16).

Bil ki Allah Teâlâ, yahûdi ve hristiyanların, ahidlerini bozduklarını ve emrolundukları şeyleri bıraktıklarını nakledince, bunun peşinden onları, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeye davet ederek, *''Ey ehl-i kitap, size, Kitap'dan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklayan, birçoğunu da affeden peygamberimiz gelmiştir''* buyurmuştur. "Ehl-i Kitap" ile, yahûdi ve hristiyanlar kastedilmiştir. "Kitap" lâfzı, cins olduğu için, müfred olarak getirilmiştir.

Sonra peygamberini şu iki özellikle tavsif etmiştir:

1) Bu onlara, gizledikleri pek çok şeyi beyân eden bir peygamberdir. **İbn Abbas** (r.a): "Onlar, (**Tevrat**'ta bulunan) Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatları ile recm (zinâ eden evlilerin taşlanarak öldürülmesi) hükmünü gizliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s), gizledikleri şeyleri, onlara açıklamıştır ki bu bir mûcizedir. Çünkü o, ne bir kitap okumuş, ne de bir kimseden birşey öğrenmişti. Binâenaleyh onlara, kitaplarındaki sırları haber verince, bu bir, gaybtan haber verme ve dolayısıyla da bir mûcize olmuş olur" demiştir.

2) Hz. Peygamber'in ikinci sıfatı *''bir çoğunu da affeder''* âyetinin ifâde ettiği sıfattır. Bu, "O, sizin gizlediğiniz şeylerden pek çoğunu ortaya koymaz, (yüzünüze vurmaz)" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu şeyleri, dinî bakımdan bir fayda olmádığı için açıklamamıştır. Onun böyle davranmış olduğunun âyette zikredilişinin faydası, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların gizledikleri her şeyi bildiğini bildirmektir. İşte böylece bu, ileride rezil ve kepâze olmasınlar diye, gizleme işini bırakmalarına bir sebep olmuş olur.

İnsanlığa Gelen Nur ve Kitap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ *''Size, Allah'dan bir nûr ve apaçık bir kitap gelmiştir''* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

a) Âyetteki "nûr" ile, Hz. Muhammed (s.a.s); "kitap" ile de Kur'an-ı Kerim;

b) "Nûr" ile İslâm, "kitap" ile Kur'an;

c) "Nûr" ile de, "kitap" ile de Kur'an-ı Kerim kastedilmiştir.

Bu üçüncü ihtimal zayıftır. Çünkü atıf, mâtûf ile mâtûfun aleyhin birbirinden başka şeyler olmasını gerektirir. Hz. Muhammed'in, İslam'ın ve Kur'an'ın "nûr" diye

adlandırılmaları açıktır. Çünkü zahirî nur (ışık) sayesinde göz, zâhirî şeyleri (eşyayı) görmeye, bâtınî nûr ile de basîret, gerçekleri ve aklî (manevî) şeyleri görüp idrâk etme imkânı bulur.

Sonra Allah, يَهْدِى بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ *"Allah, rızasına uyanları, O'nunla hidayet eder"* buyurmuştur. Yani, "Dini istemekten maksadı, Allah'ın razı olduğu dine uymak olan kimseleri, Allah, o kitab-ı mübîn (Kur'ân) ile hidayete erdirir. Ama dinden maksadı, alıştığı, kendisi ile büyüdüğü, tefekkür ve istidlâli bırakıp atalarından aldığı şeyler ile yetinmek olan kimselere gelince, bu kimse Allah'ın rızasına uymamış demektir."

Sonra Allah سُبُلَ السَّلَامِ *"Selâmet yollarına..."* buyurmuştur. Bunun, mahzûf bir muzâfın olduğu düşünülerek, سُبُلَ دَارِ السَّلَامِ "Selâm, (selâmet kurtuluş) yurdunun yollarına" mânasında olması câizdir. Bunun bir benzeri, وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ سَيَهْدِيهِمْ *"Allah yolunda öldürülenlerin amellerini, (Allah) asla boşa çıkarmaz. Onlara hidayet edecektir"* (Muhammed, 4-5) âyetidir. Buradaki hidayetten muradın, İslâm'a hidayet etmek olmayıp, cennet yoluna hidayet etmek olduğu mâlumdur.

Sonra Allah Teâlâ, وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهِ *"ve onları, izni ile, karanlıklardan nûra çıkarır"* yani, küfrün karanlıklarından, imanın nûruna çıkarır" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü tıpkı karanlıklar içinde insanın şaşırıp kalması gibi, kâfir de küfrün içinde şaşırır kalır. Yine tıpkı nûr (ışık) ile yol bulunduğu gibi, iman ile de cennetin yolları bulunur. Âyetteki, بِاِذْنِهِ "izni ile" kaydı "Allah'ın muvaffak kılmasıyla" demektir. Bu ifâdenin başındaki "bâ"harf-i cerri, اِتَّبَعَ fiiline müteallıktır. Yani, "Kim Allah'ın rızasına, Allah'ın izni ile (tevfîki ile) tabî olursa..." demektir. Bu harf-i cerrin, ne يَهْدِى fiilinden anlaşılan hidayete, ne de يُخْرِجُ fiilinden anlaşılan "çıkarma"ya taalluk etmesi câiz değildir. Çünkü bunun bir mânası yoktur. Binâenaleyh bu, Allah'ın rızasına, ancak Allah'ın bunu kendileri için dilediği kimselerin tâbî olabileceklerine delâlet eder.

Cenâb-ı Allah وَيَهْدِيهِمْ اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Sırat-ı müstakîme ulaştırır"* buyurmuştur. Sırat-ı müstakîm, hak din demektir. Zira hak (gerçek), aslında bir tektir ve her yönden üzerinde ittifâk edilendir. Bâtıl ise, bir çok olup, hepsi de eğri büğrüdür.

* *
*

İÇİNDEKİLER

NİSA 32. AYETİN TEFSİRİ 5

Temenninin Mahiyeti 6
Mutluluk Dereceleri 6
Ayetin Nüzul Sebebi 8
Erkek ve Kadının Birbirine Karşı Durumu 9
Allah'tan Belli Bir Şey Yerine, Lûtfunu İstemeli 11

NİSA 33. AYETİN TEFSİRİ 11

Mevlâ Kelimesinin Manası 12
Akidle Varis Olma Hükmünün Mensuh Olması 14

NİSA 34. AYETİN TEFSİRİ 17

Koca, Ailenin Reisidir 17
Erkeğin Mirastaki Üstünlüğü, Kadının İnfak ve Mehir Üstünlüğü İle Dengelenmiştir .. 17
Erkeğin Hakimliğine Dair Hükmün Nüzul Sebebi 18
Erkeği Kadından İleri Kılan Sebepler 18
Kadının Kocasına İtaatı ve Onu Nasıl Koruyacağı 19
İtaatsiz Serkeş Kadınlar 21
İtaatsiz Kadına Yapılacak Muamele 21
Ayette Zikredilen "Sıraya Uyma"nın Matlub Olup Olmadığı 22

NİSA 35. AYETİN TEFSİRİ 24

Geçinemeyen Eşler İçin Birer Hakem Tayin Edilmesi 24
Onlar İsterlerse Allah Onları Uzlaştırır 27

NİSA 36. AYETİN TEFSİRİ 28

Dokuzuncu Mükellefiyet: Şirk Koşmayıp Halka İyilik Etmek 28
Allah'a Kulluk 29
Şirkten Sakınma 29
Ana-Babaya Güzel Muamele 29
Akrabaya İyilik 30
Yetimlere İyi Davranma 31
Yoksullara İyilik 31
Yakın Komşuya İyilik 31
Uzak Komşuya da İyilik; Cünub Kelimesinin Manası 31
Yanınızdaki Arkadaşa, Yolcuya, Köle ve Hizmetçilere İyilik 33

NİSA 37. AYETİN TEFSİRİ 35
Cimri Olup Cimriliği Tavsiye Edenlerin Akibeti 35
NİSA 38. AYETİN TEFSİRİ 37
Gösteriş İçin İnfâk Edenleri Allah Sevmez 37
NİSA 39. AYETİN TEFSİRİ 38
Takîdî İmam Hakkında 39
NİSA 40. AYETİN TEFSİRİ 40
Allah Zerre Kadar Zulmetmez 40
Cenab-ı Allah Zulmetmeye Kâdir midir? 41
İhbât (Günahların Sevapları Silmesi) İddiasının Reddi 42
Günahkâr Mü'min Sonradan Cennete Girer 43
Amellerin Mükâfaatının Kat Kat Arttırılması 44
NİSA 41-42. AYETLERİN TEFSİRİ 45
Hz. Peygamber'in, Ümmeti Hakkında Şahidlik Etmesi 45
Kâfirlerin, Şerîatın Fer'î Ahkâmı İle Mükellefiyetleri 47
"Yerle Bir Edilme"nin Manası 47
Kâfirler Ahiret'te Yalanla Kurtulurlar mı? 48
NİSA 43. AYETİN TEFSİRİ 49
Onuncu Mükellefiyet: Sarhoş İken Namaz Kılınmaz 49
"Sekr" ve "Sükârâ" Kelimelerinin Manası 52
Abdest İmkânı Olmayınca Teyemmüm 55
Hastalık Sebebiyle Teyemmüm 55
Yolculuk Sebebiyle Teyemmüm 56
Tabiî İhtiyaçtan Sonra Teyemmüm 56
Cinsel Temastan Sonra Teyemmüm 56
Teyemmüm Ancak Su Arayıp Bulamadıktan Sonra Yapılır 58
Su Az Olduğunda, Abdest ile Teyemmüm Birlikte Yapılır 58
NİSA 44-45. AYETLERİN TEFSİRİ 60
Ehl-i Kitap Sizi Saptırmak İster 60
NİSA 46. AYETİN TEFSİRİ 63
Kitabı Tahrif Eden Yahudiler 63
Tevrat'ın Tahrifinin Ne Şekilde Olduğu? 65
Yahudilerden İslâm'a Gireceklerin Pek Az Olduğu 68
NİSA 47. AYETİN TEFSİRİ 69
"Tams" Tabirinin Manası 70
İnadcı Yahudilerin Lânetlenmesi 72
NİSA 48. AYETİN TEFSİRİ 74
Yahudilere Müşrik Denilebilir 74
Allah Şirk Dışında Bütün Günahları Affeder 75
NİSA 49-50. AYETLERİN TEFSİRİ 77
İnsanın Değil, Allah'ın Tezkiyesi Önemlidir 77
Hz. Peygamber'in, Kendisini Tezkiyesi 78
NİSA 51-52. AYETLERİN TEFSİRİ 80
Yahudilerin, Müşrikleri Mü'minlere Tercih Etmeleri 80
NİSA 53. AYETİN TEFSİRİ 83
Cimrilik ve Hasedin Kötülüğü 83
Yahudilerdeki Mülk Hırsı 84

"Mülk"ün Mânâsı 85
NİSA 54-55. AYETLERİN TEFSİRİ 87
NİSA 56. AYETİN TEFSİRİ 90
Kâfirlerin Derilerinin Yandıkça Değiştirilmesi 90
Günah İşlemeyen Derileri Azablandırma Meselesi 91
NİSA 57. AYETİN TEFSİRİ 93
NİSA 58. AYETİN TEFSİRİ 95
Emanetleri Ehline Verme Borcu 95
Kâbe'nin Anahtarının Kimde Olduğu 96
Emanete Riâyetin Şümûlü 97
Emanein Ehemmiyeti 98
Adaletle Hükmetmenin Farziyyeti 100
Hakimin Tarafsızlığının Alâmetleri 101
NİSA 59. AYETİN TEFSİRİ 103
Allah'a, Resûlüne Ve Ulü'l-Emr'e İtaat 103
Emir ve İradenin Farklı Olması 104
Ulü'l-Emr'e İtaat Emrinin İcma'ın Delili Olması 105
Ulü'l-Emr'in Alimler Değil de İdareciler Olduğu İtirazı 106
Râzî'nin Bu İtiraza Karşı Cevabı 107
Ulü'l-Emr, Masum İmamlar Değildir 108
Hz. Peygambere Tâbî Olma Hakkında 113
İcmâ Ehli Sadece Fakîhler Olup, Diğer Alimler Değildir 115
İhtilâftan Hemen Sonra Hâsıl Olan İcmâ 115
İcmâ'da Asrın Sona Ermesi Şart Değildir 115
Mûteber İcmâ, Mü'minlerin İcmâıdır 115
Kıyas Yapmak İçin Kur'ân Ve Sünnette Hüküm Bulunmamalıdır 117
Kitap, Sünnet ve İcmada Hüküm Bulunmazsa Kıyas Yapılır 117
Kıyas Nassa Bina Edilir, Kıyasla Sabit Olan Hükme Dayanmaz 117
Kıyas Yapmakta Önce Âyet, Sonra Hadîse Bakılır 117
NİSA 60-61. AYETLERİN TEFSİRİ 119
Hz. Peygamberin Hükmüne Razı Olmayanın Hz. Ömer Tarafından Öldürülmesi .. 120
Nadir Ve Kureyza Yahudileri Arasındaki Eşitsizlik 120
Münafıkların Resûlullah'ın Hükmünden Kaçmaları 123
NİSA 62-63. AYETLERİN TEFSİRİ 123
NİSA 64. AYETİN TEFSİRİ 129
Peygamberlerin Günahtan Masum Olmaları 131
Peygamberin Mü'minler İçin İstiğfarı 132
NİSA 65. AYETİN TEFSİRİ 133
Resûlullah'ın Hakemliğini Kabul Etmeyen Mü'min Olamaz 133
Peygamberin Hükmüne Razı Olmayan Mü'min Olamaz 135
Peygamberler Hüküm Ve Fetvalarında Hata Yapmazlar 137
NİSA 66-67-68. AYETLERİN TEFSİRİ 138
Allah'ın Emrini Tutmalarındaki Faydalar 141
Amelin, İmanı Kökleştirmesi 142
NİSA 69-70. AYETLERİN TEFSİRİ 143
Allah'ın, Nimetine Erdirdiği Kimseler 143
Allah Ve Resûlüne İtaatın Sırrı 145
Dereceleri Farklı Olanların Cennette Beraberliği 146
Makbul Olan Dört Zümre 146

Sıddîkler 146
Hz. Ebû Bekr'in Sıddîkıyyeti 147
Hz. Ebu Bekir'in, Ümmetinin Efdali Olması 148
Şehidler ve Şehidliğin Mahiyeti 149
Sâlihler 150
"Refik" Kelimesinin Mânâsı 151
NİSA 71. AYETİN TEFSİRİ 153
Düşmana Karşı Tedbir Emri 153
NİSA 72-73. AYETLERİN TEFSİRİ 156
Ağır Davranıp Seferden Geri Duranlar 156
Ağır Davrananların, Münafıklar Olduğu 156
Ağır Davrananların, Zayıf Mü'minler Olma İhtimali 157
NİSA 74. AYETİN TEFSİRİ 159
Şehid Ve Gazilerin Mükâfaatları 159
NİSA 75. AYETİN TEFSİRİ 161
Allah'ın Dinini Yüceltme Ve Müslümanları Kurtarmak İçin Cihad 161
NİSA 76. AYETİN TEFSİRİ 164
Mü'minler, Allah; Kâfirler Tâğût Uğrunda Savaşırlar 164
NİSA 77. AYETİN TEFSİRİ 165
Kâfirler Savaşmaktan Allah'tan Çekinircesine Korkarlar 165
Teşrîde Namaz, Zekât, Cihad Sıralamasının Hikmeti 167
Dünya Hayatını Tatlı Görüp Cihaddan Kaçanlar Aldanıyorlar 168
NİSA 78. AYETİN TEFSİRİ 170
Ecelin Elinden Kimse Kurtulamaz 170
Hayır da, Şer de Allah'tandır 171
Mümkin İle Vacip Arasındaki Fark 173
NİSA 79. AYETİN TEFSİRİ 174
İyiliğin Allah'tan, Kötülüğün Nefisten Olması Meselesi 174
NİSA 80. AYETİN TEFSİRİ 178
Peygambere İtaat, Allah'a İtaat Demektir 178
Peygamber Hatadan Korunmuştur 179
NİSA 81. AYETİN TEFSİRİ 181
Başüstüne Deyip, Aleyhte Komplolar Hazırlayan Münafıklar 181
NİSA 82. AYETİN TEFSİRİ 183
Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nübüvvetine Kur'an'ın Delil Olması 183
Kur'an'da İhtilâf (Tutarsızlık) Bulunmamasının Mânâsı 184
NİSA 83. AYETİN TEFSİRİ 186
Duyduğu Her Haberi Yayma, Münafık Sıfatıdır 186
Ulü'l-Emr'den Maksad 187
NİSA 84. AYETİN TEFSİRİ 194
Cihad Emrinin Şümûlü 194
Mükellefiyet Ferdîdir 195
NİSA 85. AYETİN TEFSİRİ 197
"Şefaat"in Manası 198
"el-Mukît" İsm-i Şerifinin Manası 201
NİSA 86. AYETİN TEFSİRİ 202

Selâm, Herhangi Bir Temennîden Daha Mükemmeldir 203
Selâmın Faziletine Dair Aklî Deliller 206
Selâm Vermenin En Güzel Tarzı 207
"Selamün" Diye Nekire Olarak Söylemeyi Efdal Bulanlar 209
Önce Selam Verme Sırası 210
Selam Vermenin Caiz Olmadığı Durumlar 211
Selam Almanın Sekiz Hükmü 212
Cenab-ı Hakk'ın "el-Hasîb" İsminin İzahı 214

NİSA 87. AYETİN TEFSİRİ 215

"Kıyamet"in Kelime Manası 216

NİSA 88. AYETİN TEFSİRİ 218

NİSA 89. AYETİN TEFSİRİ 222

Kâfirler Mü'minleri Gevşetmek İsterler 222
Kâfirler Dost Olmazlar 223
Asr-ı Saadet'te Hicret'in Önemi 223

NİSA 90. AYETİN TEFSİRİ 225

Anlaşma Yapılmış Gayr-i Müslimler 225
Anlaşmalı Olan Bir Ülkeye Sığınan Suçlular 226
Allah Dilerse Kâfiri Mü'mine Musallat Eder 228

NİSA 91. AYETİN TEFSİRİ 229

Hem Müslümanlar, Hem de Kâfirlerle İyi Olmak İsteyen Münafıklar 229

NİSA 92. AYETİN TEFSİRİ 231

Yanlışlıkla Mü'mini Öldürmenin Hükmü 231
Öldürme Çeşitleri: Amd, Hata, Şibh-i Amd 235
Şibh-i Amd Öldürmenin Cezası 236
Kasden Adam Öldürmede Keffaret Cezası 237
Diyetin Para Olarak Miktarı 239
Kölelik ve Hürriyet Hakkında 242
Maktûlün Anlaşmalı Bir Ülkeden Olması Durumu 244
Maktûlün Muâhid Veya Zımmî Olmasına Göre Hüküm 245
Yanlışlıkla Adam Öldürmedeki Kusur Ve Mesuliyet 247

NİSA 93. AYETİN TEFSİRİ 248

Vaîdden (Azabdan) Dönmek Faziletin Gereğidir 251

NİSA 94. AYETİN TEFSİRİ 253

Selam Veren Kimse Hakkında, "Mü'min Değilsin" Demeyin 254
Bir Mü'mini Öldüren Muhallem'in Durumu 255
Zındığın Tevbesinin Makbul Olması 256
Çocuğun İslâm'a Girmesi 256
Yahudi Ve Hristiyanın İslam'a Girme Şekli 257

NİSA 95-96. AYETLERİN TEFSİRİ 259

Özürlü Olarak Cihada Katılmayanlar Cihad Sevabı Alırlar 262

NİSA 97-98-99. AYETLERİN TEFSİRİ 267

Mü'min Cemaate Katılmayıp Küfür Diyarında Kalanların Cezası 267
Can Alan Allah mıdır, Ölüm Meleği midir? 268
İslam Diyarına Hicret Etmeyen Mü'minlerin Vebali 269
Allah'ın, Tevbe Edenleri Affetmesi 271

NİSA 100. AYETİN TEFSİRİ 272

Allah Yolunda Hicret Eden Bolluk Bulur 272

NİSA 101. AYETİN TEFSİRİ **275**
Seferde Namazı Kısaltma Ruhsatı 275
Namazı Kısaltma Şâfiî'ye Göre Ruhsat, Hanefî'ye Göre Azîmettir 278
Cumhûr-u Fukahâya Göre Seferde Asgarî Mesafe 280
Hanefî Ve Şâfiîlere Göre Mesafe 281
NİSA 102-103. AYETİN TEFSİRİ **285**
Korku Halinde Namaz 285
Korku Halinde Namazın Eda Ediliş Şekli 287
Namazda Tedbir Ve Silah Alma Emri 289
Ayakta, Oturarak Ve Yan Üstü Zikretmenin Manası 292
Namaz Vakitlerinin Bildirildiği Ayetler 293
Namaz Vakitlerinde Bulunan Hikmetler 295
NİSA 104. AYETİN TEFSİRİ **296**
Düşmanı Takipte Gevşeklik Doğru Değildir 296
NİSA 105-106. AYETLERİN TEFSİRİ **298**
Hainlere Destek Olmayınız 298
Peygamberimizin İçtihad Ve Kıyas Yapması Hakkında 299
NİSA 107. AYETİN TEFSİRİ **301**
Hiyanet Edenlere Yardımcı Olunmaz 301
NİSA 108. AYETİN TEFSİRİ **303**
Yapılan İşler İnsanlardan Gizlense de Allah'a Karşı Gelinmez 303
NİSA 109. AYETİN TEFSİRİ **304**
Haksızların Kıyamette Avukatlığını Yapabilir misiniz? 304
NİSA 110. AYETİN TEFSİRİ **305**
Tevbe Eden Bağışlanır 305
NİSA 111. AYETİN TEFSİRİ **306**
Günah Allah'a Zarar Vermez 306
NİSA 112. AYETİN TEFSİRİ **307**
İşlediği Suçu Başkasına Mal Edenin Vebali 307
NİSA 113. AYETİN TEFSİRİ **308**
Saptırmak İsteyenler, Yalnız Kendilerine Zarar Verirler 308
NİSA 114. AYETİN TEFSİRİ **310**
Hayır Gayesiyle Olmaksızın Kulis (Fısıldaşma) Doğru Değildir 311
NİSA 115. AYETİN TEFSİRİ **314**
Resûlullah'a Muhalefetin Vebali 314
NİSA 116-122. AYETLERİN TEFSİRİ **317**
Dişilere Tapmanın Manası 319
Şeytanın Kullardan Nasib Edinmesinin Manası 320
Şeytanın Kuruntularla Oyalanması 322
Davarların Kulaklarını Yarmak Âdeti 323
Allah'ın Yarattığını Değiştirme 323
Şeytan Tarafında Yer Almanın Tehlikeleri 325
Mü'minleri Bekleyen Mükâfaat 327
NİSA 123. AYETİN TEFSİRİ **328**
Felah, Temenni İle Değil, Yapılan İşlerle Olur 328

NİSA 124. AYETİN TEFSİRİ 333
Erkek Veya Kadın Mü'minler Cennete Girerler 333
NİSA 125-126. AYETLERİN TEFSİRİ 335
Hz. İbrahim'in Yüce Dinine Girmek 335
Allah'ın Hz. İbrahim'i Dost Edinmesi 337
Hz. İbrahim'e "Halîl" Denilmesinin Sebebi 339
NİSA 127. AYETİN TEFSİRİ 342
Kur'an Üslûbunun Mühim Bir Özelliği 342
NİSA 128. AYETİN TEFSİRİ 347
Kadınlara İyi Davranmak, Daha İleri Bir İyiliktir 351
NİSA 129-130. AYETLERİN TEFSİRİ 352
Kadınlar Arasında Adaleti Sağlamak 352
Hanımlara Davranışta Hz. Peygamer'in Örnek Tutumu 352
Ayrılmanın Cevâzı 353
Allah'ın "el-Vâsî" İsminin Tefsiri 354
NİSA 131-132-133-134. AYETLERİN TEFSİRİ 355
Takva Emri Bütün Ümmetlere Verilmiştir 356
Allah'ın "Ganî" Ve "Hamîd" İsimlerinin İzahı 356
NİSA 135. AYETİN TEFSİRİ 359
Âdil Hakim Olma Vazifesi 359
Adalet Emrinin Şahidlikten Önce Verilmesinin İzahı 361
NİSA 136. AYETİN TEFSİRİ 363
İmanda Devam Ve Sebat Emri 363
NİSA 137-138. AYETLERİN TEFSİRİ 367
İmanın Kıymetini Bilmeyip İnkâra Dönenlerin Durumu 367
Ayet, Böyle Yapan Yahudiler Hakkındadır 368
Küfür Ve İmanın Artıp Eksilmesi 369
NİSA 139. AYETİN TEFSİRİ 371
Mü'minler Yerine Kafirleri Dost Edinirler 371
"İzzet" Kelimesinin Manası 371
NİSA 140. AYETİN TEFSİRİ 372
Küfre Rıza Küfür, Günaha Rıza Günahtır 373
NİSA 141. AYETİN TEFSİRİ 374
Münafıkların Mü'minleri Gözetleyip Ona Göre Tavır Almaları 374
"Elem Nestahviz Aleyküm" Tabirinin Tefsiri 375
Allah'ın, Mü'minlere Karşı Kâfirlere Fırsat Vermemesi 376
NİSA 142-143. AYETLERİN TEFSİRİ 377
Münafıklar, Aldattıklarını Sanırken, Asıl Kendileri Aldanırlar 377
Münafık Üşenerek Namaz Kılar 377
Münafık Gösteriş Düşkünüdür 378
Münafık, Allah'ı Çok Az Hatırlar 378
Münafık İki Sürü Arasında Bocalayan Şaşkın Koyundur 379
Münafıktaki Kararsızlığın Tahlili 379
NİSA 144. AYETİN TEFSİRİ 381
Kâfirleri Dost Edinmeyin 381
NİSA 145. AYETİN TEFSİRİ 382

Münafıklar Cehennemin En Alt Tabakasındadırlar 382
NİSA 146. AYETİN TEFSİRİ **384**
Münafıkların Kurtulmaları İçin Yapmaları Gereken İşler 384
NİSA 147. AYETİN TEFSİRİ **385**
İnanıp Şükredene Allah Azap Etmez 385
Büyük Günahın Affedilmesinin Delili 385
Bu Ayette Şükrün İmandan Önce Getirilmesinin Hikmeti 386
NİSA 148. AYETİN TEFSİRİ **386**
Zulme Uğramayan, Alenen Kötü Söz Söylememeli 386
Allah Kötü Söz Söyleyeni Murad Etmez 387
NİSA 149. AYETİN TEFSİRİ **390**
Hayır Kavramı 390
Kul, Allah'ın Af Vasfı İle Muttasıf Olmalıdır 390
NİSA 150-151. AYETLERİN TEFSİRİ **391**
Allah İle Resûlünün Arasını Ayırmaya Çalışanlar 391
Peygamberlerden Birini İnkâr Etmek Küfre Götürür 392
NİSA 152. AYETİN TEFSİRİ **393**
İnanıp Amel Edenler, Kurtuluşa Ererler 393
NİSA 153-154. AYETLERİN TEFSİRİ **394**
Yahudilerin Bozuk Gaye İle Mucize İstemeleri 394
Gökten Yazılmış Kitap Getirmesini İstemeleri 395
Vaktiyle Hz. Musa'yı Yahudilerin Üzmeleri 395
Yahudilerin Buzağıya Tapmaları 396
Beyyinât (Belgeler)den Maksad 396
Yahudilerin Diğer Saçmalıkları 397
Kapıdan Girişte Emre Aykırı Davranmaları 397
Cumartesi Hükmüne Muhalefetleri 397
NİSA 155-156-157-158. AYETLERİN TEFSİRİ **399**
Muhtelif Suçları Sebebiyle Yahudilerin Lanetlenmeleri 399
Peygamberleri Öldürüp, Benliklerine Güvenmeleri 400
İnkârcılıkları Sebebiyle Kalblerinin Mühürlenmesi 401
İnkârcıları ve Hz. Meryem'e İftira Atmaları 401
Hz. İsa'yı Öldürdüklerini İddia Etmeleri 402
Hz. İsa'yı Öldürmüş Değildirler 403
Hristiyanlar Hz. İsa'nın Akibeti Hakkında Kesin Bilgiye Sahip Değildirler 405
Kıyasla Amel Etmeyi Caiz Saymayanlar Bu Ayeti Delil Sayarlar 406
Hz. İsa Öldürülmedi, Allah O'nu Göğe Kaldırdı 407
Allah'ın O'nu Göğe Yükseltmesi 407
Allah Teâlâ Cihette Olmaktan Münezzehtir 408
NİSA 159. AYETİN TEFSİRİ **409**
Ehl-i kitab'ın, Ölmeden Önce Hz. İsa'ya İnanmaları 409
NİSA 160-161. AYETLERİN TEFSİRİ **411**
Zulümleri Sebebiyle Yahudilere Bazı Helâllerin Haram Kılınması 411
NİSA 162. AYETİN TEFSİRİ **412**
İslâm'a İman Eden Yahudiler 412
NİSA 163-164-165. AYETLERİN TEFSİRİ **415**
Nübüvvet İle Mu'cizenin Münâsebeti 415
"Vahy" Bazan "İlham" Manasında Kullanılır 416

Zebûr'un Manası 417
Peygamberlerin Vazifesi Hakkında Yahudilere Cevap 419
Kitabın Parça Parça İndirilmesinin Faydası 419
NİSA 166. AYETİN TEFSİRİ 420
Vahyın Asıl Şahîdi Allah Teâlâdır 420
Allah'ın İlim Sıfatı 422
Meleklerin Nübüvvete Şahitliklerinin Manası 422
NİSA 167-168-169. AYETLERİN TEFSİRİ 422
NİSA 170. AYETİN TEFSİRİ 424
Mü'minlere Gelen Hak Peygamber 424
NİSA 171-172-173. AYETLERİN TEFSİRİ 425
Hristiyanları, Aşırılıktan İstikamete Davet 425
Hz. İsa'nın "Allah'ın Kelimesi" Olmasının İzahı 426
Ruh Kelimesinin Manaları 427
Allah'a Ve Resûllerine İnanıp Teslis'ten Vazgeçin 428
Allah'ın Çocuğu Olamaz 429
Vekîl Olarak Allah Yeter 430
İsa Allah'a Kul Olmaktan Geri Kalmaz 430
Hz. İsa Hakkında Necran Hristiyanlarının İddiası 431
Melâikenin İnsanlardan Üstün Olup Olmadığı 431
NİSA 174-175. AYETLERİN TEFSİRİ 433
Size Rabbinizden Bir Burhân Ve Nûr Gelmiştir 433
NİSA 176. AYETİN TEFSİRİ 434
Kelâlenin Mirası 434

MÂİDE SÛRESİ

MÂİDE 1. AYETİN TEFSİRİ 441
Akdi Yerine Getirmenin Manası Ve Önemi 441
Bir Nezir Meselesinde Hanefî İle Şâfiî Arasındaki Fark 442
Alış-Verişte Meclis Muhayyersliği Mes'elesinde Farklı İçtihadlar 443
Üç Talâkı Birden Verme Konusunda Farklılık 443
Yiyecekler Konusunda İnsanların Mükellefiyetleri 443
İhramlı Olana, Karada Avlanma Yasağı 446
Hüsnün Kaynağı Allah'ın Emridir 448
MÂİDE 2. AYETİN TEFSİRİ 448
Allah'ın Şeâirine Hürmet Ediniz 448
"Şeâir" Kelimesinin Manası 449
"Hedy" Ve "Kelâid" Kelimelerinin Manası 450
İhramdan Çıkınca Avlanma Mübahtır 452
Bir Kavme Olan Kininiz Sizi Haksızlığa Sevketmesin 453
MÂİDE 3. AYETİN TEFSİRİ 455
Yenilmesi Haram Olan Başlıca Onbir Çeşit Et 455
Tefe'ülün Hükmü 462
Takiyye Yapmak Gerekir mi? 464
Şûrâ Ve Meşveret Üzerinde İzahlar 464
Dinin Bugün Tamamlanması Öncekine Zarar Verir mi? 464
Kıyası Kabul Etmeyenler Ve Edenler 465
Dinin Mahiyeti 466

MÂİDE 4. AYETİN TEFSİRİ 469

Temiz Yiyecekler Helâl Kılındı 469
Besmelesiz Boğazlamanın Hükmü 471
Cevârih (Avcı Hayvanlar) Tabirinin İzahı 472
Av Hayvanının Köpek Olması Şart Değildir 472
Avcı Hayvanın Eğitilmesi 473
Avcı Hayvanın Avı Yaralaması, Ondan Yemesi 474
Av Hayvanı Üzerine Besmele Çekme Gereği 476

MÂİDE 5. AYETİN TEFSİRİ 377

Din Hususunda Olduğu Gibi, Dünya Hususunda da Temiz Olan Herşey Mübahtır .. 477
Ehl-i Kitab'ın Kestiği Hayvanın Eti Helâldir 478
Namuslu Mü'min Kadınlarla Evlenmek Mübahtır 479
Ehl-i Kitap Kadınla da Evlenmek Mübahtır 480
Ehl-i Kitap'tan Olan Cariye İle Evlenmenin Hükmü 481
Ehl-i Kitap İle Müşrik Farkı Dünyaya Hastır 482
Mürtedin Amelinin Boşa Gidip Gitmemesi 483

MÂİDE 6. AYETİN TEFSİRİ 484

Rububiyyet Ve Kulluk Ahdi 484
Abdest 484
Abdest Alırken Niyetin Hükmü 490
Abdestte Tertibin Hükmü 491
Uzuvları Üç Kere Yıkamanın Hükmü 496
Abdeste Besmele İle Başlama 496
Kolu Kesik Olanın Abdesti 499
Sağ Uzuvdan Başlamak 500
Başın Meshedilmesi 501
Kolları Ve Bacakları Kesik Olanın Abdesti 506
Cünüb Olanlar Gusletsinler 507
Gusül, Bütün Bedenin Yıkanmasıdır 508
Cünüb, Kur'an'a Dokunamaz 509
Teyemmüm 510
Hasta Teyemmüm Edebilir 510
Teyemmümle Abdest Birlikte Olabilir mi? 511
İhtiyaç Miktarı Su Varsa, Teyemmüm Caizdir 512
İstincanın Hükmü 513
Erkeğin Kadına Dokunması Abdeste Zarar Verir mi? 513
Abdestte Kullanılmış Suyun Durumu 516
Vahşi Hayvanların Artığı 518
Teyemmümle İlgili Meseleler 518
Teyemmümde Kolların Sınırı 519
Teyemmümde Kullanılacak Maddeler 520
Aynı Teyemmümle Birden Fazla Farzın İfâsı 522
Namazda İken Su Görenin Yapması Gereken 523
"Nimetleri Tamamlamak" Ne Demektir? 528

MÂİDE 7. AYETİN TEFSİRİ 528

Allah'ın Üzerinizdeki Nimetini Ve Ahdini Hatırlayın 528
Allah'ın Nimeti 529
Allah'ın Ahdi 530

MÂİDE 8. AYETİN TEFSİRİ 531

Allah İçin Adaleti Gerçekleştirin Ve Doğru Şahidlik Yapın 531
Bir Tarafa Duyduğunuz Kin Sizi Adaletten Uzaklaştırmasın 532

MÂİDE 9-10. AYETLERİN TEFSİRİ 533

İman Edip İyi İşler Yapanların Mükâfaatı 533
MÂİDE 11. AYETİN TEFSİRİ 535
Hz. Peygambere Suikast Tertipleyenler 535
MÂİDE 12. AYETİN TEFSİRİ 537
İsrailoğullarından Alınan Ahid 537
Ahdini Tutanların Mükâfaatı 539
Peygamberlere İman, Neden Namaz Ve Zekattan Sonra Getirildi? 540
Ta'zir ne Demektir? 540
MÂİDE 13. AYETİN TEFSİRİ 542
Allah'a Sadık Kalmayan Yahudilerin Düştükleri Durum 542
Kitabın Kelimelerini Değiştirir Ve Yanlış Mana Verirler 543
MÂİDE 14. AYETİN TEFSİRİ 545
Hristiyanların da Kitaplarının Bir Kısmını Terketmeleri 545
MÂİDE 15-16. AYETLERİN TEFSİRİ 546
Ehl-i Kitabın Gizlediklerini Açıklayan Son Peygamber 546
İnsanlığa Gelen Nûr Kitap 547
MÂİDE 17. AYETİN TEFSİRİ 549
Hz. İsa'yı Tanrılaştıranlar Kâfir Olmuşlardır 549
Allah'ın İsa Ve Bütün Mahlûklar Üzerindeki Hakimiyeti 550

